

C. CÆSAR DICTATOR PERPETUO.

G.V. Gucht Scu.

C. JULII CÆSARIS QUÆ EXTANT,

ACCURATISSIME

Cum LIBRIS EDITIS et MSS optimis

Collata, Recognita & Correcta.

ACCESSERUNT

ANNOTATIONES

SAMUELIS CLARKE, S. T. P.

ITEM

Indices Locorum, Rerumque & Verborum, Utilissimæ.

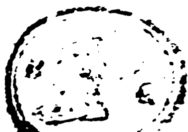
EDITIO QUARTA.

LONDINI:

Sumptibus G. STRAHAN, J. F. & C. RIVINGTON, T. LONGMAN, T. CADELL, & G. ROBINSON.

MDCCLXXVIII.

Nobilissimo, Sapientissimo, & Fortissimo

JOHANNI

DUCI *de* MARLBOROUGH,

Sacri Romani Imperii PRINCIPI, *&c.*

CÆSAREM tuis, Heroum Maxime, auspiciis, in lucem quam possumus emendatissime emittimus; virum, ingenio excellentem; bonarum artium universarum studio exornatum; doctrina atque usu, præclare in-

 stitutum;

ſtitutum; in rebus maximis gerendis, geſtiſque conſcribendis, æque eximium; bellandi ſcientia incredibili peritum; in conſiliis, prudentem; in prælio, fortiſſimum; ad longinquos rerum exitus proſpiciendos, mire ſagacem; ad præſentiſſimum conſilium in ipſo negotio utcunque arduo capiendum, celeritate prompta ac parata; in inceptis exequendis, virtute atque auctoritate ſingulari; ad caſum fortunamque in ſummo rerum eventu, feliciſſimum; denique, ut verbo dicam, TUA ſolius armorum gloria & felicitate & laude omni ſuperatum.

Quam

Quam enim ille Galliam, disciplina & consuetudine militari haud satis instructam, in quamplurimas divisam civitates, inimicitiis apertis atque indictis inter se commissas, ipsasque domesticis insuper atque intestinis motibus plerumque distractas, vix tandem superavit: Eam Tu, Unius imperio non consociatam modo, sed planè unam; viribus jam firmam, opibus auctam, diuturna armorum gloria superbam; nec jam uni populo bellum, sed toti terrarum orbi servitutem & vincula intentantem; auspicatissimis *REGINÆ* Sociorumque ar-

mis aggressus, incredibili adhibita virtute, & successu etiam supra ipsa vota ac spes humanas cumulatius adfluente, urgens perpetuo atque instans eousque confregisti ut quæ Europæ petenti dare atque concedere solita sit pacem ipsa jam ultro supplex ac demissa petierit.

Quod ille bellum ad gloriam & ad splendorem omne revocabat, in eoque erat totus, ut Populus Romanus rerum imperio potiretur, populisque unus omnibus perpetuam imponeret servitutem. Tu, Justissimæ Optimæque REGINÆ jussu, non proferendorum

finium

finium, sed conservandæ patriæ, totiusque Europæ salutis ac libertatis tuendæ, cultusque divini & pietatis patrocinandæ causa, pulcherrime suscepisti.

Quantum ille bellum varia atque incerta fortuna, multis ultro citroque acceptis detrimentis, tandem difficillime confecit: Tantum, atque etiam longe periculosius bellum, Tuo consilio & virtute tam singulari est administratum, factisque illustribus & ad immortalitatem memoriæ gloriosis ita perpetuo insignitum, ut per integrum decennium, in quo ad prælia &

oppugnationes nullum tempus intermissum est; neque ullo unquam decertatum sit prælio, in quo non fusi penitus fugatique hostes; neque ullum oppugnatum oppidum quod non fuerit feliciter expugnatum.

Prope confecto ille bello externo, motus intestinos Reipublicæ continuo intulit, partiumque studia atque inimicitias acerbissimas concitavit: Tu, Ambitionis expers aurasque ac plausus populares studiose & summo opere devitans, REGINÆ Patriæque saluti laborem curamque omnem impendisti.

Quibus

Quibus rebus Belli Domique nobilis, à Noſtris pariter Exteriſque maximo es in honore habitus; cumque alii alio partium ſtudiis inimicitiiſque rapiantur, & acerrime inter ſe contendant, TUA Omnibus ſpectata & conteſtata virtus meritis ubique laudibus certatim effertur; qui, re toties præclare geſta, & Britanniam noſtram in Tuto poſueris; & ſpem haud dubiam feceris, fore ut res Europeæ, conſtituta Pace fida atque explorata, à ſervitutis deinceps metu ſint liberæ. Quem tandem exoptatiſſimum belli exitum, laborumque tuorum fructum dulciſſimum,

mum, ut Deus Optimus Maximus concedat; & quas maximas in bello laudes consilio & virtute es consecutus, iis in Pace feliciter ad seram usque senectutem perfruaris; votis omnibus orat,

Tibi omni obsequio devinctissimus,

Datum Decembr. 4.
1711.

S. CLARKE.

LECTORI.

QUONIAM *in Cæſaris Hirtiique libris quàm emendatiſſimè emittendis, tot præclara hominum eruditiſſimorum nomina impenſam jamdudum operam ſtudiumque poſuerunt; haud ſanè magna erunt, quæ in Operis, cùm per ſe ſingulari dictionis perſpicuitate & eloquentiæ nitore ſplendidi, tum virorum tot & tantorum lucubrationibus ſemel atque iterum ac ſæpius expurgati, Editione, poſſis à Nobis denique expectare. Veruntamen, ut inſtitutam laboris noſtri rationem, qualis ea cunque demùm fuerit, exponamus; pauca ſunt quæ in anteceſſum Lectorem amicum atque benevolum, admonitum velim.*

Primò, Cæſaris Hirtiique Commentarios, collatis inter ſe pleriſque omnibus tam recens quàm olim Editis; quaſque ex MSS Viri eruditi varias Lectiones collegerant, his itidem ſtudioſè conquiſitis & ad

& ad libros impressos corrigendos diligenter adhibitis; emittimus, quàm quidem possimus, emendatissimos. Idque in hâc editione præcipuâ assiduitate præstitum observabit Lector, ut accuratâ interpunctione distinctis in κῶλα sua atque ἡμίκωλα sententiis, constet sua nitidissimo Auctori, quâ super alios omnes excellebat, dilucida atque perspicua locutio.

In Annotationibus; quæ ab unoquoque Editorum optimè & acriori adhibito judicio explicata vel emendata viderentur, excerpsimus: Adpositis semper suis cujusque Scriptorum nominibus. Nostrasque passim castigationes & emendationes interspersimus, ut in Auctore toties limato atque correcto, haud sanè paucas, neque Lectoribus (ut speramus) etiam eruditis contemnendas.

Maximum mihi hoc in opere auxilium attulit liber MS, haud quidem ipse antiquissimus, ex valdè antiquis autem (ut videtur) Codicibus exscriptus; quem è Bibliothecâ REGIA utendum mibi dedit Vir in hujusmodi rebus peritiâ planè incredibili, & Criticos unus omnes longè longéque judicio & sagacitate antecellens, RICHARDUS BENTLEIUS.

Non-

L E C T O R I.

Nonnulla notatu digna subministrârunt variæ Lectiones Manuscriptæ, quas ex Museo Is. Vossii transcriptas communicavit Vir Reverendus ROBERTUS CANNON, S. T. P. *diversas utique ab eis, quæ in Notis Dionysii Vossii in Amstelædamensi Cæsaris Editione insertis exhibentur.*

In aliis denique opem tulit MS pulcherrimus Illustrissimi illius literarum literatorumque Fautoris atque Patroni, admodum Reverendi in Christo Patris ac Domini Dni JOANNIS MOORE Episcopi Eliensis. Quo quidem libro anteà usus erat doctissimus Davisius, *&* Norvicensem *appellat. Verùm quanti sit, etiam post diligentissimos atque oculatissimos librorum inspectores, eosdem iterum atque iterum pervolutare; ut vel ex illis locis, ubi nulla comparet latinitas, nulla sententia, aliquid tamen fortassè expiscemur; docet inter alias vel una illa, quam suggessit liber iste manuscriptus, luculentissima conjectura (dicam?) an potius certissima emendatio, & planè* Hirtii *ipsius restituta verba; quam attulimus in* Annotat. ad pag. 200.

Denique Incidem Locorum, ex recentioribus de re Geographicâ Scriptoribus, auctiorem & correctiorem, quàm antehac editus fuerat, in fine posuimus.

L E C T O R I.

Sicubi me fortè, ut par est in longiori opere, dormitantem reppereris; æquum te præbeas Judicem, benevole Lector, memor quàm simus omnes ad errorem proclives. Vale.

Dabam Decembr. 4. 1711.

C. JU-

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO GALLICO
LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

I. *Galliæ Descriptio & Divisio.* II. *Helvetiorum de eâ invadendâ Institutum.* III. *Apparatus.* V. *Difficultates.* VII. *Profectio.* VIII. *Cæsaris consilia de iis prohibendis.* X. *Cæsar eos ad flumen Ararim adoritur, superatque.* XI. *Eorum legatio ad Cæsarem, illiusque responsum.* XIV. *Cæsar inopiâ frumenti laborat, Dumnorigis Ædui perfidiâ; quam tamen detectam condonat.* XVII. *Cæsar Helvetios altero prælio fugat.* XXI. *Helvetii Cæsari se dedunt, domumque relegantur.* XXII. *Galli de Cæsaris victoriâ gratulantur.* XXIII. *Et apud eum de Germanorum, Ariovisto duce, in Galliam ingressu queruntur.* XXVI. *Cæsaris legatio ad Ariovistum.* XXVII. *Ejusque Responsio.* XXVIII. *Cæsar exercitum suum adversùs Ariovistum ducit.* XXX. *Cæsaris militum timor & perturbatio.* XXXI. *Ejus oratio ad milites animandos.* XXXIII. *Cæsaris cum Ariovisto colloquium.* XXXVII. *Ab Ariovisti equitibus diremptum.* XXXVIII. *Ariovisti perfidia & crudelitas.* XXXIX. *Cæsar & Ariovistus bello parant decernere; Germanorumque prælii equestris ratio.* XLI. *Tandem Germani, magnâ cum clade pulsi, domum fugiunt; totumque adeò bellum uno prælio conficitur.*

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE

BELLO GALLICO.

LIBER I.

Ante Chr. LVIII. U. C. *Varr.* DCXCVI.

§ I. *Galliæ descriptio & divisio.*

GALLIA est omnis divisa in partes tres: Quarum unam incolunt Belgæ; aliam Aquitani; tertiam, qui ipsorum linguâ Celtæ, nostrâ Galli appellantur. Hi omnes linguâ, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, à Belgis Matrona & Sequana dividit. Horum omnium fortissimi sunt Belgæ: propterea quòd à cultu atque humanitate Provinciæ longissimè absunt; minimèque ad eos mercatores sæpe commeant, atque ea, quæ ad effæminandos animos pertinent, [1] important; proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. Quâ de caussâ Helvetii quoque reliquos Gallos virtute præcedunt; quòd ferè quotidianis prœliis cum Germanis contendunt, quum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi

1 *Important*; proximique *sunt Germanis, &c.*] Sic M S. Reg. alique, Græcus quoque Interpres; ΈΠΕΙΤΑ Δ' ὅτι πρόσχωροι, &c. Atque ita restituendum rectè vidit *Davisius*; cùm *Scaliger* & Recentiores malè edidissent, [——*important*: Proximi *sunt Germanis, &c.*] Est enim *Altera* ratio, quamobrem Belgæ Gallorum sint fortissimi. [*Minimè ad eos mercatores*——; proximique *sunt Germanis*,——*quibuscum continenter bellum gerunt. Quâ de caussâ Helvetii quoque virtute præcedunt, quòd fere quotidianis prœliis cum Germanis, &c.*

Ante Chr. LVIII. U. C. *Varr.* DCXCVI.

in eorum finibus bellum gerunt. [2] Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit à flumine Rhodano: continetur Garumnâ flumine, [3] Oceano, finibus Belgarum: attingit etiam à Sequanis & Helvetiis flumen Rhenum: vergit ad Septemtriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur: pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni: spectant in Septemtriones, & orientem solem. [4] Aquitania à Garumnâ flumine ad Pyrenæos montes & eam partem Oceani, quæ est ad Hispaniam, pertinet: Spectat inter occasum Solis & Septemtriones.

§ II. *Helvetiorum de eâ invadendâ Institutum.* † Ante Chr. LXI. U. C. *Varr.* DCXCIII.

APUD Helvetios longè nobilissimus & ditissimus fuit Orgetorix. Is, † M. Messalâ & M. Pisone Coss. regni cupiditate inductus, conjurationem nobilitatis fecit; & civitati persuasit, ut "de finibus suis "cum omnibus copiis exirent: Perfacile esse, quum virtute omni-"bus præstarent, totius Galliæ imperio potiri." Id hoc faciliùs eis persuasit, quòd [5] undique loci naturâ Helvetii continentur; unâ ex parte, flumine Rheno latissimo atque altissimo, qui agrum Helvetium à Germanis dividit; alterâ ex parte, monte Jurâ altissimo, qui est inter Sequanos & Helvetios; tertiâ, lacu Lemano, & flumine Rhodano, qui provinciam nostram ab Helvetiis dividit. His rebus fiebat, ut & minùs latè vagarentur, & minùs facilè finitimis bellum inferre possent. Quâ de causâ homines, bellandi cupidi, magno dolore afficiebantur. Pro multitudine autem hominum, & pro gloriâ belli atque fortitudinis, augustos se fines habere [6] arbitrabantur; qui in longitudinem millia passuum CCXL. in latitudinem CLXXX patebant.

His

2 Eorum *una pars, quam Gallos obtinere, &c.*] *Gallorum* scilicet (sive *Galliæ* finium, in tres partes divisorum) *una pars, quam GALLOS* (propriè dictos, sive *Celtas*) *obtinere dictum est*; *&c.*

3 *Oceano, finibus Belgarum: attingit etiam, &c.*] MSS. Reg. & Vossii; [*Oceanum, fines Belgarum attingit: Etiam, &c.*]

4 *Aquitania à Garumnâ flumine ad Pyrenæos montes & eam partem Oceani, quæ ad Hispaniam pertinet, spectat inter occasum Solis & Septemtriones.*] Ita *Scaliger*; & post eum *Davisius*, & Recentiores. At vero quid, obsecro, est illud, *ad Pyrenæos montes* —— *spectat?* Lege, ex Editione Romanâ, & MSS. Eliensi & Vossii, & Græco Interprete; —— *ad Pyrenæos montes, & eam partem Oceani, quæ* EST *ad Hispaniam, pertinet: Spectat inter occasum, &c.* Sic suprà, *lin.* 5. *Pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni: Spectant in &c.* MS. Reg. pro, *EST ad Hispaniam*, habet corruptè *ETIAM ad Hispaniam:* Quod tamen veræ est Lectionis vestigium.

5 *Undique loci naturâ Helvetii continentur.*] Quidam hìc legunt; *Undique, loci naturâ,* tuti *Helvetii continentur.* Ineptissimè. Non enim ideò de finibus suis exibant, quòd in iis *tuti* continerentur, sed quod in iis *continerentur nimis angustis.* Quâ re *fiebat*, inquit Cæsar, *ut & minùs facilè vagarentur, & minùs facilè finitimis bellum inferre possent: Quâ de causâ homines, bellandi cupidi, magno dolore afficiebantur.*

6 *Arbitrabantur.*] MS. Reg. & Edit. Romana, legunt; *arbitrarentur.* Quæ lectio ferri potest; ut adeò conjuncta sit ista vox cum iis, quæ præcesserant, *vagarentur* & *possent.*

His rebus adducti, & auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, quæ ad proficiscendum pertinerent, comparare; jumentorum & carrorum quàm maximum numerum coëmere; sementes quàm maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret; cum proximis civitatibus pacem & amicitiam confirmare. Ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt; in * tertium annum profectionem lege confirmant. Ad eas res conficiendas, Orgetorix deligitur. Is sibi legationem ad civitates suscepit. In eo itinere persuadet Castico Catamantaledis filio, Sequano; cujus pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, & à S. P. Q. R. amicus appellatus erat; ut regnum in civitate suâ occuparet, quod pater ante habuerat. Itemque Dumnorigi Æduo, fratri Divitiaci, qui eo tempore principatum in civitate suâ obtinebat, ac maximè plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet: eique filiam suam in matrimonium dat. "Perfacile factu esse" illis probat, "conata perficere; "propterea quòd ipse suæ civitatis imperium obtenturus esset. Non "esse dubium, quin totius Galliæ plurimum Helvetii possent. Se "suis copiis, suoque exercitu, illis regna conciliaturum," confirmat. Hâc oratione adducti, inter se fidem & jusjurandum dant; & regno occupato, per tres potentissimos ac firmissimos populos, totius Galliæ sese potiri posse sperant. Ea res ut est Helvetiis per indicium enunciata, moribus suis Orgetorigem ex vinculis caussam dicere coëgerunt. Damnatum pœnam sequi oportebat, ut igni cremaretur. Die constitutâ caussæ dictionis, Orgetorix ad judicium omnem [7] suam familiam, ad hominum millia decem, undique coegit; & omnes clientes obæratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eòdem conduxit: per eos ne caussam diceret, se eripuit. Quum civitas, ob eam rem incitata, armis jus suum exsequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris magistratus cogerent; Orgetorix mortuus est: neque abest suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit.

Ante Chr. LVIII. U. C. *Varr.* DCXCVI.

§ III. *Apparatus.*

* Ante Chr. LVIII. U. C. *Varr.* DCXCVI.

§ IV.

Post ejus mortem nihilo minùs Helvetii id, quod constituerant, facere conantur, ut è finibus suis exeant. Ubi jam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt; oppida sua omnia numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua privata ædificia incendunt; frumentum omne, [8] præter quod secum portaturi erant, comburunt; ut, domum reditionis spe sublatâ, paratiores ad omnia pericula subeunda essent: trium mensium molita cibaria sibi quemque domo afferre jubent. Persuadent Rauracis, & Tulingis, & Latobrigis finitimis, uti, eodem usi consilio, oppidis suis vicisque exustis, unà cum iis proficiscantur: Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant, & in agrum Noricum transierant, Noreiamque oppugnârant, receptos ad se socios sibi adsciscunt.

 ERANT

7 *Suam familiam*] M S. Eliensis, *sui familiam.* Quam lectionem defendi posse ostendit *Davisius.* Sed nihil opus.

8 *Præter quod*] M S S. plerique, *præterquam quod.* Quod hoc in loco idem est.

Ante Chr. LVIII. U. C. *Varr.* DCXCVI.

§ V. *Difficultates.*

† Ante Chr. LX. U. C. *Varr.* DCXCIV.

ERANT omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: Unum per Sequanos, angustum & difficile, inter montem Juram & flumen Rhodanum, [9] quo vix singuli carri ducerentur; mons autem altissimus impendebat, ut facilè perpauci prohibere possent: Alterum per provinciam nostram, multò facilius atque expeditius; propterea quòd Helvetiorum inter fines & Allobrogum, qui † nuper [10] P. R. pacati erant, Rhodanus fluit; isque nonnullis locis vado transitur. Extremum oppidum Allobrogum est, proximumque Helvetiorum finibus, Geneva: Ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quòd nondum bono animo in populum R. viderentur, existimabant; vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, quâ die ad ripam Rhodani omnes conveniant. Is dies erat, a. d. v. kal. Apr. * L. Pisone, A. Gabinio Coss.

* Ante Chr. LVIII. U. C. *Varr.* DCXCVI.

§ VI.

CÆSARI quum id nunciatum esset, eos per provinciam nostram iter facere conari; maturat ab Urbe proficisci; &, quàm maximis itineribus potest, in Galliam ulteriorem contendit; & ad Genevam pervenit. Provinciæ toti quàm maximum militum numerum imperat. Erat omnino in Galliâ ulteriore legio una. Pontem, qui erat ad Genevam, jubet rescindi. Ubi de ejus adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis; cujus legationis Numeius & Verodoctius principem locum obtinebant; qui dicerent, " sibi esse in animo, sine ullo maleficio, iter per Provinciam facere, " proptereà quòd aliud iter haberent nullum: [11] rogare, ut ejus vo- " luntate id sibi facere liceat." Cæsar, quòd memoriâ tenebat * L. Cassium Consulem occisum, exercitumque ejus ab Helvetiis pulsum & [12] sub jugum missum, concedendum non putabat. Neque homines inimico animo, datâ facultate per Provinciam itineris faciundi, temperaturos ab injuriâ & maleficio existimabat. Tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperaverat, convenirent; legatis respondit, " diem se ad deliberandum sumpturum; si quid " vellent, a. d. Idus Apr. reverterentur." Intereà eâ legione quam secum habebat, militibusque qui ex Provinciâ convenerant, à lacu Lemano, [13] quem flumen Rhodanum influit, ad montem Juram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, millia passuum decem & novem,

* Ante Chr. CVII. U. C. *Varr.* DCXLVII.

9 Quo *vix singuli*] Ita *Scaliger* & Recentiores. M S S. Reg. Elienf. & Vossii, & Editt. vett. *qua &c.* Quod idem est, ac *quo itinere &c.*

10 *P. R.*] Deest in M S S.

11 *Rogare*] MS. Reg. *rogarentque.* Ut cohæreat cum præcedente *dicerent.* Quod perinde est.

12 *Sub jugum*] Al. *Sub jugo.* Quod & latinum esse allatis exemplis probat *Davisius.*

13 Quem *flumen Rhodanum influit.*] M S S. & editt. vett. [qui in *flumen Rhodanum influit.*] Quod rectè emendârunt Recentiores. Nisi fortè non id velit *Cæsar*, utram in partem fluat Aqua; sed Situm sòlummodo locorum describens, è lacu Lemano in flumen Rhodanum dicat exitum esse.

vem, [14] murum in altitudinem pedum sexdecim, fossamque perducit. Eo opere perfecto, præsidia disponit, castella communit; quo faciliùs, si se invito transire conarentur, [15] prohiberi possent. Ubi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit; & legati ad eum [16] reverterunt; negat se more & exemplo populi Romani posse iter ulli per Provinciam dare: Et, si vim facere conentur, prohibiturum ostendit.

Ante Chr. LVIII. U. C. Varr. DCXCVI.

§ VII. *Profectio.*

HELVETII, [17] eâ spe dejecti, navibus junctis [18] ratibusque compluribus factis; alii vadis Rhodani, quà minima altitudo fluminis erat, nonnumquam interdiu, sæpiùs noctu, si perrumpere possent, conati; operis munitione & militum concursu & telis repulsi, hoc conatu destiterunt. Relinquebatur una per Sequanos via; quâ, Sequanis invitis, propter angustias ire non poterant. Iis quum suâ sponte persuadere non possent; legatos ad Dumnorigem Æduum mittunt, ut eo deprecatore à Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratiâ & largitione apud Sequanos plurimum poterat; & Helvetiis erat amicus, quòd ex eâ civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat; &, cupiditate regni adductus, novis rebus studebat; & quamplurimas civitates [19] suo sibi beneficio habere obstrictas volebat. Itaque rem suscipit; & à Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur; obsidesque uti inter sese dent, perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetii, ut sine maleficio & injuriâ transeant.

§ VIII. *Cæsaris consilia de iis prohibendis.*

CÆSARI nunciatur, Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum & Æduorum iter in Santonum fines facere, qui non longè à Tolosatium finibus absunt: Quæ civitas est in Provinciâ. Id si fieret

B 4

14 *Murum*] De hujus muri Situ, vide *Dionys. Vossium*, *Davisium*, aliosque. Mihi quidem, attentiùs omnia perpendenti, corruptum hîc aliquid videtur; murusque, non à lacu *Lemano* ad montem *Juram*, sed, ex alterâ parte lacûs, secundùm *Rhodanum* ductus. Utì ex sequentibus patere videtur. Mox enim, cùm flumen vi transire conarentur hostes, militum concursu & *Operis munitione* prohibitos narrat Cæsar; *lin.* 11.

15 *Prohiberi possent*] Ita *Scaliger* & Recentiores. M S S. Reg. Elienf. & Vossii, & Editio vetus Romana; *prohibere posset*. Quod cur mutatum fuerit, equidem nihil video. Est enim constructio concinnior, & cum iis, quæ præcesserant, aptior.

16 *Revertêrunt*] M S. Reg. *revertuntur*. Paulò minùs eleganter. Quanquàm & eo modo constabit Temporum ratio, cùm res præterita tanquam præsens narretur.

17 *Eâ spe*] Transeundi, Cæsaris cum veniâ.

18 *Ratibusque — factis*; *alii vadis Rhodani*, &c.] Sic M S S. Reg. & Elienf. & Edit. Romana. Atque ita locutos optimos Scriptores exemplis ostendit *Davisius*. Scaliger & Recentiores; *ratibusque —— factis alii*, alii *vadis Rhodani*, &c.

19 *Suo* sibi *beneficio habere obstrictas volebat.*] In M S S. Vossii & Elienf. deest; *sibi*. M S. Reg. habet corruptè, *sub*. Edit. vetus Romana & Recentiores, retinent; *sibi*. Annotatores id ita dictum intelligunt, quomodo dixit Terentius, *Suo* sibi *hunc jugulat gladio*. Sed falluntur. Nam usitatâ Syntaxi cohæret hîc cum, *obstrictas*.

Ante Chr. LVIII. U. C. *Varr.* DCXCVI.

ret, intelligebat magno cum Provinciæ periculo futurum, ut homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximèque frumentariis finitimos haberet. Ob eas caussas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit. Ipse in Italiam magnis itineribus contendit: duasque ibi legiones conscribit; & tres, quæ circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit; &, quà proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones, & Graioceli, & Caturiges, locis superioribus occupatis, [20] itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus his prœliis pulsis; ab Ocelo, quod est citerioris provinciæ extremum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciæ die septimo pervenit; inde in Allobrogum fines; ab Allobrogibus in Segusianos exercitum ducit: Hi sunt extra provinciam trans Rhodanum primi.

§ IX. HELVETII jam per angustias, & fines Sequanorum, suas copias transduxerant; & in Æduorum fines pervenerant, eorumque agros populabantur. Ædui, quum se suaque ab his defendere non possent, legatos ad Cæsarem mittunt, rogatum auxilium: "Ita se "omni tempore de populo Romano meritos esse, ut, pæne in "conspectu exercitûs nostri, agri vastari, liberi eorum [21] in servi-"tutem abduci, oppida expugnari non debuerint." [22] Eodem tempore, quo Ædui, Ambarri quoque, necessarii & consanguinei Æduorum, Cæsarem certiorem faciunt, "sese, depopulatis agris, non "facilè ab oppidis vim hostium prohibere." Item Allobroges qui trans Rhodanum vicos possessionesve habebant, fugâ se ad Cæsarem recipiunt; & demonstrant, "sibi, præter agri solum, nihil esse reli-"qui." Quibus rebus adductus Cæsar non expectandum sibi statuit, dum, omnibus fortunis sociorum consumptis, in Santones Helvetii pervenirent.

§ X. *Cæsar eos ad flumen Ararim adoritur, superatque.*

FLUMEN est Arar, quod per fines Æduorum & Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate; ita ut oculis, in utram partem fluat, judicari non possit: Id Helvetii ratibus ac lintribus junctis transibant. Ubi per exploratores Cæsar certior factus est, tres jam

20 *Itinere*] M S. Reg. & Edit Romana, [ab *itinere.*] Quod *Cæsarem* sapit.

21 *In servitutem* abduci.] M S. Vossii, *duci.* Eliens. *adduci.* Reg. *ad servitutem adduci.*

22 *Eodem tempore,* quo *Ædui, Ambarri quoque, necessarii, &c.*] M S. Reg. & Edit. Rom. *Eodem tempore Ædui Ambarrique, necessarii &c.* Quod corruptum est; cùm *Ædui* jam antè sint dicti. Legendum fortè, *Eodem tempore* Helvii *Ambarrique.* M S S. Eliens. & Vossii; *Eodem tempore Ædui Ambarri, necessarii, &c.* Ut fortè *Ædui Ambarri,* sint populus *Æduis* proximus; quomodo alibi apud Cæsarem, *Eleutheri Cadurci, Eleutheri Suessiones, &c.* Certè in omnibus deest illud, *quo. Ciacconius* totum illud, [*quo Ædui,*] glossema esse conjicit. Et sanè in Græci Interpr. Cod. videtur defuisse.

jam copiarum partes Helvetios id flumen transduxisse, [23] quartam Ante Chr.
verò partem citra flumen Ararim reliquam esse; de tertiâ vigiliâ LVIII.
cum legionibus tribus è castris profectus, ad eam partem pervenit U. C. *Varr.*
quæ nondum flumen transierat. [24] Eos impeditos & inopinantes DCXCVI.
aggressus, magnam partem concîdit; reliqui sese fugæ mandârunt, atque in proximas silvas abdiderunt. Is pagus [25] appellabatur Tigurinus. Nam omnis civitas Helvetia in quatuor pagos divisa est. Hic pagus unus, quum domo exîsset, patrum nostrorum memoriâ
* L. Cassium [26] consulem interfecerat, et ejus exercitum sub jugum * Ante Chr.
miserat. Ita, sive casu, sive consilio Deorum immortalium, quæ 107.
pars civitatis Helvetiæ insignem calamitatem pop. Rom. intulerat, ea U. C. *Varr.*
princeps pœnas persolvit. Quâ in re Cæsar non solùm publicas, 647.
sed etiam privatas injurias ultus est; quòd ejus soceri L. Pisonis avum, L. Pisonem legatum, Tigurini eodem prœlio, quo Cassium, interfecerant.

Hoc prœlio facto, reliquas copias Helvetiorum ut consequi [27] § XI.
posset, pontem in Arare faciundum curat, atque ita exercitum trans- *Eorum lega-*
ducit. Helvetii, repentino ejus adventu commoti, quum id, quod *tio ad Cæsa-*
ipsi diebus XX ægerrimè confecerant, [28] ut flumen transirent, [29] il- *rem, illius-*
lum uno die fecisse intelligerent; legatos ad eum mittunt: Cujus *que respon-*
sum.
legationis Divico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Helvetiorum fuerat. Is ita cum Cæsare [30] agit: "Si pacem populus Romanus "cum Helvetiis faceret, in eam partem ituros, atque ibi futuros "Helvetios, ubi [31] Cæsar constituisset, atque esse voluisset: Sin bel-"lo [32] persequi perseveraret, reminisceretur & veteris incommodi "populi Romani, & pristinæ virtutis Helvetiorum. Quòd improvi-"sò

23 *Quartam* verò *partem*] Ita *Scaliger* & Recentiores. Videtur & Græc. Interpr. sic legisse. At MSS. Reg. Eliens. & Vossii, & Edit. vetus Romana: *quartam* ferè *partem*.

24 Eos —— *magnam partem concîdit*] Sic MS. Reg. Quomodo & *Gifanius* olim ex V. C. legit. Al. [*magnam* eorum *partem concîdit*.] Quod, aliâ constructione, eodem redit.

25 *Appellabatur*] MS. Reg. & Vossii; *appellatur*.

26 *Consulem*] In MS. Reg. & Edit. Rom. deest.

27 *Posset*, —— *curat*, —— *transducit*.] MS. Reg. *curavit*. Edit. Rom. *curavit*; —— *transduxit*. Sed constat utcunque Temporum ratio, quoniam res præterita ut præsens narratur.

28. *Ut flumen transirent*] Hæc verba immeritò à *Ciacconio* suspecta, similis constructionis exemplis pluribus allatis, optimè ostendit *Davisius*.

29 *Quum* id, *quod ipsi* —; illum *uno die fecisse intelligerent*.] MS. Reg. [— illud *uno die fecisse* Cæsarem *intelligerent*.] Quæ si vera sit lectio; jam in priori parte, pro, *quum id quod* legendum erit, *cùm quod &c.*

30 *Agit*] Sic MS. Reg. & Edit. Romana; ut cohæreat cum eo, quod supra, *mittunt*. Al. *egit*.

31 *Ubi Cæsar — esse voluisset*.] Ita *Scaliger* & Recentiores. MSS. & Editt. Vett. *ubi* eos *Cæsar &c.* Quod mutatum cur oportuerit, equidem nihil video.

32 *Persequi*] Al. *prosequi*. MSS. & Editt. passim utroque modo indiscriminatim exhibent.

Ante Chr. LVIII. U. C. Varr. DCXCVI.

"eò unum pagum adortus esset, quum ii, qui flumen transîssent, "suis auxilium ferre non possent; ne, ob eam rem, aut suæ magnopere virtuti tribueret, aut ipsos despiceret. Se ita à patribus "majoribusque suis didicisse, ut magis virtute, quàm dolo, contenderent, aut insidiis niterentur. Quare, ne committeret, ut is locus, "ubi constitissent, ex calamitate pop. Rom. & internecione exercitûs nomen caperet, ac memoriam proderet.

§ XII. His Cæsar ita respondit: "Eò sibi minus dubitationis dari, quòd "eas res, quas legati Helvetii commemorâssent, memoriâ teneret; "atque eò graviùs ferrè, quò minùs meritò pop. Rom. [33] accidissent. Qui si alicujus injuriæ sibi conscius fuisset, non [34] fuisse "difficile cavere: Sed eo deceptum, quòd neque commissum à se "intelligeret, quare timeret; neque sine causâ timendum putaret. "Quòd si veteris contumeliæ oblivisci vellet: [35] num etiam recentium injuriarum, quòd, eo invito, iter per Provinciam per vim "tentâssent, quòd, Æduos, quòd, Ambarros, quòd Allobroges vexâssent, memoriam deponere posse? Quòd suâ victoriâ tam insolenter gloriarentur, quòdque tam diu se impune tulisse injurias "admirarentur; eòdem pertinere. Consuêsse enim Deos immortales, quò graviùs homines ex commutatione rerum doleant, "quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundiores interdum res "& diuturniorem impunitatem concedere. Quum ea ita sint: "tamen, si obsides ab iis sibi dentur, uti ea, quæ polliceantur, facturos intelligat; & si Æduis de injuriis, quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant; sese cum iis "pacem esse facturum." Divico respondit: "Ita Helvetios à majoribus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare consueverint: ejus rei pop. Rom. esse testem." Hoc responso dato, discessit.

§ XIII. Postero die castra ex eo loco movent. Idem facit Cæsar; equitatumque omnem, ad numerum quatuor millium, quem ex omni Provinciâ & Æduis atque eorum sociis coactum habebat, præmittit; qui videant, quas in partes hostes iter faciant. Qui, cupidiùs novissimum agmen insecuti, alieno loco, cum equitatu Helvetiorum prœlium committunt; & pauci de nostris cadunt. Quo prœlio sublati

33 *Accidissent*] Ita emendat *Ciacconius* ex veteris Codice, & ex impresso Rob. Stephani. Cæteri M S S. & Editt. habent; *accidisset*. Quæ lectio ferri quoque potest.

34 *Non fuisse*] Editio nupera Amstelod. habent; *fuisset*. Ineptè.

35 *Num etiam recentium injuriarum, quòd &c ——, memoriam deponere posse?*] Sic. M S S. Brantii & Vossii. Editi habent, *posset*. Sed longè venustius est, & cum præcedentibus aptiùs cohæret, *posse*. Porrò, valdè lautus hoc in loco est *Brantius*; qui longè rectiùs ac venustiùs, auferendi casu, *MEMORIA deponere posset*, scribendum existimat. Oblitus erat nimirum, quæ in eodem commate præcesserant; cùm *Cæsarem* hoc modo sine ullâ Syntaxi loquentem fingit; *Num etiam recentium injuriarum, memoriâ deponere posset?*

lati Helvetii, quòd quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audaciùs subsistere, nonnunquam [36] ex novissimo agmine prœlio nostros lacessere cœperunt. Cæsar suos à prœlio continebat; ac satis habebat in præsentia hostem rapinis, [37] pabulationibus, populationibusque prohibere. Ita dies circiter [38] quindecim iter fecerunt, uti, inter novissimum hostium agmen & nostrum primum, non amplius quinis aut senis millibus passuum interesset. *Ant. Chr. LVIII. U.C. Varr. DCXCVI.*

INTERIM quotidie Cæsar Æduos frumentum, quod essent publicè polliciti, flagitare. Nam propter frigora (quòd Gallia sub Septemtrionibus, ut antè dictum est, posita est) non modò frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat. Eo autem frumento, quod flumine Arare navibus subvexerat, propterea minùs uti poterat, quòd iter ab Arare Helvetii averterant; à quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere Ædui; conferri, comportari, adesse dicere. Ubi se diutiùs duci intellexit; & diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret: convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Divitiaco, & Lisco, qui summo [39] magistratui [40] præerat (quem Vergobretum appellant Ædui, qui creatur annuus, & vitæ necisque in suos habet potestatem,) graviter eos accusat; quod, "quum neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab iis non sublevetur; præsertim quum magnâ ex parte eorum precibus adductus bellum susceperit;" multò etiam graviùs, "quòd sit destitutus," queritur. § XIV. *Cæsar inopiâ frumenti laborat, Dumnorigis Ædui perfidiâ; quam tamen detectam condonat.*

TUM demum Liscus, oratione Cæsaris adductus, quod antea tacuerat, proponit: "Esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimùm valeat; qui privati plus possint, quàm ipsi magistratus: hos seditiosâ atque improbâ oratione multitudinem deterrere, [41] ne frumentum conferant; quòd præstare dicant, si jam principatum § XV.

36 *Ex novissimo agmine*] Ita ferè Editt. MSS. autem Reg. Eliens. & Vossii, habent; *ET novissimo*. Quomodo & Græcus Interp. videtur legisse. Editt. Romana; *ETIAM novissimo*. Sed præstat vulgata Lectio.

37 *Pabulationibus*] Sic MS. Reg. & Edit. Romana. In MSS. Eliens. & Vossii, deest. Aberat quoque in Codice Gr. Interpretis. Et abesse debere censet *D. Vossius*: eò quòd jam suprà dixerat Cæsar, Helvetios *cibaria* secum vexisse. Sed recte respondet *Davisius*; ibi intelligi tantùm ἄλφιτα *molita*, quibus se ipsi sustentarent; nihil autem de *pabulo*, ad *equos* alendos. Item facilius accidere potuisse, ut hæc vox propter similitudinem sequentis vocabuli, è libris exciderit, quàm ut sine causâ irrepserit.

38 *Quindecim*] MS. Reg. & Edit. Romana; *duodecim*.

39 *Magistratui*] MSS. *magistratu*. Quomodo & scripsit *Cæsar*. Sed hoc parvi est momenti.

40 *Præerat.*] Sic rectè *Aldus, Manutius, Scaliger* & Recentiores. MSS. Reg. Eliens. & Vossii; Editt. vett. & Gr. Interpr. [*præerant*] Corruptè. *SINGULOS* enim *Magistratus regiam potestatem apud Æduos annum obtinere consuësse*, alibi demonstrat Cæsar.

41 *Ne frumentum conferant*; *quòd præstare*

Ante Chr. LVIII. U. C. *Varr.* DCXCVI.

"patum Galliæ obtinere non possint, Gallorum quàm Romanorum "imperia [42] perferre; [43] neque dubitare debeant, quin, si Helvetios "superaverint Romani, unà cum reliquâ Galliâ Æduis libertatem "sint erepturi. Ab iisdem [44] nostra consilia, quæque in castris ge- "rantur, hostibus enunciari: hos à se coërceri non posse. Quin e- "tiam, quòd [45] necessariò rem Cæsari enunciârit, intelligere sese, "quanto id cum periculo fecerit; & ob eam caussam, quàm diu "potuerit, tacuisse." Cæsar hac oratione Lisci, Dumnorigem Divitiaci fratrem designari sentiebat: sed, quòd pluribus præsentibus eas res jactari nolebat, celeriter concilium dimittit; Liscum retinet. Quærit ex solo ea, quæ in conventu dixerat: Dicit liberiùs atque audaciùs. Eadem secretò ab aliis [46] quærit; reperit esse vera: "Ipsum esse Dumnorigem summâ audaciâ, magnâ apud plebem "propter liberalitatem gratiâ, cupidum rerum novarum: cumplures "annos portoria, reliquaque omnia Æduorum vectigalia, parvo "pretio redempta habere; propterea quòd, illo licente, contra liceri "audeat nemo. His rebus & suam rem familiarem auxisse, & fa- "cultates ad largiendum magnas comparâsse: magnum numerum "equitatûs suo sumptu semper alere, & circum se habere. Neque "solùm domi, sed etiam apud finitimas civitates, largiter posse: "Atque hujus potentiæ caussâ matrem in Biturigibus, homini illic "nobilissimo ac potentissimo, collocâsse: ipsum ex Helvetiis uxo- "rem habere: sororem ex matre, & propinquas suas, nuptum in "alias civitates collocâsse: Favere & cupere Helvetiis, propter eam "affinitatem: Odisse etiam suo nomine Cæsarem, & Romanos; "quòd eorum adventu potentia ejus diminuta, & Divitiacus frater "in antiquum locum gratiæ atque honoris sit restitutus. Si quid

"accidat

præstare dicant, *si jam &c.*] MSS. omnes, & Vett. Editt. [*nè frumentum conferant, quod præstare* debeant, (*Al.* debuerant:) *Si jam &c.*] Sic & Græcus, μὴ ὑμῖν ἀποδόθη ὃ ΟΦΕΙΛΟΜΕΝΟΣ σῖτος. Sed *Faërnus* vulgatam lectionem ex conjecturâ felicissimè intulit.

42 *Perferre*] MS. Reg. *velle perferre*. MS. Vossii, corruptiùs; *vel perferre*.

43 *Neque dubitare* debeant.] Sic MSS. & Editi Omnes. Attamen, si attentè perpendas, hæret constructio. Nequit enim hæc vox [*debeant,*] cum istâ, quæ præcessit, [*dicant,*] cohærere. Quippe non id hîc agitur, ut ii, qui hâc oratione populum commovere conantur, ipsi *dubitare non debeant*: sed ut multitudinem dicant *dubitare non debere*, *quin &c.* Quare, si vera sit ista lectio, quam suprà, *p.* 11. *l. ult.* intulit *Faërnus*, [*præstare dicant*:] omnino hic reponendum videtur, [*neque dubitare* debere *&c.*]

44. *Nostra*] MS. Reg. *vestra*: ex personâ Lisci Cæsarem alloquentis. Sed corruptè. MSS. Eliens. & Vossii, & Edit. Rom. *nova*: Adhuc magis corruptè. Græcus rectè ἡμῶν τῶν Ῥωμαίων.

45. *Necessariò rem*] MSS. & Vett. Editt. *necessariò rem COACTUS.* Græcus, ἀναγκαῖον ἀναγκασθεὶς. Quomodò & alii interdum locuti sunt boni Auctores.

46. *Quærit.*] Hanc vocem, quam exhibent MSS. & vett. Editt. omnes, & Græc. Interpres, à *Scaligero* omissam, restituendam rectè contendit *Davisius*.

4

" accidat Romanis, summam in spem regni per Helvetios obtinen- " di venire: imperio populi Rom. non modò de regno, sed etiam " de eâ, quam habeat, gratiâ desperare." Reperiebat etiam Cæsar inquirendo; [47] quod prœlium equestre adversum paucis antè diebus esset factum, [48] initium ejus fugæ à Dumnorige atque ejus equitibus factum esse; (nam equitatui, quem auxilio Cæsari Ædui miserant, Dumnorix præerat;) eorumque fugâ reliquum esse equitatum perterritum. Ante Chr. LVIII. U.C. Varr. DCXCVI.

QUIBUS rebus cognitis, quum ad has suspiciones, certissimæ res accederent; quòd per fines Sequanorum Helvetios transduxisset; quòd obsides inter eos dandos curâsset; quòd ea omnia non modò injussu suo & civitatis, sed etiam inscientibus ipsis, fecisset; quòd à magistratu Æduorum accusaretur: satis esse caussæ arbitrabatur, quare in eum aut ipse animadverteret, aut civitatem animadvertere juberet. [49] His omnibus unum repugnabat, quòd Divitiaci fratris summum in populum R. studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, justitiam, temperantiam cognoverat: Nam, ne ejus supplicio Divitiaci animum offenderet, verebatur. Itaque priùs quàm quidquam conaretur, Divitiacum ad se vocari jubet; & quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Procillum, principem Galliæ provinciæ, familiarem suum, cui summam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: simul commonefacit, quæ ipso præsente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta; [50] & ostendit, quæ separatim quisque de eo apud se dixerit. Petit atque hortatur, ut, sine ejus offensione animi, vel ipse de eo, causâ cognitâ, statuat; vel civitatem statuere jubeat. Divitiacus multis cum lacrimis Cæsarem complexus obsecrare cœpit, " ne quid gravius in fra- " trem statueret: Scire se, illa esse vera: nec quenquam ex eo plus, " quàm se, doloris capere; propterea quòd, (quum ipse gratiâ pluri- " mum domi atque in reliquâ Galliâ, ille minimum propter adole- " scentiam § XVI.

47. *Quod* prœlium *equestre adversum —, initium ejus* fugæ *&c.*] Elegantissimam hîc constructionem, sine causâ sollicitant Editores. Nullum subesse mendum rectè contendit *Davisius*: Quòd autem Syntaxin ἀνακόλουθον, esse putat, sive transitionem ex uno locutionis genere in aliud, qualis in bonis Auctoribus interdum quidem occurrit; in eo demùm fallitur. Nihil enim hic ἀνακόλουθον, sed constructio simplicissima & quàm maximè naturalis. Tantùm, quod in priore parte commatis *prœlium adversum* vocârat Cæsar, in sequente id *fugam* appellat: Sed sine ullâ omninò syntaxeos perturbatione.

48 *Initium ejus fugæ à Dumnorige factum* esse.] MSS. Reg. Eliens. & Vossii, & Edit. Rom. omittunt vocabulum, *esse*: & legunt, *initium ejus fugæ factum à Dumnorige*, &c. Quod & elegantius.

49 *His omnibus*] MSS. Reg. Eliens. & Vossii, & Edit. Vett. *his omnibus REBUS*. Quod cur à *Scaligero* & Recentioribus omissum, equidem nihil video.

50 *Et ostendit*] Has voces, à *Scaligero* & Recentioribus omissas; ex MSS. omnium, Veterumque Editt. fide, rectè restituit *Davisius*.

Ante Chr. LVIII. U. C. *Varr.* DCXCVI.

"scentiam posset,) [51] per se crevisset: Quibus opibus ac nervis, non "solùm ad minuendam gratiam, sed pæne ad perniciem suam uteretur: Sese tamen & amore fraterno, & existimatione vulgi commoveri. Quòd si quid ei à Cæsare gravius accidisset, cùm ipse "eum locum amicitiæ apud eum teneret, neminem existimaturum "non suâ voluntate factum; quâ ex re futurum, uti totius Galliæ "animi à se averterentur." Hæc quum pluribus verbis flens à Cæsare peteret, Cæsar ejus dexteram prehendit: Consolatus, rogat finem orandi faciat: Tanti ejus apud se gratiam esse ostendit, uti & Reipubl. injuriam, & suum dolorem, ejus voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat; fratrem adhibet: quæ in eo reprehendat, ostendit; quæ ipse intelligat, quæ civitas queratur, proponit: monet, ut in reliquum tempus omnes suspiciones vitet. Præterita se Divitiaco fratri condonare dicit: Dumnorigi custodes ponit; ut, [52] quæ agat, quibuscum loquatur, scire possit.

§ XVII. *Cæsar Helvetios altero prælio fugat.*

EODEM die ab exploratoribus certior factus, hostes sub [53] montem consedisse, millia passuum ab ipsius castris octo; qualis esset natura montis, & qualis in circuitu adscensus, qui cognoscerent, misit. Renunciatum est, facilem esse. De tertiâ vigiliâ T. Labienum legatum [54] pro Prætore cum duabus legionibus, & [55] iisdem ducibus, qui iter cognoverant, summum jugum montis adscendere jubet: quid sui consilii sit, ostendit. Ipse de quartâ vigiliâ eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit; equitatumque omnem [56] ante se mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur, & in exercitu L. Sullæ, [57] & postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus præmittitur.

PRIMA

51 *Per se crevisset.*] Nempe per *Divitiacum*. Græc. Interp. ineptè, δι' ΕΑΥΤΟΥ νῦν μεγάλην δύναμιν κέκτηται, *Dumnorix* sc. *per Seipsum*. Quam tamen ineptissimam Versionem citat *Cellarius*, hujus loci explicandi causâ. Non vidit nimirùm, eam hujus esse totius orationis constructionem, ut vox [*se*] tam sit cum *Divitiaco* loquente reciproca, quàm cum ipso *Dumnorige*; quem *Divitiacus* hîc *per Se*, hoc est, suis ipsius, qui hîc loquitur, *Divitiaci* opibus, crevisse ostendit. Vide quæ infrà ad *lib.* VIII. § 41.

52 Quæ *agat*] MS. Reg. & Vetus Edit. Rom. *QUID agat*. Græc. Interpr. TI τι ποιήσει.

53 *Sub montem*] MSS. Reg. Eliens. & Vossii, & Edit. Vett. *sub monte*. Quod æquè Latinum.

54 *Pro Prætore*] Sic MSS. Hotomannus & Amstelodamenses, perperam, [*properè*.]

55 Iisdem *Ducibus*] MSS. & Editt. variant. Plerique legunt, *iisdem*; nonnulli, *iis*: Nullâ sententiæ differentiâ. Existimat Davisius, illud [*iisdem Ducibus*] perperàm dictum. Credo; quòd de *Ducibus* nihil suprà. Atqui hoc vult Cæsar; missas duas legiones, Ducibus *iisdem illis hominibus*, qui antè *iter cognoverant*. Dixerat enim jam suprà; *qui cognoscerent, misit*.

56 *Ante mittit*] MSS. & Editt. Vett. *ante* se *mittit*. Pronomen *Scaliger* & Recentiores quamobrem omiserint, causam non afferunt.

57 *Et postea in M. Crassi fuerat.*] MS. Reg. & Edit. Rom. omittunt præpositionem, *in*. MS. Eliensis, omissis duobus vocabulis, habet; & *M. Crassi*, &c.

Anto Chr. LVIII. U. C. *Varr.* DCXCVI.

§ XVIII.

PRIMA luce, quum summus mons à T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longiùs mille & quingentis passibus abesset; neque, ut posteà ex captivis comperit, aut ipsius adventus, aut Labieni, cognitus esset; Considius, equo admisso, ad eum accurrit: dicit montem, quem à Labieno occupari [58] voluerit, ab hostibus teneri: id se [59] ex Gallicis armis atque insignibus cognovisse. Cæsar suas copias in proximum collem subducit; aciem instruit. Labienus, ut erat ei præceptum à Cæsare, ne prœlium committeret, nisi ipsius copiæ prope hostium castra visæ essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret, monte occupato, nostros exspectabat, prœlioque abstinebat. Multo denique die per exploratores cognovit [60] Cæsar, & montem à suis teneri, & [61] hostes castra movisse, & Considium timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renunciasse. Eo die, quo consuêrat intervallo, hostes sequitur; & millia passuum [62] tria ab eorum castris castra ponit.

§ XIX.

POSTRIDIE ejus diei; quòd omnino biduum supererat, quum exercitui frumentum metiri oporteret; & quòd à Bibracte, oppido Æduorum longè maximo ac copiosissimo, non ampliùs [63] millibus passuum XVIII aberat; rei frumentariæ prospiciendum existimavit: [64] & iter ab Helvetiis avertit, [64] ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitivos L. Æmilii, decurionis equitum Gallorum, hostibus nunciatur. Helvetii, seu quòd timore perterritos Romanos [65] discedere existimarent, eò magis, quòd pridie, superioribus locis occupatis, prœlium non commisissent; [66] sive quòd re frumentariâ intercludi posse confiderent; commutato consilio, atque itinere converso, nostros à novissimo agmine insequi ac lacessere cœperunt. Postquam id animum advertit, copias suas Cæsar in proximum collem subducit; equitatumque, qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor veteranarum; [67] ita, uti supra se in summo jugo duas legiones,

58 *Voluerit*] MS. Reg. *voluerat*. Sed vulgata Lectio *Cæsari* usitatior.

59 *Ex Gallicis*] Sic MS. Reg. Vulgg. *à Gallicis*. MSS. Eliens. & Vossii, & Edit. Rom. omittunt præpositionem.

60 *Cæsar*] Hanc vocem, à *Scaligero* omissam, rectè restituit *Davisius* ex Editt. Vett. & MS. Eliensi. Reperta est etiam in MSS. Reg. & Vossii.

60 *Hostes castra movisse*] MSS. Reg. Eliens. Vossii; *HELVETIOS castra movisse*. Græc. item Interpr. Ἐλβήτιοι. Utra verior Lectio, non constat.

61 *Tria*] MS. Reg. *quatuor*.

63 *Millibus*] MS. Reg. *millium*. Quod æquà Latinè dicitur.

65 *Et — ac*] Deest utraque harum conjunctionum in MSS. Reg. Eliens. & Vossii; necnon in quibusdam editt. vett. Et sanè sæpiùs utitur *Cæsar* istiusmodi oratione ἀσυνδέτῳ.

65 *Discedere existimarent.*] MSS. omnes, & Editt. vett. *discedere*, à se *existimarent*. Quod à *Scaligero* & Recentioribus omnino sine causâ mutatum.

66 *Sive quòd*] MSS. & Editt. vett. *sive eò quòd* &c.

67 *Ita uti* — collocaret; *ac* — compleret. *Interea* — *conferri* — *jussit.*]

Ante Chr. LVIII. U. C. Varr. DCXCVI.

legiones, quas in Galliâ citeriore proximè conscripserat, & omnia auxilia collocaret; ac totum montem hominibus compleret. Interea sarcinas in unum locum conferri, & eum ab iis, qui in superiore acie constiterant, muniri jussit. Helvetii, cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt. Ipsi, confertissimâ acie rejecto nostro equitatu, phalange factâ, sub primam nostram aciem successerunt.

§ XX. CÆSAR, primum [68] suo, deinde omnium, [69] è conspectu remotis equis, ut, [70] æquato periculo, spem fugæ tolleret; cohortatus suos, prœlium commisit. Milites, è loco superiore [71] pilis missis, facilè hostium phalangem perfregerunt. Eâ disjectâ, gladiis districtis, in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quòd, pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis & colligatis, quum ferrum se inflexisset, neque evellere, neque, sinistrâ impeditâ, satis commodè pugnare poterant: multi ut, diu jactato brachio, præoptarent scutum manu emittere, et nudo corpore pugnare. Tandem, vulneribus defessi, & pedem referre, &, quòd mons suberat circiter mille passuum, eò se recipere cœperunt. Capto monte, & succedentibus nostris; Boii & Tulingi, qui hominum millibus circiter XV agmen hostium claudebant, & novissimis præsidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi, [72] circumvenire; & id conspicati Helvetii, qui in montem sese receperant, rursus instare & prœlium redintegrare cœperunt. Romani [73] conversa signa [74] tripartitò intulerunt: prima ac secunda acies, ut victis ac submotis resisteret; tertia, ut venientes [75] exciperet. Ita, ancipiti prœlio, diu atque acriter pugnatum est. Diutiùs quum nostrorum impetum sustinere non possent, alteri se, ut cœperant, in montem receperunt; alteri ad impedimenta & [76] carros suos se contulerunt. Nam hoc toto prœlio, quum ab horâ septimâ ad vesperam pugnatum sit, aversum

jussit.] M S S. omnes, & Edit. Rom. [*ita uti* — collocari; ac — compleri; & *interea* — *conferri* — *jussit.*] Quæ si vera sit Lectio: cùm illud [*ita ut*,] cohærere nequeat cum indicativo isto [*jussit:*] necesse erit ut aliquid interciderit.

68 *Suo*] M S. Vossii; *suo equo.* Quòd à *Cæsaris* perspicuitate non abhorret.

69 *E conspectu*] Has voces immeritò suspectas habet *Scaliger*, aliique; ut rectè notavit *Davisius.*

70 *Æquato periculo*] M S S. omnes, & Editt. vett. *æquato* omnium *periculo.* Gr. Interpr. ἴσȣ ἅμα ΠΑ͂ΣΙΝ ὄντ☉ τȣ͂ κινδύνȣ. Cur vocem [*omnium*] omiserint *Scaliger* & Recentiores nihil causæ est, nisi quòd eadem vox paulò antè præcessit: Id, quod *Cæsari* non insolitatum.

71 *Pilis missis*] Ineptos esse hìc, qui [*emissis*] legendum conjiciunt, rectè ostendit *D. Vossius.*

72 *Circumvenire*] MSS. & Editt. Vett. *circumvenêre.*

73 *Conversa*] Deest in MS. Reg. & in Editionum Veterum aliquibus.

74 *Tripartitò* M S S. plerique, & Editt. Vett. *bipartitò.* Græcus, τριχῆ; in editione *Davisiana.* *Cellarius* eum citat, διχῆ.

75 *Exciperet*] MSS. Reg. Eliens. & Vossii; *sustineret.*

76 *Et carros*] M S. Reg. & ad *carros.*

aversum hostem videre nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est; propterea quòd pro vallo carros objecerant, & è loco superiore in nostros venientes tela conjiciebant, & nonnulli inter carros rotásque mataras ac tragulas[77] subjiciebant, nostrósque vulnerabant. Diu quum esset pugnatum, impedimentis castrísque nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia, atque unus è filiis captus est. Ex eo prœlio circiter millia hominum CXXX superfuerunt: eâque totâ nocte continenter ierunt: [78] Nullam partem noctis itinere intermisso, in fines Lingonum die IV pervenerunt; quum & propter vulnera militum, & propter sepulturam occisorum, nostri triduum morati, eos sequi non potuissent. Cæsar ad Lingones litteras nunciósque misit, ne eos frumento, neve aliâ re, juvarent: qui si juvissent, se eodem loco [79] illos, quo Helvetios, habiturum. Ipse, triduo intermisso, cum omnibus copiis eos sequi cœpit.

Ante Chr. LVIII. U. C. Varr. DCXCVI.

§ XXI. *Helvetii Cæsari se dedunt, domúmque relegantur.*

HELVETII, omnium rerum inopiâ adducti, legatos de deditione ad eum miserunt. Qui quum eum in itinere convenissent; séque ad pedes projecissent; supplicitérque locuti, flentes pacem petîssent; atque eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum expectare jussisset; paruerunt. Eò postquam Cæsar pervenit; obsides, arma, servos, qui ad eos perfugissent, poposcit. Dum ea conquiruntur, & conferuntur: nocte intermissâ, circiter hominum millia VI ejus pagi, qui [80] Urbigenus appellatur; sive timore perterriti, ne, armis traditis, supplicio afficerentur; sive spe salutis inducti, quòd, in tantâ multitudine dedititiorum, suam fugam aut occultari aut omnino ignorari posse existimarent; [81] primâ nocte ex castris Helvetiorum egressi, ad Rhenum finésque Germanorum contenderunt. Quod ubi Cæsar rescivit; quorum per fines [82] ierant, his, utì conquirerent & reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperavit; reductos, in hostium numero habuit. Reliquos omnes, obsidibus, armis,

C per-

77 *Subjiciebant.*] Valdè ineptire eos, qui [*abjiciebant*] reponunt, rectè hîc notat *D. Vossius*.

78 *Nullam partem noctis.*] Quidam reponunt, *Nullâ parte:* Quomodo & in Vossii MS scriptum est. Sed MSS plerique, *Nullam partem:* Quæ & elegantior est lectio; quanquam utrumque sátis Latinè dicitur.

79 *Illos.*] In MSS Reg. Eliens. & Vossii, deest hæc vox: Nullo aut sensûs aut Latinitatis detrimento.

80 *Urbigenus,*] Sic MS Reg. & Edit. Romana. Quam lectionem veriorem esse ostendit *Cellarius* in locum, & *Davisius* ex *Cluverio* & *Cellario*. Al. *Verbigenus*.

81 *Primâ nocte.*] Sic MSS Eliens. & Vossii. Sanámque esse hanc & elegantem Lectionem, allatis exemplis ostendit *Davisius*. MS Reg. [*primâ horâ noctis.*] Editt. Romana, & Scaligeri, aliæque, [*primâ noctis vigiliâ.*] Quorum utrumque, interpretamentum est.

82 *Ierant.*] Sic MSS & Editi. Ciacconius legendum censet, *irent*. Sed nihil opus. Poterat enim Cæsar imperare iis, non modò quorum per fines *irent* Helvetii, sed & quorum per fines *ierant*; utì *conquirerent & reducerent, si sibi purgati esse vellent*. Quinimo istud *conquirere*, magis est eorum, quorum per fines *ierant*, quàm quorum per fines *irent*.

Ante Chr. LVIII. U. C. *Varr.* DCXCVI.

perfugis traditis, in deditionem accepit. Helvetios, Tulingos, Latobrigos, in fines suos, unde erant profecti, reverti jussit; & quòd omnibus frugibus amissis, domi nihil erat quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit ut his frumenti copiam facerent: ipsos, oppida vicósque, quos incenderant, restituere jussit. Id eâ maximè ratione fecit, quòd noluit eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare; ne, propter bonitatem agrorum, Germani, qui trans Rhenum incolunt, è suis finibus in Helvetiorum fines transirent, & finitimi Galliæ provinciæ Allobrogibúsque essent. Boios, petentibus Æduis (quòd egregiâ virtute erant [83] cogniti) ut in finibus suis collocarent, concessit: Quibus illi agros dederunt; [84] quósque postea in parem juris libertatísque conditionem, atque ipsi erant, receperunt. In castris Helvetiorum, tabulæ repertæ sunt litteris Græcis confectæ, & ad Cæsarem [85] perlatæ; quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exîsset eorum qui arma ferre possent; & item separatim pueri, senes, mulierésque. Quarum omnium rerum summa erat, capitum Helvetiorum millia CCLXIII; Tulingorum, millia XXXVI; Latobrigorum, [86] XIV; Rauracorum XXIII; Boiorum, XXXII; ex his, qui arma ferre possent, ad millia XCII. Summa omnium [87] fuerat ad millia CCCLXVIII. Eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Cæsar imperaverat, repertus est numerus, millium CX.

§ XXII. *Galli de Cæsaris victoriâ gratulantur.*

BELLO Helvetiorum confecto; totius fere Galliæ legati, principes civitatum, ad Cæsarem gratulatum convenerunt. "Intelligere "sese, tametsi pro veteribus Helvetiorum injuriis populus R. ab iis "pœnas bello repetîsset, tamen eam rem non minùs ex usu terræ "Galliæ quàm populi R. accidisse: propterea quòd eo consilio florentissimis rebus domos suas Helvetii reliquissent, ut toti Galliæ "bellum inferrent, imperióque potirentur: locúmque domicilio ex "magnâ copiâ deligerent, quem ex omni Galliâ opportunissimum "ac fructuosissimum judicâssent; reliquásque civitates stipendiarias "haberent." Petierunt, utì "sibi concilium totius Galliæ in diem "certam indicere, idque Cæsaris voluntate facere, liceret; Sese ha- "bere quasdam res, quas è communi consensu ab eo petere vellent." Eâ re permissâ, diem concilio constituerunt; & jurejurando, ne quis enunciaret, nisi quibus communi concilio mandatum esset, inter se sanxerunt.

§ XXIII. Eo concilio dimisso, iidem principes civitatum, [88] qui antè fuerant,

83 *Cogniti*] Eruditè hanc vocem, quam agnoscunt omnes MSS, perperam à *Scaligero* omissam, reduxit *Davisius*, & exemplis probam esse demonstrat.

84 *Quosque*] Sic MSS Elienf. & Vossii, & Editi. MS Reg. *eosque*.

85 *Perlatæ*] MSS Reg. Elienf. & Vossii, & Editt. Vett. *relatæ*. Quod idem est.

86 *XIV.*] MS Reg. & Edit. Rom. *XXIII.*

87 *Fuerat.*] MS Reg. *fuerant*. MSS Elienf. & Vossii, & Edit. Rom. *fuerunt*.

88 *Qui antè fuerant, ad Cæsarem rever-*

Ante Chr. LVIII. U. C. *Varr.* DCXCVI.

Et apud eum de Germanorum, Ariovisto duce, in Galliam ingressu queruntur.

erant, ad Cæsarem reverterunt: petierúntque, utì sibi [89] secretò de suâ omniumque salute cum eo agere liceret. Eâ re impetratâ, sese omnes flentes Cæsari ad pedes projecerunt: "Non minùs se id contendere & laborare, ne ea, quæ dixissent, enunciarentur, quàm utì ea, quæ vellent, impetrarent; propterea quòd, si enunciatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent." Locutus est pro his Divitiacus Æduus: "Galliæ totius factiones esse duas; harum alterius principatum tenere Æduos, alterius Arvernos. Hi quum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, utì ab Arvernis Sequanísque Germani mercede accerserentur. Horum primò circiter millia XV Rhenum transîsse: posteaquam agros & cultum & copias Gallorum homines feri ac barbari adamâssent, transductos plures: nunc esse in Galliâ ad C & XX millium numerum: cum his Æduos, eorúmque clientes, semel atque iterum armis contendisse; magnam calamitatem pulsos accepisse; omnem nobilitatem, omnem Senatum, omnem equitatum amisisse. Quibus prœliis calamitatibúsque fractos qui & suâ virtute & populi R. hospitio atque amicitiâ plurimum antè in Galliâ potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos civitatis, & jurejurando civitatem obstringere, sese neque obsides repetituros, neque auxilium à populo R. imploraturos, neque recusaturos quo minùs perpetuò sub illorum ditione atque imperio essent. Unum se esse ex omni civitate Æduorum, qui adduci non potuerit ut juraret, aut suos liberos obsides daret. Ob eam rem se ex civitate profugisse, & Romam ad Senatum venisse, auxilium postulatum; quòd solus neque jurejurando, neque obsidibus teneretur. Sed pejùs victoribus Sequanis, quàm Æduis victis accidisse: propterea quòd Ariovistus, Rex Germanorum, in eorum finibus consedisset; tertiámque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliæ, occupavisset; & nunc de alterâ parte tertiâ Sequanos decedere juberet, propterea quòd, paucis mensibus antè, [90] Harudum millia hominum XXIV ad eum venissent, qui-

"bus

reverterunt.] Rectè hîc reprehendit vir Doctissimus *Joh. Davisius Ciacconium, Faërnum, & Scaligerum; qui* vocabulum [*fuerant,*] immeritò suspectam habent. Hæret tamen & ipse, sine causâ. Quod enim vitiosam interpunctionem causatur, quæ eos fefellerit; atque hoc modo legendum contendit, [*qui antè fuerant ad Cæsarem, reverterunt,*] quanquam hoc æquè latinum quidem est, ut nihil tamen mutato opus. Quin enim rectè dicitur, (ut dicitur quidem rectissimè,) *qui antè fuerant ad Cæsarem, reverterunt* [scilicet *ad Cæsarem;*] tam rectè dic? potest, *qui antè fuerant* [scilicet *ad Cæsarem,*] *ad Cæsarem reverterunt.* Nec ferè minùs usitatum est, Antecedentem in præcedenti parte commatis subticeri, quàm in sequenti. Paullò infrà: *Neque conferendum esse Gallicum* [scilicet *agrum,*] *cum Germanorum agro.*

89 *Secretò*] MSS Reg. Elienf. & Vossii, aliique; *Secretò in occulto.* Quorum aut hoc, aut illud, è margine irrepsit.

90 *Harudum millia hominum XXIV.*] Meritò hîc arguit *Dionys. Vossius*

* Ante Chr. LVIII. U. C. Varr. DCXCVI.

" bus locus ac sedes pararentur. Futurum esse paucis annis, uti omnes è Galliæ finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum transirent: [91] neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem victûs cum illâ comparandam. Ariovistum autem, ut semel Gallorum copias prœlio vicerit, quod prœlium factum sit Amagetobriæ; superbè & crudeliter imperare, obsides nobilissimi cujusque liberos poscere, & in eos [92] omnia exempla cruciatûs edere, si qua res non ad nutum aut ad voluntatem ejus facta sit. Hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse ejus [93] imperia diutiùs sustineri. [94] Nisi quid in Cæsare populóque R. sit auxilii, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Helvetii fecerunt, ut domo emigrent; aliud domicilium, alias sedes, remotas à Germanis, petant; fortunámque, quæcunque accidat, experiantur. Hæc si enunciata Ariovisto sint, non dubitare quin de omnibus obsidibus, " qui

Vossius Ciacconium & *Ursinum*, qui vocem [*hominum*] expungendam volebant. Nam, præterquam quòd *Harudes homines* sic dicere potuit *Cæsar*, quomodo *Gellius* dixit *homines Pœnos* & *homines Afros*; (id quod notavit *Vossius*:) potest & ea quoque esse hujus loci constructio, ut *Harudum millia hominum* XXIV, idem sit quod, *ex Harudibus millia hominum* XXIV.

91 *Neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro.*] Ineptissimus hìc *Ciacconius*, qui hunc locum sic fœdat; *neque enim conferendum esse cum Gallico Germanorum agrum.* Quasi verò non *ob præstantiam* aliquid ejusmodi esse possit, quod cum alio, longè utique deteriori, comparari omninò non debeat. Recentiorum quidem linguarum aliud hodiè est Idioma. Sed nimis clemens *Davisius*; qui emendationem istam *Ciacconii*, *non necessariam* appellat, & *utrumque loquendi modum æquè commodum esse* concedit.

92 *Omnia exempla* cruciatûs *edere.*] MSS plerique & Editt. Vett. [*omnia exempla* cruciatúsque *edere.*] Quæ Lectio quin & à Cæsaris manu fluxerit, dubitari non debere existimat Davisius: *Exempla* enim, *gravissimas pœnas* denotare. Et sanè vocabulum [*exempla*] eo intellectu apud optimos Auctores occurrere, verissimum est. Quanquam in illis, quæ citat Vir doctissimus, locis [*ego te* exemplis *excruciavero pessimis*;] & [*novis* exemplorum *modis excruciatum*;] non isto planè significatu usurpatur id vocabulum; quippe cum verbo [*excruciare*] conjunctum, quod verbum ipsum utique in se complectitur *Pœnarum* notionem. Sed fatendum tamen, (ut diximus) *Exempla* simpliciter pro *Cruciatibus* usurpari posse; rectéque id dici posse, *exempla edere*, quod est *gravissimis pœnis cruciatibúsque afficere*. At verò, si, [*EXEMPLA edere*,] Latinè dicere licet; non utique &, [*CRUCIATUS edere*;] neque, [*exempla* cruciatúsque *edere*;] sed [*exempla* cruciatûs *edere*,] optimè. Quæ proinde vera est Lectio; neque altera illa à *Cæsaris* manu fluere potuit.

93 *Imperia—sustineri*] MS Reg. *imperium—sustinere.* MS Eliens. & Edit. Rom. *imperia—sustinere.* Omnes, æquè Latinè: Nisi quòd illud, [*sustinere*,] cùm sit minùs vulgaris locutio, verisimile est ut sit verior lectio, neque ex [*sustineri*] mutata.

94 *Nisi quid*] MSS & Editt. Vett. eleganter, *Nisi siquid.* Quod à *Scaligero* & Recentioribus cur mutatum, equidem non video.

" qui apud eum sint, gravissimum supplicium sumat. Cæsarem, † Ante Chr. LVIII. U. C. Varr. DCXCVI.
" vel auctoritate suâ atque exercitûs, vel recenti victoriâ vel nomi-
" ne populi R. deterrere posse, ne major multitudo Germanorum
" Rhenum transducatur; Galliámque omnem ab Ariovisti injuriâ
" posse defendere."

Hac oratione à Divitiaco habitâ; omnes, qui aderant, magno fletu auxilium à Cæsare petere cœperunt. Animadvertit [95] Cæsar, unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas cæteri facerent; sed tristes, capite demisso, terram intueri. Ejus rei quæ caussa esset, miratus, ex ipsis quæsivit. Nihil Sequani respondere, sed in eâdem tristitiâ taciti permanere. Quum ab iis sæpiùs quæreret, neque ullam omnino vocem exprimere posset; idem Divitiacus Æduus respondit; "Hoc esse [96] miseriorem graviorémque fortunam Sequanorum, quàm reliquorum; quòd soli nec in occulto quidem queri, nec auxilium implorare auderent; absentísque Ariovisti crudelitatem, velut si coram adesset, horrerent; propterea [97] quòd reliquis tamen fugæ facultas daretur; Sequanis verò, qui intra fines suos Ariovistum recepissent, [98] quorum oppida omnia in potestate ejus essent, omnes cruciatus essent perferendi." His rebus cognitis, Cæsar Gallorum animos verbis confirmavit: pollicitúsque est, "sibi eam rem curæ futuram: magnam se habere spem, & beneficio suo & auctoritate adductum Ariovistum, finem injuriis facturum.

§ XXIV.

Hac oratione habitâ, consilium dimisit. Et secundùm ea multæ res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam & suscipiendam putaret: Inprimis, quòd Æduos, fratres consanguineósque sæpenumerò ab Senatu appellatos, in servitute atque in ditione videbat Germanorum teneri; eorúmque obsides esse apud Ariovistum ac Sequanos intelligebat: quod, in tanto imperio populi Romani, turpissimum sibi & Reipublicæ esse arbitrabatur. Paullatim autem Germanos consuescere Rhenum transire, & in Galliam magnam eorum multitudinem venire, populo Romano periculosum videbat. Neque sibi homines feros ac barbaros [99] temperaturos existimabat, quin, quum omnem Galliam occupâssent, ut * antè Cimbri Teutoníque fecissent, in Provinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent: præsertim quum Sequanos à Provinciâ nostrâ Rhodanus divideret.

§ XXV.

* Ante Chr. circiter 109. U. C. Varr. 645.

C 3 Quibus

95 *Cæsar*, unos *ex omnibus*] MSS Reg. Eliens. & Vossii; *Cæsar* unus *ex omnibus*. Corruptè.

96 *Miseriorem graviorémque fortunam*] MSS Reg. & Eliens. & Edit. Rom. *miseriorem fortunam & graviorem*.

97 *Quòd reliquis* tamen *fuga &c.* Sic MSS Reg. & Eliens. & Edit. Romana. Al. [*quòd reliquis* tantùm *fuga &c.*] MS Vossii unus exhibet, *tantum*; alius, *tanta*. Vera Lectio est, *tamen*. Et est elegans ἀποσιώπησις, [*quòd reliquis*, si Ariovistum expellere non poterant, at *fugæ tamen facultas* &c.] Vide infrà ad *Lib.* 8. § 16. *& de Bello Civ. Lib.* 1. § 57.

98 *Quorum*] MS Reg. *quorumque*.

99 *Temperaturos*] MSS plerique, *obtemperaturos*. Corruptè.

Ante Chr. LVIII. U. C. *Varr.* DCXCVI.

Quibus rebus quàm maturimè occurrendum putabat. Ipse autem Ariovistus, tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus non videretur.

§ XXVI. *Cæsaris legatio ad Ariovistum.*

QUAMOBREM placuit ei, ut ad Ariovistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, ut " aliquem locum medium utriusque colloquio " deligeret; velle sese de Rep. & summis utriusque rebus cum eo " agere." Ei legationi Ariovistus respondit: " Si quid ipsi à Cæ- " sare opus esset, sese ad eum venturum fuisse; [1] si quid ille se ve- " lit, illum ad se venire oportere. Præterea, se neque sine exercitu " in eas partes Galliæ venire audere, quas Cæsar possideret; neque " exercitum, sine magno [2] commeatu atque [3] emolumento, in " unum locum contrahere posse. Sibi autem mirum videri, quid in " suâ Galliâ, quam bello vicisset, aut Cæsari, aut omnino populo " Romano, negotii esset." His responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit: " [4] Quoniam, tanto " suo populíque Romani beneficio affectus, (quum in * consulatu " suo rex atque amicus à Senatu appellatus esset,) hanc sibi popu- " lóque Romano gratiam referret, ut in colloquium venire invi- " tatus gravaretur, neque de communi re [5] dicendum sibi & cog- " noscendum putaret; hæc esse, quæ ab eo postularet; primùm, " ne quam multitudinem hominum ampliùs trans Rhenum in Gal- " liam transduceret: deinde obsides, quos haberet ab Æduis, red- " deret; Sequanísque permitteret, ut, quos illi haberent, voluntate " ejus reddere illis liceret: neve Æduos injuriâ lacesseret: neve his, " sociísve eorum, bellum inferret. [6] Si id ita fecisset; sibi populóque " Rom. perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram. Si " non impetraret; quoniam, † M. Messalâ, M. Pisone, Coss. Se- " natus censuisset, uti, quicunque Galliam provinciam obtineret, quod " commodo Reipublicæ facere posset, Æduos cæterósque amicos " populi Romani defenderet; se Æduorum injurias non neglecturum."

* Ante Chr. 59 U. C. *Var.* 695.

† Ante Chr. 61. U. C. *Var.* 693.

§ XXVII. *Ejusque Responsio.*

Ad hæc Ariovistus respondit: " Jus esse belli, ut, qui vicissent, iis, " quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent: [7] itidem po- " pulum Romanum victis non ad alterius præscriptum, sed ad suum " arbi-

1 *Siquid ille se velit.*] MSS Reg. & Vossii; *Siquid ille* à se *velit.* Quomodo supra; *siquid ipsi* à *Cæsare &c.*

2 *Commeatu*] Meritò hîc ridet *D. Vossius Ciacconium* & *Ursinum:* qui reponunt, *comitatu.*

3 *Emolumento*] Alii hîc ex conjecturâ legunt, *molimento:* Alii, *emolumentum,* idem significare malunt, quod *molimentum.* *Cellarius* legi posse censet, *emolimentum.* Gr. Interpr. ἀσχολία.

4 *Quoniam — banc sibi —; bæc esse &c.*] Pessimâ interpunctione, in quibusdam Editis, mirè turbatur hæc sententia, per se satis perspicua.

5 *Dicendum*] Ineptè reponit *Faërnus; discendum.*

6 *Si id fecisset.*] MSS & Editt. Vett. *Si id* ita *fecisset.* Quæ & vera Lectio. Gr. Interpr. καὶ εἰ μὲν οὕτω ποιοῖς.

7 *Itidem*] Sic MS. Vossii. Edit. Romana & Davisius, *item.* MS Eliensis, Scaliger & recentiores, corruptè; *idem.*

"arbitrium, imperare consuesse. Si ipse populo Rom. non præ- "scriberet, quemadmodum suo jure uteretur; non oportere se à po- "pulo Romano in suo jure impediri. Æduos sibi, quoniam belli for- "tunam tentâssent, & armis congressi ac superati essent, stipendia- "rios esse factos. Magnam Cæsarem injuriam facere, qui suo ad- "ventu vectigalia sibi deteriora faceret. Æduis se obsides reddittu- "rum non esse: neque iis, neque eorum sociis, injuriâ bellum illa- "turum; si in eo manerent, quod [8] convenisset, stipendiúmque "quotannis penderent: Si id non fecissent: [9] longè ab his fraternum "nomen populi Romani absuturum. Quòd sibi Cæsar denunciaret "se Æduorum injurias non neglecturum; neminem secum sinè suâ "pernicie contendisse. Quum vellet, congrederetur: intellecturum "quid invicti Germani, exercitatissimi in armis, qui [10] intra "* annos XIV tectum non subîssent, virtute possent.

Ante Chr. LVIII. U. C. Varr. DCXCVI.

* Ab anno U. C. Varr. 682 Ante Chr. 72.

HÆC eodem tempore Cæsari mandata referebantur; & legati ab Æduis & Treviris veniebant: Ædui, questum, quòd "[11] Harudes, "qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularen- "tur; sese, ne obsidibus quidem datis, pacem Ariovisti redimere "potuisse:" Treviri autem, "pagos centum Suevorum ad [12] ri- "pam Rheni consedisse, qui Rhenum transire conarentur; iis præ- "esse Nasuam & Cimberium fratres." Quibus rebus Cæsar vehe- menter commotus maturandum sibi existimavit, ne, si nova ma- nus Suevorum cum veteribus copiis Ariovisti sese conjunxisset, mi- nùs facilè resisti posset. Itaque, re frumentariâ quàm celerrimè potuit comparatâ, magnis itineribus ad Ariovistum contendit. § XXVIII. *Cæsar exercitum suum adversùs Ariovistum ducit.*

QUUM tridui viam processisset; nunciatum est ei, Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere; triduúmque viam à suis finibus processisse. Id ne accideret, magnopere præcavendum sibi Cæsar existimabat. Namque omnium rerum, quæ ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido [13] facultas: idque naturâ loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem; § XXIX.

 propterea

8 *Convenisset*] Pessimè Libri non-nulli, *convenissent*.

9 *Longè* ab *his* —— *absuturum*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, *longè his*; Quod perinde est. Quam autem emendationem amplectuntur *Pairnus*, *Ursinus*, *Lipsius* & *Freinshemius*, ut *futurum* legant pro *absuturum*; prorsus nihili est.

10 Intra *annos XIV*.] MSS non-nulli, *inter*. Quod & latinè item dicitur.

11 *Harudes*] MS Reg. & Edit. Rom. *Harudes Tergali*.

12 *Ripam*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, *ripas*. Græcus, ὄχθαις. Quod mutârunt ii, qui *ripas* etiam ex unâ parte fluminis dici nesciêrunt. Infrà, *Lib.* 6. §. 27. *Quæ ad RIPAS* (sic in optimis Codicibus scriptum est) *Ubiorum contingebat*. Et alibi sæpe.

13 *Facultas*] In plerisque Codicibus, Librariorum inscitiâ, *difficultas*.

Ante Chr. LVIII. U. C. *Varr.* DCXCVI.

propterea quòd flumen [14] Dubis, ut circino circumductum, pœnè totum oppidum cingit; reliquum spatium, quod [15] est non ampliùs pedum DC, quâ flumen intermittit, mons continet magnâ altitudine, ita ut [16] radices ejus montis ex utrâque parte ripæ fluminis contingant: Hunc murus circumdatus arcem efficit, et cum oppido conjungit. Huc Cæsar magnis diurnis nocturnísque itineribus contendit; occupatóque oppido, ibi præsidium collocat.

§ XXX. *Cæsar. militum timor & perturbatio.*

DUM paucos dies ad Vesontionem, rei frumentariæ commeatûsque caussâ, moratur: ex percunctatione nostrorum, vocibúsque Gallorum ac mercatorum, (qui " ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute atque exercitatione in armis esse" prædicabant; " sæpenumerò sese cum iis congressos, ne vultum quidem " atque aciem oculorum [17] ferre potuisse;)" tantus subitò timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animósque perturbaret. Hic primùm ortus est [18] timor à tribunis militum ac præfectis, reliquísque, qui ex Urbe, amicitiæ caussâ, Cæsarem secuti, [19] magnum periculum miserabantur; quòd non magnum in re militari usum habebant. Quorum alius, [20] aliâ caussâ illatâ, quam sibi ad proficiscendum [21] necessariam esse diceret; petebat, ut ejus voluntate discedere liceret: Nonnulli, pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant. Hi neque vultum fingere, neque interdum lacrymas tenere poterant; abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur, aut cùm familiaribus suis commune periculum miserabantur. Vulgò totis castris testamenta obsignabantur.

Horum

14 *Dubis*] Sic rectè restituit *Cellarius:* cùm in MSS corruptè scriptum sit, *Adduasdubis, Alduasdubis,* &c.

15 *Non est ampliùs*] MSS omnes; *est non ampliùs*. Quod à Recentioribus sine causâ mutatum.

16 *Radices ejus montis ex utrâque parte* ripæ *fluminis contingant.*] MSS Reg. & Vossii, —— *ex utrâque parte fluminis contingant*; omissâ voce, *ripæ*. Quæ Lectio ferri quoque potest. Neque enim minùs latinè dicitur, *radices montis ex utrâque parte fluminis contingere,* (nimirùm *contingere flumen ex utraque parte;*) quàm *ripas fluminis contingere ex utrâque parte radices montis*. Interpr. Græc. ὄρους πέζαι ἀμφολέρωθεν εἰς τὸν ποταμὸν καθήκουσι.

17 *Ferre.*] MSS Reg. Eliens. & Vossii; *dicebant ferre.*

18 *Timor*] Hanc vocem, *Cæsaris* perspicuitati congruenter, ex MS Regio & vet. Edit. Romanâ, reduxi; cùm in aliis desit. *Græcus,* καὶ ὅτε πρῶτον ὁ ΦΟ´ΒΟΣ &c.

19 *Magnum periculum miserabantur, quòd &c.*] Desunt hæc in plurimis MSS. Unde excidisse videntur, propter vocem [*magnum*] proximè repetitam. Pro, *miserabantur,* legunt Muretus & Ursinus, *esse rebantur*. Quos ineptiæ rectè arguit *D. Vossius,* cùm Cæsar jam infrà eodem modo loquatur; *commune periculum miserabantur &c.*

20 *Aliâ caussâ* illatâ.]. Rectè hìc iterum annotat *Vossius,* nugari *Ciacconium & Ursinum,* qui legunt [*caussâ allatâ;*] cùm *Cæsar* alibi vocem [*inferre*] eodem significatu usurpet.

21 *Necessariam esse* diceret] Sic optimè ex Editt. Vett. *Davisius;* cum *Scaliger* & Recentiores malè edidissent, —— *duceret.* Græcus, ἔλεγον.

Horum vocibus ac timore, paullatim etiam ii, qui magnum in castris usum habebant, milites centurionésque, quíque equitatui præerant, perturbabantur. Qui se ex his minùs timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias [22] itineris, & magnitudinem sylvarum, quæ inter eos atque Ariovistum intercederent, aut rem frumentariam, ut satìs commodè supportari posset, timere dicebant. Nonnulli etiam Cæsari renunciabant; cùm castra moveri ac signa ferri jussisset, non fore dicto audientes milites, neque, propter timorem, signa laturos. Ante Chr. LVIII. U. C. Varr. DCXCVI.

Hæc quum animadvertisset Cæsar; convocato concilio, omniúmque ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incusavit: "Primùm, quòd, aut quam in partem, aut "quo concilio ducerentur, sibi quærendum aut cogitandum putarent. Ariovistum, * se Consule, cupidissimè populi Romani "amicitiam appetîsse. Cur hunc tam temere quisquam ab officio "discessurum judicaret? Sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis, atque æquitate conditionum perspectâ, eum neque suam "neque populi Romani gratiam repudiaturum. Quòd si, furore "atque amentiâ impulsus, bellum intulisset; quid tandem vererentur? aut cur de suâ virtute, aut de ipsius diligentiâ, desperarent? "Factum ejus hostis periculum † patrum nostrorum memoriâ, "quum, Cimbris & Teutonis à C. Mario pulsis, non minorem "laudem exercitus, quàm ipse imperator, [23] meritus videbatur. "Factum etiam nuper in Italiâ, ‡ servili tumultu; quos tamen [24] "aliquid usus ac disciplina, quam à nobis accepissent, sublevaret: "Ex quo judicari posset, quantum haberet in se boni constantia; "propterea quòd, quos aliquandiu inermes sine causâ timuissent, "hos postea armatos ac victores superâssent. Denique [25] Germanos "hos esse eosdem, quibuscum sæpenumerò Helvetii congressi, non "solùm in suis, sed etiam in illorum finibus plerumque superâssent; "qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint. Si quos adversum prœlium, & fuga Gallorum, commoveret; hos, si quærerent, reperire posse, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariovistum, quum multos menses castris ac paludibus se [26] continuisset, neque suî potestatem fecisset, desperantes jam de pugnâ & "dispersos subitò adortum, magis ratione ac consilio quàm virtute "vicisse. Cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus "fuisset, hâc [27] ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi "posse.

§ XXXI. *Ejus Oratio ad milites animandos.*

* Ante Chr. 59. U. C. Varr. 695.

† Ante Chr. 101 U. C. Varr. 653.

‡ Ante Chr. 71. U. C. Varr. 683.

22 *Itineris*] MS Reg. & Edit. Rom. *locorum*.

23 *Meritus*] MS Reg. & Edit. Rom. *meritus esse*.

24 *Aliquis usus*] MSS omnes, & Editt. Vett. *aliquid*. Quæ & verior lectio. Græc Interpr. μέγα.

25 *Germanos*] Sic MS Reg. *Al.* deest.

26 *Continuisset*] MSS. *tenuisset*.

27 *Ne ipsum quidem sperare*] Meritò hîc ridet *D. Vossius Brantium*; qui *sperare*, pro *timere*, positum ait; *ipsumque*, non *Ariovistum*, sed *Cæsarem* videlicet; lepidus intellexit.

Ante Chr. LVIII. U. C. Varr. DCXCVI.

"posse. [28] Qui suum timorem in rei frumentariæ simulationem "angustiásque itinerum, conferrent; facere arroganter: quum a "de officio Imperatoris desperare, aut ei præscribere, viderentu "Hæc sibi esse curæ: frumentum Sequanos, Leucos, Lingon "sub ministrare: jámque esse in agris frumenta matura. De itiner "ipsos brevi tempore judicaturos. Quòd non fore dicto audient "[29] milites, neque signa laturi dicantur: nihil se eâ re commover "Scire enim, quibuscumque exercitus dicto audiens non fuerit; au "malè re gestâ, fortunam defuisse; aut, aliquo facinore compert "avaritiam esse convictam: [30] Suam innocentiam, perpetuâ vitâ "felicitatem, Helvetiorum bello esse perspectam. Itaque se, quo "in longiorem diem collaturus esset, repræsentaturum; & proxim "nocte, de quartâ vigiliâ, castra moturum: ut quamprimùm in "telligere posset, utrùm apud eos pudor atque officium, an timor "plus valeret. Quòd si præterea nemo sequatur, tamen se cu "solâ decimâ legione iturum, de quâ non dubitaret; sibíque ea "Prætoriam cohortem futuram." Huic legioni & Cæsar indulse rat præcipuè, & propter virtutem confidebat maximè.

§ XXXII. HAC oratione habitâ, mirum in modum conversæ sunt omnium mentes, summáque alacritas & cupiditas belli gerendi innata est princépsque decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quò de se optimum judicium fecisset; séque esse ad bellum [31] gerendum paratissimam confirmavit: inde reliquæ legiones [32] per tribunos mi litum & primorum ordinum centuriones egerunt, utì Cæsari satisfa cerent: "Se neque unquam dubitâsse, neque timuisse; neque d "summâ belli suum judicium, sed Imperatoris esse, existamavisse." Eorum satisfactione acceptâ; & itinere exquisito per Divitiacum (quòd ex aliis [33] Gallis ei maximam fidem habebat,) ut millium am pliùs [34] quadraginta circuitu locis apertis exercitum duceret; de quar tâ vigiliâ, utì dixerat, profectus est. Septimo die, quum iter no

inter

28 *Qui suum timorem in rei frumentariæ simulationem &c.*] Neque minùs meritò idem Vir Doctissimus *Ursinum* & *Ciacconium* hîc ineptiæ arguit, qui isto modo hunc locum corrumpendum vellent; *Qui sui timoris simulationem in rem frumentariam &c.* Quasi verò timor iste, *simulatus* tantummodo, non utique *verus*, fuisset.

29 *Milites*] Vocem hanc, in plerisque Codd. omissam, rectè restituit ex quibusdam Vett. Editionibus *Davisius*. Græcus, στρατιῶται.

30 *Suam innocentiam, perpetuâ vitâ; felicitatem, Helvetiorum bello &c.*] Ità pulcherrimè restituerun Editi Recentiores; quomodò Græcus Interpres aut legit, aut le gendum conjecit; cùm in MS corruptè scriptum sit, *suam innocentiam perpetuâ vitæ felicitate, Helvetiorum bello &c.*

31 *Gerendum*] Deest in MS Reg

32 *Per tribunos — & — centuriones*] Nonnulli Codices; *cum tribunis — & — centurionibus.*

33 *Gallis*] Deest in plerisque MSS

34 *Quadraginta*] MSS Reg. Eli ens. & Vossii, & Edit. Rom. *quinquaginta.*

intermitteret, ab exploratoribus certior factus est; Ariovisti copias à nostris, millibus passuum IV & XX abesse.

Ante Chr. LVIII. U. C. Varr. DCXCVI.

§ XXXIII. *Cæsaris cum Ariovisto colloquium.*

Cognito Cæsaris adventu, Ariovistus legatos ad eum mittit: "quod antea de colloquio postulâsset, id per se fieri licere; quoniam propiùs accessisset, séque id sine periculo facere posse existimaret." Non respuit conditionem Cæsar: jámque eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, quum id, quod antea petenti denegâsset, ultro polliceretur: magnámque in spem veniebat, pro suis tantis populique Romani in eum beneficiis, cognitis suis postulatis, fore uti pertinaciâ desisteret. Dies colloquio dictus est, ex eo die quintus. Interim, quum sæpe ultro citróque legati inter eos mitterentur, Ariovistus postulavit, "ne quem peditem ad colloquium Cæsar adduceret: vereri se, ne per insidias ab eo circumveniretur: uterque cum equitatu veniret: aliâ ratione se non esse venturum." Cæsar, quòd neque colloquium, interpositâ caussâ, tolli volebat; neque salutem suam Gallorum [35] equitatui committere audebat; commodissimum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, [36] legionarios eò milites legionis decimæ, cui [37] maximè confidebat, imponere; ut præsidium quàm amicissimum, si quid opus facto esset, haberet. Quod cùm fieret, non irridiculè quidam ex militibus decimæ legionis dixit; "Plus, quàm pollicitus esset, Cæsarem facere: pollicitum, in cohortis prætoriæ loco decimam legionem habiturum: nunc, ad equum rescribere."

§ XXXIV.

Planicies erat magna, & in eâ tumulus terreus satis grandis. Hic locus æquo ferè spatio ab castris [38] utrisque aberat. Eò, ut erat dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Cæsar, quam equis devexerat, passibus CC ab eo tumulo constituit: item equites Ariovisti pari intervallo constiterunt. Ariovistus, ut ex equis colloquerentur, &, præter se, denos ut ad colloquium adducerent, postulavit. Ubi eò ventum est; Cæsar, initio orationis, sua Senatûsque in eum beneficia commemoravit; "quòd rex appellatus esset à Senatu, quòd amicus; quòd munera amplissima missa: quam rem & paucis contigisse, & à Romanis pro maximis hominum officiis consuesse tribui" docebat: "illum, quum neque aditum neque caussam postulandi justam haberet, beneficio ac liberalitate suâ ac Senatûs, ea præmia consecutum." Docebat etiam, "quàm veteres quàmque justæ caussæ necessitudinis ipsis cum Æduis intercederent; quæ Senatûs consulta, quoties, quámque honorifica, in eos facta essent: ut, omni tempore, totius Galliæ principatum Ædui tenuissent, priùs etiam quàm nostram amicitiam appetîssent: Populi Romani hanc esse consuetudinem, ut socios atque amicos non

"modò

35 *Equitatui*] MS Reg. & Edit. *equitibus.*

36 *Legionarios eò*] Edit. Rom. *legionarios eis &c.* MSS Reg. & Vossi; *in eos legionarios &c.*

37 *Maximè*] Sic MS Reg. Al. *quàm maximè.*

38 *Utrisque*] Plerique MSS *Ariovisti & Cæsaris.*

Ante Chr. LVIII. U. C. Varr. DCXCVI.

"modò nihil sui deperdere, sed gratiâ, dignitate, honore [39] auctos "velit esse. Quod verò ad amicitiam populi Romani attulissent, id "iis eripi quis pati posset?" Postulavit deinde eadem, quæ legatis in mandatis dederat; "ne aut Æduis, aut eorum sociis, bellum in-"ferret; obsides redderet; si nullam partem Germanorum domum "remittere posset, at ne quos ampliùs Rhenum transire pate-"retur."

§ XXXV. ARIOVISTUS ad postulata Cæsaris pauca respondit; de suis virtutibus multa prædicavit: "Transisse Rhenum [40] sese non suâ "sponte, sed rogatum & accersitum à Gallis: non sine magnâ spe "magnísque præmiis, domum propinquósque reliquisse: Sedes ha-"bere in Galliâ, ab ipsis concessas; obsides, ipsorum voluntate da-"tos; [41] stipendium, jure belli, quod victores victis imponere con-"sueverint: Non sese Gallis, sed Gallos sibi, bellum intulisse: om-"nes Galliæ civitates ad se oppugnandum venisse, ac contra se castra "habuisse; eas omnes copias, uno abs se prœlio fusas ac superatas "esse. [42] Si iterum experiri velint; paratum se decertare: sin pace "uti [43] malint; iniquum esse de stipendio recusare, quod suâ vo-"luntate ad id tempus pependerint. Amicitiam populi Romani "sibi ornamento & præsidio, non detrimento, esse oportere; id-"que se eâ spe petisse. Si per populum Romanum stipendium "remittatur; & dedititii subtrahantur; non minùs libenter sese re-"cusaturum populi Romani amicitiam, quàm appetierit. Quòd "multitudinem Germanorum in Galliam transducat; id se sui mu-"niendi, non Galliæ impugnandæ, causâ facere: ejus rei testi-"monium esse, quòd, nisi rogatus, non venerit; & quòd bellum "non intulerit, sed defenderit. Se priùs in Galliam venisse, quàm "populum Romanum. Nunquam ante hoc tempus exercitum po-"puli Romani, Galliæ provinciæ [44] fines egressum. Quid sibi vel-"let, cur in suas possessiones veniret? Provinciam suam esse hanc "Galliam, sicuti illam nostram. Ut sibi concedi non oporteret, si "in nostros fines impetum faceret; [45] sic iterum nos esse iniquos, "quòd

39 *Auctos*] MS Vossii, *auctiores*.

40 *Sese*] In MS Reg. & Editt. Rom. deest.

41 *Stipendium*] Plerique Codd. [*stipendium* capere.] In MS Reg. deest, *capere*. Et fortè elegantiùs abesse poterit: Ut Syntaxis sit una; *Sedes habere in Galliâ, ab ipsis concessas; obsides, ipsorum voluntate datos; stipendium, jure belli &c.*

42 *Si iterum experiri velint; paratum se decertare.*] MSS. Reg. Eliens. & Vossii [— *se* iterum *paratum* esse *decertare*.] Edit. Rom. [—— iterum *paratum* esse *decertare*.] Unde vera videtur lectio esse hæc: [— iterum *paratum* se *decertare*.] Ut tota periodus isto modo se habeat: *Si iterum experiri velint; ITERUM paratum se decertare.*] Græc. Interpres; ἐγὼ καὶ ΕΤΙ ἑτοίμως ἔχω μάχεσθαι. Certè istud posterius, *iterum*, omninò malè omiserunt Scaliger & Recentiores.

43 *Malint*] MSS. *velint*.

44 *Fines*] MSS. plerique, *finibus*.

45 *Sic* iterum] MSS. *sic* item &c. Quod non erat temerè mutandum.

"quòd in suo jure se interpellaremus. 46 Quòd ex S. C. Æduos "appellatos amicos diceret; non tam barbarum se, neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret, neque bello * Allobrogum proximo Æduos Romanis auxilium tulisse, neque ipsos in his contentionibus, quas Ædui secum & cum Sequanis habuissent, auxilio populi Romani usos esse. 47 Debere se suspicari, simulatâ Cæsarem amicitiâ, quòd exercitum in Galliâ habeat, suî opprimendi causâ habere. 48 Quòd nisi decedat, atque exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturum: Quòd si eum interfecerit; multis se nobilibus, principibúsque populi Romani, gratum esse facturum. Id se ab ipsis per eorum nuncios compertum habere; quorum omnium gratiam atque amicitiam ejus morte redimere posset. Quòd si discessisset, ac liberam sibi possessionem Galliæ tradidisset; magno se illum præmio remuneraturum, &, quæcunque bella geri vellet, sine ullo ejus labore & periculo confecturum."

Ante Chr. LVIII. U. C. Varr. DCXCVI.

* Ante Chr. 60 U. C. Varr. 694.

§ XXXVI.

"MULTA à Cæsare in eam sententiam dicta sunt, quare "negotio desistere non posset; & neque suam neque populi Romani consuetudinem pati, utì optimè meritos socios desereret; neque se judicare Galliam potiùs esse Ariovisti, quàm populi Romani. † Bello superatos esse Arvernos & Rutenos, à Q. Fabio maximo; quibus Populus Romanus ignovisset, neque in provinciam redegisset. neque stipendium imposuisset. Quòd si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret; populi Romani justissimum esse in Galliâ imperium: si judicium Senatûs servari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus uti voluisset.

† Ante Chr. 121 U. C. Varr. 633.

§ XXXVII. *Ab Ariovisti equitibus diremptum.*

DUM hæc in colloquio geruntur; Cæsari nunciatum est, equites Ariovisti propiùs tumulum accedere, 49 & ad nostros adequitare; lapides teláque in nostros conjicere. Cæsar loquendi finem fecit, séque ad suos recepit; suísque imperavit, ne quod omnino telum in hostes rejicerent. Nam etsi sine ullo periculo 50 legionis delectæ, cum equitatu prœlium fore videbat; tamen committendum non putabat,

46 *Quòd ex S C. Æduos appellatos amicos &c.*] MSS Reg. & Vossii, interponunt vocem [*fratres*] &, pro [*ex S C.*] substituunt [*à Senatu,*] isto modo: [*Quòd* fratres à Senatu & *amicos Æduos appellatos &c.*] Quam lectionem eruditè tuetur *J. M. Brutus.* Nimirum, quod in MSS plurimis erat scriptum, *à Se,* [scil. *à Senatu*;] id à Librariis esse mutatum in, *ex S. C.* MS Eliensis, omissis istis vocibus, habet; [*Quòd* fratres *Æduos appellatos* &c.]

47 *Debere*] Rectè hìc reprehendit *Davisius Faërnum,* qui tollendam hanc vocem existimabat.

48 *Quod nisi*] MSS. *Qui nisi.*

49 *Et ad nostros adequitare*] Sic MSS. & Editt. Vett. Græcus item, καὶ ΠΡΟΣ &c. Quæ Lectio cùm sit minùs ambigua; malè à Scaligero & Recentioribus èditum est, *& nostros adequitare.*

50 Legionis *delectæ.*] Ineptè hìc ex conjecturâ reponit *Ciacconius*; [legioni *delectæ.*] Quem proinde meritò arguit *Davisius.*

Ante Chr. LVIII. U. C. Varr. DCXCIV.

putabat, ut, pulsis hostibus, dici posset eos à se [51] per fidem in colloquio circumventos. Posteaquam in vulgus militum [52] elatum est, [53] quâ arrogantiâ in colloquio Ariovistus usus, omni Galliâ Romanis interdixisset; impetúmque in nostros, ejus equites fecissent; eáque res colloquium diremisset: multò major alacritas, studiúmque pugnandi majus exercitui [54] injectum est.

§ XXXVIII *Ariovisti perfidia crudelitas.*

Biduo pòst, Ariovistus legatos ad Cæsarem mittit; velle se "de his rebus, quæ inter eos agi cœptæ, neque perfectæ essent, agere "cum eo: Utì aut iterum colloquio diem constitueret; aut, si id "minùs vellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret." Colloquendi caussa Cæsari visa non est; & eò magis, quod, pridie ejus diei, Germani retineri non [55] potuerant, quin in nostros tela conjicerent. Legatum ex suis sese magno cum periculo ad eum missurum, & hominibus feris objecturum, existimabat. Commodissimum visum est, C. Valerium Procillum, C. Valerii Caburi filium, summâ virtute & humanitate adolescentem, (cujus pater à C. Valerio Flacco civitate donatus erat,) & propter fidem & propter linguæ Gallicæ scientiam, quâ multâ jam Ariovistus [56] longinquâ consuetudine utebatur; &, quòd in eo peccandi Germanis caussa non esset; ad eum mittere: & M. Mettium, qui hospitio Ariovisti usus erat. His mandavit, ut, quæ diceret Ariovistus, cognoscerent, & ad se referrent. Quos quum apud se in castris Ariovistus conspexisset; exercitu suo præ-

51 *Per fidem*] Meritò quoque idem Vir Doctissimus temeritatis hîc postulat Hotomannum; qui inscitè admodum reponit, *perfidè*.

52 *Elatum*] MSS Reg. & Eliens. *delatum*.

53 *Quâ arrogantiâ — interdixisset*; *impetúmque — ejus equites fecissent*; *eáque res colloquium diremisset.*] Scribit *Davisius* ex Editt. Vett. [*colloquium* UT *diremisset*;] istámque voculam, *Ut*, sententiæ necessariam existimat. Et sanè non modò Editt. Vett. verùm & MSS quoque Reg. Eliens. & Vossii, voculam istam agnoscunt. Attamen Syntaxin attentiùs perpendenti, aut omittenda videbitur ea vox in posteriori parte sententiæ, aut interponenda in priori. Si enim istud, [*ea res colloquium diremisset*,] cohærere nequit cum eo quod præcessit, [*quâ arrogantiâ*] utique nec superius illud, [*impetum ejus equites fecissent*,] cum eodem satis aptè cohærere poterit: Non enim *Equitum*, (quanquam perfidorum,) sed *Ariovisti*, erat propriè *arrogantiâ*. Adeóque legendum erit, [*impetúmque — ejus equites* ut *fecissent*, *eáque res colloquium diremisset*.] Sin autem priori illâ in parte rectè omitti potest vocabulum, *ut*; (quomodo in omnibus quidem MSS omissum est;) rectè quoque & in posteriori poterit omitti.

54 *Injectum est.*] Cùm Græc. Interpres habeat ἐνέφυ; ingeniosè conjicit Vir Doctissimus *Jos. Wasse* (in *Addendis* suis ad *Sallustium*, pag. 308.) in antiquis Codd. scriptum fuisse, *innatum est*: Quomodo & alibi locutus est *Cæsar*.

55 *Potuerant*] MSS Eliens. & Vossii, *poterant*. Codd. nonnulli, *potuerint*.

56 Longinquâ *consuetudine*] Vet. Edit. Romana; *longâ*. Quomodo & *Ciacconius Brantiúsque* legendum contendunt. Sed eos *Cellarius*, *D. Vossius*, & *Davisius*, in Notulis suis ad hunc locum, rectè redarguunt; exemplísque ostendunt, latinè elegantérque dictum, *longinquâ*.

præsente, [57] conclamavit: "Quid ad se venirent? speculandi caussâ?" Conantes dicere prohibuit, & in catenas conjecit. | Ante Chr. LVIII. U. C. Varr. DCXCVI.

§ XXXIX.

Cæsar & Ariovistus bello parant decernere. Germanorúmque prælii equestris ratio.

Eodem die castra promovit, & millibus passuum VI à Cæsaris castris sub monte consedit. Postridie ejus diei præter castra Cæsaris suas copias transduxit, & millibus passuum II ultra eum castra fecit; eo consilio, utì frumento commeatúque, qui ex Sequanis & Æduis supportaretur, Cæsarem intercluderet. Ex eo die dies continuos v Cæsar pro castris suas copias produxit, & aciem instructam habuit; ut si vellet Ariovistus prœlio contendere, ei potestas non deesset. Ariovistus his omnibus diebus exercitum castris continuit: Equestri prœlio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo se Germani exercuerant. Equitum millia erant VI: totidem numero pedites velocissimi ac fortissimi, quos ex omni copiâ singuli singulos, suæ salutis caussâ, delegerant: Cum his, in prœliis versabantur: Ad hos, se equites recipiebant: Hi, si quid erat durius, concurrebant: Si qui, graviore vulnere accepto, equo deciderant; circumsistebant: Si quò erat longiùs prodeundum, aut celeriùs recipiendum; tanta erat horum, exercitatione, celeritas, ut, jubis equorum sublevati, cursum adæquarent.

§ XL.

Ubi eum castris sese tenere Cæsar intellexit; ne diutiùs commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani consederant, circiter passus DC ab eis, castris idoneum locum delegit; aciéque triplici instructâ, ad eum locum venit. Primam & secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire jussit. Hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, utì dictum est, aberat. Eô circiter [58] hominum numerum XVI millia expedita, cum omni equitatu, Ariovistus misit; quæ copiæ nostros perterrerent, & munitione prohiberent. Nihilò seciùs Cæsar, ut antè constituerat, duas acies hostem propulsare; tertiam opus perficere jussit. Munitis castris; duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum: quatuor reliquas in castra majora reduxit. Proximo die, instituto suo Cæsar ex castris utrisque copias suas eduxit: paululúmque à majoribus progressus, aciem instruxit; hostibúsque pugnandi potestatem fecit. Ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quæ castra minora oppugnaret, misit. Acriter utrinque, usque ad vesperum, pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariovistus, multis & illatis & acceptis vulneribus, in castra reduxit. Quum ex captivis quæreret Cæsar, quamobrem Ariovistus prœlio non decertaret, hanc reperiebat caussam: [59] quòd apud Germanos ea consuetudo esset,

57 *Conclamavit*] Ita ex MSS & Edit. Vett. restituit *Davisius*; cùm Recentiores habeant, *clamavit*.

58 *Hominum numerum XVI millia*] MSS Reg. Elienf. & Vossii; *numero*. Utrumque satis Latinè.

59 *Quòd apud Germanos*] MS Reg. *quòd Germanis* &c.

Ante Chr. LVIII. U. C. Varr. DCXCVI.

esset, ut [60] matres familiâs sortibus & vaticinationibus declararen utrùm prœlium committi ex usu esset, nécne: eas ita dicer "Non esse fas Germanos superare, si ante novam Lunam prœli "contendissent.

§ XLI. *Tandem Germani, magnâ cum clade pulsi, domum fugiunt; totumque adeò bellum uno prœlio conficitur.*

POSTRIDIE ejus diei Cæsar, [61] præsidio utrisque castris, quo satìs esse visum est, relicto, omnes alarios in conspectu hostium pr castris minoribus constituit; (quòd minùs multitudine militum le gionariorum, pro hostium numero, valebat;) ut ad speciem alari uteretur: Ipse, triplici instructâ acie, usque ad castra hostium ac cessit. Tum demum necessariò Germani suas copias è castris edux erunt, generatímque constituerunt; paribúsque intervallis Haru des, Marcomanos, Triboccos, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Sue vos: Omnémque aciem suam rhedis & carris circumdederunt, n qua spes in fugâ relinqueretur. Eò mulieres imposuerunt; quæ i prœlium proficiscentes [62] milites, passis crinibus flentes, implorabant ne se in servitutem Romanis traderent. Cæsar singulis legionibu singulos legatos, & quæstorem præfecit; utì eos testes suæ quisqu virtutis haberet. Ipse à dextro cornu, quòd eam partem [63] minim firmam hostium esse animadverterat, prœlium commisit. Ita nostr acriter in hostes, signo dato, impetum fecerunt: Itaque hostes re pente celeritérque procurrerunt, ut spatium pila in hostes conjiciend non daretur. Rejectis pilis, comminus gladiis pugnatum est. A Germani celeriter, ex consuetudine suâ, phalange factâ, impetu gladiorum exceperunt. Reperti sunt complures nostri milites, qu in [64] phalangas insilirent, & scuta manibus revellerent, & desuper vul-

60 *Matres familiâs*] MSS *matresfamiliâs eorum.* Quod cur omitteretur, nihil erat.

61 *Præsidio — relicto, omnes,* &c.] MS Reg. & Edit. Rom. *præsidium — reliquit*; *omnes &c.* Quæ & verior esse lectio videtur: Quippe & MSS Vossii habent, *reliquit*; & MS Eliensis corruptè, *reliquisse*.

62 *Milites*] Deest in MSS Reg. Eliens. & Vossii, & in Edit. Vet. Rom. &c.

63 *Minimè firmam*] Suspectum habet hunc locum *D. Vossius*; quòd *Cæsaris* gloriæ & fortitudini minùs consentaneum existimet, eam *sibi* partem *Ipsum* deligere, quâ parte hostes minùs essent firmi; ideóque è contrario, *maximè firmam*, scribendum conjicit. Verùm non tam id hîc agitur, quo in loco *ipse* versaretur *Cæsar*; quàm quâ in parte prœlium primùm committendum juberet: Quod dubitare quin, ea in parte iniri debeat, quâ parte minimè firmi sint hostes; non utique fortis est, sed insipientis Imperatoris. Porro; quòd urget Vir Doctissimus, repugnare ipsum sibi Cæsarem, (cùm hoc in loco narret, *se à dextro cornu prœlium commisisse, quòd eam partem minimè firmam hostium esse animadverterat*; infra autem aiat, *hostes à dextro cornu vehementer, multitudine suorum, nostram aciem premere*;) fefellit minùs attentum verborum ambiguitas. Nam in posteriore loco, *dextrum cornu* intelligitur *hostium*; in priore autem, *dextrum cornu* intelligitur *Romanorum*, quod prœlium erat utique cum *sinistro cornu* hostium commissum.

64 *Phalangas*] MSS Reg. & Vossii, *phalangem*.

vulnerarent. Quum hostium acies à sinistro cornu pulsa, atque in fugam conversa esset; à dextro cornu vehementer, multitudine suorum, nostram aciem premebant. Id quum animadvertisset P. Crassus adolescens, qui equitatui præerat; quòd expeditior erat, quàm hi qui inter aciem versabantur; tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit. Ita prœlium restitutum est, atque omnes hostes terga verterunt; neque priùs fugere destiterunt, quàm ad flumen Rhenum millia passuum ex eo loco circiter [65] quinquaginta pervenerunt. Ibi perpauci aut, viribus confisi, transnatare contenderunt; aut, lintribus inventis, salutem sibi petierunt. In his fuit Ariovistus; qui naviculam deligatam ad ripam nactus, eâ profugit: Reliquos omnes, [66] equites consecuti nostri interfecerunt. Duæ fuerunt Ariovisti uxores; una Sueva natione, quam domo secum [67] adduxerat; altera Norica, regis Vocionis soror, quam in Galliâ duxerat, à fratre missam: [68] Utraque in eâ fugâ periit. Duæ filiæ harum; altera occisa, altera capta est. C. Valerius Procillus; quum à custodibus in fugâ trinis catenis vinctus traheretur, in ipsum Cæsarem [69] hostium equitatum persequentem incidit. Quæ quidem res Cæsari non minorem, quàm ipsa victoria, voluptatem attulit: quòd hominem honestissimum provinciæ Galliæ, suum familiarem & hospitem, ereptum è manibus hostium, sibi restitutum videbat; neque ejus calamitate, de tantâ voluptate & gratulatione quidquam fortuna diminuerat. Is, se præsente, de se ter sortibus consultum dicebat, utrùm igni statim necaretur, an in aliud tempus reservaretur: Sortium beneficio esse se incolumem. Item M. Metius [70] repertus, & ad eum reductus est.

* Ante Chr. LVIII. U. C. Varr. DCXCVI.

§ XLIV.

Hôc prœlio trans Rhenum nunciato; Suevi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti cœperunt: [71] Quos Ubii, qui proximè Rhenum incolunt, perterritos insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar, unâ æstate duobus maximis bellis confectis, maturiùs paulo, quàm tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit: hibernis Labienum præposuit: ipse in citeriorem Galliam, ad conventus agendos, profectus est.

65 *Quinquaginta*] MSS *quinque.*

66 *Equites*] MSS *equitatu.*

67 *Adduxerat*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Edit. Rom. *duxerat.*

68 *Utraque periit*] MSS Reg. & Vossii, & Editt. Vett. *utræque perierunt.* MS Eliens. *utraque perierunt.*

69 *Hostium equitatum*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Editt. Vett. *hostes equitatu.*

70 *Repertus, & ad eum* reductus *est.*] Edit. Rom. *adductus.* MS Reg. *repertus* est, *& ad eum* adductus.

71 *Quos* Ubii, *qui proximè Rhenum incolunt, perterritos insecuti &c.*] Pulchra *Rhenani* & *Horomanni* emendatio: Quam & Græcus in suo Codice repperit. MSS & Editt. Vett. *Quos* ubi, [*vel,* ubi ii,] *qui proximè Rhenum incolunt, perterritos* senserunt; *insecuti &c.*

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO GALLICO
LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

I. *Belgarum omnium contra P. R. conjuratio:* III. *Rhemis solis in istam conjurationem non consentientibus;* IV. *Qui porro Cæsarem de reliquorum consiliis & viribus certiorem faciunt.* VI. *Cæsar contra illos exercitum Axonam flumen transducit.* VII. *Bibrax Rhemorum oppidum à Belgis oppugnatur.* VIII. *Eò subsidia mittit Cæsar. Belgæ, omissâ oppugnatione, ad castra Cæsaris contendunt.* IX. *Acies utrinque instruitur, nec tamen prælium committitur.* XI. *Belgæ, re desperatâ, ad tuendos suos quisque fines, domum revertuntur.* XII. *Cæsar fugientes prosequitur, & eorum multa millia concidit.* XIII. *Deinde Suessiones intra fines suos invadit, & in deditionem accipit.* XIV. *Item Bellovacos.* XV. *Quos, intercedente Divitiaco, in fidem recipit.* XVI. *Ambiani statim se dedunt. Nervii fortiter se defendunt.* XXIII. *Ingenti tamen & diu dubio prælio debellantur tandem, & ad internecionem ferè rediguntur.* XXIX. *Denique & Atuataci oppugnati,* XXXI. *Se dedunt;* XXXIII. *Et rebellant iterum:* XXXIV. *Capti autem statim, venduntur omnes.*

C. JULII CÆSARIS COMMENTARIORUM DE BELLO GALLICO

LIBER II.

QUUM esset Cæsar in citeriore Galliâ in hibernis, ita utì suprà demonstravimus; crebri ad eum rumores afferebantur, litterísque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliæ partem dixeramus, contra populum R. conjurare; obsidésque inter se dare. Conjurandi has esse caussas: primùm, quòd vererentur, ne, omni pacatâ Galliâ, ad eos exercitus noster adduceretur: deinde, quòd ab nonnullis Gallis sollicitarentur; partim qui [1] ut Germanos diutius in Galliâ [2] versari noluerant, ita populi R. exercitum hiemare atque inveterascere in Galliâ molestè ferebant; partim qui, mobilitate & levitate animi, novis imperiis studebant: [3] ab nonnullis etiam, quòd

Ante Chr. LVIII. U. C. *Varr.* DCXCVII.

§ I. *Belgarum omnium contra P. R. conjuratio.*

D 3

1 *Ut*] Voculam hanc, Librariorum incuriâ in MSS omissam, nec à *Scaligero* aliisque Recentiorum observatam, optimè ex Græco & Vett. quibusdam Editt. restituit *Davisius*.

2 *Versari* noluerant.] Ita omninò legendum esse, (non, ut Scaliger & Recentiores omnes, *nollent*;) ostendit tum temporum ratio, (jam enim antè ejecti erant è Galliâ Germani;) tum Interpr. Græcus, qui habet, ΠΡΟΤΕΡΟΝ ὀυκ ἠθελήθησαν; tum MSS codices, in quibus omnibus, unicâ tantùm corruptâ literulâ, legitur, *voluerant*.

3 *Ab nonnullis etiam*, quòd in Galliâ à *potentioribus &c.*] Rectè hîc reprehendit *Davisius Hotomannum*; qui,

Ante Chr. LVIII. U. C. *Varr.* DCXCVII.

quòd in Galliâ à potentioribus, atque iis qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgò regna occupabantur; qui minùs facilè eam rem [4] imperio nostro consequi poterant.

§ II. Iis nunciis litterísque commotus Cæsar, duas legiones in citeriore Galliâ novas conscripsit; & [5] ineunte æstate, in [6] interiorem Galliam qui deduceret, Q. Pedium legatum misit. Ipse, quum primùm pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit: dat negotium Senonibus, reliquísque Gallis, qui finitimi Belgis erant; uti ea, quæ apud eos gerantur, cognoscant; seque de his rebus certiorem faciant. Hi constanter omnes nunciaverunt; manus cogi, [7] exercitum in unum locum conduci. Tum verò dubitandum non existimavit, quin [8] ad eos proficisceretur. Re frumentariâ [9] provisâ, castra movet, diebúsque circiter xv ad fines Belgarum pervenit.

§ III. *Rhemis solis in istam conjurationem non consentientibus.* Eò quum de improviso, celeriúsque omnium opinione venisset; Rhemi, qui proximi Galliæ ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium & Antebrogium primos civitatis suæ miserunt: qui dicerent, " se " suáque omnia in fidem atque potestatem populi R. permittere; " neque se [10] cùm reliquis Belgis consensisse; neque contra populum R. omnino conjurâsse, paratósque esse & obsides dare, & " imperata facere, & oppidis recipere, & frumento cæterísque rebus " juvare: Reliquos omnes Belgas in armis esse: Germanósque, " [11] qui cis Rhenum incolunt, sese cum his conjuxisse: Tan- " túmque

qui, omissis quatuor vocabulis, legit [*ab nonnullis enim potentioribus &c.*] Mirâ scilicet inscitiâ, quòd non videret voces istas [*ab nonnullis etiam,*] cohærere cum eo quod suprà erat positum, [*sollicitarentur.*]

4 *Imperio nostro*] Nec minùs rectè eundem hîc arguit *D. Vossius Hotomannum*; qui ex corruptis quibusdam Codicibus, [*IN imperio nostro,*] legendum contendit.

5 Ineunte *æstate*] Sic MSS Reg. & Vossii, & Editt. Rom. Græcus item, ἈΡΧΟΜΈΝΟΥ τῦ θέρυς. *Scaliger* & Recentiores, [*initâ æstate :*] Quod & in MS Eliensi reperitur.

6 Interiorem *Galliam*] D. Vossius ex quibusdam Vett. Editt. *ulteriorem* legendum contendit, Sed MSS habent, *interiorem.*

7 *Exercitum*] MS Reg. & Edit. Rom. *exercitusque.*

8 *Ad eos proficisceretur.*] Græcus, ὯΣ ΤΑΧΙΣΤΑ ἰέναι. Cujusmodi vocabulum aliquod deesse videtur. Recentiores Editt. [*ad eos* duodecimo die *proficisceretur.*] Quod tamen in plerisque MSS non reperitur.

9 *Provisâ*] MSS Reg. Eliens. & Vossii; *comparatâ.*

10 *Cum* reliquis *Belgis.*] Editiones aliquot Vett. [*cum Belgis, reliquisque.*] Quam & verissimam esse lectionem arbitratur *Davisius*; quia non *Belgæ* solùm, sed & *Germani* conjurârant. Verùm cùm *Rhemi* ex *Belgis* essent ipsi; *Belgæque* in conjuratione principes & præcipui essent, quibuscum posteà tantùm se conjuxerant *Germani*; librique MSS habeant, [*cum Belgis* reliquis;] eademque locutio, [reliquos *omnes Belgas,*] in eâdem hâc oratione jam proximè sequatur: utique istam lectionem omninò retinendam existimavi.

11 *Qui cis Rhenum*] Sic MSS & Editi plerique. Cellarius; *qui ripas Rheni.* Græcus, πρὸς ταῖς ὄχθαις τῦ Ῥήνυ.

" támque esse eorum omnium furorem, ut ne Suessiones quidem, " fratres consanguineósque suos, qui eodem jure, iisdem legibus " utantur; unum imperium, unúmque magistratum cum ipsis habeant; deterrere potuerint, quin cum his consentirent. Ante Chr. LVII. U. C. Varr. DCXCVII.

§ IV. *Qui porro Cæsarem de reliquorum conciliis & viribus certiorem faciunt.*

Quum ab his quæreret, quæ civitates, quantæque in armis essent, & quid in bello possent; reperiebat: Plerosque Belgas esse ortos à Germanis; Rhenûmque antiquitùs transductos, propter loci fertilitatem ibi consedisse; Gallósque, qui ea loca incolerent, expulisse; solósque esse, qui * patrum nostrorum memoriâ, omni Galliâ vexatâ, Teutones Cimbrósque intrà fines suos ingredi prohibuerint: Quâ ex re fieri, utì earum rerum memoriâ magnam sibi auctoritatem: magnósque spiritus in re militari sumerent. De numero eorum, omnia se habere explorata Rhemi dicebant; propterea quòd propinquitatibus affinitatibúsque conjuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus sit, cognoverint. Plurimum inter eos, Bellovacos & virtute, & auctoritate, & hominum numero valere: hos posse conficere armata millia centum; pollicitos ex eo numero lecta millia LX; totiúsque belli imperium sibi postulare. Suessiones suos esse finitimos; [12] latissimos, feracissimósque agros possidere: apud eos fuisse regem nostrâ etiam memoriâ Divitiacum, totius Galliæ potentissimum; qui quùm magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniæ, imperium obtinuerit: nunc esse regem Galbam: ad hunc propter justitiam prudentiámque, summam totius belli, omnium voluntate, deferri; oppida habere numero XII; polliceri millia armata quinquaginta: Totidem, Nervios, qui maximè feri inter ipsos habeantur, [13] longissiméque absint: XV millia, Atrebates: Ambianos, X millia: [14] Morinos, XXV millia: Menapios, IX millia: Caletes, X millia: Velocasses & Veromanduos, totidem: Atuaticos XXIX millia: Condrusos, Eburones, Cæræsos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL millia.

* Ante Chr. circit. CXII. U. C. Varr. DCXLII.

§ V.

Cæsar Rhemos cohortatus, liberaliterque oratione prosecutus; omnem senatum ad se convenire, principúmque liberos obsides ad se adduci jussit: Quæ omnia ab his diligenter ad diem facta sunt.

12 *Latissimos*] MSS Reg. & Vossii, & Edit. Rom. addunt; [fines *latissimos*] Quod & ex Edit. *Beroaldi*, notat *Brantius*: & ex MS *Carrar.* & *Edit. Florentinâ*, *J. M. Brutus*.

13 *Longissiméque absint.*] Conjicit *D. Vossius* legendum, *longissimè* à cultu, (*seu* ab humanitate,) *absint.*] Sed tuetur *Davisius* vulgatam lectionem; quòd vox illa, *longissimè*, possit fortasse, non *remotissimos omnium*, sed tantùm *valde remotos*, significare.

14 *Morinos, XXV millia: Menapios, IX millia: Caletes, X millia: Velocasses, & Veromanduos, totidem: Atuaticos, XXIX.*] Vett. quædam Editt. exhibent: *Morinos, XV millia*; *Menapios, VII millia*; (Sic & Græc. Interp. & MSS Reg. & Vossii:) *Velocasses & Veromanduos, totidem*; *Caletes, X millia*; *Atuaticos, XXIX millia*; (MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Interp. Gr. *XXIX millia.*) Utra verior sit lectio, non constat.

Ante Chr. LVIII. U.C. Varr. DCXCIV.

putabat, ut, pulsis hostibus, dici posset eos à se [51] per fidem in colloquio circumventos. Posteaquam in vulgus militum [52] elatum est, [53] quâ arrogantiâ in colloquio Ariovistus usus, omni Galliâ Romanis interdixisset; impetúmque in nostros, ejus equites fecissent; eáque res colloquium diremisset: multò major alacritas, studiúmque pugnandi majus exercitui [54] injectum est.

§ XXXVIII *Ariovisti perfidia crudelitas.*

Biduo pòst, Ariovistus legatos ad Cæsarem mittit; velle se "de his rebus, quæ inter eos agi cœptæ, neque perfectæ essent, agere "cum eo: Utì aut iterum colloquio diem constitueret; aut, si id "minùs vellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret." Colloquendi caussa Cæsari visa non est; & eò magis, quod, pridie ejus diei, Germani retineri non [55] potuerant, quin in nostros tela conjicerent. Legatum ex suis sese magno cum periculo ad eum missurum, & hominibus feris objecturum, existimabat. Commodissimum visum est, C. Valerium Procillum, C. Valerii Caburi filium, summâ virtute & humanitate adolescentem, (cujus pater à C. Valerio Flacco civitate donatus erat,) & propter fidem & propter linguæ Gallicæ scientiam, quâ multâ jam Ariovistus [56] longinquâ consuetudine utebatur; &, quòd in eo peccandi Germanis caussa non esset; ad eum mittere: & M. Mettium, qui hospitio Ariovisti usus erat. His mandavit, ut, quæ diceret Ariovistus, cognoscerent, & ad se referrent. Quos quum apud se in castris Ariovistus conspexisset; exercitu suo præ-

51 *Per fidem*] Meritò quoque idem Vir Doctissimus temeritatis hîc postulat Hotomannum; qui inscitè admodum reponit, *perfidè*.

52 *Elatum*] MSS Reg. & Eliens. *delatum*.

53 *Quâ arrogantiâ — interdixisset; impetúmque — ejus equites fecissent; eáque res colloquium diremisset.*] Scribit *Davisius* ex Editt. Vett. [*colloquium* UT *diremisset*;] istámque voculam, *Ut*, sententiæ necessariam existimat. Et sanè non modò Editt. Vett. verùm & MSS quoque Reg. Eliens. & Vossii, voculam istam agnoscunt. Attamen Syntaxin attentiùs perpendenti, aut omittenda videbitur ea vox in posteriori parte sententiæ, aut interponenda in priori. Si enim istud, [*ea res colloquium diremisset*,] cohærere nequit cum eo quod præcessit, [*quâ arrogantiâ*] utique nec superius illud, [*impetum ejus equites fecissent*,] cum eodem satis aptè cohærere poterit: Non enim *Equitum*, (quanquam perfidorum,) sed *Ariovisti*, erat propriè *arrogantiâ*. Adeóque legendum erit, [*impetúmque — ejus equites* ut *fecissent*, *eáque res colloquium diremisset*.] Sin autem priori illâ in parte rectè omitti potest vocabulum, *ut*; (quomodo in omnibus quidem MSS omissum est;) rectè quoque & in posteriori poterit omitti.

54 *Injectum est.*] Cùm Græc. Interpres habeat ἐνέφυ; ingeniosè conjicit Vir Doctissimus *Jos. Wasse* (in *Addendis* suis ad *Sallustium*, pag. 308.) in antiquis Codd. scriptum fuisse, *innatum est*: Quomodo & alibi locutus est *Cæsar*.

55 *Potuerant*] MSS Eliens. & Vossii, *poterant*. Codd. nonnulli, *potuerint*.

56 Longinquâ *consuetudine*] Vet. Edit. Romanâ; *longâ*. Quomodo & *Ciacconius Brantiúsque* legendum contendunt. Sed eos *Cellarius*, *D. Vossius*, & *Davisius*, in Notulis suis ad hunc locum, rectè redarguunt; exemplísque ostendunt, latinè elegantérque dictum, *longinquâ*.

præſente, [57] conclamavit: "Quid ad ſe venirent? ſpecu-"landi cauſsâ?" Conantes dicere prohibuit, & in catenas conjecit.

Ante Chr. LVIII. U. C. *Varr.* DCXCVI.

§ XXXIX. *Cæſar & Arioviſtus bello parant decernere. Germanorúmque prœlii equeſtris ratio.*

EODEM die caſtra promovit, & millibus paſſuum VI à Cæſaris caſtris ſub monte conſedit. Poſtridie ejus diei præter caſtra Cæſaris ſuas copias transduxit, & millibus paſſuum II ultra eum caſtra fecit; eo conſilio, utì frumento commeatúque, qui ex Sequanis & Æduis ſupportaretur, Cæſarem intercluderet. Ex eo die dies continuos V Cæſar pro caſtris ſuas copias produxit, & aciem inſtructam habuit; ut ſi vellet Arioviſtus prœlio contendere, ei poteſtas non deeſſet. Arioviſtus his omnibus diebus exercitum caſtris continuit: Equeſtri prœlio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo ſe Germani exercuerant. Equitum millia erant VI: totidem numero pedites velociſſimi ac fortiſſimi, quos ex omni copiâ ſinguli ſingulos, ſuæ ſalutis cauſsâ, delegerant: Cum his, in prœliis verſabantur: Ad hos, ſe equites recipiebant: Hi, ſi quid erat durius, concurrebant: Si qui, graviore vulnere accepto, equo deciderant; circumſiſtebant: Si quò erat longiùs prodeundum, aut celeriùs recipiendum; tanta erat horum, exercitatione, celeritas, ut, jubis equorum ſublevati, curſum adæquarent.

§ XL.

UBI eum caſtris ſeſe tenere Cæſar intellexit; ne diutiùs commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani conſederant, circiter paſſus DC ab eis, caſtris idoneum locum delegit; aciéque triplici inſtructâ, ad eum locum venit. Primam & ſecundam aciem in armis eſſe, tertiam caſtra munire juſſit. Hic locus ab hoſte circiter paſſus ſexcentos, utì dictum eſt, aberat. Eô circiter [58] hominum numerum XVI millia expedita, cum omni equitatu, Arioviſtus miſit; quæ copiæ noſtros perterrerent, & munitione prohiberent. Nihilò ſeciùs Cæſar, ut antè conſtituerat, duas acies hoſtem propulſare; tertiam opus perficere juſſit. Munitis caſtris; duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum: quatuor reliquas in caſtra majora reduxit. Proximo die, inſtituto ſuo Cæſar ex caſtris utriſque copias ſuas eduxit: paululúmque à majoribus progreſſus, aciem inſtruxit; hoſtibúſque pugnandi poteſtatem fecit. Ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in caſtra reduxit. Tum demum Arioviſtus partem ſuarum copiarum, quæ caſtra minora oppugnaret, miſit. Acriter utrinque, uſque ad veſperum, pugnatum eſt. Solis occaſu ſuas copias Arioviſtus, multis & illatis & acceptis vulneribus, in caſtra reduxit. Quum ex captivis quæreret Cæſar, quamobrem Arioviſtus prœlio non decertaret, hanc reperiebat cauſſam: [59] quòd apud Germanos ea conſuetudo eſſet,

57 *Conclamavit*] Ita ex MSS & Editt. Vett. reſtituit *Daviſius*; cùm Recentiores habeant, *clamavit*.

58 *Hominum* numerum *XVI millia*] MSS Reg. Elienſ. & Voſſii; *numero*. Utrumque ſatis Latinè.

59 *Quòd apud Germanos*] MS Reg. *quòd Germanis* &c.

Ante Chr. LVIII. U. C. *Varr.* DCXCVI.

esset, ut [60] matres familiâs sortibus & vaticinationibus declararent, utrùm prœlium committi ex usu esset, nécne: eas ita dicere, "Non esse fas Germanos superare, si ante novam Lunam prœlio "contendissent.

§ XLI. *Tandem Germani, magnâ cum clade pulsi, domum fugiunt; totumque adeò bellum uno prœlio conficitur.*

POSTRIDIE ejus diei Cæsar, [61] præsidio utrisque castris, quod satìs esse visum est, relicto, omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit; (quòd minùs multitudine militum legionariorum, pro hostium numero, valebat;) ut ad speciem alariis uteretur: Ipse, triplici instructâ acie, usque ad castra hostium accessit. Tum demum necessariò Germani suas copias è castris eduxerunt, generatímque constituerunt; paribúsque intervallis Harudes, Marcomanos, Triboccos, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suevos: Omnémque aciem suam rhedis & carris circumdederunt, ne qua spes in fugâ relinqueretur. Eò mulieres imposuerunt; quæ in prœlium proficiscentes [62] milites, passis crinibus flentes, implorabant ne se in servitutem Romanis traderent. Cæsar singulis legionibus singulos legatos, & quæstorem præfecit; utì eos testes suæ quisque virtutis haberet. Ipse à dextro cornu, quòd eam partem [63] minimè firmam hostium esse animadverterat, prœlium commisit. Ita nostri acriter in hostes, signo dato, impetum fecerunt: Itaque hostes repente celeritérque procurrerunt, ut spatium pila in hostes conjiciendi non daretur. Rejectis pilis, comminus gladiis pugnatum est. At Germani celeriter, ex consuetudine suâ, phalange factâ, impetus gladiorum exceperunt. Reperti sunt complures nostri milites, qui in [64] phalangas insilirent, & scuta manibus revellerent, & desuper vul-

60 *Matres familiâs*] MSS *matres-familiâs eorum*. Quod cur omitteretur, nihil erat.

61 *Præsidio — relicto, omnes*, &c.] MS Reg. & Edit. Rom. *præsidium — reliquit*; *omnes &c*. Quæ & verior esse lectio videtur: Quippe & MSS Vossii habent, *reliquit*; & MS Eliensis corruptè, *reliquisse*.

62 *Milites*] Deest in MSS Reg. Eliens. & Vossii, & in Edit. Vet. Rom. &c.

63 *Minimè firmam*] Suspectum habet hunc locum *D. Vossius*; quòd *Cæsaris* gloriæ & fortitudini minùs consentaneum existimet, eam *sibi* partem *Ipsum* deligere, quâ parte hostes minùs essent firmi; ideóque è contrario, *maximè firmam*, scribendum conjicit. Verùm non tam id hìc agitur, quo in loco *ipse* versaretur *Cæsar*; quàm quâ in parte prœlium primùm committendum juberet: Quod dubitare quin, eâ in parte iniri debeat, quâ parte minimè firmi sint hostes; non utique fortis est, sed insipientis Imperatoris. Porro; quòd urget Vir Doctissimus, repugnare ipsum sibi Cæsarem, (cùm hoc in loco narret, *se à dextro cornu prœlium commisisse, quòd eam partem minimè firmam hostium esse animadverterat*; infra autem aiat, *hostes à dextro cornu vehementer, multitudine suorum, nostram aciem premere*;) fefellit minùs attentum verborum ambiguitas. Nam in posteriore loco, *dextrum cornu* intelligitur *hostium*; in priore autem, *dextrum cornu* intelligitur *Romanorum*, quod prœlium erat utique cum *sinistro cornu* hostium commissum.

64 *Phalangas*] MSS Reg. & Vossii, *phalangem*.

vulnerarent. Quum hostium acies à sinistro cornu pulsa, atque in fugam conversa esset; à dextro cornu vehementer, multitudine suorum, nostram aciem premebant. Id quum animadvertisset P. Crassus adolescens, qui equitatui præerat; quòd expeditior erat, quàm hi qui inter aciem versabantur; tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit. Ita prœlium restitutum est, atque omnes hostes terga verterunt; neque priùs fugere destiterunt, quàm ad flumen Rhenum millia passuum ex eo loco circiter [65] quinquaginta pervenerunt. Ibi perpauci aut, viribus confisi, transnatare contenderunt; aut, lintribus inventis, salutem sibi petierunt. In his fuit Ariovistus; qui naviculam deligatam ad ripam nactus, eâ profugit: Reliquos omnes, [66] equites consecuti nostri interfecerunt. Duæ fuerunt Ariovisti uxores; una Sueva natione, quam domo secum [67] adduxerat; altera Norica, regis Vocionis soror, quam in Galliâ duxerat, à fratre missam: [68] Utraque in eâ fugâ periit. Duæ filiæ harum; altera occisa, altera capta est. C. Valerius Procillus; quum à custodibus in fugâ trinis catenis vinctus traheretur, in ipsum Cæsarem [69] hostium equitatum persequentem incidit. Quæ quidem res Cæsari non minorem, quàm ipsa victoria, voluptatem attulit: quòd hominem honestissimum provinciæ Galliæ, suum familiarem & hospitem, ereptum è manibus hostium, sibi restitutum videbat; neque ejus calamitate, de tantâ voluptate & gratulatione quidquam fortuna diminuerat. Is, se præsente, de se ter sortibus consultum dicebat, utrùm igni statim necaretur, an in aliud tempus reservaretur: Sortium beneficio esse se incolumem. Item M. Metius [70] repertus, & ad eum reductus est.

* Ante Chr. LVIII. U. C. Varr. DCXCVI.

§ XLIII. Hôc prœlio trans Rhenum nunciato; Suevi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti cœperunt: [71] Quos Ubii, qui proximè Rhenum incolunt, perterritos insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar, unâ æstate duobus maximis bellis confectis, maturiùs paulo, quàm tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit: hibernis Labienum præposuit: ipse in citeriorem Galliam, ad conventus agendos, profectus est.

65 *Quinquaginta*] MSS *quinque.*
66 *Equites*] MSS *equitatu.*
67 *Adduxerat*] MSS Reg. Elienſ. & Vossii, & Edit. Rom. *duxerat.*
68 *Utraque periit*] MSS Reg. & Vossii, & Editt. Vett. *utræque perierunt.* MS Elienſ. *utraque perierunt.*
69 *Hostium equitatum*] MSS Reg. Elienſ. & Vossii, & Editt. Vett. *hostes equitatu.*
70 *Repertus, & ad eum* reductus *est.*] Edit. Rom. *adductus.* MS Reg. *repertus* est, *& ad eum* adductus.
71 *Quos* Ubii, *qui proximè Rhenum incolunt, perterritos insecuti &c.*] Pulchra *Rhenani* & *Horomanni* emendatio: Quam & Græcus in suo Codice repperit. MSS & Editt. Vett. *Quos* ubi, [*vel*, ubi ii,] *qui proximè Rhenum incolunt, perterritos senserunt; insecuti &c.*

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE

BELLO GALLICO

LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

I. *Belgarum omnium contra P. R. conjuratio*: III. *Rhemis solis in istam conjurationem non consentientibus*; IV. *Qui porro Cæsarem de reliquorum consiliis & viribus certiorem faciunt.* VI. *Cæsar contra illos exercitum Axonam flumen transducit.* VII. *Bibrax Rhemorum oppidum à Belgis oppugnatur.* VIII. *Eò subsidia mittit Cæsar. Belgæ, omissâ oppugnatione, ad castra Cæsaris contendunt.* IX. *Acies utrinque instruitur, nec tamen prœlium committitur.* XI. *Belgæ, re desperatâ, ad tuendos suos quisque fines, domum revertuntur.* XII. *Cæsar fugientes prosequitur, & eorum multa millia concidit.* XIII. *Deinde Suessiones intra fines suos invadit, & in deditionem accipit.* XIV. *Item Bellovacos.* XV. *Quos, intercedente Divitiaco, in fidem recipit.* XVI. *Ambiani statim se dedunt. Nervii fortiter se defendunt.* XXIII. *Ingenti tamen & diu dubio prœlio debellantur tandem, & ad internecionem ferè rediguntur.* XXIX. *Denique & Atuataci oppugnati,* XXXI. *Se dedunt*; XXXIII. *Et rebellant iterum*: XXXIV. *Capti autem statim, venduntur omnes.*

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE

BELLO GALLICO

LIBER II.

QUUM esset Cæsar in citeriore Galliâ in hibernis, ita utì suprà demonstravimus; crebri ad eum rumores afferebantur, litterísque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliæ partem dixeramus, contra populum R. conjurare; obsidésque inter se dare. Conjurandi has esse caussas: primùm, quòd vererentur, ne, omni pacatâ Galliâ, ad eos exercitus noster adduceretur: deinde, quòd ab nonnullis Gallis sollicitarentur; partim qui [1] ut Germanos diutius in Galliâ [2] versari noluerant, ita populi R. exercitum hiemare atque inveterascere in Galliâ molestè ferebant; partim qui, mobilitate & levitate animi, novis imperiis studebant: [3] ab nonnullis etiam, quòd

Ante Chr. LVIII. U.C. Varr. DCXCVII.

§ I. *Belgarum omnium contra P. R. conjuratio.*

D 3

1 *Ut*] Voculam hanc, Librariorum incuriâ in MSS omissam, nec à *Scaligero* aliisque Recentiorum observatam, optimè ex Græco & Vett. quibusdam Editt. restituit *Davisius*.

2 *Versari noluerant.*] Ita omninò legendum esse, (non, ut Scaliger & Recentiores omnes, *nollent*;) ostendit tum temporum ratio, (jam enim antè ejecti erant è Galliâ Germani;) tum Interpr. Græcus, qui habet, ΠΡΟΤΕΡΟΝ οὐκ ἠθελήθησαν; tum MSS codices, in quibus omnibus, unicâ tantùm corruptâ literulâ, legitur, *voluerant*.

3 *Ab nonnullis etiam*, quòd in Galliâ à *potentioribus &c.*] Rectè hîc reprehendit *Davisius Hotomannum*; qui,

Ante Chr. LVIII. U. C. *Varr.* DCXCVII.

quòd in Galliâ à potentioribus, atque iis qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgò regna occupabantur; qui minùs facile eam rem [4] imperio nostro consequi poterant.

§ II.

Iis nunciis litteríſque commotus Cæſar, duas legiones in citeriore Galliâ novas conſcripſit; & [5] ineunte æſtate, in [6] interiorem Galliam qui deduceret, Q. Pedium legatum miſit. Ipſe, quum primùm pabuli copia eſſe inciperet, ad exercitum venit: dat negotium Senonibus, reliquíſque Gallis, qui finitimi Belgis erant; uti ea, quæ apud eos gerantur, cognoſcant; ſeque de his rebus certiorem faciant. Hi conſtanter omnes nunciaverunt; manus cogi, [7] exercitum in unum locum conduci. Tum verò dubitandum non exiſtimavit, quin [8] ad eos proficiſceretur: Re frumentariâ [9] proviſâ, caſtra movet, diebúſque circiter xv ad fines Belgarum pervenit.

§ III. *Rhemis ſolis in iſtam conjurationem non conſentientibus.*

Eò quum de improviſo, celeriúſque omnium opinione veniſſet; Rhemi, qui proximi Galliæ ex Belgis ſunt, ad eum legatos Iccium & Antebrogium primos civitatis ſuæ miſerunt: qui dicerent, "ſe "ſuáque omnia in fidem atque poteſtatem populi R. permittere; "neque ſe [10] cum reliquis Belgis conſenſiſſe, neque contra populum R. omnino conjurâſſe, paratóſque eſſe & obſides dare, & "imperata facere, & oppidis recipere, & frumento cæteríſque rebus "juvare: Reliquos omnes Belgas in armis eſſe: Germanóſque, "[11] qui cis Rhenum incolunt, ſeſe cum his conjuxiſſe: Tantúmque

qui, omiſſis quatuor vocabulis, legit [*ab nonnullis enim potentioribus &c.*] Mirâ ſcilicet inſcitiâ, quòd non videret voces iſtas [*ab nonnullis etiam,*] cohærere cum eo quod ſuprà erat poſitum, [*ſollicitarentur.*]

4 *Imperio noſtro*] Nec minùs rectè eundem hîc arguit *D. Voſſius Hotomannum*; qui ex corruptis quibuſdam Codicibus, [*IN imperio noſtro,*] legendum contendit.

5 Ineunte *æſtate*] Sic MSS Reg. & Voſſii, & Editt. Rom. Græcus item, ἈΡΧΟΜΈΝΟΥ τοῦ θέρους. *Scaliger* & Recentiores, [initâ *æſtate* :] Quod & in MS Elienſi reperitur.

6 Interiorem *Galliam*] D. Voſſius ex quibuſdam Vett. Editt. *ulteriorem* legendum contendit. Sed MSS habent, *interiorem*.

7 *Exercitum*] MS Reg. & Edit. Rom. *exercituſque*.

8 *Ad eos proficiſceretur.*] Græcus, ὯΣ ΤΆΧΙΣΤΑ εἶναι. Cujuſmodi vocabulum aliquod deeſſe videtur. Recentiores Editt. [*ad eos* duodecimo die *proficiſceretur.*] Quod tamen in pleriſque MSS non reperitur.

9 *Proviſâ*] MSS Reg. Elienſ. & Voſſii; *comparatâ*.

10 *Cum* reliquis *Belgis.*] Editiones aliquot Vett. [*cum Belgis, reliquiſque.*] Quam & veriſſimam eſſe lectionem arbitratur *Daviſius*; quia non *Belgæ* ſolùm, ſed & *Germani* conjurârant. Verùm cùm *Rhemi* ex *Belgis* eſſent ipſi; *Belgæque* in conjuratione principes & præcipui eſſent, quibuſcum poſteà tantùm ſe conjuxerant *Germani*; librique MSS habeant, [*cum Belgis* reliquis;] eademque locutio, [reliquos *omnes Belgas,*] in eâdem hâc oratione jam proximè ſequatur: utique iſtam lectionem omninò retinendam exiſtimavi.

11 *Qui cis Rhenum*] Sic MSS & Editi plerique. Cellarius; *qui ripas Rheni.* Græcus, πρὸς ταῖς ὄχθαις τοῦ Ῥήνου.

" tamque esse eorum omnium furorem, ut ne Suessiones quidem, " fratres consanguineósque suos, qui eodem jure, iisdem legibus " utantur; unum imperium, unúmque magistratum cum ipsis ha- " beant; deterrere potuerint, quin cum his consentirent. Ante Chr. LVII. U. C. *Varr.* DCXCVII.

§ IV. *Qui porro Cæsarem de reliquorum conciliis & viribus certiorem faciunt.*

QUUM ab his quæreret, quæ civitates, quantæque in armis essent, & quid in bello possent; reperiebat: Plerosque Belgas esse ortos à Germanis; Rhenûmque antiquitùs transductos, propter loci fertilitatem ibi consedisse; Gallósque, qui ea loca incolerent, expulisse; solósque esse, qui * patrum nostrorum memoriâ, omni Galliâ vexatâ, Teutones Cimbrósque intrà fines suos ingredi prohibuerint: Quâ ex re fieri, utì earum rerum memoriâ magnam sibi auctoritatem: magnósque spiritus in re militari sumerent. De numero eorum, omnia se habere explorata Rhemi dicebant; propterea quòd propinquitatibus affinitatibúsque conjuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus sit, cognoverint. Plurimum inter eos, Bellovacos & virtute, & auctoritate, & hominum numero valere: hos posse conficere armata millia centum; pollicitos ex eo numero lecta millia LX; totiúsque belli imperium sibi postulare. Suessiones suos esse finitimos; [12] latissimos, feracissimósque agros possidere: apud eos fuisse regem nostrâ etiam memoriâ Divitiacum, totius Galliæ potentissimum; qui quùm magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniæ, imperium obtinuerit: nunc esse regem Galbam: ad hunc propter justitiam prudentiámque, summam totius belli, omnium voluntate, deferri; oppida habere numero XII; polliceri millia armata quinquaginta: Totidem, Nervios, qui maximè feri inter ipsos habeantur, [13] longissiméque absint: XV millia, Atrebates: Ambianos, X millia: [14] Morinos, XXV millia: Menapios, IX millia: Caletes, X millia: Velocasses & Veromanduos, totidem: Atuaticos XXIX millia: Condrusos, Eburones, Cæræsos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL millia.

* Ante Chr. circit. CXII. U. C. *Varr.* DCXLII.

§ V.

CÆSAR Rhemos cohortatus, liberalitérque oratione prosecutus; omnem senatum ad se convenire, principúmque liberos obsides ad se adduci jussit: Quæ omnia ab his diligenter ad diem facta sunt.

D 4 Ipse

12 *Latissimos*] MSS Reg. & Vossii, & Edit. Rom. addunt; [fines *latissimos*] Quod & ex Edit. *Beroaldi*, notat *Brantius*: & ex MS *Carrar.* & *Edit. Florentinâ, J. M. Brutus.*

13 *Longissiméque absint.*] Conjicit *D. Vossius* legendum, *longissimè* à cultu, (*seu* ab humanitate,) *absint.*] Sed tuetur *Davisius* vulgatam lectionem; quòd vox illa, *longissimè*, possit fortasse, non *remotissimos omnium*, sed tantùm *valde remotos*, significare.

14 *Morinos, XXV millia: Menapios, IX millia: Caletes, X millia: Velocasses, & Veromanduos, totidem: Atuaticos, XXIX.*] Vett. quædam Editt. exhibent: *Morinos, XV millia*; *Menapios, VII millia*; (Sic & Græc. Interp. & MSS Reg. & Vossii:) *Velocasses & Veromanduos, totidem*; *Caletes, X millia*; *Atuaticos, XXIX millia*; (MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Interp. Gr. *XXIX millia.*) Utra verior sit lectio, non constat.

Ante Chr. LVII. U. C. *Varr.* DCXCVII.

Ipse Divitiacum Æduum magnopere cohortatus, docet quantopere Reipub. communísque salutis intersit manus hostium [15] distineri; ne cum tantâ multitudine uno tempore confligendum sit. Id fieri posse si suas copias Ædui in fines Bellovacorum introduxerint, & eorum agros populari cœperint. His mandatis, eum ab se dimittit.

§ VI. *Cæsar contra illos exercitum Axonam flumen transducit.*

POSTQUAM omnes Belgarum copias in unum coactas ad se venire, neque jam longè abesse, ab his quos miserat exploratoribus & ab Rhemis cognovit; flumen Axonam, quod est in extremis Rhemorum finibus, exercitum transducere maturavit; atque ibi castra posuit. Quæ res & latus unum castrorum ripis fluminis muniebat; & [16] post eum quæ erant, tuta ab hostibus reddebat; &, commeatus ab Rhemis, reliquísque civitatibus, ut sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. In eo flumine pons erat; ibi præsidium ponit; & in alterâ parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum VI cohortibus [17] relinquit. Castra in altitudinem pedum XII vallo, fossâque duodeviginti pedum, munire jubet.

§ VII. *Bibrax Rhemorum oppidum à Belgis oppugnatur.*

[18] AB ipsis castris oppidum Rhemorum, nomine Bibrax, aberat millia passuum VIII. Id ex itinere, magno impetu, Belgæ oppugnare cœperunt. Ægrè eo die sustentatum est. Gallorum eadem, atque Belgarum, [19] oppugnatio est. Hi; ubi, circumjectâ multitudine hominum totis mœnibus, undique in murum lapides jaci cœpti sunt, murusque defensoribus nudatus est; testudine factâ portis succedunt, murúmque subruunt. Quod tum facilè fiebat; [20] nam tanta multitudo lapides ac tela conjiciebant, ut in muro consistendi potestas esset nulli. Quum finem oppugnandi nox fecisset; Iccius Rhemus, summâ nobilitate & gratiâ inter suos; qui tum oppido præerat; [21] unus ex iis, qui legati de pace ad Cæsarem venerant;

15 *Distineri*] Rectè hic reprehendit eos Davisius, qui legunt *detineri*.

16 *Post eum quæ erant.*] Ita *Scaliger* & Recentiores, ex conjecturâ *Ciacconii*. MSS autem, [*post* EUM *quæ essent.*] Quod ideò mutavit *Ciacconius*, quia vox, [*eum*] quò referretur, non intelligeret. Vidit *Davisius*, veram esse illam, quam haberent MSS lectionem. Sed vocem, [*eum*,] minùs rectè ad *Exercitum* refert; cùm *Cæsar* multò elegantiùs intelligatur. Quomodo & id quod proximè sequitur, *lin.* 13. [*ad eum*,] intelligitur utique [*ad Cæsarem.*]

17 *Relinquit.*] Ita restituit *Davisius* ex MS Elienf. Al. *reliquit*.

18 *Ab ipsis castris*] MSS. *Ab his castris*. Quod & meliùs convenit Græc. Ἀπὸ ΤΟΥΤΟΥ &c.

19 — *Oppugnatio est. Hi, ubi &c.*] MSS Reg. Elienf. & Vossii; [—— *oppugnatio est hæc. Ubi &c.*] Quomodo si scribatur, delenda erit vox, [*eadem*,] quæ proximè præcessit: Ut defuisse quidem in hoc loco, à *Flodoardo* citato, indicat *D. Vossius*. Nec tamen quicquam mutandum.

20 *Nam tanta — conjiciebant*, ut — *esset*] MSS Reg. Elienf. & Vossii, & Editt. Vett. [*Nam*, cùm *tanta* — *conjicerent*; [— *erat*] *Quod* perinde est.

21 *Unus* ——, *nuncios.*] Iidem Codd. *unum* —— *nuncium*.

rant; nuncios ad eum mittit; "Nisi subsidium sibi [22] mittatur, se "diutius sustinere non posse. *Ante Chr. LVII. U. C. Varr. DCXCVII.*

Eò de mediâ nocte Cæsar; iisdem ducibus usus, qui nuncii ab Iccio venerant; Numidas & Cretas sagittarios, & funditores Baleares, subsidio oppidanis mittit: Quorum adventu, & Rhemis cum spe defensionis studium propugnandi accessit, & hostibus eâdem de caussâ spes potiundi oppidi [23] discessit. Itaque paullisper apud oppidum morati, agrósque Rhemorum depopulati; omnibus vicis ædificiísque, quò adire poterant, incensis; ad castra Cæsaris [24] cum omnibus copiis contenderunt: & à millibus passuum minùs II, castra posuerunt; quæ castra, ut fumo atque ignibus significabatur, amplius millibus passuum VIII in latitudinem patebant. § VIII. *Eò subsidia mittit Cæsar. Belgæ, omissâ oppugnatione, ad castra Cæsaris contendunt.*

CÆSAR primò, & propter multitudinem hostium, & propter eximiam opinionem virtutis, prœlio supersedere statuit; quotidie tamen equestribus prœliis, quid hostis virtute posset, & quid nostri auderent, periclitabatur. Ubi nostros non esse inferiores intellexit: loco pro castris ad aciem instruendam naturâ opportuno atque idoneo; quòd is collis, ubi castra posita erant, paullulùm ex planicie editus, tantum adversùs in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat; atque ex utrâque parte, lateris [25] dejectus habebat; & [26] in fronte leniter fastigiatus, paullatim ad planiciem redibat: ab utroque latere ejus collis, transversam fossam obduxit circiter passuum CD: & ad extremas fossas castella constituit, ibique tormenta collocavit: ne, quum aciem instruxisset, hostes (quòd tantum multitudine poterant) à lateribus suos pugnantes circumvenire possent. Hôc facto: duabus legionibus, quas proximè conscripserat, in castris relictis; ut, si quid opus esset, subsidio duci possent: reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris eductas instruxerant. § IX. *Acies utrinque instruitur, nec tamen prœlium committitur.*

PALUS erat non magna, inter nostrum atque hostium exercitum. Hanc si nostri transirent, hostes expectabant: Nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret; ut impeditos aggrederentur, parati § X.

22 *Mittatur.*] Iidem; *submittatur.*

23 *Discessit.*] *Davisius*, ex conjecturâ *Gronovii*, scribit [*decessit.*] Quæ Lectio & in *Vossii* MS reperitur.

24 *Cum*] Hanc præpositionem ex MSS & Editt. Vett. rectè reduxit *Davisius.*

25 *Dejectus habebat.*] Ejicit *D. Vossius* vocem, [*habebat*;] quòd neminem putet Auctorum, [*dejectus*] substantivè usurpâsse; dicatque infrà Cæsar, *p.* 47. *l.* 18. [*dejectusque collis,*] adjectivè. Sed eruditè monet *Davisius*, memoriâ lapsum esse virum doctissimum: Nam & apud *Livium* & *Senecam*, & apud ipsum *Cæsarem*, eo ipso, quem citat *Vossius*, loco, usurpari istam vocem substantivè: *Loci natura*, (infra, p. 47. l. 18.) *dejectusque collis, & necessitas temporis, &c.* Ubi satis liquet, *dejectus*, non utique adjectivè, sed substantivè adhiberi.

26 *In fronte* leniter] MSS Eliens. & Vossii, [*in frontem* leviter] MS Reg. [*leniter*:] Quæ est vera lectio: Sic enim alibi loqui solet *Cæsar Lib.* 7. § 18. [leniter *acclivis*] *Lib.* 7. § 76. [leniter *declivi.*]

Ante Chr. LVII. U. C. Varr. DCXCVII.

parati in armis erant. Interim prœlio equestri inter duas acies contendebatur. Ubi neutri transeundi initium faciunt; secundiore equitum nostrorum prœlio, Cæsar suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est: Ibi vadis repertis, partem suarum copiarum transducere conati sunt; eo concilio, ut, si possent, castellum, cui præerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontémque interscinderent: [27] sin minùs; agros Rhemorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant, [28] commeatúsque nostros sustinebant.

§ XI. *Belgæ, re desperatâ, ad tuendos fines quisque suos, domum revertuntur.*

CÆSAR certior factus à Titurio; omnem equitatum, & levis armaturæ Numidas, funditores, sagittariósque pontem transducit; atque ad eos contendit. Acriter in eo loco pugnatum est. Hostes impeditos nostri in flumine aggressi, magnum eorum numerum occiderunt: per eorum corpora reliquos audacissimè transire conantes multitudine telorum repulerunt: primos, qui transierant, equitatu circumventos interfecerunt. Hostes, ubi & de expugnando oppido, & de flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt; neque nostros in locum iniquiorem progredi, pugnandi caussâ viderunt; atque eos res frumentaria deficere cœpit: concilio convocato, constituerunt optimum esse, domum suam quemque reverti; & quorum in fines primùm Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique convenire; ut potius in suis, quàm alienis finibus decertarent; & domesticis copiis rei frumentariæ uterentur. Ad eam sententiam, cum reliquis caussis hæc quoque ratio eos deduxit; quod Divitiacum atque Æduos finibus Bellovacorum appropinquare cognoverant. His persuaderi, ut diutius morarentur ne suis auxilium ferrent, non poterat.

§ XII. *Cæsar fugientes prosequitur, & eorum multa millia concidit.*

EA re constitutâ; secundâ vigiliâ, magno cum strepitu ac tumultu castris egressi, nullo certo ordine neque imperio, quum sibi quisque primum itineris locum peteret, & domum pervenire properaret; fecerunt, ut consimilis fugæ profectio videretur. [29] Hâc re statim Cæsar per speculatores cognitâ, insidias veritus; quòd, quâ de caussâ discederent, nondum perspexerat; exercitum, equitatûmque castris continuit. Primâ luce, confirmatâ re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui novissimum agmen moraretur, præmisit; eíque Q. Pedium, & L. Auruncúleium Cottam, legatos præfecit: T. Labienum legatum, cum legionibus tribus, subsequi jussit. Hi novissimos adorti, & multa millia passuum prosecuti, magnam

27 *Sin minùs*] MS Reg. & Edit. Rom. [*si minùs* possent;] MSS Eliens. & Vossii; [*si minùs* potuissent;]

28 *Commeatúsque —— sustinebant*] MSS Reg. Eliens. & Vossii; *commeatúque — prohiberent*. Græcus, τῶν ἐπιτηδείων ἀποκωλύειν; Sensu nihilò minùs commodo.

29 *Hâc re statim Cæsar per speculatores cognitâ,*] Vide infra ad *Lib.* 5. §. 41.

Ante Chr. LVII. U. C. Varr. DCXCVII.

magnam multitudinem eorum fugientium [30] conciderunt. Quum ab extremo agmine hi, ad quos ventum erat, consisterent, fortiterque impetum nostrorum militum sustinerent; priores, (quòd abesse à periculo viderentur,) neque ullâ necessitate, neque imperio continerentur; exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fugâ sibi præsidium posuerunt. Ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium: sub occasúmque Solis, sequi destiterunt; séque in castra, uti erat imperatum, receperunt.

§ XIII. *Deinde Suessiones intra fines suos invadit, & in deditionem accipit.*

POSTRIDIE ejus diei Cæsar, priùs quàm se hostes ex terrore ac fugâ reciperent, in fines Suessionum, qui proximi Rhemis erant, exercitum duxit; & magno itinere confecto, ad oppidum Noviodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quòd vacuum ab defensoribus esse audiebat; propter latitudinem fossæ, muríque altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. Castris munitis vineas agere; quæque ad oppugnandum usui erant, comparare cœpit. Interim omnis ex fugâ Suessionum multitudo in oppidum proximâ nocte convenit. Celeriter vineis ad oppidum actis, aggere jacto, turribúsque constitutis; magnitudine operum, quæ neque viderant antè Galli, neque audierant, & celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæsarem de deditione mittunt; & petentibus Rhemis, ut conservarentur, impetrant.

§ XIV. *Item Bellovacos.*

CÆSAR, obsidibus acceptis, primis civitatis, atque ipsius Galbæ regis duobus filiis; [31] armísque omnibus ex oppido traditis in deditionem

30 — *Conciderunt. Quum — hi —sustinerent; priores (quòd abesse à periculo viderentur)—continerentur*; —omnes *in fugâ sibi præsidium* posuerunt.] Diversâ interpunctione turbatur in plerisque Editis hæc sententia. Plerique MSS pro *posuerunt*, habent *ponerent*. Tumque hoc modo interstinguendum. [—*conciderunt*; *quum — hi — sustinerent*; *priores (quòd abesse à periculo viderentur, neque — continerentur,)* omnes *in fugâ sibi præsidium* ponerent.] Verùm isto modo turbat sententiam vox, *Omnes*. MSS. Vossii habent, *ponere*; Quod idem est ac, *posuerunt*. Græcus, ΠΑΣΑΝ ἐλπίδα; ac si *Omne*, non *Omnes* legisset. Quam esse veriorem demùm lectionem existimo; (quanquam proba est in illa, quam edidi;) totamque περικοπὴν hoc modo scribendam, [*Quum ab extremo agmine hi, ad quos ventum erat, consisterent, fortiterqueimpetumnostrorum militum sustinerent: priores, (quòd abesse à periculo viderentur, neque ullâ necessitate, neque imperio continerentur,) exaudito clamore, perturbatis ordinibus*, omne *in fugâ sibi præsidium ponere*.] Observandum porrò, in MSS Reg. & Editt. recentioribus, pro *præsidium*, legi *subsidium*: Sed *præsidium* sæpiùs à Cæsare hoc sensu usurpatum. Item vocem *Hi*, [*Quum ab extremo agmine* Hi, *ad quos ventum erat, consisterent*,] in MSS deesse; Nec ullo quidem sententiæ detrimento.

31 *Armisque*] MS Reg. *Armis*: Quali oratione ἀσυνδέτω sæpissime in hujusmodi utuntur Cæsar & Hirtius, Vide suprà *Pag*. 16. *l*. 6. & infra, §. 36. *Lib*. 7. §. 34. De Bello Civ. *Lib*. 3. §. 12, 35, & 84. De Bello Alexand. §. 34. §. 42, &

Ante Chr. LVII. U. C. Varr. DCXCVII.

ditionem Suessiones accepit: exercitúmque in Bellovacos duxit. Qui quum se, suáque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent; atque ab eo oppido Cæsar cum exercitu circiter millia passuum v abesset; omnes majores natu ex oppido egressi, manus ad Cæsarem tendere, & voce significare cœperunt, sese in ejus fidem ac potestatem venire; neque contra populum Rom. armis contendere. Item quum ad oppidum accessisset, castráque ibi poneret; pueri mulierésque ex muro, passis manibus, suo more, pacem à Romanis petierunt.

§ XV. *Quos, intercedente Divitiaco, in fidem recipit.*

Pro his Divitiacus (nam post discessum Belgarum, dimissis Æduorum copiis, ad eum reverterat,) facit verba. "Bellovacos "omni tempore in fide atque amicitiâ civitatis Æduæ fuisse: Im-"pulsos à suis principibus, qui dicerent Æduos, à Cæsare in servi-"tutem redactos, omnes indignitates contumeliásque perferre; & "ab Æduis defecisse, & populo R. Bellum intulisse. Qui hujus con-"silii principes fuissent; quòd intelligerent quantam calamitatem "civitati intulissent, in Britanniam profugisse. [32] Petere non so-"lùm Bellovacos, sed etiam pro his Æduos, ut suâ clementiâ ac "mansuetudine in eos utatur. Quod si fecerit; Æduorum aucto-"ritatem apud omnes Belgas amplificaturum; quorum auxiliis at-"que opibus, si qua bella inciderint, sustentare consueverint." Cæsar, honoris Divitiaci atque Æduorum caussâ, "sese eos in "fidem recepturum, & conservaturum," dixit: [33] &, quòd erat civitas [34] magna, & inter Belgas auctoritate ac hominum multitudine præstabat, DC obsides poposcit.

XVI. *Ambiani statim se dedunt. Nervii fortiter se defendunt.*

His traditis, omnibúsque armis ex oppido collatis; ab eo loco, in fines Ambianorum pervenit; qui se, suáque omnia, sine morâ, dediderunt. Eorum fines Nervii attingebant: quorum de naturâ moribúsque Cæsar quum quæreret, sic reperiebat: "Nullum aditum "esse ad eos mercatoribus: Nihil pati vini, reliquarúmque rerum "ad luxuriam pertinentium, inferri; quòd his rebus [35] relanguescere animos, eorúmque remitti virtutem existimarent: Esse ho-"mines feros, magnæque virtutis: increpitare atque incusare reli-"quos Belgas, qui se populo R. dedidissent, & patriam virtutem "projecissent: Confirmare sese, neque legatos missuros, neque ullam "conditionem pacis accepturos." Quum per eorum fines [36] triduo iter fecisset; inveniebat ex captivis, Sabin flumen ab castris suis non ampliùs millia passuum x abesse: trans id flumen omnes Nervios conse-

& §. 62. Annot. ad *Lib.* 7. de Bello Gallico, §. 62. item Annot. ad §. 22. & §. 23. de Bello Africano: & alibi passim.

32 *Petere*] MSS Reg. & Vossii; *Propterea petere*. Editt. aliquot Antiquæ: *Præterea petere*.

33 *Et, quòd*] MSS Reg. *Sed, quòd &c.*

34 *Magna, & inter Belgas auctoritate ac &c.*] MSS Eliens. & Vossii; *magnâ inter Belgas auctoritate, ac &c.*

35 *Relanguescere animos, eorúmque remitti &c.*] MSS Reg. Eliens. & Vossii; *relanguescere animos eorum, & remitti &c.*

36 *Triduo*] Iidem, *triduum*.

consedisse; adventúmque ibi Romanorum expectare, unà cum Atrebatibus & Veromanduis finitimis suis; nam his utrisque persuaserant, ut eandem belli fortunam experirentur: Exspectari etiam ab his Atuaticorum copias, atque esse in itinere: Mulieres, quíque per ætatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum conjecisse quò propter paludes exercitui aditus non esset. Ante Chr. LVII. U. C. Varr. DCXCVII.

§ XVII. [37] CÆSAR, his rebus cognitis, exploratores centurionésque præmittit, qui locum castris idoneum deligant. Quúmque ex dedititiis Belgis, reliquísque Gallis, complures Cæsarem secuti, unà iter facerent; quidam ex his, (ut postea ex captivis cognitum est,) eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitûs perspectâ, nocte ad Nervios pervenerunt; atque his demonstrârunt, inter singulas legiones, impedimentorum magnum numerum intercedere; neque esse quidquam negotii, cùm prima legio [38] in castra venisset, reliquæque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri: quâ pulsâ impedimentísque direptis, futurum ut reliquæ contrà consistere non auderent. Adjuvabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant; quod Nervii antiquitùs, quum equitatu nihil possent, (neque enim ad hoc tempus ei rei student, sed, quidquid possunt, pedestribus valent copiis:) quò faciliùs finitimorum equitatum, si prædandi caussâ ad eos venisset, impedirent; teneris arboribus incisis [39] atque inflexis, crebrísque in latitudinem ramis enatis, & rubis sentibúsque interjectis, effecerant ut, instar muri, hæ sepes munimenta præberent: quò [40] non modò intrari, sed ne perspici quidem posset. Iis rebus quum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Nervii existimaverunt.

§ XVIII. LOCI natura erat hæc, [41] quem nostri castris delegerant: Collis ab summo æqualiter declivis, ad flumen Sabin, quod suprà nominavimus, vergebat: ab eo flumine, pari acclivitate, collis nascebatur adversus huic & contrarius, passus circiter CC; infimus, apertus; ab superiore parte, silvestris; ut non facilè introrsus perspici posset. Intra eas silvas, hostes in occulto sese continebant: in aperto loco, secundum flumen, paucæ stationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo, circiter [42] pedum III.

CÆSAR,

37 *Cæsar*] deest in MSS.

38 *In* castra *venisset.*] MSS Reg. & Eliens. [*in* castris *venisset.*] Quæ Lectio defendi potest: *venisset* (& *consedisset* scilicet,) *in castris.* Quomodo dixit Cicero, *venit in Senatu.* Vide infra, ad *Lib.* 4. §. 9.

39 *Atque inflexis, crebrisque in latitudinem ramis enatis.*] Conjicit Davisius legendum, *atque implexis crebris in &c.* Sed nullâ mutatione opus. Scaliger de voce [*enatis*] dubitat: Sed sine caussâ: Sententiam enim rectè exhibet Græcus, πολλὰς κλάδας ΕΝΕΦΥΤΕΥΣΑΝ.

40 *Non modo intrari.* Ita ex Vett. Editt. Rom. & Venet. restitui. Scaliger & Recentiores, *non modò non.* Sed optimi Auctores secundam negationem sæpius omittunt.

41 *Quem*] MSS Elienſ. & Vossii, *quem locum:* Quomodo & sæpius loquitur Cæsar.

42 *Pedum III.*] Optimè hìc notat D. Vos-

Ante Chr. LVII. U. C. Varr. DCXCVII.

§ XIX. CÆSAR, equitatu præmisso, subsequebatur omnibus copiis. Sed ratio ordóque agminis aliter se habebat, ac Belgæ ad Nervios detulerant. Nam, quòd hostis appropinquabat, consuetudine suâ Cæsar VI legiones expeditas ducebat; post eas, totius exercitûs impedimenta collocabat; indè duæ legiones, quæ proximè conscriptæ erant, totum agmen claudebant, præsidióque impedimentis erant. Equites nostri cum funditoribus sagittariísque flumen transgressi, cum hostium equitatu prœlium [43] committunt. Quum se illi identidem in silvas ad suos reciperent, ac rursus è silvâ in nostros impetum facerent; neque nostri longiùs, quàm quem ad finem [44] porrecta ac loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent; interim legiones sex, quæ primæ venerant, opere dimenso, castra munire cœperunt. Ubi prima impedimenta nostri exercitûs ab iis, qui in silvis abditi latebant, visa sunt; quod tempus inter eos committendi prœlii convenerat: [45] ut intra silvam aciem ordinésque constituerant, atque ipsi sese confirmaverant; subitò omnibus copiis provolaverunt, impetúmque in nostros equites fecerunt. His facilè pulsis ac proturbatis, incredibili celeritate ad flumen decucurrerunt; ut penè uno tempore & ad silvas, & in flumine, & jam in manibus nostris hostes viderentur. Eâdem autem celeritate adverso colle ad nostra castra, atque eos qui in opere occupati erant, contenderunt.

§ XX. CÆSARI omnia uno tempore erant agenda: Vexillum proponendum; quod erat insigne, quum ad arma concurri oporteret: Signum tubâ dandum: Ab opere revocandi milites: Qui paulò longiùs, aggeris petendi causâ, processerant, accersendi: Acies instruenda: Milites cohortandi: Signum dandum. Quarum rerum magnam partem temporis brevitas, [46] & incursus hostium, impediebat. Iis difficultatibus duæ res erant subsidio: scientia atque usus militum; quòd superioribus prœliis exercitati, quid fieri oporteret, non minùs commodè ipsi sibi præscribere, quàm ab aliis doceri, poterant: & quòd ab opere singulísque legionibus singulos legatos Cæsar

D. Vossius, adversùs Ciacconium & Ursinum; *aquæ* hîc intelligi altitudinem, non *riparum*; quas utique *altissimas* infrà vocat Cæsar, §. 27.

43 *Committunt*] MSS & Editt. Vett. *commiserunt*.

44 *Porrecta ac loca aperta.*] Sic MSS. Davisius ordinem hunc verborum durissimum existimat; ideóque scribit, *porrecta ac aperta loca*. Et, si vox [*porrecta*] referatur ad [*loca*,] durissimus quidem esset verborum Ordo. Verùm cùm *porrecta* sæpè usurpetur absolutè; jam, *porrecta, ac loca aperta*, tale est, quale si dixisset Auctor, [*porrecta* camparum, *ac loca aperta* :] Qui ordo verborum nequaquam durus est.

45 *Ut —— constituerant.*] Ita edidit Davisius; interpretatúrque, *postquam*. Editi plerique & MSS *ita ut*; hoc est, *eo modo quo*. Quæ Lectio ferri quoque potest. MSS Eliens. & Vossii; [*Ut intra silvam aciem ordinésque* ita *constituerant*, &c.]

46 *Et incursus hostium*] Ita nonnulli Codd. Græcus item, ἡ τῶν πολεμίων ἐπιδρομή. MSS Eliens. *successus hostium*: Quod idem est. Al. & *successus* & *incursus*. Quorum alterum fortè est glossema.

Cæsar discedere, nisi munitis castris, vetuerat. Hi, propter celeritatem & propinquitatem hostium, nihil jam Cæsaris imperium spectabant; sed per se, quæ videbantur, administrabant. Ante Chr. LVII. U. C. Varr. DCXCVII.

CÆSAR, necessariis rebus imperatis; ad cohortandos milites, quam in partem fors obtulit, decucurrit: & ad legionem decimam devenit. Milites non longiore [47] oratione est cohortatus, quàm uti suæ pristinæ virtutis memoriam retinerent; neu perturbarentur animo; hostiúmque impetum fortiter sustinerent. [47] Et quòd non longiùs hostes aberant, quàm quò telum adjici posset; prœlii committendi signum dedit. Atque item in alteram partem cohortandi causâ profectus, pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas, hostiúmque tam paratus ad dimicandum animus, ut, non modò ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induendas, scutísque tegmenta detrahenda, tempus defuerit. Quam quisque in partem ob opere casu devenit, quæque prima signa conspexit; ad hæc constitit: ne, [48] in quærendis suis, pugnandi tempus dimitteret. § XXI.

INSTRUCTO exercitu, magìs ut loci natura, dejectúsque collis, & necessitas temporis, quàm ut rei militaris ratio atque ordo postulabat: quum [49] diversis locis legiones aliæ aliâ in parte hostibus resisterent; sepibúsque densissimis, ut antè demonstravimus, interjectis, prospectus impediretur: neque certa subsidia collocari; neque, quid in quâque parte opus esset, provideri; neque ab uno omnia imperia administrari, poterant. Itaque in tantâ rerum iniquitate, fortunæ quoque eventus varii sequebantur. § XXII.

LEGIONIS nonæ & decimæ milites, ut in sinistrâ parte aciei constiterant, pilis emissis, cursu ac lassitudine exanimatos vulneribúsque confectos Atrebates (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt; & transire conantes, insecuti gladiis, magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipsi transire flumen non dubitaverunt; & in locum iniquum progressi, rursus [50] regressos ac resistentes hostes, redintegrato prœlio, in fugam [51] dederunt. Item aliâ in parte, diversæ duæ legiones, unde- § XXIII. *Ingenti nimen & diu dubio prœlio debellantur tandem, & ad internecionem ferè rediguntur.*

47 *Oratione est cohortatus—.* Et *quòd, &c.* MSS Reg. & Eliens. omissis vocalis [*est* et *&*,] legunt; [*oratione cohortatus — : quòd, &c.*] Quæ vera Lectio est, & Cæsarem sapit. Sic enim & Græcus, τοῖς τε στρατιώταις παρακελευσάμενος, &c. Et in MSS Vossii deest istud, *Et.* Et in Edit. Vet. Rom. deest, *Est.* Quorum utrumque igitur à Librariis, longioris periodi contextum non capientibus, insertum videtur.

48 *In quærendis suis*] Sic MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Editt. Vett. & Davisii. Scaliger & recentiores; *in quærendo suos.*

49 *Diversis locis legiones aliæ*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Editt. Vett. *diversis legionibus alii, &c.* Cum Davisio tamen lectionem vulgatam amplector.

50 *Regressos ac*] Desunt in MS Eliensi, & Editt. Rom.

51 *Dederunt*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Editt. Vett. *conjecerunt.*

Ante Chr. LVII. U. C. *Varr.* DCXCVII.

undecima & octava; profligatis Veromanduis, quibuscum erant congressi; ex loco superiore, in ipsis fluminis ripis prœliabantur.

§ XXIV. AT totis ferè à fronte & à sinistrâ parte nudatis castris: quum in dextro cornu legio duodecima, &, non magno ab eâ intervallo, septima constitisset; omnes Nervii confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt: Quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars summum locum castrorum petere cœpit. Eodem tempore equites nostri, levísque armaturæ pedites, qui cum his unà fuerant quos primo hostium impetu pulsos dixeram; quum se in castra reciperent adversis hostibus occurrebant; ac rursus [52] aliam in partem fugam petebant. Et calones, [53] qui à Decumanâ portâ ac summo jugo collis, nostros victores flumen transire cônspexerant; prædandi causâ egressi; quum respexissent, & hostes in nostris castris versari vidissent, præcipites sese fugæ mandabant. Simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fremitúsque [54] oriebatur: Aliíque aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treviri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis; qui auxilii causâ à civitate missi, ad Cæsarem venerant: quum multitudine hostium castra nostra compleri, legiones premi, & pænè circumventas teneri; calones, equites, funditores Numidas, diversos dissipatósque in omnes partes fugere vidissent; desperatis nostris rebus, domum contenderunt; Romanos pulsos superatósque; castris impedimentísque eorum hostes potitos; civitati renunciaverunt.

§ XXV. CÆSAR, [55] ab decimæ legionis cohortatione, ad dextrum cornu profectus: ubi suos urgeri; signísque in unum locum collatis, duo-

52 *Aliam in partem* fugam *petebant*] Rectè hanc lectionem tuetur *Davisius*, adversùs *Ciacconium*; qui languidè emendârat, [*aliam partem* fugâ *petebant*.]

53. *Qui* à Decumanâ portâ ac summo jugo collis, *nostros victores flumen* transire *conspexerant*; *prædandi causâ egressi*, &c. Ita MSS Reg. & Vossi exhibent, [*qui* à *Decumanâ*, *&c.*] Scaliger Aliique, *qui Decumanâ*, *&c.* Deinde MSS Reg. Elienf. & Vossii, & Editt. Vett. habent: (ac *summo jugo*, *&c.*] Scaliger Allique, [à *summo jugo* &c.] Græcus, ἀπό τε τῆς μεγάλης πύλης καὶ τῆς τοῦ ὄρους κορυφῆς, &c. Ego, re totâ perpensâ, vix me contineo, quin (cùm Scaliger & Recentiores hoc modo ediderint; *Calones*, *qui Decumanâ portâ à summo jugo collis nostros victores flumen transire conspexerant*, *prædandi causâ egressi*, *&c.* quæ est perplexior constructio:) transpositis solummodò duobus vocabulis scribam; [*Calones*, qui à summo jugo collis *nostros victores flumen* transîsse *conspexerant*, Decumanâ portâ *prædandi causâ egressi*, &c.] Istud *TRANSISSE* est ex MSS Reg. Elienf. & Vossii, & Editt. Veteribus. Meliúsque hîc convenit, quàm *transire*.

54 *Oriebatur*] Romana aliæque nonnullæ Vett. Editt. *exaudiebatur*.

55 *Ab Decimæ legionis cohortatione*] Optimè hanc lectionem adversùs *Justum Lipsium* tuetur Vir Doctissimus D. *Vossius*, in Notis suis.

duodecimæ legionis milites confertos [56] sibi ipsis ad pugnam [57] esse impedimento; quartæ cohortis omnibus centurionibus occisis, signiferóque interfecto, signo amisso; reliquarum cohortium omnibus [58] ferè centurionibus aut vulneratis, aut occisis; in his, primopilo P. Sextio Baculo, fortissimo viro, multis gravibúsque vulneribus confecto, ut jam se sustinere non posset; reliquos esse tardiores; & nonnullos à novissimis desertos prœlio excedere, ac tela vitare; hostes neque à fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere, & ab utroque latere instare, & rem esse in angusto vidit; neque ullum esse subsidium, quod submitti posset: scuto ab novissimis uni militi detracto, (quòd ipse eò sine scuto venerat,) in primam aciem processit; centurionibúsque nominatim appellatis, reliquos cohortatus, milites signa inferre, & manipulos laxare jussit, quò faciliùs gladiis uti possent. [59] Hujus adventu [60] spe illatâ militibus, ac redintegrato animo; quum [61] pro se quisque in conspectu Imperatoris, etiam [62] in extremis suis rebus, operam navare cuperet; paullùm hostium impetus tardatus est. Ante Chr. LVII. U. C. Varr. DCXCVII.

CÆSAR, quum septimam legionem, quæ juxtà constiterat, item urgeri ab hoste vidisset; Tribunos mil. monuit, ut paullatim sese legiones conjungerent, & conversa signa in hostes inferrent. Quo facto: cùm [63] aliis alii subsidium ferrent; neque timerent, ne aversi ab hoste circumvenirentur; audaciùs resistere, ac fortiùs pugnare cœperunt. Interim milites legionum duarum, quæ in novissimo agmine præsidio impedimentis fuerant; prœlio nunciato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur: Et T. Labienus castris hostium potitus; & ex loco superiore, quæ res in nostris castris [64] gererentur, conspicatus; decimam legionem subsidio nostris misit: Qui, quum ex equitum & calonum fugâ, quo in loco res esset, quantóque in periculo & castra & legiones & Imperator versaretur, cognovissent; [65] nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt. § XXVI.

E HORUM

56 *Sibi* ipsis] MSS Reg. & Vossii, [*sibi* ipsos] Quæ elegantior lectio est.

57 *Esse impedimento*;] Codd. plerique, [*esse impedimento* vidit.] Quod erat ex inscitiâ Librariorum, periodi longioris syntaxin non advertentium.

58 *Ferè*] Deest in MS Elienf. & Edit. Rom. & Interpr. Græco.

59 *Hujus*] Codd. omnes ferè, *Cujus*.

60 *Spe* illatâ] Conjicit Vir Doctissimus *Jos. Wasse* (in Addendis suis ad *Sallustium*, *pag.* 308, legendum [*innatâ*:] Quomodo & alibi loquitur *Cæsar*. Sed perinde est.

61 *Pro se*] Meritò hîc ridet Davisius, & Hotomannum & amicum ejus; quorum alter, *per se*, reponit; alter illud [*pro se*,] interpretatur, *pro suâ virili*.

62 *In*] Deest in plerisque Codd.

63 *Aliis alii—ferrent*;] MSS Reg. & Vossii, & Edit. Rom. *alius alii—ferret*, MS Elienf. corruptè, *alius alii—ferre*.

64 *Gererentur*,] MS Reg. & Edit. Rom. *gereretur*.

65 *Nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt.*] Hoc est; quâ poterant summâ celeritate adcucurrerunt.

Quam

Ante Chr. LVI. U. C. *Varr.* DCXCVII.

HORUM adventu tanta rerum commutatio est facta, ut nostri, etiam qui vulneribus confecti procubuissent, scutis innixi, prœlium redintegrarent; tum calones, perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerent. Equites verò, ut turpitudinem fugæ

§ XXVII. virtute delerent, omnibus in locis pugnabant, quò se legionariis militibus præferrent. At hostes, etiam [66] in extremâ spe salutis, tantam virtutem præstiterunt, ut, quum primi eorum cecidissent, proximi jacentibus insisterent, atque ex eorum corporibus pugnarent: His dejectis, & coacervatis cadaveribus; qui superessent, [67] ut ex tumulo, tela in nostros conjicerent, piláque intercepta remitterent. Ut non nequidquam tantæ virtutis homines judicari [68] deberet ausos esse transire latissimum flumen, adscendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum: Quæ facilia ex difficillimis, animi magnitudo redegerat.

§ XXVIII. Hoc prœlio facto, & propè ad internecionem gente ac nomine Nerviorum redacto: majores natu, quos unà cum pueris mulieribúsque in æstuaria ac paludes collectos dixeramus; hâc pugnâ nunciatâ; quum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur; omnium, qui supererant, consensu, legatos ad Cæsarem miserunt, séque ei dediderunt. Et in commemorandâ civitatis calamitate; ex DC, ad III senatores; ex hominum millibus LX, vix ad D, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. Quos Cæsar, ut in miseros ac supplices usus misericordiâ videretur, diligentissimè conservavit; suísque finibus atque oppidis uti jussit; & finitimis imperavit, ut ab injuriâ & maleficio se suósque prohiberent.

§ XXIX. *Denique, & Atuatici oppugnati.*

ATUATICI, de quibus suprà scripsimus; quum omnibus copiis auxilio Nerviis venirent; hâc pugnâ nunciatâ, ex itinere domum reverterunt: Cunctis oppidis castellísque desertis, sua omnia in unum oppidum egregiè naturâ munitum contulerunt: quod quum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes despectúsque haberet; unâ ex parte [69] leniter acclivis aditus, in latitudinem non amplius CC pedum, relinquebatur: quem locum duplici altissimo muro munierant; tum magni ponderis saxa, & præacutas trabes in muro collocârant. Ipsi erant ex Cimbris Teutonísque prognati: Qui, quum * iter in provinciam nostram atque Italiam facerent; his impedimentis, quæ secum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis;

* Ante Chr. circiter CIX. U. C. *Varr.* DCXLV.

Quam elegantiam non cepisse Metaphrasten, qui habet ὐδὲν ἀνίσαντ τῆς ταχύτητος, rectè observat Davisius.

66 *In extremâ spe salutis,*] Meritò hic reprehendit D. Vossius Andr. Schottum, qui ex hoc loco *spem* pro *desperatione* usurpari posse contendit. Non enim *spes* sed *extrema spes*, eadem est ferè atque *desperatio.*

67 *Ut ex tumulo,*] Ità rectè interpungit *Davisius.* Tanquam ex tumulo: ὡς ἀπὸ τῦ γηλόφυ.

68 *Deberet*] Codd. plerique, *deberent.*

69 *Leniter*] MSS Reg. & Eliens. *leviter.*

sitis; [70] custodiæ ex suis ac præsidio, VI millia hominum unà reliquerunt. Hi, post eorum obitum, multos annos à finitimis exagitati; quum aliàs bellum inferrent, aliàs illatum defenderent; consensu eorum omnium pace factâ, hunc sibi domicilio locum delegerunt. Ante Chr. LVII. U. C. Varr. DCXCVII.

§ XXX. Ac primo adventu exercitûs nostri, crebras ex oppido excursiones faciebant; parvulísque prœliis cum nostris contendebant. Postea, vallo pedum XII, in circuitu XV millium, crebrísque castellis circummuniti; oppido sese continebant. Ubi, vineis actis, agere exstructo, turrim constitui procul viderunt; primùm irridere ex muro, atque increpitare vocibus; quò tanta machinatio ab tanto spatio [71] instrueretur! quibusnam manibus aut quibus viribus, præsertim homines tantulæ staturæ (nam [72] plerisque hominibus Gallis, præ magnitudine corporum suorum, brevitas nostra contemtui est,) tanti oneris turrim in muros sese collocare confiderent!

§ XXXI. Se dedunt. UBI verò moveri, & appropinquare mœnibus viderunt; novâ atque inusitatâ specie commoti, legatos ad Cæsarem de pace miserunt. Qui ad hunc modum locuti: "Non se existimare Romanos "sine ope [73] deorum bellum gerere; qui tantæ altitudinis machi"nationes tantâ celeritate [74] promovere, & ex propinquitate pugnare "possent. Se, suáque omnia, eorum potestati permittere" dixerunt. "Unum petere, ac deprecari: si forté, pro suâ clementiâ ac "mansuetudine, quam ipsi ab aliis audîssent, statuisset Atuaticos esse "conservandos; ne se armis despoliaret. Sibi omnes ferè finitimos "esse inimicos, ac suæ virtuti invidere; à quibus se defendere, tra"ditis armis, non possent. Sibi præstare, si in eum casum deduce"rentur, quamvis fortunam à populo R. pati, quàm ab his per "cruciatum interfici, inter quôs dominari consuêssent.

§ XXXII. AD hæc Cæsar respondit: "Se magìs consuetudine suâ, quàm "merito eorum, civitatem conservaturum; si priùs, quàm aries "murum attigisset, se dedidissent: Sed deditionis nullam esse con"ditionem, nisi armis traditis. Se id, quod [75] in Nervios fecisset, "facturum; finitimísque imperaturum, ne quam dedititiis populi R. "injuriam inferrent." Re nunciatâ ad suos; [76] illi se, quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorum magnâ multitudine de muro in fossam, quæ erat ante oppidum, jactâ; sic, ut propè summam muri aggerísque altitudinem acervi armorum adæquarent: & tamen

E 2 circiter

70 *Custodiæ — ac præsidio,*] MSS Reg. & Eliens. & Vett. Editt. *custodiam — ac præsidium.*

71 *Instrueretur,*] Sic ex MSS & Editt. Vett. omnibus, restituit Davisius. Scaliger & Recentiores, *institueretur.*

72 *Plerisque hominibus*] MSS & Editt. Vett. *plerumque omnibus.*

73 *Deorum*] MSS & Editt. Vett. *divinâ.*

74 *Promovere, &* &c.] Legendum conjicit Ciacconius *promoverent, ut* &c. Sed Codd. vulgatam Lectionem magno consensu retinent; ut observat Davisius, MS tamen Reg. habet, ut.

75 *In Nervios*] MSS Reg. & Eliens. in *Nerviis.* Nihilò minùs eleganter.

76 *Illi se,*] Desunt hæ duæ voces, in MSS & Vett. Editt.

Ante Chr. LVIII. U. C. Varr. DCXCVI.

circiter parte tertiâ (ut postea perspectum est) celatâ, atque in oppido retentâ: portis patefactis, eo die pace sunt usi.

SUB vesperum Cæsar portas claudi, militésque ex oppido exire jussit; ne quam noctu oppidani à militibus injuriam acciperent.

§ XXXIII. *Et rebellant iterum;*

Illi, antè inito (ut intellectum est) consilio; quòd, deditione factâ, nostros [77] præsidia non inducturos, aut denique indiligentiùs servaturos crediderant: partim cum his, quæ retinuerant & celaverant, armis; partim, scutis ex cortice factis, aut viminibus intextis, quæ subitò (ut temporis exiguitas postulabat) pellibus induxerant: tertiâ vigiliâ, quà minimè arduus ad nostras munitiones adscensus videbatur, omnibus copiis repentè ex oppido eruptionem fecerunt.

§ XXIV. *Capti autem statim, venduntur omnes.*

CELERITER, ut antè Cæsar imperaverat, ignibus significatione factâ; ex proximis castellis eò concursum est: Pugnatúmque ab hostibus [78] ita acriter; ut à viris fortibus, in extremâ spe salutis, iniquo loco, contra eos qui ex vallo turribúsque tela jacerent, pugnari debuit, quum in unâ virtute omnis spes salutis consisteret. Occisis [79] ad hominum millibus IV, reliqui in oppidum rejecti sunt. Postridie ejus diei, refractis portis, quum jam [80] defenderet nemo; atque intromissis militibus nostris; sectionem ejus oppidi universam Cæsar vendidit. Ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est millium LIII.

§ XXXV. EODEM tempore à P. Crasso, quem cum legione unâ miserat ad Venetos, Unellos, Osismios, Curiosolitas, [81] Sesuvios, Aulercos, Rhedones; quæ sunt maritimæ civitates, Oceanûmque attingunt; certior factus est, omnes eas civitates in ditionem potestatémque populi Rom. esse redactas.

§ XXXVI. HIS rebus gestis, omni Galliâ pacatâ, tanta hujus belli ad Barbaros opinio perlata est, ut ab nationibus, quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæsarem, [82] quæ se obsides daturas, imperata facturas, pollicerentur. Quas legationes Cæsar, quòd in Italiam Illyricúmque properabat; initâ proximâ æstate, ad se reverti jussit. Ipse, in Carnutes, Andes, Turones, quæ civitates propinquæ his locis erant ubi bellum gesserat, legionibus in hiberna deductis; in Italiam profectus est. Ob eas res, ex litteris Cæsaris, dies XV supplicatio decreta est. Quod ante id tempus acciderat nulli.

C. JU-

77 *Præsidia non inducturos,*] Sic MSS Reg. & Vossii. Græcus item, μὴ καλαςήσειν. Al. *præsidia deducturos*. Quod perinde est.

78 *Ita acriter*] MSS Elienf. & Vossii, & Editt. Vett. [*ita acriter* est.] MS Reg. [*ita* jam *acriter* est.]

79 *Ad hominum millibus IV.*] Vide infra de bello Civil. Lib. 3. §. 45.

80 *Defenderet nemo;*] MS Reg. & Editt. Rom. aliæque; [*defenderet* captum oppidum *nemo*.] Quod additamentum esse videtur.

81 *Sesuvios,*] Cùm hujus populi non alibi meminerit *Cæsar*; inter illos autem, quorum hic mentionem habet, *Lexovios* aliàs memoret; conjiciunt viri docti, ita quoque & in hoc loco esse legendum.

82 *Quæ*] MSS Reg. & Elienf. *qui*.

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE

BELLO GALLICO

LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

I. *Nantuates, Veragri, Sedunique, contra Ser. Galbam legatum rebellantes;* III. *gravi clade affliguntur.* VI. *Inde Galba legionem in Allobrogas perducit.* VII. *Eodem tempore Veneti, aliique ad Oceanum populi, rebellant.* IX. *Cæsar in eos bellum inferre parat, non sine magnis difficultatibus.* X. *Exercitum suum partitur, & latiùs distribuit.* XII. *Venetorum, &c. suî defendendi opportunitas & ratio.* XIII. *Navium illorum descriptio: earúmque, pro loci naturâ, utilitas.* XIV. *Cæsar, operam in eorum oppidis expugnandis frustra impendi sentiens, navali eos prælio tandem aggreditur, superátque.* XVII. *Interea Q. Titurius Sabinus, legatus, Unellos &c. callido consilio superat.* XXI. *Eodémque tempore in Aquitania P. Crasso Sotiates victi se dedunt.* XXIV. *Aliique complures Aquitaniæ populi.* XXIX. *Cæsar, Morinos Menapiósque non infeliciter aggressus, anni tempestate exercitum in hibernis collocare cogitur.*

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE

BELLO GALLICO

LIBER III.

QUUM in Italiam proficifceretur Cæfar; Ser. Galbam cum legione duodecimâ & parte equitatûs, in Nantuates, Veragros Sedunófque mifit; Qui à finibus Allobrogum, & lacu Lemano, & flumine Rhodano, ad fummas Alpes pertinent. Cauffa mittendi fuit; quòd iter per Alpes, quo [1] itinere magno cum periculo magnífque [2] portoriis mercatores ire confueverant, patefieri volebat. Huic permifit, fi opus effe arbitraretur; utì in iis locis legionem, hiemandi caufsâ, collocaret. Galba, fecundis aliquot prœliis factis, caftellífque compluribus eorum expugnatis; miffis ad eum undique legatis, obfidibúfque datis, & pace factâ; conftituit cohortes duas in Nantuatibus collocare: ipfe cum reliquis ejus legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodurus, hiemare: qui vicus pofitus in valle, non magnâ adjectâ planicie, altiffimis montibus undique continetur. Quum hic in duas partes flumine divideretur; alteram partem ejus vici, [3] Gallis conceffit; alteram

Ante Chr. LVI. U. C. *Varr.* DCXCVIII.

§ I. *Nantuates, Veragri, Seduníque, contra Ser. Galbam Legatum rebellantes;*

1 *Itinere*] Deeft in plerifque Codd.

2 *Portoriis*] MSS & Vett. Editt. [cum *portoriis*] Quæ verior Lectio.

3 — *Gallis conceffit; alteram* — *cohortibus* ad hiemandum *attribuit.*] Tran-

Ante Chr. LVIII. U. C. *Varr.* DCXCVIII.

alteram vacuam ab illis relictam, cohortibus ad hiemandum attribuit. Eum locum vallo fosſâque munivit.

§ II. QUUM dies hibernorum complures transîſſent, frumentúmque eò comportari juſſiſſet: ſubitò per exploratores certior factus eſt, ex eâ parte vici, quam Gallis conceſſerat, omnes noctu diſceſſiſſe; montéſque, qui impenderent, à maximâ multitudine Sedunorum & Veragrorum teneri. Id aliquot de cauſſis acciderat, ut ſubitò Galli belli renovandi legionísque opprimendæ conſilium caperent. Primùm, quòd legionem, neque eam pleniſſimam; detractis cohortibus duabus; & compluribus [4] ſigillatim, qui commeatûs petendi cauſsâ miſſi erant, abſentibus; propter paucitatem deſpiciebant: Tum etiam, quòd, propter iniquitatem loci: quum ipſi ex montibus in vallem decurrerent, & tela conjicerent; [5] ne primum quidem poſſe impetum ſuſtineri exiſtimabant. Accedebat, quòd ſuos ab ſe liberos abſtractos obſidum nomine dolebant; & Romanos, non ſolùm [6] itineris cauſsâ, ſed etiam perpetuæ poſſeſſionis, culmina Alpium occupare conari, & ea loca finitimæ provinciæ adjungere, ſibi perſuaſum habebant.

§ III. *gravi clade affliguntur.* HIS nunciis acceptis, Galba; quum [7] neque opus Hibernorum, munitionéſque plenè eſſent perfectæ; neque de frumento, reliquóque commeatu, ſatis eſſet proviſum; quòd, deditione factâ, obſidibuſque acceptis, nil de bello timendum [8] exiſtimaverat: concilio celeriter convocato, ſententias exquirere cœpit. Quo in concilio; quum tantum repentini periculi præter opinionem accidiſſet; ac jam omnia ferè ſuperiora loca, multitudine armatorum completa conſpicerentur; neque ſubſidio veniri, neque commeatus ſupportari, interclusis itineribus, [9] poſſet: propè jam deſperatâ ſalute, nonnullæ hujuſmodi ſententiæ dicebantur; ut, impedimentis relictis, eruptione factâ,

Tranſpoſitio ex conjecturâ Hotomanni & Ciacconii, quos ſecuti ſunt Recentiores. Habent enim MSS & Vett. Editt. [— *Gallis* ad hiemandum *conceſſit*; *alteram* —— *cohortibus atribuit.*] Cæterùm cùm hæ voces, *ad hiemandum*, à Græco Interprete ſint prætermiſſæ; ingeniosè conjicit Daviſius, eas, oris Codicum primò adſcriptas, in Textum deinceps irrepſiſſe.

4 *Sigillatim, qui*] Reponit Hotomannus, *qui ſigillatim.* Sed nihil opus.

5 *Ne primum quidem poſſe impetum ſuſtineri.*] MSS & Editt. Vett. [*ne primum quidem poſſe* (ſcil. legionem illam) *impetum ſuum* ſuſtinere.] Quæ Lectio elegantior eſt, & ſine cauſâ à Scaligero ac Recentioribus mutata. Græcus, ὐδὲ τὴν πρώτην ΣΦΩ͂Ν ὁρμὴν τὸς ΡΩΜΑΙ΄ΟΥΣ ΔΕΞΕΣΘΑΙ.

6. *Itineris.* Sic MS Reg. Al. MSS & Editt. Vett. *itinerum.*

7 *Neque opus hibernorum, munitionéſque* &c.] Nodum hîc in ſcirpo quærit Ciacconius, dum vel [*opus*] vel [*munitionéſque*] delendum exiſtimat. Nam præterquam quòd, *opus hibernorum munitionéſque*, idem ſignificare poſſit ac, *opus munitionum hibernorum*, (id quod annotavit Daviſius;) liquet porrò, vocem, *opus*, latiore omninò ſignificatu uſurpari quàm *munitiones*.

8 *Exiſtimaverat*] Sic MSS Reg. Elienſ. & Voſſii, & Edit. Rom. Recentiores, *exiſtimaret.*

9 *Poſſet*] Codd. plerique, *poſſent.*

factâ, iisdem itineribus, quibus eò pervenissent, ad salutem contenderent. Majori tamen parti placuit, hoc reservato ad extremum consilio, interim rei eventum [10] experiri, & castra defendere. Ante Chr. LVI. U.C. Varr. DCXCVIII.

§ IV.

BREVI spatio interjecto; vix ut his rebus, quas constituissent, [11] collocandis atque administrandis tempus daretur: hostes ex omnibus partibus, signo dato, decurrere; lapides gæsáque in vallum conjicere. Nostri, primò integris viribus fortiter repugnare, neque ullum frustra telum [12] ex loco superiore mittere: ut quæque pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur, eò occurrere & auxilium ferre: sed hòc superari, quòd diuturnitate pugnæ hostes defessi prœlio excedebant, alii integris viribus succedebant. Quarum rerum à nostris, propter paucitatem, fieri nihil poterat: ac non modò defesso, ex pugnâ excedendi; sed ne saucio quidem, ejus loci, ubi constiterat, relinquendi, ac suî recipiendi, facultas dabatur.

§ V.

QUUM jam amplius horis VI continenter pugnaretur: ac non solùm vires, sed etiam tela nostris deficerent: atque hostes acriùs instarent: languidioribúsque nostris, vallum scindere, & fossas complere cœpissent; résque esset jam ad extremum deducta casum: P. Sextius Baculus, primipili centurio, quem Nervico prœlio compluribus confectum vulneribus diximus; & item C. Volusenus tribunus militum, vir & consilii magni & virtutis; ad Galbam accurrunt, atque unam esse spem salutis docent, si, eruptione factâ, extremum auxilium experirentur. Itaque convocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paullisper intermitterent prœlium, ac tantummodò tela missa exciperent, séque ex labore reficerent; pòst, signo dato, è castris erumperent, atque omnem spem salutis in virtute ponerent. Quod jussi sunt, faciunt: Ac subitò omnibus portis eruptione factâ; neque cognoscendi quid fieret, neque suî colligendi, hostibus facultatem relinquunt. Ita commutatâ fortunâ; eos, [13] qui in spem potiendorum castrorum venerant, undique circumventos interficiunt; & ex hominum millibus amplius XXX, (quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat,) plus tertiâ parte interfectâ, reliquos perterritos in fugam conjiciunt: ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. Sic omnibus hostium copiis fusis, armísque exutis; se in castra munitionésque suas recipiunt.

§ VI. *Inde Galba legionem in Allobrogas, perducit.*

Quo prœlio facto; quòd sæpiùs fortunam tentare Galba nolebat, atque

10 *Experiri*] Emendat Ursinus, *opperiri*. Sed sine causâ; ut rectè notavit Davisius.

11 *Collocandis*] Mirè nugantur, qui emendant; *colloquendis*.

12 *Ex loco* superiore] Nec minùs mirè hìc dormitârunt viri eruditi, Ant. Muretus, qui hoc ad *Gallos* & *montes* transferendum vellet; & Hotomannus, qui emendat, [*ex loco* inferiore.] Cùm nihil manifestius sit, quàm [*ex loco* superiore,] idem esse videlicet atque [*ex vallo.*] Uti annotavit Brantius & D. Vossius.

13 *Qui in spem venerant potiendorum castrorum*] Ineptissimè quoque hìc Ciacconius & Ursinus emendant, *qui spe venerant &c.* Adponente eodem D. Vossio.

Ante Chr. LVI. U. C. Varr. DCXCVIII.

atque alio sese in hiberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisse rebus videbat: maximè, frumenti commeatûsque inopiâ permotus: postero die, omnibus ejus vici ædificiis incensis, in provinciam reverti contendit. Ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante; incolumen legionem in Nantuates, inde in Allobrogas, perduxit; ibíque hiemavit.

§ VII. *Eodem tempore Veneti aliique ad Oceanum populi rebellant.*

HIS rebus gestis: quum omnibus de caussis Cæsar pacatam Galliam existimaret; superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis: atque ita, initâ hieme, in Illyricum profectus esset: quòd eas quoque nationes adire, & regiones cognoscere volebat: subitum bellum in Galliâ coortum est. Ejus belli hæc fuit caussa. P. Crassus adolescens cum legione VII [14] proximus mare Oceanum [15] in Andibus hiemabat. Is, quòd in his locis inopia frumenti erat; præfectos tribunósque militum complures in finitimas civitates, [16] frumenti petendi causâ, dimisit. Quo in numero erat T. Terrasidius, missus in [17] Eusubios; M. Trebius Gallus, in Curiosolitas; Q. Velanius, cum T. Silio, in Venetos.

§ VIII. HUJUS civitatis est longè amplissima auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum: quòd & naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consueverunt: & scientiâ atque usu nauticarum rerum cæteros antecedunt: & [18] in magno impetu maris, atque aperto; paucis portubus interjectis, quos tenent ipsi; omnes ferè, qui [19] eodem mari uti consueverunt, habent vectigales. Ab iis fit initium retinendi Silii atque Velanii; quòd per eos, suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. Horum auctoritate finitimi adducti, (ut sunt Gallorum subita & repentina consilia,) eâdem de causâ Trebium Terrasidiúmque retinent: Et celeriter missis legatis, per suos principes inter se conjurant; nihil, nisi communi consilio, acturos; eundémque [20] omnis fortunæ exitum esse laturos: Reliquásque civitates sollicitant, ut in eâ libertate,

14 *Proximus* mare Oceanum] Sic MSS & Recentiores Editt. elegantiùs quàm Vett. quæ habent, *mari Oceano*. Meritò autem hîc reprehendit Davisius Ciacconium, qui vocem [*mare*] delendam vellet; cùm & alii Authores optimi, & ipse Cæsar alibi, *mare Oceanum* dicat.

15 In *Andibus*] Ita ex MSS & Editt. Vett. restituimus; cùm Scaliger & Recentiores malè omiserint præpositionem. Non enim urbis nomen est, sed populi. Quod & Cellarius observavit.

16 *Frumenti* petendi *causâ*,] MSS *frumenti causâ*. Gr. Interpr. ἐπὶ τὰ ἐπιτήδεια. Scaliger & Editt. recentiores, [*frumenti* commeatûsque petendi *causâ*.] Quod videtur esse interpretamentum. Hotomannus conjicit, *frumentandi causâ*.

17 *Eusubios*] Ciacconius legendum existimat, *Lexuvios*; Cellarius, *Unellos*. Græc. Ὀυνέλλων. Quod & probabilius; Sic enim infrà, *Unellos, Curiosolitas, Lexovios*, conjunctim memorat Cæsar.

18 *In magno impetu maris*] Languidè admodùm & ineleganter emendat Ciacconius; *in mari magni impetûs*. Quod & notavit Davisius.

19 *Eodem*] MSS *eo*.

20 *Omnis*] Al. *omnes*. Quod perinde est.

tate, quam à majoribus acceperant, permanere, quàm Romanorum servitutem perferre, mallent. Omni orâ maritimâ celeriter ad suam sententiam perductâ; communem legationem ad P. Crassum mittunt; "si velit suos recipere, obsides sibi remittat."

Ante Chr. LVI. U. C. *Varr.* DCXCVIII.

§ IX. *Cæsar in eos bellum inferre parat, non sine magnis difficultatibus.*

QUIBUS de rebus Cæsar à Crasso certior factus: Quòd ipse aberat longiùs; naves interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit Oceanum; remiges ex Provinciâ institui, nautas gubernatorésque comparari, jubet. His rebus celeriter administratis; ipse, quum primùm per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquæque item civitates, cognito Cæsaris adventu: simul quòd, quantum in se facinus admisissent, intelligebant; legatos, quod nomen apud omnes nationes sanctum inviolatúmque semper fuisset, retentos abs se & in vincula conjectos: pro magnitudine periculi bellum parare, & maximè ea, quæ ad usum navium pertinerent, providere instituunt; hôc majore spe, quòd multùm naturâ loci confidebant. Pedestria esse itinera concisa æstuariis; navigationem impeditam propter inscientiam locorum paucitatémque portuum, sciebant. Neque nostros exercitus, propter frumenti inopiam, diutiùs apud se morari posse, confidebant: Ac jam, ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimum navibus posse. Romanos, neque ullam facultatem habere navium, neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus, insulas novisse: ac longè aliam esse navigationem in concluso mari, atque in vastissimo atque apertissimo Oceano, perspiciebant. His initis consiliis; oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant; naves in Venetiam, ubi Cæsarem primum bellum gesturum constabat, quàm plurimas possunt, cogunt. Socios sibi ad id bellum Osismios, Lexobios, Nannetes, Ambianos, Morinos, Diablintes, Menapios adsciscunt; Auxilia ex Britanniâ, quæ contra eas regiones posita est, accersunt.

§ X. *Exercitum suum partitur, & latiùs distribuit.*

ERANT hæ difficultates belli gerendi, quas suprà ostendimus. Sed tamen multa Cæsarem ad id bellum incitabant: Injuriæ retentorum equitum Romanorum: Rebellio facta post deditionem: Defectio, datis obsidibus: Tot civitatum conjuratio: In primis, ne, hâc parte neglectâ, reliquæ nationes idem sibi licere arbitrarentur. Itaque quum intelligeret, omnes ferè Gallos novis rebus studere, & ad bellum mobiliter celeritérque excitari; omnes autem homines naturâ libertati studere, & conditionem servitutis odisse: priùs quàm plures civitates conspirarent, partiendum sibi ac latiùs distribuendum exercitum putavit.

§ XI.

ITAQUE T. Labienum legatum in Treviros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit. Huic mandat: "Rhemos reliquósque Belgas adeat, atque in officio contineat: Germanósque, "qui auxilio à Belgis accersiti dicebantur; si per vim navibus flumen transire conentur, prohibeat." P. Crassum cum cohortibus legionariis XII, & magno numero equitatûs, in Aquitaniam proficisci jubet; ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantæ

nationes

Ante Chr. LVI. U. C. Varr. DCXCVIII.

nationes conjungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus III, in Unellos, Curiosolitas, Lexoviósque mittit; qui eam manum distinendam curet. D. Brutum adolescentem classi Gallicísque navibus, quas ex Pictonibus Santonísque & reliquis pacatis regionibus convenire jusserat, præficit; &, [21] quum primùm posset, in Venetos proficisci jubet. Ipse eò pedestribus copiis contendit.

§ XII. *Venetorum &c. sui defendendi opportunitas & ratio.*

ERANT ejusmodi ferè situs oppidorum, ut posita in extremis [22] linguis promontoriísque, neque pedibus aditum haberent, quum ex alto se æstus incitavisset, quod bis semper accidit horarum XII spatio; neque navibus, quòd rursus minuente æstu naves in vadis afflictarentur. Ita utrâque re oppidorum oppugnatio impediebatur. Ac, si quando magnitudine operis fortè superati; extruso mari aggere ac molibus, atque his [23] fermè mœnibus adæquatis; suis fortunis desperare cœperant: magno numero navium appulso, cujus rei summam facultatem habebant, sua deportabant omnia; séque in proxima oppida recipiebant: ibi se rursus iisdem opportunitatibus loci defendebant. [24] Hoc eò faciliùs magnam partem æstatis faciebant; quòd nostræ naves tempestatibus detinebantur; summáque erat vasto atque aperto mari, magnis æstibus, raris ac propè nullis portubus, difficultas navigandi.

§ XIII. *Navium illorum descriptio: earúmque, pro loci naturâ, utilitas.*

NAMQUE ipsorum naves ad hunc modum factæ armatæque erant. Carinæ aliquanto planiores, quàm nostrarum navium; quò faciliùs vada ac decessum æstûs excipere possent: Proræ admodùm erectæ; atque item puppes ad magnitudinem fluctuum tempestatúmque accommodatæ: Naves totæ factæ ex robore, ad quamvis vim & contumeliam perferendam: Transtra ex pedalibus in latitudinem trabibus, confixa clavis ferreis, digiti pollicis crassitudine: Anchoræ, pro funibus, catenis ferreis revinctæ: Pelles pro velis, alutæque tenuiter confectæ; sive propter lini inopiam, atque ejus usûs inscientiam; sive, quod est magis verisimile, quod tantas tempestates Oceani, tantósque impetus ventorum sustineri, ac tanta onera navium regi velis, non satis commodè [25] posse arbitrabantur. Cum his navibus, nostræ classi ejusmodi congressus erat; ut una celeritate, & pulsu remorum præstaret; reliqua, pro loci naturâ, pro vi tempestatum, illis essent aptiora & accommodatiora: Neque enim his nostræ rostro nocere poterant, (tanta in his erat firmitudo;) neque, propter altitudiem, facilè telum adjiciebatur; & eâdem de causâ [26] minùs commodè scopulis continebantur. Accedebat ut, quum

21 Quum *primùm*. Sic MS. Ut & suprà, *pag.* 59. *l.* 9. ubi in editis est, [quàm *primùm*.]

22 *Linguis*] Sic MSS Reg. & Vossii. MS Elienf. & Editi plerique, *lingulis*. Quod idem est.

23 *Fermè*] MSS Reg. Elienf. & Vossii, & Editt. Vett. *oppidi*.

24 *Hoc*] Sic MS Reg. Al. *Hæc*.

25 *Posse*] Hanc vocem ex MSS. & Vett. Editt. restitui; quam *Scaliger* & Recentiores omiserant. Græcus item, δύνασθαι.

26 *Minùs commodè*.] Sic MSS omnes. Græcus, ἧττι ῥαδίως. Scaliger & Recentiores, *minùs incommodè*.

quum sævire ventus cœpisset, & se vento dedissent; & tempestatem ferrent faciliùs, & in vadis consisterent tutiùs, &, ab æstu derelictæ, nihil saxa & cautes timerent: Quarum rerum omnium nostris navibus casus [27] erant extimescendi. Ante Chr. LVI. U. C. Varr. DCXCVIII.

§ XIV. *Cæsar, operam in eorum oppidis expugnandis frustra impendi sentiens, navali eos prælio tandem aggreditur, superátque.*

COMPLURIBUS expugnatis oppidis, Cæsar; ubi intellexit frustra tantum laborem sumi, neque hostium fugam captis oppidis reprimi, neque his noceri posse; statuit expectandam classem. Quæ ubi convenit, ac primùm ab hostibus visa est; circiter CCXX naves eorum paratissimæ, atque [28] omni genere armorum ornatissimæ, è portu profectæ, nostris adversæ constiterunt. Neque satìs Bruto, qui classi præerat; [29] neque tribunis militum centurionibúsque, quibus singulæ naves erant attributæ; constabat, quid agerent, aut [30] quam rationem pugnæ insisterent. Rostro enim [31] noceri non posse cognoverant: Turribus autem excitatis; [32] tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat, ut neque ex inferiore loco satis commodè tela adjici possent, & missa à Gallis graviùs acciderent. Una erat magno usui res præparata à nostris; falces præacutæ, insertæ affixæque longuriis, non absimili formâ [33] muralium falcium. His quum funes, qui antennas ad malos [34] destinabant, comprehensi adductíque erant; navigio remis incitato, prærumpebantur: Quibus abscissis, antennæ necessariò concidebant: Ut, quum omnis Gallicis navibus spes in velis armamentísque consisteret; his ereptis, omnis usus navium uno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen positum in virtute; Quâ nostri milites facilè superabant; atque eò magìs, quòd in conspectu Cæsaris atque omnis exercitûs res gerebatur; ut nullum paullò fortius factum latere posset: Omnes enim colles, & loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur.

§ XV.

DISJECTIS, ut diximus, antennis: quum singulas binæ aut ternæ naves [35] circumsisterent; milites summâ vi transcendere in hostium naves contendebant. Quod postquam barbari fieri animadverterunt;

27 *Erant extimescendi.*] MSS. & Editt. Vett. *erat extimescendus*. Quod perinde est.

28 *Omni genere armorum*] Optimè hìc *arma* interpretatur Davisius; *vela, funes*, &c.

29 Neque *tribunis*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Edit. Rom. [vel *tribunis*.]

30 *Quam rationem pugnæ* insisterent.] Meritò hìc reprehendit Davisius Ciacconium; qui reponit, *instituerent*.

31 *Noceri.*] MSS & Editt. Vett. *nocere*. Quod rectius est. Græcus, μὴ δύνασθαι σφᾶς τὺς Γάλλυς ΒΛΑ΄Π-ΤΕΙΝ.

32 *Tamen*] Scribit *Davisius*, ex Editt. Rom. & Ven. *Tantum tamen*; & priorem vocem perperam in aliis omissam censet. Sed integra est sententia sine istâ voce.

33 *Muralium*] Nonnulli, *ruralium*. Interpr. Græcus, γεωργικῶν. Sed vera est vulgata Lectio.

34 *Destinabant*,] Variant Codd. & Critici. Al. *distinebant*. Al. *detinebant*.

35 *Circumsisterent*; MSS & Editt. Vett. *circumsteterant*. Quæ Lectio æquè ferri potest.

Ante Chr. LVI. U. C. Varr. DCXCVIII.

verterunt; expugnatis compluribus navibus; quum ei rei nullum reperiretur auxilium; fugâ salutem petere contenderunt. Ac, jam conversis in eam partem navibus, quò ventus ferebat; tanta subitò malacia ac tranquillitas extitit, ut [36] se loco movere non possent. Quæ quidem res ad negotium conficiendum maximè fuit opportuna: Nam singulas nostri consectati, expugnaverunt; Ut perpaucæ ex omni numero, noctis interventu, ad terram pervenerint; quum ab [37] hora IV usque ad Solis occasum pugnaretur.

§ XVI. Quo prœlio, bellum Venetorum totiúsque oræ maritimæ confectum est. Nam quum omnis juventus, omnes etiam gravioris ætatis, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit, eò convenerant; tum, navium quod ubique fuerat, unum in locum coegerant. Quibus amissis; reliqui, neque quò se reciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, habebant. Itaque, se suáque omnia, Cæsari dediderunt. In quos eò graviùs Cæsar vindicandum statuit, quò diligentiùs in reliquum tempus à barbaris jus legatorum conservaretur. Itaque, omni senatu necato, reliquos sub coronâ vendidit.

§ XVII. *Interea Q. Titurius Sabinus, legatus, Unellos &c. callido consilio superat.*

Dum hæc in Venetis geruntur; Q. Titurius Sabinus cum his copiis, quas à Cæsare acceperat, in fines Unellorum pervenit. His præerat Viridovix; ac summam imperii tenebat earum omnium civitatum, quæ defecerant; ex quibus exercitum magnásque copias coegerat. Atque his paucis diebus, [38] Aulerci, Eburovices, Lexoviíque, senatu suo interfecto, quòd auctores belli esse nolebant; portas clauserunt, séque cum Viridovice conjunxerunt: Magnáque præterea multitudo undique ex Galliâ perditorum hominum latronúmque convenerat; quos spes prædandi, studiúmque bellandi, ab agriculturâ & quotidiano labore revocabat.

§ XVIII. Sabinus, idoneo omnibus rebus loco, castris sese tenebat; quum Viridovix contra eum duûm millium spatio consedisset, quotidiéque productis copiis pugnandi potestatem faceret: Ut jam non solùm hostibus in contemptionem Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus nonnihil carperetur; tantámque opinionem timoris præbuit, ut jam ad vallum castrorum hostes accedere auderent. Id eâ causâ faciebat, quòd cum tantâ multitudine hostium; præsertim eo absente, qui summam imperii teneret; nisi æquo loco, aut opportunitate aliquâ datâ, [39] legato dimicandum non existimabat.

§ XIX. Hac confirmatâ opinione timoris; idoneum quendam hominem & callidum delegit Gallum, ex iis quos auxilii causâ secum habebat. Huic magnis præmiis pollicitationibúsque persuadet, utì ad hostes

36 *Se loco*] MSS *se* ex *loco*.

37 *Horâ quartâ*] Græc. ἐξ ὥρας τετάρτης. MSS. & plerique Editi, [*horâ* ferè *quartâ*.]

38 *Aulerci Eburovices,*] Legendum ostendunt viri docti, Cellaris Brantius, &c. *Aulerci Eburovices,* sine distinctione: ut sit unus scilicet populus.

39 *Legato*] Meritò hîc ridendos proponit *D. Vossius Ursinum* & *Cíacconium*, qui vocem hanc, in quâ cardo sententiæ vertitur, ejiciendam vellent.

hostes transeat: quid fieri velit, edocet. Qui pro perfugâ ad eos venit, timorem Romanorum proponit; quibus angustiis ipse Cæsar à Venetis prematur, docet: neque longiùs abesse, quin proximâ nocte Sabinus clàm ex castris exercitum educat, & ad Cæsarem, auxilii ferendi caussà, proficiscatur. Quod ubi auditum est; conclamant omnes, occasionem negotii bene gerendi amittendam non esse: ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hortabantur: Superiorum dierum Sabini cunctatio; perfugæ confirmatio; inopia cibariorum, cui rei parùm diligenter ab his erat provisum; spes Venetici belli; & quòd ferè libenter id, quod volunt homines, credunt. Iis rebus adducti, non priùs Viridovicem reliquósque duces ex concilio dimittunt, quàm ab his sit concessum, arma utì capiant, & ad castra contendant. Quâ re concessâ: læti, velut exploratâ victoriâ; sarmentis virgultìsque collectis, quibus fossas Romanorum compleant; ad castra pergunt.

Ante Chr. LVI. U. C. Varr. DCXCVIII.

§ XX.

LOCUS erat castrorum editus, & paullatim ab imo acclivis, circiter passus M. Huc magno cursu contenderunt, ut quàm minimum spatii ad se colligendos armandósque Romanis daretur; Exanimatique pervenerunt. Sabinus, suos hortatus, cupientibus signum dat. Impeditis hostibus, propter ea, quæ ferebant, onera; subitò duabus portis eruptionem fieri jubet. Factum est opportunitate loci, hostium [40] inscientiâ ac defatigatione, virtute militum, ac superiorum pugnarum exercitatione; ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent; ac statim terga verterent. Quos impeditos, integris viribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt: Reliquos, equites consectati; paucos, qui ex fugâ evaserant, reliquerunt. Sic, uno tempore, & de navali pugnâ Sabinus, & de Sabini victoriâ Cæsar certior factus est. Civitatésque omnes se statim Titurio dediderunt. Nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus est animus, sic mollis ac minimè resistens ad calamitates perferendas mens eorum est.

§ XXI. *Eodémque tempore in Aquitaniâ P. Crasso Sotiates victì se dedunt.*

EODEM ferè tempore P. Crassus, quum in Aquitaniam pervenisset; quæ pars, ut antè dictum est, & regionum latitudine, & multitudine hominum, ex tertia parte Galliæ est æstimanda: quum intelligeret in illis locis sibi bellum gerendum, ubi * paucis antè annis L. Valerius Præconinus legatus, exercitu pulso, interfectus esset; atque unde † L. Manilius Proconsul, impedimentis amissis, profugisset; non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. Itaque, re frumentariâ provisâ; auxiliis, equitatúque comparato; multis præterea viris fortibus [41] Tolosâ, Carcasone, [42] & Narbone, (quæ

* Ante Chr. circiter CV. U. C. Varr. DCXLIX. bello Cimbriano, *Al.* Ante Chr. LXXIX. U. C. *Varr.* DCLXXV. bello Sertoriano, *conjecturâ satis incertâ.*

† Ante Chr. LXIV. U. C. *Varr.* DCXC. *conjecturâ valdè incertâ.*

40 *Inscientiâ*] Ità edidit *Davisius* ex Cod. *Andino* & *Eliensi*. Quomodo in MS Reg. scriptum est. Al. *inscitiâ*.

41 *Tolosâ*] MS. Reg. *à Tolosa.*

Quomodò sæpissimè loquitur Cæsar.

42 — *Et Narbone, (quæ sunt civitates* Galliæ provinciæ, finitimæ *his regionibus,) nominatim evocatis.*] Ita

Ante Chr. LVI. U. C. *Varr.* DCXCVIII.

(quæ sunt civitates Galliæ provinciæ, finitimæ his regionibus,) nominatim evocatis; in Sotiatium fines exercitum introduxit. Cujus adventu cognito: Sotiates, magnis copiis coactis; equitatúque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti; primùm equestre prœlium commiserunt. Deinde, equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris; subitò pedestres copias, quas in convalle in insidiis collocaverant, ostenderunt. Hi, nostros disjectos adorti, prœlium renovârunt.

§ XXII. PUGNATUM est diu, atque acriter; quum Sotiates, superioribus victoriis freti, in suâ virtute totius Aquitaniæ salutem positam putarent; nostri autem, quid sine Imperatore, & sine reliquis legionibus, adolescentulo duce, efficere possent, perspici cuperent. [43] Tandem tamen, confecti vulneribus hostes, terga vertere. Quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere oppidum Sotiatium oppugnare cœpit; Quibus fortiter resistentibus, vineas turrésque egit. Illi, aliàs eruptione tentatâ, aliàs cuniculis ad aggerem vineásque actis; cujus rei sunt longè peritissimi Aquitani, propterea quòd multis locis apud eos ærariæ [44] secturæ sunt: ubi, diligentiâ nostrorum, nihil his rebus profici posse intellexerunt; legatos ad Crassum mittunt: séque in deditionem ut recipiat, petunt. Quâ re impetratâ; arma tradere jussi, faciunt.

§ XXIII. ATQUE in eâ re omnium nostrorum intentis animis: aliâ ex parte oppidi [45] Adiatomus, qui summam imperii tenebat; cum DC devotis quos illi Soldurios appellant: Quorum hæc est conditio, ut omnibus in vitâ commodis unà cum his fruantur, quorum se amicitiæ dediderint: Si quid iis per vim accidat; aut eundem casum unà

Ita hunc locum feliciter emendavit Ciacconius. Vulgò, [— & *Narbone*, (*quæ sunt civitates* Galliæ provinciæ finitimæ,) ex *his regionibus nominatim* &c.] Davisius, quamvìs Ciacconii emendationem laudet, necessariam tamen non putat; quia iste nimirum sit optimorum Scriptorum usus, ut, post verba Parenthesi inclusa, easdem voces aut eundem sensum repetant. Et sufficit quidem hæc ratio, quamobrem voces, *ex his regionibus*, post Parenthesin possint tolerari. Verùm ista non est maxima, in vulgatâ Lectione, difficultas. Multò majoris momenti est, quod quærit *Cellarius*; quomodo nimirum istæ civitates *finitimæ* appellari possint Romanorum provinciæ, quæ non sint utique *finitimæ*, sed *in* ipsâ Provinciâ sitæ. Nisi fortè, etiam in vulgatâ lectione, ita construi possint hæ voces, ut [*provinciæ*] non sit scilicet dativi, sed genitivi casûs; & [*finitimæ*] intelligatur [*finitimæ his locis*:] Quæ tamen durior est constructio. Verùm totam denique difficultatem tollit *MS Regius*; in quo ita planè scriptum est, quomodo legendum conjecit Ciacconius, — (*quæ sunt civitates Galliæ provinciæ, finitimæ his regionibus*;) *nominatim* &c.

43 *Tandem tamen*] In MSS Reg. Eliens. & Vossii, deest vox *Tandem*. In Edit. Vet. Rom. deest *Tamen*.

44 *Secturæ*] In quibusdam Codd. *stricturæ*.

45 *Adiatomus*] Ita legendum ostendit *Davisius*. Vulgò, *Adcantuannus*. MS Reg. *Adiatunus*. MSS Vossii, *Adiatonus*. Edit. Rom. *Aditonnus*.

unà ferant, aut sibi mortem consciscant: Neque adhuc hominum memoriâ repertus est quisquam, qui, eo interfecto cujus se amicitiæ devovisset, mori recusaret: cum iis Adiatomus eruptionem facere conatus, clamore ab eâ parte munitionis sublato, quum ad arma milites concurrissent, vehementérque ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum est. Utì tamen eâdem deditionis conditione uteretur, à Crasso impetravit. Ante Chr. LVI. U. C. Varr. DCXCVIII.

§ XXIV. *Aliique complures Aquitaniæ populi.*

ARMIS obsidibúsque acceptis; Crassus in fines Vocatium & Tarusatium profectus est. Tum verò barbari commoti; quòd oppidum & naturâ loci & manu munitum, paucis diebus, quibus eò ventum fuerat, expugnatum cognoverant; legatos quoquoversus dimittere, conjurare, obsides inter se dare, copias parare cœperunt. Mittuntur etiam ad eas civitates legati, quæ sunt citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ: Inde auxilia ducésque accersuntur: Quorum adventu, magnâ cum auctoritate & magnâ cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces verò ii deliguntur, qui unà cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, summámque scientiam rei militaris habere existimabantur. Ii, consuetudine populi Romani, loca capere, castra munire, commeatibus nostros intercludere [46] instituunt. Quod ubi Crassus animadvertit; suas copias propter exiguitatem non facilè diduci; hostem & vagari, & vias obsidere, & castris satìs præsidii relinquere; ob eam caussam minùs commodè frumentum commeatúmque sibi supportari: in dies hostium numerum augeri: non cunctandum existimavit, quin pugnâ decertaret. Hâc re ad consilium delatâ; ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugnæ constituit.

§ XXV.

Primâ luce, productis omnibus copiis, duplici acie [47] instructâ, auxiliísque in mediam aciem [48] conjectis; quid hostes consilii caperent, exspectabat. Illi, etsi propter multitudinem, & veterem belli gloriam, paucitatémque nostrorum, se tutò dimicaturos existimabant; tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis viis, commeatu intercluso, sine ullo vulnere victoriâ potiri: Et si, propter inopiam rei frumentariæ, Romani sese recipere cœpissent; impeditos [49] agmine, & sub sarcinis [50] inferiores animo, adoriri cogitabant. Hôc consilio probato ab ducibus; productis Romanorum copiis, sese castris tenebant.

HAC re perspectâ, [51] Crassus; quum sua cunctatio atque opinio timi-

46 *Instituunt*] Codd. nonnulli, *insistunt*.

47 *Instructâ*] Sic MS Reg. & Edit. Rom. Al. *Institutâ*.

48 *Conjectis*] MS Reg. & Edit. Rom. *Collocatis*. MSS Eliens. & Vossii, *collectis*.

49 *Agmine*] MSS & Editt. Vett. *in agmine*.

50 *Inferiores animo*] MS Reg. & Editt. Rom. *infirmioríque animo*. MSS Eliens. & Vossii, *inferiore animo*.

51 *Crassus; quum* sua cunctatio atque opinio *timidiores hostes, nostros milites alacriores ad pugnandum* effecisset;

Ante Chr. LVI. U. C. *Varr.* DCXCVIII.

timidiores hoſtes, noſtros milites alacriores ad pugnandum effeciſſet; atque omnium voces audirentur, exſpectari diutius non oportere, quin ad caſtra iretur; cohortatus ſuos, omnibus cupientibus, ad hoſtium caſtra contendit. Ibi, quum alii foſſas complerent; alii, multis telis conjectis, defenſores vallo munitionibúſque depellerent; auxiliaréſque, quibus ad pugnam non multùm Craſſus confidebat, lapidibus telíſque ſubminiſtrandis, & ad aggerem ceſpitibus comportandis, ſpeciem atque opinionem pugnantium præberent: quum item ab hoſtibus conſtanter, ac non timidè, pugnaretur; teláque, ex loco ſuperiore miſſa, non fruſtra acciderent: equites, circumitis hoſtium caſtris, Craſſo renunciaverunt, "non eâdem eſſe diligentiâ "ab Decumanâ portâ caſtra munita, facilémque aditum habere."

XXVII. CRASSUS, equitum præfectos cohortatus, ut magnis præmiis pollicitationibúſque ſuos excitarent; quid fieri velit, oſtendit. Illi, ut erat imperatum; [52] eductis quatuor cohortibus, quæ, præſidio caſtris relictæ, integræ ab labore erant; & longiore itinere circumductis, ne ex hoſtium caſtris conſpici poſſent; omnium oculis mentibúſque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt: atque his proruptis, priùs in hoſtium caſtris conſtiterunt, quàm planè ab his videri, aut, quid rei gereretur, cognoſci poſſet. Tum verò, clamore ab eâ parte audito; noſtri, redintegratis viribus, quod plerumque in ſpe victoriæ accidere conſuevit, acriùs impugnare cœperunt. Hoſtes undique circumventi, deſperatis omnibus rebus, ſe per munitiones dejicere, & fugâ ſalutem petere contenderunt. Quos equitatus apertiſſimis campis conſectatus: ex

effeciſſet; &c.] Ita ex vet. Cod. optimè reſtituit Urſinus. Scaliger, editique omnes, & MSS ferè; [*Craſſus, quum* ſuâ cunctatione atque opinione — *effeciſſet.*] Quod ineptiſſimum eſt. In *Craſſo* enim nulla cunctatio. E contrario; *non cunctandum* (jam antè dixerat Auctor) *exiſtimavit* [Craſſus,] *quin pugnâ decertaret* Quòd ſi iſtud, *ſuâ cunctatione*, intelligatur utique *hoſtium*; jam neque Latinitas, neque ſenſus patietur, ut *Craſſus* timidos dicatur effeciſſe hoſtes, *ſuâ* (hoc eſt, *ipſorum*) *cunctatione*. Quocirca *Urſinum* omninò ſequendum exiſtimo. Digna tamen notatu eſt *D. Voſſii* conjectura: [*quum* ſuâ cunctatione atque opinione TIMORIS *hoſtes, noſtros milites ad pugnandum alacriores* EFFECISSENT.] Juvat eum Græcus, qui habet; ὁ γοῦν ὁ Κράσσος, καὶ τοὺς μὲν πολεμίους τῇ τε σφῶν ἀναβολῇ καὶ ᾗ [emendat Voſſius, ἦν ſed perperam] ΦΟΒΟΥ παρεῖχον δόξῃ, τοὺς ἑαυτοῦ στρατιώτας προθυμοτέρους εἰς τὴν μάχην ἀπεργάσασθαι. Juviſſet eum & MS *Iſ. Voſſii* codex, (ſi fortè in manus ei incidiſſet,) qui habet, *effeciſſent*. Atque hujus demum Codicis Lectio, fortè non inferior eſt *Urſini*; præſertim, quòd à vulgatâ Lectione MSS omnium, unâ ſolùm literulâ differat. [*Craſſus; quum ſuâ cunctatione atque opinione timidiores* [jam facti] *hoſtes, noſtros milites alacriores ad pugnandum* EFFECISSENT; &c.]

52 *Eductis* quatuor *cohortibus*] MSS & Editt. Vett. *eductis* his *cohortibus*. Nimirùm, aut vox [*quatuor*,] interpretamentum eſt; aut potiùs, cùm ſcriptum eſſet, IIII, Librarii legerunt *iis* vel *his*. Græc. Interpr. σπείρας τρεῖς.

ex millium L numero, quæ ex Aquitaniâ Cantabrísque venisse constabat, vix quartâ parte relictâ; multâ nocte se in castra recepit. Ante Chr. LVI. U. C. Varr. DCXCVIII.

§ XXVIII. Hac auditâ pugnâ; maxima pars Aquitaniæ sese Crasso dedidit, obsidésque ultro misit. Quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Elusates, Garites, Ausci, Garumni, Siburzates, Cocosatésque. Paucæ ultimæ nationes; anni tempore confisæ, quòd hiems suberat; id facere neglexerunt.

§ XXIX. *Cæsar, Morinos Menapiósque non infeliciter aggressus, anni tempestate exercitum in hibernis collocare cogitur.*

Eodem ferè tempore Cæsar, etsi propè exacta jam æstas erat; tamen quòd, omni Galliâ pacatâ, Morini Menapiíque supererant, qui in armis essent, neque ad eum umquam legatos de pace misissent; arbitratus id bellum celeriter confici posse, eò exercitum adduxit. Qui longè aliâ ratione, ac reliqui Galli, [53] bellum agere instituerunt. Nam, quòd intelligebant maximas nationes, quæ prœlio contendissent, pulsas superatásque esse; continentésque silvas ac paludes habebant: eò se, suáque omnia contulerunt. Ad quarum initium silvarum quum pervenisset Cæsar, castráque munire instituisset; neque hostis interim visus esset: dispersis in opere nostris, subitò ex omnibus partibus silvæ evolaverunt, & in nostros impetum fecerunt. Nostri celeriter arma ceperunt, eósque in silvas repulerunt; & compluribus interfectis, longiùs impeditioribus locis secuti, paucos ex suis deperdiderunt.

§ XXX. Reliquis deinceps diebus, Cæsar silvas cædere instituit: Et, ne quis inermibus, imprudentibúsque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quæ erat cæsa, conversam ad hostem collocabat, & pro vallo ad utrumque latus extruebat. Incredibili celeritate, magno spatio paucis diebus confecto: quum jam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur; ipsi densiores silvas peterent; ejusmodi tempestates sunt consecutæ, utì opus necessariò intermitteretur: & continuatione imbrium, diutius sub pellibus milites contineri non possent. Itaque, vastatis omnibus eorum agris, vicis ædificiísque incensis, Cæsar exercitum reduxit; & in Aulercis Lexoviísque, reliquis item civitatibus, quæ [54] proximè bellum fecerant, in hibernis collocavit.

53 *Bellum* agere *instituerunt.*] Editi omnes, & MSS plerique; [*bellum gerere instituerunt*. Al. *cæperunt.*] Sed cùm, testante Ursino, codices vetustissimi habeant, *bellum agere*, qui est rarior loquendi modus; rectè judicavit *Davisius* eam esse veram Lectionem.

54 *Proximè*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Edit. Rom. *maximè*.

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE

BELLO GALLICO

LIBER QUARTUS.

ARGUMENTUM.

I. *Usipetes & Tenchtheri Germani, metu Suevorum, in Galliam transeunt.* II. *Suevorum mores & vivendi ratio;* III. *Item Ubiorum.* IV. *Usipetes & Tenchtheri Menapios sedibus suis expellunt.* V. *Cæsar, Gallorum infirmitatem in consiliis capiendis, veritus, maturiùs ad exercitum proficiscitur.* VI. *Germanorum legationes ad Cæsarem, ejúsque responsa.* IX. *Prælium equestre, in quo Germani superiores sunt.* X. *Iidem tamen postea magnâ cum clade castris exuuntur.* XIII. *Quos fugientes Cæsar trans Rhenum, fabricato ponte, insequitur;* XVI. *Sigambrorum fines vastat;* XVII. *Ubiisque liberatis, in Galliam revertitur;* XVIII. *Deinde in Britanniam trajicit;* XXII. *Non sine magnâ exercitum in terram exponendi difficultate, Britannis se opponentibus:* XXIV. *Qui tamen superati, legatos de pace mittunt.* XXVI. *Postea autem, Cæsaris classe ventis disjectâ & æstu maritimo afflictatâ, rebellant.* XXIX. *Britannorum ex essedis pugnandi ratio.* XXX. *Quâ Romani primum perturbantur.* XXXI. *Tandem autem Britanni denuo subiguntur.* XXXII. *Quo facto, Cæsar in Galliam revertitur.* XXXIII. *Morinósque, milites suos dispersos, spe prædæ, aggredientes, reprimit.*

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE

BELLO GALLICO

LIBER IV.

EA, quæ secuta est, hieme; qui fuit annus Cn. Pompejo, M. Crasso Coss. Usipetes Germani, & item Tenchtheri, magnâ cum multitudine hominum, flumen Rhenum transierunt; non longè à mari, quo Rhenus influit. Caussa transeundi fuit; quòd ab Suevis complures annos exagitati, bello premebantur, & agriculturâ prohibebantur.

Ante Chr. LVI. U. C. Varr. DCXCIX.

§ I. *Usipetes & Tenchtheri Germani, metu Suevorum, in Galliam transeunt.*

SUEVORUM gens, est longè maxima & bellicosissima Germanorum omnium. Ii centum pagos habere dicuntur; Ex quibus quotannis singula millia armatorum, bellandi caussâ, suis ex finibus educunt; [1] reliqui, qui domi manent, pro se atque illis colunt: Hi rursus invicem anno pòst, in armis sunt; illi domi remanent. Sic [2] neque agri-

§ II. *Suevorum mores & vivendi ratio.*

1 *Reliqui,* qui *domi manent, pro se atque illis colunt.*] Scaliger & Recentiores; *Reliqui domi manent: pro se &c.* Verùm cùm MSS omnes habeant, *reliqui QUI*; vocem istam restituendam existimavi. *Pro se atque illis colunt,* ex MS Ursini est: Alii omnes *se atque illos ALUNT.* Græcus, οἱ μὲν ἐν τῇ πατρίδι καταμείναντες, ἑαυτούς τε καὶ ἐκείνους ΤΡΕΦΟΥΣΙ.

2 *Neque agricultura, neque ratio* atque *usus belli*] Ita ex MSS omnibus & Editt. Vett. restitui. Scaliger & Recentiores; *neque agricultura, neque ratio* neque *usus belli.* Perperam. Bimembris enim, non trimembris est sententia.

Ante Chr. LVII. U. C. *Varr.* DCXCVII.

agricultura, neque ratio atque usus belli intermittitur. Sed privati ac separati agri apud eos nihil est: Neque longiùs anno remanere uno in loco, [3] colendi causså, licet: Neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt; multúmque sunt in venationibus; Quæ res & cibi genere, & quotidianâ exercitatione, & libertate vitæ, (quòd à pueris nullo officio aut disciplinâ assuefacti, nihil omnino contra voluntatem faciant;) & vires alit, [4] & immani corporum magnitudine efficit. Atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis neque vestitûs, præter pelles, habeant quidquam; quarum propter exiguitatem, magna est corporis pars [5] aperta: & laventur in fluminibus. Mercatoribus est ad eos aditus; magìs eò, ut, quæ bello ceperint, quibus vendant, habeant; [6] quàm quò ullam rem ad se importari desiderent. Quin etiam jumentis, quibus maximè [7] Galli delectantur, quæque impenso parant pretio, [8] Germani importatis non utuntur; sed, quæ sunt apud eos nata [9] prava atque deformia, hæc quotidianâ exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. Equestribus prœliis sæpe ex equis desiliunt, ac pedibus prœliantur; eósque eodem remanere vestigio [10] assuefaciunt; ad quos se celeriter, [11] quum usus est, recipiunt: Neque eorum moribus turpius quidquam, aut inertius habetur, quàm ephippiis uti: Itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum, quamvìs pauci, adire [12] audent. Vinum ad se omnino importari non sinunt; quòd eâ re ad laborem ferendum remollescere homines, atque effœminari arbitrantur. Publicè maximam putant esse laudem, quàm latissimè à suis finibus vacare agros. Hâc re significari; magnum numerum

3 *Colendi*] MSS plerique; *incolendi*. Quod idem est.

4 *Et immani corporum magnitudine efficit.*] MSS & Editt. Vett. *& immani corporum magnitudine* homines *efficit*. Quod cur à Scaligero & recentioribus mutatum, equidem non video. Græcus item, καὶ πελωρίους μεγέθους ἌΝΔΡΑΣ παρέχει.

5 —*Aperta*; *&* laventur *in fluminibus*.] Sic Scaliger & recentiores. MSS & Editt. Vett. [—*aperta*. *Et* lavantur *in fluminibus*.] Quæ Lectio æquè ferri potest.

6 *Quàm quò*] Codices nonnulli, *quàm quòd*. Sed utrumque æquè latinè dicitur.

7 *Galli delectantur*, —— *parant*.] Sic MSS Reg. Eliens. & Vossii: Vett. quoque Editt. & Interpr. Græcus. Scaliger & recentiores; *Gallia delectatur*, —— *parat*. Minùs, ut mihi quidem videtur, eleganter.

8 *Germani importatis non utuntur*] MSS omnes, *Germani importatis* his *non utuntur*. Unde, omissâ voce, [*Germani*,] quod interpretamentum esse potest; legendum conjecerim, [*importatis* hi *non utuntur*.] Favet Græcus, εἰσαγομέναις ἈΥΤΟῚ οὐ χρῶνται.

9 *Prava*] Sic MSS. Græcus, μικρὰς, *parva*. Quem nonnulli sequuntur. Sed vera est vulgata Lectio.

10 *Assuefaciunt*] MSS & Editt. Vett. *assuefecerunt*. Quod æquè fert temporum ratio. Græc. διδάξαντες.

11 *Quum usus* est] Sic MSS & Editt. Vett. Scaliger & recentiores, [*quum usus* poscit.] Quod nihilo elegantius.

12 *Audent*] Ita MSS & Editt. Vett. Scaliger & recentiores, *audeant*. Minùs rectè.

merum civitatum, suam vim sustinere [13] non potuisse. Itaque unâ ex parte à Suevis, circiter [14] millia passuum DC, agri vacare dicuntur.

Ante Chr. LV. U. C. Varr. DCXCIX.

§ III. Item Ubiorum.

AD alteram partem succedunt Ubii. Quorum fuit civitas ampla atque florens, ut est captus Germanorum; [15] & qui paullò sunt ejusdem generis etiam cæteris humaniores; propterea quòd Rhenum attingunt, [16] multúmque ad eos mercatores ventitant, & ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos quum Suevi, multis sæpe bellis experti; propter amplitudinem gravitatémque civitatis, finibus expellere non potuissent: tamen vectigales sibi fecerunt, ac multò humiliores infirmioresque [17] redegerunt.

§ IV. *Usipetes & Tenchtheri Menapios sedibus suis expellunt.*

IN eâdem caussâ fuerunt Usipetes & Tenchtheri quos supra diximus. Qui [18] complures annos Suevorum vim sustinuerunt; ad extremum tamen agris expulsi, & multis locis Germaniæ triennium vagati, ad Rhenum pervenerunt: quas regiones Menapii incolebant; &, ad utramque ripam fluminis, agros, ædificia, vicósque habebant; sed tantæ multitudinis adventu perterriti, ex his ædificiis, quæ trans flumen

13 Non potuisse] MSS & Editt. Vett. [*non* posse.] Mutârunt *Scaliger* & recentiores; quòd non adverterent vocem [*posse*] tam imperfecti esse temporis, quàm præsentis.

14 *Millia passuum DC*] Suspectum habuerunt hunc locum viri Docti, propter numeri magnitudinem. Sed vulgatam lectionem optimè defendit *Davisius*.

15 *Et* qui paullò *sunt ejusdem generis etiam cæteris humaniores.*] Sic ex Editt. Rom. & Ven. restitui. Quam Lectionem optimam & simplicissimam judicavit quoque *Davisius*. Vulgatam tamen retinet, [& paullò qui *sunt ejusdem generis* &c.] propter crebras *(inquit)* in Cæsare vocum transpositiones. Atqui in Cæsare nullæ sunt duræ vocum transpositiones. Quæ sparsim affert Vir doctissimus exempla, eæ non sunt transpositiones, sed naturalis & elegantissimus verborum ordo: utì suis in locis ostendetur: Vide infrà ad *Lib* 5. § 41. Hoc in loco; cùm scriptum esset, [*& qui paullò sunt,*] mutavit (opinor) Librariorum incuria *qui* in *quàm*, abbreviatè scriptum; [*& quàm paullò sunt &c.*] Deinde, ne nulla videretur Syntaxeos facies, transpositis vocibus scripserunt, [*& paullò quàm sunt*;] quomodò & hodiè in MS Eliensi videre est. Denique, postulante sententiâ, restituerunt Viri docti vocem *qui*; [*Et paullò qui sunt &c.*] Unde rescribendum, [*& qui paullò sunt &c.*] Possem tamen, si conjecturæ indulgere liceret; quandoquidem in plerisque MSS scriptum est, non [*& qui paullò*] sed [*& paullò qui*;] & in Editis Stephani, Vascosani & Rosseti, omissâ primâ istâ voculâ [*Et,*] legitur [*paullo qui sunt* &c.] possem, inquam, conjicere legendum [*PAULLOQUE sunt* &c.] Porrò, quod conjecit Hotomannus, legendum [*ejusdem gentis*;] id in MS Reg. ita planè scriptum reperitur: Nec tamen quidquam mutandum.

16 *Multúmque*] Ita MSS Reg. & Vossii, & Edit. Rom. Al. *multique*.

17 *Redegerunt*] Hanc vocem eruditè ex MSS & Editt. Vett. restituit *Davisius*; cum *Scaliger*, & recentiores edidissent, *reddiderunt*.

18 Complures ——*sustinuêrunt.*] Codd. nonnulli; *Cùm plures,*—— *sustinuerint*. Sed vera est vulgata Lectio. Si enim, *cùm plures*, scriptum esset; scribendum erat deinceps, *sustinuissent*.

Ante Chr. LV. U. C. Varr. DCXCIX.

flumen habuerant, demigraverunt; & cis Rhenum dispositis præsidiis, Germanos transire prohibebant. Illi, omnia experti: quum neque vi contendere, propter inopiam navium; neque clam transire, propter custodias Menapiorum, possent; reverti se in suas sedes regionésque simulaverunt; & tridui viam progressi, rursus reverterunt; atque omni hôc itinere unâ nocte equitatu confecto, inscios inopinantésque Menapios oppresserunt; qui de Germanorum discessu per exploratores certiores facti, sine metu trans Rhenum in suos vicos remigraverant. His interfectis, navibúsque eorum occupatis: priusquam ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenum erat, certior fieret, flumen transierunt: Atque, omnibus eorum ædificiis occupatis, reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt.

§ V. *Cæsar, Gallorum infirmitatem in consiliis capiendis veritus, maturius ad exercitum proficiscitur.*

His de rebus Cæsar certior factus, & infirmitatem Gallorum veritus: quòd sunt in consiliis capiendis mobiles, & novis plerumque rebus student; nihil his committendum existimavit. Est autem hoc Gallicæ consuetudinis; ut & viatores, etiam invitos, consistere cogant; & quòd quisque eorum de quâque re audierit, aut cognoverit, quærant: & mercatores in oppidis vulgus circumsistat; quibus ex regionibus veniant, quásque ibi res cognoverint, pronunciare cogant. His rumoribus atque auditionibus permoti, de summis sæpe rebus consilia ineunt: Quorum eos è vestigio pœnitere necesse est; quum incertis rumoribus serviant; & plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant. Quâ consuetudine cognitâ, Cæsar, [19] ne graviori bello occurerret; maturiùs, quàm consueverat, ad exercitum proficiscitur. Eò quum venisset; ea, quæ fore suspicatus erat, facta cognovit: missas legationes à nonnullis civitatibus ad Germanos; [20] invitatósque eos, utì ab Rheno discederent; omniáque, quæ postulâssent, ab se fore parata. Quâ spe adducti Germani, latiùs jam vagabantur; & in fines Eburonum & Condrusorum, qui sunt Trevirorum clientes, pervenerant. Principibus Galliæ evocatis; Cæsar ea, quæ cognoverat, dissimulanda sibi existimavit: eorúmque animis permulsis & confirmatis, equitatúque imperato, bellum cum Germanis gerere constituit.

§ VI. *Germanorum Legationes ad Cæsarem, ejúsque responsa.*

Re frumentariâ comparatâ, equitibúsque delectis; iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis Germanos esse audiebat. A quibus quum paucorum dierum iter abesset; legati [21] ad eum venerunt, quorum hæc fuit oratio: " Germanos neque priores populo R. " bellum

19 Ne *graviori bello occurreret*;] Cùm vox, *occurrere*, idem persæpe significet, ac *prævenire*; quidam editi habent, *UT graviori bello occurreret*.

20 Invitatósque eos *utì ab Rheno discederent*.] Languidiùs videtur dictum [invitatos *hostes ut discederent*.] Quid si legamus, *supplicatos*, aut aliquid simile? Græcus habet, ἱκετεύοντας. Non enim id jam vult Cæsar, Gallos *invitâsse* Germanos ut in Galliam transirent, (quomodo supra in primo Libro fecerant,) sed *suppliciter rogâsse* ut discederent.

21 *Ad eum*] Sic MS Reg. Græcus. Πρὸς αὐτόν. Alii, *ab iis*.

Ante Chr. LV. U. C. Varr. DCXCVII.

" bellum inferre; neque tamen recuſare, ſi laceſſantur, quin armis " contendant: quòd Germanorum conſuetudo hæc ſit à majoribus " tradita; quicumque bellum inferant, reſiſtere, neque deprecari: " Hoc tamen dicere; veniſſe invitos, ejectos domo. Si ſuam gra- " tiam Romani velint, poſſe eis utiles eſſe amicos. Vel ſibi agros " attribuant; vel patiantur tenere eos, quos armis poſſederint. Seſe " unis Suevis concedere, quibus ne dii quidem immortales pares " eſſe poſſint: reliquum quidem in terris eſſe neminem quem non " ſuperare poſſint." Ad hæc Cæſar, quæ viſum eſt, reſpondit. Sed exitus fuit orationis: " ſibi nullam cum his amicitiam eſſe " poſſe, ſi in Galliâ remanerent: neque verum eſſe, qui ſuos fines " tueri non potuerint, alienos occupare: neque ullos in Galliâ va- " care agros, qui dari tantæ præſertim multitudini ſine injuriâ poſ- " ſint: Sed licere, ſi velint, in Ubiorum finibus conſidere; quo- " rum ſint legati apud ſe, & de Suevorum injuriis querantur, & à " ſe auxilium petant: [22] Hoc ſe ab Ubiis impetraturum." Legati hæc ſe ad ſuos relaturos dixerunt; &, re deliberatâ, poſt diem tertium ad Cæſarem reverſuros: Interea ne propiùs ſe caſtra moveret, petierunt. Ne id quidem Cæſar ab ſe impetrari poſſe dixit: Cognoverat enim magnam partem equitatûs ab iis aliquot diebus antè, prædandi frumentandíque cauſsâ, ad Ambivaritos trans Moſam miſſam: Hos exſpectari equites, atque ejus rei cauſsâ moram interponi, arbitrabatur.

§ VII. MOSA profluit ex monte Vogeſo, qui eſt in finibus Lingonum; & parte quâdam Rheni receptâ, quæ appellatur Vhalis, inſulam efficit Batavorum; neque longiùs [23] ab eo millibus paſſuum LXXX in Oceanum tranſit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt; & longo ſpatio per fines Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Tribocorum, Trevirorúmque citatus fertur: &, ubi Oceano appropinquat, in plures diffluit partes; multis ingentibúſque inſulis effectis, quarum pars magna à feris barbaríſque nationibus incolitur, (ex quibus ſunt, qui piſcibus, atque ovis avium, vivere exiſtimantur) multíſque capitibus in Oceanum influit.

§ VIII. CÆSAR, quum ab hoſte non amplius paſſuum XII millibus abeſſet; ut erat conſtitutum, ad eum legati revertuntur: Qui in itinere congreſſi, magnopere, " ne longiùs progrederetur," orabant. Quum id non impetrâſſent; petebant, " utì ad eos equites, qui agmen an- " teceſſiſſent, præmitteret; eóſque pugnâ prohiberet: Sibíque utì po- " teſtatem faceret, in Ubios legatos mittendi: Quorum ſi principes

" ac

22 *Hoc ſe ab Ubiis impetraturum.*] Cùm MSS habeant corruptè, [*hoc Suevis imperaturum*;] feliciſſima videtur *J. Mich. Bruti* conjectura, legendum [*hoc ſe eis* (ſcil. *Ubiis*) *imperaturum*;] vel, [*hoc ſe ab iis impetraturum.*) Favet Græcus, Ταῦτα παρ' ΑΥΤΩΝ ἀποκομίσεσθαι.

23 *Ab eo —— in Oceanum tranſit.*] Plerique MSS. *ab Oceano —— in Rhenum influit.* Vide ſuprà *pag.* 6, *l.* 34.

Ante Chr. LV. U. C. *Varr.* DCXCIX.

"ac senatus sibi jurejurando fidem fecissent; eâ conditione, quæ "à Cæsare ferretur, se usuros ostendebant: Ad has res conficien-"das, sibi tridui spatium daret." Hæc omnia Cæsar eódem illò pertinere arbitrabatur, ut, tridui morâ interpositâ, equites eorum, qui abessent, reverterentur. Tamen "sese non longiùs millibus "passuum IV, aquationis causâ, processurum eo die" dixit: "huc "postero die quàm frequentissimi convenirent, ut de eorum postu-"latis cognosceret." Interim ad præfectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit qui nunciarent, ne hostes prœlio lacesserent; &, si ipsi lacesserentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propiùs accessisset.

§ XI. *Prælium equestre, in quo Germani superiores sunt.*

At hostes, ubi primùm nostros equites conspexerunt, quorum v millium erat numerus; quum ipsi non amplius DCCC equites haberent; quòd ii, qui frumentandi causâ ierant trans Mosam, nondum redierant: nihil nostris timentibus, quòd legati eorum paullò antè à Cæsare discesserant, atque is dies induciis erat ab iis petitus; impetu facto, celeriter nostros perturbaverunt. [24] Rursus resistentibus nostris; consuetudine suâ, ad pedes desilierunt: [25] suffosísque equis, compluribúsque nostris dejectis, reliquos in fugam conjecerunt; atque ita perterritos egerunt, ut non priùs fugâ desisterent, quàm [26] in conspectum agminis nostri venissent. In eo prœlio, ex equitibus nostris interficiuntur IV & LXX: in his vir fortissimus Piso Aquitanus, amplissimo genere natus, cujus avus in civitate suâ regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. Hic, quum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, [27] illum ex periculo eripuit; ipse,

24 *Rursus resistentibus nostris,*] Ità rectè edidit *Davisius*. Alii, pessimâ interpunctione; *Rursus, resistentibus nostris, &c.*

25 *Suffossisque equis*] Non *suis*, sed *Romanorum*; ut rectè observavit *Hotomannus*.

26 In conspectum *agminis nostri venissent.*] MSS Reg. & Vossii, *in conspectu*. Quæ vera lectio. Sic enim *sæpissimè* loquitur Cæsar. *Lib.* 7. § 45. *lib.* 8. § 7, 19, 22, & 23. De bello Civ. *lib.* 2, § 24 & 28. Non quòd Motus ad locum, in *ablativo* (ut aiunt Grammatici) propriè efferri queat; sed quòd *in conspectu venire*, sit, eum in locum venire, ubi stes videlicet, vel ambules, vel pugnes deinceps *in conspectu*. Sic apud Cæsarem, *venire* [& *considere* scilicet] *in castris*: Vide suprà *pag.* 45. *l.* 14. Sic Cicero: *Venit in Senatu*, hoc est, *inter Senatores*; vel *venit* [& *consedit*] *in Senatu*. Sic infra apud *Hirtium*, de bello Africano § 33; *oppido, in quo* —— *comportata fuerant*; hoc est, in quo reposita erant —— quæ *comportata fuerant*. Et ibid. *in quod* (MSS habent *in quo*) *Juba frumentum comportaverat*. Sic apud Poetam *Pilam projecit in herbâ*; hoc est, non simpliciter *projecit in Terram*, (quomodo interpretantur, Grammatici,) sed *ita* in Terram motu obliquo projecit, ut deinceps *in herbâ provolveretur*. Sic apud Plinium. *lib.* 2, *cap.* 103, *in Piceno lacu* [in aquam nimirùm,] *dejectum*. Vide etiam infrà, de Bello Civ. *lib.* 1. § 29. & *lib.* 2. § 2.

27 *Illum ex periculo eripuit*] Ita optimè, pro Cæsaris loquendi ratione, ex MSS & Vett. Editt. restituit *Davisius*. Scaliger & Recentiores, *illum periculo eripuit*.

ipse, equo vulnerato, dejectus, quoad potuit, fortissimè restitit. Quum circumventus, multis vulneribus acceptis, cecidisset; atque id frater, qui jam prælio excesserat, procul animadvertisset; incitato equo, sese hostibus obtulit, atque interfectus est.

Ante Chr. LV. U. C. Varr. DCXCIX.

§ X. *Iidem tamen postea magnâ cum clade castris exuuntur.*

Hôc prœlio facto; Cæsar neque jam sibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab iis, qui, per dolum atque insidias petitâ pace, ultro bellum intulissent. Expectare verò dum hostium copiæ augerentur, equitatúsque reverteretur; summæ dementiæ esse judicabat. Et, cognitâ Gallorum infirmitate; quantum jam apud eos, hostes uno prœlio auctoritatis essent consecuti, sentiebat: Quibus, ad consilia capienda, nihil spatii dandum existimabat. His constitutis rebus; & consilio cum legatis & quæstore communicato, ne quem diem pugnæ [28] intermitteret: opportunissima res accidit; quòd postridie ejus diei manè, eâdem & perfidiâ & simulatione usi Germani, frequentes, omnibus principibus majoribúsque natu adhibitis, ad eum in castra venerunt; [29] simul, ut dicebatur, suî purgandi caussâ, quòd, contrà atque esset dictum, & ipsi petîssent, prœlium pridie commisissent; simul, ut, si quid possent, de induciis fallendo impetrarent. Quos sibi Cæsar oblatos gavisus, retineri jussit: ipse omnes copias castris eduxit; equitatum, quòd recenti prœlio perterritum esse existimabat, agmen subsequi jussit.

§ XI.

Acie triplici [30] instructâ, & celeriter VIII millium itinere confecto; priùs ad hostium castra pervenit, quàm, quid ageretur, Germani sentire possent. Qui omnibus rebus subitò perterriti, & celeritate adventûs nostri, & [31] discessu suorum; neque consilii habendi, neque arma capiendi spatio dato; [32] perturbantur, copiásne adversùs hostem educere, an castra defendere, an fugâ salutem petere, præstaret. Quorum timor quum fremitu & concursu significaretur; milites nostri, pristini diei perfidiâ incitati, in castra irruperunt. [33] Quo in loco qui celeriter arma capere potuerunt, paullisper nostris restiterunt, atque inter carros impedimentáque prœlium commiserunt:

28 *Intermitteret:*] Sic MS Reg. & Editt. Vett. nonnullæ Al. *prætermitteret.*

29 *Simul, ut dicebatur,* &c.] Meritò hîc arguit *Davisius Hotomannum,* nescio quid suspicantem & mutantem; exemplisque ostendit, optimos Autores ità locutos.

30 *Instructâ*] Sic MS Reg. & Editt. Vett. nonnullæ. Al. *institutâ.* Quod idem est.

31 *Discessu suorum*] Meritò hîc *mirandum* proponit D. Vossius Hotomannum, qui *mirè dictum* putat, [*discessu suorum,*] pro [*retentione suorum.*] Quasi verò qui *apud Cæsarem detinerentur,* non *discessissent usque à Suis.*

32 *Perturbantur.*] Ita MSS & Editi. Postulare tamen videtur temporum ratio, ut legatur *perturbabantur.* Quanquam in re præteritâ tanquam præsenti narrandâ, ferri quoque potest Lectio vulgata.

33 Quo in loco *qui* &c.] Sic MSS & Editt. Vett. Græcus item, καὶ ἘΝΤΑΫΘΑ μὲν. Recentiores, *Quorum qui &c.* Quod perinde est.

Ante Chr. LVII. U. C. *Varr.* DCXCIX.

runt: At reliqua multitudo puerorum mulierúmque, (nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenúmque transierant,) passim fugere cœpit. Ad quos consectandos, Cæsar equitatum misit.

§ XII. GERMANI, post tergum clamore audito; quum suos interfici viderent; armis abjectis, signísque militaribus relictis, se ex castris ejecerunt. Et quum ad confluentem Mosæ & Rheni pervenissent; reliquâ fugâ desperatâ, magno numero interfecto, reliqui se in flumen præcipitaverunt: atque ibi timore, lassitudine, & vi fluminis oppressi, perierunt. Nostri ad unum omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore, quum hostium numerus capitum CCCCXXX millium fuisset, se in castra receperunt. Cæsar iis, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. Illi supplicia cruciatúsque Gallorum veriti, quorum agros vexaverant; remanere se apud eum velle dixerunt. Iis Cæsar libertatem concessit.

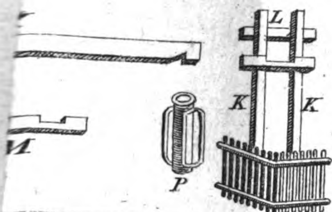
§ XIII. *Quos fugientes Cæsar trans Rhenum, fabricato ponte, insequitur.* GERMANICO bello confecto, multis de caussis Cæsar statuit sibi Rhenum esse transeundum. Quarum illa fuit justissima; quòd, quum videret Germanos tam facilè impelli, ut in Galliam venirent; suis quoque rebus eos timere voluit, quum intelligerent & posse & audere populi R. exercitum Rhenum transire. Accessit etiam quòd illa pars equitatûs Usipetum & Tenchtherorum, quam supra commemoravi prædandi frumentandíque caussâ Mosam transîsse, neque prœlio interfuisse; post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sigambrorum receperat, séque cum iis conjunxerat. Ad quos quum Cæsar nuncios misisset, qui postularent, "eos, qui sibi Galliæque "bellum intulissent, utì sibi dederent;" responderunt: "Populi "Romani imperium, Rhenum finire. Si, se invito, Germanos in "Galliam transire non æquum existimaret; cur sui quidquam esse "imperii aut potestatis trans Rhenum postularet?

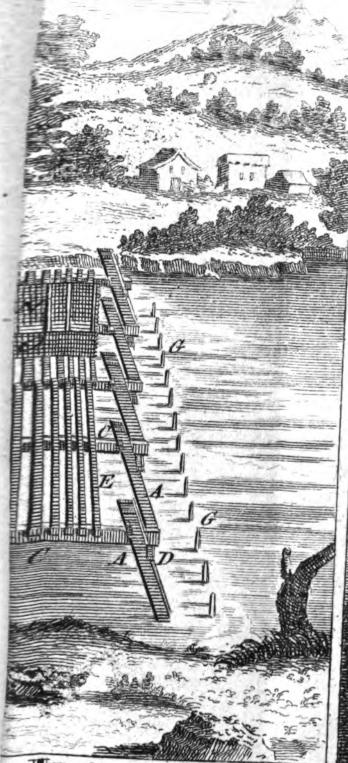
§ XIV. UBII autem; qui uni ex transrhenanis ad Cæsarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant; magnopere orabant; "Ut sibi auxilium ferret, quòd graviter ab Suevis premerentur; "vel, si id facere occupationibus [34] Reipubl. prohiberetur, exercitum modò Rhenum transportaret: Id sibi ad auxilium, spémque "reliqui temporis, satìs futurum: Tantum esse [35] nomen atque "opinionem exercitûs Romani, Ariovisto pulso, & hôc novissimo "prœlio facto, etiam ad ultimas Germanorum nationes; uti opinione & amicitiâ populi Romani, tuti esse possint. Navium "magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur.

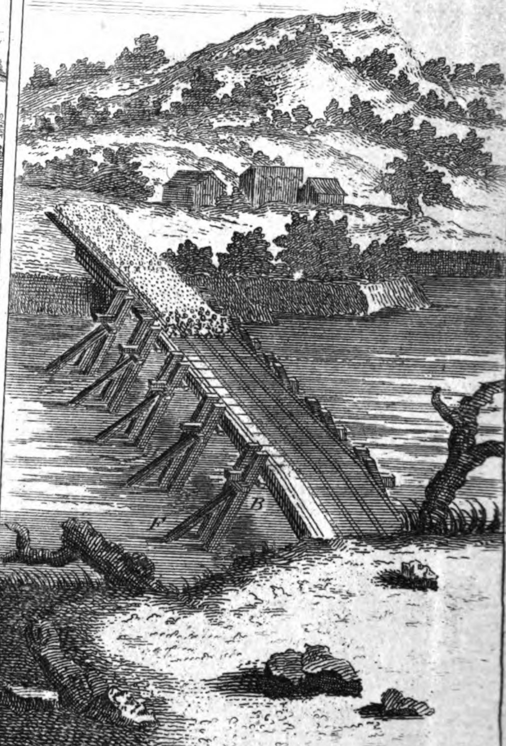
§ XV. *Pontis descriptio.* CÆSAR his de caussis, quas commemoravi, Rhenum transire decreverat. Sed navibus transire neque satìs tutam esse arbitrabatur, neque

34 *Reipublicæ*] MSS & Editt. Vett. *populi Romani.* Græcus. τῶν Ῥωμαίων.

35 *Nomen atque opinionem exercitûs Romani.*] Ita edidit *Davisius* ex MSS & Editt. Vett. *Scaliger* aliique legunt, [*nomen* apud eos *atque opinionem* &c.] Cæterùm MSS & Vett. Editt. pro, *exercitûs Romani*, habent, *ejus exercitûs.*

...ra.

H. *Simplex unum tignum eorum quæ erant sesquipedalia.*
I. *Trabum bipedalium per se nuda figura.*
K. *Bina sesquipedalia tigna inter se juncta seorsum oculis subjiciuntur.*
L. *Fibulæ quibus distinebantur.*
M. *Unius fibulæ simplex figura.*
N. *Crates.* O. *Longurii*
P. *Fistuca sive machinatio qua tigna adacta.*

neque suæ neque populi Romani dignitatis esse statuebat. Itaque, etsi summa difficultas faciundi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinémque fluminis; tamen id sibi contendendum, aut aliter non transducendum exercitum, existimabat. Rationem pontis igitur hanc instituit. Tigna bina [36] sesquipedalia, paullùm ab imo præacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, intervallo pedum duorum inter se jungebat. Hæc cùm machinationibus [37] demissa in flumen defixerat, fistucísque adegerat; non sublicæ modo, directa ad perpendiculum; sed prona, ac fastigiata, ut secundùm naturam fluminis procumberent: [38] his item contraria duo ad eundem modum juncta, intervallo pedum quadragenûm [39] ab inferiore parte contra vim atque impetum fluminis conversa statuebat. [40] Hæc utraque [41] bipedalibus trabibus immissis, quantum eorum tignorum junctura distabat, binis utrimque fibulis ab extremâ parte [42] distinebantur. Quibus disclusis, atque in contrariam partem revinctis; tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, ut, quò major vis aquæ se incitavisset, hôc arctiùs illigata tenerentur. Hæc [43] directâ materiâ injectâ contexebantur, ac longuriis cratibúsque consternebantur. Ac nihilo secius sublicæ [44] ad inferiorem partem fluminis obliquè adige-

Ante Chr. LVI. U. C. Varr. DCXCIX.

36 *Sesquipedalia*] crassitudine.

37 Demissa *in flumen*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, [immissa *in flumen.*] Editt. Rom. [*immissa* in flumine.]

38 *His item contraria* duo &c.] Scripserat Cæsar, [*His item contraria* II.] Legendum existimo, [*His item contraria* bina.] Sic enim suprà, *Tigna bina*. Quod & *sententia* omnino postulat.

39 *Ab inferiore parte*] Fluminis. Ut rectè interpretatur *Davisius*. Hæc nimirum Tigna in *inferiori parte fluminis*, procumbebant prona *adversùs flumen*; sicuti altera illa in *superiori parte fluminis*, procumbebant prona *secundum flumen*. Ac mirè erravit *Lipsius*, qui has voces [*ab inferiori parte*] refert ad præcedentes *pedum quadragenûm*;] ac si Cæsar intervallum tignorum, ab *inferiore SUI parte* demonstrâsset.

40 *Hæc utraque*] MSS & Editt. Vett. *Hæc utraque insuper*.

41 *Bipedalibus*] Crassitudine. Quod erat scilicet *intervallum* juncturæ tignorum.

42 *Distinebantur*] Legendum existimat Davisius, *destinabantur*. MSS plerique habent, *detinebantur*. MS Eliens. corruptè, *destinebantur*.

43 *Directâ materiâ.*] Secundum longitudinem Pontis.

44 *Ad inferiorem partem fluminis.*] Hotomannus conjicit, *superiorem partem*. Quem meritò reprehendit D. Vossius. Addit enim statim Cæsar, [*Et* aliæ *item* supra *pontem.*] Quamobrem erravit itidem & Vir doctissimus *Joan. Clericus*; qui emendat, [*ad inferiorem partem* (scil. *pontis*,) Flumini *obliquè adigebantur*;] Quasi inferior pars *Pontis* hîc opponeretur superiori, quæ jam suprà materiâ directâ constrata narrabatur; Cùm è contrario manifestum sit, (ut rectè annotârunt *D. Vossius* & *Davisius*,) sublicas has ad *inferiorem* partem *fluminis*, opponi alteris illis mox *supra pontem* (hoc est, in *superiori parte fluminis*,) adactis. Adde, quòd vox proxima [*nihilo feciùs*] manifestò referat hæc, non ad id quod dictum est de *materiâ directâ*, sed ad id quod antè narratum est de *tantâ operis firmitudine*;

Ante Chr. LV. U. C. Varr. DCXCIX.

adigebantur; quæ, [45] pro pariete subjectæ, cum omni opere conjunctæ, vim fluminis exciperent. [46] Et aliæ item supra pontem, mediocri spatio: ut, si arborum trunci, sive naves, dejiciendi operis caussâ, essent à barbaris missæ; his defensoribus [47] earum vis minueretur, neu ponti nocerent.

§ XVI. *Cæsar Sigambrorum fines vastat.*

DIEBUS X, quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto, exercitus transducitur. Cæsar, ad utramque partem pontis firmo præsidio relicto, in fines Sigambrorum contendit. Interim à compluribus civitatibus ad eum legati veniunt; quibus pacem atque amicitiam petentibus, liberaliter respondet, obsidésque ad se adduci jubet. Sigambri ex eo tempore, quo pons institui cœptus est, fugâ comparatâ; hortantibus iis, quos ex Tenchtheris atque Usipetibus apud se habebant; finibus suis excesserant, suáque omnia exportaverant, séque in solitudinem ac silvas abdiderant.

§ XVII. *Ubiisque liberatis, in Galliam revertitur.*

CÆSAR paucos dies in eorum finibus moratus; omnibus vicis ædificiísque incensis, [48] frumentísque succisis, se in fines Ubiorum recepit. Atque his auxilium suum pollicitus, si à Suevis premerentur; hæc ab iis cognovit: Suevos, postquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo, consilio habito, nuncios in omnes partes [49] misisse; utì de oppidis demigrarent; liberos, uxores, suáque omnia in silvis deponerent; atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum convenirent: hunc esse delectum medium ferè regionum earum, quas Suevi obtinerent: [50] ibi Romanorum adventum exspectare, atque ibi decertare constituisse. Quod ubi Cæsar comperit: omnibus his rebus confectis, quarum rerum caussâ exercitum transducere constituerat; ut Germanis metum injiceret, ut Sigambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret: diebus omnino XVIII trans Rhenum consumptis, satìs & ad laudem & ad utilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontémque rescidit.

§ XVIII. *Deinde in Britanniam trajicit.*

Exiguâ parte æstatis reliquâ, Cæsar; etsi in iis locis, quòd omnis

tudine; Ut adeò etiam Latinitatem Cæsaris corruperit Vir doctissimus!

45 *Pro pariete*] Ad sustentanda Tigna. MSS Reg. Elienf. & Vossii, & Vett. Editt. pleræque, *pro ariete*. Græcus, δίκην κριοῦ.

46 *Et aliæ item*] Ita optimè restituit *Davisius* ex MSS & Editt. Vett. *Scaliger*, typographico (ut opinor) errore, edidit; [*Et alia item*:] Quem secuti sunt recentiores.

47 *Earum*] Sic MS Reg. Græcus item, ἐκείνων. Al. *earum rerum*. Quod perinde est.

48 *Frumentísque* succisis] Ita feliciſſimâ conjecturâ emendavit *Hotomannus*: Quam & ipsam esse Cæsaris dictionem ostendit posteà MS *Brantii*. Al. corruptè, *succensis*.

49 *Misisse*] Sic MSS Reg. & Vossii. Al. *dimisisse*.

50 Ibi *Romanorum adventum expectare, atque ibi decertare constituisse.*] MSS & Editt. Vett. [hìc *Romanorum adventum expectare*.] Quod optimè respondet verbis præcedentibus, [hunc *esse locum delectum* &c.] In MSS Reg. deest, *atque ibi decertare*. Quod fortè glossema esse poterit.

omnis Gallia ad Septemtrionem vergit, maturæ sunt hiemes; tamen in Britanniam proficisci contendit; quòd omnibus ferè Gallicis bellis, hostibus nostris indè subministrata auxilia intelligebat. Et, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret; tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modò insulam adiisset; genus hominum perspexisset; loca, portus, aditus cognovisset; Quæ omnia ferè Gallis erant incognita. Neque enim temere, præter mercatores, illò adit quisquam; neque iis ipsis quidquam, præter oram maritimam, atque eas regiones quæ sunt contra [51] Galliam, notum est. Itaque, [52] convocatis ad se undique mercatoribus; neque quanta esset insulæ magnitudo; neque quæ, aut quantæ nationes incolerent; neque quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur; neque qui essent ad [53] majorum navium multitudinem idonei portus; reperire poterat. Ad hæc cognoscenda, [54] priùs quàm periculum faceret, idoneum esse arbitratus C. Volusenum, cum navi longâ præmittit. Huic mandat, ut, exploratis omnibus rebus, ad se quàm primùm revertatur. Ipse, cum omnibus copiis, in Morinos proficiscitur; quòd indè erat brevissimus in Britanniam transjectus. Huc naves undique ex finitimis regionibus, & quam superiore æstate ad [55] Veneticum bellum fecerat classem, jubet convenire.

Ante Chr. LV. U. C. Varr. DCXCIX.

§ XIX.

INTERIM, consilio ejus cognito, & per mercatores perlato ad Britannos; à compluribus [56] ejus insulæ civitatibus ad eum legati veniunt, qui [57] polliceantur, obsides dare, atque imperio populi R. obtemperare. Quibus auditis; liberaliter pollicitus, hortatúsque ut in eâ sententiâ permanerent, eos domum [58] remisit. Et cum his unà

51 *Galliam,*] MSS *Gallias.*

52 *Convocatis*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, *vocatis.*

53 Majorum *navium multitudinem*] MSS Vossii, *majorem.* Græc. ναυλοχώτατοι λιμένες. Neutra lectio mala. Priori favet quod infrà ait Cæsar de *magnitudine* navium, *p.* 83. *l.* 22; Posteriori, quod de *Numero*, *p.* 82. *l.* 20.

54 Priusquam *periculum* faceret, —*præmittit*] MS Reg. *faciat.* Sed utrovis modo constat temporum ratio, cùm tanquam præsens narretur res præterità. Hotomannus emendat, *prius qui* &c. Quod rectius esse, inquit *Brantius*, quivis facilè videt: non enim Volusenum præmisit Cæsar, ut *ipse* posteà *periculum faceret.* Verùm longè errant isti Viri eruditi: Quamvis enim non Volusenum præmiserit Cæsar, ut *ipse per se* posteà *rerum earundem cognoscendarum* periculum faceret; at eum ideo præmisit, ut *ipse* posteà *cum exercitu* periculum faceret *insulam adeundi.* Quæ est Authoris mens, satis manifesta.

55 *Veneticum*] MS Reg. *Venetum.* Quod & rectius.

56 *Ejus insulæ*] In MS Reg. deest *ejus.*

57 *Qui polliceantur, obsides* dare,] Eruditè tuetur hanc lectionem *Davisius*, exemplis ex optimis Authoribus & ex ipso Cæsare adductis; ut audiendi non sint, qui emendant, *daturos.* Infrà, *lib.* 6. §. 9. *Si amplius obsidum velit,* dare *pollicentur.* Vide etiam Annot. ad. *lib.* 7. §. 34.

58 *Remisit:*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, *remittit.* Quæ Lectio, quanquam

Ante Chr. LV. U. C. *Varr.* DCXCIX.

unà Comium, quem ipse, Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat; cujus & virtutem & consilium probabat, & quem sibi fidelem arbitrabatur, cujúsque auctoritas in his regionibus magna habebatur; mittit. Huic imperat; quas possit, adeat civitates; hortetúrque, [59] ut populi R. fidem sequantur: séque celeriter eò venturum nunciet. Volusenus, perspectis [60] regionibus; quantum ei facultatis dari potuit, qui navi egredi ac se barbaris committere non auderet; v die ad Cæsarem revertitur; quæque ibi perspexisset, renunciat.

§ XX. DUM in his locis Cæsar, navium parandarum caussâ, moratur; ex magnâ parte Morinorum legati ad eum [61] venerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent; quod homines barbari, & nostræ consuetudinis imperiti, bellum populo Rom. fecissent: séque ea, quæ imperâsset, facturos [62] pollicerentur. Hoc sibi satis opportunè Cæsar accidisse arbitratus; quòd neque post tergum hostem relinquere volebat; neque belli gerendi, propter anni tempus, facultatem habebat; neque has tantularum rerum occupationes [62] sibi Britanniæ anteponendas judicabat; magnum his numerum obsidum imperat: Quibus adductis, [63] eos in fidem recepit. Navibus circiter [64] LXXX onerariis coactis contractísque, quod satis esse ad duas legiones transportandas existimabat; quidquid præterea navium longarum habebat, quæstori, legatis, præfectísque distribuit. Huc accedebant XVIII onerariæ naves; quæ [65] ex eo loco millibus passuum VIII vento tenebantur, quò minùs in eundem portum pervenire possent. Has equitibus distribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino & L. Aurunculeio Cottæ legatis, in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, [66] deducendum dedit. P. Sulpicium Rufum legatum cum eo præsidio, quòd satis esse arbitrabatur, portum tenere jussit.

His

quam & altera quoque defendi potest, verior videtur. Sequitur enim: [*Et cum his unà Comium* ——— mittit.]

59 Ut — *sequantur*:] In iisdem Codd. deest, *ut*. Neque ullo sententiæ detrimento.

60 *Regionibus*;] In eisdem Codd. *regionibus omnibus*.

61 *Venerunt*, —— *pollicerentur*.] MS.Reg. *veniunt*, — *pollicentur*. MS Eliens. item, *pollicentur*.

62 *Sibi*] Deest in MSS & Vett. Editt.

63 *Eos in fidem recepit. Navibus* — *coactis*] Ita ex MSS Editt. vett. & Græco Interprete restitui. Scaliger & recentiores omnes pessimâ interpunctione, sententiam prorsus turbârunt: *eos in fidem recepit, navibus &c.*

63 *LXXX*] MSS Reg. & Eliens. & Edit. Rom. aliæque habent; 880.

64 *Ex eo loco millibus passuum VIII*] Nonnulli Codd. [*ex eo loco à millibus &c.*] Et alibi quidem ait Cæsar, [*à millibus passuum*,] Sed *D. Vossius* contendere non sine ratione videtur, locutionem istam, post voces *ex eo loco*, minùs convenire.

66 *Deducendum*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Editt. vett. *ducendum*.

His constitutis rebus, nactus idoneam ad navigandum tempestatem, tertiâ ferè vigiliâ solvit; equitésque in ulteriorem portum progredi, & naves conscendere, ac se sequi, jussit: ab quibus quum [67] id paullò tardiùs esset administratum, ipse horâ circiter diei IV cum primis navibus Britanniam attigit; atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. Cujus loci [68] hæc erat natura: Adeò montibus [69] angustis mare continebatur, utì ex locis superioribus in littus telum adjici posset. Hunc ad egrediendum locum nequaquam idoneum arbitratus; dum reliquæ naves eò convenirent, ad horam IX in anchoris exspectavit. Interim legatis tribunísque militum convocatis; & quæ ex Voluseno cognovisset, & quæ fieri vellet, ostendit: monuítque, (ut rei militaris ratio, maximè ut res maritimæ postularent, [70] ut quæ celerem atque instabilem motum haberent;) ad nutum & ad tempus omnes res ab iis administrarentur. His dimissis; & ventum & æstum uno tempore nactus secundum; dato signo, & sublatis anchoris, circiter millia passuum VIII ab eo loco progressus, aperto ac plano littore naves constituit.

Ante Chr. LV. U. C. Varr. DCXCIX.

§ XXI.

AT barbari, consilio Romanorum cognito; præmisso equitatu & essedariis, quò plerumque genere in prœliis uti consuêrunt; reliquis copiis subsecuti, nostros navibus egredi prohibebant. Erat ob has caussas summa difficultas; quòd naves, propter magnitudinem, nisi in alto constitui non poterant: Militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno & gravi onere armorum [71] pressis, simul & de navibus desiliendum, [72] & in fluctibus consistendum, & cum hostibus erat pugnandum; quum illi aut ex arido, aut paullulum in aquam progressi, omnibus membris expediti, notissimis locis, tela audacter conjicerent, & equos insuefactos incitarent. Quibus rebus nostri perterriti, atque hujus omnino generis pugnæ imperiti; [73] non eâdem

§ XXII. *Non sine magna exercitum in terram exponendi difficultate, Britannis se opponentibus.*

67 *Id*] Græc. παρὰ ταῦτα. In MSS Reg. Elienſ. & Vossii, & Editt. Vett. deest.

68 —— *Hæc erat natura. Adeò montibus, &c.*] Ita *Scaliger* & Recentiores. MSS & Editt. Vett. & Interpres Græc. [— *hæc erat natura, atque ita montibus &c.*]

69 *Angustis*] Meritò hìc reprehendit *Davisius Ciacconium*, qui hanc vocem aut omissam vellet, aut mutatam in [*angustiis.*]

70 *Ut quæ &c.*] Reponunt Ciacconius & Hotomannus, [*ut quoniam &c.*] Quos meritò iterum arguit idem Vir Doctissimus, sententiam perspicuam turbantes. Si quid conjecturæ indulgendum esset, delerem equidem istud *ut*, jam tertium in eâdem sententiâ repetitum. Sed, sine Codicibus, nihil mutandum.

71 *Pressis,*] MSS & Vett. Editt. *oppressis*. Quod & elegantius.

72 *Et fluctibus consistendum*] MSS Reg. Elienſ. & Vossii, & Editt. vett. [& IN *fluctibus.*] Quod magis Latinum, Græcus, ἐκ τῷ ῥῷ. Crediderim equidem in *Scaligeranâ* Editione errore typographico, omissam præpositionem. Quam secuti sunt Recentiores.

73 *Non eâdem alacritate*] Sic MSS Reg. Elienſ. & Vossii, & Interpr. Græcus, & Editt. Vett. Scaliger &

Ante Chr. LV. U. C. Varr. DCXCIX.

eâdem alacritate ac studio, quo in pedestribus uti prœliis consueverant, utebantur.

§ XXIII. QUOD ubi Cæsar animadvertit: naves longas, qua um & species erat barbaris inusitatior, [74] & motus ad usum expeditior, paullulùm removeri ab onerariis navibus, & remis incitari, & ad latus apertum hostium constitui; atque inde fundis, tormentis, sagittis, hostes propelli ac submoveri, jussit. Quæ res magno usui nostris fuit: Nam & navium figura, & remorum motu, & inusitato genere tormentorum, permoti barbari; constiterunt, ac paullùm modò pedem retulerunt. [75] Atque, nostris militibus cunctantibus, maximè propter altitudinem maris: qui x legionis aquilam ferebat, contestatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret; "desilite," inquit, "milites, "nisi vultis aquilam hostibus prodere; ego certè meum Reipub. "atque Imperatori officium præstitero." Hoc quum magnâ voce dixisset; se ex navi projecit, atque in hostes aquilam ferre cœpit. Tum nostri cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur; universi ex navi desilierunt. Hos item alii [76] ex proximis primis navibus, quum conspexissent, subsecuti; hostibus appropinquârunt.

§ XXIV. *Qui tamen superati, legatos de pace mittunt.*

PUGNATUM est ab utrisque acriter. Nostri tamen; quòd neque ordines servare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant; atque alius aliâ ex navi, quibuscumque signis occurrerat, se aggregabat; magnopere perturbabantur. Hostes verò, notis omnibus

& Recentiores, [*non omnes eâdem alacritate.*] Quod illorum assumentum esse puto, qui nè Cæsar suorum fortitudinem narrando minuisse videretur, verebantur.

74 *Et* motus *ad* usum *expeditior,*] Ineptissimè Ciacconius legendum contendit, [*&* usus *ad* motum *expeditior.*] Nec quicquam felicius Vir Doctissimi *D. Vossius* & *Davisius,* qui veram Lectionem tuentur, sed *Hypallagen* esse ajunt, pro eo quod dici potuisset, *usus ad Motum expeditior.* Quasi verò aut *Usus* rectè dici posset *expeditus,* [Græc. ταχυτέρα;] aut, *Motus ad usum expeditior,* non esset maximè naturalis & rerum & verborum ordo. Profectò, quas constructiones ex bonis Auctoribus ad *Hypallagen* referre solent Grammatici, eæ aut ex corruptis ferè sunt Codicibus, aut ex sinceris malè intellectæ. Et ridiculus prorsùs est *D. Vossius* in eo, quem ex *Hirtio* ad hanc rem citat loco: ubi, cùm ait Hirtius, *Tabernaculum secundum littus ipsum constituit, ut propè fluctus verberaret*; istud [*fluctus*] ita *plurali* numero construit Vir doctus, ut, absurdissimâ Hypallage, *tabernaculum* scilicet *verberare* dicatur *fluctus marinos.*

75 *Atque*] Sic MSS & Editt. Vett. Meliúsque convenit, quàm quod Scaliger & recentiores reposuerunt, *At.*

76 *Ex proximis primis navibus,*] Sic MSS & Editt. Vett. Quod cùm non intelligeret *Hotomannus,* vocem [*primis*] ejecit. Quem secuti sunt *Scaliger* & recentiores omnes. *Davisius,* aliquantò propior vero, conjecit legendum, [*ex proximis primæ.*] Sed nihil opus. Sententia enim perspicua est; *ex navibus quæ proximæ essent primis:* Vel, *ex aliis navibus in primo ordine proximis:* *Proximis* nimirum ei navi, è quâ desilierat Aquilifer; *in primo* autem *ordine,* scilicet eo in ordine qui erat earum, quæ ante cæteras essent littori appulsæ.

nibus vadis; ubi ex littore aliquos singulares ex navi egredientes conspexerant; incitatis equis, impeditos adoriebantur: plures paucos circumstabant: alii ab latere aperto, [77] in aversos tela conjiciebant. Quod quum animadvertisset Cæsar; scaphas longarum navium, item speculatoria navigia, militibus compleri jussit: &, quos laborantes conspexerat, iis subsidia summittebat. Nostri, [78] simul in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt; atque eos in fugam dederunt. Neque longiùs prosequi potuerunt, quòd equites cursum tenere atque insulam capere non potuerant. Hoc unum ad pristinam fortunam Cæsari defuit.

§ XXV.

HOSTES prœlio superati; simul atque se ex fugâ receperunt, statim ad Cæsarem legatos de pace miserunt: "Obsides daturos; "quæque imperâsset, [79] sese facturos," polliciti sunt. Unà cum his legatis Comius Atrebas venit, quem suprà demonstraveram à Cæsare in Britanniam præmissum. Hunc illi è navi egressum, quum ad eos [80] Imperatoris mandata deferret, comprehenderant, atque in vincula conjecerant: Tunc, facto prœlio, remiserunt; &, in petendâ pace, ejus rei culpam in multitudinem contulerunt; &, propter imprudentiam ut ignosceretur, petiverunt. Cæsar questus, quòd, quum ultro in continentem legatis missis pacem à se petîssent, bellum sine caussâ intulissent; ignoscere imprudentiæ dixit, obsidésque imperavit. Quorum illi partem statim dederunt, partem ex longinquioribus locis accersitam paucis diebus sese daturos dixerunt. Interea suos remigrare in agros jusserunt; principésque undique [81] convenere; & se civitatésque suas Cæsari commendârunt.

§ XXVI. *Postea autem, Cæsaris classe ventis disjectâ & æstu maritimo afflictatâ, rebellant.*

HIS rebus pace firmatâ; post diem IV, quàm est in Britanniam ventum, naves XVIII, de quibus supra demonstratum est, quæ equites sustulerant, ex superiore portu leni vento solverunt. Quæ quum appropinquarent Britanniæ, & ex castris viderentur; tanta tempestas subitò coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset; sed aliæ eòdem, unde erant profectæ, referrentur; aliæ ad inferiorem partem insulæ, quæ est propiùs Solis occasum, magno suî cum periculo [82] dejicerentur. Quæ tamen, anchoris jactis, cùm fluctibus complerentur; necessariò, adversâ nocte in altum provectæ, continentem peti-

77 *In aversos.*] Vulgò, in universos. Codex Ursini habet, [*in* adversos.] Unde felix *Ciacconii* conjectura, [*in* aversos.]

78 *Simul in arido constiterunt,*] Ita optimè ex MSS & Editt. Vett. restituit *Davisius*. Scaliger & Recentiores, ex Librariorum imperitorum emendatione, [*simul* atque *in arido constiterunt.*]

79 *Sese facturos,*] Deest in MSS *sese*. Al. *facturos*, Al. *facturos esse*.

80 *Imperatoris mandata deferret*] MSS & Vett. Editt. *Oratoris modo, Cæsaris mandata deferret*. Quod, ut rectè observat Davisius, glossam olet. Scaliger & recentiores, *perferret*.

81 *Convenêre, — commendarunt.*] MSS & Editt. Vett. *convenire, — commendare cœperunt*.

82 *Dejicerentur.*] Ciacconius, sine caussâ, reponit; *rejicerentur*.

Ante Chr. LV. U. C. *Varr.* DCXCIX.

petiverunt. Eâdem nocte accidit, ut eſſet luna plena; quæ dies maritimos æſtus maximos in Oceano efficere conſuevit: Noſtríſque id erat incognitum. Ita uno tempore & longas naves, quibus Cæſar exercitum tranſportandum curaverat, quáſque in aridum ſubduxerat, æſtus [83] complebat; & onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempeſtas affligtabat: Neque ulla noſtris facultas aut adminiſtrandi, aut auxiliandi dabatur. Compluribus navibus fractis; reliquæ quum eſſent, funibus, anchoris, reliquíſque armamentis amiſſis, ad navigandum inutiles; magna, id quod neceſſe erat accidere, totius exercitûs perturbatio facta eſt. Neque enim naves erant aliæ, quibus reportari poſſent; & omnia deerant, quæ ad reficiendas naves eſſent uſui: &, quòd omnibus conſtabat hiemare in Galliâ oportere, frumentum his in locis in hiemem proviſum non erat.

§ XXVII. QUIBUS rebus cognitis; principes Britanniæ, qui poſt prœlium [84] ad ea quæ juſſerat Cæſar facienda convenerant, inter ſe collocuti: quum equites, & naves, & frumentum Romanis deeſſe intelligerent; & paucitatem militum ex caſtrorum exiguitate cognoſcerent; quæ hôc erant etiam anguſtiora, quòd ſine impedimentis Cæſar legiones tranſportaverat: optimum factu eſſe duxerunt, rebellione factâ, frumento commeatûque noſtros prohibere, & rem in hiemem producere; quòd his ſuperatis, aut [85] reditu interclusis, neminem poſtea belli inferendi cauſsâ in Britanniam tranſiturum confidebant. Itaque, rurſus conjuratione factâ, paullatim ex caſtris diſcedere, ac ſuos clam ex agris deducere cœperunt. At Cæſar, etſi nondum eorum conſilia cognoverat; tamen et ex eventu navium ſuarum, & ex eo quòd obſides dare intermiſerant, fore id quod accidit ſuſpicabatur. Itaque ad omnes caſus ſubſidia comparabat: Nam et frumentum ex agris in caſtra quotidie conferebat; &, quæ graviſſimè afflictæ erant naves, earum materiâ atque ære ad reliquas reficiendas utebatur; &, quæ ad eas res erant uſui, ex continenti comportari jubebat. Itaque, quum id ſummo ſtudio à militibus adminiſtraretur; XII navibus amiſſis, reliquis ut navigari commodè poſſet, effecit.

§ XXVIII. DUM ea geruntur: legione, ex conſuetudine, unâ frumentatum miſsâ, quæ appellabatur VII; neque ullâ ad id tempus belli ſuſpicione interpoſitâ; quum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in caſtra ventitaret: Ii, qui pro portis caſtrorum in ſtatione erant, Cæſari renunciaverunt; pulverem majorem, quàm conſuetudo ferret, in eâ parte videri, quam in partem legio iter feciſſet. Cæſar, id quod erat, ſuſpicatus, aliquid novi à barbaris initum conſilii; cohortes, quæ in ſtationibus erant ſecum in eam partem proficiſci; duas,

83 *Complebat*;] MSS & Editt. Vett. *compleverat*. Quæ Lectio æquè ferri poteſt.

84 *Ad ea quæ juſſerat Cæſar facienda convenerant,*] Pulchra Manutii emendatio. MSS & Vett. Editt. *ad Cæſarem convenerant*. Græc. Interpr. rectiùs, οἱ πρόσθεν τὰ ὑπὸ τοῦ Καίσαρος προςαχθησόμενά σφίσι, ποιήσειν ὁμολογήσαντες.

85 *Reditu interclusis*] Peſſimè reponit Hotomannus *aditu*.

duas, in stationem succedere; reliquis armari, & confestim se subsequi, jussit. Quum paullò longiùs à castris processisset; suos ab hostibus premi, atque ægrè sustinere, & confertâ legione ex omnibus partibus tela conjici animadvertit. Nam quòd omni ex reliquis partibus demesso frumento, una pars erat reliqua; suspicati hostes huc nostros esse venturos, noctu in silvis delituerant. Tum dispersos, depositis armis, in metendo occupatos subitò adorti; paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbaverant: simul, equitatu atque essedis circumdederant.

Ante Chr. LV. U. C. Varr. DCXCIX.

§ XXIX. *Britannorum ex essedis pugnandi ratio.*

GENUS hoc est ex essedis pugnæ: Primò per omnes partes perequitant, & tela conjiciunt; atque ipso terrore equorum, & strepitu rotarum, ordines plerumque perturbant. Et quum se inter equitum turmas insinuavere; ex essedis desiliunt, & pedibus prœliantur. Aurigæ interim paullùm è prœlio excedunt, atque [86] ita se collocant, ut, si illi à multitudine hostium premantur, expeditum [87] ad suos receptum habeant. Ita, mobilitatem equitum, stabilitatem peditum, in prœliis præstant; ac tantum usu quotidiano & exercitatione efficiunt, ut in declivi ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, & brevi moderari ac flectere, & per temonem percurrere, & in jugo insistere, & inde se in currus citissimè recipere, consueverint.

§ XXX. *Quâ Romani primum perturbantur.*

QUIBUS rebus, perturbatis nostris novitate pugnæ, tempore opportunissimo Cæsar auxilium tulit: Namque ejus adventu hostes constiterunt, nostri ex timore se receperunt. Quo facto: ad lacessendum hostem, & committendum prœlium, alienum esse tempus arbitratus; suo se loco continuit: &, brevi tempore intermisso, in castra legiones reduxit. Dum hæc geruntur: nostris omnibus occupatis; qui erant in agris reliqui, discesserunt. Secutæ sunt, continuos dies complures, tempestates; quæ & nostros in castris continerent, & hostem à pugnâ prohiberent. Interim barbari nuncios in omnes partes dimiserunt; paucitatémque nostrorum militum suis prædicaverunt; &, quanta prædæ faciendæ atque in perpetuum suî liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstraverunt. His rebus celeriter magnâ multitudine peditatûs equitatûsque coactâ, ad castra venerunt.

§ XXXI. *Tandem autem Britanni denuo subiguntur.*

CÆSAR, etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore videbat; ut si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent; tamen nactus equites circiter xxx, quos Comius Atrebas, de quo antè dictum est, secum transportaverat; legiones in acie pro castris constituit. Commisso prœlio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga verterunt. Quos tanto spatio secuti, quantum cursu & viribus efficere potuerunt; complures ex iis occide-

86 *Ita se collocant*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, [*ita* currus *collocant.*] Quod idem est. Quare nihil opus est *Hotomanni* conjecturâ, qui reponit, [*Ita* se & currus *collocant.*]

87 *Ad suos*] ad Aurigas curribus suis insidentes.

Ante Chr. LV. U. C. Varr. DCXCIX.

occiderunt: Deinde, omnibus longè lateque [88] ædificiis adflictis incensísque, se in castra receperunt.

§ XXXII. *Quo facto, Cæsar in Galliam revertitur.*

EODEM die legati ab hostibus missi ad Cæsarem de pace venerunt. His Cæsar numerum obsidum, quem antea imperaverat, duplicavit; eósque in continentem adduci jussit; quòd, propinquâ die æquinoctii, infirmis navibus, [89] hiemi navigationem subjiciendam non existimabat. Ipse idoneam tempestatem nactus, paullò post mediam noctem naves solvit; Quæ omnes incolumes ad continentem pervenerunt. [90] Ex his onerariæ II eosdem portus, quos reliquæ, capere non potuerunt; sed paullo infrà delatæ sunt.

§ XXXIII. *Morinósque, milites suos dispersos, spe prædæ, aggredientes, reprimit.*

QUIBUS ex navibus quum essent expositi milites circiter CCC, atque in castra contenderent; Morini, quos Cæsar in Britanniam proficiscens pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primò non ita magno suorum numero circumsteterunt; ac, si sese interfici nollent, arma ponere jusserunt. Quum illi, orbe facto, sese defenderent; celeriter ad clamorem hominum circiter millia VI convenerunt. Quâ re nunciatâ, Cæsar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. Interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt; atque horis ampliùs IV fortissimè pugnaverunt; &, paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. Postea verò quàm equitatus noster in conspectum venit; hostes, abjectis armis, terga verterunt; magnúsque eorum numerus est occisus.

§ XXXIV.

CÆSAR postero die T. Labienum legatum, cum iis legionibus quas ex Britanniâ reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. Qui quum propter siccitates paludum, quò se reciperent, non haberent; quo perfugio superiore anno fuerant usi; omnes ferè in potestatem Labieni venerunt. At Q. Titurius & L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant; omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, ædificiísque incensis, quòd Menapii omnes se in densissimas silvas abdiderant; ad Cæsarem se receperunt. Cæsar in Belgis omnium legionum hiberna constituit, Eò duæ omnino civitates ex Britanniâ obsides miserunt; reliquæ neglexerunt. His rebus gestis: ex litteris Cæsaris, dierum XX supplicatio à senatu decreta est.

88 *Ædificiis* adflictis *incensísque* Hanc Lectionem ex Codice *Andino* restituit *J. F. Gronovius*. Al. *ædificiis incensis*.

89 Hiemi *navigationem* subjiciendam] In plerisque Codd. [hiemis *navigationem* subeundam.] Sed verior est vulgata Lectio.

90 *Ex his*] MSS Reg. Eliens. & Vossii; & Edit. Rom. [Sed *ex his*.]

C. JU-

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE

BELLO GALLICO

LIBER QUINTUS.

ARGU-

ARGUMENTUM.

I. *Cæsar, cùm in Galliâ classem per Legatos instrui jussisset, ipse in Illyricum profectus, Pirustas cohibet.* II. *Inde in Galliam reversus, Trevirorum motûs compescit.* IV. *Dumnorix Æduus fugiens, nè inter obsides in Britanniam à Cæsare duceretur; interficitur.* VII. *Cæsar in Britanniam trajicit.* VIII. *Hostes se in silvas abdentes, inde expelluntur.* IX. *Cæsar, navibus suis tempestate afflictis, hostes persequi desistit; classem reficit; castra munit; ad hostes revertitur.* X. *Britannorum & Britanniæ descriptio.* XI. *Cæsaris prœlia cum Britannis varia;* XIV. *circa flumen Tamesin.* XIX. *Cæsar in Galliam reversus,* XX. *Legiones in plures civitates distribuit, propter rei frumentariæ inopiam.* XXI. *Tasgetius in Carnutibus interficitur.* XXII. *Repentinæ defectiones, ortæ ab Ambiorige & Cativulco.* XXIII. *Ambiorix, dolosâ oratione, legatis inter se dissentientibus, Titurio, ut castra deserat, persuadet; & in itinere circumventum adoritur, ipsúmque cum omnibus copiis ad internecionem cædit.* XXX. *Deinde, junctis Nerviis, castra Ciceronis obsidet & oppugnat.* XXXVI. *T. Pulfionis & L. Vareni contentio nobilis de laude & virtute.* XXXVII. *Cæsar, acceptis literis, ad solvendam castrorum obsidionem proficiscitur.* XLI. *Galli, relictâ obsidione, ad Cæsarem contendunt.* XLII. *Et ab eo fugantur.* XLIV. *Cæsar propter crebros motus, totam hiemem in Galliâ manere statuit.* XLV. *Senones, Treviri, aliique populi, Romanorum imperium ægrè ferunt.* XLVII. *Indutiomarus castra Labieni oppugnat.* XLIX. *Eo autem occiso, discedunt Galli; fitque omnis Gallia quietior.*

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE

BELLO GALLICO

LIBER V.

Ante Chr. LIV. U.C. *Varr.* DCC.

§ I. *Cæsar, cùm in Galliâ classem per Legatos instrui jussisset, ipse in Illyricum profectus, Pirustas cobibet.*

LUCIO Domitio, Ap. Claudio Coss. discedens ab hibernis Cæsar in Italiam, ut quotannis facere [1] instituerat; legatis imperat, quos legionibus præfecerat, utì quàm plurimas possent hieme naves ædificandas, veteresque reficiendas curarent. Earum modum formamque demonstrat. Ad celeritatem onerandi [2] subductionésque, paullò facit humiliores, quàm quibus [3] in nostro mari uti consuevimus; atque id eò magis, quòd propter crebras commutationes æstuum, [4] minùs magnos ibi fluctus fieri cognoverat: Ad onera, & ad multitudinem jumentorum transportandam, paullò latiores, quàm quibus in reliquis utimur maribus. Has omnes, actuarias imperat fieri: quam ad rem multùm humilitas adjuvat. Ea quæ sunt usui ad armandas naves, ex Hispaniâ

1 *Instituerat*;] MSS Plerique & Editt. Vett. *consueverat*. Græcus, [illegible].

2 *Subductionésque, paullò &c.*] MS Reg. & Edit. Rom. *subductiores, paulléque* &c.

3 In *nostro mari*] Sic MSS & Editt. Vett. Scaliger & Recentiores omittunt, *in*. Sunt qui legant, *in reliquis utimur maribus*: Sed hæc ex sequentibus in alienum locum transcripta.

4 *Minùs magnos*] Codd. nonnulli, *magis magnos*. Perperam.

Ante Chr. LIV. U. C. *Varr.* DCC.

Hispaniâ apportari jubet. Ipse, conventibus citerioris Galliæ peractis, in Illyricum proficiscitur; quòd à Pirustis finitimam partem Provinciæ incursionibus vastari audiebat. Eò quum venisset, civitatibus milites imperat; certúmque in locum convenire jubet. Quâ re nunciatâ; Pirustæ legatos ad eum mittunt, qui doceant; "nihil earum rerum publico factum consilio; seséque paratos esse" demonstrant, "omnibus rationibus de injuriis satisfacere." [5] Acceptâ oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eósque ad certam diem adduci jubet: nisi ita fecerint, sese bello civitatem persecuturum demonstrat. Iis ad diem adductis, ut imperaverat; arbitros inter civitates dat, qui litem æstiment, pœnámque constituant.

§ II. *Inde in Galliam reversus, Trevirorum motus compescit.*

HIS confectis rebus, conventibúsque peractis; in citeriorem Galliam revertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur. Eò quum venisset: circuitis omnibus hibernis; singulari militum studio, in summâ rerum omnium inopiâ, circiter DC ejus generis, cujus suprà demonstravimus, naves, & longas XXVIII invenit constructas; [6] neque multùm abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. Collaudatis militibus, atque iis, qui negotio præfuerant; quid fieri velit, ostendit: Atque omnes ad portum Itium convenire jubet: quo ex portu commodissimum in Britanniam transjectum esse cognoverat, circiter millium passuum XXX [7] à continenti. Huic rei quod satis [8] esse visum est militum, relinquit: Ipse cum legionibus expeditis IV, & equitibus DCCC, in fines Trevirorum proficiscitur: quòd hi neque ad consilia veniebant, neque imperio parebant; Germanósque transrhenanos sollicitare dicebantur.

§ III.

HÆC civitas longè plurimùm totius Galliæ equitatu valet; magnásque habet copias peditum; Rhenúmque, ut supra demonstravimus, tangit. In eâ civitate duo de principatu inter se contendebant, Indutiomarus & Cingetorix. Ex quibus alter, simul atque de Cæsaris legionúmque adventu cognitum est, ad eum venit; se suósque omnes in officio futuros, neque ab amicitiâ populi R. defecturos, confirmavit; quæque in Treviris gererentur, ostendit. At Indutiomarus equitatum peditatúmque cogere; iísque, qui per ætatem in armis esse non poterant, in silvam Arduennam abditis, quæ ingenti magnitudine per medios fines Trevirorum à flumine Rheno ad initium Rhemorum pertinet; bellum parare instituit. Sed posteà quàm nonnulli principes ex eâ civitate & familiaritate Cingetorigis ad-

5 *Acceptâ* oratione *eorum,*] *Ursinus* & *Valesius* conjiciunt legendum, [*acceptâ* ratione *eorum.*] Quibus adsentitur *Davisius*. Sed nihil opus. Græcus, ἀκέσας αὐτῶν. MSS plerique, *Perceptâ oratione* &c.

6 *Neque multùm abesse* ab eo, *quin*] Eruditè tuetur hanc Lectionem *Davisius*, contra *Ciacconium* & *Scaligerum*; qui temerè rejiciunt voces [*ab eo.*]

7 *A Continenti*] MSS plerique & Editt. Vett. [transmissum *à continenti.*] Sed vox [*transmissum*] interpretamentum videtur illius [*transjectum*] in lineâ superiore positæ.

8 *Esse*] Deest in MS Reg. & Edit. Rom.

Ante Chr. LIV. U. C. Varr. DCC.

adducti, & adventu nostri exercitûs perterriti, ad Cæsarem venerunt; & de suis privatim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam civitati consulere non possent: veritus, ne ab omnibus desereretur, [9] Indutiomarus, legatos ad Cæsarem mittit: "sese idcirco à suis discedere "atque ad eum venire noluisse, quò faciliùs civitatem in officio "contineret; ne, omnis nobilitatis discessu, plebs propter imprudentiam laberetur: Itaque civitatem in suâ potestate esse: séque, "si Cæsar permitteret, ad eum in castra venturum, & suas civitatísque fortunas ejus fidei permissurum." Cæsar, etsi intelligebat quâ de caussâ ea dicerentur, quæque eum res ab instituto consilio deterreret; tamen, ne æstatem in Treviris consumere cogeretur, omnibus rebus ad Britannicum bellum comparatis, Indutiomarum ad se cum CC obsidibus venire jussit. His adductis, & in iis filio propinquísque ejus omnibus, quos nominatim evocaverat; consolatus Indutiomarum, hortatúsque est, utì in officio permaneret. Nihilò tamen seciùs principibus Trevirorum ad se convocatis, eos sigillatim Cingetorigi conciliavit: Quod quum merito ejus à se fieri intelligebat; tum magni interesse arbitrabatur, ejus auctoritatem inter suos quàm plurimùm valere, cujus tam egregiam in se voluntatem perspexisset. Id tulit factum graviter Indutiomarus, suam gratiam inter suos minui: Et, qui jam ante inimico in nos animo fuisset, multò graviùs hoc dolore exarsit.

§ IV. *Dumnorix Æduus fugiens nè inter obsides in Britanniam à Cæsare duceretur; interficitur.*

IIS rebus constituis, Cæsar ad portum Itium cum legionibus pervenit. Ibi cognoscit [10] XL naves, quæ in [11] Belgis factæ erant, tempestate rejectas, cursum tenere non potuisse; atque eódem, unde erant profectæ, [12] relatas: reliquas paratas ad navigandum, atque omnibus rebus instructas invenit. Eódem equitatus totius Galliæ convenit, numero millium IV; principésque ex omnibus civitatibus. Ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Galliâ; reliquos, obsidum loco, secum ducere decreverat; quòd, quum ipse abesset, motum Galliæ verebatur.

§ V.

ERAT unà cum cæteris Dumnorix Æduus, de quo à nobis anteà dictum est. Hunc secum ducere in primis constituerat; quòd eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnæ inter Gallos auctoritatis, cognoverat. Accedebat huc, quòd jam in concilio Æduorum Dumnorix dixerat, "Sibi à Cæsare regnum ci-"vitatis deferri:" Quod dictum Ædui graviter ferebant; Neque recusandi,

9 *Indutiomarus*] Delendam existimant hanc vocem *Ciacconius* & *Scaliger*. Et sanè, ad sententiam, supervacanea est. Habet tamen momentum suum id, quod affert *Davisius* de simplicitate & σαφηνείᾳ hujus Auctoris.

10 *XL.*] MSS Reg. Eliens. & Vossi, & Editt. antiquæ plurimæ habent; *LX.*

11 *Belgis*] Sic MS Reg. Al. *Meldis.*

12 *Relatas:*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Editt. vett. exhibent; *revertisse.*

Ante Chr. LIV. U.C. Varr. DCC.

cuſandi, [13] neque deprecandi cauſsâ, legatos ad Cæſarem mittere audebant: Id factum ex ſuis hoſpitibus Cæſar cognoverat. Ille primò omnibus precibus petere contendit, ut in Galliâ relinqueretur; partim, quòd inſuetus navigandi, mare timeret; partim, quòd religionibus ſeſe diceret impediri. Poſteaquam id obſtinatè ſibi negari vidit; omni ſpe impetrandi ademptâ; principes Galliæ ſollicitare, ſevocare ſingulos, hortaríque cœpit, ut in continenti remanerent; metu territare, "non ſine cauſsâ fieri, ut Gallia omni nobilitate "ſpoliaretur; id eſſe conſilium Cæſaris, ut quos in conſpectu "Galliæ interficere vereretur, hos omnes in Britanniam tranſductos "necaret." Fidem reliquis interponere; jusjurandum poſcere; ut, quod eſſe ex uſu Galliæ intellexiſſent, communi conſilio adminiſtrarent.

§ VI. Hæc à compluribus ad Cæſarem deferebantur. Quâ re cognitâ, Cæſar; quòd [14] tantum civitati Æduæ dignitatis tribuebat, coercendum atque deterrendum, quibuſcúmque rebus poſſet, Dumnorigem ſtatuebat; quòd longiùs ejus amentiam progredi videbat, proſpiciendum ne quid ſibi ac Reipubl. nocere poſſet. Itaque dies circiter XXV in eo loco commoratus, quòd Corus ventus navigationem impediebat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare conſuevit; dabat operam, ut Dumnorigem in officio contineret; nihilò tamen ſeciùs, omnia ejus conſilia cognoſceret. Tandem idoneam tempeſtatem nactus, milites equitéſque [15] conſcendere in naves jubet. [16] Atque impeditis omnium animis, Dumnorix, cum equitibus Æduorum, à caſtris, inſciente Cæſare, domum diſcedere cœpit. Quâ re nunciatâ; Cæſar intermiſsâ profectione, atque omnibus rebus poſtpoſitis, magnam partem equitatûs ad eum inſequendum mittit, retrahíque imperat. Si vim faciat, neque pareat; interfici jubet: Nihil hunc, ſe abſente, pro ſano facturum arbitratus, qui præſentis imperium neglexiſſet. [17] Ille autem revocatus, reſiſtere, ac ſe manu defendere, ſuorúmque fidem implorare cœpit; ſæpe clamitans, "Liberum ſe, liberæque civitatis eſſe." Illi, ut erat imperatum, [18] circumſiſtunt, hominémque interficiunt: At Ædui equites ad Cæſarem omnes revertuntur.

His

13 Neque *deprecandi*] MSS & Editt. Vett. [aut *deprecandi*.] Quod rectius. Non enim bimembris, ſed ſimplex eſt ſententia.

14 *Tantum* civitati *Æduæ* dignitatis *tribuebat*,] *Ciacconius* ſcribit, [*tantum* civitatis *Æduæ* dignitati] Sed omninò ſine causâ. Ut rectè notavit *Daviſius*.

15 *Conſcendere* in *naves*] Sic MSS Reg. Elienſ. & Voſſii; Quod & exemplis allatis tuetur *Daviſius*. Al. *conſcendere naves*.

16 *Atque*] Ita MS Reg. Al. *At*. Quod parum intereſt.

17 *Ille* autem *revocatus*, *reſiſtere*] Codd plerique, [*Ille* enim *revocatus*, *reſiſtere*.] Quæ & proba Lectio eſt. Ut illud [*enim*] idem ſit, quod [*At enim*] vel [*Enim vero*.]

18 *Circumſiſtunt*, *hominémque interficiunt*:] MSS Reg. & Voſſii, & Editt. Vett. aliquot; *Circumſiſtunt hominem, atque interficiunt*; Quod perinde eſt.

Ante Chr. LIV. U. C. Varr. DCC.

§ VII. Cæsar in Britanniam trajicit.

HIS rebus gestis, Labieno in continente cum III legionibus & equitum millibus II relicto, ut portus tueretur, & [19] rem frumentariam provideret, quæque in Galliâ gererentur cognosceret, & consilium pro tempore & pro re caperet; ipse cum legionibus V, & [20] pari numero equitum, quem in continente reliquerat, ad Solis occasum naves solvit; & leni Africo [21] provectus, mediâ circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit; & longiùs delatus æstu, ortâ luce, sub sinistrâ Britanniam relictam conspexit. Tum rursus æstûs commutationem secutus, remis contendit, ut eam partem insulæ caperet, quâ optimum esse egressum superiore æstate cognoverat. Quâ in re, admodum fuit militum virtus laudanda; qui vectoriis gravibúsque navigiis, non intermisso remigandi labore, longarum navium cursum adæquaverunt. Accessum est ad Britanniam omnibus navibus, meridiano fere tempore. Neque in eo loco hostis est visus. Sed, ut postea Cæsar ex captivis comperit; quum magnæ manus eò convenissent; multitudine navium perterritæ, quæ cum annotinis privatísque, quas sui quisque commodi causâ fecerat, amplius DCCC [22] unà erant visæ; timore à littore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant.

§ VIII. Hostes se in silvas abdentes, inde expelluntur.

CÆSAR, exposito exercitu, ac loco castris idoneo capto: ubi ex captivis cognovit, quo in loco hostium copiæ consedissent; cohortibus X ad mare relictis, & equitibus CCC, qui præsidio navibus essent; de III vigiliâ ad hostes contendit; eò minùs veritus navibus, quòd in littore molli atque aperto deligatas ad anchoras relinquebat; & præsidio navibus Q. Atrium [23] præfecit. Ipse noctu progressus millia passuum circiter XII, hostium copias conspicatus est. Illi equitatu atque essedis ad flumen progressi, ex loco superiore nostros prohibere,

19 Rem frumentariam *provideret,*] Sic MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Edit. Rom. Quomodo & alibi Cæsar loquitur. Al. *rei frumentariæ.* Utrumque rectè.

20 *Pari numero equitum,* quem *in continente* reliquerat, ad Solis occasum *naves solvit*;] *J. Fr. Gronovius,* ex codice Andino; [*pari numero equitum,* quàm *in continente* relinquebat, Solis occasu *naves solvit*:] Quam lectionem propugnat Vir Doctissimus. Sed & vulgata æquè est proba. Nam &, *Solis occasu,* &, *ad Solis occasum,* usurpant optimi Authores. Et, *pari numero* [ei] *quem*; idem est ac, *pari numero quàm.* Et sive *reliquerat*, scribatur; sive *relinquebat*; æque constat temporum ratio: Nam &, cùm naves conscendisset Cæsar, equites in continente *reliquerat*; & cùm naves solveret, eosdem *relinquebat.*

21 *Provectus,*] Sic MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Editt. Ram. Græcus item, ἀνήχθη. Scaliger & recentiores; *profectus.*

22 — *unà erant visæ*; timore *à littore discesserant,*] Iidem Codd. [— uno *erant visæ* tempore; *à littore discesserant,*] Quod & rectius videtur. Supervacuum enim illud, *timore*; cùm jam præcessisset, *perterritæ.* Ut rectè annotavit *D. Vossius.*

23 *Præfecit.*] Ciacconius legit, *præfecerat*; ut cohæreat cum eo quod præcessit, *relinquebat.* Sed, *præfecit,* vera est Lectio; & cohæret, non cum [*relinquebat,*] sed cum præcedente [*contendit.*] Quod & observavit *Davisius.*

Ante Chr. LIV. U. C. Varr. DCC.

prohibere, & prœlium committere cœperunt. Repulsi ab equitatu, se in silvas abdiderunt; locum nacti, egregiè & naturâ & opere munitum; quem, domestici belli, ut videbatur, caussâ, jam antè præparaverant: nam crebris arboribus succisis, omnes introitus erant præclusi. Ipsi ex silvis rari propugnabant, nostrósque intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis VII, testudine factâ, & [24] aggere ad munitiones adjecto, locum ceperunt; eósque ex silvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. Sed eos fugientes longiùs Cæsar persequi vetuit; & quòd loci naturam ignorabat; & quòd, magnâ parte diei consumptâ, munitioni castrorum tempus relinqui volebat.

§ IX. *Cæsar, navibus suis tempestate afflictis, hostes persequi desistit; classem reficit; castra munit; ad hostes revertitur.*

POSTRIDIE ejus diei, manè, tripartitò milites equitésque in expeditionem misit; ut eos, qui fugerant, persequerentur. Iis aliquantum itineris progressis, cum jam extremi essent in prospectu, equites à Q. Atrio ad Cæsarem venerunt, qui nunciarent, "superiori nocte, maximâ coortâ tempestate, propè omnes naves afflictas, atque in littore ejectas esse; quòd neque anchoræ funésque subsisterent; neque nautæ, gubernatorésque, vim tempestatis pati possent. Itaque, ex eo concursu navium, magnum esse incommodum acceptum." His rebus cognitis; Cæsar legiones equitatúmque revocari, atque [25] itinere desistere jubet: ipse ad naves revertitur: eadem ferè, quæ ex litteris nunciísque cognoverat, coram perspicit; sic, ut, amissis circiter XL navibus, reliquæ tamen refici posse magno negotio viderentur. Itaque ex legionibus fabros deligit, & ex continenti alios accersiri jubet: Labieno scribit, ut, quam plurimas posset, iis legionibus, quæ sunt apud eum, naves instituat. Ipse, etsi res erat multæ operæ ac laboris, tamen commodissimum esse statuit, omnes naves subduci, & cum castris unâ munitione conjungi. In his rebus circiter dies x consumit, ne nocturnis quidem temporibus [26] ad laborem militum intermissis. Subductis navibus, castrísque egregiè munitis; easdem copias, quas antè, præsidio navibus relinquit: ipse eòdem, unde redierat, proficiscitur. Eò quum venisset; majores jam undique in eum locum copiæ Britannorum convenerant. Summa imperii bellíque administrandi, communi consilio, permissa est Cassivellauno; cujus fines à maritimis civitatibus flumen dividit, quod appellatur Tamesis, à mari circiter millia

24 *Aggere* —— adjecto,] Meritò hìc reprehendit *D. Vossius Ciacconium*; qui, quoniam infrà legitur, *adactâ turri*, & hìc emendat, *adacto*. Inscitè admodum. Nam (ut optimè annotat iste Vir Doctissimus,) Agger propriè *jaci* dicitur; Turris, *agi*.

25 *Itinere* desistere] MSS Reg. Elienf. & Vossii; *in itinere* resistere. Edit. Rom. aliæque, *in itinere* consistere.

26 *Ad laborem militum intermissis.*] Rectè hìc arguit *Davisius Brantium & Beroaldum*, qui legunt [*ab labore militum*;] Ineleganter admodum. Præterquam quòd prior ista constructio Cæsari valdè familiaris.

millia passuum LXXX. Huic, superiori tempore, cum reliquis civitatibus continentia bella intercesserant. Sed nostro adventu permoti Britanni, hunc toti bello imperióque præfecerant.

Ante Chr. LIV. U. C. Varr. DCC.

§ X. Britannorum & Britanniæ descriptio.

BRITANNIÆ pars interior ab iis incolitur, quos [27] natos in insulâ ipsâ, memoriâ proditum dicunt; Maritima pars ab iis, qui prædæ ac belli inferendi caussâ, [28] ex Belgis transierant; qui omnes fere iis nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eò pervenerunt, & bello illato ibi [29] remanserunt, atque agros colere cœperunt. Hominum est infinita multitudo, creberrimáque ædificia fere Gallicis consimilia: Pecoris magnus numerus. Utuntur, [30] aut ære, aut annulis ferreis ad certum pondus examinatis, pro nummo. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum; sed ejus exigua est copia: Ære utuntur importato. Materia cujusque generis, ut in Galliâ, est; præter fagum atque abietem. Leporem, & gallinam, & anserem gustare, fas non putant: hæc tamen alunt, animi voluptatísque caussâ. Loca sunt temperatiora, quàm in Galliâ; remissioribus frigoribus. Insula naturâ triquetra; cujus unum latus est contra Galliam. Hujus lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quò fere ex Galliâ naves appelluntur, ad orientem Solem: inferior, ad Meridiem spectat. [31] Hoc latus tenet circiter millia passuum D. Alterum vergit ad Hispaniam, atque occidentem Solem. Quâ ex parte est Hibernia; dimidio minor, ut existimatur, quàm Britannia; sed pari spatio transmissus, atque ex Galliâ est in Britanniam. In hoc medio cursu est insula, quæ appellatur Mona. Complures præterea minores [32] objectæ insulæ existimantur; de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos XXX sub brumâ esse noctem: Nos nihil de eo percunctationibus reperiebamus, nisi, certis ex aquâ mensuris breviores esse noctes, quàm in continente, videbamus. Hujus est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, DCC millium passuum. Tertium est contra Septemtrionem: Cui parti nulla est objecta terra; sed ejus lateris angulus maximè ad Germaniam spectat. [33] Huic millia passuum

H DCCC

27 *Natos insulâ ipsâ.*] Ἀυτόχθονας, ἀυτογενεῖς.

28 *Ex* Belgis] Sic MSS Reg. & Eliens. Al. [*ex* Belgio.]

29 *Remanserunt.*] Plerique Codd. *permanserunt.*

30 *Aut ære, aut annulis ferreis*] Hanc lectionem cum doctissimo Davisio amplector. MSS variant, fœdati glossematis, quæ ex margine irrepserunt. Scaliger edidit, *aut æreo aut Taleis ferreis:* Sed MSS Reg. Eliens. & Vossii, habent; *aut ære — aut Annulis.* Græcus item, ὀχκλυλίοις. Videtur Scaliger illud [*taleis*] excudisse ex voce [*aliis,*] quæ in quibusdam MSS pro [*annulis*] scripta reperitur. Faërnus reposuit, *laminis.* Judicet lector eruditus.

31 *Hoc latus tenet*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Editt. vett. *Hoc* [*scil.* latus] *pertinet.* Quæ lectio ferri quoque possit.

32 *Objectæ*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Editt. Vett. *subjectæ.*

33 *Huic millia passuum*] MSS & Editt. Vett. *Hoc millia passuum.* Fortè

Ante Chr. LIV. U. C. *Varr.* DCC.

DCCC in longitudinem esse existimatur. Ita omnis insula est in circuitu vicies centena millia passuum. Ex his omnibus, longè sunt humanissimi, qui Cantium incolunt: quæ regio est maritimâ omnis; neque multùm [34] à Gallicâ differunt consuetudine. Interiores plerique frumenta non serunt, sed lacte & carne vivunt: pellibúsque sunt vestiti. Omnes verò se Britanni [35] vitro inficiunt, quod cæruleum efficit colorem; atque hoc [36] horribiliore sunt in pugnâ adspectu. Capillóque sunt promisso; atque omni parte corporis rasâ, præter caput & labrum superius. Uxores habent deni duodeníque inter se communes; & maximè fratres cum fratribus, & parentes cum liberis. Sed si qui sunt ex his nati; eorum habentur liberi, [37] à quibus primùm virgines quæque ductæ sunt.

§ XI. *Cæsaris prælia cum Britannis varia;*

EQUITES hostium essedariíque acriter [38] prœlio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt; [39] tamen, ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque [40] eos in silvas collésque compulerint: sed, compluribus interfectis, cupidiùs insecuti, nonnullos ex suis amiserunt. At illi, intermisso spatio, imprudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum, subitò se ex silvis ejecerunt: impetúque

Fortè legendum, *Hoc. millium passuum* &c.

34 A *Gallicâ differunt*] MSS & Editt. Vett. *Gallicâ differunt*; omissâ Præpositione.

35 Vitro *inficiunt*] Cùm in aliis MSS scriptum sit, *vitro*; in aliis, *glasto*: permultis argumentis inter se contendunt Viri docti, utram scripserit Cæsar. Ego in eam partem propendo, ut [*vitrum*] scripsisse Cæsarem existimem, voce scilicet Latinâ: propterea quòd voce Britannicâ si usus fuisset, addidisset utique, *quod vocant*, *quod appellant*, aut aliquid simile. Sic enim aliis in locis, ubi voces Gallicas adhibet, hujusmodi aliquid apponere solet. Suprà in libro tertio; *Quos illi*, inquit, *Soldurios appellant*. Libro sexto; *Sunt item, quæ appellantur Alces*. Libro tertio, de Bello Civili; *Pontones, quod est genus navium Gallicarum*. Inferiùs, in eodem libro; *Est etiam genus radicis inventum, quod appellatur Chara*. Nec magni est, quod affert doctissimus Davisius; *exemplaria antiquitùs cusa ex optimis MSS retinere utrumque vitrum & glastum; adeo ut eorum verborum alterutrum ex Glossemate sit ortum; utri verò hoc contigerit, non difficile fore æstimatu, si reputemus moris non fuisse Librariis*, vocem Romanam & usu vulgari tritam, *peregrinâ & rariore explicare: Cùm igitur* Glastum *sit vox Britannica*, Vitrum *autem Latina*; *hanc illius Glossema esse habendam*. Hoc, inquam, quamvìs ingeniosè excogitatum, non tamen magni est. *Vitrum* enim, quamvìs sit *vox Romana*, at non tamen (isto significatu) *usu vulgari trita*. Atque istâ de causâ, ad eam explicandam, Librarii adposuerunt vocem Britannicam, *Glastum*.

36 Horribiliore *sunt in pugnâ adspectu*.] MSS Reg. Elienf. & Vossii. & Editt. Vett. [horridiores *sunt in pugnâ adspectu*.] Quod idem est.

37 *A quibus primùm virgines quæque ductæ sunt*] MSS Elienf. & Vossii; [*quo* (MS Reg. *quorum*) *primùm virgo quæque deducta* (Edit. Rom. *adducta*) est.]

38 Prœlio — *conflixerunt*] MSS & Vett. Editt. *prælium* —

39 *Tamen*] Sic MSS & Vett. Editt. Scaliger & Recentiores, *ita tamen*. Sed nihil opus.

40 *Eos*] MSS Reg. Elienf. & Vossii, & Edit. Rom. *omnes*.

tuque in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati; acriter pugnaverunt. Duabúsque missis subsidio cohortibus à Cæsare, atque his primis legionum duarum; quum hæ, [41] intermisso perexiguo loci spatio inter se, constitissent; novo genere pugnæ perterritis nostris; per medios audacissimè proruperunt, séque inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus tribunus mil. interficitur. Illi, pluribus submissis cohortibus, repelluntur. Ante Chr. LIV. U. C. Varr. DCC.

§ XII.

TOTO hoc [42] in genere pugnæ, quum sub oculis omnium ac pro castris dimicaretur, intellectum est nostros, propter gravitatem armorum; quòd neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent; minùs aptos esse ad hujus generis hostem: Equites autem magno [43] cum periculo dimicare; propterea quòd illi etiam consultò plerumque cederent; &, quum paullulùm ab legionibus nostros removissent, ex essedis desilirent, & pedibus dispari prœlio contenderent. Equestris autem prœlii ratio, & cedentibus & insequentibus, par atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut nunquam conferti, sed rari, magnísque intervallis, prœliarentur; stationésque dispositas haberent; atque alios alii deinceps exciperent, integríque & recentes defatigatis succederent.

§ XIII.

POSTERO die, procul à castris hostes in collibus constiterunt: raríque se ostendere; & lentiùs, quàm pridie, nostros equites prœlio lacessere cœperunt. Sed meridie, quum Cæsar pabulandi causâ, III legiones, atque omnem equitatum, cum C. Trebonio legato misisset; repente ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, sic, uti ab signis legionibúsque non absisterent. Nostri, acriter in eos impetu facto, repulerunt; neque finem insequendi [44] fecerunt, quoad subsidio confisi equites, quum post se legiones viderent, præcipites hostes egerunt; magnóque eorum numero interfecto, neque suî colligendi, neque consistendi, aut ex essedis desiliendi, facultatem dederunt. Ex hac fugâ protinus, quæ undique convenerant, auxilia discesserunt; neque post id tempus unquam summis nobiscum copiis hostes contenderunt.

§ XIV. *Circa flumen Tamesin.*

CÆSAR, cognito eorum consilio; ad flumen Tamesin, in fines Cassivellauni, exercitum duxit: quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc ægrè, transiri potest. Eò quum venisset; animum advertit, ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas: Ripa autem erat acutis sudibus præfixis munita; ejusdémque

41 *Intermisso perexiguo loci spatio inter se, constitissent;*] Ita hunc locum, mutatâ solùm interpunctione, restitui. Editi omnes; *intermisso perexiguo loci spatio, inter se constitissent.* Qui Sensus est nullus. Ideóque Hotomannus existimavit voces, *inter se*, delendas esse. Sed Græcus rectè intellexit, ὀλίγον ἀπ' ἀλλήλων ἀπεχόντων.

42 *In genere*] In MSS Reg. & Vossii, & Edit. Rom. deest *in*.

43 *Cum periculo dimicare*] MSS & Editt. Vett. *cum periculo* prœlio *dimicare*.

44 —*fecerunt, quoad subsidio &c.*], MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Edit. Rom. —*fecerunt. Quo subsidio &c.*

Ante Chr. LIV. U. C. *Varr.* DCC.

démque generis sub aquâ defixæ sudes, flumine tegebantur. Iis rebus cognitis à captivis perfugísque; Cæsar, præmisso equitatu, confestim legiones subsequi jussit. Sed [45] eâ celeritate atque impetu milites ierunt, quum capite solo ex aquâ extarent; ut hostes impetum legionum atque equitum sustinere non possent, ripásque dimitterent, ac se fugæ mandarent.

§ XV. CASSIVELLAUNUS, [46] ut suprà demonstravimus, omni depositâ spe contentionis; dimissis amplioribus copiis: millibus circiter IV essedariorum [47] relictis, itinera nostra servabat: paullulúmque ex viâ excedebat, locísque impeditis atque silvestribus sese occultabat; atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora atque homines ex agris in silvas compellebat. Et, quum equitatus noster liberiùs vastandi prædandíque causâ, se in agros [48] effunderet; omnibus viis notis semitísque, essedarios ex silvis emittebat; &, magno cum periculo nostrorum equitum, cum iis confligebat; atque hoc metu, latiùs vagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque longiùs ab agmine legionum discedi Cæsar pateretur: & tantum in agris vastandis, incendiísque faciendis, hostibus noceretur; quantum labore, atque itinere, legionarii milites efficere poterant.

§ XVI. INTERIM Trinobantes, prope firmissima earum regionum civitas; ex qua Mandubratius adolescens, Cæsaris fidem secutus, ad eum in [49] continentem Galliam venerat; (cujus pater Imanuentius in eâ civitate regnum obtinuerat, interfectúsque erat à Cassivellauno; ipse fugâ mortem vitaverat;) legatos ad Cæsarem mittunt. Pollicentúrque sese ei dedituros, & imperata facturos. Petunt, ut Mandubratium ab injuriâ Cassivellauni defendat; atque in civitatem mittat, qui præsit, imperiúmque obtineat. His Cæsar imperat obsides XL, frumentúmque exercitui; Mandubratiúmque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt; obsides ad numerum, frumentúmque miserunt.

§ XVII. TRINOBANTIBUS defensis, atque ab omni militum injuriâ prohibitis; Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi, legationibus

45 *Eâ celeritate atque impetu*] MSS Reg. Eliens. & Vossii; *eâ celeritate atque* eo *impetu*.

46 *Ut suprà demonstravimus, omni depositâ spe contentionis*;] In editis omnibus ita interpunctus est hic locus, ut ambiguum sit quò referantur hæ voces, *ut suprà demonstravimus*; cùm manifestum sit eas ad istud solùm, *omni depositâ spe contentionis*, referri debere. Quanti interdum sit momenti res tam perexigua, vide infrà, quæ annotavimus de bello Civili, *lib.* 3. §. 34.

47 *Relictis*] Scaliger & recentiores, contra omnium Codicum fidem, & sine ullâ omninò causâ, scripserunt *retentis*: voce admodùm ineleganti in locum elegantioris suffectâ. Quos proinde meritò carpit *Davisius*.

48 *Effunderet*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Editt. Vett. *ejecerat*.

49 *Continentem Galliam*] Suspectam habuerunt vocem [*Galliam*,] *Ciacconius*, *Hotomannus*, & *Scaliger*. Sed prorsus sine causâ; ut ostenderunt Viri doctissimi *D. Vossius* & *Davisius*. Deest tamen in Græco Interprete.

stionibus missis, sese Cæsari dediderunt. Ab his cognoscit, non longè ex eo loco oppidum Cassivellauni abesse, silvis paludibúsque munitum; quò satis magnus hominum pecorísque numerus convenerit. Oppidum autem Britanni vocant, quum silvas impeditas vallo atque fossâ munierunt, quò, incursionis hostium vitandæ caussâ, convenire consueverunt. Eò proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregiè naturâ atque opere munitum: tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hostes paullisper morati, militum nostrorum impetum non tulerunt; seséque ex aliâ parte oppidi ejecerunt. Magnus ibi numerus pecoris repertus; multíque in fugâ sunt comprehensi, atque interfecti.

Ante Chr. LIV. U. C. Varr. DCC.

DUM hæc in his locis geruntur: Cassivellaunus ad Cantium, quod esse ad mare suprà demonstravimus; quibus regionibus IV reges præerant, Cingetorix, Carnilius, Taximagulus, Segonax; nuncios mittit. Atque his imperat, ut, coactis omnibus copiis, castra navalia de improviso adoriantur atque oppugnent. Hi quum ad castra venissent; nostri, eruptione factâ, multis eorum interfectis, capto etiam [50] nobili duce Cingetorige, suos incolumes reduxerunt. Cassivellaunus, hoc prœlio nunciato; tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maximè etiam permotus defectione civitatum; legatos per Atrebatem Comium de deditione ad Cæsarem mittit. § XVIII.

CÆSAR, quum [51] statuisset hiemem in continenti propter repentinos Galliæ motus agere; neque multum æstatis superesset; atque id facilè extrahi posse intelligeret; obsides imperat. Et, quid in annos singulos vectigalis populo R. Britannia penderet, constituit. Interdicit atque imperat Cassivellauno, ne Mandubratio neu Trinobantibus noceat. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare; naves invenit refectas. His deductis: quòd & captivorum magnum numerum habebat, & nonnullæ tempestate deperierant naves; duobus commeatibus exercitum reportare [52] constituit. Ac sic accidit, ut ex tanto navium numero, tot navigationibus, neque hoc neque superiore anno ulla omnino navis, quæ milites portaret, desideraretur: At ex iis quæ inanes ex continente ad eum remitterentur, & prioris commeatûs expositis militibus, & quas posteà Labienus faciendas curaverat numero LX; perpaucæ locum caperent, reliquæ fere omnes rejicerentur. Quas quum aliquandiu Cæsar frustra exspectâsset: § XIX. *Cæsar in Galliam reversus.*

H 3 ne

50 *Nobili Duce Cingetorige,*] Sic MSS plerique & Editt. Vett. Ut sit idem videlicet, qui suprà *Rex* appellatus fuerit. Scaliger edidit, *Lugotorige.* Quomodò & in MS Eliensi scriptum est. Sed cùm in isto Codice & suprà quoque scriptum sit *Lugotorix*; unus idémque esse videtur. Non tamen dissimulandum; in priore loco, cùm initio scriptum fuisset *Cingetorix*, manu deinceps emandatrice factum *Lugotorix*. Græcus utrobique habet, Κιγγιλόριγα.

51 *Statuisset hiemem —— agere*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, *constituisset hiemare.*

52 *Constituit*] Iidem Codd. *instituit.*

Ante Chr. LIV. U. C. *Varr.* DCC.

ne anni tempore [53] navigatione excluderetur, quòd æquinoctium suberat; necessariò angustiùs milites collocavit. Ac [54] summâ tranquillitate consecutâ, secundâ initâ quum solvisset vigiliâ, primâ luce terram attigit, omnésque incolumes naves perduxit.

§ XX. *Legiones in plures civitates distribuit, propter rei frumentariæ inopiam.*

SUBDUCTIS navibus, conciliόque Gallorum Samarobrivæ peracto: quòd eo anno frumentum in Galliâ, propter siccitates, angustiùs provenerat; coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hibernis collocare; legionésque in plures civitates distribuere. Ex quibus unam in Morinos ducendam, C. Fabio legato dedit: alteram in Nervios, Q. Ciceroni: tertiam [55] in Æduos, L. Roscio: quartam in Rhemis cum T. Labieno, in confinio Trevirorum, hiemare jussit. Tres in Belgio collocavit; his M. Crassum quæstorem, & L. Munatium Plancum, & C. Trebonium legatos præfecit. Unam legionem, quam proximè trans Padum conscripserat; & cohortes v; in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam & Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis & Cativulci erant, misit: His militibus Q. Titurium Sabinum, & L. Aurunculeium Cottam, legatos præesse jussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facillimè inopiæ frumentariæ sese mederi posse existimavit. Atque harum tamen omnium legionum hiberna, (præter eam, quam L. Roscio in pacatissimam & quietissimam partem ducendam dederat,) millibus passuum c continebantur. Ipse interea; quoad legiones [56] collocatas, munitáque hiberna, cognovisset; in Galliâ morari constituit.

§ XXI. *Tasgetius in Carnutibus interficitur.*

ERAT in Carnutibus summo loco natus Tasgetius; cujus majores in suâ civitate regnum obtinuerant. Huic Cæsar, pro ejus virtute atque in se benevolentiâ, quòd in omnibus bellis singulari ejus operâ fuerat usus, majorum locum restituerat. Tertium hunc jam annum regnantem [57] inimici palam, multis etiam ex civitate auctoribus,

53 *Navigatione*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, [à *navigatione*]

54 *Summâ tranquillitate consecutâ.*] Sic MSS Reg. & Vossii, & Edit. Rom. MS Eliens. *secutâ*. Græcus, πολλῆς συνενεχθείσης γαλήνης. Scaliger & Recentiores, *summam tranquillitatem consecutus*.

55 *In Æduos,*] MSS *in Essuos*. Isti autem qui sint, cùm prorsus ignotum esset; conjecerunt Viri docti legendum, *in Æduos*.

56 *Collocatas,*] Ita ex MSS *Eliensi* & *Ciacconii*, & veteribus quibusdam excusis, edidit *Davisius*; quomodo & in MSS Reg. & Vossii legitur. Editio vetus Romana, Scaliger, & Recentiores habent, *collocâsset*. Quod idem ferè est.

57 *Inimici palam, multis etiam ex civitate auctoribus, interfecerunt.*] Ita omnes ferè Editi. Suspicor tamen potiùs interpungendum; *inimici, palam multis etiam ex civitate auctoribus, interfecerunt*. Si enim eum *palam interfecerunt inimici*; jam illud, *multis etiam ex civitate auctoribus*, paulum admodum ad sensum adaugendum, conferet. At si, *inimici* eum *interfecerunt*, simpliciter dicas; jam illud, *palam multis etiam ex civitate auctoribus*, ad atrocitatem rei augendam multùm conferre videbitur. Veruntamen, ut quod res est dicam, post [*multis etiam*] deesse videtur vocabulum aliquod,

ribus, [PRIN-

ribus, interfecerunt. Defertur ea res ad Cæsarem. Ille veritus, quòd ad plures res pertinebat, ne civitas eorum impulsu deficeret; L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci jubet, ibíque hiemare; quorúmque operâ cognoverit Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus legatis quæstoribúsque, quibus legiones transdiderat, certior factus est; in hiberna perventum, locúmque hibernis esse munitum.

Ante Chr. LIV. U. C. Varr. DCC.

§ XXII. *Repentinæ defectiones, ortæ ab Ambiorige & Cativulco.*

DIEBUS circiter XV, quibus in hiberna ventum est; initium repentini tumultûs ac defectionis ortum est ab Ambiorige & Cativulco. Qui, quum ad fines regni sui Sabino Cottæque præstò fuissent, frumentúmque in hiberna comportavissent; Indutiomari Treviri nunciis impulsi, suos concitaverunt: subitóque oppressis lignatoribus, magnâ manu [58] castra oppugnatum venerunt. Quum celeriter nostri arma cepissent, vallúmque adscendissent; atque unâ ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri prœlio superiores fuissent; desperatâ re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. Tum suo more conclamaverunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent: "habere "sese, quæ de re communi dicere vellent; [59] quibus rebus contro-"versias minui posse sperarent."

§ XXIII. *Ambiorix, dolosâ oratione, legatis inter se dissentientibus, Titurio, ut castra deserat, persuadet; & in itinere circumventum adoritur, ipsúmque cum omnibus copiis ad internecionem cædit.*

MITTITUR ad eos, colloquendi caussâ, C. Arpinius eques Romanus, familiaris Q. Titurii; & Q. Junius ex Hispaniâ quidam, qui jam antè, missu Cæsaris, ad Ambiorigem ventitare consueverat. Apud quos, Ambiorix in hunc modum locutus est: "Sese, pro "Cæsaris in se beneficiis, plurimùm ei confiteri debere; quòd ejus "operâ stipendio liberatus esset, quod Atuaticis finitimis suis pen-"dere consuêsset; quódque ei & filius & fratris filius ab Cæsare "remissi essent, quos Atuatici obsidum numero missos apud se in "servitute & catenis tenuissent. Neque id, quod [60] fecerit de oppug-"natione castrorum, aut judicio aut voluntate suâ fecisse; sed co-"actu civitatis: Suáque esse ejusmodi imperia, ut non minus ha-"beret juris in se multitudo, quàm ipse in multitudinem. Civitati "porrò hanc fuisse belli caussam; quòd repentinæ Gallorum con-"jurationi resistere non potuerit. Id se facilè ex humilitate suâ "probare posse; quòd non adeò sit imperitus rerum, ut suis copiis "populum R. se superare posse confidat: Sed esse Galliæ commune "con-

[*PRINCIPIBUS*, vel aliquid simile;] quod in MSS corruptè scriptum est [*ex his*, vel *ex eis*;] & quod Græcus expressit, πολλῶν τῆς πόλεως [ἈΡΧΌΝΤΩΝ] τούτου τοῦ πράγματος αἰτίων γεγενημένων. Cujusmodi vox aliqua si inserta sit; jam utro modo interpungatur sententia, perinde erit.

58 *Castra oppugnatum*] Variant Codices. Alii habent, *ad castra oppugnanda*; Alii, *ad castra oppugnandi*, [scil. *caussâ*.] Alii, *ad castra pugnatum*; Alii, *ad castra oppugnatum*.

59 *Quibus rebus*] Sic MSS & Editt. Vett. Scaliger & Recentiores omittunt, *rebus*.

60 *Fecerit*] Ita MSS Reg. Eliens. & Vossii. Quomodo ubique fermè loquitur Cæsar. Scaliger, aliique; *fecerat*.

Ante Chr. LIV. U. C. Varr. DCC.

"consilium. Omnibus hibernis Cæsaris oppugnandis, hunc esse "dictum diem; ne qua legio alteri legioni subsidio venire posset. "Non facilè Gallos Gallis negare potuisse; præsertim quum de "recuperandâ communi libertate consilium initum videretur. Qui-"bus quoniam pro pietate satisfecerit, habere se nunc rationem offi-"cii; pro beneficiis Cæsarem monere, orare Titurium pro hos-"pitio, ut suæ ac militum saluti consulat. Magnam manum "Germanorum conductam, Rhenum transisse; hanc affore biduo. "Ipsorum esse consilium, velintne, priùs quàm finitimi sentiant, "eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem aut ad Labienum "deducere; quorum alter millia passuum circiter L, alter paullò "ampliùs [61] absit. Illud se polliceri, & jurejurando confirmare; "tutum se iter per fines suos daturum. Quod quum faciat; & ci-"vitati sese consulere, quòd hibernis levetur; & Cæsari pro ejus "meritis gratiam referre." Hâc oratione habitâ discedit Ambiorix.

§ XXIV. C. Arpinius & Junius, quæ audierant, ad legatos deferunt. Illi, repentinâ re perturbati; etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen negligenda existimabant: maximéque hâc re permovebantur, quòd civitatem ignobilem atque humilem Eburonum suâ sponte populo Rom. bellum facere ausam, vix erat credendum. Itaque ad concilium rem deferunt; Magnaque inter eos [62] exstitit controversia. L. Aurunculeius, compluresque tribuni mil. & primorum ordinum centuriones, "nihil temerè agendum, neque ex hibernis injussu Cæsa-"ris discedendum" existimabant. "Quantasvis magnas copias "etiam Germanorum sustineri posse, munitis hibernis," docebant. "Rem esse testimonio: quòd primum hostium impetum, multis "ultrò vulneribus illatis, fortissimè sustinuerint. Re frumentariâ "non premi. Interea & ex proximis hibernis, & à Cæsare, con-"ventura subsidia." Postremò "quid esse levius aut turpius, quàm "auctore hoste de summis rebus capere consilium?" Contra ea Titurius, "serò facturos," clamitabat, "quum majores manus ho-"stium, adjunctis Germanis, convenissent; aut quum aliquid ca-"lamitatis in proximis hibernis esset acceptum. Brevem consulendi "esse occasionem. Cæsarem arbitrari profectum in Italiam. Ne-"que aliter Carnutes interficiendi Tasgetii consilium fuisse captu-"ros; neque Eburones, si ille adesset, tantâ cum contemptione no-"strî ad castra venturos esse. Non hostem auctorem, sed rem, "[63] spectare. Subesse Rhenum; Magno esse Germanis dolori Ario-"visti mortem, & superiores nostras victorias. Ardere Galliam, tot "contumeliis acceptis, sub populi R. imperium redactam; superiore "gloriâ

61 *Absit:*] MSS Reg. Elienf. & Vossii, & Editt. Rom. exhibent; [ab his *abfit.*]

62 *Extitit*] Sic MS Reg. Al. *exi-stit.* Utrumvis rectè, cùm res præterita tanquam præsens narretur.

63 *Spectare:*] Cùm MSS nonnulli & Vett. Editt. habeant, *exspectare*; ingeniosè conjicit Davisius, legendum [*sese spectare.*] Quanquam & subintelligi potest id pronomen.

"gloriâ rei militaris extinctâ." Postremò, "quis hoc sibi persuaderet; sine certâ re, Ambiorigem ad ejusmodi consilium descendisse? Suam sententiam in utramque partem esse tutam: si nil sit durius, nullo cum periculo ad proximam legionem perventuros; si Gallia omnis cum Germanis consentiat, [64] unam esse in celeritate positam salutem. Cottæ quidem, atque eorum qui dissentirent, consilium, quem haberet exitum? in quo si non præsens periculum, at certè [65] longinquâ obsidione fames esset pertimescenda." Hâc in utramque partem habitâ disputatione: quum à Cottâ, primísque ordinibus, acriter resisteretur; "Vincite," inquit, "si ita vultis," Sabinus; & id clariore voce; ut magna pars militum exaudiret: "Neque is sum, inquit, "qui gravissimè ex vobis mortis periculo terrear. Hi sapient; & si gravius quid acciderit, abs te rationem deposcent. Qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis conjuncti, communem cum reliquis [66] casum sustineant; [67] nec rejecti & relegati longè ab cæteris, aut ferro aut fame intereant.

Ante Chr. LIV. U. C. Varr. DCC.

CONSURGITUR ex consilio: Comprehendunt utrumque, & orant; "ne suâ dissensione & pertinaciâ rem in summum periculum deducant. Facilem esse rem; seu maneant, seu proficiscantur; si modò unum omnes sentiant, ac probent. Contra, in dissensione nullam se salutem perspicere." Res disputatione ad mediam noctem perducitur. Tandem dat manus Cotta permotus: superat sententia Sabini. Pronunciatur, primâ luce ituros. Consumitur vigiliis reliqua pars noctis; quum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur; & languore militum, & vigiliis, periculum augeatur. Primâ luce sic ex castris proficiscuntur, ut quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum; longissimo agmine, magnísque impedimentis. § XXV.

AT hostes, postea quàm ex nocturno fremitu vigiliísque de profectione eorum senserunt; collocatis insidiis bipartitò in silvis, opportuno atque occulto loco, à millibus passuum circiter II Romanorum adventum exspectabant: &, quum se major pars agminis in magnam convallem demisisset, ex utrâque parte ejus vallis subitò sese ostenderunt: novissimósque premere, & primos prohibere adscensu, atque iniquissimo nostris loco prœlium committere cœperunt. § XXVI.

TUM

64 *Unam*] Emendat Hotomannus, *unâ*. Quomodo & in MS Reg. scriptum est. Sed eruditè exemplis allatis ostendit *Davisius*, alteram illam veriorem esse Lectionem.

65 *Longinquâ*] Eruditè quoque idem Vir doctissimus hanc vocem ex MSS & Editt. Vett. restituit; cùm Scaliger & Recentiores edidissent, *longâ*.

66 *Casum*] MSS & Editt. Vett. *belli casum*. Græcus, τῦ πολέμυ τύχην.

67 *Nec rejecti &c.*] MSS & Editt. Vett. *non, rejecti &c.* Quod æquè Latinum.

Ante Chr. LIV. U. C. Varr. DCC.

§ XXXVII. TUM demum Titurius, uti qui nihil antè providisset, [68] trepidare, concursare, cohortesque disponere: hæc tamen ipsa timidè, atque ut eum omnia deficere viderentur: Quod plerumque iis accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitâsset hæc posse in itinere accidere, atque ob eam caussam profectionis auctor non fuisset; nullâ in re communi saluti deerat. Et, in appellandis cohortandísque militibus, imperatoris; &, in pugnâ, militis officia præstabat. Quúmque, propter longitudinem agminis, minùs facilè per se omnia obire, &, quid quoque loco faciendum esset, providere possent; jusserunt pronunciari, ut impedimenta relinquerent, atque in orbem consisterent. Quod consilium, etsi in ejusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommodè accidit: Nam & nostris militibus spem minuit, & hostes ad pugnandum alacriores effecit; quòd non sine summo timore & desperatione id factum videbatur. Prætereà accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgò milites ab signis discederent; quæque quisque eorum carissima haberet, ab impedimentis petere atque arripere properaret; & clamore ac fletu omnia complerentur.

§ XXXVIII. At barbaris consilium non defuit. Nam duces eorum totâ acie pronunciari jusserunt, "ne quis ab loco discederet; illorum esse "prædam, atque illis reservari, quæcumque Romani reliquissent; "proinde omnia in victoriâ posita existimarent." [69] Erant & virtute, & numero, pugnando pares nostri. Tametsi à duce, & à fortunâ deserebantur; tamen omnem spem salutis in virtute ponebant; &, quoties quæque cohors [70] procurreret, ab eâ parte magnus hostium numerus cadebat. Quâ re animadversâ; Ambiorix pronunciari jubet, ut "procul tela conjiciant, neu propiùs accedant: &, "quam in partem Romani impetum fecerint, cedant; levitate ar-"morum, & quotidianâ exercitatione, nihil iis noceri posse: rursus "se

68 *Trepidare, concursare,*] Sic MS Reg. Alii, paullò minùs eleganter [*trepidare, & concursare.*]

69 *Erant & virtute, & numero, pugnando pares nostri: Tametsi à Duce & à Fortunâ deserebantur, tamen omnem spem salutis in virtute ponebant*;] Mutila videtur & perturbata hujus sententiæ pars prior. *Numero* enim, nullo modo pares erant Romani tantæ multitudini hostium; de *Virtute* autem eorum, in posteriori parte sententiæ dicitur. Quocirca, etsi tolerari posse videtur ingeniosa *Davisii* explicatio, quâ Romanos docet *numero* non quidem hostibus dici æquales, sed *pares* quodammodo *pugnando*, hoc est, satis multos qui prœlium inire possent etiam cum tantâ multitudine; tamen adeò abjecta est hæc locutio, adeóque hiulca & nitoris Cæsareani dissimillima oratio, támque parùm cum eo quod sequitur [*Tametsi à Duce &c.*] connexa, ut nullus dubitem quin sensum ipsissimum Cæsaris attigerit *Ciacconius*, licèt verba nimis audacem præ se ferant conjecturam; Qui hoc modo emendat: *Erant* [Hostes] *& loco, & numero, superiores: Nostri, tametsi à Duce & à Fortuna deserebantur, tamen omnem spem salutis in Virtute ponebant.*

70 *Procurreret*] Sic MSS. Reg. & Eliens. Al. *procurrerat.*

"se ad signa recipientes insequantur." Quo præcepto ab iis diligentissimè observato; quum quæpiam cohors ex orbe excesserat atque impetum fecerat, hostes velocissimè refugiebant: interim [71] eâ parte nudari necesse erat, & ab latere aperto tela recipi. Rursus, quum in eum locum, unde erant egressi, reverti cœperant; & ab iis qui cesserant, & ab iis qui proximi steterant, circumveniebantur. Sin autem locum tenere vellent; neque virtuti locus relinquebatur, neque à tantâ multitudine conjecta tela conferti vitare poterant. Tamen [72] tot incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, resistebant; & magnâ parte diei consumptâ, quum à primâ luce ad horam VIII pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. Tum T. Balventio, qui superiore anno primum pilum duxerat, viro forti & magnæ auctoritatis, utrumque femur tragulâ transjicitur. Q. Lucanius, ejusdem ordinis, fortissimè pugnans; dum circumvento filio subvenit, interficitur. L. Cotta legatus, omnes cohortes ordinésque adhortans, in adversum os fundâ vulneratur.

Ante Chr. LIV. U. C. Varr. DCC.

His rebus permotus Q. Titurius; quum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum Cn. Pompeium ad eum mittit, rogatum, "ut sibi militibúsque parcat." Ille appellatus, respondit; "Si velit secum colloqui, licere; Sperare à multitudine "impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat; Ipsi verò "nihil nocitum iri; Inque eam rem se suam fidem interponere." Ille cum Cottâ saucio communicat; "si videatur, pugnâ ut ex"cedant, & cum Ambiorige unà colloquantur; sperare [73] se, ab "eo de suâ ac militum salute impetrari posse." Cotta se ad armatum hostem iturum negat, atque in eo perseverat. Sabinus, quos in præsentia tribunos mil. circum se habebat, & primorum ordinum centuriones, se sequi jubet: &, quum propiùs Ambiorigem accessisset, jussus arma abjicere, imperatum facit; suísque, ut idem faciant, imperat. Interim, dum de conditionibus inter se agunt, longiórque consultò ab Ambiorige instituitur sermo; paullatim circumventus, interficitur. Tum verò, suo more, victoriam conclamant, atque ululatum tollunt; impetúque in nostros facto, ordines perturbant. Ibi L. Cotta pugnans interficitur, cum maximâ parte militum: Reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi. Ex quibus L. Petrosidius aquilifer, quum magnâ multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum projecit; ipse pro castris fortissimè pugnans, § XXIX.

71 Eâ parte *nudari*] MSS & Editt. Vett. [eam partem *nudari*] (hoc est *nudari agmen* eam partem, *scil:* eâ suî parte.) Quam lectionem eruditè propugnat *Davisius*.

72 Tot *incommodis*] Ità MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Editt. Vett. Recentiores habent, [tam multis *incommodis.*] Quam lectionem rejicit *Davisius*, propter vocem eandem [*multis*] proximè repetendam.

73 *Se*] Deest in MSS Reg. & Eliensi. Et quidem non raro in hujusmodi locutionibus subintelligitur.

Ante Chr. LIV. U. C. Varr. 698.

nans, occiditur. [74] Illi ægre ad noctem oppugnationem sustinent: noctu ad unum omnes, desperatâ salute, se ipsi interficiunt. Pauci ex prœlio elapsi, incertis itineribus per silvas ad T. Labienum legatum in hiberna perveniunt; atque eum de rebus gestis certiorem faciunt.

§ XXX. *Deinde, junctis Nerviis castra Ciceronis obsidet & oppugnat.*

HAC victoriâ sublatus Ambiorix, statim cum equitatu in Atuaticos, qui erant ejus regno finitimi, proficiscitur; neque diem, neque noctem intermittit: peditatumque se subsequi jubet. Re demonstratâ, Atuaticisque concitatis, postero die in Nervios pervenit: hortaturque, "ne sui in perpetuum liberandi, atque ulciscendi Romanos pro iis quas acceperint injuriis, occasionem dimittant: Interfectos esse legatos duos, magnámque partem exercitus interisse" demonstrat: "Nihil esse negotii, subitò oppressam legionem, quæ cum Cicerone hiemet, interfici: Se ad eam rem" profitetur "adjutorem." Facile hac oratione Nerviis persuadet.

§ XXXI. ITAQUE, confestim dimissis nunciis ad Centrones, Grudios, Levacos, Pleumosios, Gordunos; qui omnes sub eorum imperio sunt; quàm maximas manus possunt, cogunt: & de improviso ad Ciceronis hiberna advolant, nondum ad eum famâ de Titurii morte perlatâ. [75] Hic quoque accidit, quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis munitionísque caussâ in silvas discessissent, repentino equitum adventu interciperentur. His circumventis; magnâ manu Eburones, Atuatici, Nervii, atque horum omnium socii & clientes, legionem oppugnare incipiunt. Nostri celeriter ad arma concurrunt; vallum conscendunt. Ægre is dies sustentatur: quòd omnem spem hostes in celeritate ponebant; atque hanc adepti victoriam, in perpetuum se fore victores confidebant.

§ XXXII. MITTUNTUR ad Cæsarem confestim à Cicerone litteræ; magnis propositis præmiis, si pertulissent. Obsessis omnibus viis, missi intercipiuntur. Noctu ex eâ materiâ, quam munitionis caussâ comportaverant, [76] turres admodum CXX excitantur incredibili celeritate: Quæ deesse operi videbantur, perficiuntur. Hostes postero die, multò majoribus copiis coactis, castra oppugnant; fossam complent: A nostris eâdem ratione, quâ pridie, resistitur: Hoc idem deinceps reliquis fit diebus. Nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur; non ægris, non vulneratis, facultas quietis datur. Quæcumque

74 *Illi*] Hoc est, *Reliqui*, qui se in castra receperant. Sicque habent MSS Eliens. & Vossii, & Edit. Rom. Scaliger & Recentiores, *Alii*. Quod, eo significatu, vix Latinum est.

75 *Hic quoque accidit*] Ita optimè emendârunt Hotomannus & Davisius. MSS & Editt. Vett. habent; *Huc*, vel *Huic*. Scaliger & Recentiores, *Huic*. Græcus rectè, Ἐνταῦθα.

76 *Turres* admodum *CXX.*] Sic MSS & Editt. Vett. Quam lectionem exemplis eruditè tuetur *Davisius*. *Scaliger* aliíque omittunt, [*admodum*.]

cumque ad proximi diei [77] oppugnationem opus sunt, noctu comparantur: Multæ præustæ sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur: Turres contabulantur: Pinnæ, loricæque, ex cratibus attexuntur. Ipse Cicero, quum tenuissimâ valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi ad quietem tempus relinquebat; ut ultrò militum concursu, ac vocibus, sibi parcere cogeretur. Ante Chr. LIV. U. C. Varr. DCC.

§ XXXIII. TUNC duces principésque Nerviorum; qui aliquem sermonis aditum, caussamque amicitiæ cum Cicerone habebant; colloqui sese velle dicunt. Factâ potestate; eadem, quæ Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant: "Omnem esse in armis Galliam: Germanos Rhenum transîsse: Cæsaris, reliquorúmque, hiberna oppugnari." Addunt etiam de Sabini morte. Ambiorigem ostentant, fidei faciundæ caussâ. "Errare eos" dicunt, "si quidquam ab iis præsidii sperent, qui suis rebus diffidant: Sese tamen hoc esse in Ciceronem populúmque R. animo, ut nihil nisi hiberna recusent, atque hanc inveterascere consuetudinem nolint: Licere illis incolumibus per se ex hibernis discedere; & in quascumque partes velint, sine metu proficisci." Cicero ad hæc unum modò respondit: "Non esse consuetudinem populi Rom. [78] accipere ab hoste armato conditionem. Si ab armis discedere velint; se adjutore utantur, legatósque ad Cæsarem mittant: Sperare [79] se, pro ejus [80] justitiâ, quæ petierint, impetraturos.

§ XXXIV. AB hâc spe repulsi Nervii, vallo pedum XI, & fossâ pedum XV, hiberna cingunt. [81] Hæc & superiorum annorum consuetudine, à nostris cognoverant; & quosdam de exercitu [82] nacti captivos, ab his docebantur. Sed nulla his ferramentorum copia, quæ esset ad hunc usum idonea. Gladiis cespitem circumcîdere; manibus, sagulísque, terram exhaurire [83] cogebantur. Quâ quidem ex re, hominum multitudo cognosci potuit: Nam minùs horis tribus, [84] millium passuum XV in circuitu munitionem perfecerunt. Reliquísque diebus, turres ad altitudinem valli; falces testitudinésque, quas iidem captivi docuerant; parare ac facere cœperunt. SEPTI-

77 *Oppugnationem*] *Hotomannus* legendum conjicit, [*propugnationem*] Quem meritò reprehendit *Davisius*.

78 *Accipere*] Sic MSS & Editt. Vett. Scaliger & Recentiores, [ullam *accipere*.]

79 *Se*] Deest in MSS & Editt. Vett. Ut sæpe.

80 *Justitiâ*, hoc est, clementiâ; ut rectè notavit *Davisius*.

81 *Hæc*, & *superiorum*] Sic MSS Græcus item, ἔκ τε τῆς. Scaliger & recentiores omittunt, &c.

82 *Nacti captivos*,] MSS plerique, *habebant captivos*; &c.

83 *Cogebantur*.] MS Reg. & Edit. Rom. *nitebantur*. MSS Elienf. & Vossii, corruptè; *videbantur*. Græcus, ἠναγκάσθησαν.

84 *Millium passuum XV in circuitu*, munitionem *perfecerunt*.] MSS Reg. & Elienf. [Vallum *millium passum XV in circuitu*, munitionum *perfecerunt*.] Nonnulli codices, [*X millium passuum circuitu*, *munitionem* PEDUM *XV perfecerunt*.] Similiter Græcus; περίβολον, περίοδον ὀγδοήκοντα σάδια, ὕψος δὲ πεντεκαίδεκα πόδας, ἀπετέλεσαν. Quæ fortè verior lectio. Adeò ut è plerisque Libris aliquid excidisse videatur.

Ante Chr. LIV. U. C. Varr. DCC.

§ XXXV. SEPTIMO oppugnationis die, maximo coorto vento, ferventes fusili ex argillâ glandes, fundis; & fervefacta jacula, in casas, quæ more Gallico stramentis erant tectæ, jacere cœperunt. Hæ celeriter ignem comprehenderunt; &, venti magnitudine, in omnem castrorum locum distulerunt. Hostes, maximo [85] clamore insecuti, quasi partâ jam atque exploratâ victoriâ; turres testudinésque agere; & scalis vallum adscendere cœperunt. At tanta militum virtus, atque ea præsentia animi fuit; ut, quum undique flammâ torrerentur, maximâque telorum multitudine premerentur, suáque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intelligerent; non modò [86] demigrandi caussâ de vallo decederet nemo, sed penè ne respiceret quidem quisquam; ac tum omnes acerrimè fortissiméque pugnarent. Hic dies nostris longè gravissimus fuit: Sed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus numerus hostium vulneraretur atque interficeretur; [87] ut se sub ipso vallo constipaverant, recessúmque primis ultimi non dabant. Paullulùm quidem intermissâ flammâ; & quodam loco turri adactâ, & contingente vallum; tertiæ cohortis centuriones, ex eo quo stabant loco recesserunt, suósque omnes removerunt; nutu vocibúsque hostes, "si introire vellent," vocare cœperunt: Quorum progredi ausus est nemo. Tum ex omni parte lapidibus conjectis deturbati, turrísque succensa est.

§ XXXVI. *T. Pulfionis & L. Vareni contentio nobilis de laude & virtute.*

ERANT in eâ legione fortissimi viri centuriones, qui jam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulfio & L. Varenus. Ii perpetuas controversias inter se habebant, uter alteri anteferretur; omnibúsque annis, de loco, summis simultatibus contendebant. Ex iis Pulfio, quum acerrimè ad munitiones pugnaretur, "Quid dubitas," inquit, Varene? aut quem locum [88] probandæ virtutis "tuæ exspectas? Hic dies, hic dies de nostris controversiis judicabit." Hæc quum dixisset, [89] procedit ex castris; munitionémque,

85 *Clamore* insecuti *quasi partâ &c.*] Ita & Græcus, κραυγῇ ἐπακολουθήσαντες. Plerique tamen Codices, [*clamore, sicuti partâ &c.*] Quod perinde est.

86 *Demigrandi*] Id est fugiendi. Quod cùm non intelligeret Ciacconius; reposuit, *restinguendi.*

87 *Ut se—constipaverant,*] Hanc locutionem non intellexit *Hotomannus.* Emendat enim, *Ita se* &c. Quod tamen Sensum nullo modo mutat.

88 Probandæ *virtutis tuæ*] Plerique MSS & Editt. Vett. [pro laude *virtutis tuæ.*] Sed meritò amplectitur *Davisius* vulgatam Lectionem; quam & secutus est Græcus.

89 *Procedit ex castris*; munitionémque, *quâ parte hostium confertissima visa est,* erumpit.] Locus in MSS perturbatus. Plerique habent, *munitionésque.* Unde fortè legendum; *MUNITIONEQUE, quâ parte —visa est, erumpit:* Quòd idem est. Alii habent, [*quæ QUE pars hostium —*; irrumpit:] Unde conjici posset, istud [*munitionésque* seu *munitionémque*] glossema esse illius [*ex castris*;] legendúmque [*procedit ex castris; quæque pars hostium confertissima visa est, irrumpit.* Scaliger & recentiores, ex ingenio ediderunt; *procedit extra munitiones, & quæ pars hostium confertissima visa est,* [*in eam*] *irrumpit.* Voces [*in eam,*] quarum

Ante Chr. LIV. U. C. Varr. DCC.

némque, quâ parte hoſtium confertiſſima viſa eſt, erumpit. [90] Nec Varenus quidem tum vallo ſeſe continet; ſed omnium veritus exiſtimationem, [91] ſubſequitur; mediocri ſpatio relicto. Pulſio pilum in hoſtes mittit, atque unum ex multitudine procurrentem transjicit; Quo percuſſo & exanimato, [92] hunc ſcutis protegunt hoſtes, & in illum univerſi tela conjiciunt; neque dant regrediendi facultatem. Transfigitur ſcutum Pulſioni, & verutum in balteo defigitur. Avertit hic caſus vaginam, & gladium educere conantis dextram moratur manum; impeditúmque hoſtes circumſiſtunt. Succurrit inimicus illi Varenus, & laboranti ſubvenit. Ad hunc ſe confeſtim à Pulſione omnis multitudo convertit: illum veruto transfixum arbitrantur. Illic verò occurſat ociùs gladio, cominúſque rem gerit Varenus: atque, uno interfecto, reliquos paullùm propellit: Dum cupidiùs inſtat, in locum inferiorem dejectus concidit. Huic rurſus circumvento fert ſubſidium Pulſio: Atque ambo incolumes, compluribus interfectis, ſummâ cum laude ſeſe intra munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione [93] & certamine utrumque verſavit, ut alter alteri inimicus auxilio ſalutíque eſſet; neque dijudicari poſſet, uter utri virtute anteferendus videretur.

§XXXVII. *Cæſar, acceptis litteris, ad ſolvendam caſtrorum obſidionem proficiſcitur.*

QUANTÒ erat in dies gravior atque aſperior oppugnatio; & maximè quòd, magnâ parte militum confectâ vulneribus, res ad paucitatem defenſorum pervenerat: tantò crebriores litteræ nunciíque ad Cæſarem mittebantur. Quorum pars deprehenſa, in conſpectu [94] noſtrorum militum cum cruciatu necabatur. [95] Erat unus intus Nervius, nomine Vertico, loco natus honeſto; qui à primâ obſidione ad Ciceronem profugerat, ſuámque ei fidem præſtiterat. Hic ſervo, ſpe libertatis, magníſque perſuadet præmiis, ut litteras ad Cæſarem deferat. Has ille in jaculo illigatas [96] affert; & Gallus inter Gallos ſine ullâ ſuſpicione verſatus, ad Cæſarem pervenit. Ab eo, de periculo Ciceronis legioníſque cognoſcit.

CÆSAR,

quarum in MSS nullum eſt veſtigium, quòd insererent nihil erat; Manifeſtò enim ſubintelliguntur.

90 Nec *Varenus quidem*] Ità MS Reg. Meliúſque hoc in loco convenire videtur, quàm quòd eſt in vulgatis, [Nè *Varenus quidem.*]

91 —*ſubſequitur*; *mediocri ſpatio relicto. Pulſio &c.* MSS Reg. Elienſ. & Voſſii: [—— *ſubſequitur. Tum, mediocri ſpatio relicto, Pulſio &c.*] Quomodo & Græcus accepit: Senſu nihilo minùs commodo.

92 *Hunc ſcutis protegunt* hoſtes; & in illum *univerſi &c.*] MSS Reg. Elienſ. & Voſſii, [*hunc protegunt*; in hoſtem *univerſi &c.*]

93 *Et* certamine *&c.*] Sic reſtituit *Daviſius* ex MSS. *Scaliger* & Recentiores, [& certamen *&c.*]

94 *Noſtrorum militum*] Exemplis allatis eruditè oſtendit adversùs *Scaligerum Daviſius*, vocem [*militum*] non eſſe delendam.

95 *Erat unus*] Eruditè & hanc quoque locutionem propugnat idem Vir Doctiſſimus, allatis exemplis; adversùs *G. J. Voſſium.*

96 *Affert*;] MSS Reg. Elienſ. & Voſſii, & Editt. Vett. *effert*. Græcus, ἐξήνεγκε. Quæ & verior videtur Lectio. *Affert* enim, illud eſt quod deinceps dicitur, *ad Cæſarem pervenit.*

Ante Chr. LIV. U. C. Varr. DCC. § XXXVIII

CÆSAR, acceptis litteris circiter horâ XI diei, statim nuncium in Bellovacos ad M. Crassum quæstorem mittit, cujus hiberna aberant ab eo millia passuum XXV: Jubet mediâ nocte legionem proficisci, celeriterque ad se venire: Exiit cum nuncio Crassus. Alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, [97] quà sibi sit iter faciendum. Scribit Labieno, si Reip. commodo facere [98] possit, cum legione ad fines Nerviorum veniat. Reliquam partem exercitûs, quòd paullò aberat longiùs, non putat exspectandam. Equites circiter CD ex proximis hibernis cogit.

§ XXXIX. HORA circiter III, ab antecursoribus de Crassi adventu certior est factus: Eo die millia passuum XX progreditur. Crassum Samarobrivæ præficit: Legionémque ei attribuit; quòd ibi impedimenta exercitûs, obsides civitatum, litteras publicas, frumentúmque omne, quod eò tolerandæ hiemis causâ devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multùm moratus, in itinere cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini, & cæde cohortum cognitâ; quum omnes ad eum Trevirorum copiæ venissent; [99] veritus ne, si ex hibernis fugæ similem profectionem fecisset, hostium impetum sustinere non posset; præsertim quos recenti victoriâ efferri sciret: litteras Cæsari dimittit, quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus esset: rem gestam in Eburonibus perscribit: docet omnes peditatûs equitatûsque copias Trevirorum, [1] III millia passuum longè ab suis castris consedisse.

CÆSAR

97 *Quà sibi* sit *iter faciendum*] Sic MS Reg. & Edit. Rom. MSS Eliens. & Vossii, *quà sibi iter faciendum*. Quod idem est. Scaliger & Recentiores, [*quà sibi iter faciendum* sciebat.]

98 *Possit.*] Sic MS Reg. Quod & Temporum ratio postulat. Scaliger aliique, minùs rectè; *posset*.

99 *Veritus* ne —— *sustinere* non *posset.*] Variant MSS, Librariorum inscitiâ corrupti. Cæterùm nullus dubito, quin legendum sit vel, [nè —— *sustinere* non *posset*,] vel, [ut —— *sustinere posset*.] Quod enim edidit *Scaliger* aliique, [ut —— *sustinere* non *posset*] Latinum non videtur; Et omninò cum *Perizonio* adversùs *Sanctium* existimo, quæ ex bonis Autoribus afferri solent istiusmodi constructionis exempla, eorum alia ex corruptis esse Codicibus, alia ex sinceris minùs intellecta. Quod affert *Ciacconius* ex *Cicerone*, [*vereor committere* ut *non*,] prorsus ridiculum est: Illud enim, [*ut non*,] pendet, non à *vereor*, sed à *committere*. In loco isto, *Tusc. Quæst.* Lib. II. cap. 19, [*veremur* ut *hoc natura* non *patiatur*] abest ex optimis Codicibus illud, *non*. Et similiter in cæteris. Quem citant Viri docti locum ex *Tibullo*; [*me cognita virtus Terret*, ut *infirmæ nequeant subsistere vires*;] est, [Adeò ut *nequeant*.] Difficillimum omnium est illud *Horatii*, [*Nam ut ferulâ cædas meritum majora subire Verbera, non vereor*:] Constructio tamen ista hujusmodi est, [*Nam ut ferulâ cædas meritum majora subire Verbera*, id equidem *non vereor*;] vel [hoc nè facias, *non vereor*.]

1 *III Millia passuum* longè] Quanquam suspectam habet hanc locutionem Scaliger, tamen *sæpissimè* eâ utuntur Cæsar atque Hirtius. Infrà, *Lib.* 7, §. 15. *Lib.* 8, §. 29, in Not. De Bello civ. Lib. 2, §. 33. De bello

Ante Chr. LIV. U. C. *Varr.* DCC.

§ XL.

CÆSAR, consilio ejus probato; etsi, opinione III legionum dejectus, ad II redierat; tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat. Venit magnis itineribus in Nerviorum fines. Ibi ex captivis cognoscit, quæ apud Ciceronem gerantur; quantóque in periculo res sit. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmiis persuadet, utì ad Ciceronem epistolam deferat. Hanc Græcis conscriptam litteris mittit; ne, interceptâ epistolâ, nostra ab hostibus consilia cognoscantur. Si adire non possit; monet ut tragulam, cum epistolâ ad amentum deligatâ, intra munitiones castrorum [2] adjiciat. In litteris scribit, "se cum legionibus profe-"ctum celeriter affore:" hortatur, "ut pristinam virtutem reti-"neat." Gallus, periculum veritus; ut erat præceptum, tragulam mittit. Hæc casu ad turrim adhæsit; neque ab nostris biduo animadversa; tertio die, à quodam milite conspicitur; dempta, ad Ciceronem defertur. Ille perlectam in conventu militum recitat, maximâque omnes lætitiâ afficit. Tum fumi incendiorum procul videbantur: Quæ res omnem dubitationem adventûs legionum expulit.

§ XLI. *Galli, relictâ obsidione, ad Cæsarem contendunt.*

GALLI, re cognitâ per exploratores, obsidionem relinquunt; ad Cæsarem omnibus copiis contendunt. Eæ erant, armatorum circiter millia LX. Cicero, datâ facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem suprà demonstravimus, repetit; qui litteras ad Cæsarem deferat. Hunc admonet, iter cautè diligentérque faciat. Perscribit in litteris; "hostes ab se discessisse, omnémque ad eum multitudi-"nem [3] convertisse." [4] Quibus litteris circiter mediâ nocte Cæsar allatis,

bello Alexand. §. 27. de bello Africano, §. 22. & Annotat. ad §. 28, ibid. §. 58, 59. 66. & Not. ad §. 69, in Annotatis. Vide & Doctissimi *Jos. Wasse* Notas in *Sallustium*, pag. 242.

2 *Adjiciat*] MSS *abjiciat*.

3 *Convertisse*] hoc est, *se convertisse*; vel, *conversam esse*; ut rectè monet *Davisius*.

4 *Quibus litteris —— Cæsar allatis,* &c.] Sic MSS & Editi. *Davisius*, ex uno MS Eliensi, reponit; [*Quibus litteris — allatis, Cæsar, &c.*] Nam *in Editis*, inquit, *voces erant transpositæ, adeo ut oratio dura fieret & confragosa*; Crebrasque nescio quas comminiscitur Cæsaris μεταθέσεις. Quod omne, merum præjudicium est, ex eo natum, quod de *Ablativo absolutè posito* ineptiunt Grammatici. Reverâ enim eadem planè est constructio, [*Quibus literis Cæsar allatis, suos facit certiores*;] ac si dixisset [*Hâc Cæsar oratione*, aut, *Oratione Cæsar pulcherrimâ, suos cohortatur.*] In quâ verborum dispositione, manifestò nihil *transpositum*, nihil *durum* aut *confragosum*. Eodemque verborum ordine sæpissimè utitur luculentissimus Autor noster. Lib. 2. §. 12, *Hâc re statim Cæsar per speculatores cognitâ*. Lib. 6. §. 9, *Cognitâ Cæsar causâ*. Lib. 7. §. 1, *Indictis inter se principes Galliæ conciliis*. §. 16, *Castris ad eam partem —— positis Cæsar, quæ —— aditum angustum habebat; aggerem apparare &c.* §. 74, *Uno die intermisso, Galli; atque, hoc spatio, magno cratium — numero effecto; mediâ nocte — egressi &c.* Lib. 8. §. 3, *Tali conditione Bituriges propositâ*. de bello Civ. Lib. 3. §. 10, *Recepto Cæsar Orico*. §. 34, *Deductis oræ maritimæ Cæsar præsidiis*. §. 52, *Quibus ille cognitis*. §. 63, *Quibus ad insequendum impeditis, Cæsar, quod fore providerat; —— exercitum educit*. De bello Alexand.

Ante Chr. LIV. U. C. Varr. DCC.

allatis, suos facit certiores; eósque ad dimicandum animo confirmat. Postero die, luce primâ, movet castra: Et, circiter millia passuum IV progressus; trans vallem [5] magnam & rivum, hostium multitudinem conspicatur. Erat magni periculi res, cùm [6] tantis copiis iniquo loco dimicare: [7] Tum quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, eòque omnino remittendum de celeritate existimabat, consedit: &, quàm æquissimo loco potest, castra communit. Atque hæc, etsi erant exigua per se, vix hominum millium VII, præsertim nullis cum impedimentis; tamen angustiis viarum, quàm maximè potest, contrahit; eo consilio, ut in summam contemptionem hostibus veniat. Interim speculatoribus in omnes partes dimissis, explorat, quo commodissimè itinere vallem transire possit.

§ XLII. *Et ab eo fugantur.*

Eo die, parvulis equestribus prœliis ad aquam factis, utrique sese suo loco continent. Galli; quòd ampliores copias, quæ nondum convenerant, exspectabant. Cæsar; si fortè timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, ut citra vallem pro castris prœlio contenderet: Si id efficere non posset; ut, exploratis itineribus, minore cum periculo vallem rivúmque transiret. Primâ luce hostium equitatus ad castra accedit, prœliúmque cum nostris equitibus committit. Cæsar consultò equites cedere, séque in castra recipere; simul, ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri, portásque obstrui; atque in iis administrandis rebus quàm maximè concursari, & cum simulatione agi timoris jubet. Quibus omnibus rebus hostes invitati, copias transducunt, aciémque iniquo loco constituunt. Nostris verò etiam de vallo deductis, propiùs accedunt; & tela intra munitionem ex omnibus partibus conjiciunt. Præconibúsque circummissis, pronunciari jubent; "seu quis Gallus, seu Romanus, "velit ante horam tertiam ad se transire; sine periculo licere: post "id tempus, non fore potestatem." Ac sic nostros contempserunt, ut, obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitum; quòd [8] eà non posse introrumpere videbantur; [9] alii vallum manu scandere,

Alexand. §. 30, *Quo incommodo Domitius accepto.*

5 *Magnam*] Deest in MSS Reg. Elienf. & Vossii, & Edit. Rom.

6 *Tantis*] Codd. nonnulli, *tantulis*. Quod idem est. *Tantis*, hostium; *Tantulis*, suorum.

7 Tum *quoniam &c.*] Sic MSS Græcus item, ΤΌΤΕ μὲν ἂν. Quædam Vett. Editiones, Scaliger quoque & Recentiores, [Tamen *quoniam*, &c.] Perperam; & alieno Sensu. Non enim id vult Cæsar; [quamvis *magni periculi res esset, dimicare*; tamen, *quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, ideò consedisse se & castra muniisse*;] (qui Sensus est nullus:) Sed, (quoniam *magni periculi res erat, dimicare*; & tum porrò, *quoniam jamdudum liberatum obsidione Ciceronem sciebat*; *ideò consedisse se & castra muniisse*.

8 *Eà*] MSS & Editt. Vett. *eas*.

9 *Alii vallum manu* scandere, *alii fossas complere.*] Ita edidit *Scaliger*, eumque secutus *Davisius*; qui interpretatur [*manu scandere*,] *ascendere sine scalarum ope*: Quomodò suprà dixerat Cæsar, *Lib.* 5. §. 35. *Scalis vallum adscendere cæperunt.* In plerisque

dere, alii fossas complere, inciperent. Tunc Cæsar, omnibus portis eruptione factâ, equitatûque emisso, celeriter hostes dat in fugam; sic, ut omnino pugnandi caussâ resisteret nemo: Magnúmque ex his numerum occidit, atque omnes armis exuit.

Ante Chr. LIV. U. C. *Varr.* DCC.

§ XLIII.

Longiùs prosequi veritus; quòd silvæ paludésque intercedebant; [10] neque etiam parvulo detrimento, illum locum relinqui videbat; omnibus suis incolumibus copiis, eodem die ad Ciceronem pervenit. Institutas turres, testitudines, munitionésque hostium admiratur. Legione productâ, cognoscit non decimum esse quemque relictum militem sine vulnere. Ex his omnibus judicat rebus, quanto cum periculo, & [11] quantâ cum virtute, sint res administratæ: Ciceronem pro ejus merito, legionémque collaudat: Centuriones sigillatim, tribunósque militum appellat; quorum egregiam fuisse virtutem, testimonio Ciceronis cognoverat. De casu Sabini & Cottæ; certiùs ex captivis cognoscit. Postero die, concione habitâ, rem gestam proponit: Milites consolatur, & confirmat. Quod detrimentum culpâ & temeritate legati sit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet: quòd beneficio deorum immortalium, & virtute

I 2 eòrum,

risque MSS legitur, [*vallum manu* scindere.] In MS Reg. [*vallum* scindere.] Græcus habet, τὸ ἔρυμα τῇ χειρὶ ΠΕΡΙΤΕΜΝΕΙΝ. Quam Lectionem *Davisius*, ut valdè absurdam, rejicit. Sed superiùs dixerat Cæsar, *Lib.* 3. §. 5. [*vallum* scindere, *fossas complere.*] Et illud ipsum [*vallum* manu *scindere*] non necessariò ita est accipiendum, ac si nullis uterentur instrumentis.

10 *Neque etiam parvulo detrimento* illum *locum relinqui videbat.*] Scaliger & Recentiores; [*neque etiam parvulo detrimento* illorum, *locum relinqui videbat*;] Ut sententia sit, *nullum fuisse amplius relictum locum, hostibus nocendi.* Sed MSS omnes habent, [illum *locum*:] Ut adeò sententia sit; *judicâsse Cæsarem, parvulo detrimento, quod ibi hostibus inferri posset, non posse se efficere ut* ille *locus ab iis relinqueretur*: Ἔτι δὲ ἐπὶ ὀλίγῃ βλάβῃ τὸν τόπον ΤΟΥ͂ΤΟΝ ἐκείνοις μὴ καταλειφθῆναι ὁρῶν, ut Interpretatus est Græcus. Quâ in sententiâ, *relinqui*, idem erit ac, *relictum iri*; Quomodo suprà dixerat Cæsar [*Lib.* 4. §. 19.] *polliceantur obsides dare*, pro eo quod est, *daturos.* Vide etiam ad *Lib.* 7. §. 34. Atque hanc quoque posteriorem in sententiam accipi potest etiam prior illa Lectio Scaligerana. Veruntamen, ut quod res est dicam, neque hæc neque illa Lectio, utrovis modo explicata, Cæsaris elegantiam & perspicuitatem sapit. Quocirca pulcherrima videtur, si modò ex vetustis Codicibus confirmari posset, Lambini emendatio; [*neque etiam parvulo detrimento, (suorum* videlicet,) ULLUM *locum relinqui VOLEBAT*: Quemadmodum infrà Cæsar, [*Lib.* 6. §. 39.] *nè minimo quidem casui locum relinqui debuisse* ait. Vel, si hæc nimis audax videatur conjectura; quid si isto demùm modò legamus? [*neque etiam parvulo detrimento, (hostium* scilicet,) ULLUM *locum relinqui* videbat.] Quæ Sententia & est perspicua, & verba ipsa ex MSS consentientibus desumta; unâ solùm mutatâ literulâ, *ullum* pro *illum.* Sed judicet Lector eruditus.

11 *Quantâ virtute*] Ità Scaliger & Recentiores. MSS & Editt. Vett. [*Quantâ* cum *virtute.*] Quod non mutatum oportuit.

Ante Chr. LIV. U. C. *Varr.* DCC.

eorum, expiato incommodo; neque hostibus diutina lætatio, neque ipsis longior dolor relinquatur.

§ XLIV. *Cæsar propter crebros motus, totam hiemem in Galliá manere statuit.*

INTERIM ad Labienum per Rhemos, incredibili celeritate, de victoriâ Cæsaris fama perfertur: Ut, quum ab hibernis Ciceronis millia passuum [12] L abesset, eóque post horam IX diei Cæsar pervenisset; ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur: quo clamore significatio victoriæ, gratulatióque ab Rhemis Labieno fieret. Hâc famâ ad Treviros perlatâ; Indutiomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit copiásque omnes in Treviros reducit. Cæsar Fabium [13] cum legione, in sua remittit hiberna: Ipse cum III legionibus circum Samarobrivam trinis hibernis hiemare constituit; & quòd tanti motus Galliæ exstiterant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decrevit. Nam, illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes ferè Galliæ civitates de bello consultabant; nuncios legationésque in omnes partes dimittebant; &, quid reliqui consilii caperent, atque unde initium belli fieret, explorabant; nocturnáque in locis desertis concilia habebant: [14] Neque ullum ferè totius hiemis tempus sine sollicitudine Cæsaris intercessit, quin aliquem de conciliis & motu Gallorum nuncium acciperet. In his, ab L. Roscio [15] legato, quem legioni XIII præfecerat, certior est factus; "magnas Gallorum copias earum "civitatum, quæ Armoricæ appellantur, oppugnandi suis causâ "convenisse; neque longiùs millia passuum VIII, ab hibernis suis "abfuisse; sed, nuncio allato de victoriâ Cæsaris, discessisse; adeò "ut fugæ similis discessus videretur.

§ XLV. *Senones, Treviri aliique populi, Romanorum imperium ægrè ferunt.*

AT Cæsar, principibus cujusque civitatis ad se vocatis; alias territando, quum se scire, quæ fierent, denunciaret; alias cohortando; magnam partem Galliæ in officio tenuit. Tamen Senones, quæ est civitas in primis firma, & magnæ inter Gallos auctoritatis; Cavarinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat, (cujus frater Moritasgus adventu in Galliam Cæsaris, cujúsque majores regnum obtinuerant,) interficere publico consilio conati: cùm ille præsensisset ac profugisset, usque ad fines insecuti, regno domóque expulerunt: Et, missis ad Cæsarem satisfaciundi causâ legatis; quum is omnem ad se senatum venire jussisset, dicto audientes non fuerunt. [16] Tantúmque

12 *L.* MSS & Editt. Vett. *circiter LX.*

13 *Cum legione,* in sua *remittit hiberna.*] Sic & Græcus, εἰς τὰ ἐκείνου χειμάδια ἀποπεμψάμενος. MSS autem Reg. Elienf. & Vossii, & Edit. Rom. [*cum legione* suâ, *remittit* in *hiberna.*]

14 *Neque ullum* ferè *totius hiemis tempus.*] Itâ ex MSS & Editt. Vett. restituit Davisius. Scaliger & Recentiores omittunt vocabulum, *ferè.*

15 *Legato.*] Codices nonnulli, *Quæstore.*

16 *Tantúmque.*] Sic MS Reg. Græcus item, Τοσούτῳ ΔΕ. Quod & meliùs hîc convenit, quàm quod in vulgatis habetur, *Tantum.*

túmque apud homines barbaros valuit, esse repertos aliquos principes belli inferendi; tantámque [17] omnibus voluntatum commutationem attulit; ut, præter Æduos & Rhemos, (quos præcipuo semper honore Cæsar habuit; alteros, pro vetere ac perpetuâ erga populum R. fide; alteros, pro recentibus belli Gallici officiis;) nulla ferè fuerit civitas non suspecta nobis. Idque adeò haud scio mirandúmne sit; quum compluribus aliis de caussis; tum maximè, [18] quòd, qui virtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum se ejus opinionis deperdidisse, ut populi R. imperia perferrent, gravissimè dolebant.

Ante Chr. LIV. U. C. Varr. DCC.

§ XLVI.

TREVIRI verò atque Indutiomarus, totius hiemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent; civitates sollicitarent; pecunias pollicerentur: magnâ parte exercitûs nostri interfectâ, multo minorem superesse dicerent partem. Neque tamen ulli civitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transiret: quum "se bis expertos" dicerent, "Ariovisti bello, & Tenchtherorum transitu; non esse fortunam ampliùs tentaturos." Hâc spe lapsus Indutiomarus; nihilo minùs copias cogere, [19] exigere à finitimis, equos parare, exules [20] damnatósque totâ Galliâ magnis præmiis ad se allicere cœpit. Ac tantam sibi jam iis rebus in Galliâ auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes concurrerent; gratiam atque amicitiam, publicè privatímque peterent.

§ XLVII. *Indutiomarus castra Labieni oppugnat.*

UBI intellexit, ultro ad se veniri: alterâ ex parte Senones Carnutésque, conscientiâ facinoris [21] instigatos; alterâ, Nervios Atuaticósque bellum Romanis parare; neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi cœpisset: armatum concilium indicit. Hoc, more Gallorum, est initium belli; quò, lege communi, omnes puberes armati convenire [22] coguntur; &, qui ex iis novissimus venit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. In eo concilio, Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum; quem suprà demonstravimus Cæsaris secutum fidem,

17 Omuibus voluntatum *commutationem*] Sic MSS & Editt. vett. Scaliger & Recentiores, [omnium voluntatis *commutationem*.] Quæ emendatio, ut rectè annotat Davisius, omninò sine causâ videtur facta.

18 *Quòd, qui, &c.*] MS Reg. [*quòd* hi *qui &c.*] MSS Eliens. & Vossii, & Edit. Rom. corruptè; [*quòd* ei *qui &c.*]

19 Exigere *à finitimis, equos parare.*] Sic optimè Ursini Codex. Cæteri MSS & Editt. vett. [exercere, *à finitimis equos parare.*] Græcus item ἀσκεῖν τι. Quæ tamen Lectio manifestò corrupta.

20 *Damnatosque* totâ *Galliâ.*] Ita optimè restituit Davisius ex Codicum veterum consensu. Græcus item, ἐκ ΠΑ'ΣΗΣ τῆς Γαλατίας. Scaliger *damnatosque Gallia.* Al. ò *Gallia.*

21 *Instigatos*] Sic MS Reg. Al. *instigari.* Quod perinde est.

22 *Coguntur*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, & vett. Editt. *consueverunt.* Græcus, εἰώθασι.

Ante Chr. LIV. U. C. *Varr.* DCC.

fidem, ab eo non discessisse; hostem [23] judicat, bonáque ejus publicat. His rebus confectis; in concilio pronunciat, accersitum se à Senonibus & Carnutibus, aliísque compluribus Galliæ civitatibus; huc iter facturum per fines Rhemorum; eorúmque agros populaturum; [24] ac priùs, quàm id faciat, castra Labieni oppugnaturum. Quæque fieri velit, præcipit.

§ XLVIII. LABIENUS, quum [25] & loci naturâ & manu munitissimis castris sese contineret, de suo ac legionis periculo nihil timebat: sed, ne quam occasionem rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. Itaque à Cingetorige atque ejus propinquis oratione Indutiomari cognitâ, quam in concilio habuerat; nuncios mittit ad finitimas civitates, equitésque undique convocat: Iis certam diem conveniendi dicit. Interim propè quotidiè cum omni equitatu Indutiomarus sub castris ejus vagabatur; alias, ut situm castrorum cognosceret; aliàs, colloquendi aut territandi caussâ. Equites plerumque omnes tela intra vallum conjiciebant. Labienus suos intra munitiones continebat; timorísque opinionem, quibúscumque poterat rebus, augebat.

§ XLIX. *Eo autem occiso, discedunt Galli; fitque omnis Gallia quietior.*

QUUM majore in dies contemptione Indutiomarus ad castra accederet: nocte unâ, intromissis equitibus omnium finitimarum civitatum quos accersendos curaverat, tantâ diligentiâ omnes suos custodiis intra castra continuit, ut nullâ ratione ea res enunciari aut ad Treviros perferri posset. Interim, [26] ex consuetudine quotidianâ, Indutiomarus ad castra accedit; atque ibi magnam partem diei consumit: Equites tela conjiciunt, & [27] magnâ contumeliâ verborum nostros ad pugnam evocant. Nullo à nostris dato responso, [28] sub vesperum dispersi ac dissipati discedunt. Subitò Labienus duabus portis omnem equitatum emittit. Præcipit atque interdicit, perterritis hostibus atque in fugam conjectis; quod fore, sicut accidit, videbat; omnes unum peterent Indutiomarum: [29] neu quis quemquam

23 *Judicat*] Ita ex vett. omnibus Codd. rectè restituit Davisius. Al. *judicandum curat.*

24 *Ac prius*] Reponendum censet *Davisius*, [at *prius*:] Et favere sibi existimat Græcum Metaphrasten, πρόσθεν ΔΕ τεῖχων. Sed & ad Græcam versionem, & ad sententiam, perinde est, si legatur, [Ac *prius*;] Et in mediâ sententiâ paullò etiam simplicior & venustior est iste loquendi modus. Sic infrà, *Lib.* 6. §. 40. [*Atque ille &c.*]

25 *Et loci naturâ & manu munitissimis*] Merito hîc reprehendit Davisius Ursinum, qui vocem [*manu*] delendum censet: Sine quâ utique, neque Latinitas constabit, neque Sententia.

26 Ex *consuetudine*] Deest in aliquibus MSS præpositio, *ex*. Utroque modo alibi loquitur Cæsar.

27 *Magnâ contumeliâ*] MSS Reg. & Vossii; [*magnâ* cum *contumeliâ*.]

28 *Sub vesperum*] Sic MS Reg. Al. *ubi visum est, sub vesperum* &c. Quæ Lectio, ex Codicum plurium consensu, verior.

29 *Neu* quis quenquam *priùs* vulneraret, *quàm*——videret.] MSS Eliens. & Vossii, [*neu* quis *quem priùs &c.*] MS Reg. [*neu quenquam priùs* vulnerarent, *quàm*——viderent.

quam priùs vulneraret, quàm illum interfectum videret: quòd, morâ reliquorum, illum, spatium nactum, effugere nolebat. Magna proponit iis, qui occiderint, præmia: Summittit cohortes equitibus subsidio. Comprobat hominis consilium fortuna; &, quum unum omnes peterent, in ipso fluminis vado deprehensus Indutiomarus interficitur; capútque ejus refertur in castra. Redeuntes equites, quos possunt consectantur atque occidunt. Hâc re cognitâ; omnes Eburonum & Nerviorum, quæ convenerant, copiæ discedunt; paulóque habuit post id factum Cæsar quietiorem Galliam.

Ante Chr. LIV
U. C. Varr. DCC.

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE

BELLO GALLICO

LIBER SEXTUS.

ARGU-

ARGUMENTUM.

I. *Cæſar majores in Galliâ motus exſpectans, copias ſuas adauget.* II. *Nervios ſubitâ incurſione ſubigit.* III. *Senones & Carnutes in deditionem accipit.* V. *Item Menapios.* VI. *Labienus Treviros, timorem ſimulans, ſubitò in fugam conjicit.* IX. *Cæſar iterum, facto ponte, Rhenum tranſit.* X. *Suevi adverſus Romanos bellum parant.* XI. *Gallorum Germanorumque mores deſcribuntur.* XII. *Æduorum & Sequanorum factiones. Rhemi in locum Sequanorum ſuccedunt.* XIII. *Druidum deſcriptio.* XV. *Gallorum Religio.* XVI. *Et Mores.* XIX. *Germanorum mores à Gallorum multum diverſi deſcribuntur.* XXIII. *Hercyniâ Sylva.* XXIV. *Bos uno cornu.* XXV. *Alces.* XXVI. *Uri.* XXVII. *Cæſar, inopiâ frumenti, exercitu trans Rhenum reducto, adverſus Ambiorigem proficiſcitur.* XXVIII. *Magna vis Fortunæ.* XXIX. *Ambiorigis copiæ diffugiunt.* XXX. *Cæſar, partito exercitu, ipſe Ambiorigem perſequitur;* XXXI. *Non ſine magnis difficultatibus.* XXXII. *Sigambri interim Rhenum tranſeuntes, caſtra Ciceronis adoriuntur.* XXXV. *Mira in hoc caſu Sex: Baculi virtus.* XXXVII. *Romanorum clades aliqua.* XXXVIII. *Barbari tamen oppugnatione tandem deſiſtunt, domumque revertuntur.* XL. *Cæſar Eburonum fines populatur. Ambiorix difficillime effugit.* XLI. *Cæſar in Italiam revertitur.*

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE

BELLO GALLICO

LIBER VI.

MULTIS de caussis, Cæsar majorem Galliæ motum exspectans; per M. Silanum, C. Antistium Reginum, T. Sextium legatos, delectum habere instituit. Simul ab Cn. Pompeio proconsule petit; quoniam ipse ad urbem cum imperio, Reipubl. caussâ, maneret; quos ex Cisalpinâ Galliâ [1] consulis sacramento rogavisset, ad signa convenire & ad se proficisci juberet: Magni interesse, etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliæ existimans; tantas videri Italiæ facultates, ut, si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modò in brevi tempore [2] resarciri, sed etiam majoribus adaugeri copiis posset. Quod quum Pompeius, & Reipubl. & amicitiæ tribuisset: celeriter confecto per suos delectu; tribus ante exactam hiemem & con-

Ante Chr. LIII. U. C. Varr. DCCI.

§ I. *Cæsar majores in Gallia motus expectans, copias suas adauget.*

1 *Consulis sacramento rogavisset.*] [illegible] in scirpo hîc quærunt, qui, [illegible] ipse tum Consul esset [illegible], quum hosce milites jure[illegible] adstringeret; ideo legen[illegible] volunt, non *Consulis*, sed *Con*[illegible] *Consul is*. Quasi verò non [illegible] prorsus esset hæc locutio, atque illa suprà, [*lib.* 3. §. 18.] *Cum tantâ multitudine hostium, legato* [hoc est, *sibi* qui tantùm legatus esset,] *dimicandum non existimabat.* Quod & rectè annotavit *D. Vossius*

2 *Resarciri*] Sic MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Edit. Rom. Al. *sarciri*.

Ante Chr. LIII. U. C. *Varr.* DCCI.

constitutis & adductis legionibus; duplicatóque earum cohortium numero, [3] quas cum Q. Titurio amiserat: & celeritate & copiis docuit, quid populi Romani disciplina atque opes possent.

§ II. *Nervios subitâ incursione subigit.*

INTERFECTO Indutiomaro, ut docuimus; ad ejus propinquos à Treviris imperium defertur. Illi finitimos Germanos sollicitare, & pecuniam polliceri, non desistunt. Quum ab proximis impetrare non possent, ulteriores tentant. [4] Inventis nonnullis; civitates jurejurando inter se confirmant, [5] obsidibúsque de pecuniâ cavent; Ambiorigem sibi societate & fœdere adjungunt. Quibus rebus cognitis, Cæsar, quum undique bellum parari videret; Nervios, Atuaticos, ac Menapios, adjunctis cisrhenanis omnibus Germanis, esse in armis; Senones [6] ad imperatum non venire, & cum Carnutibus finitimísque civitatibus consilia communicare; à Treviris Germanos crebris legationibus sollicitari; maturiùs sibi de bello cogitandum putavit. Itaque, nondum hieme confectâ, proximis IV legionibus coactis, de improviso in fines Nerviorum contendit: & priùs, quàm illi aut convenire aut profugere possent, magno pecoris atque hominum numero capto, atque eâ prædâ militibus concessâ, vastatísque agris; in deditionem venire, atque obsides sibi dare coegit. Eo celeriter confecto negotio, rursus legiones in hiberna reduxit.

§ III. *Senones & Carnutes in deditionem, accipit.*

CONCILIO Galliæ primo vere, ut instituerat, indicto; quum reliqui, præter Senones, Carnutes, Trevirósque, venissent; initium belli ac defectionis hoc esse arbitratus; ut omnia postponere videretur, consilium [7] in Lutetiam Parisiorum transfert. Confines erant hi Senonibus, civitatémque patrum memoriâ conjunxerant: sed [8] ab hôc concilio abfuisse existimabantur. Hâc re pro suggestu pronunciatâ; eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magnísque itineribus eò pervenit. Cognito ejus adventu; Acco, qui princeps ejus concilii fuerat, jubet in oppida multitudinem convenire. Conantibus;

3 *Quas cum Q. Titurio amiserat.*] Optimo suo merito redditur hîc à D. Vossio Hotomannus, qui *mendum perspicuum* in his verbis vidit; legendumque contendit, [*quas Cotta & Titurius amiserant.*] Quasi verò non satis esset *Titurium* nominâsse, præsertim cùm ejus solius culpâ id detrimentum fuisset acceptum.

4 *Inventis nonnullis*, civitates *jurejurando* &c.] MSS Reg. & Vossii; [*Inventis nonnullis* civitatibus, *jurejurando &c.*]

5 *Obsidibúsque de pecuniâ cavent*] Meritò hîc quoque reprehendit *D. Vossius Ursinum & Ciacconium*, qui legunt [*obsidibúsque & pecuniâ.*] Quanquam & in nonnullis Codicibus ita est scriptum.

6 *Ad imperatum non venire*] Eosdem Emendatores & hîc quoque non sine causâ arguit idem Vir doctissimus; qui reponunt, [*ad imperandum:*] cùm *ad imperatum venire*, eadem planè sit locutio ac, *ad præscriptum facere.*

7 *In Lutetiam*] Sic MSS Reg. & Eliens. Quam Lectionem eruditè tuetur *Davisius*. Sic enim alibi loqui solet Cæsar. Alii omittunt præpositionem, *in*.

8 *Ab hoc consilio*] Belli scilicet & defectionis.

nantibus; priùs, quàm id effici posset, adesse Romanos nunciatur. Necessariò sententiâ desistunt; legatósque deprecandi caussâ ad Cæsarem mittunt: Adeunt per Æduos, quorum antiquitus erat in fide civitas. Libenter Cæsar, petentibus Æduis, dat veniam: excusationémque accipit: quòd æstivum tempus instantis belli, non quæstionis, esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis centum, hos Æduis custodiendos tradit. Eódem Carnutes legatos obsidésque mittunt; usi deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientelâ: eadem ferunt responsa. Peragit consilium Cæsar, equitésque imperat civitatibus.

Ante Chr. LIII. U. C. Varr. DCCI.

§ IV. HAC parte Galliæ pacatâ, totus & mente & animo in bellum Trevirorum & Ambiorigis insistit. Cavarinum cum equitatu Senonum, secum proficisci jubet; [9] ne quis aut ex hujus iracundiâ, aut ex eo quod meruerat odio, civitatis motus oriretur. His rebus constitutis: quòd pro explorato habebat Ambiorigem prœlio non esse certaturum, reliqua ejus consilia animo circumspiciebat.

§ V. *Item Menapios.* ERANT Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus silvísque muniti; qui uni ex Gallia, de pace ad Cæsarem legatos nunquam miserant. Cum iis esse hospitium Ambiorigi sciebat; item per Treviros venisse Germanis in amicitiam cognoverat. Hæc priùs illi detrahenda auxilia existimabat, quàm ipsum bello [10] lacesseret: ne, desperatâ salute, aut se [11] in Menapios abderet, aut cum transrhenanis congredi cogeretur. Hôc inito consilio; totius exercitûs impedimenta ad Labienum in Treviros mittit, duásque legiones ad eum proficisci jubet: ipse cum legionibus expeditis v, in Menapios proficiscitur. Illi, nullâ coactâ manu, loci præsidio freti, in silvas paludésque confugiunt; suáque eódem conferunt. Cæsar, partitis copiis cum C. Fabio legato & M. Crasso quæstore; celeritérque effectis pontibus; [12] adiit tripartitò. Ædificia vicósque incendit; magno pecoris atque hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapii, legatos ad eum, pacis petendæ caussâ, mittunt. Ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem, aut ejus legatos, finibus suis recepissent. His confirmatis rebus: Comium Atrebatem cum equitatu, custodis loco, in Menapiis relinquit; ipse in Treviros proficiscitur.

§ VI. *Labienus Treviros, timorem simulans, subitò in fugam conjicit.* DUM hæc à Cæsare geruntur; Treviri, magnis coactis peditatûs equitatûsque copiis, Labienum cum unâ legione, quæ in eorum finibus

9 *Ne quis —— ex eo quod meruerat odio, civitatis motus* oriretur.] Sic MS Reg. Al. *motus existat.* Utroque modo satis constat temporum ratio, cùm tanquam præsens narretur res præterita. Interpunctio [*— odio, civitatis motus* &c.] Davisii est. Al. [*odio civitatis, motus* &c.] Sed parùm inter est.

10 *Lacesseret*] Sic MSS & Editt. Vett. Scaliger & Recentiores, *lacessendum.* Quod perinde est.

11 *In Menapios*] Obert. Gifanius legit, *in Menapiis.* Quomodo & in MS Reg. scriptum est. Alii ferè habent, *in Menapios.* Utrumque rectè.

12 *Adiit*] Sic MSS & Editi. Quod etsi ferri potest; elegantiùs tamen legeretur, *adit.*

Ante Chr. LIII. U. C. *Varr.* DCCI.

finibus hiemaverat, adoriri parabant: Jámque ab eo non longiùs bidui viâ aberant, quum duas venisse legiones missu Cæsaris cognoscunt. Positis castris à millibus passuum xv, auxilia Germanorum exspectare constituunt. Labienus, cognito hostium consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem; præsidio v cohortium impedimentis relicto, cum xxv cohortibus magnóque equitatu contra hostem proficiscitur, &, mille passuum intermisso spatio, castra communit.

§ VII. ERAT inter Labienum atque hostem, difficili transitu flumen ripísque præruptis. Hoc neque ipse transire habebat in animo, neque hostes transituros existimabat. Augebatur quotidie auxiliorum spes. Loquitur in consilio palàm: "quoniam Germani appropinquare [13] dicantur, sese suas exercitûsque fortunas in dubium non [14] devocaturum; & postero die primâ luce castra moturum." Celeriter hæc ad hostes deferuntur, ut ex magno [15] Gallorum equitatûs numero [16] nonnullos Gallicis rebus favere natura cogebat. Labienus, noctu tribunis militum [17] primísque ordinibus [18] coactis; quid sui consilii sit, proponit. Et, quò facilius hostibus timoris det suspicionem; majore strepitu & tumultu, quàm populi Romani fert consuetudo, castra moveri jubet. His rebus fugæ similem profectionem efficit. Hæc quoque per exploratores ante lucem, in tantâ propinquitate castrorum, ad hostes deferuntur.

§ VIII. VIX agmen novissimum extra munitiones processerat; cùm Galli, cohortati inter se, "ne [19] speratam prædam ex manibus dimitterent; longum esse, perterritis Romanis Germanorum [20] auxilia exspectare; neque suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguam manum, præsertim fugientem atque impeditam, adoriri non audeant;" flumen transire, & iniquo loco prœlium committere non dubitant. Quæ fore suspicatus Labienus: ut omnes citra flumen eliceret; eâdem usus [21] simulatione itineris, placidè progredi-

13 *Dicantur*] Sic MSS Editi, *dicuntur*. Minus eleganter.

14 *Devocaturum*] Allatis exemplis optimè tuetur hanc lectionem *Davisius*; adversus eos qui legunt, *revocaturum*.

15 *Gallorum* equitatûs] MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Vett. Editt. [*Gallorum* equitum.] Græcus, *ἱππέων Γάλλων*. Quod cur à Recentioribus mutatum, equidem non video.

16 *Nonnullos Gallicis*] Iidem Codices, [*nonnullos* Gallos *Gallicis*.] Quod à Cæsaris perspicuitate non abludit.

17 *Primísque ordinibus*] hoc est, primorum ordinum centurionibus; ut optimè observavit contra *Hotomannum Davisius*. Græcus, τὺς πρώτυς ταξιάρχυς.

18 *Coactis*] Sic ex Codice *Andino* restituit *Davisius*: Quomodo & in MS Reg. scriptum est. Al. *convocatis*.

19 Speratam *prædam*] Meritò hîc ineptiæ arguit *Davisius Ciacconium* qui reponit, *paratam* vel *insperatam*.

20 *Auxiliâ*] Sic MS Reg. & Eliens. Vulg. *auxilium*.

21 *Simulatione itineris.*] Reponit Ursinus, *simulatione Timoris*. Sed, *itineris*, idem est.

grediebatur. Tum præmissis paullùm impedimentis, atque in tumulo quodam collocatis; "Habetis," inquit, "milites, quam petistis, facultatem, hostem impedito atque iniquo loco tenetis: Præstate eandem, nobis ducibus, virtutem, quam sæpenumero Imperatori præstitistis: Eum adesse, & hæc coràm cernere existimate." Simul, signa ad hostem converti, aciémque dirigi jubet; &, paucis turmis præsidio ad impedimenta [22] dimissis, reliquos equites ad latera disponit. Celeriter nostri, clamore sublato, pila in hostes [23] jaciunt. Illi, ubi præter spem, quos fugere credebant, infestis signis ad se ire viderunt; impetum modò ferre non potuerunt; ac primo concursu in fugam conjecti, proximas silvas petiverunt. Quos Labienus equitatu consectatus; magno numero interfecto, compluribus captis; paucis pòst diebus civitatem recepit. Nam Germani, qui auxilio veniebant; perceptâ Trevirorum fugâ, sese domum [24] contulerunt. Cum iis propinqui Indutiomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos ex civitate excessere. Cingetorigi, quem ab initio permansisse in officio demonstravimus, principatus atque imperium est traditum.

Ante Chr. LIII. U. C. Varr. DCCI.

§ IX. *Cæsar iterum, facto ponte, Rhenum transit.*

Cæsar, postquam ex Menapiis in Treviros venit, duabus de caussis Rhenum transire constituit. Quarum erat altera, quòd [[25] Germani] auxilia contra se Treviris miserant: altera, ne Ambiorix receptum ad eos haberet. His constitutis rebus; paullùm supra eum locum, quo antea exercitum transduxerat, facere pontem instituit. Notâ atque institutâ ratione; magno militum studio, paucis diebus, opus efficitur. Firmo in Treviris præsidio ad pontem relicto, ne quis ab iis subitò motus oriretur; reliquas copias, equitatúmque transducit. Ubii, qui antè obsides dederant, atque in deditionem venerant; purgandi sui causâ ad eum legatos mittunt: qui doceant, "neque ex suâ civitate auxilia in Treviros missa, neque ab se fidem læsam:" petunt atque orant, ut sibi parcat; ne communi odio "Germanorum, innocentes pro nocentibus pœnas pendant: [26] Si "amplius obsidum velit, dare" pollicentur. [27] Cognitâ Cæsar causâ reperit, ab Suevis auxilia missa esse: Ubiorum satisfactionem accipit: Aditus viásque in Suevos perquirit.

§ X. *Suevi adversus Romanos bellum parant.*

Interim, paucis pòst diebus, fit ab Ubiis certior, Suevos omnes in unum locum copias cogere; atque iis nationibus, quæ sub eorum

22 *Dimissis*] MS Reg. *relictis*. Græcùs, καλέλιπε.

23 *Jaciunt*] MSS Reg. & Vossii & Edit. Rom. *immittunt*. MS Eliens. *mittunt*.

24 *Contulerunt*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Editt. Vett. *receperunt*. Quod idem est.

25 *Germani*] Deest in MSS. Exhibet autem Græcus Interpres.

26 *Si —— velit*, dare *pollicentur*.] Codices nonnulli, [*Si — velit* dari, *pollicentur*.] Sed vera est vulgata Lectio. Sic enim suprà, Libro Quarto, [*polliceantur obsides* dare.] Vide ad *lib*. 4. §. 19. & ad *lib*. 7. §. 34.

27 *Cognitâ Cæsar causâ*] Vide suprà, ad *lib*. 5. §. 41.

Ante Chr. LIII. U. C. Varr. DCCI.

eorum [28] sunt imperio, denunciare ut auxilia peditatûs equitatûsque mittant. His cognitis rebus; rem frumentariam providet, castris idoneum locum deligit: Ubiis imperat, ut pecora deducant, suáque omnia ex agris in oppida conferant: sperans, barbaros atque imperitos homines, inopiâ cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci. Mandat, ut crebros exploratores in Suevos mittant; quæque apud eos gerantur, cognoscant. Illi imperata faciunt; &, paucis diebus intermissis, referunt: "Suevos omnes, post-" eaquam certiores nuncii de exercitu Romanorum venerant; cum " omnibus suis sociorúmque copiis, quas coegissent, penitus ad ex-" tremos fines sese recepisse: Silvam esse ibi [29] infinitæ magnitudi-" nis, quæ appellatur Bacenis: Hanc longè introrsus pertinere; &, " pro nativo muro objectam, Cheruscos à Suevis, Suevósque à " Cheruscis, injuriis incursionibúsque prohibere: Ad ejus initium " silvæ, Suevos adventum Romanorum exspectare constituisse.

§ XI. *Gallorum Germanorúmque mores describuntur.*

QUONIAM ad hunc locum perventum est; non alienum esse videtur, de Galliæ Germaniæque moribus, & [30] quo modo differant eæ nationes inter sese, proponere. In Galliâ, non solùm in omnibus civitatibus, [31] atque in omnibus pagis partibúsque; sed pene etiam in singulis domibus, factiones sunt. Earúmque factionum sunt principes, qui summam auctoritatem eorum judicio habere existimantur; quorum ad arbitrium judiciúmque, summa omnium rerum consiliorúmque redeat. Idque ejus rei causâ antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilii egeret: Suos enim opprimi quisque, & circumveniri non patitur; neque, aliter si faciat, ullam inter suos habeat auctoritatem. Hæc eadem ratio est in summâ totius Galliæ; namque omnes civitates, [32] in partes divisæ sunt duas.

§ XII. *Æduorum & Sequanorum factiones. Rhemi in locum Sequanorum succedunt.*

QUUM Cæsar in Galliam venit; alterius factionis principes erant Ædui; alterius, Sequani. Ii, quum per se minùs valerent, quòd summa auctoritas antiquitus erat in Æduuis, magnæque eorum erant clientelæ; Germanos atque Ariovistum sibi adjunxerant: eósque ad se

28 *Sunt*] MSS Reg. & Eliens. *sint*. Quod & elegantius.

29 Infinitæ magnitudinis, *quæ appellatur*, &c.] MSS Reg. & Vossii, & Edit. Rom. *infinitâ magnitudine*. MS Eliens. *infinitam magnitudine*, *appellatam* &c.

20 *Quo modo*] Sic MSS Reg. & Vossii. In aliis deest, *modo*.

31 *Atque* in omnibus *pagis partibúsque*] Ita MSS & Editt. Vett. Græcus item, καὶ ἐν πάσαις. Scaliger & recentiores, sine causâ has voces [*in omnibus*] omiserunt; puto, quòd jam præcessisset, *in omnibus civitatibus*: Quæ ratio nihili est. Porrò, in Græcâ Versione deest vox, *partibúsque*. Quam proinde, cùm *pagi* sint *partes civitatum*, delendam, ut superfluam, existimat *Davisius*. Sed nihil opus. Est enim elegans Climax: *Non solùm in omnibus civitatibus, atque in omnibus pagis* partibúsque[*pagorum*;]*sed penè etiam in singulis* domibus, &c.

32 *In partes divisæ sunt duas*] Sic MSS Editi habent, *in duas partes divisæ sunt*. Sed prior iste multò concinnior est verborum ordo. Sic initio statim libri primi, *Gallia est omnis divisa in partes tres*.

se [33] magnis jacturis pollicitationibúsque perduxerant. Prœliis verò compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Æduorum interfectâ; tantum potentiâ antecesserant, ut magnam partem clientium ab Æduis ad se transducerent; obsidésque ab iis principum filios acciperent; & publicè jurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilii inituros; & partem finitimi agri per vim occupatam possiderent; Galliæque totius principatum obtinerent. Quâ necessitate adductus Divitiacus, auxilii petendi caussâ Romam ad Senatum profectus, infectâ re redierat. Adventu Cæsaris, factâ commutatione rerum; obsidibus Æduis redditis, veteribus clientelis restitutis, novis per Cæsarem comparatis; (quòd ii, qui se ad eorum amicitiam aggregaverant, meliore conditione atque æquiore imperio se uti videbant;) reliquis rebus, eorum gratiâ dignitatéque amplificatâ; Sequani principatum dimiserant. In eorum locum Rhemi successerant. Quos quòd adæquare apud Cæsarem gratiâ intelligebatur; ii, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Æduis conjungi poterant, se Rhemis in clientelam [34] dicabant. Hos illi diligenter tuebantur. Ita & novam & repentè collectam auctoritatem tenebant. Eo tum statu res erat; ut longè principes haberentur Ædui; secundum locum dignitatis, Rhemi obtinerent.

Ante Chr. LIII. U. C. *Varr.* DCCI.

§ XIII. *Druidum descriptio.*

In omni Galliâ, eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo: Nam plebs penè servorum habetur loco; quæ per se nihil audet, & nulli adhibetur concilio. Plerique, quum aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut injuriâ potentiorum premuntur; sese in servitutem dicant nobilibus: In hos eadem omnia sunt jura, quæ dominis in servos. Sed de his duobus generibus, alterum est Druidum, alterum equitum. Illi rebus divinis intersunt, sacrificia publica ac privata procurant, religiones interpretantur: Ad hos magnus adolescentium numerus, disciplinæ caussâ, concurrit: Magnóque hi sunt apud eos honore. Nam ferè de omnibus controversiis, publicis privatísque, constituunt: &, si quod est admissum facinus: si cædes facta; si de hæreditate, [35] si de finibus controversia est; iidem decernunt. Præmia pœnásque constituunt. Si quis aut privatus [36] aut publicus, eorum decreto non steterit; sacrificiis interdicunt. Hæc pœna apud eos est gravissima. Quibus ita est interdictum, ii numero impiorum ac sceleratorum habentur;

33 *Magnis* jacturis] *Justus Lipsius* emendat, *CAPTURIS*; *Salmasius*, *PACTURIS*. Hunc, *Davisius*; illum, *D. Vossius*, ex ipso *Cæsare* erroris convincit. Sic enim in Libro Tertio de Bello Civili, §. 93, (quod & *Cellarius* notavit;) *Magnis JACTURIS*, inquit, *sibi quisque eorum animos conciliabat*.

34 *Dicabant*] MSS Reg. & Vossii. & Editt. Vett. *dederant*. Quod idèm est.

35 Si *de finibus*] Voculam, *si*, à Scaligero & recentioribus omissam, ad concinnitatem autem sententiæ permultum conferentem, ex MS Eliensi & Editt. Vett. optimè restituit *Davisius*.

36 *Aut publicus*] Codd. nonnulli, *aut populus*.

Ante Chr. LIII. U. C. Varr. DCCI.

habentur; iis omnes decedunt, aditum eorum sermonémque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque iis petentibus jus redditur, neque honos ullus communicatur. His autem omnibus Druidibus præest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. [37] Hôc mortuo; si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit: At si sunt plures pàres, suffragio Druidum [38] adlegitur; Nonnunquam etiam de principatu armis contendunt. Ii certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Galliæ media habetur, considunt; in loco consecrato. Huc omnes undique, qui controversias habent, conveniunt; eorúmque judiciis decretísque parent. Disciplina in Britanniâ reperta, atque indè in Galliam translata esse existimatur: & nunc, qui diligentiùs eam rem cognoscere volunt, plerumque illò discendi causâ proficiscuntur. Druides à bello abesse consueverunt; neque tributa unà cum reliquis pendunt; militiæ vacationem, omniúmque rerum habent immunitatem. Tantis excitati præmiis, & suâ sponte multi in disciplinam conveniunt, & [39] à parentibus propinquísque mittuntur. Magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur. Itaque nonnulli annos vicenos in disciplinâ permanent. Neque fas esse existimant, ea litteris mandare; quum in reliquis ferè rebus publicis, privatísque rationibus, [40] Græcis litteris utantur. Id mihi duabus de caussis instituisse videntur; quòd neque in vulgus disciplinam efferri velint; neque eos, qui discunt, litteris confisos, minùs memoriæ studere: quod ferè plerisque accidit, ut, præsidio litterarum, diligentiam in perdiscendo, ac memoriam remittant. In primis hoc volunt persuadere: Non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios; atque hôc maximè ad virtutem excitari putant, metu mortis neglecto. Multa præterea de sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum naturâ, de deorum immortalium vi ac potestate disputant; & juventuti transdunt.

§ XIV. ALTERUM genus, est Equitum. Ii, quum est usus, atque aliquod bellum incidit; (quod ante Cæsaris adventum ferè quotannis accidere solebat, utì aut ipsi injurias inferrent, aut illatas propulsarent;) omnes in bello versantur. Atque eorum ut quisque est genere copiísque [41] amplissimus, ita plurimos circùm se ambactos clientésque habet. Hanc unam gratiam potentiámque noverunt.

§ XV. *Gallorum religio.* NATIO est omnis Gallorum, admodum dedita religionibus. Atque ob eam causam, qui sunt affecti gravioribus morbis, quíque in

37 *Hoc mortuo; siquis* ——. At *si sunt &c.*] MSS Reg. Eliens. Vossii, & Editt. Rom. [*Hoc mortuo*; aut *siquis* ——: aut, *si sunt &c.*] Nihilò minùs eleganter.

38 *Adlegitur*] In iisdem Codd. deest.

39 *A parentibus propinquisque*] Sic MSS Editi, *à propinquis parentibusque*. Ordine minus naturali.

40 *Græcis*] Dubitant de hâc voce plurimi viri docti. Sed eruditè eam propugnant *Davisius*, & *Cellarius* in locum. Quos vide.

41 *Amplissimus*] MS Reg. *amplissimis*.

Ante Chr. LIII. U. C. Varr. DCCI.

in prœliis periculíſque verſantur; aut pro victimis homines immolant, aut ſe immolaturos vovent; adminiſtríſque ad ea ſacrificia Druidibus utuntur: quòd, pro vitâ hominis niſi vita hominis reddatur, non poſſe aliter deorum immortalium numen placari arbitrantur: Publicéque ejuſdem generis habent inſtituta ſacrificia. Alii immani magnitudine ſimulacra habent: quorum contexta viminibus membra, vivis hominibus complent; quibus ſuccenſis, circumventi flammâ exanimantur homines. Supplicia eorum, qui in furto, aut latrocinio, aut aliquâ noxâ ſint comprehenſi; gratiora diis immortalibus eſſe arbitrantur: Sed, quum ejus generis copia deficit, etiam ad innocentium ſupplicia deſcendunt. Deum maximè Mercurium colunt: Hujus ſunt plurima ſimulacra: Hunc, omnium inventorem artium ferunt: hunc, viarum atque itinerum ducem: Hunc, ad quæſtus pecuniæ mercaturáſque habere vim maximam arbitrantur. Poſt hunc; Apollinem, & Martem, & Jovem, & Minervam. De his eandem ferè, quam reliquæ gentes, habent opinionem; Apollinem, morbos depellere; Minervam, operum atque artificiorum initia tranſdere; Jovem, imperium cœleſtium tenere; Martem, bella regere. [42] Huic, quum prœlio dimicare conſtituerunt, ea, quæ bello ceperint, plerumque devovent. Quæ ſuperaverint; animalia capta immolant: reliquas res in unum locum conferunt. Multis in civitatibus, harum rerum exſtructos tumulos locis conſecratis conſpicari licet: Neque ſæpe accidit, ut, neglectâ quiſpiam religione, aut capta apud ſe occultare, aut poſita tollere auderet: graviſſimúmque ei rei ſupplicium cum cruciatu conſtitutum eſt.

§ XVI. *Et mores.*

GALLI ſe omnes ab Dite patre prognatos prædicant: Idque ab Druidibus proditum dicunt. Ob eam cauſſam ſpatia omnis temporis, non numero dierum, ſed noctium, finiunt; Et dies natales, & menſium & annorum initia ſic obſervant, ut noctem dies ſubſequatur.

42 *Huic,* quum *prælio dimicare conſtituerunt, ea, quæ bello* ceperint, *plerumque devovent.* Quæ *ſuperaverint, animalia capta immolant, &c.* Scaliger & Recentiores, habent, *ceperunt.* Quod prorſus abſurdum. Nondum enim *bello* quicquam *ceperunt,* quum jam *prælio dimicare conſtituerunt* tantùm. Quare omninò cum Ciacconio legendum exiſtimo, *quæ bello CEPERINT*; hoc eſt, *quæ capturi ſint*; quæ *futurum eſt ut capiant*; τὰ ληφθησόμενα, ut optimè expreſſit Græcus: Atque ita planè ſcriptum eſt in MSS Reg. Elienſ. & Voſſii. Porrò, cum eodem Ciacconio, pro *Quæ ſuperaverint,* omninò legendum puto, *QUUM.* Nam in MS Elienſi ſcriptum eſt abbreviatè *quàm*: Et Librarii, qui non intellexerunt, τὸ [QUUM *ſuperaverint,*] oppoſitum eſſe τῷ [QUUM *prælio dimicare conſtituerunt*;] ſcripſerunt, [QUÆ *ſuperaverint,*] ut opponi videretur τῷ [Quæ *bello ceperint.*] Denique, (quod non obſervavit Ciacconius,) ex Vet. Edit. Romanâ ſcribendum exiſtimo, *SUPERAVERUNT*; ut reſpondeat præcedenti, *conſtituerunt.* Jamque tota ſententia aperta erit & elegans. *Huic,* QUUM *prælio dimicare* CONSTITUERUNT, *ea, quæ bello ceperint* [τὰ ληφθησόμενα,] *plerumque devovent:* QUUM SUPERAVERUNT, *animalia capta immolant, &c.*]

Ante Chr. LIII. U. C. *Varr.* DCCI.

quatur. In reliquis vitæ institutis, hôc ferè ab reliquis differunt; quòd suos liberos, nisi quum adoleverint ut munus militiæ sustinere possint, palam ad se adire non patiantur; filiúmque [43] puerili ætate, in publico, in conspectu patris assistere, turpe ducunt.

§ XVII. VIRI quantas pecunias ab uxoribus, dotis nomine, acceperunt; tantas ex suis bonis, æstimatione factâ, cum dotibus communicant. Hujus omnis pecuniæ conjunctim ratio habetur, fructúsque servantur. Uter eorum vitâ superârit; ad eam pars utriusque, cum fructibus superiorum temporum, pervenit. Viri in uxores, sicuti in liberos, vitæ necísque habent potestatem. Et quum paterfamilias illustriore loco natus decessit; ejus propinqui conveniunt; & de morte, si res in suspicionem venit, de uxoribus in servilem modum quæstionem habent; &, si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera sunt, [44] pro cultu Gallorum, magnifica & sumptuosa: Omniáque, quæ vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt; etiam animalia. Ac, paullò supra hanc memoriam, servi & clientes, quos ab iis dilectos esse constabat; justis funeribus confectis, unà cremabantur.

§ XVIII. QUÆ civitates commodiùs suam Rempubl. administrare existimantur, habent legibus sanctum; si quis quid de Rep. à finitimis rumore aut famâ acceperit, utì ad magistratum deferat; néve cum quo alio communicet: quòd sæpe homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus terreri, & ad facinus impelli, & de summis rebus consilium capere cognitum est. Magistratus, quæ visa sunt, occultant; quæque esse ex usu judicaverint, multitudini produnt. De Rep. nisi per consilium loqui non conceditur.

§ XIX. *Germanorum mores à Gallorum multum diversi describuntur.*

GERMANI multùm ab hâc consuetudine differunt. Nam neque Druides habent, qui rebus divinis præsint; neque sacrificiis student. Deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, & quorum opibus apertè juvantur; Solem, & Vulcanum, & Lunam: Reliquos ne famâ quidem acceperunt. Vita omnis in venationibus, atque in studiis rei militaris consistit; Ab parvulis, labori ac duritiæ student. Qui diutissimè impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem: Hôc ali staturam, ali vires, nervósque confirmari putant. Intrà annum verò xx feminæ notitiam habuisse, in turpissimis habent rebus. Cujus rei nulla est occultatio; quòd & promiscuè in fluminibus perluuntur; & pellibus, aut parvis rhenonum tegumentis utuntur; magnâ corporis parte nudâ.

§ XX. AGRICULTURÆ non student; majórque pars victûs eorum, [45] in lacte, & caseo, & carne consistit. Neque quisquam agri modum

dum

43 *Puerili ætate*] Sic MSS Reg. Eliens. & Vossii. Editi, [*In puerili ætate.*] Quod minus concinnum est, propter sequentes præpositiones.

44 *Pro cultu Gallorum*] Codd. nonnulli, [*pro* captu.] Quod non rejiciendum censet D. Vossius. Nam & Græcus habet, ὡς κατ' ἐκείνους γε. Cæsar utrâque harum vocum alibi utitur.

45 In *lacte*] Sic MSS & Edit. Vett. Recentiores omittunt, *in*.

dum certum, aut fines proprios habet: sed magistratus ac principes, in annos singulos, gentibus cognationibúsque hominum qui unà coierunt, [46] quantum & quo loco visum est, agri attribuunt; atque anno pòst, aliò transire cogunt. Ejus rei multas afferunt caussas: ne assiduâ consuetudine capti, studium bellum gerendi agriculturâ commutent: ne latos fines parare studeant, potentioréisque humiliores possessionibus expellant: ne accuratiùs, ad frigora atque æstus vitandos, ædificent: ne qua oriatur pecuniæ cupiditas, quâ ex re factiones dissensionésque nascuntur: ut animi æquitate plebem contineant, quum suas quisque opes æquari cum potentissimis videat. Ante Chr. LIII. U. C. Varr. DCCI.

CIVITATIBUS maxima laus est, quàm [47] latissimas circùm se vastatis finibus solitudines habere. Hoc proprium virtutis existimant; expulsos agris finitimos cedere, neque quenquam prope se audere consistere: Simul hôc se fore tutiores arbitrantur, repentinæ incursionis timore sublato. Quum bellum civitas aut illatum defendit, aut infert; magistratus, qui ei bello præsint, ut vitæ necísque habeant potestatem, deliguntur. In pace, nullus est communis magistratus; sed principes regionum atque pagorum inter suos jus dicunt, controversiásque minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cujusque civitatis fiunt; Atque ea juventutis exercendæ, ac desidiæ minuendæ causâ fieri prædicant. Atque, ubi quis ex principibus in consilio "se" dixit "ducem fore: [48] qui se- "qui velint, profiteantur;" consurgunt ii qui & caussam & hominem probant, suúmque auxilium pollicentur; atque ab multitudine collaudantur. Qui ex iis secuti non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur; omniúmque iis rerum postea fides [49] abrogatur. Hospites violare, fas non putant. Qui, quâque de causâ, ad eos venerunt; ab injuriâ prohibent, sanctósque habent; Iis omnium domus patent, victúsque communicatur. § XXI.

Ac fuit antea tempus, quum Germanos Galli virtute superarent, [50] & ultro bella inferrent; ac propter hominum multitudinem, agríque inopiam, trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea, quæ fertilissima sunt, Germaniæ loca; circa Hercyniam silvam, quam Eratostheni & quibusdam Græcis famâ notam esse video, quam illi Orciniam appellant; Volcæ Tectosages occupârunt, atque ibi conse- § XXII.

 de-

46 *Quantum & quo*] Sic MSS Editi, [*quantum* eis *& quo*.] Minùs eleganter, si non & minùs Latinè. Dicendum enim esset, [*quantum* sibi *&c*.]

47 *Latissimas*] Codd. nonnulli, *latissimè*. Quod propugnat Hotomannus, quia Cæsar hâc voce alibi utitur: Sed aliâ constructione; Quod non videtur Vir doctus satis advertisse.

48 *Qui sequi velint*] Sic MSS Scaliger & Recentiores ediderunt; [ut, *qui sequi velint*, *&c*.] Longè minùs eleganter.

49 *Abrogatur*.] Codd. plerique, *derogatur*.

50 *Et* —— ; *ac &c*.] Desunt in MSS hæ conjunctiones. Quali oratione ἀσυνδέτῳ sæpissime utitur Cæsar. Edit. Rom. pro [*& ultro*,] habet [*ut ultro*.]

Ante Chr. LIII. U. C. *Varr.* DCCI.

derunt. Quæ gens ad hoc tempus iis ſedibus ſe continet, ſummâmque habet juſtitiæ & bellicæ laudis opinionem; [51] núncque in eâdem inopiâ, egeſtate, patientiâ, quâ Germani, permanent: eodem victu, & cultu corporis, utuntur. Gallis autem, [52] Provinciæ propinquitas, & transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam atque uſus largitur: [53] Paullatim aſſuefacti ſuperari, multíſque prœliis victi, ne ſe quidem ipſi cum illis virtute comparant.

§ XXIII. *Hercynia Sylva.*

HUJUS Hercyniæ ſilvæ, quæ ſuprà demonſtrata eſt, latitudo, [54] IX dierum iter expedito patet. Non enim aliter finiri poteſt; neque menſuras itinerum noverunt. Oritur ab Helvetiorum, & Nemetum, & Rauracorum finibus; rectâque fluminis Danubii regione, pertinet ad fines Dacorum & Anartium. Hinc ſe flectit ſiniſtrorſum, diverſis à flumine regionibus; multarúmque gentium fines propter magnitudinem attingit; Neque quiſquam eſt [55] hujus Germaniæ, qui ſe [56] aut adiſſe ad initium ejus ſilvæ dicat, quum dierum iter LX proceſſerit; aut quo ex loco oriatur, acceperit. Multa in eâ genera ferarum naſci conſtat, quæ reliquis in locis viſa non ſint: Ex quibus quæ maximè differant ab cæteris, & memoriæ prodenda videantur, hæc ſunt.

§ XXIV. *Bos uno cornu.*

EST bos, cervi figurâ: cujus à mediâ fronte inter aures unum cornu exiſtit excelſius, magíſque directum his, quæ nobis nota ſunt, cornibus. Ab ejus ſummo, ſicut palmæ, [57] rami latè diffunduntur. Eadem eſt feminæ maríſque natura; eadem forma magnitudóque cornuum.

§ XXV. *Alces.*

SUNT item, quæ appellantur Alces. Harum eſt conſimilis [58] capreis figura, & varietas pellium; ſed magnitudine paullò antecedunt;

51 *Nunc* que *in eadem* ——— patientia, quâ *Germani, permanent.* ——— *Gallis autem &c.*] Codices nonnulli; [*Nunc*, quòd *in eâdem*— patientiâque *Germani permanent*; —— *Gallis autem &c.*] Atque ita omninò legendum exiſtimat J. M. Brutus. Verùm totam periodum attentiùs perpendenti, apparebit, iſto modo, neque illud [*Nunc*] apto eſſe loco poſitum; [dicendum enim potiùs fuiſſet, *Et, quòd Nunc in &c*:] neque id quod ſequitur, [*Paullatim &c.*] rectè cohærere: (dicendum enim fuiſſet, *Hi paullatim &c.)*

52 *Provinciæ*] Scaliger & recentiores hanc vocem omiſerunt: Sed omninò ad Sententiam opus eſt. MSS habent, *Provinciarum.* Græcus, rectè, τῆς τῶν Ρωμαίων ἐπαρχίας.

53 *Paullatim*] Quoniam hæc nonnihil hiulca videtur oratio conjicerem legendum, *Paullatimque.*

54 IX *dierum iter*] Dubitat Ciaconius annon ex eo quod infrà dicat Cæſar, reponendum hic ſit, *LX dierum iter.* Sed, ut optimè notavit Daviſius, manifeſtò hîc ſylvæ *latitudo* dicitur, illic *longitudo.*

55 *Hujus Germaniæ*] Rectè hanc quoque lectionem tuetur idem Vir Doctiſſimus adverſus Dionyſ. Voſſium, qui vocem [*hujus*] immeritò ſuſpectam habet.

56 Aut *adiſſe*] Sic MSS & Editt. vett. Scaliger & Recentiores vocem [*aut*] ſine cauſsâ omittunt.

57 *Rami latè*] Codices nonnulli, [*rami* quàm *latè*;] plurimi corruptè [*ramique latè*] Græcus, πολλοὺς κλάδους.

58 *Capreis*] Sic reſtituit Salmaſius. Al. *capris.* Teſtatur Dion. Voſſius, in ſuo vetere Codice ſcriptum eſſe, *capræ*; Unde legendum exiſtimat, *capreæ.*

cedunt; Mutilæque sunt cornibus, & crura sine nodis articulisque habent; Neque quietis caussâ procumbunt; Neque, si quo afflictæ casu conciderunt, erigere sese aut sublevare possunt. His sunt arbores pro cubilibus: Ad eas se applicant; atque ita paulùm modó [59] reclinatæ, quietem capiunt. Quarum ex vestigiis quum est animadversum à venatoribus, quò se recipere consueverint; omnes eo loco aut à radicibus subruunt, aut accidunt arbores tantum, ut summa species earum stantium relinquatur. Huc quum se [60] ex consuetudine reclinaverint; infirmas arbores pondere affligunt, atque unâ ipsæ concidunt.

Ante Chr. LIII. U. C. Varr. DCCI.

TERTIUM est genus eorum, qui Uri appellantur. Ii sunt magnitudine, paullò infrà elephantos: specie, & colore, & figurâ tauri. Magna vis eorum est, & magna velocitas; neque homini, neque feræ, quam conspexerint, parcunt. Hos studiosè foveis captos interficiunt. Hôc se labore durant adolescentes, atque hôc genere venationis exercent. Et, qui plurimos ex his interfecerunt; relatis in publicum cornibus, quæ sint testimonio; magnam ferunt laudem. Sed assuescere ad homines, & mansuefieri, ne parvuli quidem excepti possunt. Amplitudo cornuum, & figura, & species, multum [61] à nostrorum boum cornibus differt. Hæc studiosè conquisita, ab labris argento circumcludunt, atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur. § XXVI. *Uri.*

CÆSAR, postquam per Ubios exploratores comperit, Suevos sese in silvas recepisse; inopiam frumenti veritus, quòd, ut suprà demonstravimus, minimè omnes Germani agriculturæ student; constituit non progredi longiùs. Sed, ne omnino metum reditûs sui barbaris tolleret; atque ut eorum auxilia tardaret; reducto exercitu, partem ultimam pontis, quæ [62] ripam Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum CC rescindit; atque in extremo ponte turrim tabulatorum IV constituit, præsidiumque cohortium XII pontis tuendi caussâ ponit; magnisque eum locum munitionibus firmat. Ei loco præsidióque, C. Volcatium Tullum adolescentem præfecit. Ipse, quum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis [63] profectus; per Arduennam silvam, quæ est totius Galliæ maxima, atque ab ripis Rheni finibúsque Trevirorum ad Nervios pertinet, millibúsque [64] ampliùs D in longitudinem patet; L. Minucium Basilum cum omni equitatu præmittit, si quid celeritate itineris atque oppor-

§ XXVII. *Cæsar, inopia frumenti, exercitu trans Rhenum reducto, adversus Ambiorigem proficiscitur.*

59 *Reclinatæ*] MS Reg. aliique nonnulli, *acclinatæ.*

60 *Ex consuetudine*] In MSS Reg. Eliens. & Vossii, deest *ex.* Utroque modo alibi locutus est Cæsar.

61 *A*] Deest in MSS Reg. & Vossii, & Editt. Rom.

62 *Ripam*] Sic MS Reg. Al. *ripas.* Quæ & verior Lectio est. Vide ad *Lib.* 1. §. 28.

63 *Profectus*] Omittit hanc vocem Scaliger. Perperam. Ut ostenderunt Viri Eruditi, Dion. Vossius, & Davisius.

64 *Ampliùs D.*] Emendant hunc locum ex *Orosio* Viri docti, Dionys. Vossius, Cluverius, Cellarius, &c. & legunt, *ampliùs L.*

Ante Chr. LIII. U. C. *Varr.* DCCI.

opportunitate temporis proficere possit: Monet ut ignes in castris fieri prohibeat, ne qua ejus adventûs procul significatio fiat; Sese confestim subsequi dicit. Basilus, ut imperatum est, facit; celeriter, contráque omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit: eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur.

§ XXVIII. *Magna vis Fortunæ.*

MULTUM, quùm in omnibus rebus, tum in re militari, potest fortuna. Nam sicut magno accidit casu, ut in ipsum incautum atque imparatum incideret, priúsque ejus adventus ab hominibus videretur, quàm famâ ac nunciis afferetur: Sic magnæ fuit fortunæ; omni militari instrumento, quod circùm se habebat, erepto; rhedis, equísque comprehensis; ipsum effugere [65] mortem. Sed hoc eo factum est, quòd, ædificio circumdato silvâ, (ut sunt ferè domicilia Gallorum, qui, vitandi æstûs causâ, plerumque silvarum ac fluminum petunt propinquitates;) comites familiarésque ejus angusto in loco paullisper equitum nostrorum vim sustinuerunt. Iis pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit: fugientem silvæ texerunt. [66] Sic & ad subeundum periculum, & ad vitandum, multum fortuna valuit.

§ XXIX. *Ambiorigis copiæ diffugiunt.*

AMBIORIX copias suas judicióne non conduxerit, quòd prœlio dimicandum non existimaverit; an tempore exclusus, & repentino equitum adventu prohibitus fuerit, quum reliquum exercitum subsequi crederet; dubium est. Sed certè, clàm dimissis per agros nunciis, sibi quemque consulere jussit; Quorum pars in Arduennam silvam, pars in continentes paludes profugit. Qui [67] proximi Oceanum fuerunt; ii insulis sese occultaverunt, quas æstus efficere consuêrunt: Multi, ex suis finibus egrèssi, se suáque omnia alienissimis crediderunt. Cativulcus rex dimidiæ partis Eburonum, qui unà cum Ambiorige consilium inierat; ætate jam confectus, quum laborem aut belli aut fugæ ferre non posset; omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui ejus consilii auctor fuisset; taxo, cujus magna in Galliâ Germaniâque copia est, se exanimavit. Segni Condrusíque, ex gente & numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Trevirósque; legatos ad Cæsarem miserunt, oratum, "ne se in hostium numero duceret; néve omnium Germanorum, "qui essent citra Rhenum, unam esse caussam judicaret: Nihil se "de bello cogitâsse; nulla Ambiorigi auxilia misisse." Cæsar, exploratâ re quæstione captivorum; si qui ad eos Eburones ex fugâ convenissent, ad se ut reducerentur imperavit: si ita fecissent, fines eorum se violaturum negavit.

TUM,

65 *Mortem*] Delendam censent hanc vocem contra omnium Codicum fidem, Ciacconius, Scaliger, Dionys. Vossius, & Cellarius. Sed, sine causâ; ut eruditè ostendit Davisius.

66 *Sic & ad*] Ita MSS Editi Recentiores, *Sic ad.* Minus eleganter.

67 *Proximi* Oceanum] Sic edidit Davisius ex optimis membranis J. F. Gronovii. Al. [*proximi* Oceano.]

Ante Chr. LIII. U. C. Varr. DCCI.

§ XXX. *Cæsar, partito exercitu, ipse Ambiorigem persequitur.*

TUM, copiis in tres partes distributis, impedimenta omnium legionum Atuaticam contulit. Id castelli nomen est. Hoc ferè est in mediis Eburonum finibus; ubi Titurius atque Aurunculeius, hiemandi caussâ, consederant. Hunc quùm reliquis rebus locum probabat; tum, quòd superioris anni munitiones integræ manebant, ut militum laborem sublevaret. Præsidio impedimentis legionem quartam decimam reliquit; unam ex iis III, quas proximè conscriptas ex Italiâ transduxerat. Ei legioni castrísque, Q. Tullium Ciceronem præfecit; ducentósque equites attribuit. Partito exercitu; T. Labienum cum legionibus III ad Oceanum versùs, in eas partes quæ Menapios attingunt, proficisci jubet: C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quæ [68] Atuaticis adjacet, depopulandam mittit: Ipse cum reliquis tribus ad flumen [69] Scaldim quod influit in Mosam, extremásque Arduennæ partes, ire constituit; quò cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. Discedens, post diem VII sese reversurum confirmat; Quam ad diem ei legioni, quæ in præsidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat. Labienum Treboniúmque hortatur, si Reipubl. commodo facere possint, ad eam diem revertantur; ut, rursus communicato consilio, exploratísque hostium rationibus, aliud initium belli capere possint.

§ XXXI. *Non sine magnis difficultatibus.*

ERAT, ut suprà demonstravimus, manus certa nulla, non præsidium, non oppidum, quod se armis defenderet; sed in omnes partes dispersa multitudo. Ubi cuique aut vallis abdita, aut locus silvestris, aut palus impedita, spem præsidii aut salutis aliquam offerebat; consederat. Hæc loca, [70] vicinitatibus, erant nota: Magnámque res diligentiam requirebat, non in summâ exercitûs tuendâ [71] (nullum enim poterat universis, ab perterritis ac dispersis, periculum accidere;) sed in singulis militibus conservandis. Quæ tamen, ex parte, res ad salutem exercitûs pertinebat: Nam & prædæ cupiditas, multos longiùs evocabat; [72] & silvæ incertis occultísque itineribus, confertos adire prohibebant. Si negotium confici, stirpémque hominum sceleratorum interfici vellet; dimittendæ plures manus, diducendique erant milites: Si continere ad signa manipulos vellet, ut instituta ratio & consuetudo exercitûs Romani postulabat; locus ipse erat præsidio barbaris; neque ex occulto insidiandi, & dispersos circumveniendi, singulis deerat audacia. [73] At in ejusmodi difficultatibùs,

68 *Atuaticis*] MSS *ad Atuaticos.*

69 *Scaldim*] Cellarius aliique, *Sabin*; *le Sambre*. Cluverius, *Scaldim* retinendam censet.

70 *Vicinitatibus*] Hanc vocem ita interpretatur Davisius, ut idem significet quod, *propter vicinitatem inter se*. Alii, *vicinitatibus nota*; intelligunt, *vicinis nota*.

71 *Nullum enim poterat universis, ab perterritis &c.*] Ità pulcherrimè restituit Davisius ex Codice Ursini. Alii, languidè admodum; *nullum enim poterat, universis perterritis, &c.*

72 Et *silvæ*] Sic MSS. Editi recentiores, [ac *silvæ*.] Quod hìc minùs aptum.

73 *At*] MSS Elienf. & Vossii, *Ut*. Al. codices, *Et*.

Ante Chr. LIII. U. C. Varr. DCCI.

tibus, quantum diligentiâ provideri poterat, providebatur: Ut potiùs in nocendo aliquid omitteretur, etsi omnium animi ad ulciscendum ardebant; quàm cum aliquo detrimento militum noceretur. Dimittit ad finitimas civitates nuncios Cæsar: omnes [74] evocat spe prædæ, ad diripiendos Eburones; ut potiùs in silvis Gallorum vita, quàm [75] legionariorum, [76] periclitetur; simul, ut magnâ multitudine circumfusâ, pro tali facinore stirps ac nomen civitatis tollatur. Magnus undique numerus celeriter convenit.

§ XXXII. *Sigambri interim Rhenum transeuntes, castra Ciceronis adoriuntur.*

HÆC in omnibus Eburonum partibus gerebantur; diésque appetebat VII, quem ad diem Cæsar ad impedimenta legionémque reverti constituerat. Hìc, quantum in bello fortuna possit, & quantos afferat casus, cognosci potuit. Dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstravimus; manus erat nulla, quæ parvam modò timoris caussam afferret. Trans Rhenum ad Germanos pervenit fama; diripi Eburones, atque ultro omnes ad prædam evocari. Cogunt equitum II millia Sigambri, qui sunt proximi Rheno; à quibus receptos ex fugâ Tenchtheros atque Usipetes, suprà docuimus: [77] Transeunt Rhenum navibus ratibúsque, XXX millibus passuum infra eum locum, ubi pons erat [78] imperfectus, præsidiúmque ab Cæsare relictum: Primos Eburonum fines adeunt: Multos ex fugâ dispersos excipiunt: Magno pecoris numero, cujus sunt cupidissimi barbari, potiuntur. Invitati prædâ longiùs procedunt. Non hos palus in bello latrociniísque natos, non silvæ morantur. Quibus in locis sit Cæsar, ex captivis quærunt: profectum longiùs reperiunt, omnémque exercitum discessisse cognoscunt. Atque unus ex captivis: "Quid vos," inquit, "hanc miseram ac tenuem sectamini prædam, quibus jam licet esse fortunatissimis? III horis Atuatucam "[79] venire potestis; huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit. Præsidii tantum est, ut ne murus quidem cingi "possit, neque quisquam egredi extra munitiones audeat." Oblatâ spe; Germani, quam nacti erant prædam, in occulto relinquunt: Ipsi Atuatucam contendunt; usi eodem duce, cujus hæc indicio cognoverant.

§ XXXIII. CICERO, qui [80] per omnes superiores dies, præceptis Cæsaris, summâ

74 *Evocat*] MSS Reg. Elienf. & Vossii, & Editt. Vett. [ad se *vocat.*] Fortè omiserunt Editores nuperi voces istas, *ad se*; propter eas quæ sequuntur, *ad diripiendos Eburones.* Quarum tamen neutræ vacant.

75 *Legionariorum.*] Codd. nonnulli, *legionarius miles.* Quod idem est.

76 *Periclitetur*] Sic MSS. Al. *periclitaretur.* Sed meliùs convenit, *periclitetur*; propter sequens, *tollatur.*

77 *Transeunt* —— : *Primos &c.*] Sic MSS Reg. & Vossii. Al. *Transeuntes* ——, *primos, &c.* Quod parùm interest.

78 *Imperfectus*] Nonnulli codices, *perfectus.* Sed malè.

79 *Venire potestis*] Codex Antiquus *Menardi*, à *Gronovio* citatus; [*venire potest.*] Quod idem est.

80 *Per*] Deest in MSS. Et deesse potest; ut rectè observat Davisius.

summâ diligentiâ milites in castris continuisset; ac ne calonem quidem quemquam extra munitionem egredi passus esset: septimo die, diffidens Cæsarem de numero dierum fidem servaturum; quòd longiùs [81] eum progressum audiebat, neque ulla de ejus reditu fama afferebatur; simul, eorum permotus vocibus, qui illius patientiam penè obsessionem appellabant, siquidem ex castris egredi non liceret: nullum hujusmodi casum exspectans, quo IX oppositis legionibus, maximóque equitatu, dispersis ac pene deletis hostibus, in millibus passuum III offendi posset; V cohortes frumentatum in proximas segetes [82] misit, quas inter & castra unus omnino collis intererat. Complures erant in castris ex legionibus ægri relicti: Ex quibus qui hôc spatio dierum convaluerant, circiter CCC sub vexillo unà mittuntur. Magna præterea multitudo calonum, magna vis jumentorum, quæ in castris subsederat; factâ potestate, sequitur. Ante Chr. LIII. U. C. Varr. DCCI.

Hôc ipso tempore, [83] casu Germani equites interveniunt; protinúsque eodem illo, quo venerant, cursu, ab Decumanâ portâ in castra irrumpere conantur: nec priùs sunt visi, objectis ab eâ parte silvis, quàm castris appropinquarent usque eò, ut qui sub vallo [84] tenderent mercatores, recipiendi suî non haberent facultatem. Inopinantes nostri, re novâ perturbantur; ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. Circumfunduntur hostes ex reliquis partibus, si quem aditum reperire possent. Ægrè nostri portas tuentur: reliquos aditus locus ipse per se, munitióque defendit. Totis trepidatur castris; atque alius ex alio caussam tumultûs quærit: neque quò signa ferantur, neque quam in partem quisque conveniat, provident. Alius jam capta castra pronunciat: Alius, deleto exercitu atque imperatore, victores barbaros venisse contendit: Plerique novas sibi ex loco religiones fingunt; Cottæque & Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis; confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum esse intus præsidium. Perrumpere nituntur; séque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant. § XXXIV.

ERAT æger in præsidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Cæsarem duxerat: cujus mentionem superioribus prœliis fecimus: Ac diem jam V cibo caruerat. Hic, diffisus suæ atque omnium saluti, inermis ex tabernaculo prodit: videt imminere hostes, atque in summo esse rem discrimine: capit arma à proximis, atque § XXXV. *Mira in hoc casu Sex. Baculi virtus.*

81 *Eum*] Deest in MSS. Et deesse itidem potest.

82 *Misit*] MSS *mittit*. Quod & meliùs convenit; propter sequentia, *mittuntur* & *sequitur*.

83 *Casu*] Ita ex Ursini Codicibus restitui. Quod enim in Editis omnibus est, [*& casu,*] perturbat Sententiam. Græcus Interpres item rectè omisit copulam.

84 *Tenderent*] Tentoria haberent. Sic apud Virgilium, [*Hic sævus* tendebat *Achilles.*] Et, [*legio latis* tendebat *in arvis.*] Oppositum, [*Nautici tabernacula* detendunt;] apud *Livium*. Et apud *Cæsarem* infrà de bello Civ. *lib.* 3. §. 71. [*tabernaculísque* detensis.]

Ante Chr. LIII. U. C. Varr. DCCI.

atque in portâ consistit. Sequuntur hunc centuriones ejus cohortis quæ in statione erat: paullisper prœlium unà sustinent. Relinquit animus Sextium, gravibus acceptis [85] vulneribus: Ægrè, per manus tractus, servatur. Hôc spatio interposito, reliqui sese confirmant; tantùm ut in munitionibus consistere audeant, speciémque defensorum præbeant.

§ XXXVI. INTERIM, confectâ frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt. Præcurrunt equites; quanto res sit in periculo, cognoscunt. Hìc verò nulla munitio est, quæ perterritos recipiat. Modò conscripti, atque usûs militaris imperiti, ad tribunum militum centurionésque ora convertunt; quid ab his præcipiatur, expectant. Nemo est tam fortis, quin rei novitate perturbetur. Barbari, signa procul conspicati, [86] oppugnatione desistunt: Redîsse primò legiones credunt, quas longiùs discessisse ex captivis cognoverant: Postea, despectâ paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt.

§ XXXVII. *Romanorum clades aliqua.*

CALONES in proximum tumulum procurrunt: Hinc celeriter dejecti, se in signa manipulósque conjiciunt: eò magìs timidos perterrent milites. Alii, "cuneo facto ut celeriter perrumpant," censent. "Quoniam tam propinqua sint castra; etsi pars aliqua circumventa "ceciderit, at reliquos servari posse" confidunt. Alii, "ut in jugo "consistant, atque eundem omnes ferant casum." Hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo unà profectos docuimus: Itaque inter se cohortati, duce C. Trebonio equite R. qui eis erat præpositus, per medios hostes perrumpunt; incoluméſque ad unum, in castra perveniunt omnes. Hos subsecuti calones equitésque eodem impetu, militum virtute servantur. At ii qui in jugo constiterant, nullo etiam nunc usu rei militaris [87] percepto; neque in eo quod probaverant consilio pemanere, ut se loco superiore defenderent; neque eam, quam profuisse aliis vim celeritatémque viderant, imitari potuerunt: sed se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserunt. Centuriones; quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum, causâ virtutis, in superiores erant ordines hujus legionis transducti; ne ante partem rei militaris laudem amitterent, fortissimè pugnantes conciderunt. Militum pars, horum virtute

85 *Vulneribus: Ægrè — servatur.*] Plurimi MSS & Editt. Vett. post vocem [*vulneribus,*] addunt *deficiens.* Unde *Davisius* conjecit legendum, [*vulneribus* deficiens: *Ægre — servatur.*] Sed languidior paullò post ista locutio [*relinquit animus Sextium* ——— *deficiens.*] Elegantior videtur interpunctio illa, [*Relinquit animus Sextium, gravibus acceptis vulneribus:* Deficiens, *ægrè per manus tractus servatur.*] Davisius, in Addendis ad Notas suas, vocem [*deficiens*] eliminandam tandem existimat. Sed perinde est.

86 *Oppugnatione*] Sic MSS Al. *ab oppugnatione.* Sed utroque modo alibi loquitur Cæsar.

87 *Percepto*] Suspectam habet hanc vocem Scaliger. Sed Cæsaris sapit perspicuitatem. De bello Civili, *lib.* 3. §. 70, [*qui* —— *usum quoque ejus generis prœliorum* perciperent.] Quod & notavit *Davisius* in Addendis.

tute ſummotis hoſtibus, præter ſpem incolumis in caſtra pervenit: pars, à barbaris circumventa, periit. Ante Chr. LIII. U. C. Varr. DCCI.

GERMANI, deſperatâ expugnatione caſtrorum, quòd noſtros jam conſtitiſſe in munitionibus videbant; cum eâ prædâ, quam in ſilvis depoſuerant, trans Rhenum ſeſe receperunt. [88] Ac tantus fuit, etiam poſt diſceſſum hoſtium, terror; ut eâ nocte, quum C. Voluſenus miſſus cum equitatu ad caſtra veniſſet, [89] fidem non faceret adeſſe cum incolumi Cæſarem exercitu. Sic omnium animos timor præoccupaverat, ut, penè alienatâ mente, deletis omnibus copiis, equitatum tantum ſe ex fugâ recepiſſe dicerent; neque, incolumi exercitu, Germanos caſtra oppugnaturos fuiſſe, contenderent. Quem timorem, Cæſaris adventus ſuſtulit. §XXXVIII *Barbari tamen oppugnatione tandem deſiſtunt, domumque revertuntur.*

REVERSUS ille, eventûs belli non ignarus; unum, quòd cohortes ex ſtatione & præſidio eſſent emiſſæ, queſtus; "ne minimo "quidem caſui locum relinqui debuiſſe, multum fortunam in re"pentino hoſtium adventu potuiſſe," [90] indicavit: "multo etiam "amplius, quòd pœnè ab ipſo vallo portíſque caſtrorum barbaros "avertiſſent." Quarum omnium rerum maximè admirandum videbatur, quòd Germani, qui eo conſilio Rhenum tranſierant, ut Ambiorigis fines depopularentur; ad caſtra Romanorum delati, optatiſſimum Ambiorigi beneficium obtulerunt. § XXXIX.

CÆSAR, ad vexandos rurſus hoſtes profectus; magno coacto numero ex finitimis civitatibus, in omnes partes dimittit. Omnes vici atque omnia ædificia, quæ quiſque conſpexerat, incendebantur: Præda ex omnibus locis agebatur: Frumenta non ſolùm à tantâ multitudine jumentorum atque hominum conſumebantur, ſed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant. Ut, ſi qui etiam in præſentiâ ſe occultaſſent; tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopiâ pereundum videretur. Ac ſæpe in eum locum ventum eſt; tanto in omnes partes, diviſo equitatu, ut non modò viſum ab ſe Ambiorigem in fugâ captivi, ſed [91] nec planè etiam abiſſe ex conſpectu contenderent; ut, ſpe conſequendi illatâ, atque infinito labore ſuſcepto, qui ſe ſummam à Cæſare gratiam ituros putarent, penè naturam ſtudio vincerent; ſempérque [92] paullum ad ſummam felicitatem defuiſſe videretur: atque ille latebris, ac ſilvis, aut ſaltibus ſe eriperet; & noctu occultatus alias regiones partéſque peteret, non majore equitum præſidio quam IV, quibus ſolis vitam ſuam committere audebat. § XL. *Cæſar Eburonum fines populatur. Ambiorix difficillime effugit.*

TALI

88 *Ac*] Reponit Daviſius ex MS Elienſ. & Edit. Rom. *At*. Sed & illud, *Ac*, eleganter retineri poteſt. Cujus vim optimè expreſſit Græcus, Τοσῦτος δὲ καὶ &c.

89 *Fidem non* faceret] Codd. nonnulli, [*fidem non* haberet.] Quod abſurdum: niſi legatur, *haberent*, [ii ſcilicet qui in caſtris eſſent, & ad quos miſſus fuerit *Voluſenus*.

90 *Indicavit*] Ita ex MS Elienſi reſtituit Daviſius. Al. *judicavit*.

91 *Nec planè etiam*] Hoc eſt, *necdum planè*. Eleganter admodum.

92 *Paullum*] MS Reg. *perpaullum*. Quod, hoc in loco, multò eſt elegantius.

Ante Chr. LIII. U. C. *Varr.* DCCI.

§ XLI. *Cæsar in Italiam revertitur.*

TALI modo vastatis regionibus; exercitum Cæsar, duarum cohortium damno, Durocortorum Rhemorum reducit; Conciliòque in eum locum Galliæ indicto, de conjuratione Senonum & Carnutum quæstionem habere instituit; Et de Accone, qui princeps ejus consilii fuerat, graviore sententiâ pronunciatâ, more majorum supplicium sumpsit. Nonnulli, judicium veriti, profugerunt. Quibus quum aquâ atque igni interdixisset; II legiones ad fines Trevirorum, II in Lingonibus, VI reliquas in Senonum finibus Agendici in hibernis collocavit. Frumentóque exercitui proviso; ut instituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus est.

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE

BELLO GALLICO

LIBER SEPTIMUS.

ARGU-

ARGUMENTUM.

I. *Gallorum multæ gentes de bello renovando consilia ineunt.* III. *Carnutes plurimos cives Romanos Genabi subitò occidunt.* IV. *Vercingetorix clientes suos ad bellum incendit; eique, multarum gentium consensu, defertur imperium.* VIII. *Cæsar Arvernos subitò invadit & opprimit.* X. *Vercingetorix Gergoviam Boiorum oppugnat; quo eum insequitur Cæsar.* XI. *Cæsar Vollaunodunum & Genabum expugnat.* XII. *Vercingetorix oppugnatione Gergoviæ desistit: Cæsar Noviodunum occupat; Vercingetorigis equitatum fugat; Avaricum obsidet.* XIII. *Vercingetorigis consilio, urbes Biturigum, ut Romani commeatu prohibeantur, incenduntur.* XVI. *Cæsar magnâ rei frumentariæ difficultate laborat.* XVII. *Exercitus utrinque appropinquant, nec tamen prælium committitur.* XIX. *Vercingetorix à suis proditionis insimulatus, se purgat.* XXI. *Cæsar Avaricum oppugnare pergit.* XXII. *Murorum Gallicorum forma.* XXIII. *Cæsar Avaricum magnâ virtute defensum, tandem expugnat.* XXVIII. *Vercingetorix suos consolatur.* XXIX. *Ad bellum majoribus copiis renovandum se accingit.* XXX. *Cæsar intestinas Æduorum turbas compescit.* XXXII. *Deinde ad Gergoviam Arvernorum, exercitum ducit.* XXXIII. *Et flumen Elaver astu trajicit.* XXXIV. *Collémque munitum, prope urbem, in conspectu Vercingetorigis, noctu occupat.* XXXV. *Intereà Ædui à Romanis deficere instituunt.* XXXVIII. *Cæsaris autem prudentiâ & celeritate, quodam modo pacantur.* XLI. *Cæsar prope Gergoviam, trinis hostium castris stratagemate potitur.* XLIV. *Romani, oppidum avidius invadentes, magnâ cum clade repelluntur.* XLIX. *Cæsar temeritatem militum reprehendit.* L. *In Æduos castra movet.* LII. *Noviodunum à perfidis Æduis occupatum incenditur.* LIV. *Labienus, rebus prosperè apud Parisios gestis, ad Cæsarem cum omnibus copiis revertitur.* LVII. *Æduorum exemplo, Galli ferè omnes à Romanis deficiunt.* LVIII. *Eorum apparatus ad bellum.* LIX. *Duce Vercingetorige, Cæsarem in Lingonum finibus aggrediuntur.* LXI. *Et magnâ cum cæde fugantur.* LXII. *Cæsar eos ad Alesiam usque insequitur.* LXIII. *Alesiæ descriptio.* LXIV. *Galli prælio equestri superantur.* LXV. *Vercingetorix equitatum suum dimittit.* LXVI. *Cæsar Alesiam circumvallat.* LXVIII. *Suúmque item exercitum aliâ munitione contra exteriorem hostem circumvallat.* LXIX. *Galli, convocatis undique auxiliis, obsidione suos liberare conantur.* LXXI. *Critognati, in Alesiâ obsessi, consilium, de suorum corporibus comedendis.* LXXII. *Galli intra extráque oppidum se ad Romanos utrinque aggrediendos apparant.* LXXIII. *Prælium equestre, in quo Romani superiores.* LXXIV. *Galli Romanos semel atque iterum aggressi, repelluntur.* LXXXI. *Tandem Romani ex munitionibus suis erumpentes, Gallos ingenti cum strage fugant.* LXXXII. *Alesia & Vercingetorix deduntur.* LXXXIII. *Item Ædui, aliique. Denique Cæsar legiones in biberna mittit.*

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE

BELLO GALLICO

LIBER VII.

Ante Chr. LII. U. C. *Varr.* DCCII.

§ I. *Gallorum multæ gentes de bello renovando consilia ineunt.*

QUIETA Galliâ; Cæsar, ut constituerat, in Italiam ad conventus agendos proficiscitur: Ubi cognoscit de P. Clodii cæde: [1] De Senatûsque consulto certior factus, ut omnes Italiæ juniores conjurarent; delectum totâ provinciâ habere instituit. Eæ res in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur: Addunt ipsi & affingunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur; "retineri urbano motu Cæsarem, neque in tantis dissensionibus ad exercitum venire posse." Hâc impulsi occasione; qui jam antè se populi R. imperio subjectos dolerent, liberiùs atque audaciùs de bello consilia inire incipiunt. [2] Indictis inter se principes Galliæ conciliis, silvestribus ac remotis locis, queruntur de Acconis morte: Posse hunc casum ad ipsos recidere demonstrant: Miserantur communem Galliæ fortunam:

L Omnibus

1 De *Senatûsque consulto*] MSS Eliens. & Vossii, omittunt præpositionem. Malè. Sensus enim is est, quem Græcus rectè expressit: τὴν δὲ γερουσίαν ψηφίσασθαι μαθὼν &c.

2 *Indictis inter se principes Galliæ conciliis,*] Vide suprà ad *Lib.* 5. §. 41.

Ante Chr. LII. U. C. *Varr.* DCCII.

Omnibus pollicitationibus ac præmiis deposcunt, qui belli initium faciant & sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. Ejus in primis rationem habendam esse dicunt, priùs quam eorum clandestina consilia efferantur; ut Cæsar ab exercitu intercludatur. Id esse facile; quòd neque legiones, absente Imperatore, ex hibernis egredi audeant; neque Imperator, sine præsidio ad legiones pervenire possit. Postremò, in acie præstare interfici, quàm non veterem belli gloriam, libertatémque quam à majoribus acceperint, recuperare.

§ II. His rebus agitatis, profitentur Carnutes; " se nullum periculum, " communis salutis caussâ, recusare; principésque se ex omnibus, " bellum facturos pollicentur. Et, quoniam in præsentia obsidibus " cavere inter se non possent, ne res efferatur; ut jurejurando ac " fide sanciatur petunt, (collatis militaribus signis, [3] quo more eo- " rum gravissimæ cærimoniæ continentur,) ne, facto initio belli, " à reliquis deserantur." Tunc collaudatis Carnutibus, dato jurejurando ab omnibus qui aderant, tempore ejus rei constituto, ab concilio disceditur.

§ III. *Carnutes plurimos cives Romanos Genabi subitò occidunt.*

Ubi ea dies venit; Carnutes, Cotuato & Conetoduno ducibus, desperatis hominibus, Genabum dato signo concurrunt. Civésque Romanos, qui negotiandi caussâ ibi constiterant; in iis C. Fusium Cottam, [4] honestum equitem Romanum, qui rei frumentariæ jussu Cæsaris præerat; interficiunt: Bonáque eorum diripiunt. Celeriter ad omnes Galliæ civitates fama perfertur; (Nam, [5] ubi major atque illustrior incidit res, clamore per agros regionésque significant: Hunc alii deinceps excipiunt, & proximis tradunt: Ut tunc accidit:) Nam, quæ Genabi oriente Sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum audita sunt: Quod spatium, est millium passuum circiter CLX.

§ IV. *Vercingetorix clientes suos ad bellum incendit; eique, multarum gentium consensu, defertur imperium.*

Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Arvernus, summæ potentiæ adolescens; cujus pater principatum Galliæ totius obtinuerat, &, ob eam caussam quòd regnum appetebat, ab civitate erat interfectus: convocatis suis clientibus, facilè eos incendit. Cognito ejus consilio, ad arma concurritur: [6] Prohibetur ab Gobanitione patruo suo, reliquísque principibus, qui hanc tentandam fortunam non existimabant: Expellitur ex oppido Gergoviâ: Non desistit tamen; atque in agris habet delectum egentium ac perditorum.

Hâc

3 *Quo more eorum gravissimæ cærimoniæ continentur.*] Codd. nonnulli; *Quod, more eorum, gravissimâ cærimoniâ continetur.* Sed præstat vulgata Lectio.

4 *Honestum*] MS Reg. *honestissimum.*

5 *Ubi*] MSS habent, *ubique*; [*ubicunque,*]

6 Prohibetur ab *Gobanitione*—*Expellitur ex oppido Gergoviâ:*] Ita restituit Davisius ex MSS & Vett. Editt. Scaliger & Recentiores, omissâ voce [*Prohibetur,*] ediderunt: *Ab Gabanitione — expellitur ex oppido Gergoviâ.* MS Reg. habet, *Prohibetur à Gergoviâ ab Gobanitione &c:* Deinde, omisso nomine [*Gergoviâ,*] exhibet; *expellitur ex oppido.* Sed præstat prior Lectio.

Hâc coactâ manu; quoscumque adit ex civitate, ad suam sententiam perducit: hortatur ut, communis libertatis caussâ, arma capiant: Magnísque coactis copiis, adversarios suos, à quibus paullò antè erat ejectus, expellit ex civitate. Rex ab suis appellatur; dimittit quoquoversùs legationes: obtestatur, ut in fide maneant. Celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemovices, Andes, reliquósque omnes qui Oceanum attingunt, adjungit: Omnium consensu, ad eum defertur imperium. Quâ oblatâ potestate, omnibus iis civitatibus obsides imperat; certum numerum militum celeriter ad se adduci jubet: Armorum quantum quæque civitas domi, quodque ante tempus efficiat, constituit: In primis equitatui studet. Summæ diligentiæ, summam imperii severitatem addit: Magnitudine supplicii, dubitantes cogit: Nàm, majore commisso delicto, igni atque omnibus tormentis necat: leviore de caussâ, auribus defectis, aut singulis effossis oculis, domum remittit; ut sint reliquis documento, & magnitudine pœnæ perterreant alios.

Ante Chr. LII. U. C. Varr. DCCII.

HIS suppliciis celeriter coacto exercitu; Luterium Cadurcum, summæ hominem audaciæ, cum parte copiarum in Ruthenos mittit: Ipse in Bituriges proficiscitur. Ejus adventu Bituriges ad Æduos, quorum erant in fide, legatos mittunt, subsidium rogatum, quo faciliùs hostium copias sustinere possint. Ædui, de consilio legatorum quos Cæsar ad exercitum reliquerat, copias equitatûs peditatûsque subsidio Biturigibus mittunt. Qui quum ad flumen Ligerim venissent, quod Bituriges ab Æduis dividit; paucos dies ibi morati, neque flumen transire ausi, domum [7] revertuntur: Legatísque nostris renunciant, " se Biturigum perfidiam veritos revertisse; quibus id " consilii fuisse cognoverint, ut, si flumen transîssent, unâ ex " parte ipsi, alterâ Arverni se circumsisterent." Id eâne de caussâ, quam legatis pronunciârunt, an perfidiâ adducti fecerint; quòd nihil nobis constat; non videtur pro certo esse ponendum. Bituriges eorum discessu, statim [8] se cum Arvernis conjungunt. § V.

His rebus in Italiam Cæsari nunciatis; quum jam ille virtute Cn. Pompeii urbanas res commodiorem in statum pervenisse intelligeret, in Transalpinam Galliam profectus est. Eò quum venisset; magnâ difficultate afficiebatur, quâ ratione ad exercitum pervenire posset. Nam, si legiones in Provinciam accerseret; se absente, in itinere prœlio dimicaturas intelligebat: Si ipse ad exercitum contenderet; § VI.

7 *Revertuntur:*] Sic MSS & Editt. Vett. Scaliger & recentiores; *revertunt*. Quod minùs aptum. Optimi enim authores, tempore præterito, sæpissimè usurpant, *reverterunt*; præsenti autem tempore, passivè ferè efferunt, *revertuntur*. Vide infrà de bello Hispan. *Not. ad* §. 12. Fortasse in Editione Scaligeranâ error erat Typographicus, quem secuti sunt Recentiores.

8 Se *cum Arvernis* conjungunt.] MSS Reg. Elienf. & Vossii, & Editt. Vett. [*Cum Arvernis* junguntur.] Quod perinde est.

Ante Chr. LII. U. C. Varr. DCCII.

deret; ne iis quidem, qui eo tempore [9] pacati viderentur, suam salutem rectè committi videbat.

§ VII.

INTERIM Luterius Cadurcus in Ruthenos missus, eam civitatem Arvernis conciliat; progressus in Nitiobriges & Gabalos, ab utrisque obsides accipit; &, magnâ coactâ manu, in Provinciam, Narbonem versùs, eruptionem facere contendit. Quâ re nunciatâ; Cæsar omnibus consiliis antevertendum existimavit, ut Narbonem proficisceretur. Eò quum venisset, timentes confirmat: præsidia in [10] Ruthenis Provincialibus, Volcis, Arecomicis, Tolosatibus, circûmque Narbonem; quæ loca erant hostibus finitima; constituit. Partem copiarum ex Provinciâ, supplementûmque, quod ex Italiâ adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire jubet.

§ VIII. *Cæsar Arvernos subitò invadit & opprimit.*

HIS rebus comparatis; represso jam Luterio & remoto, quòd intrare intra præsidia periculosum [11] putabat; in Helvios proficiscitur. Etsi mons Cebenna, qui Arvernos ab Helviis discludit, durissimo tempore anni, altissimâ nive iter impediebat; tamen discussâ nive VI in altitudinem pedum, atque ita viis patefactis, summo militum [12] labore ad fines Arvernorum pervenit. Quibus oppressis inopinantibus; [13] quòd sic se Cebennâ, ut muro, munitos existimabant; ac ne singulari quidem homini unquam, eo tempore anni, semitæ patuerant: equitibus imperat, ut, quàm latissimè [14] possent, vagentur; & quàm maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter hæc famâ ac nunciis ad Vercingetorigem perferuntur. Quem perterriti omnes Arverni circumsistunt, atque obsecrant, "ut suis fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi patiatur; præsertim quum videat omne [15] ad se bellum translatum." Quorum ille precibus permotus, castra ex Biturigibus movet in Arvernos versus.

§ IX.

AT Cæsar biduum in iis locis moratus, quòd hæc de Vercingetorige usu ventura opinione præceperat; per caussam supplementi equitatûsque cogendi, ab exercitu discedit: Brutum adolescentem iis copiis præficit: Hunc monet, ut in omnes partes equites quàm latissimè pervagentur: daturum se operam, ne longiùs triduo ab castris absit.

9 *Pacati*] Codd. nonnulli, *quieti*. Græcus, ἠρεμεῖν δοκοῦντες.

10 *Ruthenis Provincialibus,*] Ità rectè edidit *Davisius*. Vulgg. (ac si duo essent populi;) *Ruthenis, Provincialibus*.

11 —— *putabat*; *in Helvios &c.*] Hâc interpunctione perspicua fit Sententia. Nam, quod Editi habent; [*putabat, in Helvios &c.*] ambiguum facit, utrum illud [*putabat,*] ad *Cæsarem* referatur, an ad *Luterium*. Ego ad *Luterium* potiùs referendum existimo; qui videlicet eo *repressus ac remotus* dicitur, quòd *intrare intra præsidia* (quæ Cæsar constituerat suprà §. 7.) *periculosum putaret*: Quod cùm ita esset, *Cæsar* deinceps *in Helvios &c.*

12 *Labore*] Libri plerique MSS & antiquitus cusi; *sudore*.] Græcus, σπουδῇ, ac si [*studio*] legisset.

13 *Quòd* sic *se*] Ita MS Reg. eleganter. Al. *quòd se*; *&c.*

14 *Possent*] MS Vossii, *possint*. Quod & postulare videtur temporum ratio.

15 *Ad se*] *Arvernos* scilicet, non *Vercingetorigem*.

16 *Rebus*] Nonnulli; *rebus omnibus*.

17 Quàm *maximis*] Sic MSS &

absit. His constitutis [16] rebus; suis inopinantibus, [17] quàm maximis potest itineribus Viennam pervenit. Ibi nactus recentem equitatum, quem multis antè diebus eò præmiserat; neque diurno neque nocturno itinere intermisso, per fines Æduorum in Lingones contendit, ubi II legiones hiemabant; ut, si quid etiam de suâ salute ab Æduis iniretur consilii, celeritate præcurreret. Eò quum pervenisset, ad reliquas legiones mittit; priúsque in unum locum omnes cogit, quàm de ejus adventu Arvernis nunciari posset.

Ante Chr. LII. U. C. Varr. DCCII.

§ X. *Vircingetorix Gergoviam Boiorum oppugnat; quò eam insequitur Cæsar.*

HAC re cognitâ, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit; atque inde profectus, [18] Gergoviam Boiorum oppidum, [19] quos ibi Helvetico prœlio victos Cæsar collocaverat Æduísque attribuerat, oppugnare instituit. Magnam hæc res Cæsari difficultatem ad consilium capiendum afferebat: Si reliquam partem hiemis uno in loco legiones contineret; ne, stipendiariis Æduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quòd nullum in eo amicis præsidium [20] videret positum esse: Sin maturiùs ex hibernis educeret; ne ab re frumentariâ duris subvectionibus laboraret. Præstare visum est tamen omnes difficultates perpeti, quàm, tantâ contumeliâ acceptâ, omnium suorum voluntates alienare. Itaque cohortatus Æduos de supportando commeatu; præmittit ad Boios, qui de suo adventu doceant, hortentúrque ut in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant. Duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitûs relictis; ad Boios proficiscitur.

§ XI. *Cæsar Vellaunodunum & Genabum expugnat.*

ALTERO die quum ad oppidum Senonum Vellaunodunum venisset; ne quem post se hostem relinqueret, quò expeditiore re frumentariâ uteretur, oppugnare instituit: Idque biduo circumvallavit. Tertio die missis ex oppido legatis de deditione; arma proferri, jumenta produci, DC obsides dari jubet. Ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. [21] Ipse, ut quamprimum iter faceret, Genabum

L 3

Editt. Vett. Scaliger, quà *maximis.*] Errore, ut opinor, typographico. Quem optimâ fide (ut ingeniosè annotavit *Davisius)* secuti sunt Recentiores.

18 *Gergoviam*] Immeritò suspectum habent hoc nomen *Scaliger* aliique; cùm *Gergovia* hæc dicta sit *Boiorum,* altera *Arvernorum.*

19 Quos *ibi* Helvetico *prœlio victos*] MS Reg. [quòd *ibi* Helvetios *&c.*] MSS Eliens. & Vossii, & Edit.Rom. [quòd *ibi* Helvetico, *&c.*] Græcus, sicut vulgati, ΟΥΣ ἐν τῇ Ἐλβηλικῇ *&c.*

20 *Videret*] Sic MS Reg. & Vossii. Græcus item, ὁρῶσα. Quæ elegantior Lectio. Vulgg. *videretur.*

21 *Ipse, ut quamprimum iter faceret, Genabum Carnutum proficiscitur.*] *Mirus* (inquit *Dionys. Vossius) loquendi modus,* [proficiscitur, ut quamprimum iter faciat.] *Tamen nullus commentatorum (miror,* inquit, *tam purgatas aures) hâc locutione offensus est: Lego,* [ut quamprimum iter PERFICERET;] *vel,* [ipse quamprimum iter facit, & Genabum Carnutum proficiscitur.] *Hæc ille.* At verò ridiculum prorsus errorem erràsse videtur Vir doctissimus. Ita enim hæc accepit, ac si dixisset Cæsar. *Ipse Genabum proficiscitur, ut quamprimum iter faceret GENABUM.* Quod planè ridiculum est. Atqui longè alia erat mens

Ante Chr. LII. U. C. Varr. DCCII.

nabum Carnutum proficiscitur. Qui tunc primùm, allato nuncio de oppugnatione Vellaunoduni; quum longiùs eam rem ductum iri existimarent; præsidium, Genabi tuendi caussâ, quod eò mitterent, comparabant. Huc biduo Cæsar pervenit; &, castris ante oppidum positis, diei tempore exclusus, in posterum oppugnationem differt; quæque ad eam rem usui sint, militibus imperat: Et, quòd oppidum Genabum pons fluminis Ligeris [22] continebat; veritus ne noctu ex oppido profugerent, II legiones in armis excubare jubet. Genabenses, paullò ante mediam noctem, silentio ex oppido egressi, flumen transire cœperunt. Quâ re per exploratores nunciatâ; Cæsar legiones, quas expeditas esse jusserat, portis incensis, intromittit; atque oppido potitur; perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperentur; quòd pontis atque itinerum angustiæ, multitudinis fugam intercluserant. Oppidum diripit, atque incendit; prædam militibus donat: exercitum Ligerim transducit, atque in Biturigum fines pervenit.

§ XII. *Vercingetorix oppugnatione Gergoviæ desistit. Cæsar Noviodunum occupat; Vercingetorigis equitatum fugat; Avaricum obsidet.*

VERCINGETORIX, ubi de Cæsaris adventu cognovit, oppugnatione desistit: atque obviam Cæsari proficiscitur. Ille oppidum Biturigum, positum in viâ, Noviodunum oppugnare instituerat. Quo ex oppido quum legati ad eum venissent, oratum, "ut sibi ignosceret, suæque vitæ consuleret:" ut celeritate reliquas res conficeret, quâ pleraque erat consecutus; arma proferri, equos produci, obsides dari jubet. Parte jam obsidum transditâ; cum reliqua administrarentur; centurionibus & paucis militibus intromissis, qui arma jumentáque conquirerent: equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat: Quem simulatque oppidani conspexerunt, atque in spem auxilii venerunt; clamore sublato, arma capere, portas claudere, murum complere cœperunt. Centuriones in oppido, quum, ex significatione Gallorum, novi aliquid ab iis iniri consilii intellexissent; gladiis districtis, portas occupaverunt, suósque omnes incolumes receperunt. Cæsar ex castris equitatum educi jubet; prœliúmque equestre committit: Laborantibus jam suis Germanos equites circiter CD submittit, quos ab initio secum habere instituerat. Eorum impetum, Galli sustinere non potuerunt; atque in fugam conjecti, multis amissis, sese ad agmen receperunt. Quibus profligatis, rursus oppidani perterriti comprehensos eos, quorum operâ plebem concitatam existimabant, ad Cæsarem perduxerunt;

mens Cæsaris. Nimirum *Ipse*, inquit, sine morâ *Genabum proficiscitur*, *ut* inde *quamprimum iter* institutum *faceret*, [*GERGOVIAM* scilicet adversus *Vercingetorigem*.] Qui sensus & optimus est, & satis perspicuus. Quare neque omnino *Davisii* audienda est emendatio, qui *Vossio* confidens, sensum utique in vulgatis nullum esse; legendum existimat, mutatâ distinctione, [*Trebonium legatum relinquit, ipse ut quamprimum iter faceret, Genabum Carnutum proficiscitur.*] Quæ est hiulca valdè locutio.

22 *Continebat*;] hoc est, *continens erat*, sive *contigua*, *oppido*.

runt; seséque ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæsar ad oppidum Avaricum, (quod erat maximum munitissimúmque in finibus Biturigum, atque agri fertilissimâ regione,) profectus est: quòd, eo oppido recepto, civitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat.

Ante Chr. LII. U. C. Varr. DCCII.

§ XIII. *Vercingetorigis consillio urbes Biturigum, ut Romani commeatu prohibeantur, incenduntur.*

VERCINGETORIX, tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Novioduni acceptis; suos ad concilium convocat. Docet, "longè aliâ ratione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum: "omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione & commeatu "Romani prohibeantur: Id esse facilè; quòd equitatu ipsi abun- "dent, & quòd anni tempore subleventur: Pabulum secari non posse; "necessariò dispersos hostes, ex ædificiis petere; Hos omnes quo- "tidie ab equitibus [23] deleri posse. Preterea, salutis caussâ, rei "familiaris commoda negligenda. Vicos atque ædificia incendi "oportere, [24] hòc spatio à Boiâ quoquoversùs, quò, pabulandi "caussâ, adire posse videantur. Harum ipsis rerum copiam suppe- "tere; quòd, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus "subleventur. Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum "periculo longiùs à castris progressuros: Neque interesse ipsósne "interficiant, impedimentísve exuant; quibus amissis, bellum geri "non possit. Præterea, oppida incendi oportere, quæ non muni- "nitione & loci naturâ ab omni sint periculo tuta; neu suis sint "ad detrectandam militiam receptacula; neu Romanis proposita "ad copiam commeatûs prædámque tollendam. Hæc si gravia, "aut acerba videantur: multò illa graviùs [25] æstimari debere; "liberos, conjuges in servitutem abstrahi; ipsos interfici: quæ sit "necesse accidere victis."

§ XIV.

OMNIUM consensu hâc sententiâ probatâ, uno die amplius XX urbes Biturigum incenduntur. Hoc idem fit in reliquis civitatibus. In omnibus partibus incendia conspiciuntur. Quæ etsi magno cum dolore omnes ferebant; tamen hoc sibi solatii proponebant, [26] quòd se prope exploratâ victoriâ, celeriter amissa recuperaturos confidebant. Deliberatur de Avarico in communi concilio; incendi placeret, an defendi. Procumbunt Gallis omnibus ad pedes Bituriges;

23 Deleri *posse.*] MS Reg. & Edit. Rom. [diripi *posse.*] MSS Eliens. & Vossii, corruptè [diligi *posse.*]

24 *Hoc spatio à Boiâ quoquoversùs, quò &c.*] Voces [*à Boiâ*] suspectus habet *Scaliger*. *Davisius* & *Amstelodamenses*, ex editione *Jungermani*, scripserunt; [*Hoc EST, spatio à Boiâ quoquoversùs, quò &c.*] Nimirum illud [*est*] errore Typographico, ut opinor, irrepsit. Quod cùm sententiam prorsus perturbaret, delendum existimavit *Davisius* totum illud, [*hoc est, spatio à Boiâ quoquoversùs.*] Sed in vulgg. sensus est perspicuus.

25 Æstimari *debere;*] MSS. [æstimare *debere.*] Quæ & elegantior Lectio. Græcus, χρὴ νομίζειν.

26 *Quòd se, propè &c.*] In MS Reg. & Edit. Rom. deest, *se propè*. In MSS Eliens. & Vossii deest, *quòd se propè*.

Ante Chr. LII. U. C. Varr. DCCII.

"ne pulcherrimam prope totius Galliæ urbem, quæ & præsidio & "ornamento sit civitati, suis manibus succendere cogerentur. Facilè se loci naturâ defensuros" dicunt: quòd prope ex omnibus "partibus flumine & palude circumdata, unum habeat & perangustum aditum." Datur petentibus venia; dissuadente primò Vercingetorige, pòst concedente; & precibus ipsorum, & misericordiâ vulgi. Defensores idonei oppido deliguntur.

§ XV. VERCINGETORIX minoribus Cæsarem itineribus subsequitur: & locum castris deligit, paludibus silvísque munitum, [27] ab Avarico longè millia passuum XV. Ibi per certos exploratores in singula diei tempora, quæ ad Avaricum agerentur, cognoscebat; &, quid fieri vellet, imperabat. Omnes nostras pabulationes frumentationésque observabat; dispersósque, quum longiùs necessario procederent, adoriebatur; magnóque incommodo afficiebat; Etsi, quantum ratione provideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus diversísque itineribus iretur.

§ XVI. *Cæsar magnâ rei frumentariæ difficultate laborat.*

[28] CASTRIS ad eam partem oppidi positis Cæsar, quæ, intermissa à flumine & palude, aditum (ut supra diximus) angustum habebat; aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituere cœpit: Nam circumvallare, loci natura prohibebat. De re frumentariâ, Boios atque Æduos adhortari non destitit: Quorum alteri quòd nullo studio agebant, non multùm adjuvabant: alteri non magnis facultatibus, quòd civitas erat exigua & infirma, celeriter, quod habuerunt, consumpserunt. Summâ difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentiâ Æduorum, incendiis ædificiorum, usque eò, ut complures dies milites frumento caruerint, &, pecore è longinquioribus vicis [29] adacto, extremam famem sustentarent: nulla tamen vox est ab iis audita, Populi R. majestate & superioribus victoriis indigna. Quin etiam Cæsar, quum in opere singulas legiones appellaret, &, si acerbiùs inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret; universi ab eo, ne id faceret, petebant. "Sic se complures annos, illo imperante, meruisse; ut "nullam ignominiam acciperent; nunquam infectâ re discederent. "Hoc se ignominiæ laturos loco, si inceptam oppugnationem re"liquissent. Præstare omnes perferre acerbitates, quàm non ci"vibus Romanis, qui Genabi perfidiâ Gallorum interîssent, paren"tarent," Hæc eadem centurionibus tribunísque militum mandabant, ut per eos ad Cæsarem deferrentur.

§ XVII. *Exercitus utrinque appropinquant, nec tamen prælium committitur.*

QUUM jam muro appropinquâssent turres; ex captivis Cæsar cognovit, Vercingetorigem, consumpto pabulo, castra movisse propiùs

27 *Ab Avarico* longè *millia passuum &c.*] Vide suprà ad *lib.* 5. §. 39.

28 *Castris ad eam partem — positis* Cæsar, *quæ —— aditum angustum habebat; aggerem apparare &c.*] Vide suprà ad *lib.* 5. §. 41.

29 *Adacto.*] Emendant *Ciacconius* & *Ursinus*, [*abacto.*] Sed frustra. Quod enim è vicis *abigebant*, *adigebatur* utique ad castra.

piùs Avaricum; atque ipsum, cum equitatu, expeditísque qui inter equites prœliari consuêssent, insidiarum causâ eò profectum, quò nostros postero die pabulatum venturos arbitrabatur. Quibus rebus cognitis; mediâ nocte silentio profectus, ad hostium castra manè pervenit. Illi, celeriter per exploratores adventu Cæsaris cognito, carros impedimentáque sua in arctiores silvas abdiderunt; copias omnes, in loco edito atque aperto, instruxerunt. Quâ re nunciatâ; Cæsar celeriter sarcinas conferri, arma expediri jussit. Ante Chr. LII. U. C. Varr. DCCII.

§ XVIII. COLLIS erat leniter ab infimo acclivis. Hunc ex omnibus ferè partibus palus difficilis atque impedita cingebat, non latior pedibus L. Hôc se colle, interruptis pontibus, Galli fiduciâ loci continebant; generatímque distributi in civitates, omnia vada ac saltus ejus paludis certis custodiis obtinebant; sic animo parati, ut, si eam paludem Romani perrumpere conarentur, hæsitantes premerent ex loco superiore. Ut, qui propinquitatem loci [30] viderent, paratos prope æquo Marte ad dimicandum existimarent; qui iniquitatem conditionis perspicerent, inani simulatione sese ostentare cognoscerent. Indignantes milites Cæsar, quòd conspectum suum hostes ferre possent, tantulo spatio interjecto; & signum prœlii exposcentes; edocet, "quanto detrimento, & quot virorum fortium morte necesse esset "constare victoriam: Quos quum sic animo paratos videret, ut "nullum prò suâ laude periculum recusarent; summæ se iniquitatis "condemnari debere, nisi eorum vitam [31] suâ salute habeat cariorem." Sic milites consolatus, eodem die reducit in castra: Reliqua, quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, administrare instituit.

§ XIX. *Vercingetorix à suis proditionis insimulatus, se purgat.* VERCINGETORIX, quum ad suos rediisset; proditionis insimulatus, "quòd castra propiùs Romanos movisset, quòd cum omni "equitatu discessisset, quòd sine imperio tantas copias reliquisset, "quòd ejus discessu Romani tantâ opportunitate & celeritate venissent; Non hæc omnia fortuitu, aut sine consilio, accidere potuisse; Regnum illum Galliæ malle Cæsaris concessu, quàm ipsorum "habere beneficio:" Tali modo accusatus, ad hæc respondit: "Quòd castra movisset, factum inopiâ pabuli; etiam ipsis hortantibus: Quòd propiùs Romanos accessisset; persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet. Equitum verò operam, neque in loco palustri desiderari debuisse; & illic fuisse utilem quò sint profecti. Summam imperii se consultò nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur: Cui rei, propter animi mollitiem, studere omnes videret; "quòd

30 *Viderent, — existimarent; — perspicerent, — cognoscerent.*] Ita edidit *Scaliger*, aliique. Sed ex MSS Reg. Eliens. & Vossii, omninò restituendum existimo; [*videret, —— existimaret; — perspiceret, — cognosceret.*] Ea enim multò elegantior est locutio. Et Græcus quoque habet, ὥςε ὁρῶν ἄν τις &c.

31 *Suâ* salute.] Græcus Interp. τȣ̃ ἑαυτȣ̃ ʼΕΠΑΙΝΟΥ. Quod cùm & sensus manifestò postulet; equidem cum *Davisio* mullus dubito quin rescribi debeat [*suâ* LAUDE.]

Ante Chr. LII. U. C. *Varr.* DCCII.

" quòd diutius laborem ferre non possent. Romani si casu intervenerint, fortunæ; si alicujus indicio vocati, huic habendam gratiam; " quòd & paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, & virtutem despicere potuerint; qui dimicare non ausi, turpiter se in " câstra receperint. Imperium se à Cæsare, per proditionem, nullum desiderare; quod habere victoriâ posset, quæ jam esset sibi " ac omnibus Gallis explorata: [32] Quin etiam ipsis remittere, si sibi " magìs honorem tribuere, quàm ab se salutem accipere videantur. " [33] Hæc ut intelligatis," inquit, " sincerè à me pronunciari; audite Romanos milites." [34] Producit servos, quos in pabulatione paucis antè diebus exceperat, & fame vinculìsque excruciaverat. Hi, jam antè edocti quæ interrogati pronunciarent, " Milites se esse legionarios" dicunt: " Fame & inopiâ adductos, clam ex castris " exîsse; si quid frumenti, aut pecoris, in agris reperire possent: " Simili omnem exercitum inopiâ premi; nec jam vires sufficere " cujusquam, nec ferre operis laborem posse: Itaque statuisse Imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduò " exercitum deducere. Hæc à me," inquit Vercingetorix, " beneficia habetis; quem proditionis insimulatis. Cujus operâ sine vestro " sanguine, tantum exercitum victorem fame penè consumptum " videtis; quem, turpiter se ex [35] hâc fugâ recipientem, ne qua " civitas suis finibus recipiat, à me provisum est."

§ XX. CONCLAMAT omnis multitudo, & suo more armis concrepat; quod facere in eo consueverunt, cujus orationem approbant: " Summum esse Vercingetorigem ducem; nec de ejus fide dubitandum; " nec majori ratione bellum administrari posse." Statuunt, ut decem millia hominum, delecta ex omnibus copiis, in oppidum submittantur: nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent; [36] quòd penè in eo, si id oppidum retinuissent, summam victoriæ constare intelligebant.

§ XXI. *Cæsar Avaricum oppugnare pergit.*

SINGULARI militum nostrorum virtuti, consilia cujusquemodi Gallorum

32 *Quin etiam ipsis* remittere,] Græcus, *συγγινώσκειν*. Sed hæc ita potiùs accipienda videntur, ut dicat Vercingetorix, *se imperium, quod in eum contulerant, ipsis libenter remittere, si id ad suum unius honorem, potiùs quàm ad ipsorum omnium salutem, pertinere suspicarentur.*

33 *Hæc*] Sic MSS Reg. Eliens. & Vossi, & Editt. Vett. Græcus item, *ταῦτα*. Scaliger & Recentiores, *Quod.* Nullo sensûs discrimine.

34 *Producit*] MS Reg. & Edit. Rom. *producitque*. Græcus, *ἅμα τε προήγαγεν*.

35 *Hâc*] Deest in MSS Reg. Eliens. & Voss. Item in Editt. Vett. & Interp. Græco.

36 *Quòd* penè in eo, *si id oppidum retinuissent.*] Ita ex Antiquis quibusdam Editis restitui; additâ voce [*id*,] ex MSS Reg. Eliens. & Vossii. Quo pacto sententia sit & perspicua admodum, & locutio elegantissima. Græcus rectè expressit, *ἐν τούτῳ γὰρ σχεδὸν εἰ ταύτην διαφυλάξειαν τὴν πόλιν, τὴν νίκην πᾶσαν κεῖσθαι.* Scaliger & Editi ferè omnes recentiores, [*quòd* penes eos, *si oppidum &c.*] Sensu aut abjecto admodum, aut nullo.

Gallorum occurrebant: Ut est summæ genus sollertiæ; atque ad omnia imitanda atque efficienda, quæ ab quoque traduntur, aptissimum. Nam et laqueis falces avertebant; quas quum [37] destinaverant, tormentis introrsus reducebant; & aggerem cuniculis subtrahebant: eò scientiùs, quòd apud eos magnæ sunt ferrariæ, atque omne genus cuniculorum notum atque usitatum est. Totum autem murum ex omni parte turribus contabulaverant, atque has coriis intexerant. Tum crebris diurnis nocturnísque eruptionibus, aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur; & nostrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expresserat, commissis suarum turrium malis adæquabant; & [38] apertos cuniculos præustâ & præacutâ materiâ, & pice fervefactâ, & maximi ponderis saxis morabantur, mœnibúsque appropinquare prohibebant.

Ante Chr. LII. U. C. *Varr.* DCCII.

§ XXII. *Murorum Gallicorum forma.*

[39] MURIS autem omnibus Gallicis hæc ferè forma est. [40] Trabes directæ perpetuæ in longitudinem, paribus intervallis, distantes inter se binos pedes, in solo collocantur: [41] Hæ revinciuntur introrsus, & multo aggere vestiuntur: Ea autem, quæ diximus, intervalla grandibus in fronte saxis effarciuntur. Iis collocatis & coagmentatis, [42] alius insuper ordo adjicitur; ut idem illud intervallum servetur; neque inter se contingant trabes, sed paribus intermissæ spatiis, singulæ singulis, saxis interjectis, arte contineantur. Sic deinceps omne opus contexitur, dum justa muri altitudo expleatur. Hoc quum in speciem varietatémque opus deforme non est, alternis trabibus [43] ac saxis,

37 *Destinaverant.*] Codd. nonnulli, *distinuerant.*

38 *Apertos cuniculos*] Laborant Viri docti, quinam sint *cuniculi aperti*, (nimirum *cuniculis tectis* oppositi,) & cui usui. Sed Cæsar simpliciter intelligit cuniculos, *postquam* vel *quâ parte* essent tandem *aperti.*

39 *Muris autem omnibus Gallicis hæc ferè forma est.*] MSS plerique & Editt. Vett. *Muri autem omnes Gallici hâc ferè formâ sunt.* Quod perinde est.

40 *Trabes directæ perpetuæ in longitudinem.*] Ita scilicet, ut earum Longitudo, esset Muri Crassitudo. Ut apparet ex eo quod mox sequitur: *Quæ perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque* introrsus *revinctæ, neque perrumpi neque distrahi potest.*

41 *Hæ revinciuntur introrsus,*] Codd. nonnulli, *Ære vinciuntur extrorsus.* Sed vera est vulgata Lectio.

42 *Alius insuper ordo*] Neque rectè hoc cepit *Lipsius*, qui de *Trabibus*; (quanquam illud ferri quidem potest;) neque *Davisius*, qui de *Saxis* intellexit. Hoc enim ait *Cæsar*; secundum ordinem *Trabium Saxorumque alternorum*, ita inferiori ordini superpositum, ut *Trabes* singulæ *Saxis* incumbant, *Saxa Trabibus.* Ut in errorem incideret *Davisius*, fecerunt verba præcedentia, *Trabes directæ —— distantes inter se binos pedes*; quæ ille ita accepit, ac si *DUAS* duntaxat *trabes* dixisset Cæsar, inter se *DUOS pedes* distantes; cum è contrario, [Trabes — distantes inter se *BINOS pedes*,] sint manifestò totus inferior ordo Trabium *quantumvis multarum*, pro longitudine muri, in Solo *binos* pedes inter se distantium: Quæ binorum pedum intervalla, saxis deinceps grandibus effarcirentur.

43 Ac *Saxis*] Ita restitui ex MSS Reg. & Vossii, & Edit. Rom. *Scaliger* & recentiores omnes,] AUT *Saxis.*] Qui sensus est nullus.

Ante Chr. LII. U. C. Varr. DCCII.

saxis, quæ rectis lineis suos ordines servant: tum, ad utilitatem & defensionem urbium, summam habet opportunitatem; quòd & ab incendio lapis, & ab ariete materia defendit; quæ perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus revincta, neque perrumpi neque distrahi potest.

§ XXIII. *Cæsar Avaricum magnâ virtute defensum, tandem expugnat.*

Iis tot rebus impeditâ oppugnatione; milites, quum toto tempore, luto, frigore, & assiduis imbribus tardarentur; tamen continenti labore omnia hæc superaverunt; & diebus xxv aggerem latum pedes cccxxx, altum pedes lxxx, exstruxerunt. Quum is murum hostium penè contingeret; & Cæsar ad opus consuetudine excubaret; militésque cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur: paullò ante iii vigiliam est animadversum, fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant; eodémque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. Alii faces atque aridam materiem, de muro in aggerem eminus jaciebant; picem alii, reliquásque res quibus ignis excitari potest, fundebant: ut, quò primùm [44] occurreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri posset. Tamen, quòd instituto Cæsaris duæ semper legiones pro castris excubabant; plurésque partitis temporibus in opere erant: celeriter factum est, ut alii eruptionibus resisterent, alii turres reducerent, aggerémque interscinderent; omnis verò ex castris multitudo, ad restinguendum concurreret.

§ XXIV. Quum in omnibus locis, consumptâ jam reliquâ parte noctis, pugnaretur; sempérque hostibus spes victoriæ redintegraretur; eò magìs, quòd deustos turrium pluteos videbant, nec facilè adire apertos ad auxiliandum animadvertebant; sempérque ipsi recentes defessis succederent; omnémque Galliæ salutem in illo vestigio temporis positam arbitrarentur: accidit inspectantibus nobis, quòd, dignum memoriâ visum, prætermittendum non existimavimus. Quidam ante portam oppidi Gallus, qui per manus sevi ac picis transditas glebas in ignem è regione turris projiciebat; scorpione ab latere dextro transjectus, exanimatúsque, concidit: Hunc ex proximis unus jacentem transgressus, eodem illo munere fungebatur: Eâdem ratione ictu scorpionis exanimato [45] altero, successit tertius; & tertio, quartus: Nec ille priùs est à propugnatoribus vacuus relictus locus, quàm restincto aggere, atque [46] omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus.

§ XXV. Omnia experti Galli; quòd res nulla successerat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugere, hortante & jubente Vercingetorige. Id silentio noctis conati, non magnâ jacturâ suorum sese effecturos sperabant: propterea quòd neque longè ab oppido castra Vercin-

44 *Occurreretur*] MSS & Editt. Vett. *curreretur*.

45 *Altero*] MSS & Editt. Vett. *alteri*.

46 *Omni parte*] MSS & Editt. Vett. *omni eâ parte*. Græcus, πάντων τῶν ταύτῃ ὅλων.

Vercingetorigis aberant; & palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. Jámque hoc facere noctu apparabant, quum matres familiâs, repentè in publicum procurrerunt, flentésque projectæ ad pedes suorum, omnibus precibus petierunt, ne se & communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam [47] natura & virium infirmitas impediret. Ubi eos perstare in sententiâ viderunt, quòd plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit; conclamare, & significare de fugâ Romanis cœperunt. Quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viæ præoccuparentur, consilio destiterunt. Ante Chr. LII. U.C.Varr. DCCII.

Postero die Cæsar, promotâ turri, [48] directísque operibus quæ facere instituerat; magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est; quòd paullò incautiùs custodias in muro dispositas videbat. [49] Suósque languidiùs in opere versari jussit; &, quid fieri vellet, ostendit. Legiones [50] intra vineas in occulto expeditas cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriæ perciperent; iis, qui primi murum [51] ascendissent, præmia proposuit; militibúsque signum dedit. Illi subitò ex omnibus partibus evolaverunt, murúmque celeriter complêrunt. § XXVI.

Hostes re novâ perterriti, muro turribúsque dejecti, in foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt; hôc animo, ut, si quâ ex parte obviam contra veniretur, acie instructâ depugnarent. Ubi neminem in æquum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi viderunt; veriti [52] ne omnino spes omnis fugæ tolleretur, abjectis armis, ultimas oppidi partes continenti impetu petiverunt: Pársque ibi, quum angusto exitu portarum se ipsi premerent, à militibus; pars jam egressa portis, ab equitibus est interfecta: nec fuit quisquam, qui prædæ studeret. Sic & Genabensi cæde, & labore operis incitati; non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus § XXVII.

47 Natura & *virium infirmitas*] MSS Reg. & Vossii; *naturæ &c.* Græcus, τῃ φύσεως.

48 *Directísque*] MSS Reg. & Vossii, *erectísque*. Edit. Rom. *perfectísque*. Græcus συνϊλίσας.

49 — *arbitratus est*, *quòd — videbat*. Suósque &c.] Vetus *Dionys. Vossii* codex habet, [*Suos quoque.*] Nec dubitat vir doctissimus, quin ita legi debeat. At verò id ita demum ferri potest, si, mutatâ distinctione, tota hoc modo interpungatur sententia. [— *arbitratus est. Quòd paullò incautiùs custodias in muro dispositas videbat*, suos quoque *languidiùs in opere versari jussit*; &c.] Quo modo & Græcus interpres accepit.

50 Intra *vineas*] Nonnulli Codices, [extra *vineas.*] Lautúsque valdè est Hotomannus, qui id sine dubio rectum existimat, quia nimirum *vineis contineri legiones non poterant*. Quasi verò [*intra vineas*] non illud ipsum esset, quod censet vir Doctissimus Cæsarem dicere debuisse, *citra* vel *post vineas*. Græc. ἀπὸ ταῖς μηχαναῖς.

51 *Ascendissent*,] Davisius, Gronovium secutus, scribit; *descendissent*,

52 *Ne omnino spes* omnis *fugæ*] Sic MS Reg. eleganter. Alii omittunt, *omnis*.

Ante Chr. LII. U. C. Varr. DCCII.

fantibus pepercerunt. Denique ex omni [53] eo numero, qui fuit circiter XL millium; vix DCCC, qui primo clamore audito se ex oppido ejecerant, incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt. Quos ille, multâ jam nocte, silentio sic ex fugâ excepit, (veritus ne qua in castris ex eorum concursu & misericordiâ vulgi seditio oriretur,) ut, procul in viâ dispositis familiaribus suis principibúsque civitatum, disparandos deducendósque ad suos curaret, quæ cuique civitati pars castrorum ab initio obvenerat.

§ XXVIII. *Vercingetorix suos consolatur;*

Postero die, concilio convocato, consolatus cohortatúsque est; "ne se admodum animo demitterent, néve perturbarentur incommodo: Non virtute, [54] neque in acie vicisse Romanos; sed artificio quodam, & scientiâ oppugnationis; cujus rei fuerint ipsi imperiti: Errare, siqui in bello omnes [55] secundos rerum proventus exspectent: Sibi nunquam placuisse Avaricum defendi; cujus rei testes ipsos haberet: Sed factum imprudentiâ Biturigum, & nimiâ obsequentiâ reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur: Id tamen se celeriter majoribus commodis sanaturum: Nam quæ ab reliquis Gallis civitates dissentirent, has suâ diligentiâ adjuncturum; atque unum concilium totius Galliæ effecturum; cujus consensu ne orbis quidem terrarum possit obsistere: Idque se prope jam effectum habere: Interea æquum esse, ab iis, communis salutis causâ, impetrari, ut castra munire instituerent, quò facilius hostium repentinos impetus sustinere possent." Fuit hæc oratio non ingrata Gallis; maximè, quòd ipse animo non defecerat, tanto accepto incommodo; neque se in occultum abdiderat, [56] & conspectum multitudinis fugerat: Plúsque animo providere & præsentire existimabatur, quòd, re integrâ, primò incendendum Avaricum, pòst deserendum censuerat. Itaque, ut reliquorum Imperatorum res adversæ auctoritatem minuunt; sic hujus ex contrario dignitas, incommodo accepto, in dies augebatur. Simul in spem veniebant, ejus affirmatione, de reliquis adjungendis civitatibus. Primúmque eo tempore Galli castra munire instituerunt; & sic sunt animo consternati homines [57] insueti laborum, ut omnia, quæ imperarentur, sibi patienda existimarent.

§ XXIX. *Ad bellum majoribus copiis renovandum se accingit.*

Nec minùs, quàm est pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas civitates adjungeret; atque [58] earum principes donis polli-

lici-

53 *Eo*] Deest in MSS & Editt. Vett. Neque ad Sententiam opus est ut retineatur.

54 *Neque* in *acie*] Sic MSS Reg. Elienf. & Vossii. Editi, [*neque acie*;] minùs rectè.

55 *Secundos rerum* proventus] Sic MSS & Edit. Rom. Quam lectionem, exemplis allatis, eruditè tuetur *Davisius*. Alii habent, *eventus*.

56 Et *conspectum*] Sic MSS & Editt. Vett. Recentiores, [neque *conspectum*.

57 *Insueti* laborum,] Sic MS Reg. MS Elienf. [*insueti* laboribus.] Vulgg. [*insueti* laboris.]

58 *Earum principes donis &c.*] MSS [*EAS* (*bonis*, corruptè pro) *donis &c.*] Atque fieri sanè potest, ut, [*earum principes*] interpretamentum sit τῦ [*eas.*]

licitationibúsque alliciebat. Huic rei idoneos homines deligebat; [59] quorum quisque aut oratione subdolâ, aut amicitiâ, facillimè capi posset. Qui Avarico expugnato refugerant, armandos vestiendósque curat. Simul, ut diminutæ copiæ redintegrarentur, imperat certum numerum militum civitatibus; quem, & quam ante diem, in castra adduci velit; Sagittariósque omnes, quorum erat permagnus in Galliâ numerus, conquiri & ad se mitti jubet. His rebus celeriter id, quod Avarici deperierat, expletur. Interim Theutomatus Olloviconis filius, rex Nitiobrigum, cujus pater ab senatu nostro amicus erat appellatus; cum magno equitum suorum numero, & quos ex Aquitaniâ conduxerat, ad eum pervenit. Ante Chr. LII. U. C. *Varr.* DCCII.

§ XXX. *Cæsar intestinas Æduorum turbas compescit.*

CÆSAR Avarici complures dies commoratus, summámque ibi copiam frumenti & reliqui commeatûs nactus; exercitum ex labore atque inopiâ refecit. Jam prope hieme confectâ; quum ipso anni tempore ad gerendum bellum vocaretur, & ad hostem proficisci constituisset, sive eum ex paludibus silvísque elicere, sive obsidione premere posset: legati ad eum principes Æduorum veniunt, oratum, "ut maximè necessario tempore civitati subveniat: Summo esse in "periculo rem; quòd, quum singuli magistratus antiquitus creari, "atque regiam potestatem annum obtinere consuêssent; duo magi- "stratum gerant; & se uterque eorum legibus creatum esse dicat: "Horum esse alterum Convictolitanem, florentem & illustrem ado- "lescentem; alterum Cotum, antiquissimâ familiâ natum, atque "ipsum hominem summæ potentiæ & magnæ cognationis, cujus "frater Vedeliacus proximo anno eundem magistratum gesserit: "Civitatem omnem esse in armis: divisum senatum; divisum popu- "lum, in suas cujusque eorum clientelas: Quòd si diutiùs alatur "controversia; fore, utì [60] pars cum parte civitatis confligat: "Idne accidat, positum in ejus diligentiâ atque auctoritate.

§ XXXI.

CÆSAR, etsi à bello atque hoste discedere, [61] detrimentosum esse existimabat; tamen non ignorans, quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuêssent; ne tanta & tam conjuncta populo R. civitas, quam ipse semper aluisset omnibúsque rebus ornâsset, ad vim atque ad arma descenderet; atque ea pars, quæ minùs sibi confideret, auxilia à Vercingetorige accerseret; huic rei prævertendum existimavit. Et quòd, legibus Æduorum, iis, qui summum magistratum obtinerent,

59 *Quorum* quisque *aut oratione subdolâ, aut amicitiâ, facillimè capi posset.*] Hoc est; *quorum aut oratione subdolâ, aut amicitiâ, facillimè* quisque *capi posset*. Recens editi, Scaligeri errorem [typographicum, ut opinor,) optimâ fide secuti, habent; [ET *oratione subdolâ:*] Sensu prorsus nullo. In MSS plerisque deest, *capi*. Túmque sensus erit; [*Quorum quisque, aut oratione subdolâ, aut amicitiâ* plurimùm *posset.*] Sed præstat prior Lectio.

60 *Pars cum parte civitatis*] Sic MSS Reg. Elienf. & Vossii. Editi, *pars cum civitatis parte*; ordine verborum longè minùs concinno.

61 *Detrimentosum*] MS Reg. *detrimento suo*.

Ante Chr. LII. U. C. *Varr.* DCCII.

rent, excedere ex finibus non liceret; ne quid [62] de jure aut legibus eorum diminuiſſe videretur, ipſe in Æduos proficiſci ſtatuit; ſenatúmque omnem, & quos inter controverſia eſſet, Decetiam ad ſe evocavit. Quum propè omnis civitas eò conveniſſet; doceretúrque, paucis clàm vocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, [63] fratrem à fratre renunciatum; quum leges, duos ex unâ familiâ, vivo utroque, non ſolùm magiſtratus creari vetarent, ſed etiam in ſenatu eſſe prohiberent: Cotum, magiſtratum deponere coëgit: Convictolitanem, qui per ſacerdotes, more civitatis, [64] intermiſſis magiſtratibus, eſſet creatus, poteſtatem obtinere juſſit.

§ XXXII. *Deinde ad Gergoviam Arvernorum, exercitum ducit.*

Hôc decreto interpoſito; cohortatus Æduos, ut controverſiarum ac diſſenſionum obliviſcerentur; atque, omiſſis [65] omnibus rebus, huic bello ſervirent; eáque, quæ meruiſſent, præmia, ab ſe, devictâ Galliâ, exſpectarent; equitatúmque omnem, & peditum millia X ſibi celeriter mitterent, quæ in præſidiis rei frumentariæ cauſsâ diſponeret: exercitum in duas partes diviſit. IV legiones in Senones Pariſióſque, Labieno ducendas dedit: VI ipſe in Arvernos, ad oppidum Gergoviam ſecundùm flumen Elaver duxit. Equitatûs partem illi attribuit; partem ſibi reliquit. Quâ re cognitâ; Vercingetorix, omnibus interruptis ejus fluminis pontibus, [66] ab alterâ parte fluminis iter facere cœpit.

§ XXXIII. *Et flumen Elaver aſtu trajicit.*

Quum [67] uterque utrique eſſet exercitus in conſpectu, feréque è regione caſtris caſtra poneret; diſpoſitis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias tranſducerent; erat in magnis Cæſari difficultatibus res, ne majorem æſtatis partem flumine impediretur; quòd non ferè ante autumnum Elaver vado tranſiri ſoleat. Itaque, ne id accideret; ſilveſtri loco caſtris poſitis, è regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix reſcindendos curaverat; poſtero die cum II legionibus in occulto reſtitit: reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut conſueverat, miſit; [68] demptis quartis quibuſque cohortibus, uti

62 *De jure aut legibus*] MSS Reg. & Elienſ. *de jure aut* de *legibus*.

63 *Fratrem à fratre*] MSS Reg. & Voſſii, *fratrem & fratrem*.

64 Intermiſſis *magiſtratibus*.] Cum doctiſſimo *Daviſio* exiſtimo legendum, [intromiſſis *magiſtratibus*.] Græcus, παρόντων τῶν ἀρχόντων. MS Voſſii habet, *inter magiſtratus*. Niſi fortè illud, *intermiſſis magiſtratibus*, ita accipi queat, ut dicatur ſcilicet, *quo tempore vacaret magiſtratus*.

65 *Omnibus rebus*.] MSS plerique, [*omnibus* his *rebus*:] Græcus, πάντα τἄλλα, *omnibus* aliis *rebus*.

66 *Ab alterâ parte* fluminis] Sic MSS & Editt. Vett. Græcus item, ποταμοῦ. Quod habet Scaliger & recentiores, [*ab alterâ* Elàveris *parte*;] id equidem, cum *Daviſio*, gloſſema eſſe crediderim.

67 Uterque utrique eſſet *exercitus in conſpectu*,] MSS plurimi, *uterque utrinque exiſſet &c.* Sed vera eſt vulgata Lectio. Quam & Græcus ſecutus eſt, ἀλλήλοις καταφανῶν ὄντων.

68 *Demptis quartis quibuſque*] MSS & Editt. Vett. *demptis quibuſdam*. Græcus item, τινὰς σπείρας κατασχών.

uti numerus legionum constare videretur. [69] His quàm possent longissimè progredi jussis; quum jam ex diei tempore conjecturam caperet, in castra perventum; iisdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere cœpit. Celeriter effecto opere, legionibúsque [70] transductis, & loco castris idoneo delecto; reliquas copias revocavit. Vercingetorix, re cognitâ; ne contra suam voluntatem dimicare cogeretur; magnis itineribus antecessit.

Ante Chr. LII. U. C. *Varr.* DCCII.

CÆSAR ex eo loco quintis castris Gergoviam pervenit: equestríque prœlio eo die levi facto; perspecto urbis situ, quæ posita in altissimo monte omnes aditus difficiles habebat; de expugnatione desperavit: de obsessione non priùs agendum constituit, quàm rem frumentariam expedîsset. At Vercingetorix, castris [71] prope oppidum in monte positis; mediocribus circum se intervallis, separatim singularum civitatum copias collocaverat. Atque omnibus ejus jugi collibus occupatis, quà despici poterat; horribilem speciem præbebat. Principésque earum civitatum, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, primâ luce ad se quotidie convenire jubeat; seu quid communicandum, seu quid administrandum videretur. Neque ullum ferè diem intermittebat, quin equestri prœlio, interjectis sagittariis, quid in quoque esset animi ac virtutis suorum, periclitaretur. Erat è regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregiè munitus, atque ex omni parte circumcisus; (quem si tenerent nostri, & [72] aquæ magnâ parte, & pabulatione liberâ, [73] prohibituri hostes videbantur:) sed is locus [74] præsidio ab iis non nimis firmo tenebatur. Tum silentio noctis,

§ XXXIV. *Collémque munitum, prope urbem, in conspectu Vercingetorigis, noctu occupat.*

69 *His*] Reliquis videlicet copiis.

70 *Transductis*] Excidit hoc vocabulum ex plerisque MSS. Græcus autem habet, διεβίβασεν.

71 *Prope oppidum*] Codices nonnulli, *pro oppido*. Quæ Lectio ferri quoque potest.

72 Aquæ magnâ parte, *& pabulatione*] Pro usitatâ Cæsaris loquendi ratione, crediderim legendum, [*AQUA* magnam partem (*vel* magnâ parte) *& pabulatione*.] Sed sine Codicum auctoritate, nihil muto.

73 Prohibituri *hostes videbantur*:] MS Reg. [prohiberi *hostes videbantur*;] hoc est, videbatur fore ut prohiberentur. Atque hanc ut veram esse Lectionem existimem, faciunt similes istæ locutiones, suprà, *lib.* 4. §. 19. *lib.* 5. §. 43. *lib.* 6. §. 9. & infrà *lib.* 8. §. 43.

74 *Præsidio ab iis* non nimis *firmo tenebatur*. Tum *silentio &c.*] Ursinus & Ciacconius legunt, [*præsidio ab iis* nimis *firmo*:] MSS Reg. Elienf. & Vossi, habent, [*præsidio ab iis* non minùs *firmo*:] Iidémque Codices, [Tamen *silentio*, *&c.*] Græcus vertit, ὀλιγώρως φρουρούμενον. Utra sit verior Lectio, non satis constat. Illud solummodo notandum; quod edidit Scaliger & recentiores, [*non nimis firmo*, &, *Tamen silentio &c.*] nullo modo cohærere posse. Aut igitur hoc modo legenda est tota sententia: *Erat — collis — egregiè munitus —; quem si tenerent nostri, & aquæ magnâ parte* [aquâ magnam partem,] *& pabulatione liberâ prohibituri hostes videbantur: Sed is locus* [egregiè munitus,] *præsidio ab iis* NON NIMIS *firmo tenebatur*; TUM *silentio noctis, Cæsar &c.* Aut isto demum modo: *Erat — collis — egregiè munitus —; quem si tenerent nostri,*

Ante Chr. LII. U. C. Varr. DCCII.

noctis, Cæsar ex castris egressus; priùs quàm [75] subsidium ex oppido venire posset, dejecto præsidio, potitus loco, duas ibi legiones collocavit; fossámque duplicem duodenûm pedum à majoribus castris ad minora perduxit; ut tutò ab repentino hostium incursu, etiam singuli commeare possent.

§ XXXV. *Interea Ædui à Romanis deficere instituunt.*

DUM hæc ad Gergoviam geruntur; Convictolitanis Æduus, cui magistratum adjudicatum à Cæsare demonstravimus, sollicitatus ab Arvernis pecuniâ, cum quibusdam adolescentibus colloquitur: quorum erat princeps Litavicus, atque ejus fratres, amplissimâ familiâ nati adolescentes. Cum iis [76] præmium communicat; hortatúrque eos, "ut se liberos, & imperio natos, meminerint: Unam esse Æduorum civitatem, quæ certissimam Galliæ victoriam distineat: Ejus auctoritate reliquas contineri; quâ transductâ, locum consistendi Romanis in Galliâ non fore: Esse nonnullo se Cæsaris beneficio affectum; sic tamen, ut justissimam apud eum caussam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere. Cur enim potiùs Ædui de suo jure & de legibus ad Cæsarem [77] disceptatorem, quàm Romani ad Æduos, veniant?" Celeriter adolescentibus & [78] oratione magistratûs & [79] præmio deductis, quum se vel principes ejus consilii fore profiterentur, ratio perficiendi quærebatur; quòd civitatem temerè ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant. Placuit, ut Litavicus decem illis millibus, quæ Cæsari ad bellum mitterentur, præficeretur; atque ea ducenda curaret; fratrésque ejus ad Cæsarem præcurrerent: reliqua, quâ ratione agi placeat, constituunt.

LITAVICUS, accepto exercitu; quum millia passuum circiter xxx ab Gergoviâ abesset, convocatis subitò militibus, lacrimans; "Quò proficiscimur," inquit, "milites? Omnis noster equitatus, "[80] nobilitas omnis interiit. Principes civitatis Eporedorix & Vir-

"dumarus,

nostri, & aquæ magnâ parte & pabulatione liberâ prohibituri hostes videbantur: Sed is locus [à nostris appetendus,] *præsidio ab iis* NIMIS firmo [*vel* non minus firmo] *tenebatur*. TAMEN [*viz.* non obstante firmo isto præsidio.] *silentio noctis, Cæsar &c.* Eligat Lector eruditus.

75 *Subsidium* ——— *venire*] MSS *subsidio* —— *veniri*. Quod & elegantius.

76 Præmium *communicat*] In nonnullis Codicibus, [primùm *communicat*.] Utraque Lectio ferri potest. Id solummodo notandum: si infrà *ad Annot*. 79, (ubi iterum variant Codices,) legatur, *præmio deductis* tum & hîc legendum, *PRÆMIUM communicat*: Sin ibi legatur, *præmii spe ductis*, (quomodo Græcus vertit, χρημάτων ἐλπίδι,) tum hîc legendum, *PRIMUM communicat*, (ut habet idem Interpres, ἐκείνοις. πρώτοις ἀνακοινωσάμενος.) Eligat iterum Lector eruditus.

77 *Disceptatorem*] Sic MSS Reg. & Vossii. Al. *desceptaturi*.

78 *Oratione*] Sic MSS Reg. Eliens. & Vossii. Græcus item, δημηγορίᾳ. Scaliger & recentiores perperam, *ratione*.

79 *Præmio deductis*] Faërnus *adductis*. Sed vide suprà *Annot*. 76.

80 *Nobilitas omnis*,] Codex Ciacconii, & MS Reg. habent, [*nobilitas* nostra *omnis*.] Græcus item, πάντες δ' οἱ τῆς ἩΜΕΤΕΡΑΣ πόλεως εὐγενεῖς.

"dumarus insimulati proditionis ab Romanis; indictâ caussâ, interfecti sunt. Hæc ab iis cognoscite, qui ex ipsâ cæde fugerunt; Nam ego, fratribus atque omnibus propinquis meis interfectis dolore prohibeor, quæ gesta sunt, pronunciare." Producuntur ii, quos ille edocuerat quæ dici vellet: atque eadem, quæ Litavicus pronunciaverat, multitudini exponunt: "Multos equites Æduorum interfectos, quòd collocuti cum Arvernis dicerentur; Ipsos se inter multitudinem militum occultâsse, atque ex mediâ cæde profugisse." Conclamant Ædui; &, Litavicum obsecrant, ut sibi consulat. "Quasi verò," inquit ille, "consilii sit res; ac non necesse sit nobis Gergoviam [81] contendere, & cum Arvernis nosmet conjungere. An dubitamus, quin, nefario facinore admisso, Romani jam ad nos interficiendos concurrant? Proinde, si quid in nobis animi est, persequamur eorum mortem, qui indignissimè interierunt; atque hos latrones interficiamus:" Ostendit cives Romanos, qui ejus præsidii fiducia unà erant. Continuò magnum numerum frumenti commeatûsque diripit; Ipsos crudeliter excruciatos interficit: Nuncios totâ civitate Æduorum dimittit: Eodem mendacio, de cæde equitum & principum, permovet: Hortatur, ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas injurias persequantur.

Ante Chr. LII. U. C. *Varr.* DCCII.

§ XXXVII. EPOREDORIX Æduus, summo loco natus adolescens, & summæ domi potentiæ; & unà Virdumarus, pari ætate & gratiâ, sed genere dispari; quem Cæsar sibi ab Divitiaco transditum, ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat; in equitum numero convenerant, nominatim ab eo evocati. His erat inter se de principatu contentio; &, in illâ magistratuum controversiâ, alter pro Convictolitane, alter pro Coto summis opibus pugnaverat. Ex iis Eporedorix, cognito Litavici consilio, mediâ ferè nocte rem ad Cæsarem defert; orat, "ne patiatur civitatem, pravis adolescentium consiliis, ab amicitiâ populi Romani deficere: quod futurum provideat, si se tot hominum millia cum hostibus conjunxerint; quorum salutem neque propinqui negligere, neque civitas levi momento æstimare posset.

§ XXXVIII. *Cæsaris autem prudentiâ & celeritate, quodammodo pacantur.* Magnâ affectus sollicitudine hôc nuncio Cæsar, quòd semper Æduorum civitati præcipuè indulserat; nullâ interpositâ dubitatione, legiones expeditas IV, equitatúmque omnem ex castris educit. Nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra; quòd res in celeritate posita esse videbatur. C. Fabium legatum, cum legionibus II, castris præsidio relinquit. Fratres Litavici, quum comprehendi jussisset, paullò antè reperit ad hostes profugisse. Adhortatus milites, "ne, necessario tempore, itineris labore permoveantur;" cupidissimis omnibus, progressus millia passuum XXV, agmen Æduorum conspicatus, immisso equitatu iter eorum moratur atque impedit: interdicítque omnibus, ne quemquam interficiant. Eporedorigem & Vir-

81 *Contendere,*] MS Reg. *concedere.*

Ante Chr. LII. U. C. Varr. DCCII.

Virdumarum, quos illi interfectos existimabant inter equites versari suósque appellare jubet. Iis cognitis, & Litavici fraude perspectâ; Ædui manus tendere, [82] deditionem significare, &, projectis armis, mortem deprecari incipiunt. Litavicus, cum suis clientibus, quibus nefas more Gallorum est, etiam in extremâ fortunâ, deserere patronos; Gergoviam profugit.

§ XXXIX. Cæsar, nunciis ad civitatem Æduorum missis, qui suo beneficio conservatos docerent, quos jure belli interficere potuisset; tribúsque horis noctis exercitui ad quietem datis; castra ad Gergoviam movit. Medio ferè itinere, equites à Fabio missi, [83] quanto res in periculo esset, exponunt: "Summis copiis castra oppugnata" demonstrant, "quum crebrò integri defessis succederent, nostrósque assiduo labore defatigarent; quibus propter magnitudinem castrorum, perpetuò esset [84] iisdem in vallo permanendum: Multitudine sagittarum atque omnis generis telorum, multos vulneratos: Ad hæc sustinenda, magno usui fuisse tormenta: Fabium, discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere cæteras; pluteósque vallo addere, & se in posterum diem similem ad casum parare." Iis rebus cognitis Cæsar, summo studio militum, ante ortum solis in castra pervenit.

§ XL. Dum hæc ad Gergoviam geruntur; Ædui, primis nunciis à Litavico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. Impellit alios avaritia, alios iracundia & temeritas; quæ maximè illi hominum generi [85] est innata, ut levem auditionem habeat pro re compertâ. Bona Civium Romanorum diripiunt; cædes faciunt; in servitutem abstrahunt. Adjuvat rem proclinatam Convictolitanis, plebémque ad furorem impellit; ut, facinore admisso, ad sanitatem reverti pudeat. M. Aristium tribunum militum, iter ad legionem facientem, fide datâ, ex oppido Cabillono educunt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi caussâ ibi constiterant: Hos continuò in itinere adorti, omnibus impedimentis exuunt; repugnantes, diem noctémque obsident: multis utrimque interfectis, majorem multitudinem ad arma concitant. Interim nuncio allato, "omnes eorum milites in potestate Cæsaris teneri; concurrunt ad Aristium: Nihil publico factum consilio demonstrant: Quæstionem de bonis direptis decerunt. Litavici fratrúmque bona publicant: Legatos ad Cæsarem,

82 *Deditionem*] Sic MSS elegantius. Editi, *& deditionem*.

83 *Quanto res in periculo esset*] Sic ex MS Regio restitui. Quod in Editis est [*fuerit,*] minùs hîc convenit. Non enim id nunciant equites, quanto res in periculo *fuerit*, sed quanto in periculo tum temporis *esset*.

84 Iisdem *in vallo permanendum.*] Cùm integri nimirùm nulli essent, qui defessis succederent. Quod non intellexerunt, qui reposuerunt, [eodem *in vallo*;] Ut rectè annotavit Hotomannus.

85 —— *Est innata, ut levem auditionem* habeat *pro re compertâ.*] In MSS scriptum est, *habent*. Unde distinguendum existimo; [—— *est innata: Ut levem auditionem* habent *pro re compertâ.*] Sic Græcus, ἐμφύλαι. πᾶσι ΓΑΡ &c.

Cæsarem, suî purgandi gratiâ, mittunt. Hæc faciunt, recuperandorum suorum causfâ. Sed, contaminati facinore; & capti compendio ex direptis bonis, quòd ea res ad multos pertinebat; & timore pœnæ exterriti; consilia clam de bello inire incipiunt, civitatésque reliquas legationibus sollicitant. Quæ tametsi Cæsar intelligebat; tamen, quàm mitissimè potest, legatos appellat: "Nihil se, propter inscientiam levitatémque vulgi, gravius de civitate judicare; neque de "suâ in Æduos benevolentiâ diminuere." Ipse majorem Galliæ motum exspectans, ne ab omnibus civitatibus circumsisteretur, consilia inibat, quemadmodum à Gergoviâ discederet, ac rursus [86] omnem exercitum contraheret; ne profectio nata à timore defectionis, similis fugæ videretur. Ante Chr. LII. U. C. Varr. DCCII.

§ XLI. *Cæsar prope Gergoviam, trinis hostium castris stratagemate potitur.*

HÆC cogitanti, accidere visa est facultas rei bene gerendæ. Nam quum minora in castra, operis perspiciendi causfâ, venisset; animadvertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus; qui, superioribus diebus, vix præ multitudine cerni poterat. Admiratus, quærit ex perfugis caussam; quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. Constabat inter omnes, quod jam ipse Cæsar per exploratores cognoverat; dorsum esse ejus jugi prope æquum; [87] sed hàc silvestre & angustum, quà esset aditus ad alteram partem oppidi: Vehementer huic illos loco timere: nec jam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin penè circumvallati atque omni exitu & pabulatione interclusi viderentur: Ad hunc muniendum locum omnes à Vercingetorige evocatos.

§ XLII.

HAC re cognitâ, Cæsar mittit complures equitum turmas eò de mediâ nocte: iis imperat, ut paullò tumultuosiùs omnibus in locis pervagentur. Primâ luce magnum numerum impedimentorum ex castris mulorúmque produci, [88] déque iis stramenta detrahi; mulionésque cum cassidibus, equitum specie ac simulatione, collibus circumvehi jubet: His paucos addit equites, qui latiùs, ostentationis causfâ, vaga-

86 *Omnem exercitum contraheret:*] Meritò hîc reprehendit Davisius Hotomannum; qui, ex eo quod suprà dixerat Cæsar § 38, & hîc quoque de *contrahendis CASTRIS* nescio quid somniavit; cùm de *omnibus COPIIS in unum colligendis* manifestò hîc loquatur Auctor.

87 *Sed* hàc *silvestre & angustum, quà esset aditus*] Ita ingeniosè restituit Davisius ex MS Eliensi; qui habet, [*sed* hoc *silvestre, &c.*] Scaliger, quem secuti sunt recentiores, edidit, [*sed silvestre & angustum:*] Quæ Lectio non ex Codicibus, sed ex ingenio est. In MSS ferè est, [*sed* hunc *silvestrem & angustum, quà esset aditus:*] Quod manifesto corruptum est, cùm [*hunc silvestrem &c.*] referri non possit ad [*dorsum*] quod præcessit. MS Reg. habet, [*sed* hunc *silvestrem & angustum,* qui *esset aditus.*] Quæ quidem Lectio ferri posset; *sed hunc* [aditum *scilicet*] *silvestrem &c.* Simplicior tamen est Davisii emendatio.

88 Déque *iis stramenta detrahi;*] Codex Ursini (desunt enim hæc in aliis MSS,) habet [*neque iis;*] unde Scaliger edidit, *éque iis.* Ciacconius & Dionys. Vossius scribunt, *atque iis.* Davisius, quod propiùs abest à MS, ingeniosissimè reponit; *déque iis —— detrahi.*

Ante Chr. LII. U. C. Varr. DCCII.

vagarentur: Longo circuitu easdem omnes jubet petere regiones. Hæc procul ex oppido videbantur; ut erat à Gergoviâ despectus in castra: Neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. Legionem unam eodem jugo mittit, & paullùm progressam inferiore loco constituit, silvísque occultat. Augetur Gallis suspicio; atque omnes illò [89] munitionum copiæ transducuntur. Vacua castra hostium Cæsar conspicatus; tectis insignibus suorum, occultatísque signis militaribus, raros milites, ne ex oppido animadverterentur, ex majoribus castris in minora transducit: legatísque, quos singulis legionibus præfecerat, quid fieri velit, ostendit: In primis monet, ut contineat milites, ne studio pugnandi aut spe prædæ longiùs progrediantur; Quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit: Hoc, unâ celeritate posse vitari; Occasionis esse rem, non prœlii. His rebus expositis, signum dat, & ab dextrâ parte alio adscensu eodem tempore Æduos mittit.

§ XLIII. OPPIDI murus ab planitie atque initio adscensûs, rectâ regione, si nullus anfractus intercederet, MCC passus aberat. Quidquid huic circuitûs ad molliendum clivum accesserat, id spatium itineris augebat. A medio ferè colle in longitudine, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis VI pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, præduxerant Galli; atque, inferiore omni spatio vacuo relicto, superiorem partem collis, usque ad murum oppidi, [90] densissimis castris compleverant. Milites, signo dato, celeriter ad munitionem perveniunt; eámque transgressi, trinis castris potiuntur. Ac tanta fuit in capiendis castris celeritas, ut Theutomatus rex Nitiobrigum subitò in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieverat, superiore corporis parte nudatâ, vulnerato equo, vix se ex manibus prædantium militum eriperet.

§ XLIV. *Romani, oppidum avidiùs invadentes, magnâ cum clade repelluntur.*

CONSECUTUS id quod animo proposuerat Cæsar, receptui cani jussit; legionísque decimæ, [91] quâcum erat concionatus, signa constitere. [92] At reliquarum milites legionum, non exaudito tubæ sono, quòd satis magna vallis intercedebat; tamen à tribunis militum, legatísque, ut erat à Cæsare præceptum, retinebantur. Sed elati spe celeris victoriæ, & hostium fugâ, superiorúmque temporum secundis prœliis;

89 *Munitionum*] Codex D. Vossii; *ad munitionem*. Quæ Lectio quoque non mala est.

90 *Densissimis castris.*] Conjicit Davisius scribendum, *tribus densissimis castris*, propter id quod sequitur, *trinis castris*. Græcus habet, πολλοῖς στρατοπέδοις. Et fortè trina castra, tam exiguo in spatio posita, poterant, sine notâ numerali, rectè *densissima castra* appellari.

91 *Quâcum erat concionatus.*] Codices nonnulli, *quâ tum erat comitatus*. Quam Lectionem amplectuntur quidam Viri Docti, quia Cæsar alibi, non *cum militibus*, sed *apud milites concionari*, semper dicat.

92 *At*] Attentiùs perpendenti, apparebit istud [*AT*] minùs apto hîc loco esse positum. [*Signa constitere:*] *At — retinebantur.*] Quare ex MS Reg. scribendum existimo, *Ac*. Quanquam & illud [*At,*] si referatur ad [*non exaudito tubæ sono*] ferri quoque posse videtur.

prœliis; nihil adeò arduum sibi existimabant, quod non virtute consequi possent. Neque prius finem sequendi fecerunt, quàm muro oppidi portísque [93] appropinquârunt. Tum verò ex omnibus urbis partibus orto clamore; qui longiùs aberant, repentino tumultu perterriti, quum hostes intra portas esse existimarent, sese ex oppido ejecerunt. Matres-familiâs, de muro vestem argentúmque jactabant; & pectore nudo prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent; neu, sicut Avarici fecissent, ne mulieribus quidem atque infantibus abstinerent. Nonnullæ de muris per manus demissæ, sese militibus transdebant. L. Fabius centurio legionis VIII, quem inter suos eà die dixisse constabat, "excitari se Avaricensibus præ- "miis; neque commissurum, ut priùs quisquam murum adscende- "ret;" tres suos nactus manipulares, atque ab iis sublevatus, murum adscendit: eos ipse rursus singulos acceptans, in murum extulit. Ante Chr. LII. U. C. Varr. DCCII.

INTERIM ii, qui ad alteram partem oppidi, ut suprà demonstravimus, munitionis caussâ convenerant; primo exaudito clamore; inde etiam crebris nunciis incitati, oppidum ab Romanis teneri; præmissis equitibus, magno concursu eò contenderunt. Eorum ut quisque primus venerat, sub muro consistebat, suorúmque pugnantium numerum augebat. Quorum cum magna multitudo convenisset; matres-familiâs, quæ paullò antè Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari, & more Gallico passum capillum ostentare, liberósque [94] in conspectu proferre, cœperunt. Erat Romanis nec loco, nec numero, æqua contentio: Simul, & cursu & spatio pugnæ defatigati, non facilè recentes atque integros sustinebant. § XLV.

CÆSAR, quum iniquo loco pugnari, hostiúmque augeri copias videret; præmetuens suis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus castris præsidio reliquerat, mittit; ut cohortes ex castris celeriter educeret, & sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret: ut, si nostros depulsos loco vidisset; quò minùs liberè hostes insequerentur, terreret. Ipse paullùm ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat; eventum pugnæ exspectabat. § XLVI.

QUUM acerrimè cominus pugnaretur: hostes, loco & numero; nostri, virtute confiderent: subitò sunt Ædui visi, ab latere nostris aperto; quos Cæsar ab dextrâ parte alio adscensu, manûs distinendæ caussâ, miserat. Ii, similitudine armorum, vehementer nostros perterruerunt: ac, tametsi dextris humeris exertis animadvertebantur, quod insigne pacatis esse consueverat; tamen id ipsum suî fallendi caussâ, milites ab hostibus factum existimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quíque unà murum adscenderant; circumventi atque interfecti, [95] de muro præcipitabantur. M. Petreius ejusdem legionis § XLVII.

93 *Appropinquarunt*] MS Reg. *appropinquarent*. Quod idem est.

94 *In conspectu*] Sic MS Reg. Al. *in conspectum*. Vide suprà ad Lib. 4. §. 9.

95 *De muro*] In MSS Reg. Elienf. & Vossii, & Edit. Rom. deest præpositio.

Ante Chr. LII. U. C. Varr. DCCII.

legionis centurio, quum portas exscindere conatus esset; à multitudine oppressus, ac [96] sibi desperans, multis jam vulneribus acceptis; manipularibus suis, qui illum secuti erant, "Quoniam," inquit, "me unà vobiscum servare non possum, vestræ [97] quidem certè saluti prospiciam, quos, cupiditate gloriæ adductus, in periculum deduxi. Vos, datâ facultate, vobis consulite:" Simul irrupit in medios hostes; duobúsque interfectis, reliquos à portâ paullùm submovit. Conantibus auxiliari suis, "Frustra," inquit, "meæ vitæ subvenire conamini, quem jam sanguis virésque deficiunt. Proinde hinc abite, dum est facultas; vósque ad legionem recipite." Ita pugnans, pòst paullùm concidit, ac suis saluti fuit.

§ XLVIII. NOSTRI quum undique premerentur, XLVI centurionibus amissis, dejecti sunt loco: Sed intolerantiùs Gallos insequentes, legio X tardavit; quæ pro subsidio paullò æquiore loco constiterat. Hanc rursus XIII legionis cohortes exceperunt; quæ ex castris minoribus eductæ, cum T. Sextio legato ceperant locum superiorem. Legiones, ubi primùm planitiem attigerunt, infestis contra hostes signis constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. Eo die, milites sunt paullò minùs DCC desiderati.

§ XLIX. *Cæsar temeritatem militum reprehendit.*

POSTERO die Cæsar, concione advocatâ, temeritatem cupiditatémque militum reprehendit; "quòd sibi ipsi judicavissent, quò procedendum, aut quid agendum videretur; neque, signo recipiendi dato, constitissent; neque à tribunis militum legatísque retineri potuissent:" [98] Exposito, "quid iniquitas loci posset; quid ipse ad Avaricum sensisset, quum, sine duce & sine equitatu deprehensis hostibus, exploratam victoriam dimisisset, ne parvum modò detrimentum in contentione propter iniquitatem loci acciperet. Quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset; tantopere licentiam arrogantiámque reprehendere, quòd plus se, quàm Imperatorem, de victoriâ atque exitu rerum sentire existimarent: [99] Non minùs se in milite modestiam & continentiam, quàm virtutem atque animi magnitudinem desiderare.

§ L. *In Æduos castra movet.*

HAC habitâ concione: & [1] ad extremum confirmatis militibus; "ne ob hanc caussam animo permoverentur; neu, quòd iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerint:" eadem de profectione cogitans,

96 *Sibi*] Iidem Codices habent *sui*.

97 *Quidem certè saluti*] MSS Reg. & Vossii, *quidem vitæ*. MS Elienf. *quidem certè vitæ*.

98 *Exposito,*] Ita edidit Davisius ex Codice Andino. Al. *Exposuit*. Græcus, διδάσκων.

99 *Non minùs*] Sic MS Reg. Al. *Nec minùs*.

1 *Ad extremum confirmatis*] Sic MS Reg. Vulgg. [*ad extremum* oratione *confirmatis*.] MSS Elienf. & Vossii, [*ad extremam* orationem *confirmatis*.]

cogitans, quæ antè senserat; legiones ex castris eduxit: aciémque idoneo loco constituit. Quum Vercingetorix nihilo magìs in æquum locum descenderet; levi facto equestri prœlio, atque eo secundo, in castra exercitum reduxit. Quum hoc idem postero die fecisset: satis ad Gallicam ostentationem minuendam, militùmque animos confirmandos, factum existimans; in Æduos movit castra. Ne tum quidem insecutis hostibus; III die ad flumen Elaver pontem refecit, atque exercitum transduxit. Ante Chr. LII. U. C. Varr. DCCI

§ LI. IBI à Virdumaro atque Eporedorige Æduis appellatus, discit, "cum omni equitatu Litavicum ad sollicitandos Æduos profectum; "opus esse & ipsos antecedere, ad confirmandam civitatem." Etsi multis jam rebus perfidiam Æduorum Cæsar perspectam habebat, atque horum discessu admaturari defectionem civitatis existimabat; tamen retinendos eos non censuit; ne aut inferre injuriam videretur, aut dare timoris aliquam suspicionem. Discedentibus his, breviter sua in Æduos merita exposuit: "quos & quàm humiles accepisset, compulsos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis [2] copiis, imposito stipendio, obsidibus summâ cum contumeliâ extortis; quam in fortunam, quámque in amplitudinem deduxisset; ut non solùm in pristinum statum redîssent, sed omnium temporum dignitatem & gratiam antecessisse viderentur." His datis mandatis, eos ab se dimisit.

§ LII. *Noviodunum à perfidis Æduis occupatum incenditur.*

NOVIODUNUM erat oppidum Æduorum, ad ripas Ligeris opportuno loco positum. Huc Cæsar omnes obsides Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitûs impedimentorum magnam partem contulerat: huc magnum numerum equorum, hujus belli caussâ, in Italiâ atque Hispaniâ coemptorum, miserat. Eò quum Eporedorix Virdumarúsque venissent, & de statu civitatis cognovissent; "Litavicum Bibracte ab Æduis receptum, quod est oppidum apud eos maximæ auctoritatis; Convictolitanem magistratum, magnámque partem senatûs, ad eum convenisse; legatos ad Vercingetorigem de pace & amicitiâ conciliandâ publicè missos:" non prætermittendum tantum commodum existimaverunt. Itaque, interfectis Novioduni custodibus quique eò negotiandi [3] aut itineris caussâ convenerant; pecuniam atque equos inter se partiti sunt. Obsides civitatum, Bibracte ad magistratum deducendos curaverunt. Oppidum, quòd ab se teneri non posse judicabant; ne cui esset usui Romanis, incenderunt. Frumenti quod subitò potuerunt, navibus avexerunt; reliquum, flumine atque incendio corruperunt. Ipsi ex finitimis regionibus copias cogere; præsidia custodiásque ad ripas Ligeris disponere; equitatúmque omnibus locis, injiciendi

2 *Copiis.*] Codd. nonnulli, *sociis.*

3 *Aut itineris*] Deest in multis Codicibus, quos citat Davisius item in MSS Reg. & Vossii.

Ante Chr. LII. U. C. Varr. DCCII.

injiciendi timoris caussâ, ostentare cœperunt; [4] si aut re frumentariâ Romanos excludere, aut adductos inopiâ ex Provinciâ expellere possent. Quam ad spem multùm eos adjuvabat, quòd Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado transiri non posse videretur.

§ LIII.

QUIBUS rebus cognitis, Cæsar maturandum sibi censuit; si esset in perficiendis pontibus periclitandum; ut priùs, quàm essent majores eo copiæ coactæ, dimicaret. Nam ut, commutato consilio, iter in Provinciam converteret; [5] id ne tum quidem necessariò faciendum existimàbat; quum infamia atque indignitas rei, & oppositus mons Cebenna, viarúmque difficultas impediebat; tum maximè, quòd [6] adjungi Labieno, atque iis legionibus quas unà miserat, vehementer cupiebat. Itaque, admodum magnis diurnis nocturnísque itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim pervenit: Vadóque per equites invento pro rei necessitate opportuno, ut brachia modò atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aquâ esse possent; disposito equitatu qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo adspectu perturbatis, incolumem exercitum transduxit, Frumentúmque in agris, & copiam pecoris nactus; repleto iis rebus exercitu, iter in Senones facere instituit.

§ LIV. *Labienus, rebus prosperè apud Parisios gestis, ad Cæsarem cum omnibus copiis revertitur.*

DUM hæc apud Cæsarem geruntur: Labienus, eo supplimento, quod nuper ex Italiâ venerat, relicto Agendici, ut esset impedimentis præsidio; cum IV legionibus Lutetiam proficiscitur; (id est oppidum Parisiorum, positum in insulâ fluminis Sequanæ:) Cujus adventu ab hostibus cognito, magnæ ex finitimis civitatibus copiæ convenerunt. Summa imperii transditur Camulogeno Aulerco; qui propè confectus ætate, tamen propter singularem scientiam rei militaris ad eum est honorem evocatus. Is, quum animadvertisset perpe-

tuam

4 *Si aut re frumentariâ Romanos excludere, aut adductos inopiâ ex Provinciâ expellere possent*] Cùm Ædui non id sibi propositi habuisse videantur, ut Romanos *è Provinciâ expellerent*, sed ex *suâ* ipsorum solummodo *civitate*; illúmque in finem eos vel commeatibus *è Provinciâ* subvehendis prohiberent, vel reditu denique *in Provinciam* intercluderent: non negligenda videtur Lectio, quam in Codice vetusto repperit Dionys. Vossius; viz. *si aut re frumentariâ Romanos, aut adductos inopiâ ex Provincia excludere possent.* Nisi fortè & vulgata Lectio ita accipi possit, ut dicantur Ædui Romanos non *ex Provincia* expellere, sed *adductos inopiâ* rerum *ex Provincia* subvehendarum, ex suâ [*Æduorum* scilicet] civitate *expellere* posse se sperare. Utrovis tamen modo, paullò durior videtur, quàm Cæsaris solet esse locutio. Et fortean aliquid intercideri.

5 *Id ne* tum *quidem necessariò faciendum existimàbat.*] MSS habent, [*ne* metu *quidem.*] Græcus, voce transpositâ, videtur legisse; *necessariò id nè tum quidem faciendum existimabat:*] τοῦ μὴ ποιεῖν, ἀναγκαῖον ἡγήσατο εἶναι.

6 *Adjungi*] *Labieno —— cupiebat*] Codices MSS habent, *abjuncto* [*Al.* corruptè, *adjuncto*] *Labieno — TIMEBAT.* Quomodo & Græcus in suo Codice repperit. Davisius legendum conjicit, *adjungi Labieno — avebat.* Quæ est minima mutatio ab eo, quod habent MSS *timebat.* Sed voce eâ alibi non usus est Cæsar.

tuam esse paludem, quæ influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret; hìc consedit: nostrósque transitu prohibere instituit. Labienus primò vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur. Postquam id difficiliùs confieri animadvertit; silentio è castris III vigiliâ egressus, eodem quo venerat itinere [7] Melodunum pervenit. Id est oppidum Senonum in insulâ Sequanæ positum, ut paullò antè Lutetiam diximus. Deprehensis navibus circiter L, celeritérque conjunctis, atque eò militibus [8] impositis; & rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum evocata; sine contentione oppido potitur. [9] Refectóque ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum transducit; & secundo flumine ad Lutetiam iter facere cœpit. Hostes, re cognitâ ab iis qui à Meloduno profugerant; Lutetiam incendi, pontésque ejus oppidi rescindi jubent. Ipsi, [10] profecti palude; in ripis Sequanæ, è regione Lutetiæ, contra Labieni castra considunt.

Ante Chr. LII. U. C. Varr. DCCII.

§ LV. JAM Cæsar à Gergoviâ discessisse audiebatur: Jam de Æduorum defectione, & secundo Galliæ motu rumores afferebantur; Gallíque in colloquiis, "interclusum itinere & Ligere Cæsarem, inopiâ frumenti coactum, in Provinciam contendisse" confirmabant. Bellovaci autem, defectione Æduorum cognitâ; qui antè erant per se infideles, manus cogere atque apertè bellum parare cœperunt. Tum Labienus, tantâ rerum commutatione, longè aliud capiendum consilium, atque antea senserat, intelligebat. Neque jam, ut aliquid acquireret, prœlióque hostes lacesseret; sed ut incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. Namque alterâ ex parte, Bellovaci, (quæ civitas in Galliâ maximam habet opinionem virtutis,) instabant; alteram, Camulogenus parato atque instructo exercitu tenebat: Tum legiones à præsidio atque impedimentis interclusas, maximum flumen distinebat. Tantis subitò difficultatibus objectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat.

§ LVI. ITAQUE sub vesperum concilio convocato; cohortatus, ut ea, quæ imperâsset, diligenter industriéque administrarent; naves, quas à Meloduno deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit: &, primâ confectâ vigiliâ, IV millia passuum secundo flumine progredi silentio,

7 *Melodunum*] Ità optimè restituit *Davisius* ex MSS & Editt. vett. *Scaliger* & recentiores pessimè ediderant, [*Metiosedum*:] cùm jam infrà dicat Cæsar, secundo flumine iter fieri *Meloduno Lutetiam*, secundo item flumine *Lutetia Metiosedum*.

8 *Impositis*;] Davisius rectè vidit legendum, *injectis*; ex MS Eliensi & Editt. Vett. Quomodo & in MSS Reg. & Vossii scriptum est.

9 *Refectóque*] Sic MS Reg. Al. *Refecto*.

10 Profecti *palude*; Codices nonnulli, [perspectâ *palude*,] Ciacconius reponit, *provecti*. Græcus, ἐξελθόντες.

Ante Chr. LII. U. C. Varr. DCCII.

silentio, ibíque se [11] exspectare, jubet: v cohortes, quas minimè firmas ad dimicandum esse existimabat, castris præsidio relinquit: v ejusdem legionis reliquas, de mediâ nocte, cum omnibus impedimentis, adverso flumine magno tumultu proficisci imperat. Conquirit etiam lintres; has magno sonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit. Ipse pòst paullò, silentio egressus cum III legionibus, eum locum petit quò naves appelli jusserat. Eò quum esset ventum; [12] exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quòd magna subitò erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur. [13] Exercitus equitatúsque, equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio præfecerat; celeriter transmittitur. Unò ferè tempore sub lucem hostibus nunciatur, "in castris Romanorum "præter consuetudinem tumultuari, & magnum ire agmen adverso "flumine, sonitúmque remorum [14] in eâdem parte exaudiri, & paullò "infra milites navibus transportari." Quibus rebus auditis: quòd existimabant tribus locis transire legiones, atque omnes perturbatos defectione Æduorum fugam parare; suas quoque copias in tres partes distribuerunt. Nam, præsidio è regione castrorum relicto; & parvâ manu Metiosedum versùs missâ, quæ tantum progrederetur quantum naves processissent; reliquas copias contra Labienum duxerunt. Primâ luce, & nostri omnes erant transportati, & hostium acies cernebatur. Labienus, milites cohortatus, "ut suæ pristinæ virtutis & "tot secundissimorum prœliorum memoriam tenerent; atque ipsum "Cæsarem, cujus ductu sæpenumero hostes superâssent, [15] præsentem adesse existimarent;" dat signum prœlii. Primo concursu; ab dextro cornu, ubi VII legio constiterat, hostes pelluntur atque in fugam conjiciuntur. A sinistro, quem locum XII legio tenebat; quum primi ordines hostium transfixi pilis concidissent, tamen acerrimè reliqui resistebant, nec dabat suspicionem fugæ quisquam. Ipse dux hostium Camulogenus suis aderat, atque eos cohortabatur. At, incerto etiam nunc exitu victoriæ; cum VII legionis Tribunis esset nunciatum quæ in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt, signáque intulerunt. Ne eo quidem tempore quisquam loco cessit; sed circumventi omnes, interfectíque sunt. Eandem fortunam tulit Camulogenus. At ii, qui præsidio [16] contra castra

11 *Exspectare*] Ita scribendum existimo; tum quòd Cæsar ita loqui soleat: tum, ut cum præcedente [*progredi*] aptiùs cohæreat. Vulgg. *exspectari*.

12 *Exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi;*] In plerisque MSS deest, *ut*. MS Reg. habet (*exploratoresque hostium omni fluminis parte essent dispositi;*) Quæ Lectio ut ferri posset, tamen longè præstat vulgata.

13 *Exercitus*] hoc est, *pedites*. Ut rectè observavit exemplísque probavit *Davisius*.

14 *In eâdem parte*] MSS & Vossii, *in eandem partem*.

15 *Præsentem*] Sic MSS. *Scaliger* aliíque nonnulli, hanc vocem omiserunt.

16 *Contra castra Labieni*] Codices nonnulli; *contra Labienum*. Sed præstat vulgata Lectio.

castra Labieni erant relicti; quum prœlium commissum audissent, subsidio suis ierunt, collémque ceperunt; neque nostrorum militum victorum impetum sustinere potuerunt. Sic, cum suis fugientibus permisti, quos non silvæ montésque texerunt; ab equitatu sunt interfecti. Hôc negotio confecto, Labienus revertitur Agendicum, ubi impedimenta totius exercitûs relicta erant; inde, cum omnibus copiis, ad Cæsarem pervenit.

Ante Chr. LII. U. C. Varr. DCCII.

§ LVII. *Æduorum exemplo, Galli ferè omnes à Romanis deficiunt.*

DEFECTIONE Æduorum cognitâ, bellum augetur: Legationes in omnes partes circummittuntur. Quantùm gratiâ, auctoritate, pecuniâ valent; ad sollicitandas civitates nituntur. Nacti obsides, quos Cæsar apud eos deposuerat; horum supplicio dubitantes territant. Petunt à Vercingetorige Ædui, ut ad se veniat; rationésque belli gerendi communicet. Re impetratâ, contendunt ut ipsis summa imperii tradatur: &, re in controversiam deductâ, totius Galliæ concilium Bibracte indicitur. Eódem conveniunt undique frequentes: multitudinis suffragiis res permittitur: ad unum omnes Vercingetorigem probant Imperatorem. Ab hôc concilio, Rhemi, Lingones, Treviri abfuerunt. Illi, quòd amicitiam Romanorum sequebantur; Treviri, quòd aberant longiùs, & ab Germanis premebantur; quæ fuit caussa, quare toto abessent bello, & neutris auxilia mitterent. Magno dolore Ædui ferunt, se dejectos principatu: queruntur fortunæ commutationem; & Cæsaris indulgentiam in se [17] requirunt. Neque tamen suscepto bello, suum consilium ab reliquis, separare audent. Inviti summæ spei adolescentes, Eporedorix & Virdumarus, Vercingetorigi parent.

§ LVIII. *Eorum apparatus ad bellum.*

ILLE imperat reliquis civitatibus obsides. Denique ei rei constituit diem. Huc omnes equites, XV millia numero, celeriter convenire jubet. "Peditatu, quem antè habuerit, se fore contentum" dicit: "Neque fortunam tentaturum, [18] aut in acie dimicaturum: "Sed, quoniam abundet equitatu; perfacile esse factu, frumentationibus pabulationibúsque Romanos prohibere. Æquo modò animo "sua ipsi frumenta corrumpant, ædificiáque incendant; Quâ rei familiaris jacturâ, perpetuum imperium libertatémque se consequi "videant." His constitutis rebus; Æduis, Segusianísque, qui sunt finitimi [19] Provinciæ, X millia peditum imperat; Huc addit equites, DCCC: His præficit fratrem Eporedorigis; bellúmque inferre Allobrogibus jubet. Alterâ ex parte, Gabalos, proximósque pagos Arvernorum, in Helvios: Item Ruthenos Cadurcósque, ad fines Volcarum Arecomicorum depopulandos, mittit. [20] Nihilominùs clandestinis nunciis

17 *Requirunt*] hoc est, *desiderant, amissam sentiunt; Vercingetorigem Cæsari dissimilem experiuntur.*

18 Neque *acie*] MSS & Editt. Vett. [aut in *acie.*] Quæ & verior videtur Lectio. Vide suprà ad §. 28.

19 *Provinciæ*] Codices nonnulli; [ei *Provinciæ*] Minùs rectè.

20 *Nihilominùs*] Ita rectè restituit *Davisius* ex MSS Eliens. & Vossii, & Vett. Editt. Quibuscum consentit MS Reg. *Scaliger* aliíque ediderunt, [Hic *nihilominùs.*] Quæ vox & prorsus supervacua est, atque etiam sententiam turbat.

Ante Chr. LII. U. C. *Varr.* DCCII.

nunciis legationibúsque, Allobroges sollicitat; quorum mentes nondum à superiore bello resedisse sperabat. Horum principibus, pecunias; civitati autem, imperium totius provinciæ, pollicetur.

§ LIX. *Duce Vercingetorige, Cæsarem in Lingonum finibus aggrediuntur.*

AD hos omnes casus provisa erant præsidia cohortium duarum & viginti; quæ ex ipsâ coacta Provinciâ, ab L. Cæsare legato ad omnes partes opponebantur. Helvii suâ sponte cum finitimis prœlio congressi, pelluntur; &, C. Valerio Donatauro Caburi filio principe civitatis, compluribúsque aliis interfectis, intra oppida murósque compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis præsidiis, magnâ cum curâ & diligentiâ suos fines tuentur. Cæsar, quòd hostes equitatu superiores esse intelligebat; &, interclusis omnibus itineribus, nullâ re ex Provinciâ atque Italiâ sublevari poterat; trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat; equitésque ab his accersit, & levis armaturæ pedites, qui inter eos prœliari consueverant. Eorum adventu; quòd minùs idoneis equis utebantur; à tribunis militum, reliquísque, [21] sed & equitibus Romanis, atque evocatis, equos sumit, Germanísque distribuit.

§ LX.

INTEREA dum hæc geruntur; hostium copiæ ex Arvernis, equitésque qui toti Galliæ erant imperati, conveniunt. Magno horum coacto numero: quum Cæsar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quò faciliùs subsidium Provinciæ ferri posset; circiter millia passuum x ab Romanis, trinis castris Vercingetorix consedit; Convocatísque ad consilium præfectis equitum, "venisse tempus victoriæ" demonstrat: "Fugere in Provinciam Romanos, "Galliâque excedere: Id sibi ad præsentem obtinendam libertatem "satìs esse; ad reliqui temporis pacem atque otium, parum profici: "Majoribus enim coactis copiis reversuros, neque finem bellandi "facturos. Proinde, agmine impeditos adoriantur. [22] Si pedites "suis auxilium ferant, atque in eo morentur; [23] iter confici non "posse: Sin, (id quod magìs futurum confidat,) relictis impedimentis, suæ saluti consulant; & usu rerum necessariarum, & dignitate "spoliatum iri. Nam, de equitibus hostium; quin nemo eorum "progredi modò extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare. Id quo majore faciant animo, copias se omnes pro castris "habiturum, & terrori hostibus futurum." Conclamant equites, "sanctis-

21 *Sed &*] Desunt hæ voces in plerisque Codicibus.

22 *Si pedites* suis *auxilium ferant,*] MSS Reg. & Vossii habent corruptè, [*si* peditibus suis &c.] Codices nonnulli, [*si pedites* rebus suis, &c.] Quam Lectionem cum *Hotomanno* veram esse existimo. Sic enim & Græcus, εἰ πεζοὶ τοῖς σφῶν σκευοφόροις βοηθῶσι. Quanquam & subintelligi posse videtur, *rebus*, vel *impedimentis*, vel (quod jam præcesserat) *agmine impeditis*.

23 *Iter* confici *non posse,*] Sic *Scaliger* & Recentiores. MSS autem & Editt. Vett. [*iter* facere *non posse.*] Quod & cum eo quod sequiter [*spoliatum iri,*] aptiùs cohæret. [*Eos iter facere non posse:* —— Eos *spoliatum iri.*]

"sanctissimo jurejurando confirmari oportere; ne tecto recipiatur, "ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui "non bis per hostium agmen perequitâsset.

Ante Chr. LII. U. C. Varr. DCCII.

§ LXI. *Et magni cum cæde fugantur.*

PROBATA re, atque omnibus [24] jurejurando adactis; postero die, in tres partes distributo equitatu, duæ se acies à duobus lateribus ostendunt; una à primo agmine iter impedire cœpit. Quâ re nunciatâ, Cæsar suum quoque equitatum tripartitò divisum ire contra hostem jubet. Pugnatur unà omnibus in partibus. Consistit agmen. Impedimenta inter legiones recipiuntur. Si quâ in parte nostri laborare, aut graviùs premi videbantur; eò signa inferri Cæsar, aciémque converti jubebat: Quæ res & hostes ad insequendum tardabat, & nostros spe auxilii comfirmabat. Tandem Germani ab dextro latere, summum jugum nacti, hostes loco depellunt: fugientes usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis consederat, persequuntur; compluresque interficiunt. Quâ re animadversâ; reliqui, ne circumvenirentur veriti, se fugæ mandant. Omnibus locis fit cædes. Tres nobilissimi Ædui capti, ad Cæsarem perducuntur; Cotus præfectus equitum, qui controversiam cum Convictolitane proximis comitiis habuerat; & Cavarillus, qui post defectionem Litavici, pedestribus copiis præfuerat; & Eporedorix, quo duce, ante adventum Cæsaris, Ædui cum Sequanis bello contenderant.

§ LXII. *Cæsar eos ad Alesiam usque insequitur.*

FUGATO omni equitatu; Vercingetorix copias suas, ut pro castris collocaverat, reduxit; protinúsque Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere cœpit; celeritérque impedimenta ex castris educi, & se subsequi jussit. Cæsar, impedimentis in proximum collem deductis, [25] duabúsque legionibus præsidio relictis, sequutus, quantum diei tempus est passum; circiter III millibus hostium ex novissimo agmine interfectis, altero die ad Alesiam castra fecit. Perspecto urbis situ, perterritísque hostibus; quòd [26] equitatu, quâ maximè parte exercitûs confidebant, erant pulsi: adhortatus ad laborem milites, Alesiam circumvallare instituit.

§ LXIII. *Alesiæ descriptio.*

IPSUM erat oppidum in colle summo, admodùm edito loco; ut, nisi obsidione, expugnari non posse videretur: cujus collis radices, duo duabus ex partibus flumina subluebant. Ante oppidum planities circiter

24 *Jurejurando adactis*;] Sic MSS Reg. Eliens. Vossii, & Editt. Vett. Al. *ad jusjurandum adactis*. Scaliger edidit, *jusjurandum adactis*. Quas omnes probas esse locutiones, & bonis Auctoribus usitatas, ostendit *Davisius*.

25 *Duabúsque legionibus*] MSS *duabus legionibus*. Quæ & verior Lectio. Vide suprà *ad Pag*. 43. *l*. 24.

26 Equitatu, *quâ maximè parte exercitûs confidebant*, erant *pulsi*.] Variant MSS & Editt. Vett. Alii habent; *equitatus, quâ maximè parte exercitûs confidebant, erant pulsi*. Alii; *equitatus, quo maximâ parte exercitus confidebat, erat pulsus*. Alii; *equitatu, quo maximâ parte exercitus confidebat, erant pulsi*. Parvo sensûs discrimine. Interpr. Græcus, Lectionem vulgatam videtur secutus.

Ante Chr. LII. U. C. Varr. DCCII.

circiter millia passuum III in longitudinem patebat: Reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interjecto spatio, pari altitudinis fastigio oppidum cingebant. Sub muro, quæ pars collis [27] ad orientem Solem spectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum compleverant; fossámque, & maceríam sex in altitudinem pedum præduxerant. Ejus munitionis, quæ ab Romanis instituebatur, circuitus, XI millia passuum tenebat. Castra opportunis locis erant posita; ibíque castella XXIII facta; [28] in quibus castellis interdiu stationes disponebantur, ne qua subitò [29] irruptio fieret: hæc eadem, noctu, excubitoribus ac firmis præsidiis tenebantur.

§ LXIV. *Galli prœlio equestri superantur.*

OPERE instituto; fit equestre prœlium in eâ planitie, quam, intermissam collibus, [30] III millium passuum [31] in longitudinem patere supra demonstravimus. Summâ vi ab utrisque contenditur. Laborantibus nostris, Cæsar Germanos submittit; legionésque pro castris constituit, ne qua subitò irruptio ab hostium peditatu fiat. Præsidio legionum addito, nostris animus augetur: hostes in fugam conjecti, se ipsi multitudine impediunt; atque angustioribus [32] portis [relictis] coarctantur. Germani acriùs usque ad munitiones sequuntur. Fit magna cædes. Nonnulli, relictis equis, fossam transire & maceriam transcendere conantur. Paullùm legiones Cæsar, quas pro vallo constituerat, promoveri jubet. Non minùs, qui intra munitiones erant, Galli perturbantur; veniri ad se confestim existimantes, ad arma conclamant: Nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix jubet portas claudi, ne castra nudentur. Multis interfectis, compluribus equis captis; Germani sese recipiunt.

VERCIN-

27 *Ad orientem* Solem] Ita optimè restituit *Davisius* ex quibusdam Editt. Vett. Quomodo & in MSS Reg. Eliens. & Vossii scriptum est. Vulgg. omittunt, *Solem.*

28 *In quibus* castellis.] Hîc quoque vocem [*castellis*] ab aliis omissam, rectè, pro Cæsaris loquendi ratione, restituit *Davisius* ex Editt. Vett. & MS Eliens. Quocum conspirat & MS Vossii.

29 *Irruptio.*] Codices nonnulli, *eruptio.* Græcus, ἔξοδος. Neutrum malè. *Eruptio,* hostium circumvallatorum; *irruptio,* in Romanorum munitiones. Meliùs tamen illud, *irruptio*; propter id, quod paucis pòst lineis sequitur, *ne qua subitò irruptio ab hostium peditatu fiat.*

30 *III millium passuum.*] In quibusdam Codicibus, *III millia passuum.* Quod perinde est. Æquè enim Latinè dicitur, *patere III millia passuum,* &c, *patere* [spatium] *III millium passuum.*

31 *In longitudinem*] Desunt hæc verba in nonnullis Codicibus. Sed perperam. Omnino enim retineri debent: Non quòd (ut credidit *Davisius*) ratio Sermonis Latini non sinat ut exulent; (Nam æquè Latinè dicitur, *patere* [spatium] *III millium passuum,* absolutè; ac, *patere* [spatium] *III millium passuum in longitudinem*:) Sed quòd & sententiam magis perspicuam necessaria sint.

32 *Portis relictis,*] Existimant Viri Docti, vocem [*relictis,*] quæ hîc supervacanea videtur, irrepsisse ex eo quod proximè sequitur, [*relictis equis.*]

Ante Chr. LII. U. C. Varr. DCCII.

§ LXV. *Vercingetorix equitatum suum dimittit.*

Vercingetorix, priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit, omnem à se equitatum noctu dimittere. Discedentibus mandat, ut "suam quisque eorum civitatem adeat; "omnésque, qui per ætatem arma ferre possint, ad bellum cogant. "Sua in illos merita" proponit; Obtestatúrque, "ut suæ salutis rationem habeant; neu se, de communi libertate optimè meritum, "in cruciatum hostibus dedant: Qui si indiligentiores fuerint, millia "hominum LXXX delecta secum interitura" demonstrat: "Ratione "initâ, frumentum se exiguè dierum XXX habere, sed paullo etiam "longiùs tolerare posse parcendo." His datis mandatis; quà erat nostrum opus intermissum, secundâ vigiliâ silentio equitatum dimittit: frumentum omne ad se ferri jubet: capitis pœnam iis, qui non paruerint, constituit: pecus, cujus magna erat ab Mandubiis compulsa copia, viritim distribuit: frumentum parcè & paullatim metiri instituit: copias omnes, quas pro oppido collocaverat, in oppidum recipit. His rationibus auxilia Galliæ exspectare, & bellum administrare parat.

§ LXVI. *Cæsar Alesiam circumvallat.*

Quibus rebus cognitis ex perfugis & captivis; Cæsar hæc genera munitionis instituit. Fossam pedum XX directis lateribus duxit; ut ejus solum tantundem pateret, quantum [33] summa labra distabant: Reliquas omnes munitiones ab eâ fossâ pedibus CD reduxit: Id hôc consilio, (quoniam tantum esset necessariò spatium complexus, nec facilè totum opus coronâ militum cingeretur;) ne de improviso aut noctu ad munitiones hostium multitudo advolaret, aut interdiu tela in nostros operi destinatos conjicere possent. Hôc intermisso spatio; duas fossas, XV pedes latas, eâdem altitudine, perduxit: Quarum interiorem, campestribus ac demissis locis, aquâ ex flumine derivatâ complevit. Post eas aggerem, & vallum XII pedum, exstruxit: Huic loricam pinnásque adjecit; grandibus cervis eminentibus ad commissuras pluteorum atque aggeris, qui adscensum hostium tardarent: Et turres toto opere circumdedit, quæ pedes LXXX inter se distarent.

§ LXVII.

Erat uno tempore & materiari, & frumentari, & tantas munitiones fieri necesse; diminutis nostris copiis, quæ longiùs ab castris progrediebantur: Et nonnunquam opera nostra Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis facere summâ vi conabantur. Quare ad hæc rursus opera addendum Cæsar putavit, quò minore numero militum munitiones defendi possent. Itaque truncis arborum aut admodum firmis ramis abscissis, atque horum dolobratis atque præacutis cacuminibus; perpetuæ fossæ quinos pedes altæ, ducebantur. Huc illi stipites demissi; & ab infimo revincti ne revelli possent, ab armis eminebant: Quini erant ordines conjuncti inter se, atque implicati; quò qui intraverant, se ipsi acutissimis vallis induebant: hos, Cippos appellabant. Ante hos, obliquis ordinibus in quincuncem dispositis, scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur; paullatim angustiore [34] ad

N

33 *Summa labra*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Editt. Vett. *summa fossa labra.*

Ante Chr. LII. U. C. Varr. DCCII.

ad infimum fastigio. Huc teretes stipites, feminis crassitudine, ab summo præacuti & præusti, demittebantur; ita ut non ampliùs IV digitis ex terrâ eminerent: simul, confirmandi & stabiliendi causså, [35] singuli ab infimo solo pedes terrâ exculcabantur. Reliqua pars scrobis, ad occultandas insidias viminibus ac virgultis integebatur. Hujus generis octoni ordines ducti, ternos inter se pedes distabant: Id, ex similitudine floris, Lilium appellabant. Ante hæc, taleæ pedem longæ, ferreis hamis infixis, totæ in terram infodiebantur; mediocribúsque intermissis spatiis, omnibus locis disserebantur; quos Stimulos nominabant.

§ LXVIII. *Suumque item exercitum aliâ munitione contra exteriorem hostem circumvallat.*

HIS rebus perfectis: regiones secutus quàm potuit æquissimas, pro loci naturâ; XIV millia passuum complexus, pares ejusdem generis munitiones, diversas ab his, contra exteriorem hostem perfecit; ut ne magnâ quidem multitudine, si ita accidat, ejus discessu munitionum præsidia circumfundi possent. Neu cum periculo ex castris egredi [36] cogerentur; dierum XXX pabulum, frumentúmque habere omnes convectum jubet.

§ LXIX. *Galli, convocatis undique auxiliis, obsidione suos liberare conantur.*

DUM hæc ad Alesiam geruntur; Galli consilio principum indicto, non omnes, qui arma ferre possent, (ut censuit Vercingetorix,) convocandos statuunt, sed certum numerum cuique civitati imperandum; ne, tantâ multitudine confusâ, nec moderari nec discernere suos, nec frumentandi rationem habere possent. Imperant Æduis; atque eorum clientibus, Segusianis, Ambiveretis, Aulercis Brannovicibus, Brannoviis; [37] millia XXXV: Parem numerum Arvernis; adjunctis Eleutheris Cadurcis, Gabalis, Velaunis, qui sub imperio Arvernorum esse consueverunt: Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Xantonibus, Ruthenis, Carnutibus, [38] XII millia: Bellovacis, [39] X: Totidem,

34 *Ad infimum*] Sic MSS plerique & Editt. Vett. Scaliger edidit *ad summum*.] Græcus item εἰς ἄνω. Utra Lectio verior, non convenit inter Viros eruditos: Neque ex orationis serie quidquam certi elici potest; cùm non satis liqueat quo respectu dictum sit, ad similitudinem *Lilii* accedere istas scrobes.

35 *Singuli ab infimo solo pedes terrâ exculcabantur.*] Hoc est, inquit *Lipsius*; è tribus illis pedibus, quæ erat scrobis altitudo, tertius ab imo terrâ aggestâ & stipatâ exculcabatur. Cæterum, cum vox [*pedes*] hiulcam isto modo orationem faciat; nullus dubito quin ex MS Reg. & Edit. Rom. legendum sit [—— *pedes* TRES *terrâ &c.*] Ut adeo dicat Cæsar, *singulos* stipites, (quorum longitudinem *hic* non demonstraverat; erant autem paulò amplius senûm pedum:) *ab infimo* [scrobis] *solo*, stabilendi causså, *pedes TRES* fuisse *terrâ exculcatos*. Sic enim & Græcus: πρὸς τὸ γήπεδον ΤΡΕΙ͂Σ πόδας ἐπεχώννυε.

36 *Cogerentur*;] Postulare videtur temporum ratio, ut, ex MSS Eliens. & Vossii, aut hîc scribamus, *cogantur*; aut jam infra, pro *jubet*, reponamus *jussit*.

37 *Millia XXXV*:] Ut partes hæ cum toto (infra, §. 70.) consentiant; ex *H. Glareano*, (cujus Annotationes ad hunc locum dignissimæ sunt inspectu;) quæ sequuntur, notanda sunt. (Maxima enim difficultas ex eo oritur, quinam numeri in hoc computo scribendi sint distributivi.) Legendum est hîc, *triginta quinque*, non *tricena quina*.

38 *XII millia*] Legendum (non *duodecim*, sed) *duodena* millia: Ut ex *sex populis*, sint *septuaginta duo* millia.

39 *X*] *Decem* millia.

Totidem, Lemovicibus: [40] Octona Pictonibus, & Turonis, & Parisiis, & [41] Eleutheris Suessionibus: Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Nerviis, Morinis, Nitiobrigibus, [42] quina millia: Aulercis Cenomanis, [43] totidem: Atrebatibus, [44] IV millia: Bellocassis, Lexoviis, Aulercis Eburovicibus, [45] terna: Rauracis, & Boiis, [46] XXX: Universis civitatibus quæ Oceanum attingunt, quæque eorum consuetudine Armoricæ appellantur; (quo sunt in numero Curiosolites, Rhedones, Caletes, Osismii, Lemovices, Veneti, Unelli;) [47] sena. Ex his Bellovaci suum numerum non [48] contulerunt; quòd se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cujusquam imperio obtemperaturos: Rogati tamen à Comio, pro ejus hospitio II millia miserunt.

Ante Chr. LII. U.C. Varr. DCCII.

§ LXX.

HUJUS operâ Comii, [49] ita ut antea demonstravimus, fideli atque utili superioribus annis erat usus in Britanniâ Cæsar: [50] pro quibus meritis civitatem ejus immunem esse jusserat; jura legésque reddiderat; atque ipsi Morinos attribuerat. Tanta tamen universæ Galliæ consensio fuit libertatis vindicandæ, & pristinæ belli laudis recuperandæ; ut neque beneficiis, neque amicitiæ memoriâ, moverentur; omnésque & animo & opibus in id bellum incumberent; coactis equitum VIII millibus, & peditum circiter CCXL. Hæc in Æduorum finibus recensebantur; numerúsque inibatur. Præfecti constituebantur. Comio Atrebati; Virdumaro, & Eporedorigi Æduis; Vergasillauno Arverno, consobrino Vercingetorigis, summa imperii transditur. Iis delecti ex civitatibus attribuuntur, quorum consilio bellum

40 *Octona*] Ut scilicet ex *quatuor* populis, sint *triginta duo* millia.

42 *Eleutheris Suessionibus:*] Interpungendum & legendum ex MSS (in quibus corruptè *Helvetiis* scriptum est,) [— *Helviis: Suessionibus*, &c.] Ut *Helvii* scilicet, sint quatuor præcedentium postremus; *Suessiones*, septem sequentium populorum primus. Quomodo & Græcus rectè distinxit.

42 *Quina*] Ut scilicet ex *septem* populis, (quorum primus, uti dictum est, numerandi sunt *Suessiones*;) sint *triginta quinque* millia.

43 *Totidem*] scilicet *quinque millia*.

44 *IV millia:*] *quatuor* millia.

45 *Terna:*] Ex *tribus* scilicet populis, *novem millia*.

46 *XXX:*] Legendum ex MSS quibusdam, *binæ*. Græcus item, δισχιλίας. Ex *duabus* scilicet exiguis civitatibus, *quatuor* millia. Porrò, numerum istum [*XXX*] refert Græcus Interpres ad sequentes civitates *Armoricas*, τριάκοντα, (inquit) ὅσας.

47 *Sena.*] Legendum, *sex*. Ex universis civitatibus *Armoricis*, parvis, sed numero tam multis, non *sena* scilicet *millia*, (quæ ingens esset futura multitudo,) sed *sex*.

Ex quibus omnibus denique, deductis *octo* millibus, quoniam *Bellovaci* pro *decem* miserunt *duo* solummodo; restat summa hominum, CCXLIX millium. Quorum erant *octo* millia, equitum; peditum, ut infra ait Cæsar, *circiter* CCXL millia.

48 *Contulerunt*;] MSS Eliens. & Vossii, & Edit. Rom. *compleverunt*. MS Reg. *impleverunt*.

49 *Ita*] Deest in MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Edit. Rom.

50 *Pro quibus meritis*] Iidem Codd. habent, [*quibus* ille *pro meritis*.

Ante Chr. LII. U. C. Varr. DCCII.

lum administraretur. Omnes alacres, & fiduciæ pleni, ad Alesiam proficiscuntur: Nec erat omnium quisquam, qui adspectum modò tantæ multitudinis sustineri posse arbitraretur: præsertim ancipiti prœlio, quum ex oppido eruptione pugnaretur, & foris tantæ copiæ equitatûs peditatûsque cernerentur.

§ LXXI. *Critognati, in Alesiâ obsessi, consilium, de suorum corporibus comedendis.*

At ii, qui Alesiæ obsidebantur; præteritâ die, quâ suorum auxilia exspectaverant; consumpto omni frumento; inscii, quid in Æduis gereretur; consilio coacto, de exitu fortunarum suarum consultabant. Ac variis dictis sententiis; quarum pars, deditionem; pars, dum vires suppeterent, eruptionem censebant: non prætereunda videtur oratio Critognati, propter ejus singularem ac nefariam crudelitatem. Hic summo in Arvernis [51] natus loco, & magnæ habitus auctoritatis, "Nihil" inquit, "de eorum sententiâ dicturus sum, "qui turpissimam servitutem deditionis nomine appellant; Neque "hos habendos civium loco, neque ad concilium adhibendos censeo. "Cum iis mihi res sit, qui eruptionem probant: quorum in consi-"lio, omnium vestrûm consensu, pristinæ residere virtutis memoria "videtur. Animi est ista mollities, non virtus; inopiam paullisper "ferre non posse. Qui se ultro morti offerant, faciliùs reperiuntur, "quam qui dolorem patienter ferant. Atque ego hanc sententiam "probarem, ([52] nam apud me multum dignitas potest;) si nullam "præterquam vitæ nostræ, jacturam fieri viderem. Sed, in consilio "capiendo, omnem Galliam respiciamus; quam ad nostrum auxi-"lium concitavimus. Quid, hominum millibus LXXX uno loco inter-"fectis, propinquis [53] consanguineísque nostris animi fore existimatis; "si penè in ipsis cadaveribus prœlio decertare cogentur? Nolite hos "vestro auxilio spoliare, qui vestræ salutis causâ suum periculum "neglexerint; nec stultitiâ ac temeritate vestrâ aut imbecillitate ani-"mi, omnem Galliam prosternere, ac perpetuæ servituti addicere. "An, quòd ad diem non venerint, de eorum fide constantiâque du-"bitatis? Quid ergo? [54] Romanos in illis ulterioribus munitioni-"bus, animíne causâ quotidie exerceri putatis? Si illorum nunciis "confirmari non potestis, omni aditu præsepto; [55] iis utimini te-"stibus,

51 *Natus*] MSS Reg. Eliens. & Vossii; *ortus.*

52 Nam *apud me* multùm *dignitas.*] Iidem MSS & Editt. Vett. [Tantum *apud me dignitas.*] Græcus item, τοσῦτον.

53 *Consanguineísque*] MSS & Editi plerique, [*consanguineísque* nostris.] Quæ vera Lectio est. Fortè errore Typographico ex Editione Davisianâ excidit vox, *nostris.*

54 *Romanos* —— *animíne causâ*] MSS plerique & Editt. Vett. *Romanorum animo* —— *sine causâ.* Sed vera est vulgata Lectio; Quam & Græcus benè expressit; ἢ τέρψεως σφῶν ἕνεκα, &c.

55 *Iis utimini testibus* —; *cujus rei &c.*] MS Reg. habet, [*iis utimini testibus* —, qui hujus *rei &c.*] Quæ Lectio nihilo minùs elegans est, & à Græco Interpr. videtur recepta; τοῖς γῦν Ῥωμάιοις μάρτυρσι χρῆσθε, οἱ &c.

" stibus, appropinquare eorum adventum; cujus rei timore exterriti, " diem noctémque in opere versantur. Quid ergo mei consilii est? " Facere quod nostri majores, nequaquam pari bello * Cimbrorum " Teutonûmque, fecerunt: Qui in oppida compulsi, ac simili ino- " piâ subacti; eorum corporibus, qui ætate inutiles ad bellum vi- " debantur, vitam toleraverunt; neque se hostibus transdiderunt: " Cujus rei exemplum si non haberemus, tamen libertatis caussâ " institui & posteris prodi, pulcherrimum judicarem. Nam quid " huic simile bello fuit? Depopulatâ Galliâ, magnâque illatâ cala- " mitate, Cimbri finibus nostris aliquando excesserunt, atque alias " terras petierunt; jura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt; " Romani verò quid petunt aliud, aut quid volunt, nisi invidiâ ad- " ducti, quos famâ nobiles potentésque bello cognoverunt, horum " in agris civitatibúsque considere, atque his æternam injungere ser- " vitutem? neque enim unquam aliâ conditione bella gesserunt. " Quòd si ea, quæ in longinquis nationibus geruntur, ignoratis; re- " spicite finitimam Galliam, quæ in provinciam redacta, jure & " legibus commutatis, securibus subjecta, perpetuâ premitur ser- " vitute." Sententiis dictis; constituunt ut, qui valetudine aut ætate inutiles sunt bello, oppido excedant; atque omnia priùs experian- tur, quàm ad Critognati sententiam descendant: Illo tamen potiùs utendum consilio, si res cogat atque auxilia morentur, quàm dedi- tionis aut pacis subeundam conditionem. Mandubii, qui eos op- pido receperant, cum liberis atque uxoribus exire coguntur. Ii, quum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes omnibus pre- cibus orabant, ut se in servitutem receptos cibo juvarent. Hos Cæ- sar, dispositis in vallo [56] custodiis, recipi prohibebat.

Ante Chr. LII. U. C. Varr. DCCII.

* Ante Chr. circiter 109. U. C. Varr. 645.

§ LXXII. *Galli intra extráque oppidum se ad Romanos utrinque aggrediendos apparant.*

INTEREA Comius, reliquíque duces, quibùs summa imperii per- missa erat, cum omnibus copiis ad Alesiam perveniunt: &, colle exteriore occupato, non longiùs [57] D passibus à nostris munitionibus considunt. Postero die, equitatu ex castris educto, omnem eam pla- nitiem, quam in longitudinem III millia passuum patere demonstra- vimus, complent; pedestrésque copias, paullùm ab eo loco, abdi- tas in locis superioribus constituunt. Erat ex oppido Alesiâ despe- ctus in campum. Concurritur, his auxiliis visis: fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad lætitiam excitantur. Itaque productis copiis, ânte oppidum considunt; & proximam fossam cratibus inte- gunt, atque aggere explent; séque ad eruptionem atque omnes ca- sus comparant.

§ LXXIII. *Prælium equestre, in quo Romani superiores.*

CÆSAR, omni exercitu ad utramque partem munitionum dis- posito; ut, si usus veniat, suum quisque locum teneat & noverit: equitatum ex castris educi, & prœlium committi jubet. Erat ex omnibus

56 *Custodiis*] Codices nonnulli, *custodibus*. Sed veram esse vulgatam Lectionem eruditè exemplis ostendit. *Davisius*.

57 *D*] MSS. Reg. Elienf. & Vossii, & Editt. Vett. pleræque habent, [*M*]

Ante Chr. LII. U. C. *Varr.* DCCII.

omnibus castris, quæ summum undique jugum tenebant, despectus: atque [58] omnium militum intenti animi, pugnæ [59] eventum exspectabant. Galli, inter equites, raros sagittarios, expeditósque levis armaturæ, interjecerant; qui suis cedentibus auxilio succurrerent, & nostrorum equitum impetum sustinerent. Ab his complures de improviso vulnerati, prœlio excedebant. Quum suos pugnâ superiores esse Galli confiderent, & nostros multitudine premi viderent; ex omnibus partibus, & ii qui munitionibus continebantur, & ii qui ad auxilium convenerant, clamore & ululatu suorum animos confirmabant. Quòd in conspectu omnium res gerebatur, neque rectè aut turpiter factum celari poterat; utrósque & laudis cupiditas, & timor ignominiæ, ad virtutem excitabat. Quum à meridie prope ad Solis occasum dubiâ victoriâ pugnaretur, Germani unâ in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, eósque propulerunt: Quibus in fugam conjectis, Sagittarii circumventi interfectíque sunt. Item ex reliquis partibus nostri, cedentes usque ad castra insecuti, suî colligendi facultatem non dederunt. At ii, qui ab Alesiâ processerant, mœsti, prope victoriâ desperatâ, se in oppidum receperunt.

§ LXXIV. *Galli Romanos semel atque iterum aggressi, repelluntur.*

[60] UNO die intermisso, Galli; atque hôc spatio, magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto; mediâ nocte silentio ex castris egressi, ad campestres munitiones accedunt. Subito clamore sublato; quâ significatione, qui in oppido obsidebantur, de suo adventu cognoscere possent: crates projicere; fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo deturbare; reliquáque, quæ ad oppugnationem pertinent, administrare. Eodem tempore, clamore exaudito, dat tubâ signum suis Vercingetorix; atque ex oppido educit. [61] Nostri, ut superioribus diebus suus cuique locus [62] erat definitus, ad munitiones accedunt; [63] fundis librilibus sudibúsque, quas in opére disposuerant, ac glandibus Gallos perterrent. Prospectu tenebris adempto; multa utrimque vulnera accipiuntur, complura tormentis tela conjiciuntur. At M. Antonius, & C. Trebonius legati, quibus eæ partes ad defendendum obvenerant, quâ ex parte premi nostros intellexerant, iis auxilio ex ulterioribus castellis deductos submittebant.

§ LXXV. DUM longiùs ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant. Posteaquàm propiùs successerunt; aut se ipsi stimulis

58 *Omnium militum intenti animi,*] MSS Reg. Elienf. & Vossii; *omnes milites intenti*, &c.

59 *Eventum*] MS Eliensis, *proventum*. Vide supra, §. 28.

60 *Uno die intermisso*, Galli; *atque hoc spatio, magno cratium —— numero effecto; mediâ nocte —— egressi* &c.] Vide supra ad *Lib.* 5. §. 41.

61 *Nostri ut superioribus diebus suus cuique locus* &c.] MS Eliens. [*Nostri, ut* (MS Reg. *sicut*) *superioribus diebus*, ut *suus cuique locus* &c.]

62 *Erat definitus*] Ita edidit *Davisius* ex Codice *Andino*. Alii, [*erat attributus.*]

63 *Fundis librilibus*] Distinguit *Davisius*, ex *Lipsio* [*fundis librilibus*, &c.] Græcus, σφενδόναις, μεγάλοις τε λίθοις.

mulis inopinantes induebant, aut in scrobes [64] delapsi transfodiebantur, aut ex vallo & turribus transjecti pilis muralibus interibant. Multis undique vulneribus acceptis, nullâ munitione perruptâ; quum lux appeteret, veriti ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumvenirentur, se ad suos receperunt. At interiores, dum ea, quæ à Vercingetorige ad eruptionem præparata erant, proferunt, [65] priores fossas explent; diutius in iis rebus administrandis morati, priùs suos discessisse cognoverunt, quàm munitionibus appropinquarent. Ita, re infectâ, in oppidum reverterunt. Ante Chr. LII. U. C. Varr. DCCII.

BIS magno cum detrimento repulsi Galli, quid agant consulunt: Locorum peritos adhibent: Ab his, superiorum castrorum situs munitionésque cognoscunt. Erat à Septemtrionibus collis; [66] quem quia, propter magnitudinem circuitûs, opere circumplecti non potuerant, nostri, necessariò penè, iniquo loco & leniter declivi castra fecerunt: Hæc C. Antistius Reginus, & C. Caninius Rebilus, legati, cum II legionibus obtinebant. Cognitis per exploratores regionibus; duces hostium LV millia ex omni numero deligunt earum civitatum, quæ maximam virtutis opinionem habebant. Quid, quóque pacto, agi placeat; occultè inter se constituunt. Adeundi tempus definiunt, quum meridies esse videatur. Iis copiis Vergasillaunum Arvernum, unum ex IV ducibus propinquum Vercingetorigis, præficiunt. Ille ex castris primâ vigiliâ egressus, prope confecto sub lucem itinere, post montem se occultavit; militésque ex nocturno labore sese reficere jussit. Quum jam meridies appropinquare videretur; ad ea castra, quæ supra demonstravimus, contendit. Eodémque tempore equitatus ad campestres munitiones accedere, & reliquæ copiæ sese pro castris ostendere cœperunt. § LXXVI.

VERCINGETORIX ex arce Alesiæ suos conspicatus, ex oppido egreditur; [67] ac crates, longurios, musculos, falces, reliquáque, quæ eruptionis causâ paraverat, profert. Pugnatur uno tempore omnibus § LXXVII.

64 *Delapsi*] MSS & Edit. Vett. *delati*.

65 *Priores fossas explent:*] Postulare videtur sententia, ut legamus, [*& priores &c.*] Non enim hæc istiusmodi est Constructio, quæ possit eleganter esse ἀσύνδετον.

66 *Quem quia —— non potuerant, nostri &c.*] Clariorem multò & dilucidiorem fore sententiam existimat *Davisius*, si hoc modo interpugnas; [*quem quia —— non potuerant nostri*, &c.] Verùm utro modo interpungas, prorsùs nihil interest. Etenim utraque loquendi ratio optimis Authoribus æquè est usitata.

67 *Ac crates, longurios, musculos, falces,*] Ita emendârunt Viri docti, cùm in MSS sit [castris *longurios, &c.*] Quod etsi ferri posse quodammodo videtur, quòd habuerit Vercingetorix *munitiones* & *castra* (supra §. 64.) unde in oppidum se receperat; longè tamen concinnior est Lectio ista emendata, [*crates, longurios* &c.] Nisi fortè ex Græco Interprete, (qui habet ἁρπαγῶνας,) scripserit quis potiùs, [*furcas, longurios*, &c.] Quæ instrumenta & alibi commemorat Cæsar.

Ante Chr. LII. U. C. Varr. DCCII.

bus locis; atque omnia tentantur. [68] Quæ minimè pars firma visa est, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus distinetur; nec facilè pluribus locis occurrit. Multum ad terrendos nostros valuit clamor, qui post tergum pugnantibus exstitit; quòd suum periculum in alienâ vident virtute consistere. Omnia enim plerumque quæ absunt, vehementiùs hominum mentes perturbant.

§ LXXVIII. Cæsar idoneum locum nactus, quid quâque in parte geratur cognoscit; [69] laborantibus auxilium submittit. Utrisque ad animum occurrit, unum illud esse tempus, quo maximè [70] contendi conveniat. Galli, nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant: Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium exspectant. Maximè ad superiores munitiones laboratur, quò Vergasillaunum missum demonstravimus. Exiguum loci [71] ad declivitatem fastigium, magnum habet momentum. Alii tela conjiciunt; alii, testudine factâ, subeunt; defatigatis, invicem integri succedunt. Agger ab universis in munitionem conjectus, & adscensum dat Gallis, &, quæ in terram occultaverant Romani, contegit: Nec jam arma nostris, nec vires suppetunt.

§ LXXIX. His rebus cognitis, Cæsar Labienum cum cohortibus VI subsidio laborantibus mittit. Imperat, si sustinere non possit; deductis cohortibus eruptione [72] pugnet: id, nisi necessariò, non faciat. Ipse adit reliquos: cohortatur, ne labori succumbant: Omnium superiorum dimicationum fructum, in eo die atque horâ docet consistere: Interiores, desperatis campestribus locis propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex adscensu tentant: Huc ea, quæ paraverant, conferunt: Multitudine telorum, ex turribus propugnantes deturbant: Aggere & cratibus, [73] aditus expediunt: Falcibus, vallum ac loricam rescindunt.

§ LXXX. Cæsar mittit primò Brutum adolescentem, cum cohortibus VI; pòst, cum aliis VII, C. Fabium legatum: Postremò ipse, quum vehementiùs pugnaretur, integros subsidio adducit. Restituto prœlio, ac

68 *Quæ minimè pars firma visa est,*] Ita ex MSS Reg. Eliens. & Vossii, restitui. Scaliger & Editi recentiores; *quæ minimè visa pars firma esse.* Longè minùs eleganter.

69 *Laborantibus*, auxilium *submittit*] Sic ex MS *Brantii* & Versione Græcâ reponendum vidit *Davisius*; cùm vox [*auxilium*] quoniam ex plerisque MSS exciderat, à *Scaligero* aliisque Editoribus perperam fuisset omissa. *Subsidia*, quam vocem Ciacconius rescribendam non malè conjecit, minùs tamen est eleganter cum voce [*submittit*] conjuncta.

70 *Contendi conveniat.*] MS Reg. *conveniat contendere.* Quæ Lectio æquè est elegans.

71 *Ad declivitatem*] Dionys. Vossius emendat, *ob declivitatem*. Sed, *ad declivitatem*, idem est; atque etiam elegantior locutio.

72 *Pugnet:*] Ita restituendum postulat temporum ratio. Al. *pugnaret*.

73 *Aditus expediunt:*] Codices nonnulli, *fossas explent*. Quod idem est.

ne repulsis hostibus; eò, quò Labienum miserat, contendit. Cohortes IV ex proximo castello educit. Equitum se partem sequi; partem, circumire exteriores munitiones, & ab tergo hostes adoriri, jubet. Labienus, postquam neque aggeres neque fossæ vim hostium sustinere poterant; coactis una de quadraginta cohortibus, quas ex proximis præsidiis deductas [74] fors obtulit; Cæsarem per nuncios facit certiorem, quid faciendum existimet. Accelerat Cæsar, ut prœlio intersit.

Ante Chr. LII. U. C. Varr. DCCII.

§ LXXXI. *Tandem Romani, ex munitionibus suis erumpentes, Gallos ingenti cum strage fugant.*

EJUS adventu ex colore vestitûs cognito, quo insigni in prœliis uti consueverat; turmísque equitum & cohortibus visis, quas se sequi jusserat; ut de locis superioribus hæc declivia & devexa cernebantur: hostes prœlium committunt. Utrimque clamore sublato, excipit rursus ex vallo atque omnibus munitionibus clamor. Nostri, emissis pilis, gladiis rem gerunt. Repentè post tergum equitatus cernitur: Cohortes aliæ appropinquant: Hostes terga vertunt: Fugientibus equites occurrunt: Fit magna cædes. Sedulius, dux & princeps Lemovicum, occiditur: Vergisillaunus Arvernus, vivus in fugâ comprehenditur: Signa militaria LXXIV ad Cæsarem referuntur: Pauci, ex tanto numero, se incolumes in castra recipiunt. Conspicati ex oppido cædem & fugam suorum; desperatâ salute, copias à munitionibus reducunt. Fit protinus, hâc re auditâ, ex castris Gallorum fuga. Quòd nisi crebris subsidiis, ac totius diei labore, milites fuissent defessi; omnes hostium copiæ deleri potuissent. De mediâ nocte missus equitatus, novissimum agmen consequitur: Magnus numerus capitur, atque interficitur: reliqui ex fugâ in civitates discedunt.

§ LXXXII. *Alesia & Vercingetorix deduntur.*

POSTERO die Vercingetorix, consilio convocato; "id se bellum "suscepisse, non suarum necessitatum, sed communis libertatis "caussâ," demonstrat: "&, quoniam sit fortunæ cedendum, ad "utramque rem se illis offerre seu morte suâ Romanis satisfacere, "seu vivum transdere velint." Mittuntur de his rebus ad Cæsarem legati. Jubet arma transdi; principes produci. Ipse in munitione pro castris consedit: Eò duces producuntur: Vercingetorix deditur; Arma projiciuntur. Reservatis Æduis atque Arvernis si per eos civitates recuperare posset; ex reliquis captivis toto exercitu capita singula, prædæ nomine, distribuit.

§ LXXXIII. *Item Ædui, aliique. Denique Cæsar legiones in hiberna mittit.*

HIS rebus confectis, in Æduos proficiscitur; civitatem recipit. Eò legati ab Arvernis missi; quæ imperaret, se facturos pollicentur: Imperat magnum numerum obsidum. Legiones in hiberna mittit; captivorum circiter XX millia, Æduis Arvernísque reddit. T. Labienum, cum II legionibus & equitatu, in Sequanos proficisci jubet: Huic M. Sempronium Rutilum attribuit. C. Fabium & L. Minucium Basilum, cum II legionibus, in Rhemis collocat; ne quam à finitimis Bellovacis calamitatem accipiant. C. Antistium Reginum,

74 *Fors*] Ita restituit *Davisius* ex Editt. *Steph.* Al. *fors.*

Ante Chr. LII. U. C. *Varr.* DCCII.

num, in Ambivaretos; T. Sextium, in Bituriges; C. Caninium Rebilum, in Ruthenos; cum singulis legionibus mittit. Q. Tullium Ciceronem, & P. Sulpicium, Cabiloni & Matiscone in Æduis ad Ararim, rei frumentariæ causâ, collocat. Ipse Bibracte hiemare constituit. His rebus Cæsaris literis cognitis, Romæ dierum xx supplicatio indicitur.

COM-

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE

BELLO GALLICO

LIBER OCTAVUS,

Scriptore A. HIRTIO PANSA.

ARGU-

ARGUMENTUM.

Hirtii Præfatio. I. *Galli consilia ineunt belli renovandi.* II. *Cæsar Bituriges inopinantes opprimit; eósque in deditionem accipit;* IV. *Deinde Carnutes, sui terrore, dissipat;* V. *Bellovacos bellum parantes aggreditur.* VI. *Bellovacorum consilia.* VII. *Cæsar eos, specie paucitatis suorum, ad pugnam allicere instituit:* VIII. *Quum autem illi castris se tenerent, castra & ipse sua munit.* XI. *Bellovaci pabulatorum Rom. præsidium in insidias eliciunt.* XII. *Prælia quotidiana in conspectu castrorum.* XIII. *Tandem Bellovaci fugâ calliditatis plenâ recedunt.* XVI. *Prælium ex insidiis magnâ contentione initum; quo Bellovaci insidiatores penitus dissipantur.* XVII. *Bellovaci aliæque civitates se dedunt.* XX. *Cæsar exercitum suum in plures partes distribuit.* XXI. *Inter hæc se Caninius & C. Fabius legati, Duratium, P. R. amicum, Limone à Dumnaco obsessum liberant, Dumnacum profligant.* XXIV. *Caninius Drapetem persequitur.* XXV. *Fabius Carnutes aliósque in deditionem accipit.* XXVI. *Drapes & Luterius Uxellodunum occupant.* XXVII. *Caninius oppidum circumvallat.* XXVIII. *Luterius eum frumentariis fugatur.* XXIX. *Drapes Castris exutus, capitur.* XXX. *Caninius, juncto Fabio, ad obsidionem oppidi revertitur.* XXXI. *Cæsar ex Carnutibus ad Caninium contendit;* XXXIII. *Et Uxellodunum, aquâ prohibitis oppidanis, capit;* XXXVII. *Deinde exercitum suum in hiberna distribuit.* XXXVIII. *Comius Atrebas prælio equestri victus, Antonio se dedit.* XL. *Sequenti anno, pacata universa Gallia;* XLI. *Cæsar in Italiam proficiscitur:* XLII. *Ibíque summis honoribus excipitur:* XLIII. *Deinde ad exercitum revertitur; jamque inimici ejus Romæ contra eum conspirant.* XLVI. *Ipse in Italiam iterum proficiscitur.*

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE

BELLO GALLICO

LIBER VIII.

Scriptore A. HIRTIO PANSA.

COACTUS assiduis tuis vocibus, Balbe; quum quotidiana mea recusatio non difficultatis excusationem, sed inertiæ videretur deprecationem habere; difficillimam rem suscepi. Cæsaris nostri Commentarios [1] rerum gestarum Galliæ non comparandos superioribus atque insequentibus ejus scriptis, contexui: [2] Novissiméque, imperfecta ab rebus gestis Alexandriæ confeci; usque ad exitum, non quidem civilis dissensionis, cujus finem nullum videmus; sed vitæ Cæsaris. Quos utinam qui legent, scire possent, quàm invitus susceperim scribendos; quò faciliùs caream stultitiæ

Ante Chr. LI. U. C. Varr. DCCIII.

Hirtii Præfatio.

1 *Rerum gestarum Galliæ,*] hoc est, gestarum à Cæsare in Galliâ. Dionys. Vossius reponit, *Gallis.* Sed Lectionem vulgatam eruditè, exemplis allatis, propugnat Davisius.

2 *Novissiméque, imperfecta &c.*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, *Novissimúmque imperfectum &c.*

Ante Chr. LI. U. C. Varr. DCCIII.

ſtultitiæ atque arrogantiæ crimine, qui me mediis interpoſuerim Cæſaris ſcriptis. Conſtat enim inter omnes, nihil tam operosè ab aliis eſſe perfectum, quod non horum elegantiâ Commentariorum ſuperetur. Qui ſunt editi, ne ſcientia tantarum rerum ſcriptoribus [3] deeſſet. Adeóque probantur omnîum judicio; ut præpta, non præbita facultas, ſcriptoribus videatur. Cujus tamen rei major noſtra, quàm reliquorum eſt admiratio. Cæteri enim, quàm bene atque emendatè; nos etiam, quàm facilè, atque celeriter eos confecerit, ſcimus. Erat autem in Cæſare, quum facultas atque elegantia ſumma ſcribendi, tum veriſſima ſuorum ſcientia conſiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello intereſſem. Quæ bella quanquam ex parte nobis Cæſaris ſermone [4] ſunt nota; tamen aliter [5] audimus ea, quæ rerum novitate aut admiratione nos capiunt; aliter, quæ pro teſtimonio ſumus dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excuſationis cauſſas colligo, ne cum Cæſare conferar; hoc ipſum crimen arrogantiæ ſubeo, quòd me judicio cujuſquam exiſtimem poſſe cum Cæſare comparari. Vale.

I. *Galli conſilia ineunt belli renovandi.*

OMNI Galliâ devictâ; Cæſar quum [6] ſuperiore æſtate nullum bellandi tempus intermiſiſſet, militéſque hibernorum quiete reficere à tantis laboribus vellet; complures eodem tempore civitates renovare belli conſilia nunciabantur, conjurationéſque facere. Cujus rei veriſimilis cauſſa afferebatur; quòd Gallis omnibus cognitum eſſet, neque ullâ multitudine in unum locum coactâ [7] reſiſti poſſe Romanis; nec, ſi diverſa bella complures eodem tempore intuliſſent civitates, ſatis auxilii aut ſpatii copiarum habiturum exercitum populi Rom. ad omnia perſequenda: Non eſſe autem alicui civitati ſortem incommodi recuſandam, ſi tali morâ reliquæ poſſent ſe vindicare in libertatem.

§ II. *Cæſar Bituriges inopinantes opprimit; eóſque in deditionem accipit.*

QUÆ ne opinio Gallorum confirmaretur; Cæſar M. Antonium quæſtorem ſuis [8] præficit hibernis; Ipſe, equitatûs præſidio, pridie Kal. Jan. ab oppido Bibracte proficiſcitur ad legionem XIII, quam non longè à finibus Æduorum collocaverat in finibus Biturigum; eique

3 *Deeſſet:*] MSS *deſit*. Quæ & verior Lectio.

4 Sunt *nota*;] Sic MSS. *Scaliger* & recentiores [ſint *nota*.] Minùs rectè.

5 *Audimus*] Ita exhibent MSS. Atque ita legendum poſtulat temporum ratio. Tum porrò *generalis* eſt Propoſitio; cui minùs convenit illud, quod ediderunt Scaliger aliíque, [*audivimus*.]

6 *Superiore æſtate*] Sic ex MS Reg. reſcripſi; Senſúmque efficit aptiorem. Al. [à *ſuperiore æſtate*.]

7 *Reſiſti poſſe Romanis*;] MSS Reg. Elienſ. & Voſſii habent, [*reſiſti poſſe à Romanis*.] Quæ ſi vera Lectio ſit, jam hoc dicet *Hirtius*; Romanos neque, in unum *coactis* copiis, reſiſtere poſſe *tam multis in locis*; neque *diviſis* copiis, reſiſtere poſſe *tantæ multitudini*. Sed neque vulgata Lectio loco movenda.

8 *Præficit*] Ita repoſui ex MS Reg. Meliuſque convenit cum eo quod ſequitur [*proficiſcitur*,] quàm illud quod habent Editi, [*præfecit*.]

eique adjungit legionem XI, quæ proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui, quum latos fines & complura oppida haberent, unius legionis hibernis non potuerant contineri, quin bellum pararent conjurationésque facerent. Ante Chr. LI. U. C. Varr. DCCIII.

REPENTINO adventu Cæsaris accidit, quod imparatis disjectísque [9] accidere fuit necesse; ut, sine timore ullo rura colentes priùs ab equitatu opprimerentur, quàm confugere in oppida possent. Namque etiam illud vulgare incursionis hostium signum, quod incendiis ædificiorum intelligi consuevit, [10] Cæsaris erat interdicto sublatum: ne aut copia pabuli frumentíque, si longiùs progredi vellet, [11] deficeretur; aut hostes incendiis terrerentur. Multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum adventum effugere potuerant Romanorum, in finitimas civitates, aut privatis hospitiis confisi, aut societate consiliorum, confugerant. Frustra: Nam Cæsar magnis itineribus omnibus locis occurrit; nec dat ulli civitati spatium de alienâ potiùs, quàm de domesticâ salute, cogitandi: Quâ celeritate, & fideles amicos retinebat, & dubitanes terrore ad conditiones pacis adducebat. [12] Tali conditione Bituriges propositâ, quum sibi viderent clementiâ Cæsaris reditum patere in ejus amicitiam; finitimásque civitates sine ullâ pœnâ dedisse obsides, atque in fidem receptas esse; idem fecerunt. Cæsar militibus, pro tanto labore ac patientiâ; qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, studiosissimè permanserant in labore; ducenos sestertios: centurionibus, II millia nummûm prædæ nomine condonanda pollicetur: Legionibúsque in hiberna remissis, ipse se [13] recipit die XL Bibracte.

IBI quum jus diceret; Bituriges ad eum legatos mittunt, auxilium petitum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. Quâ re cognitâ; cum non amplius X & VIII dies in hibernis esset commoratus, legiones XIV & VI hibernis ab Arare [14] educit; quas ibi collocatas, explicandæ rei frumentariæ caussâ, superiore Commentario demonstratum est. Ita cum II legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur. Quum fama exercitûs ad hostes esset perlata: cala- § IV. Deinde Carnutes, sui terrore, dissipat.

9 Accidere *fuit necesse*;] Vocem [*accidere*,] quam *Scaliger* aliíque perperam omiserant, optimè ex MSS restituit *D. Vossius*. Atque infra ita loquitur *Hirtius*; de bello Gall. Lib. 8. §. 9. [*Accidebat autem*, —— *id quod* accidere *erat necesse*]

10 *Cæsaris erat.*] Vulgg. [*Cæsaris id erat.*] Sed vocem superfluam [*id*] fide MSS suorum delevit Dionys. Vossius. Deest quoque in MSS Reg. & Eliensi.

11 *Deficeretur*;] Ita optimè restituit *Davisius* ex MS Eliensi. Quomodo & in *Vossii* quoque MS scriptum est. Al. minùs rectè, [*deficeret.*]

12 *Tali conditione Bituriges propositâ.*] Sic MSS Reg. & Vossii. Vulgg. minùs eleganter, *Tali conditione propositâ, Bituriges &c.* Vide supra ad Lib. 5. §. 41.

13 *Recipit*] Ita ex MS Reg. reposui, propter præcedentem [*pollicetur.*] Al. *recepit.*

14 *Educit*;] Dionys. Vossius scribit, *ducit*. Davisius, *reducit*. Parvo admodum discrimine.

Ante Chr. LI. U. C. Varr. DCCIII.

calamitate ceterorum ducti Carnutes; desertis vicis oppidísque, quæ, tolerandæ hiemis caussâ, constitutis repente exiguis ab necessitatem ædificiis, incolebant; (nuper enim devicti, complura oppida dimiserant:) dispersi profugiunt. Cæsar erumpentes eo maximè tempore acerrimas tempestates quum fubire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo castra ponit. Atque in tecta, partim Gallorum; partim quæ, conjectis celeriter stramentis, tentoriorum integendorum gratiâ, erant inædificata; milites [15] contegit. Equites tamen, & auxiliarios pedites, in omnes partes mittit, quascumque petisse dicebantur hostes. Nec frustra; Nam plerumque magnâ prædâ potiti nostri revertuntur. Oppressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, quum tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent, nec silvarum præsidio tempestatibus durissimis tegi possent; dispersi, magnâ parte amissâ suorum, dissipantur in finitimas civitates.

§ V. *Bellovacos bellum parantes aggreditur.*

Cæsar, tempore anni difficillimo, quum satis haberet convenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur; quantúmque in ratione esset, exploratum haberet, [16] sub tempus æstivorum nullum summum bellum posse conflari; C. Trebonium cum II legionibus, quas secum habebat, in hibernis Genabi collocavit. Ipse, quum crebris legationibus Rhemorum certior fieret, Bellovacos (qui belli gloriâ [17] Gallos omnes Belgásque præstabant,) [18] finitimásque civitates, duce Correo Bellovaco & Comio Atrebate, [19] exercitum comparare, atque in unum locum cogere; ut omni multitudine in fines Suessionum, qui Rhemis erant attributi, facerent impressionem: pertinere autem non tantùm ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam judicaret, nullam calamitatem socios optimè de republ. meritos accipere: legionem ex hibernis evocat rursus XI: literas autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Suessionum legiones II, quas habebat, adduceret; alterámque ex duabus à T. Labieno accersit. Ita, quantum hibernorum opportunitas bellíque ratio postulabat; perpetuo suo labore, invicem legionibus expeditionum onus injungebat.

His

15 *Contegit.*] Emendat Dionys. Vossius, *conlegit*. Sed fortasse nihil opus. Neque enim absona prorsus est ista constructio, *milites in tecta contegere*.

16 *Sub tempus Æstivorum*] Mallet Dion. Vossius, *æstivum*. Sed sine causâ. *Æstivorum* enim eleganter opponitur τῷ, *Hibernorum*.

17 *Gallos omnes —— præstabant,*] Eruditissimè hanc constructionem exemplis tuetur *Davisius*.

18 *Finitimásque civitates,*] Sic MSS Elienf. & Petav. MSS autem Reg. & Vossii, & Editt. Vett. [*finitimásque* iis *civitates,*] Quæ vera demùm est Lectio. Scaliger (errore, ut opinor, Typographico) edidit, [*finitimásque* in *civitates.*] Quem fideliter secuti sunt Recentiores; nullo videlicet, neque Sensûs neque Latinitatis, vestigio.

19 Exercitum *comparare,*] Melior videtur lectio illa, quam exhibent MSS Reg. Elienf. & Vossii; [*Exercitus comparare:*] propter id quod sequitur *atque in unum locum cogere.* Quanquam utrumque rectè dicitur.

I

HIS copiis coactis, ad Bellovacos proficiscitur. Castrísque in eorum finibus positis; equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. Equites officio functi, renunciant paucos in ædificiis esse inventos; atque hos, non qui agrorum [20] incolendorum caussâ remansissent, (namque esse undique diligenter demigratum;) sed qui, speculandi gratiâ, essent remissi. A quibus quum quæreret Cæsar, quo loco multitudo esset Bellovacorum; quodque esset consilium eorum: inveniebat; "Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in unum locum convenisse: itémque Ambianos, Aulercos, Caletes, Vellocasses, Atrebates: [21] Locum castris excelsum, impeditâ circumdatâ palude, delegisse; omnia impedimenta in ulteriores silvas contulisse: Complures esse principes belli auctores; sed multitudinem maximè Correo obtemperare, quòd ei summo esse odio populi Romani nomen intellexissent. Paucis antè diebus, ex his castris Comium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda; quorum & vicinitas propinqua, & multitudo esset infinita. Constituisse autem Bellovacos, omnium principum consensu, summâ plebis cupiditate; si, ut diceretur, Cæsar cum III legionibus veniret; offerre se ad dimicandum; ne, miseriore ac duriore postea conditione, cum toto exercitu decertare cogerentur: Sin majores copias adduceret; in eo loco permanere, quem delegissent: pabulatione autem, (quæ propter anni tempus, cum exigua, tum disjecta esset,) & frumentatione, & reliquo commeatu, ex insidiis prohibere Romanos.

Ante Chr. LI. U. C. Varr. DCCIII.

§ VI. *Bellovacorum consilia.*

QUÆ Cæsar quum, consentientibus plurimis, cognovisset; atque ea quæ proponerentur consilia, plena prudentiæ, longéque à temeritate barbarorum remota esse judicaret; omnibus rebus inserviendum statuit, quò celeriùs hostes, contemptâ suorum paucitate, prodirent in aciem. Singularis enim virtutis [22] veterrimas legiones VII, VIII, & IX habebat: summæ spei, delectæque juventutis, XI; quæ octavo jam stipendio [23] functa, tamen, [24] collatione reliquarum, nondum eandem vetustatis & virtutis ceperat opinionem. Itaque concilio advocato; rebus iis, quæ ad se essent delatæ, omnibus expositis; animos multitudinis confirmat. Si fortè hostes, III legionum numero posset elicere ad dimicandum; agminis ordinem ita constituit, ut legio

§ VII. *Cæsar eos, specie paucitatis suorum, ad pugnam allicere instituit.*

20 *Incolendorum*] MSS nonnulli, *colendorum*. Quod idem est.

21 *Locum castris excelsum, impeditâ circumdatâ palude,*] Ex MSS plurimorum consensu, existimo legendum, [*Locum castris excelsum in silvâ, impeditâ circumdatâ palude.*] Codices nonnulli, [— *impeditâ circumdatum palude.*] Davisius distinguit. — *in silvâ impeditâ, circumdatâ palude.*] Quod parùm interest. Priorem tamen Lectionem præfero.

22 *Veterrimas*] Sic MSS plurimi. Hancque Lectionem recipiendam existimat Davisius. Al. *veteranas*.

23 *Functa,*] Deest in MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Editt. Vett. Et deesse potest, integrâ Sententiâ.

24 *Collatione*] MSS [in *collatione.*]

Ante Chr. LI. U. C. *Varr.* DCCIII.

VII, VIII, & IX ante omnia [25] irent impedimenta; deinde omnium impedimentorum agmen, (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit,) cogeret XI; ne majoris multitudinis species accidere hostibus posset, quàm ipsi depoposcissent. Hâc ratione penè quadrato agmine instructo; [26] in conspectu hostium, celeriùs opinione eorum, exercitum adducit.

§ VIII. *Quum autem illi castris se tenerent, castra & ipse sua munit.*

QUUM repentè instructas velut in acie certo gradu legiones accedere Galli viderent, quorum erant ad Cæsarem plena fiduciæ consilia perlata; sive certaminis periculo, sive subito adventu, seu exspectatione nostri consilii, copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedunt. Cæsar, etsi dimicare optaverat; tamen admiratus tantam multitudinem hostium; valle intermissâ, magìs in altitudinem depressâ, quàm latè patente; castra castris hostium confert. Hæc imperat vallo pedum XII muniri; [27] coronísque pro ratione ejus altitudinis inædificari: fossam duplicem, pedum quinûm denûm, lateribus directis, deprimi: turres crebras excitari, in altitudinem III tabulatorum; pontibus transjectis constratísque conjungi; [28] quorum frontes vimineâ loriculâ munirentur, [29] ut hostis à [30] duplici propugnatorum ordine [31] depelleretur; quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hôc audaciùs longiúsque tela permitteret; alter, qui propior hostem [32] in ipso vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores, altioréfque turres imposuit.

§ IX. HUJUS munitionis duplex erat consilium. Namque [33] & operum magnitudinem & timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum; &, quum pabulatum frumentatúmque longiùs esset proficiscendum, parvis copiis castra munitione ipsâ videbat posse defendi. Interim, crebrò paucis utrimque procurrentibus, inter bina castra palude interjectâ, contendebatur: Quam tamen paludem nonnunquam aut nostra auxilia Gallorum Germanorúmque transibant, acriúsque hostes

25 *Irent*] Ita ex MS Reg. restitui. Quod habent Editi, [*iret*,] minùs eleganter dictum est.

26 *In* conspectu *hostium* ——— *adducit.*] Vide supra ad *Lib.* 4. §. 9.

27 *Coronísque pro ratione &c.*] MSS plurimi, *Loriculam pro hac ratione &c.*

28 *Quorum frontes*] Hoc est, *latera* hosti obversa. Ut ex sequentibus patet.

29 *Ut hostis à duplici propugnatorum ordine*] Optimè hîc ex MSS, (qui habent corruptè, *ut ab hostibus duplici fossâ, duplici propugnatorum ordine &c*;] restituit Davisius [*ut hostis à duplici* fossâ, duplici *propugnatorum ordine &c.*] In vulgatis enim, voces *(duplici fossâ)* omissas fuisse, propter vocem [*duplici*] proximè repetitam.

30 *Duplici propugnatorum ordine*] Altero scilicet, *in* pontibus; altero, *sub* pontibus, in ipso vallo.

31 *Depelleretur*;] MSS habent *defenderetur*. Quam & veriorem esse Lectionem eruditè, exemplis allatis, ostendit *Davisius*; Mutatam autem à Librariis, qui nescirent [*defendere*] idem esse ac [*depellere.*]

32 *In ipso vallo*] Sub ponte.

33 *Et operum magnitudinem & timorem suum &c.*] *i. e.* simulationem suam timoris. Conjicit *Davisius* legendum, *ex operum magnitudine.* Sed, *& operum magnitudinem*, idem est.

hostes insequebantur; aut vicissim hostes [34] eandem transgressi, nostros longiùs submovebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, [35] (id quod accidere erat necesse, quum raris disjectísque ex ædificiis pabulum conquireretur,) ut impeditis locis dispersi pabulatores circumvenirentur: Quæ res etsi mediocre detrimentum jumentorum ac servorum nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum: Atque eò magìs, quòd Comius, quem profectum ad auxilia Germanorum accersenda dixeram, cum equitibus venerat; Qui, tametsi numero non ampliùs erant [36] quingenti, tamen Germanorum adventu barbari inflabantur. Ante Chr. LI. U. C. Varr. DCCIII.

CÆSAR, quum animadverteret hostem complures dies castris palude & loci naturâ munitis se tenere; neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciosâ, nec locum munitionibus claudi nisi à majore exercitu posse: litteras ad Trebonium mittit, ut quàm celerrimè posset, legionem XIII, quæ cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, accerseret; atque ita cum III legionibus, magnis itineribus, ad se veniret. Ipse equites invicem Rhemorum, ac Lingonum; reliquarúmque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, præsidio [37] pabulationibus mittit, qui subitas hostium incursiones sustinerent. § X.

QUOD quum quotidie fieret; ac jam consuetudine diligentia minueretur, (quod plerumque accidit diuturnitate;) Bellovaci delectâ manu peditum, cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum, silvestribus locis insidias disponunt; eodémque equites postero die mittunt, qui primùm elicerent [38] nostros in insidias, deinde circumventos aggrederentur. Cujus mali sors incidit Rhemis, quibus [39] illa dies fungendi muneris obvenerat: Namque ii, cum repentè hostium equites animadvertissent, ac numero superiores paucitatem contempsissent; cupidiùs insecuti, à peditibus undique sunt circumdati. Quo facto perturbati, celeriùs, quàm consuetudo fert equestris prœlii, se receperunt; amisso Vertisco, principe civitatis, præfecto equitum; qui quum vix equo propter ætatem posset uti, tamen, consuetudine Gallorum, neque ætatis excusatione in suscipiendâ præfecturâ usus erat, neque dimicari sine se voluerat. [40] Inflammantur atque incitantur hostium animi secundo prœlio, principe & præfecto Rhemorum § XI. *Bellovaci pabulatorum Rom. præsidium in insidias eliciunt.*

O 2 inter-

34 *Eandem*] MSS *eòdem*. Fortè, *eàdem*.

35 *Id quod accidere erat necesse,*] Vide supra ad §. 3.

36 *Quingenti*] Sic MSS. Vulgg. *quingentis*. Quod minùs est elegans.

37 *Pabulationibus*] Sic MSS. Scaliger aliíque ediderunt, *pabulatoribus*. Sed veram esse vulgatam Lectionem eruditè ostenderunt D. Vossius & Davisius.

38 *Nostros* in insidias &c.] MSS duo Dionys. Vossii, & MS Reg. [*nostros* insidiis &c.]

39 *Illa dies——obvenerat*:] Ciacconius rescribit; *Illo die — obvenerat* (scil. *sors.*) Emendatione valde ineleganti.

40 *Inflammantur*] Sic MSS. Al. *Inflantur*.

Ante Chr. 51. U. C. Varr. DCCIII.

interfecto: nostri detrimento admonentur, diligentiùs exploratis loci stationes disponere, ac moderatiùs cedentem insequi hostem.

§ XII. *Prælia quotidiana in conspectu castrorum.*

NON intermittuntur interim quotidiana prœlia in conspectu utrorumque castrorum, quæ ad vada transitûsque fiebant paludis. Quâ contentione Germani, (quos propterea Cæsar transduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi prœliarentur;) quum constantiùs universi paludem transîssent; paucísque [41] resistentibus interfectis, pertinaciùs reliquam multitudinem essent insecuti: perterriti non solùm ii qui aut cominus opprimebantur aut eminus vulnerabantur, sed etiam qui longiùs subsidiari consueverant, turpiter fugerunt; nec priùs finem fugæ fecerunt, sæpe amissis superioribus locis, quàm se aut in castra suorum reciperent, aut nonnulli pavore coacti longiùs profugerent: Quorum periculo sic omnes copiæ sunt perturbatæ, ut vix judicari posset, [42] utrùm secundis minimis rebus insolentiores, an adversis mediocribus timidiores essent.

§ XIII. *Tandem Bellovaci, fugâ calliditatis plenâ, recedunt.*

COMPLURIMIS diebus iisdem in castris consumptis: quum propiùs accessisse legiones, & C. Trebonium legatum, cognovissent; duces Bellovacorum, veriti similem obsessionem Alesiæ, noctu dimittunt eos, quos aut ætate aut viribus inferiores, aut inermes habebant; unáque reliqua impedimenta. Quorum perturbatum & confusum dum explicant agmen, (magna enim multitudo carrorum, etiam expeditos sequi Gallos consuevit;) oppressi luce, copias armatorum pro suis instruunt castris, ne priùs Romani persequi se inciperent, quàm longiùs agmen impedimentorum suorum processisset. At Cæsar neque resistentes tanto collis adscensu [43] aggrediendos judicabat; neque non usque eò legiones admovendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari, [44] nostris militibus instantibus, non possent. Ita, quum paludem impeditam à castris castra dividere, (quæ transeundi difficultas, celeritatem insequendi tardare posset;) atque id jugum, quod trans paludem penè ad hostium castra pertineret, mediocri valle à castris eorum intercisum animadverteret: pontibus palude constratâ, legiones transducit; celeritérque in summam planitiem jugi pervenit, quæ declivi fastigio duobus ab lateribus muniebatur. Ibi legionibus instructis, ad ultimum jugum pervenit; aciémque eo loco constituit,

41 *Resistentibus*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Editt. Vett. *in resistendo.*

42 *Utrum secundis* minimis *rebus insolentiores, an adversis mediocribus timidiores essent.*] Scaliger edidit, [*secundis* nimiísque *rebus.*] Ursinus legit, [maximísque *rebus.*] Uterque sensu planè contrario, atque erat mens Auctoris. MSS habent, [*secundis* minimísque *rebus.*] Quam esse veram Lectionem, rectè vidit Dionys. Vossius; deletâ solummodo particulâ *que*, quâ additâ opus esse facilè judicare potuit Librariorum inscitia. Porro, pro [*adversis mediocribus*] vel [*adversis mediocribúsque,* ut Scaliger minùs rectè edidit;] in MSS est, *adverso mediocri casu.* Quod æquè probum est.

43 *Aggrediendos*] Sic MSS plurimi. Al. *lacessendos.*

44 *Nostris*] Ita MS Reg. In aliis, deest.

constituit, unde tormento missa tela in hostium cuneos conjici possent. Ante Chr. LI. U. C. Varr. DCCIII.

BARBARI, confisi loci naturâ; quum dimicare non recusarent, si fortè Romani subire collem conarentur; paullatímque copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur; in acie permanserunt. Quorum pertinaciâ cognitâ; Cæsar, XX cohortibus instructis, castrísque eo loco metatis, muniri jubet castra. Absolutis operibus, legiones pro vallo instructas collocat; equites, frænatis equis, in stationibus disponit. Bellovaci, quum Romanos ad insequendum paratos viderent; neque pernoctare, neque diutius permanere [45] sine cibariis eodem loco possent; tale consilium suî recipiendi [46] inierunt. Fasces, ubi consederant, [[47] nam, in acie sedere Gallos consuêsse, superioribus [48] commentariis declaratum est,] stramentorum ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, per manus inter se transditos, ante aciem collocaverunt; extremóque tempore diei, signo pronunciato, uno tempore incenderunt. Ita continens flamma copias omnes repentè à conspectu texit Romanorum; quod ubi accidit, barbari vehementissimo cursu fugerunt. § XIV.

CÆSAR, etsi discessum hostium animadvertere non poterat, incendiis oppositis; tamen id consilium quum fugæ causâ initum suspicaretur, legiones promovet, & turmas mittit ad insequendum: Ipse veritus insidias, ne fortè in eodem loco [49] subsisteret hostis, atque elicere nostros in locum conaretur iniquum; tardiùs procedit. Equites, quum intrare fumum & flammam densissimam timerent; ac, si qui cupidiùs intraverant, vix suorum ipsi priores partes animadverterent equorum; insidias veriti, liberam facultatem suî recipiendi Bellovacis dederunt. Ità, fugâ timoris simul calliditatísque plenâ, sine ullo detrimento, millia non ampliùs X progressi hostes, munitissimo loco castra posuerunt. Indè, quum sæpe in insidiis equites peditésque disponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant. § XV.

QUOD quum crebriùs accideret; ex captivo quodam comperit Cæsar, Correum Bellovacorum ducem, fortissimorum millia VI peditum delegisse, equitésque ex omni numero mille, quos insidiis eo loco collocaret, quem in locum, propter copiam frumenti ac pabuli, Romanos pabulatum missuros suspicaretur. Quo cognito consilio, Cæsar legiones plures, quàm solebat, educit; equitatúmque, quem § XVI. *Prælium ex insidiis magnâ contentione initum; quo Bellovaci insidiatores penitus dissipantur.*

45 *Sine cibariis*] MSS *sine periculo*.

46 *Inierunt*.] MSS *ceperunt*.

47 [*Nam in acie — declaratum est*,] Crediderim equidem hoc additamentum è margine in Textum irrepsisse. Vide Viri doctissimi *Jos. Wasse* Notas in *Sallustium*, *pag*. 294.

48 *Commentariis* MSS *Commentariis Cæsaris*.

49 *Subsisteret*] Ità optimè restituit *Davisius* ex MS Eliensi. Al. *subsistere*. Quod cum sequente [*conetur*.] malè admodum cohæret.

Ante Chr. LI. U. C. Varr. DCCIII.

quem [50] præsidio pabulatoribus mittere semper consueverat, præmittit: huic interponit [51] auxilia levis armaturæ: ipse cum legionibus quàm potest maximè appropinquat. Hostes in insidiis dispositi, quum sibi delegissent campum ad rem gerendam, non amplius patentem in omnes partes passibus M; silvis undique impeditissimis, aut altissimo [52] flumine, velut indagine, munitum; [53] hunc circumdederunt. Nostri, explorato hostium consilio, ad prœliandum animo atque armis parati; quum, subsequentibus legionibus, nullam dimicationem recusarent; turmatim in eum locum devenerunt. Quorum adventu quum sibi Correus oblatam occasionem rei gerendæ existimaret, primùm cum paucis se ostendit; atque in proximas turmas impetum facit. Nostri constanter [54] incursum sustinent insidiatorum: neque plures in unum locum conveniunt; quod plerumque equestribus prœliis quum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur. Quum, dispositis turmis, invicem rari prœliarentur; neque ab lateribus circumveniri suos paterentur; erumpunt cæteri, [55] Correo prœliante, ex silvis. Fit magnâ contentione diversum prœlium: Quod quum diutius pari Marte iniretur; paullatim ex silvis instructa multitudo procedit peditum, quæ nostros cogit cedere equites: quibus celeriter subveniunt levis armaturæ pedites, quos ante legiones missos docui; turmísque nostrorum interpositi, constanter prœ-

50 *Quem præsidio pabulatoribus mittere semper consueverat,*] Ita exhibet MS Regius; nisi quòd, pro [*præsidio,*] scriptum sit [*ipse auxilio.*] Scaliger aliíque ediderunt; *Quâ consuetudine* [MS Eliens. habet, (*suâ consuetudine;*) fortè (*QUEM suâ consuetudine,*) voce (*quem*) in præcedentem (*equitatúmque*) absorptâ,] *pabulatoribus mittere præsidio consueverat,*

51 Auxilia *levis armaturæ:*] Ita optimè restituit Dionys. Vossius. Scaliger aliíque; *Præsidia &c.* Quod ex præcedente [*præsidio*] irrepsisse crediderim.

52 — *flumine, velut indagine, munitum; hunc circumdederunt.*] Sic MS Reg. Al. [*hunc* insidiis *circumdederunt.*] Quæ plenior & vera lectio est. Neque contemnendus est, quem exhibent nonnulli Codices horum verborum ordinem; [——— *flumine munitum, velut indagine hunc insidiis circumdederunt.*] Ut illud [*velut indagine*] scilicet, non ad [*flumine,*] sed ad [*insidiis*] referatur.

53 *Hunc insidiis circumdederunt. Nostri explorato hostium consilio, &c.*] Ineptissimâ planè omnísque sensûs experte interpunctione, (ut rectè annotavit Dionys. Vossius,) corrupit hunc locum Ciacconius: Qui scribit, [*hunc insidiis circumdederunt nostri. Explorato hostium consilio, &c.*] Quam tamen absurdissimam emendationem secutus est Scaliger & recentiores. Clamat tum Sententia ipsa, tum MSS quamplurimi; qui habent, *hunc insidiis circumdederunt. Explorato hostium consilio nostri, &c.*

54 *Incursum*] Sic MSS & Editt. Vett. Al. *impetum.*

55 *Correo* prœliante,] Qui nimirum, ut jam antè dixerat Hirtius, *primùm cum paucis se ostenderat, atque in proximas turmas impetum fecerat.* Ciacconius emendat; *pronunciante.* Verùm, siquid esset mutandum; aut valde me fallit animus, aut conjecturâ longè feliciori rescriberem, *præeunte.* Sed mutatione nullâ opus.

prœliantur. Pugnatur aliquamdiu pari contentione: Deinde, ut ratio postulabat prœlii; qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hôc ipso fiunt superiores, quòd nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. Accedunt propiùs interim legiones: crebríque eodem tempore & nostris & hostibus nuncii afferuntur, imperatorem instructis copiis adesse. Quâ re cognitâ; præsidio cohortium confisi nostri, acerrimè prœliantur: ne, si tardiùs rem gessissent, victoriæ gloriam communicâsse cum legionibus viderentur. Hostes concidunt animis, atque itineribus diversis fugam quærunt. Nequidquam: nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, [56] iis ipsi tenebantur. Victi tamen propulsíque; majore parte amissâ, consternati, quò [57] fors tulerat, confugiunt; partim silvis petitis, partim flumine: Qui tamen in fugâ à nostris acriter insequentibus conficiuntur; quum [58] interim nullâ calamitate victus Correus, excedere prœlio, silvásque petere, aut, invitantibus nostris ad deditionem, potuit adduci, quin fortissimè prœliando, compluresque vulnerando, cogeret elatos iracundiâ victores in se tela conjicere.

Ante Chr. LI. U. C. Varr. DCCIII.

§ XVII. *Bellovaci aliæque civitates se dedunt.*

TALI modo re gestâ: recentibus prœlii vestigiis ingressus Cæsar: quum victos tantâ calamitate existimaret hostes, nuncio accepto, locum castrorum relicturos, quæ non longiùs ab eâ cæde abesse plus minùs VIII millibus passuum dicebantur; tametsi flumine impeditum transitum videbat, tamen, exercitu transducto, progreditur. At Bellovaci, reliquæque civitates; repentè ex fugâ paucis, atque his vulneratis, receptis, qui silvarum beneficio casum evitaverant; [59] omnibus adversis, cognitâ calamitate, interfecto Correo, amisso equitatu & fortissimis peditibus; quum adventare Romanos existimarent, concilio repentè cantu tubarum convocato conclamant, ut legati obsidèsque ad Cæsarem mittantur.

O 4 Hôc

56 —— *iis ipsi tenebantur. Victi tamen — confugiunt*;] Cùm illud [*tamen*] hæreret; rescribit Ciacconius [*tandem*.] Davisius retinet [*tamen*;] contendítque vocem istam idem significare quod [*tandem*.] Verùm hujusmodi aliqua explicatio, simplicior est. Quamvis iniquo clausi loco, tanquam indagine, ut supra dictum est, tenebantur; *tamen* nonnulli ex victis propulsísque, etiam cum major pars amissa esset, effugerunt. Vide supra ad *p.* 21. *l.* 17. & infrà de bello civ. *Lib.* 1. ad §. 57.

57. *Fors*] Ita restituerunt *Dionys. Vossius*, & *Davisius*. Al. *sors*.

58 *Interim nullâ calamitate victus Correus — potuit adduci.*] Aut delendam jubet Davisius vocem [*victus*; aut legendum deinceps, [*NON potuit adduci:*] Nam vel hanc vel illam emendationem planè esse necessariam: Idque à nemine observatum miratur. Verùm neque hæc, neque illa demùm, necessaria est emendatio: Etenim, *nullâ calamitate victus Correus — potuit adduci*, tale est, quale si dicas, *nullâ calamitate adeò fractus erat, ut potuerit adduci*, &c.

59 *Omnibus adversis, cognitâ calamitate,*] Davisius, verbis transpositis, legendum conjicit; *cognitâ calamitate, omnibus adversis*, &c.

Ante Chr. LI. U. C. Varr. DCCIII.

§ XVIII. Hoc omnibus probato consilio; Comius Atrebas ad eos profugit Germanos, à quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Cæteri è vestigio mittunt ad Cæsarem legatos; petúntque, "ut eâ pœnâ "sit contentus hostium, quam, si sine dimicatione inferre integris "posset, pro suâ clementiâ atque humanitate nunquam profectò "esset illaturus: Afflictas opes, equestri prœlio, Bellovacorum "esse: delectorum peditum multa millia interiisse: vix refugisse "nuncios cædis. Tamen magnum, ut in tantâ calamitate, Bellovacos eo prœlio commodum esse consecutos; quòd Correus, "auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus. Nunquam "enim Senatum tantum in civitate, illo vivo; quantum imperitam "plebem, potuisse." Hæc orantibus legatis, commemorat Cæsar; "eodem tempore, superiore anno, Bellovacos cæterásque Galliæ civitates suscepisse bellum: pertinacissimè hos ex omnibus in sententiâ permansisse, neque ad sanitatem reliquorum deditione esse "perductos: Scire atque intelligere se, caussam peccati facillimè "mortuis delegari: neminem verò tantum pollere, ut, invitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirmâ "manu plebis bellum concitare & gerere posset: Sed tamen se con-"tentum fore eâ pœnâ, quam sibi ipsi contraxissent.

§ XIX. NOCTE insequenti, legati responsa ad suos referunt; obsides conficiunt. Concurrunt reliquarum civitatum legati, quæ Bellovacorum speculabantur eventum: Obsides dant; imperata faciunt. Excepto Comio; quem timor cohibebat cujusquam fidei suam committere salutem. Nam superiore anno T. Labienus, Cæsare in Galliâ citeriore jus dicente; quum Comium comperisset sollicitare civitates, & conjurationem contra Cæsarem facere; infidelitatem ejus sine ullâ perfidiâ judicavit comprimi posse. Quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum; ne tentando cautiorem faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui eum, per simulationem colloquii, curaret interficiendum. Ad eam rem delectos [60] idoneos ei transdidit centuriones. [61] Quum in colloquium ventum esset; &, ut con-

60 *Idoneos ei*] Has voces, à *Scaligero* aliísque perperam omissas, rectè restituit *Davisius* ex MSS & Editt. Vett.

61 *Quum —— arripuisset; & centurio, velut insuetâ re permotus, vellet hominem conficere; celeriter à familiaribus probibitus Comii, non potuit: Graviter tamen, &c.*] Editi omnes, omissâ voce [&,] exhibent; [*Quum — arripuisset centurio &c.*] Qui cùm Sensus esset nullus, vocem istam [&] interposui. Verùm cùm particula illa, in nullis reperiatur MSS; atque etiam vox [*vellet,*] in omnibus MSS deest; & voces istæ, [*velut insuetâ re permotus,*] non benè in eo, quó positæ sunt, loco conveniant; & tum in MSS tum in Editt. Vett. transposita legatur pars sententiæ posterior, [*celeriter à familiaribus probibitus Comii, hominem conficere non potuit;*] utiquè ne istam quidem, quam edidi, veram esse puto Lectionem. MS Elienf. hoc modo exhibet: [*Quum —— manum Comii Volusenus arripuisset; centurio, velut insuetâ re permotus, vel celeri-*

ter

convenerat, manum Comii Volusenus arripuisset; & centurio, velut insuetâ re permotus, vellet hominem conficere; celeriter à familiaribus prohibitus Comii, non potuit: graviter tamen primo ictu gladio caput percussit. Quum utrimque gladii districti essent, non tam pugnandi quàm diffugiendi fuit utrorumque consilium; nostrorum, quòd mortifero vulnere Comium credebant affectum: Gallorum, quòd insidiis cognitis, plura, quàm [62] viderant, extimescebant. Quo facto; statuisse Comius dicebatur, nunquam [63] in conspectu cujusquam Romani venire.

Ante Chr. LI. U. C. Varr. DCCIII.

§ XX. *Cæsar exercitum suum in plures partes distribuit.*

BELLICOSISSIMIS gentibus devictis, Cæsar; quum videret nullam jam esse civitatem, quæ [64] bellum pararet, quo sibi resisteret; sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris [65] diffugere, ad præsens [66] imperium evitandum: plures in partes exercitum dimittere constituit. M. Antonium quæstorem, cum legione XI, sibi conjungit. C. Fabium legatum, cum cohortibus XXV, mittit in diversissimam partem Galliæ: quòd ibi quasdam civitates in armis esse audiebat; neque C. Caninium Rebilum legatum, qui [67] illis regionibus præerat, satis firmas II legiones habere existimabat. T. Labienum ad se evocat: legionémque [68] XII, quæ cum eo fuerat in hibernis, in Togatam Galliam mittit, ad colonias civium Romanorum tuendas; ne quod simile incommodum accideret [69] decursione barbarorum, ac superiore æstate Tergestinis accidisset, [70] qui repentino latrocinio atque impetu eorum erant oppressi. Ipse ad devastandos depopulandósque fines Ambiorigis, proficiscitur: Quem perterritum atque fugientem, quum redigi posse in suam potestatem desperâsset; proximum suæ [71] dignitati esse ducebat, adeò fines ejus vastare

ter à familiaribus prohibitus Comii, conficere hominem non potuit: Graviter tamen, &c.] Unde, ne literulâ quidem mutatâ, sed [*vel ut*] solummodo pro [*velut*] positâ, isto demum modo ipsum scripsisse *Hirtium* nullus dubito: [*Quum——manum Comii Volusenus arripuisset; centurio VEL ut insuetâ re permotus, VEL celeriter à familiaribus prohibitus Comii, conficere hominem non potuit: Graviter tamen* &c.] Quanto tandem elegantiùs!

62 *Viderant,*] Sic MS Reg. Al. *videbant.*

63 *In conspectu.——venire.*] Sic MSS. Vide suprà ad *Lib.* 4. §. 9.

64 *Bellum pararet,*] Cùm MSS ferè habeant, [*bellum* id *pararet*;] ingeniosè conjicit Davisius legendum, [*bellum* adpararet.] Quomodò nonnunquam loquuntur optimi Auctores.

65 *Diffugere,*] Sic MSS Reg. & Eliens. & Vossii, multò elegantiùs. Vulgg. *effugere.*

66 *Imperium*] Codices nonnulli, *periculum.*

67 *Illis regionibus* præerat,] MSS Reg. Eliens. & Vossii; [in *illis regionibus* erat.]

68 *XII*] Ciacconius & Ursinus legunt; *IV.*

69 *Decursione*] Ita edidit Scaliger. MS. Reg. *discursione.* Al. *de incursione.*

70 *Qui —— impetu eorum &c.*] Codices plerique; [quia — *impetu*, incolæ *illorum &c.*]

71 *Dignitati*] Codices plerique, *dignitatis.*

Ante Chr. LI. U. C. Varr. DCCIII.

vastare civibus, ædificiis, pecore; ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem. Quum [72] in omnes partes finium Ambiorigis, aut legiones aut auxilia dimisisset; atque omnia cædibus, incendiis, rapinis, vastâsset; magno numero hominum interfecto aut capto: Labienum cum II legionibus in Treviros mittit; quorum civitas, propter Germaniæ vicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu & feritate non multùm à Germanis differebat; neque imperata unquam, nisi exercitu coacta, faciebat.

§ XXI. *Inter hæc C. Caninius & C. Fabius legati, Duracium, P. R. amicum, Limone à Dumnaco obsessum liberant, Dumnacum profligant.*

INTERIM C. Caninius legatus; quum magnam multitudinem convenisse hostium in fines Pictonum, litteris nunciísque Duracii cognovisset, qui perpetuò in amicitiâ Romanorum [73] permanserat quum pars quædam civitatis ejus defecisset; ad oppidum Limonem contendit. Quò quum adventaret; atque ex captivis certiùs cognosceret, multis hominum millibus, [74] Dumnaco duce Andium, [75] Duracium clausum Limone oppugnari; neque infirmas legiones hostibus committere auderet; castra munito loco posuit. Dumnacus, quum appropinquare Caninium cognovisset; copiis omnibus ad legiones conversis, castra Romanorum oppugnare instituit. Quum complures dies in oppugnatione consumpsisset; &, magno suorum detrimento, nullam partem munitionum convellere potuisset; rursus ad obsidendum Limonem redit.

§ XXII. EODEM tempore C. Fabius legatus complures civitates in fidem recipit, obsidibus firmat; litterisque C. Caninii certior fit, quæ in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duracio ferendum. At Dumnacus, adventu Fabii cognito; desperatâ salute, si tempore eodem coactus esset & Romanum externum sustinere hostem, & respicere ac timere oppidanos; repentè eo ex loco cum copiis recedit: nec se satis tutum fore arbitratur nisi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem transeundum, copias

72 *In omnes partes finium*] Codices nonnulli, *in omnes fines partium*. Quod idem est.

73 ——— *Permanserat quum pars quædam civitatis ejus defecisset*;] Ita restituimus, ipsâ sententiâ clamante. Scaliger & Recentiores omnes, pessimâ interpunctione, sententiam prorsus perturbârunt. — *Permanserat*; *quum pars quædam civitatis ejus defecisset*, &c.

74 *Dumnaco Duce*] MSS Reg. & Elienf. [à *Dumnaco Duce*.] Quæ & melior Lectio.

75 *Duracium clausum Limone oppugnari*;] Ita optimè restituit Davisius ex MSS & Editt. Vett. Nisi fortè legi possit; *clauso Limono, oppugnari*. Urbs enim ista (annotante Cellario,) *Ptolemæo* est λίμωνον. Scaliger & Recentiores ediderunt, [*Duracium clausum, Limonum oppugnari*.] Quam Lectionem Ciacconio acceptam referunt; qui *Duracium*, *hominem* Romanis amicissimum, *oppidum* esse scilicet existimavit. *Est*, inquit, *Duracius vici nomen*. Multò autem etiam adhuc lautiùs erravit R. Marlianus, (eodem observante Davisio,) qui ex hoc loco *Duracios* nescio quem *populum* finxit.

copias transduxisset. Fabius, etsi nondum [76] in conspectu venerat hostibus, neque se cum Caninio conjunxerat; tamen, doctus ab iis qui locorum noverant naturam, potissimum credidit, hostes perterritos eum locum quem petebant, petituros. Itaque cum copiis ad eundem pontem contendit; equitatúmque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum quum processisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciperet castra. Consequuntur equites nostri, ut erat præceptum; invadúntque Dumnaci agmen: & fugientes perterritósque, sub sarcinis in itinere aggressi; magnâ prædâ, multis interfectis, potiuntur. [77] Ita, re bene gestâ, se recipiunt in castra. Ante Chr. LI. U. C. Varr. DCCIII.

§ XXIII. INSEQUENTI nocte Fabius equites præmittit, sic paratos, ut confligerent atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. Cujus præceptis ut res gereretur, Q. Atius Varus, præfectus equitum, singularis & animi & prudentiæ vir, suos hortatur; agménque hostium consecutus, turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum prœlium committit. [78] Consistit audaciùs equitatus hostium, succedentibus sibi peditibus; qui, toto agmine [79] subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. Fit prœlium acri certamine. Namque nostri, contemptis pridie superatis hostibus; quum subsequi legiones meminissent; & pudore cedendi, & cupiditate [80] celeriùs per se conficiendi prœlii, fortissimè contra pedites prœliantur; Hostésque, nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridiè cognoverant; delendi equitatûs nostri nacti occasionem videbantur. Quum aliquandiu summâ contentione dimicaretur; Dumnacus instruit aciem, quæ suis esset equitibus invicem [81] præsidio. Tum repentè confertæ legiones [82] in conspectu hostium veniunt. Quibus visis, perculsæ barbarorum turmæ, ac perterritæ acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore discursúque passim fugæ se mandant. At nostri equites, qui paullò antè cum resistentibus fortissimè conflixerant; lætitiâ victoriæ elati, magno undique clamore sublato, cedentibus circumfusi; quantum equorum vires ad persequendum, dextræque ad cædendum valent; tantum eo prœlio [83] interficiunt. Itaque amplius millibus XII aut armatorum, aut

76 *In conspectu venerat*] Vide supra ad *Lib.* 4. §. 9.

77 *Ita*] Sic edidit Davisius ex MS Eliensi. Cui suffragantur & MS Reg. & Editt. Vett. Recentiores; *Itaque*.

78 *Consistit.*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Editt. Vett. *Confligit*.

79 *Subsistentes, equitibus suis &c.*] MSS Reg. Brant. & Vossii, *subsistentibus equitibus suis &c.* MS Eliens. *subsistentibus suis &c.*

80 *Celeriùs*] Deest in quibusdam Codicibus.

81 —— *præsidio. Tum &c.*] MSS Reg. & Vossii, & Edit. Rom. —— *præsidio, cùm &c.*

82 *In conspectu — veniunt*] Vide supra ad *Lib.* 4. §. 9.

83 *Interficiunt.*] Codex unus Dionys. Vossii; *perficiunt*.

Ante Chr. 51. U.C. Varr. DCCIII.

aut eorum qui timore arma projecerant, interfectis; omnis multitudo capitur impedimentorum.

§ XXIV. *Caninius Drapetem persequitur.*

QUA ex fugâ, quum constaret Drapetem Senonem, (qui, ut primùm defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, exulibus omnium civitatum [84] accitis, receptis [85] latronibus, impedimenta & commeatus Romanorum interceperat,) non amplius hominum V millibus ex fugâ collectis, Provinciam petere: unáque consilium cum eo Luterium Cadurcum cepisse; quem in superiore Commentario, primâ defectione Galliæ, facere in Provinciam impetum voluisse cognitum est: Caninius legatus, cum legionibus II, ad eos persequendos contendit; [86] ne de timore aut detrimento Provinciæ, magna infamia, perditorum hominum latrociniis, caperetur.

§ XXV. *Fabius Carnutes aliósque in deditionem accipit.*

C. FABIUS cum reliquo exercitu, in Carnutes reliquásque proficiscitur civitates; quarum eo prœlio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse [87] accisas sciebat. Non enim dubitabat, quin recenti calamitate submissiores essent futuræ: dato verò spatio ac tempore, eodem [88] instante Dumnaco, possent concitari. Quâ in re, summa felicitas celeritásque in recipiendis civitatibus Fabium consequitur. Nam Carnutes, qui, sæpe vexati, numquam pacis fecerant mentionem; datis obsidibus, veniunt in deditionem. Cæteræque civitates positæ in ultimis Galliæ finibus, Oceano conjunctæ, quæ Armoricæ appellantur; auctoritate adductæ Carnutum, adventu Fabii legionúmque, imperata sine morâ faciunt. Dumnacus suis finibus expulsus, errans, latitánsque, solus extremas Galliæ regiones petere coactus est.

§ XXVI. *Drapes & Luterius Uxellodunum occupant.*

AT Drapes, unáque Luterius, quum legiones Caniniúmque adesse cognoscerent; nec se sine certâ pernicie, persequente exercitu, putarent Provinciæ fines intrare posse; [89] nec jam liberam vagandi latrocinandíque facultatem [90] haberent: consistunt in [91] agris Cadurcorum. Ibi quum Luterius apud suos cives quondam, integris rebus,

84 *Accitis,*] Rescribit Dionys. Vossius ex MS; *adscitis.*

85 *Latronibus.*] MSS plerique, *latrociniis.* Quam & veram esse Lectionem eruditè existimat Davisius; *latrociniis* pro *latronibus* posito, quomodo alibi *matrimoniis* pro *uxoribus*, *servitiis* pro *servis*, *pabulationibus* pro *pabulatoribus*, &c.

86 *Ne de timore aut detrimento &c.*] Emendat Dionys. Vossius ex MSS; *ne detrimento aut timore &c.* Quocum facere MS Eliens. & Editt. vett. annotat Davisius. MS Reg. habet; *ne timore aut detrimento &c.*

87 *Accisas*] Ita optimè restituit D. Vossius ex MSS. Scaliger aliique *accitas*; Perperam.

88 Instante *Dumnaco.*] Codices plurimi, [instigante *Dumnaco.*] Quod idem est.

89 *Nec* jam *liberam vagandi* latrocinandíque *&c.*] Codices nonnulli, [*nec* tam *liberè vagandi* latrociniorúmque faciendorum *&c.*] Quod perinde est.

90 *Haberent:*] Ex MSS Reg. Eliens. & Vossii, omnino legendum existimo, [*habere.*] Ut cohæreat, non cum [*putarent,*] sed cum [*intrare posse.*]

91 *Agris*] Codices plerique habent, *finibus.*

bus, multum potuisset; sempérque auctor novorum consiliorum, magnam apud barbaros auctoritatem haberet; oppidum Uxellodunum, quod in clientelâ fuerat ejus, naturâ loci egregiè munitum, occupat suis & Drapetis copiis, oppidanósque sibi conjungit. Ante Chr. LI. U. C. Varr. DCCIII.

§ XXVII. *Caninius oppidum circumvallat.*

Quò quum confestim C. Caninius venisset; animadverterétque omnes oppidi partes præruptissimis saxis esse munitas, quò, defendente nullo, tamen armatis adscendere esset difficile; magna autem impedimenta oppidanorum videret, quæ, si clandestinâ fugâ subtrahere conarentur, effugere [92] non modò equitatum, sed ne legiones quidem possent: tripartitò cohortibus divisis, trina excelsissimo loco castra fecit; à quibus paullatim, quantum copiæ patiebantur, vallum in oppidi [93] circuitu ducere instituit. Quod quum animadverterent oppidani; miserrimâque Alesiæ memoriâ solliciti, similem casum obsessionis vererentur; maximéque ex omnibus Luterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret rationem frumenti esse habendam: constituunt omnium consensu, parte ibi relictâ copiarum, ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. Eo consilio probato; proximâ nocte II millibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drapes & Luterius educunt. Ii, paucos dies [94] morati; ex finibus Cadurcorum, (qui partim re frumentariâ sublevare eos cupiebant; partim prohibere, quò minùs sumerent, non poterant;) magnum numerum frumenti comparant. Nonnunquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. Quam ob caussam C. Caninius toto oppido munitiones circumdare [95] moratur; ne aut opus effectum tueri non possit, aut plurimis in locis infirma disponat præsidia.

§ XXVIII. *Luterius cum frumentariis fugatur.*

MAGNA copiâ frumenti comparatâ; considunt Drapes & Luterius non longiùs ab oppido x millibus passuum, unde paullatim frumentum in oppidum supportarent. Ipsi inter se provincias partiuntur: Drapes, castris præsidio cum parte copiarum restitit: Luterius, agmen jumentorum ad oppidum adducit. Dispositis ibi præsidiis; horâ noctis circiter x, silvestribus angustísque itineribus frumentum importare in oppidum instituit. Quorum strepitum vigiles castrorum quum sensissent; exploratorésque missi, quæ agerentur renunciâssent; Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis, in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. [96] Ii, repentino malo

92 *Non modò equitatum,*] Dionysio Vossio res ipsa poscere videtur, ut legamus, [*non modò* non *equitatum*;] ideóque particulam [*non*] Librarii incuriâ aut potiùs imperitiâ omissam arbitratur. Sed meritò virum doctissimum reprehendit Davisius; exemplísque allatis ostendit optimos sæpissimè Auctores, atque ipsum etiam Cæsarem isto modo esse locutos.

93 *In oppidi circuitu*] MSS Reg. Eliens. & Vossii; *in circuitum*.

94 *Morati*; ex *finibus &c.*] Dionys. Vossius emendat, [*morati in finibus &c.*] Sed melior est vulgata Lectio.

95 *Moratur*;] Editi quidam, *conatur*. Ineptè.

96 *Ii,*] MSS Reg. *Qui*.

Ante Chr. LI. U. C. Varr. DCCIII.

malo perterriti, diffugiunt ad sua præsidia. Quæ nostri ut viderunt; acriùs contra armatos incitati, neminem ex eo numero vivum capi patiuntur. [97] Effugit inde cum paucis Luterius, nec se recipit in castra.

§ XXIX. *Drapes castris exutus, capitur.*

RE bene gestâ; Caninius ex captivis comperit, partem copiarum cum Drapete esse in castris [98] à millibus non ampliùs x. Quâ re ex compluribus cognitâ: quum intelligeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facilè opprimi posse; magnæ [99] felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex cæde refugisse in castra, qui de acceptâ calamitate nuncium Drapeti perferret. Sed, quum in experiundo periculum nullum videret; equitatum omnem, Germanósque pedites, summæ velocitatis [1] omnes, ad castra hostium præmittit: Ipse legionem unam [2] in trina castra distribuit; alteram secum expeditam ducit. Quum propiùs hostem accessisset: ab exploratoribus, quos præmiserat, cognoscit; castra eorum, ut barbarorum [3] fert consuetudo, relictis locis superioribus, ad ripas fluminis esse demissa; at [4] Germanos, equitésque, imprudentibus omnibus, de improviso advolâsse & prœlium commisisse. Quâ re cognitâ; legionem armatam instructámque adducit. Ita, repentè omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. Quod ubi accidit; [4] Germani, equitésque, signis legionis visis, vehementissimè prœliantur. Confestim omnes cohortes undique impetum faciunt. Omnibus aut interfectis, aut captis; magnâ prædâ potiuntur. Capitur ipse eo prœlio Drapes.

§ XXX. *Caninius, juncto Fabio ad obsidionem oppidi revertitur.*

CANINIUS, felicissimè re gestâ, sine ullo penè militis vulnere; ad obsidendos oppidanos revertitur. Externóque hoste deleto; cujus timore [5] augere præsidia, & munitione oppidanos circumdare prohibitus

97 *Effugit.*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Edit. Rom. *Profugit.*

98 A *millibus non amplius X.*] Scaliger & recentiores, [*millibus.*] Sed MSS omnes habent, [à *millibus.*] Quam & veram esse lectionem vidit Davisius. MSS Reg. & Eliens. & Editt. Vett. habent, [à *millibus non longè amplius &c.*] Vide supra ad *Lib.* 5. §. 39.

99. *Felicitatis*] Optimâ conjecturâ legendum docet Davisius, *infelicitatis.* Id enim vult Hirtius; magnæ *infelicitatis* fuisse, neminem ex cæde refugisse in castra, qui de acceptâ calamitate nuncio allato Drapetem terreret.

1 *Omnes,*] Codices nonnulli; *homines.*

2 In trina *castra*] Vulgg. [intra *castra*] Sed ex Ursini Codice est, [in trina *castra*] Quam veram esse lectionem rectè vidit Ciacconius. Sic enim jam supra dixerat Hirtius; [trina *excelsissimo loco castra fecit,* §. 27.]

3 Fert *consuetudo,*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Editt. Vett. [ferè *consuetudo* est.]

4 *Germanos, equitésque,* ——. *Germani equitésque.*] Ita Codices plerique. Scaliger edidit, *Germanos equites,* — *Germani equites,* &c.] Atque ita utroque in loco scriptum est in MS Reg. Neutra Lectio mala; Fuere enim in exercitu Cæsaris, *&* *pedites* & equites Germani.

5 Augere *præsidia,*] Ita Scaliger & Recentiores, MSS autem & Editt. Vett. [antea dividere *præsidia.*] Quam & veriorem esse Lectionem contendit D. Vossius. Ad sensum, parùm interest.

prohibitus erat; opera undique imperat adminiſtrari. Venit eódem cum ſuis copiis poſtero die C. Fabius; partémque oppidi ſumit ad obſidendum. *Ante Chr. LI. U. C. Varr. DCCIII.*

CÆSAR interim M. Antonium quæſtorem, cum cohortibus XV, in Bellovacis reliquit: ne qua rurſus novorum conſiliorum capiendorum Belgis facultas daretur. Ipſe reliquas civitates adit: obſides plures imperat: timentes omnium animos conſolatione ſanat. Quum in Carnutes veniſſet: [6] quorum in civitate, ſuperiore Commentario, Cæſar expoſuit initium belli eſſe ortum; quòd præcipuè eos propter conſcientiam facti, timere animadvertebat; quò celeriùs civitatem metu liberaret, principem ſceleris ipſius & concitatorem belli [7] Guturvatum ad ſupplicium depoſcit: Qui, etſi ne civibus quidem ſuis ſe committebat; tamen celeriter, omnium curâ quæſitus, in caſtra perducitur. Cogitur in ejus ſupplicium Cæſar contra naturam ſuam, maximo militum concurſu; qui omnia pericula & detrimenta belli, [8] Guturvato accepta referebant; adeò ut verberibus exanimatum corpus ſecuri feriretur. *§ XXXI. Cæſar ex Carnutibus ad Caninium contendit.*

IBI crebris litteris Caninii fit certior, quæ [9] de Drapete & Luterio geſta eſſent; quóque in conſilio permanerent oppidani. Quorum etſi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magnâ pœnâ eſſe afficiendam judicabat; ne univerſa Gallia non vires ſibi defuiſſe ad reſiſtendum Romanis, ſed conſtantiam, putaret; néve hôc exemplo cæteræ civitates, locorum opportunitate fretæ, ſe vindicarent in libertatem; quum omnibus Gallis notum eſſe ſciret, reliquam eſſe unam æſtatem ſuæ provinciæ, quam ſi ſuſtinere potuiſſent, nullum ultrà periculum vererentur. Itaque Q. Calenum legatum cum legionibus II relinquit, qui juſtis itineribus, ſe ſubſequeretur: ipſe cum omni equitatu, quàm poteſt celerrimè, ad Caninium contendit. *§ XXXII.*

QUUM, contra exſpectationem omnium, Cæſar Uxellodunum veniſſet, oppidúmque operibus clauſum animadverteret, [10] neque ab oppugnatione recedi videret ullâ conditione poſſe; magnâ autem copiâ frumenti abundare oppidanos, ex perfugis cognoviſſet: aquâ pro- *§ XXXIII. Et Uxellodunum, aquâ prohibitis oppidanis, cupit.*

6 *Quorum in civitate,*] Ita rectè edidit Daviſius, ex MS Elienſi & Editt. Vett. Quomodo & in MS Regio ſcriptum eſt. Scaliger aliíque ediderunt, [*quorum* conſilio *in civitate &c.*] Perperam. Non enim rectè dicas, [*Carnutum* conſilio *initium belli in Carnutum* civitate *eſſe ortum,*] ſed [*Carnutum* in civitate *initium belli* (Gallici ſcilicet univerſi) *eſſe ortum*]

7 *Guturvatum* ——. *Guturvato*] Conjicit Dionyſ. Voſſius legendum, [*Cotuatum* — *Cotuato.*] quem nimirum ſupra nominaverat *Cæſar,* libro præcedente.

8 *Guturvato accepta referebant;*] Ita legendum vidit Daviſius. Alii omnes habent, [à *Guturvato &c.*] Quæ tamen & ipſa lectio fortè ferri poſſit.

9 De *Drapete* —— *geſta eſſent;*] MS Reg. [à *Drapete &c.*] Et ſanè, *de aliquo geri,* pro eo quod eſt, *de aliquo fieri* inuſitatior eſt loquendi modus.

10 *Neque* ab *oppugnatione* recedi *videret ullâ conditione poſſe;*] Teſtatur Dion. Voſſius in Codice *Petaviano* legi; [*neque oppugnatione poſſe* recipi, aut *conditione ulla, videret.*]

Ante Chr. LI. U. C. *Varr.* DCCIII.

prohibere hoſtem tentare cœpit. Flumen infimam vallem dividebat, [11] quæ penè totum montem cingebat, in quo poſitum erat præruptum undique oppidum Uxellodunum. Hoc avertere, loci natura prohibebat: ſic enim imis radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem, depreſſis foſſis, derivari poſſet. Erat autem oppidanis difficilis & præruptus eò deſcenſus; ut, prohibentibus noſtris, ſine vulneribus ac periculo vitæ neque adire flumen, neque arduo ſe recipere poſſent adſcenſu. Quâ difficultate eorum cognitâ; Cæſar, ſagittariis funditoribúſque diſpoſitis, tormentis etiam quibuſdam locis contra facillimos deſcenſus collocatis, aquâ flûminis prohibebat oppidanos; Quorum omnis poſtea multitudo aquatum unum in locum [12] conveniebat ſub ipſius oppidi murum, ubi magnus fons prorumpebat ab eâ parte, quæ, ferè pedum CCC intervallo, fluminis circuitu vacabat. Hôc fonte prohiberi poſſe oppidanos quum optarent reliqui, [31] Cæſar unus videret; Non ſine magno periculo, è regione ejus vineas agere adversùs montem, & aggeres ſtruere cœpit; magno cum labore, & continuâ

11 *Quæ penè totum montem cingebat.*] Dionyſ. Voſſius emendat; [Quod *penè totum* &c.] Ut ſcilicet *flumen*, non *vallis*, dicatur penè totum montem cingere; Quomodo & infrà ait Hirtius, [*ferè pedum CCC intervallo*, fluminis *circuitu vacabat:*] *Vallis* enim, cur *penè totum*, non *totum* montem cingere dicatur? Sed rectè reſpondet Cellarius, fieri etiam poſſe ut *Vallis* montem *penè totum*, non *totum* ipſum, cingat; depreſſior ſcilicet illa, per quam flumen labatur. Quæ demùm ſi vera Lectio ſit, erit illud porrò obſervandum, ex eo quod infra dicitur, [*pedum tantùm CCC intervallum*, fluminis *circuitu vacare*,] utique flumen vallem illam infimam non diviſiſſe tranſverſam, ſed per mediam tranſiiſſe totâ eâ ſuî parte, quâ montem cingebat.

12 *Conveniebat ſub* ipſius *oppidi murum*, ubi *magnus fons &c.*] Ita optimè reſtituit *Daviſius* ex Editt. Vett. & MSS Elienſ. & Brantii; Quibuſcum conſentit MS Reg. Scaliger aliique ediderant, [—— *conveniebant. Sub ipſius oppidi murum, magnus fons &c.*] Al. [—— *conveniebat. Sub* ipſum enim *oppidi murum, magnus fons &c.*]

13 — *Cæſar unus videret*; *Non ſine magno periculo — aggeres ſtruere cœpit.*] Ita diſtinxi; quoniam quod in Editis erat, [*Cæſar unus videret non ſine magno periculo*; (hoc eſt, *videret* eos *non ſine magno periculo* prohiberi poſſe:)] difficilis videbatur & ſalebroſa conſtructio. Nec ſanè rectè dicitur Cæſar id *unus* videre, ſine magno periculo fieri non poſſe; quod utique & *reliqui omnes*, propter manifeſtam difficultatem, *optarent* potiùs quàm ſperarent. Ut tamen verum fatear; neque eo quo edidi modo, caret difficultate hæc locutio. Cùm enim proximè ſequatur, [*magno cum labore & continuâ dimicatione*;] ſupervacuum judicare poſſit quis iſtud, [*Non ſine magno periculo*,] in eâdem parte ſententiæ præmiſſum. Quamobrem notatu dignum videtur, quod obſervavit Dionyſ. Voſſius, utique deeſſe iſtas voces, [*Non ſine magno periculo*,] in Codicibus Petaviano & Bongarſiano: Ut & in MSS Elienſ. & Iſ. Voſſii deſunt. Si conjecturæ indulgere liceat, fieri fortè poteſt ut ex eo, quod tribus pòſt lineis [*ſine periculo*] ſcriptum eſt, irrepſerint. Nam in MS Reg. & hîc quoque, omiſsâ particulâ [*non*] ſcriptum eſt [*ſine magno periculo*.] Sed judicet Lector eruditus.

continuâ dimicatione. Oppidani enim loco superiore [14] decurrentes, sine periculo prœliabantur; multósque pertinaciter succedentes vulnerabant: ut tamen non deterrerentur milites nostri vineas proferre, & labore atque operibus locorum vincere difficultates. Eodem tempore tectos [15] cuniculos, ab aggere & vineis agunt ad caput fontis: quod genus operis sine ullo periculo, & sine suspicione hostium facere licebat. Extruitur agger in altitudinem pedum LX: Collocatur in eo turris X tabulatorum; non quidem quæ mœnibus [16] æquaretur, (id enim nullis operibus effici poterat;) sed quæ [17] superaret fontis fastigium. Ex eâ quum tela tormentis jacerentur ad fontis aditus; nec sine periculo possent adæquari oppidani; non tantùm pecora atque jumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur.

Ante Chr. LI. U. C. Varr. DCCIII.

§ XXXIV. Quo malô perterriti oppidani; cupas sevo, pice, [18] scandulis complent: Eas ardentes in opera provolvunt. Eodem tempore acerrimè prœliantur, ut ab incendio restinguendo dimicatione & periculo deterreant Romanos. Magna repentè in ipsis operibus flamma exsistit. Quæcunque enim per locum præcipitem missa erant; ea, vineis & aggere suppressa, comprehendebant id ipsum quod morabatur. Milites contra nostri, quanquam periculoso genere prœlii, locóque iniquo premebantur; tamen omnia paratissimo sustinebant animo. Res enim gerebatur & excelso loco, & in conspectu exercitûs nostri; magnúsque utrimque clamor oriebatur. Ita, quàm quisque poterat maximè [19] insignis, quò notior testatiórque virtus ejus esset, telis hostium flammæque se offerebat.

P CÆSAR,

14 *Decurrentes, sine periculo prœliabantur; — vulnerabant: Ut tamen non deterrerentur &c.*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Editt. Vett. [*decurrunt; eminus sine periculo prœliantur; — vulnerant: Non deterrentur tamen &c.*]

15 *Cuniculos*, ab aggere & vineis *agunt ad caput fontis, — sine suspicione hostium.*] Pulcherrima hæc est Davisii emendatio. Scaliger aliíque ediderant; [*cuniculos*, crates & vineas *agunt &c.*] Sed præterquam quod jam supra dixerat Hirtius, [*vineas agere cœpit,*] &, [*non deterrerentur vineas proferre;*] quod proinde hîc repetere supervacuum sit: illud quoque falsum, *crates & vineas agi* posse, *sine suspicione hostium.* MSS variant: Al. *ad aggeres & vineas agunt.* Al. *ad vineas agunt ad caput fontis.* Al. *ad vineas agunt & ad caput fontis.* Emendatione Davisianâ haud facilè quicquam concinnius reperias. Nisi fortè cum Cellario, ex Veteribus quibusdam Editis, sola ista, [*cuniculos agunt ad caput fontis,*] vel sine lacunâ; vel cum lacunâ, [*cuniculos *** agunt ad caput fontis,*] scribas.

16 *Æquaretur,*] Aldus Manutius, allatis exemplis, contendit legendum, *æquaret.* Atque ita in MS Eliensi scriptum esse adnotavit Davisius.

17 Superaret *fontis fastigium.*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Editt. Vett. [superare *fontis fastigium* posset.]

18 *Scandulis*] Codices nonnulli, *scindulis.*

19 *Insignis*] Conspicuus ex loco excelso.

Ante Chr. LI. U. C. Varr. DCCIII.

§ XXXV. CÆSAR, quum complures suos vulnerari videret; ex omnibus oppidi partibus cohortes montem adscendere, &, simulatione mœnium occupandorum, clamorem undique jubet tollere. Quo facto perterriti oppidani; quum, quid ageretur in locis reliquis,[20] essent ignari; revocant ab impugnandis operibus armatos murísque disponunt. Ita nostri, sine [21] prœlio facto, celeriter opera flammâ comprehensa partim restinguunt, partim interscindunt. Quum pertinaciter resisterent oppidani; &, jam magnâ parte suorum siti amissâ, in sententiâ permanerent: ad postremum cuniculis venæ fontis intercisæ sunt, atque aversæ. Quo facto repentè fons perennis [22] exhaustus, tantam attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed Deorum voluntate factum putarent. Itaque necessitate coacti, se transdiderunt.

§ XXXVI. CÆSAR, quum suam lenitatem cognitam omnibus sciret; neque vereretur, ne quid crudelitate naturæ videretur asperius fecisse; neque exitum consiliorum suorum animadverteret, si tali ratione diversis in locis plures [23] rebellare cœpissent: exemplo supplicii deterrendos reliquos existimavit. Itaque omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit: Vitam concessit; quò testatior esset pœna improborum. Drapes, quem captum esse à Caninio docui; sive indignatione & dolore vinculorum, sive timore gravioris supplicii, paucis diebus sese cibo abstinuit, atque ita interiit. Eodem tempore Luterius, quem profugisse ex prœlio scripsi; quum in potestatem venisset Epasnacti Arverni, (crebrò enim mutandis locis, multorum fidei se committebat; quòd nusquam diutius sine periculo commoratus videbatur, quum sibi conscius esset quàm inimicum deberet Cæsarem habere:) hunc Epasnactus Arvernus, amicissimus populi Romani, sine dubitatione ullâ vinctum ad Cæsarem duxit.

§ XXXVII. *Deinde exercitum suum in hiberna distribuit.* LABIENUS interim in Treviris equestre prœlium secundum facit: Compluribúsque Treviris interfectis, & Germanis, qui nulli adversùs Romanos auxilia denegabant; principes eorum vivos in suam [24] redegit potestatem; atque in iis Surum Æduum; qui & [25] virtutis & generis summam nobilitatem habebat, solúsque ex Æduis ad id tempus permanserat in armis. Eâ re cognitâ, Cæsar; quum in omnibus

20 *Essent* ignari;] MSS Eliens. & Vossii, [*essent* suspensi.] MS Reg. *rescirent* [leg. *nescirent*.]

21 *Prœlio*.] MSS & Editi plerique; *prœlii*. Quod idem est.

22 *Exhaustus, tantam &c.*] Codices nonnulli; [*exaruit, tantámque &c.*] Quam Lectionem omninò recipiendam existimavit D. Vossius; quòd fons non *exhaustus esset*, sed *exaruerit*. At verò meritò virum doctissimum reprehendit Davisius, cùm *exhaustum esse* idem sit planè quod *exaruisse*. Adde quòd hic fons propriè etiam *exhaustus* fuerit, *venis intercisis* videlicet atque *aversis*.

23 *Rebellare cœpissent*:] MSS plerique, & Editt. Vett. *consilia inissent*. Quod cur à Recentioribus mutatum equidem non video.

24 *Redegit*] MSS rectiùs; *redigit*.

25 *Virtutis*] MSS complures; *virtutem*. Sed elegantior est vulgata Lectio.

omnibus partibus Galliæ, bene res gestas videret; judicarétque, superioribus æstivis Galliam devictam & subactam esse; Aquitaniam nunquam ipse adisset, sed per P. Crassum quâdam ex parte devicisset: cum II legionibus in eam partem est profectus, [26] ubi extremum tempus consumeret æstivorum. Quam rem, sicut cætera, celeriter feliciterque confecit; Namque omnes Aquitaniæ civitates legatos ad eum miserunt, obsidésque ei dederunt. Quibus rebus gestis, ipse cum equitum præsidio Narbonem profectus est: exercitum per legatos in hiberna deduxit: IV legiones in Belgio collocavit, cum M. Antonio & C. Trebonio & P. Vatinio & Q. Tullio legatis: duas in Æduos misit, quorum in omni Galliâ summam esse auctoritatem sciebat: II in Turonis ad fines Carnutum posuit, quæ omnem regionem conjunctam Oceano continerent: II reliquas in Lemovicum [27] finibus non longè ab Arvernis, ne qua pars Galliæ vacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in Provinciâ moratus; quum celeriter omnes conventus percucurrisset, publicas controversias cognovisset, bene meritis præmia tribuisset; (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque [28] animo in rem publicam fuisset totius Galliæ defectione, quam sustinuerat fidelitate atque auxiliis [29] provinciæ illius;) [30] his rebus confectis, ad legiones in Belgium se recipit; [31] hibernátque Nemetocennæ.

Ante Chr. LI. U. C. Varr. DCCIII.

§XXXVIII. *Comius Atrebas, prælio equestri victus, Antonio se dedit.*

IBI cognoscit Comium Atrebatem prœlio cum equitatu suo contendisse. Nam quum Antonius in hiberna venisset, civitásque Atrebatum in officio maneret; Comius, qui post illam vulnerationem, quam supra [32] commemoravimus, semper ad omnes motus paratus suis civibus esse consuêsset; ne consilia belli quærentibus auctor armorum duxque deesset; parente Romanis civitate, cum suis equitibus

26 *Ubi*] MSS plerique; *ut ibi.* Rectè.

27 *Finibus*] Codices nonnulli, *fines.* Quod idem est.

28 *Animo* in Rempublicam *fuisset, totius Galliæ defectione,*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Editt. Vett. [*animo fuisset,* in *totius Galliæ defectione.*]

29 *Provinciæ illius*] Scribe *Provinciæ*, & omnino dele *illius*. Ita enim semper loquitur Cæsar, cùm Romanorum *Provinciam* κατ' ἐξοχὴν memorat. Deest vox [*illius,*] in MS Regio; Et in aliis MSS editísque Veteribus, corruptè emersit ex sequente voculâ [*his*;] quæ utique deest in iis Codicibus, in quibus legitur prior ista [*illius.*]

30 —— *provinciæ illius*; *his rebus confectis, &c.*] Ita optimè interpunxit Davisius, (excepto quòd vocem, *illius,* delendam non viderat;) cùm alii ferè Editores, distractâ mediâ sententiâ, novam Sectionem ab istis verbis, [*His rebus confectis,*] ineptissimè, nullóque Sensûs vestigio exordiantur. Suspensa enim est isto modo periodi præcedentis constructio, nullámque habet ἀπόδοσιν.

31 *Hibernátque*] Ita optimè restituit Davisius ex Editt. Vett. Quomodo & in MSS Reg. Eliens. & Vossii, scriptum est. Al. *hibernavítque.* Quod cum præcedente, *recipit,* minùs aptè cohæret.

32 *Commemoravimus,*] MS Eliens. & Edit. Rom. *commemoravi.* MS Reg. *demonstravi.* Ut alibi sæpe.

Ante Chr. LI. U. C. Varr. DCCIII. equitibus se suósque latrociniis alebat; infestísque itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hiberna Romanorum, intercipiebat.

§ XXXIX. ERAT attributus Antonio præfectus equitum C. Volusenus Quadratus; qui cum eo hiemaret. Hunc Antonius ad persequendum equitatum hostium mittit. Volusenus autem ad eam virtutem, quæ singularis in eo erat, magnum odium Comii adjungebat; quò libentiùs id faceret, quod imperabatur. Itaque, dispositis insidiis, sæpius ejus equites aggressus, secunda prœlia faciebat. Novissimè, quum vehementiùs contenderetur: ac Volusenus, ipsius intercipiendi Comii cupiditate, pertinaciùs eum cum paucis insecutus esset; ille autem fugâ vehementi Volusenum produxisset longiùs: repentè omnium suorum invocat fidem atque auxilium, ne sua vulnera, [33] per fidem imposita, paterentur inulta; conversóque equo, se à cæteris incautiùs permittit in præfectum. Faciunt idem omnes ejus equites; paucósque nostros convertunt atque insequuntur. Comius incensum calcaribus equum jungit equo Quadrati; lanceâque infestâ medium femur ejus magnis viribus transjicit. Præfecto vulnerato; non dubitant nostri resistere, & [34] conversi hostem pellere. Quod ubi accidit; complures hostium, magno nostrorum impetu pulsi vulnerantur; & partim in fugâ proteruntur, partim intercipiuntur. [35] Quod ubi malum dux, equi velocitate, evitavit; graviter vulneratus præfectus, ut vitæ periculum aditurus videretur, refertur in castra. Comius autem; sive expiato suo dolore, sive magnâ parte amissâ suorum; legatos ad Antonium mittit: séque & ibi futurum ubi præscripserit, & ea facturum quæ imperaverit, obsidibus datis firmat: [36] Unum illud orat, ut timori suo concedatur, ne [37] in conspectum veniat

33 *Per fidem imposita,*] Variant MSS Al. *per fidem interposita.* Al. *per fidem interpositam.* Al. *perfidiâ interpositâ.* Quomodo & Scaliger aliíque ediderunt. Dionys. Vossius reponit, *perfidiâ impositâ.* Verùm omnes omnium conjecturas longissimo intervallo antecellit pulcherrima Davisii emendatio; *per fidem* (colloquii scilicet specie,) *imposita.*

34 *Conversi*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Editt. Vett. *conversis equis.*

35 *Quod ubi malum dux, equi velocitate evitavit; graviter vulneratus præfectus,* &c.] MS Eliensis habet, [*Quod malum dux, equi velocitate, evitavit: Ac sic,* (Alii MSS corruptè, *Ac si:* Conjicit Davisius legendum, *Facto) prœlio secundo, graviter* ab eo (legit *Davisius, adeò) vulneratus præfectus,* &c.]

36 *Unum illud* orat,] Ita rectè restituit Davisius ex MS Eliens. & Edit. Stephani; cùm Scaliger (errore, ut opinor, typographico) Aliíque edidissent, [*Unum illud* erat.] Quod autem addit vir doctissimus, in aliis omnibus (præterquam Stephani) tam veteribus quàm nuperis Editionibus legi, [*Unum illud* erat;] in eo demum fallitur. Nam & Hotomannus, & Joannes Rossetus, & Joannes Michael Brutus, & Anonymus apud Plantinum 1586, & Goduinus, & Cellarius, in suis omnes editionibus scripserant; *orat.*

37 *In conspectum*] MS Elieus. & Edit. Rom. *in conspectu.* Vide supra ad *pag. 76. lin. 21.*

veniat cujusquam Romani. Quam postulationem Antonius quum judicaret ab justo nasci timore, veniam petenti dedit; obsides accepit. Ante Chr. LI. U. C. Varr. DCCIII.

SCIO Cæsarem singulorum annorum singulos Commentarios confecisse. Quod ego non existimavi mihi esse faciendum; propterea quòd insequens annus, L. Paullo, C. Marcello Consulibus, nullas habet Galliæ magnoperè res gestas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæsar exercitúsque eo tempore fuissent; pauca scribenda, conjungendáque huic Commentario statui. Ante Chr. L. U. C. Varr. DCCIV.

CÆSAR, quum in Belgio hiemaret, unum illud propositum habebat; continere in amicitiâ civitates, nulli [38] spem aut caussam dare armorum. Nihil enim minùs volebat, quam sub [39] decessum suum necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi; ne, quum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine præsenti periculo susciperet. Itaque, honorificè civitates appellando, principes maximis præmiis afficiendo, nulla onera nova imponendo, defessam tot adversis prœliis Galliam, conditione parendi meliore, facilè in pace continuit. § XL. *Sequenti anno, pacata universa Gallia*;

IPSE, hibernis peractis, contra consuetudinem in Italiam quàm maximis itineribus est profectus; ut municipia & colonias appellaret, quibus M. Antonii quæstoris sui commendaret sacerdotii petitionem. Contendebat enim gratiâ, quum libenter pro homine sibi conjunctissimo, quem paullò antè præmiserat ad petitionem; tum acriter contra factionem & potentiam paucorum, qui, M. Antonii repulsâ, Cæsaris decedentis convellere gratiam cupiebant. Hunc etsi augurem priùs factum, quàm Italiam attingeret, in itinere audierat; tamen non minus justam sibi caussam municipia & colonias adeundi existimavit, ut iis gratias ageret, quòd frequentiam atque officium suum Antonio præstitissent: simúlque se & honorem suum in insequentis anni commendaret petitione: propterea quòd insolenter adversarii sui gloriarentur, L. Lentulum & C. Marcellum Consules creatos, qui [40] omnem honorem & dignitatem Cæsaris exspoliarent; ereptum Ser. Galbæ consulatum, quum is multo plus gratiâ suffragiisque valuisset, quòd [41] sibi conjunctus & familiaritate & necessitudine legationis esset. § XLI. *Cæsar in Italiam proficiscitur.*

P 3 EXCEPTUS

38 *Spem*] Davisius legendum existimat, *speciem*.

39 Decessum *suum*] Ita scribendum existimo. Sic enim jam infra: [*Cæsaris* decedentis *&c.*] Al. [discessum *suum*.]

40 *Omnem honorem & dignitatem Cæsaris exspoliarent*;] Ita Davisius ex MSS omnibus, & Editt. Vett. optimè restituit. Emendârat Ciacconius, (sed nodum in scirpo quæsivit;) & post eum Scaliger aliique ediderant, *omni honore & dignitate Cæsarem exspoliarent*. Ostendit Davisius, exemplis allatis, nullâ opus fuisse mutatione.

41 Sibi *conjunctus*] Existimat Davisius, pronomen *reciprocum* hic positum

Ante Chr. L.
U. C. Varr. DCCIV.

Exceptus est Cæsaris adventus ab omnibus municipiis & coloniis, incredibili honore atque amore. Tum primùm enim veniebat ab

§ XLII. *Ibique summis honoribus excipitur.*

situm pro *demonstrativo*; sed à Grammaticis deceptus. Nam propriè hoc in loco poni debuit pronomen *Reciprocum*, propterea quòd *continuâ* oratione dixerat Hirtius, [Cæsarem justam sibi *caussam* existimare, —— simúlque *se* & honorem *suum* commendare. —— & adversarios *suos* esse gloriatos, —— & *sibi* (eidem scilicet Cæsari) Galbam esse conjunctum familiaritate.]

Cæterùm, quoniam meræ ferè tenebræ sunt, quicquid hâc de re apud *Grammaticos* inter se litigantes reperias; breviter totam hujusmodi locutionum rationem apponere visum est.

Primarius igitur sive maximè naturalis & præcipuus *Reciproci* Usus, est in *sententiâ Simplici*; in quâ oratio, unde fuerit transitiva, eò proximè & *immediatè* (quod aiunt) reciprocatur. Ut, [*Lucretia* se *interfecit*:] [*Cato pectus* suum *gladio transfixit.*] Ubi, cùm nullo modo ferri queat, ut *Demonstrativum* ponatur pro *Reciproco*, (Quis enim unquam tam barbarus fuit, ut diceret, [*Lucretia* eam *interfecit*,] pro eo quod est, [se *interfecit*?] vel, [*Cato pectus* ejus *gladio transfixit*,] pro eo quòd est, [*pectus* suum *transfixit*?]) liquet utique, non posse promiscue usurpari *Demonstrativum* & *Reciprocum*; sed *Demonstrativum* semper *demonstrativè* esse positum, *Reciprocum* semper *reciprocè*.

Secundò, usurpatur *Reciprocum* nihilo minùs *propriè*, & reverâ *reciprocè* in *sententiâ Compositâ*; ubi, etsi non quidem *immediatè* (quod aiunt,) at nihilo tamen minùs *verè* reciprocatur cum eo quod præcessit. Ut, [*orat Petrus, ne deseras* se.] Nam, quemadmodum rectè dicitur, [*Petrus sollicitus est de* se;] similiter rectè itidem dicitur, [*sollicitus est Petrus, qui d*[illegible] se;] [*sollicitus est, ne deseras* se;] [*rogat, ne deseras* se;] &c. In quibus omnibus illud [*Se*,] atquè verè reciprocatur cum præcedente [*Petrus*,] ac in *sententiâ Simplici*. Quòd si hujusmodi *sententiæ Compositæ* pars utraque in Personâ tertiâ efferatur; ut, [*rogat Petrus Paulum, nè deserat* se;] jam illud [*Se*,] vel cum *priore* & remotiore, vel cum *posteriore* & propiore Antecedente, poterit æquè propriè reciprocari; ut scilicet vel ad *Petrum* rogantem, vel ad *Paulum* deserentem, referatur. Quo pacto cùm ambigua demum sit facta constructio; jam aut ex reliquæ orationis contextu manifesta fiat oportebit sententia, aut vitari debebit ista constructio, utcunque purissima & maximè Latina.

Atque hæc quidem hactenus satis manifesta. Verùm in errorem jam hinc deinceps inducti sunt Grammaticorum plerique, ac si *promiscuè* usurpari possent *Demonstrativum* & *Reciprocum*, propterea quòd in hujusmodi quidem *sententiâ compositâ*, (aliter prorsus atque in *Simplici*, utì supra est ostensum,) possit interdum æquè Latinè usurpari vel *Demonstrativum* vel *Reciprocum*. Id quod ideò utique evenit, non quòd *Reciproca* possint unquam aliter usurpari quàm ut sint *verè reciproca*; nedùm quòd aliud vocabulum pro alio possit unquam propriè & Latinè poni; (id enim, nisi in planè Synonymis, semper est ineptissimum; neque certa ulla esset futura ratio aut norma loquendi:) sed quòd, in *sententiâ compositâ*, possit eodem in loco, *diverso respectu*, poni vel *Reciprocum* vel *Demonstrativum*. Exempli gratiâ: [*Redde Ciceroni librum suum*, vel *ejus*,] ex æquo dici potest; Nimirum reciprocè *librum suum*, respectu *Ciceronis* cui reddatur; vel demonstrativè *librum ejus*, respectu *Tui* qui reddas. [*Rogat te Paulus, ne deseras se*, vel ne

ab illo universæ Galliæ bello. Nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorumque omnium, quà Cæsar iturus erat, excogitari posset. Cum liberis omnis multitudo obviam procedebat: Hostiæ omnibus locis immolabantur: Tricliniis stratis fora templáque occupabantur; ut vel exspectatissimi triumphi lætitia præcipi posset. Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores. Ante Chr. U. C. Varr. DCCIV.

§ XLIII. *Deinde ad exercitum revertitur; jámque inimici ejus Romæ contra eum conspirant.*

QUUM omnes regiones Galliæ Togatæ Cæsar percucurrisset, summâ celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit; legionibúsque ex omnibus hibernis ad fines Trevirorum evocatis, eò profectus est, ibique exercitum lustravit. T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit, quò majore commendatione conciliaretur ad consulatûs petitionem. Ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum propter salubritatem existimabat. Ibi quanquam crebrò audiebat, Labienum ab inimicis suis sollicitari: certiórque fiebat, id agi paucorum consiliis, ut, interpositâ senatûs auctoritate, aliquâ parte exercitûs spoliaretur: tamen neque de Labieno credidit quidquam; neque contra senatûs auctoritatem, ut aliquid faceret, potuit adduci. Judicabat enim, liberis sententiis patrum conscriptorum caussam suam facilè [42] obtineri. Nam C. Curio tribunus plebis, quum Cæsaris caussam dignitatémque defendendam suscepisset, sæpe erat senatui pollicitus; "si quem timor armorum Cæsaris læderet, "& quoniam Pompeii dominatio atque arma non minimum terro- "rem foro inferrent; discederet uterque ab armis exercitúsque di- "mitteret: fore eo pacto liberam, & sui juris, civitatem." Neque hoc tantùm pollicitus est; sed etiam per se senatus discessionem facere cœpit. Quod ne fieret, consules amicíque Pompeii intercesserunt; atque, ita rem moderando, discesserunt.

§ XLIV.

MAGNUM hoc testimonium senatûs erat universi; conveniénsque su-

ne deseras eum :] reciprocè nimirum, [*se*] respectu *Pauli* qui roget; vel demonstrativè, [*eum,*] respectu *Tui* qui deseras.

Denique, *Reciprocum* nonnunquam apud bonos Autores refertur ad Antecedens subintellectum; Ut in isto Plinii, [*Vinea si macruerit,* (ei) *Sarmenta* sua *comburito.*] Et in durissimâ istâ constructione apud Senecam, [*Puer ad tuum formetur arbitrium, multum* sibi *dabis*]; hoc est *multum* [ei] *dabis, sibi*; vel *multum* [ei] *dabis, quòd sibi habeat.* Postremo, in isto Ovidii, [*Respice Laërten, ut jam* (ei) *sua lumina condas:*] Siquidem ita scripsisset Ovidius: Nam vera Lectio longè aliam exhibet constructionem: [*Respice Laërten: ut jam sua lumina condas, Supremum fati sustinet ille diem.*]

Atque his demum modis facilè explicari poterunt quæcunque loca apud *Sanctium* aliósque Grammaticos eum in finem adducta reperias, ut ostendant Reciprocum & Demonstrativum *promiscuè* pro se invicem usurpari posse. Id quod in universum omnibus in linguis, & in omnibus exemplis vocabulorum, quorum aliud scilicet pro alio positum dicatur, non utique prorsus Synonymorum; non potest non esse ineptissimum.

42 *Obtineri*] Vide supra ad *Pag.* 161. *l.* 23.

Ante Chr. L. U. C. Varr. DCCIV.

que superiori facto. Nam Marcellus, proximo anno, quum impugnaret Cæsaris dignitatem; contra legem Pompeii & Crassi, retulerat ante tempus ad senatum de Cæsaris provinciis. Sententiisque dictis; discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Cæsaris invidiâ quærebat; senatus frequens in alia omnia transiit. Quibus non frangebantur animi inimicorum Cæsaris; sed admonebantur, quo majores pararent necessitudines, quibus cogi posset senatus id probare, quod ipsi constituissent.

§ XLV. FIT deinde S. C. ut ad bellum Parthicum legio una à Cn. Pompeio, altera à Cæsare [43] mitteretur. Neque obscurè hæ duæ legiones uni [44] Cæsari detrahuntur. Nam Cn. [45] Pompeius legionem primam, quam ad Cæsarem miserat confectam ex delectu provinciæ Cæsaris; tanquam ex suo numero, dedit. Cæsar tamen, quum de voluntate adversariorum suorum nemini dubium esset, Cn. Pompeio legionem remisit; [46] & ex suo numero [47] decimam quintam, quam in Galliâ citeriore habuerat, ex senatusconsulto jubet transdi. In ejus locum XIII legionem in Italiam mittit, quæ præsidia tueretur, ex quibus præsidiis decima quinta deducebatur. Ipse exercitum distribuit per hiberna; C. Trebonium, cum legionibus IV, in Belgio collocat; C. Fabium, cum totidem, in Æduos deducit. Sic enim existimabat tutissimam fore Galliam: si Belgæ, quorum maxima virtus; & Ædui, quorum auctoritas summa esset; exercitibus continerentur.

IPSE

43 *Mitteretur*] Sic MSS Reg. & Vossii. Al. *mitterentur*; minùs eleganter.

44 *Cæsari*] Deest in MSS Reg. & Vossii.

45 *Pompeius legionem primam, —— confectam ex delectu Provinciæ Cæsaris; tanquam ex suo numero dedit.*] Codex Ursini habet; [—— *confectam ex delectu provinciæ Cæsaris,* ei *tanquam ex suo numero dedit.*] Alii omnes MSS & Editi; *confectam ex delectu Provinciæ,* Cæsari eam *tanquam ex suo numero dedit.*] Lectio manifestò depravata. Davisius legendum conjicit, [*confectam ex delectu Provinciæ Cæsaris,* eam *tanquam ex suo numero* repetit:] Sed istâ mutatione nihil opus: Sensus enim manifestus est: [*tanquam ex suo numero* dedit,] scilicet ad Parthicum bellum. Quare hoc modo edidi, [*confectam ex delectu provinciæ Cæsaris, tanquam ex suo numero dedit:*] omissâ solummodò voce [*ei*] vel [*eam,*] quæ sententiam turbat prorsus; & manifestò orta est, prior ex corruptione ultimæ syllabæ vocis præcedentis [*Cæsaris,*] posterior ex corruptione primæ syllabæ vocis sequentis [*tanquam.*]

46 *Et ex suo* numero] Dionys. Vossius, ex fide Codicum nonnullorum, mavult; [*&* *ex suo* Nomine.] MS Reg. habet, [*& suo Nomine:*] Rectéque adnotat Davisius, etiam Latinitatem postulare, ut istâ in Phrasi omittatur Præpositio. Sed manifestò verior est vulgata Lectio, [*& ex suo* Numero —— *transdi,*] scilicet ad Parthicum bellum. Quemadmodum jam supra (*lin.* 13.) de *Pompeio* dixerat, [*tanquam ex suo* Numero *dedit,*] ad idem nimirum bellum Parthicum.

47 *Decimam qzintam,*] Observant Viri docti, collatis quæ supra narraverat Hirtius, legendum hîc *quartam.*

IPSE in Italiam profectus est. Quò quum venisset; cognoscit, per C. Marcellum consulem legiones II, ab se remissas, quæ ex senatusconsulto deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio transditas atque in Italiâ retentas esse. Hôc facto; quanquam nulli erat dubium, quin arma contra Cæsarem pararentur; tamen Cæsar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur jure potiùs disceptandi, quàm belli gerendi.

Ante Chr. L. U. C. Varr. DCCIV.

§ XLVI. *Ipse in Italiam iterum proficiscitur.*

C. JU-

C. JULII CÆSARIS COMMENTARIORUM DE BELLO CIVILI LIBER PRIMUS.

ARGU-

ARGUMENTUM.

I. *Variæ Sententiæ in Senatu de Cæsaris literis.* III. *Causa atque Origo inimicitiarum Cæsaris.* IV. *Acerbissimo Senatûs consulto, Cæsaris amici profugere coguntur.* V. *Bellum adversùs Cæsarem paratur.* VI. *Cæsaris concio ad milites.* VII. *Pompeius mittit ad Cæsarem de pace.* VIII. *Cæsaris responsum.* IX. *Pompeii responsum ad Cæsarem;* X. *Quo Cæsar improbato, bellum parat.* XI. *Cæsar, favore municipiorum, Iguvium & Auximum occupat.* XII. *Cæsaris inimici, summo cum terrore, ex Urbe Capuam fugiunt.* XIII. *Cæsar multa oppida Italiæ celeriter occupat.* XXIII. *Pompeius, Corfinio à Cæsare occupato, Brundisium proficiscitur;* XXIV. *Cæsar eum ibi obsidet;* XXVI. *Ille autem navibus inde elabitur: oppidúmque statim deditur:* XXVIII. *Cæsar eum inopiâ navium, non persequitur.* XXIX. *Valerius & Curio Cæsariani, e Sardiniâ Cottam, e Siciliâ Catonem ejiciunt: Africâ Tuberonem prohibet Varus.* XXX. *Cæsaris concio ad Senatum.* XXXI. *Quâ quum nil profecisset, in Galliam ulteriorem contendit.* XXXII. *Massilienses portas suas Cæsari claudunt.* XXXIV. *Cæsar Bruto & Trebonio Massiliam oppugnandam mandat;* XXXV. *Fabium legatum in Hispaniam præmittit:* XXXIX. *Eum subsequitur Ipse; bellúmque ad Ilerdam cum Afranio & Petreio gerit.* XLI. *Prœlium ad Ilerdam, ferè æquo Marte.* XLVI. *Subitâ tempestate interruptis pontibus, Cæsar inter duo flumina coarctatur;* XLVIII. *Ejúsque commeatus intercipiuntur:* LI. *Tandem, navibus factis, se expedit; hostiúmque pabulatores opprimit:* LII. *Eodem tempore Brutus prœlio navali Massilienses superat.* LIII. *Cæsar exinde ad Ilerdam fortunâ utitur secundâ.* LIV. *Multæ ad eum civitates ab Afranio desciscunt.* LV. *Afranius & Petreius bellum in Celtiberiam transferunt;* LVI. *Cæsar eos equitatu suo insequitur & premit;* LVII. *Deinde totum exercitum suum transducit, eósque insequi pergit:* LXIV. *Re eos frumentariâ intercludit.* LXVI. *Afranii & Petreii milites de deditione cum Cæsarianis colloquuntur.* LXVII. *Petreius armis colloquia interrumpit:* LXVIII. *Suos ad jusjurandum adigit, ne duces deserant:* LXX. *Qui porro pabulatione interclusi, Ilerdam reverti instituunt.* LXXI. *Cæsar eos insequitur, & perpetuò carpit:* LXXIII. *Tandem aquæ, pabuli, rerúmque omnium inopiâ obsessos, ad deditionem cogit.*

DIONYSII VOSSII

SUPPLEMENTUM

IN

C. Jul. Cæsaris Lib. I. de Bello Civili.

ILLORUM accedo sententiæ, qui ἀκεφάλους hos esse Commentarios arbitrantur: Etenim nequeo persuadere mihi, abruptam adeò exordium hujus operis fuisse; Et præmittenda fuisse multa, satis ipsa ostendit historia. Quare operæ pretium nobis fuit, ex Plutarcho, Appiano, *ac* Dione *contexere, quæ desiderari hoc loco existimamus. Sunt autem hæc.*

Subacta omni Galliâ, multis de caussis Cæsar cùm in Cisalpinam provinciam contendisset, legatos Romam mittit, qui consulatum illi & provincias prorogari peterent. Eâ in petitione Pompeius, qui alieno in Cæsarem animo, nondum tamen inimicitias palam gerebat; neque commendatione suâ juvandum eum, neque contra dicendum existimavit. Sed Lentulus & Marcellus Coss. qui jam antè inimico in Cæsarem fuerint animo, id prohibendum sibi omnibus modis putavere. Marcellus verò non dubitavit aliis quoque injuriis Cæsarem afficere. Nam nuper Coloniam Novumcomum Cæsar in Galliam deduxerat; cui Marcellus jus civitatis ademisse non contentus, decurionem ejus coloniæ, Romæ deprehensum, virgis cædi jusserat, &, querelas suas Cæsari ut exponeret, dimiserat: quâ ignominiâ nullus adhuc civis Romanus fuerat affectus. Quæ dum ita fiunt, venit ad Cæsarem in provinciam C. Curio tribunus plebis. Qui multum pro Republ. & caussâ Cæsaris enixus, tandem, ubi frustra omnia tentari intellexit, metu adversariorum profugiens, de omnibus, quæ acta essent, & quomodo opprimere eum inimici agitarent, edocuit. Cæsar virum amplissimum, optiméque de se ac de Rep. meritum, comiter excepit; & gratias pro summis ejus in se beneficiis egit. At Curio, quia jam non obscurè vis in Cæsarem pararetur, suasit ei ut omnem exercitum quàm maturimè contraheret, & oppressam paucorum audaciâ Rempublicam vindicaret. Cæsar, quamvìs ea omnia ita esse haud ignorabat, censuit tamen Reip. imprimis habendam esse rationem; ne quis armorum caussam eum esse judicaret.

judicaret. Itaque per amicos id ſolum contendit, ut duæ ſibi legiones, & provincia Gallia Ciſalpina, atque Illyricum relinqueretur. Quæ omnia ab illo acta, ut, ſi fortè conditionem æquitate adduci poſſent adverſarii, in otio Reſp. foret. His poſtulatis ne ipſe quidem Pompeius refragari auſus eſt. Sed cùm nihil à Coss. impetraret Cæſar; litteras ad ſenatum perſcribit, quibus breviter geſtis ſuis & meritis in Rempubl. percurſis, orabat ne populi ſibi beneficium eripiatur, qui abſentis rationem haberi proximis comitiis juſſiſſet. Non recuſare ſe, ſi ita ſenatui populóque Rom. videatur, exercitum dimittere, modo idem à Pompeio fiat: Illo imperium & exercitus retinente, nullam cauſſam eſſe, cur inimicorum ſe injuriis ipſe exponeret, & militem dimitteret. Has litteras Curioni perferendas tradit: Qui incredibili celeritate millia paſſuum CLX emenſus, tridui ſpatio ad urbem venit, antequam Kal. Januariæ adveniſſent, aut Coss. de Cæſaris imperio quidquam ſtatuere potuiſſent. Confecto itinere Curio litteras retinet, nec, niſi in frequente Senatu & præſentibus Tribunis plebis, tradit: Metuebat enim, id priùs ſi feciſſet, ne ab iis ſupprimerentur.

Litteris, &c.

Litteris

LITTERIS [à Fabio] C. Cæsaris, consulibus redditis; ægrè ab iis impetratum est, summâ tribunorum plebis contentione, ut in senatu recitarentur: Ut verò ex litteris ad senatum referretur, impetrari non potuit. Referunt consules de rep. [1] [in civitate] L. Lentulus consul "senatui reíque publicæ, se non defuturum" pollicetur, "si "audacter ac fortiter sententias dicere velint: sin Cæsarem "respiciant atque ejus gratiam sequantur, ut superioribus fece- "rint temporibus; se sibi consilium capturum, neque senatûs "auctoritati obtemperaturum: Habere se quoque ad Cæsaris "gratiam atque amicitiam receptum." In eandem sententiam loquitur Scipio: "Pompeio esse in animo, reipub. non deesse, "si senatus sequatur: Sin cunctetur, atque agat leniùs; ne- "quidquam ejus auxilium, si postea velit, [2] senatum imploratu- "rum." Hæc Scipionis oratio; quod senatus in urbe habebatur, Pompeiúsque [3] aderat; ex ipsius ore Pompeii mitti videbatur. Dixerat aliquis leniorem sententiam: Ut primò M. Marcellus; ingressus in eam orationem, "non oportere antè "de repub. ad senatum referri, quàm delectus totâ Italiâ ha- "biti, & exercitus conscripti essent; quo præsidio, tutò & li- "berè senatus, quæ vellet, decernere auderet:" Ut M. Cali- "dius; qui censebat, "ut Pompeius in suas provincias profi- "cisceretur, ne qua esset armorum caussa; Timere Cæsarem, "abreptis ab eo II legionibus, ne ad ejus periculum reser- "vare & retinere eas ad urbem Pompeius videretur:" Ut M. Rufus; qui sententiam Calidii, paucis ferè mutatis verbis, sequebatur.

Ante Chr. XLIX. U. C. *Varr.* DCCV.

§ I. *Variæ Sententiæ in Senatu, de Cæsaris literis.*

1 *In civitate.*] Meritò suspectas habent has voces Viri Eruditi, ut & supervacaneas, & Cæsari hanc in sententiam prorsus insolentes.

2 *Senatum,*] Vocabulum istud in Editis recentioribus omissum, ex Codd. MSS restituendum rectè vidit *Davisius.*

3 *Aderat;*] Non *in urbe* scilicet, sed *propè ab urbe.* Ut adeò [*aderat*] idem sit quod *non longè aberat.*] Quare rectè contendunt Cellarius & Dion. Vossius, nullum hîc mendum subesse.

Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

batur. Ii omnes, convitio L. Lentuli consulis correpti exagitabantur. Lentulus, sententiam Calidii pronunciaturum se omnino negavit. Marcellus, perterritus convitiis, à suâ sententiâ discessit. Sic vocibus consulis, terrore præsentis exercitûs, minis amicorum Pompeii, plerique compulsi, inviti & coacti, Scipionis sententiam sequuntur: "Utì ante certam diem Cæsar exercitum dimittat: "Si non faciat, eum adversùs rempubl. facturum videri." [4] Intercedunt M. Antonius, Q. Cassius, tribuni plebis. Refertur confestim de intercessione tribunorum: Dicuntur sententiæ graves: Ut quisque acerbissimè crudelissiméque dixit, ita quàm maximè ab inimicis Cæsaris collaudatur.

§ II. MISSO ad vesperum senatu; omnes, qui sunt ejus ordinis, à Pompeio evocantur. Laudat [5] promptos, atque in posterùm confirmat; segniores castigat atque incitat. Multi undique ex veteribus Pompeii exercitibus, spe præmiorum atque ordinum, evocantur: multi ex duabus legionibus, quæ sunt traditæ à Cæsare, accersuntur. [6] Completur urbs ad jus comitiorum. Tribunos plebis C. Curio evocat. Omnes amici consulum, necessarii Pompeii, atque eorum qui veteres inimicitias cum Cæsare gerebant; coguntur in senatum: Quorum vocibus & concursu, terrentur infirmiores, dubii confirmantur, plerisque verò liberè decernendi potestas eripitur. Pollicetur, L. Piso Censor, sese iturum ad Cæsarem; item L. Roscius prætor; qui de his rebus cum doceant: Sex dies ad eam rem conficiendam spatii postulant. Dicuntur etiam à nonnullis sententiæ, ut legati ad Cæsarem mittantur, qui voluntatem senatûs ei proponant.

§ III. *Causæ atque Origo inimicitiarum Cæsaris.* OMNIBUS his resistitur; omnibúsque oratio consulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres inimicitiæ Cæsaris incitant, & dolor repulsæ. Lentulus, æris alieni magnitudine, & spe exercitûs ac provinciarum, & regum appellandorum largitionibus movetur; séque alterum fore Syllam inter suos gloriatur, ad quem summa imperii redeat. Scipionem, eadem spes provinciæ atque exercituum impellit; quos se pro necessitudine partiturum cum Pompeio arbitratur: Simul, judiciorum metus; [7] adulatio atque ostentatio sui, potentium; qui in republicâ judiciisque tum plurimum pollebant. Ipse Pompeius

4 *Intercedunt*] Codices plerique, *Intercedit*. Quod tamen minùs elegans videtur.

5 *Promptos,*] MSS & Editt. Vett. habent, *Pompeius*. Quod & ferri potest. Neque enim necesse est ut sit quod τῷ [*segniores*] opponatur. Laudat Pompeius Omnes; Siqui tamen paullò segniores videantur, hos castiget insuper, atque incitat.

6 *Completur urbs ad jus Comitiorum. Tribunos, &c.*] Conjiciunt Viri docti, D. Vossius & Davisius, scribendum; [*Completur Urbs. Ad jus Comitiorum, Tribunos, &c.*]

7 *Adulatio atque ostentatio sui, potentium;*] Potentes nimirum adulabantur sibi ipsi, seséque ostentabant, quantum in Republicâ judiciisque tum pollerent. Codd. Vett. habent, [*adulatio atque ostentatio sui EST potentium.*] Quod ab iis videtur insertum, qui nescirent quid esset; *potentium, adulatio atque ostentatio sui.*

Pompeius, ab inimicis Cæsaris incitatus, & quòd neminem dignitate secum exæquari volebat, totum se ab ejus amicitiâ averterat; & cum communibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipsi maximam partem illo affinitatis tempore adjunxerat Cæsari. Simul infamiâ II legionum permotus, quas ab itinere Asiæ Syriæque ad suam potentiam dominatúmque converterat, rem ad arma deduci studebat. Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

His de caussis aguntur omnia [8] ruptim, atque turbatè. Neque docendi Cæsaris, propinquis ejus spatium datur. Nec tribunis plebis, sui periculi deprecandi neque etiam extremi juris [9] intercessione retinendi, quod L. Sylla reliquerat, facultas tribuitur. Sed de suâ salute die VII cogitare coguntur; quod illi turbulentissimi superioribus temporibus tribuni plebis, octavo denique mense suarum actionum respicere ac timere consueverant. Decurritur ad illud extremum atque ultimum S. C. quo, nisi penè in ipso urbis incendio atque desperatione omnium salutis, latorum audaciâ, nunquam antè discessum est; "Dent operam consules, prætores, tribuni plebis, [10] quíque pro consulibus sunt ad urbem; ne quid respublica detrimenti capiat." Hæc S. C. perscribuntur, a. d. VII Id. Januar. Itaque V primis diebus, quibus haberi senatus potuit, quâ ex die consulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitiali; & de imperio Cæsaris, & de amplissimis viris tribunis plebis, gravissimè acerbissiméque decernitur. Profugiunt statim ex urbe tribuni plebis, seséque ad Cæsarem conferunt. Is eo tempore erat Ravennæ; expectabátque suis lenissimis postulatis responsa; siquâ hominum æquitate res ad otium deduci posset.

§ IV. *Acerbissimo Senatûs consulto, Cæsaris amici profugere coguntur.*

PROXIMIS diebus habetur senatus extra urbem. Pompeius eadem illa, quæ per Scipionem ostenderat, agit; senatûs virtutem constantiámque collaudat; copias suas exponit; legionès habere sese paratas X; Præterea cognitum compertumque sibi, alieno esse animo in Cæsarem milites; neque iis posse persuaderi, ut eum defendant aut sequantur. De reliquis rebus ad senatum refertur: totâ ut Italiâ [11] delectus habeantur; Faustus Sylla pro Præt. in Mauritaniam mittatur;

§ V. *Bellum adversus Cæsarem paratur.*

Q Pecunia

8 *Ruptim,*] Ita ediderunt Scaliger & Recentiores. Codd. Vett. plerique habent, *raptim*; Quod probat D. Vossius. Utra lectio verior, parùm constat.

9 *Intercessione retinendi,*] Codd. nonnulli habent, *intercessionem retinendi*. Quod eódem redit.

10 *Quíque pro consulibus*] MSS *quique coss*. Unde D. Vossius legendum contendit, *quíque consulares*.

11 *Delectus habeantur*; Recentiores ediderunt, *habeatur*. Sed ex Edit. Vet. Rom. restitui, *habeantur*. Sic enim alibi sæpe loquitur Cæsar. Supra, *pag*. 224, *lin*. 22, *delectus totâ Italiâ habiti*. Infrà, *pag*. 226, *lin*. 12, *Totâ Italiâ delectus habentur*. *Pag*. 227, *lin*. 25, *Totâ Italiâ delectus haberi*. *pag*. 228. *l*. 7, *Non intermissuros—delectus*. *Lin*. 11, *delectus habere*. *Pag*. 229, *lin*. 13, *Delectus—intermittuntur*. *Pag*. 237, *lin*. 33, *delectus habebat*.

Ante Chr. XLIX. U. C. *Varr.* DCCV.

Pecunia uti ex ærario Pompeio detur. Refertur etiam de rege Juba, ut socius sit atque amicus: Marcellus verò, passurum se in præsentia negat. De Fausto, impedit Philippus tribunus plebis. De reliquis rebus, S. C. perscribuntur. Provinciæ privatis decernuntur; duæ consulares, reliquæ prætoriæ. Scipioni, obvenit Syria: L. Domitio, Gallia: Philippus & Marcellus, privato consilio prætereuntur; neque eorum sortes dejiciuntur. In reliquas provincias prætores mittuntur: neque exspectant, quod superioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populum referatur; paludatíque, votis nuncupatis, exeant. Consules, quod ante id tempus acciderat nunquam, ex urbe proficiscuntur: lictoresque habent in urbe & Capitolio privati, contra omnia vetustatis exempla. Totâ Italiâ [12] delectus habentur; arma imperantur; pecuniæ à municipiis exiguntur, & è fanis tolluntur: Omnia divina & humana jura permiscentur.

§ VI. *Cæsaris concio ad milites.*

QUIBUS rebus cognitis, Cæsar apud milites concionatur. "Omnium temporum injurias inimicorum in se" commemorat, "à quibus diductum & depravatum Pompeium" queritur, "invidiâ atque obtrectatione laudis suæ; cujus ipse honori & dignitati semper faverit, adjutórque fuerit. Novum in Rep. introductum exemplum" queritur, "ut tribunicia intercessio armis notaretur atque opprimeretur, quæ superioribus annis esset restituta. Syllam, nudatâ omnibus rebus tribuniciâ potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse: Pompeium, [13] qui amissam † restituisse videatur, dona etiam, quæ antè habuerat, ademisse. Quotiescunque sit decretum, *Darent operam magistratus, ne quid respublica detrimenti caperet*; (quâ voce, & quo S. C. populus Romanus ad arma sit vocatus;) factum in perniciosis legibus, in vi Tribunicia, in secessione populi, templis locísque editioribus occupatis; (atque hæc superioris ætatis exempla, expiata * Saturnii atque || Gracchorum casibus" docet:) "Quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem; nulla lex promulgata, non cum populo agi cœptum, nulla secessio facta." Hortatur; "cujus Imperatoris ductu IX annis remp. felicissimè gesserint, plurimaque prœlia secunda fecerint, omnem Galliam Germaniámque pacaverint; ut ejus existimationem dignitatémque ab inimicis defendant." Conclamant legionis XIII, quæ aderat, milites; (hanc enim initio tumultûs evocaverat; reliquæ nondum convenerant;) sese paratos esse, Imperatoris sui Tribunorúmque pl. injurias defendere.

† Ante Chr. 70. U. C. *Varr.* 684.

* Ante Chr. 100. U. C. *Varr.* 654.
|| Ante Chr. 133. & 121. U. C. *Varr.* 621 & 633.

COGNITA militum voluntate, Ariminum cum eâ legione proficiscitur; ibique Tribunos plebis, qui ad eum confugerant, convenit;

12 *Delectus habentur*;] Sic MSS Reg. Elienf. & Vossii, & Editt. Vett. Scaliger & Recentiores minus rectè, *habetur*.

13 *Qui amissam restituisse videatur; dona etiam, quæ &c.*] MSS Elienf. & Vossii, aliique, habent; [*qui amissa restituisse videatur dona; etiam quæ &c.*] MS Reg. [*ne dum amissa restituisse &c.*]

nit; reliquas legiones ex hibernis evocat, & subsequi jubet. Eò L. Cæsar adolescens venit: cujus pater, Cæsaris erat legatus. Is; reliquo sermone confecto, cujus rei caussâ venerat; habere se à Pompeio ad eum privati officii mandata, demonstrat: "Velle Pompeium "se Cæsari purgatum; ne ea, quæ reipubl. caussâ egerit, in suam "contumeliam vertat: Semper se reipubl. commoda, privatis ne"cessitatibus habuisse potiora: Cæsarem quoque, pro suâ dignitate, "debere & studium & iracundiam suam reipubl. dimittere; neque "adeò graviter irasci [14] inimicis; ne, quum illis nocere se speret, "reipubl. noceat." Pauca ejusdem generis addit, cum excusatione Pompeii conjuncta. [15] Eadem ferè, atque eisdem de rebus, prætor Roscius agit cum Cæsare: sibique Pompeium commemorâsse demonstrat.

Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

§ VII. Pompeius mittit ad Cæsarem de pace.

QUÆ res etsi nihil ad levandas injurias pertinere videbantur: tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quæ vellet, ad eum perferrentur; petit ab utroque, quoniam Pompeii mandata ad se detulerint, ne graventur sua quoque ad eum postulata deferre; si parvo labore magnas controversias tollere, atque omnem Italiam metu liberare, possent. "Sibi semper reipubl. primam fuisse dignitatem, "vitâque potiorem. Doluisse se, quòd populi R. beneficium sibi "per contumeliam ab inimicis extorqueretur; ereptóque semestri "imperio, in urbem retraheretur, cujus absentis rationem haberi "proximis comitiis populus jussisset: Tamen hanc honoris jacturam "sui, reip. caussâ, æquo animo tulisse. Quum litteras ad senatum "miserit, ut omnes ab exercitibus discederent; ne id quidem impe"travisse. Totâ Italiâ delectus haberi: retineri legiones II, quæ ab "se simulatione Parthici belli sint abductæ: civitatem esse in ar"mis. Quónam hæc omnia, nisi ad suam perniciem, pertinere? "Sed tamen ad omnia se descendere paratum, atque omnia pati, "reipubl. caussâ. Proficiscatur Pompeius in suas provincias: [16] ipsi "exercitus dimittant: discedant in Italiâ omnes ab armis: metus "è civitate tollatur: libera comitia, atque omnis respub. senatui "populóque R. permittatur. Hæc quò faciliùs, certísque conditio"nibus fiant, & jurejurando sanciantur; aut ipse propiùs accedat, "aut se patiatur accedere: fore, utì per colloquia omnes contro"versiæ componantur.

§ VIII. Cæsaris responsum.

Inimicis; ne, *quum &c.*] MSS nonnulli; [*inimicis*, ut *quum &c.*] Quod, hoc in loco, perinde est.

15 *Eadem ferè, atque eisdem* de rebus,] Manifesta ταυλολογια. Ita tamen edidit Scaliger, & Recentiores. Rubenius emendat, [*eisdem diebus*:] Quod Vossio perplacet. Verùm cùm in MSS Reg. Eliens. & Vossii, omissâ præpositione, scriptum sit, *eisdem rebus*; crediderim potiùs legendum, *eadem ferè, atque eisdem VERBIS.*

16 *Ipsi exercitus* dimittant: *discedant in Italiâ omnes ab armis:*] Ita optimè edidit Scaliger. *Ipsi* (Cæsar & Pompeius) *exercitus* suos *dimittant*; *discedant in Italiâ* reliqui omnes *ab armis.* Davisius aliique ediderunt; [*ipsi exercitus* dimittantur:] Ubi vox [*ipsi*] prorsus languida est & inepta.

Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

ACCEPTIS mandatis Roſcius cum L. Cæſare Capuam pervenit, ibique conſules Pompeiúmque invenit: Poſtulata Cæſaris renunciat. Illi, re deliberatâ, reſpondent; ſcriptáque ad eum mandata per eos remittunt; Quorum hæc erat ſumma: "Cæſar in Galliam reverteretur: Arimino excederet; exercitus dimitteret: Quæ ſi feciſſet, Pompeium in Hiſpanias iturum. Interea; quoad fides eſſet data, Cæſarem facturum quæ polliceretur; non intermiſſuros Conſules Pompeiúmque delectus."

§ IX. *Pompeii reſponſum ad Cæſarem.*

§ X. *Quo Cæſar improbato, bellum parat.*

ERAT iniqua conditio, poſtulare ut Cæſar Arimino excederet, atque in provinciam reverteretur; ipſum, & provincias & legiones tenere alienas: Exercitum Cæſaris velle dimitti; delectus habere: Polliceri, ſe in provinciam iturum; neque ante quem diem iturus ſit, definire: Ut ſi, peracto Cæſaris conſulatu, Pompeius profectus non eſſet, nullâ tamen mendacii religione obſtrictus videretur. Tempus verò colloquio non dare, neque acceſſurum polliceri; magnam pacis deſperationem afferebat. Itaque ab Arimino M. Antonium, cum cohortibus v, Arretium mittit: Ipſe Arimini [17] cum II ſubſiſtit, ibique delectum habere inſtituit. Piſaurum, Fanum, Anconam, ſingulis cohortibus occupat.

§ XI. *Cæſar, favore municipiorum, Iguvium & Auximum occupat.*

INTEREA certior factus, Iguvium Thermum prætorem cohortibus v tenere, oppidum munire; omniúmque eſſe Iguvinorum optimam erga ſe voluntatem: Curionem cum III cohortibus, quas Piſauri & Arimini habebat, mittit. Cujus adventu cognito; diffiſus [18] municipii voluntati Thermus, cohortes ex urbe educit, & profugit; milites in itinere ab eo diſcedunt, ac domum revertuntur: Curio, omnium ſummâ voluntate, Iguvium recipit. Quibus rebus cognitis; confiſus municipiorum voluntatibus, Cæſar cohortes legionis XIII ex præſidiis deducit, Auximúmque proficiſcitur; quod oppidum Attius, cohortibus introductis, tenebat; delectúmque toto Piceno, circummiſſis ſenatoribus, habebat. Adventu Cæſaris cognito, Decuriones Auximi ad Attium Varum frequentes conveniunt: docent, "ſui judicii rem non eſſe; neque ſe neque reliquos municipes pati poſſe, C. Cæſarem imperatorem bene de Repub. meritum tantis rebus geſtis, oppido mœnibúſque prohiberi: proinde habeat rationem poſteritatis, & periculi ſui." Quorum oratione permotus Attius Varus, præſidium, quod introduxerat, ex oppido educit, & profugit. Hunc ex primo ordine pauci Cæſaris conſecuti milites, conſiſtere cogunt; commiſſóque prœlio, deſeritur à ſuis Varus; Nonnulla pars militum, domum diſcedit; reliqui ad Cæſarem perveniunt;

17 *Cum duabus ſubſiſtit,*] ſcil. *cohortibus.* Ut rectè vidit Daviſius. Vulgg. [*cum duabus* legionibus *ſubſiſtit.*] Quæ vox [*legionibus.*] cum reliquâ hiſtoriâ non congruit, & omninò ab imperito quodam inſerta eſt.

18 Municipii *voluntati*] Codd. nonnulli; [civium *voluntati.*] Quod gloſſema eſt. Nam & jam infra ait Cæſar, [municipiorum *voluntatibus,*]

veniunt; atque unà cum iis deprehensus L. Pupius primipili centurio adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeii antea duxerat. At Cæsar milites Attianos collaudat; Pupium dimittit; Auximatibus agit gratias, séque eorum facti memorem fore pollicetur.

Ante Chr. XLIX. U. C. *Varr.* DCCV.

QUIBUS rebus Romam nunciatis, tantus repentè terror invasit; ut, quum Lentulus consul ad aperiendum ærarium venisset, ad pecuniam Pompeio ex S. C. proferendam; protinus, aperto sanctiore ærario, ex urbe profugeret: Cæsar enim adventare, jamjámque adesse ejus equites falsò nunciabantur. Hunc Marcellus collega, & plerique magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius [19] pridie ejus diei ex urbe profectus, iter ad legiones habebat, quas à Cæsare acceptas in Apuliâ hibernorum causâ disposuerat. Delectus [20] intra urbem intermittuntur. Nihil citra Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuæ primùm sese confirmant & colligunt; delectúmque colonorum, qui lege Juliâ Capuam deducti erant, habere instituunt: gladiatorésque, quos ibi Cæsar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati confirmat; atque iis equos attribuit, & se sequi jussit: quos postea monitus à suis, quòd ea res omnium judicio reprehendebatur, [21] circum familiares conventus Campaniæ, custodiæ causâ, distribuit.

§ XII. *Cæsaris inimici, summo cum terrore, ex Urbe Capuam fugiunt.*

AUXIMO Cæsar progressus, omnem agrum Picenum percurrit. Cunctæ earum regionum præfecturæ, libentissimis animis eum recipiunt, exercitúmque ejus omnibus rebus juvant. [22] Etiam Cingulo; quod oppidum Labienus constituerat, suâque pecuniâ exædificaverat; ad eum legati veniunt: quæque imperaverit, sese cupidissimè facturos pollicentur. Milites imperat; mittunt. Interea legio XII Cæsarem consequitur. Cum his II, Asculum Picenum proficiscitur. Id oppidum Lentulus Spinther X cohortibus tenebat: Qui, Cæsaris adventu cognito, profugit ex oppido; cohortésque secum abducere conatus, à magnâ parte militum deseritur. Relictus in itinere cum paucis, incidit in Vibullium Rufum, missum à Pompeio in agrum Picenum, confirmandorum hominum causâ. A quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur; milites ab eo accipit,

§ XIII. *Cæsar multa oppida Italiæ celeriter occupat.*

19 *Pridie* ejus diei *ex urbe*] Cùm *Pompeius* ex Urbe proficisceretur, non pridie ejus diei quo sanctius ærarium esset apertum; uti ex *Cicerone* ostendit *Ciacconius*: quærunt Viri Docti annon emendandum sit, [*pridie Idus ex Urbe &c.*] Sed nihil opus. Nam si, ut plerique existimant, non *Pompeii*, sed *Cæsaris* jussu effractum fuit ærarium; nihil mirum si Cæsar, quo die id factum fuerit, non verè demonstret.

20 *Intra*] MSS Reg. & Eliens. *circa.*

21 *Circum familiares conventus Campaniæ,*] Rescribunt Viri docti Rubenius, D. Vossius, Jo. Fr. Gronovius, Cellarius, &c. [*circum familias conventûs Campani.*]

22 *Etiam Cingulo;*] MS. Reg. & Editt. Rom. [*Etiam ex Cingulo.*] Quæ dictio Cæsari familiaris.

Ante Chr. XLIX, U. C. Varr. DCCV.

pit, ipsum dimittit. [23] Item ex finitimis regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis: In iis Camerino fugientem Ulcillem Hirrum, cum VI cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit; Quibus coactis XIII efficit. Cum iis ad Domitium Ahenobarbum, Corfinium, magnis itineribus pervenit; Cæsarémque adesse cum legionibus II nunciat. Domitius per se circiter XX cohortes [24] ex Albâ, ex Marsis & Pelignis, & finitimis ab regionibus, coëgerat.

§ XIV. [25] RECEPTO Asculo, expulsóque Lentulo; Cæsar conquiri milites qui ab eo discesserant, delectúmque institui jubet: Ipse unum diem ibi, rei frumentariæ caussâ, moratus, Corfinium contendit. Eò quum venisset; cohortis V, præmissæ à Domitio ex oppido, pontem fluminis interrumpebant; qui erat ab oppido, millia passuum circiter III. Ibi cum antecursoribus Cæsaris prœlio commisso, celeriter Domitiani à ponte repulsi se in oppidum receperunt: Cæsar, legionibus transductis, ad oppidum constitit; juxtáque murum castra posuit.

§ XV. RE cognitâ, Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum magno proposito præmio cum litteris mittit; qui petant atque orent, ut sibi subveniat. "Cæsarem duobus exercitibus, & locorum "angustiis, facilè intercludi posse; frumentóque prohiberi. Quod "nisi fecerit; se, cohortésque ampliùs XXX, magnúmque numerum "senatorum atque equitum Romanorum, in periculum esse venturum." Interim suos cohortatus, tormenta in muris disponit; certásque cuique partes, ad custodiam urbis, attribuit: militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur, quaterna in singulos jugera; & pro ratâ parte centurionibus evocatísque.

§ XVI. INTERIM Cæsari nunciatur Sulmonenses (quod oppidum à Corfinio VII millium intervallo abest,) cupere ea facere quæ vellet; sed à Q. Lucretio senatore & Attio Peligno prohiberi, qui id oppidum, VII cohortium præsidio tenebant. Mittit eò M. Antonium cum [26] legionis VII cohortibus V. Sulmonenses, simul atque nostra signa viderunt, portas aperuerunt; universíque, & oppidani & milites, obviam gratulantes Antonio exierunt. Lucretius & Attius de muro se dejecerant. Attius ad Antonium deductus petit, ut ad Cæsarem mitteretur. Antonius cum cohortibus & Attio, eodem die quo profectus

23 *Item ex*] MS Reg. & Edit. Rom. [*Ipse* sc. (Vibullius) *ex &c.*] Quod idem est.

24 *Ex Albâ,*] Sic MS Reg. & Edit. Rom. Alii omittunt præpositionem.

25 *Recepto Asculo;*] Codices plurimi habent, [*Recepto Firmo*;] Quod est oppidum *Asculo* vicinum; annotante D. Vossio.

26 *Legionis VII.*] Scaliger & plerique ediderunt, [*legionis VIII.*] Quod ferri non potest; cùm legionem VIII jam postea ad se venisse narret Cæsar. Legendum videtur, XII vel XIII; (quæ duæ legiones jam cum Cæsare erant;) uti observârunt Ciacconius & D. Vossius.

factus erat, revertitur. Cæsar eas cohortes cum exercitu suo conjunxit, Attiúmque incolumem dimisit. Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

§ XVII. Cæsar tribus primis diebus castra magnis operibus munire, & ex finitimis municipiis frumentum comportare, reliquásque copias exspectare instituit. Eo triduo, legio VIII ad eum venit; cohortésque ex novis Galliæ delectibus XXII; equitésque à rege Norico, circiter CCC: Quorum adventu, altera castra ad alteram oppidi partem ponit. Iis castris Curionem præfecit. Reliquis diebus, oppidum vallo castellísque circummunire instituit. Cujus operis maximâ parte effectâ; eodem ferè tempore missi ad Pompeium, revertuntur.

§ XVIII. Litteris perlectis; Domitius dissimulans, in concilio pronunciat "Pompeium celeriter subsidio venturum:" hortatúrque eos, ne animo deficiant; quæque usui ad defendendum oppidum sint, parent. Ipse arcanò cum paucis familiaribus suis colloquitur, consiliúmque fugæ capere[27] instituit. Quum vultus Domitii cum oratione non consentiret; atque omnia trepidantiùs timidiúsque ageret, quàm superioribus diebus consuêsset; multúmque cum suis, consiliandi causâ, secretò, præter consuetudinem, colloqueretur; concilia conventúsque hominum fugeret: res diutius tegi dissimularíque non potuit. Pompeius enim rescripserat; "sese rem in summum periculum deducturum non esse; neque suo consilio aut voluntate, Domitium se in oppidum Corfinium contulisse: Proindè,[28] si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copiis veniret." Id ne fieri posset, obsidione atque oppidi circummunitione fiebat.

§ XIX. Divulgato Domitii consilio; milites, qui erant Corfinii, primâ vesperâ secessionem faciunt; atque ita inter se, per tribunos militum centurionésque atque honestissimos sui generis, colloquuntur: "obsideri se à Cæsare; opera munitionésque propè esse perfectas; ducem suum Domitium, cujus spe atque fiduciâ permanserint, projectis omnibus, fugæ consilium capere: debere se suæ salutis rationem habere." Ab his primo Marsi dissentire incipiunt; eamque

27 *Instituit.*] Sic MS Reg. Al. *constituit.*

28 *Si qua facultas* fuisset, —— veniret.] In nonnullis Codd. vocibus transpositis scriptum est, [*si qua* fuisset *facultas.*] D. Vossio corrupta videntur hæc verba. Cur enim Pompeius scriberet, *si qua fuisset*, & non, *si qua esset?* Proinde legendum putat, [*si qua* fugæ *sit facultas.*] Nec quenquam dubitaturum existimat, quin Sensus isto modo præstantior sit. At verò & in vulgatâ lectione, rem attentiùs perpendenti, optimè constabit *Temporum ratio*; & Viri Doctissimi emendatio nè Latina quidem videbitur. Non enim Latinè dicitur, [*si qua fugæ sit facultas,* —— *veniret*;] sed, [*si qua fuga sit facultas,* —— *veniat:*] Quod enim Tempora nonnunquam permutentur, cum res præterita tanquam præsens narretur; id hîc locum non habet. Fortasse igitur scribendum voluit Vir Doctissimus, [*si qua fugæ* esset *facultas.*] Sed, ut dixi, nihil opus. Optimè enim constat Temporum ratio: [*Postquam* (vel *siquando*) facta *fuisset facultas,* —— *veniret.*]

Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

que oppidi partem, quæ munitissima videretur, occupant: tantáque inter eos dissensio [29] extitit, ut manum conserere atque armis dimicare conarentur: post paullò tamen, internunciis ultro citróque missis, quæ ignorabant de L. Domitii fugâ cognoscunt. Itaque omnes uno consilio Domitium productum in publicum circumsistunt, & custodiunt; legatósque ex suo numero ad Cæsarem mittunt, "sese paratos esse portas aperire, quæque imperaverit facere, & L. Domitium vivum in ejus potestatem transdere."

§ XX. QUIBUS rebus cognitis, Cæsar; etsi magni interesse arbitrabatur, quàm primùm oppido potiri, cohortésque ad se in castra transducere; ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nunciis, commutatio fieret voluntatis; quòd sæpe in bello parvis momentis magni casus intercederent: tamen veritus, [30] ne militum introitu, & nocturni temporis licentiâ, oppidum diriperetur; eos, qui venerant, collaudat atque in oppidum dimittit; portas murósque asservari jubet: Ipse iis operibus, quæ facere instituerat, milites disponit; non certis spatiis intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo; sed perpetuis vigiliis stationibúsque, ut contingant inter se, atque omnem munitionem expleant: Tribunos militum & præfectos circummittit; atque hortatur, non solùm ab eruptionibus caveant; sed etiam singulorum hominum occultos exitus asservent. Neque verò tam remisso ac languido animo quisquam omnium fuit, qui eâ nocte conquieverit. Tanta erat summa rerum exspectatio ut alius in aliam partem mente atque animo traheretur; quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret; [31] qui quosque eventus exciperet.

§ XXI. QUARTA vigiliâ circiter, Lentulus Spinther de muro cum vigiliis custodibúsque nostris colloquitur; "velle, si sibi fiat potestas, "Cæsarem convenire." Factâ potestate, ex oppido mittitur; neque ab eo priùs Domitiani milites discedunt, quàm [32] in conspectum Cæsaris deducatur. Cum eo de salute suâ [33] orat atque obsecrat, "sibi

29 *Extitit, ut —— conarentur:*] MSS Reg. Elienf. & Vossii; *extitit, ut —— conentur*. Quam Lectionem amplectitur Davisius, propter ea quæ antecedunt & sequuntur, præsentis Temporis. Sed cùm tanquam præsens narretur res præterita, perinde est.

30 *Ne militum introitu, & nocturni temporis licentiâ,*] Nihil hîc opus conjunctione istâ, &. Non enim *duo* veretur Cæsar, sed *unum*; ne militum introitu, propter nocturni temporis licentiam, oppidum diripiatur. Davisius, quoniam omnes MSS conjunctionem istam retinere existimavit, scribendum conjecit, [ex *nocturni* &c.] Sed non omnes eam exhibent MSS. Omittit enim MS Reg. E quo proinde sic restituendus hic locus; *ne militum introitu, nocturni temporis licentiâ,* &c.

31 *Qui quosque eventus* exciperet.] Ita Scaliger & plerique. Ego ex MSS Elienf. & Vossii, præferendum existimo; *exciperent*.

32 *In conspectum*] MS Eliensis, *in conspectu*. Vide supra ad *Pag.* 76. *lin.* 21.

33 *Orat atque obsecrat.*] Sic MSS plurimi.

"sibi ut parcat; veterémque amicitiam" commemorat. "Cæsarísque in se beneficia" exponit; "quæ erant maxima: quòd per eum, in collegium pontificum venerat; quòd provinciam Hispaniam ex præturâ habuerat; quòd in petitione consulatûs, ab eo erat sublevatus." Cujus orationem Cæsar interpellat: "Se non maleficii caussâ ex provinciâ egressum, sed utì se à contumeliis inimicorum defenderet; ut tribunos pl. [34] eâ re ex civitate expulsos, in suam dignitatem restitueret; ut se & populum Romanum paucorum factione oppressum, in libertatem vindicaret." Cujus oratione confirmatus Lentulus; ut in oppidum reverti liceat, petit: "Quod de suâ salute impetraverit, fore etiam reliquis [35] ad suæ spem solatio: Adeò esse perterritos nonnullos, ut suæ vitæ duriùs consulere cogantur." Factâ potestate, discedit.

Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

§ XXII. CÆSAR, ubi illuxit, omnes senatores, senatorúmque liberos, tribunos militum, equitésque Romanos, ad se produci jubet. [36] Erant senatorii ordinis, [37] L. Domitius, P. Lentulus Spinther, L. Vibullius Rufus, Sex. Quinctilius Varus quæstor, L. Rubrius; præterea filius Domitii, aliíque complures adolescentes, & magnus numerus Equitum Romanorum & Decurionum, quos ex municipiis Domitius evocaverat. Hos omnes productos, à contumeliis militum conviciísque prohibet. Pauca apud eos loquitur; quòd "sibi, à parte eorum, gratia relata non sit, pro suis in eos maximis beneficiis." Dimittit omnes incolumes. Sestertiûm sexagies, quod aurum adduxerat Domitius atque in publicum deposuerat, allatum ad se ab Duum-viris Confiniensibus Domitio reddit: ne continentior in vitâ hominum, quàm in pecuniâ, fuisse videatur; etsi eam pecuniam publicam esse constabat, datámque à Pompeio in stipendium. Milites Domitianos, sacramentum apud se dicere jubet: Atque eo die castra movet, justúmque iter conficit; VII omnino dies ad

plurimi & Editt. vett. Quam & veram esse Lectionem, allatis exemplis, eruditè ostendit Davisius. Scaliger & Recentiores; [agit *atque obsecrat*.]

34 *Eâ re*] *sc.* quòd Cæsarem à contumeliis inimicorum defenderent. Uti rectè observavit Davisius.

35 *Ad* suæ spem *solatio*:] Ita ingeniosè emendavit Davisius. MSS & Editt. Vett. [*ad* suam spem *solatio*.] Quòd ferè idem est. Scaliger & Recentiores; [*ad* suampse *solatio*.] Quæ vox valdè inconcinna est, & à Cæsaris dictione aliena.

36 *Erant* Senatorii *ordinis*,] Testatur Dion, Vossius, in omnibus suis MSS scriptum esse, [*Erant* quinquaginta *Ordines*;] quæ verba quid sibi velint, aut inde irrepserint, planè se nescire. Ingeniosissima est Davisii conjectura, scriptum fuisse initio, [*Erant* quinque *Senat. ordinis*:] Jam enim *quinque* deinceps nominari; *L. Domitium &c.*

37 *L. Domitius, P. Lentulus Spinther*,] Ita ex MSS Reg. & Eliens. restitui. In editis est, *L. Domitius, & P. Lentulus Spinther*. Quæ conjunctio [&] sententiam turbat, ac si fuisset aliquis *L. Domitius Spinther*; cùm Cæsar dicat *L. Domitium Abenobarbum*.

Ante Chr. XLIX. U. C. *Varr.* DCCV.

ad Corfinium commoratus: & per fines Marrucinorum, Frentanorum, Larinatium, in Apuliam pervenit.

§ XXIII. *Pompeius, Corfinio à Cæsare occupato, Brundisium proficiscitur.*

POMPEIUS, iis rebus cognitis, quæ erant ad Corfinium gestæ, Luceriâ proficiscitur Canusium, atque inde Brundisium. Copias undique omnes ex novis delectibus ad se cogi jubet: servos, pastores armat; atque his equos attribuit: ex iis circiter CCC equites conficit. L. Manlius prætor Albâ, cum cohortibus VI profugit; Rutilus Lupus prætor Tarracinâ, cum III: Quæ procul equitatum Cæsaris conspicatæ, cui præerat Bivius Curius; relicto prætore, signa ad Curium transferunt, atque ad eum transeunt. Item reliquis itineribus nonnullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites incidunt. Reducitur ad eum deprehensus ex itinere [38] Cn. Magius Cremonâ, præfectus fabrûm Cn. Pompeii: Quem Cæsar ad eum remittit cum mandatis: "Quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ad se Brundisium sit venturus; interesse Reipubl. & communis salutis, se cum Pompeio colloqui. Neque verò idem [39] perfici longo itineris spatio, quum per alios conditiones ferantur; ac si coram de omnibus conditionibus disceptetur."

§ XXIV. *Cæsar eum ibi obsidet.*

HIS datis mandatis, Brundisium cum legionibus VI pervenit: [40] veteranis, III; reliquis, quas ex novo delectu confecerat atque in itinere compleverat: Domitianas enim cohortes, protinus à Corfinio in Siciliam miserat. Reperit Consules Dyrrachium profectos, cum magnâ parte exercitûs; Pompeium remanere Brundisii, cum cohortibus XX. Neque certum inveniri poterat, obtinendíne causâ Brundisii ibi remansisset; quò faciliùs omne Hadriaticum mare, extremis Italiæ partibus regionibúsque Græciæ, [41] in potestatem haberet, atque ex utrâque parte bellum administrare posset: an inopiâ navium ibi restitisset. Veritúsque, ne Italiam ille dimittendam non existimaret; exitus administrationésque Brundisini portûs impedire instituit. Quorum operum hæc erat ratio. Quà fauces erant angustissimæ portûs, [42] molem atque aggerem ab utrâque parte litoris jaciebat;

38 *Cn. Magius Cremonâ*] Hoc est, *Cremonensem*. Sic infra, de bello Civil. *Lib.* 3. §. 59. *C. Felginatem Placentiâ, A. Gravium Puteolis, M. Sacrativirum Capuâ.*

39 *Perfici*] Codd. nonnulli, *profici*. MS Elienf. *proficisci*; corruptè, pro *profici*.

40 *Veteranis III*;] Sic MSS Reg. Elienf. & Vossii. Quod & res ipsa clamat; cùm supra ostendat Cæsar, *Tres* se legiones habuisse: Ut rectè annotavit Dion. Vossius. Scaliger aliíque ediderunt, *IV*.

41 *In potestatem haberet*] D. Vossius ex Codd. nonnullis reponendum censet, [*in potestate*;] quòd nullus (inquit) occurrat locus probati Authoris, qui alterâ illâ phrasi usus sit. Sed erravit Vir doctissimus. Exemplis enim allatis, ostendunt Cellarius & Davisius, probam esse illam locutionem.

42 Molem *atque aggerem ab utrâque parte*] Codd. nonnulli, *moles*. Et cùm duæ fuerint, (inquit D. Vossius,) malo credere Cæsarem ita scripsisse. Verum si [*moles*] scripsisset Cæsar, scribendum erat deinceps & [*aggeres*;] Quod in MSS non reperitur.

jaciebat; quod his locis erat mare vadosum. Longiùs progressus, quum agger altiore aquâ contineri non posset; rates duplices, quoquo versùs pedum xxx, è regione molis collocabat. Has quaternis anchoris ex quatuor angulis destinebat, ne fluctibus moverentur. His perfectis collocatísque, alias deinceps pari magnitudine rates jungebat: has terrâ atque aggere [43] integebat, ne aditus atque incursus ad defendendum impediretur: à fronte atque ab utroque latere cratibus ac pluteis protegebat: in quartâ quâque earum, turres binorum tabulatorum excitabat, quò commodiùs ab impetu navium incendiísque defenderet.

Ante Chr. XLX. U. C. Varr. DCCV.

§ XXV.

CONTRA hæc Pompeius naves magnas onerarias, quas in portu Brundisino deprehenderat, adornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat; eásque multis tormentis & omni genere telorum completas, ad opera Cæsaris appellebat; ut rates perrumperet, atque opera disturbaret. Sic quotidie utrinque eminus fundis, sagittis, reliquísque telis pugnabatur. Atque hæc ita Cæsar administrabat, ut conditiones pacis dimittendas non existimaret. Ac tametsi magnopere admirabatur Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti; atque ea res sæpe tentata, [44] impetus ejus consiliáque tardabat; tamen omnibus [45] rebus in eo perseverandum putabat. Itaque Caninium Rebilum legatum, familiarem necessariúmque Scribonii Libonis, mittit ad eum colloquii causâ: Mandat, ut Libonem de conciliandâ pace hortetur; In primis, ut ipse cum Pompeio colloqueretur, postulat: "Magnopere sese confidere" demonstrat, "si ejus rei sit potestas facta, fore [46] ut æquis conditionibus "ab armis discedatur; Cujus rei magnam partem laudis atque existimationis ad Libonem perventuram, si, illo auctore atque agente, "ab armis sit discessum." Libo, à colloquio Caninii digressus, ad Pompeium proficiscitur. Paullò pòst [47] renunciat; "quòd con-"sules

reperitur. Quin & hoc ipsum, [*molem ab utrâque parte,*] æquè duas ostendit, ac si [*moles*] dixisset. Et quod mox subjungit, [*è regione molis,*] intelligendum est, *è regione molis Utriusque.*

43 *Integebat,*] Sic MSS Eliens. & Vossii. Al. *contegebat.*

44 *Impetus ejus*] MSS & Editi habent, [etsi *impetus ejus.*] Quæ vox [*etsi*] prorsus supervacanea est, & è margine videtur irrepsisse.

45 *Rebus*] Hæc vox idem significat quod, *rationibus*; non, ut existimavit Ursinus, ex eâ corruptè nata est.

46 *Ut æquis conditionibus ab armis discedatur;*] Mirè hîc nugatur Hotomannus, qui voces istas, [*ab armis*] delendas existimat; quia jam (inquit) non de discessione *ab armis*, sed *à colloquio* agitur. Quasi veró non id ipsum scilicet in *colloquio* esset agendum, quibus conditionibus foret *ab armis* discedendum.

47 *Renunciat,* quòd *Consules absint, sine illis de compositione agi non posse.*] Nequeo hîc satis mirari doctissimum Davisium, qui legendum existimat; [*renunciat* quòd *Consules absint,* nec *sine illis* — *agi posse.*] Nam primò, valdè suspectæ Latinitatis est illud, *renunciat quòd*; (Quæ

Ante Chr. XLIX. U. C. *Varr.* DCCV.

"sules absint, sine illis de compositione agi non posse." Ita sæpius rem frustra tentatam Cæsar aliquando dimittendam sibi judicabat, 48 & de bello agendum.

§ XXVI. *Ille autem navibus inde elabitur: oppidúmque statim deditur;*

PROPE dimidiâ parte operis à Cæsare effectâ, diebúsque in eâ re consumptis IX; naves à consulibus Dyrrhachio remissæ, quæ priorem partem exercitûs eò deportaverant, Brundisium revertuntur, Pompeius, sive operibus Cæsaris permotus, sive etiam quòd ab initio Italiâ excedere constituerat; adventu navium, profectionem parare incipit. Et, quò faciliùs impetum Cæsaris tardaret, ne sub ipsâ profectione milites oppidum irrumperent; portas obstruit, vicos plateásque inædificat, fossas tranversas viis præducit, atque ibi sudes stipitésque præacutos defigit. Hæc levibus cratibus terrâque inæquat. Aditus autem atque itinera duo, quæ extra murum ad portum ferebant; maximis defixis trabibus, atque eis præacutis, præsepit. His paratis rebus; milites silentio naves conscendere jubet: expeditos autem ex evocatis, sagittariis, funditoribúsque, raros in muro turribúsque disponit. Hos certo signo revocare constituit, quùm omnes milites naves conscendissent; atque iis expedito loco actuaria navigia relinquit.

§ XXVII.

BRUNDISINI Pompeianorum militum injuriis, atque ipsius Pompeii contumeliis permoti; Cæsaris rebus favebant. Itaque, cognitâ Pompeii profectione; concursantibus illis atque in eâ re occupatis, vulgò ex tectis significabant. Per quos re cognitâ, Cæsar scalas parari, militésque armari jubet; ne quam rei gerendæ facultatem dimit-

(Quæ enim affert Perizonius istiusmodi locutionis exempla, pleraque omnia sunt ab eo malè intellecta;) Et, si phrasis ista suspecta non esset, at à Cæsaris certè loquendi ratione longissimè abest; cùm in his omnibus libris nè semel quidem occurrat. Secundò utcunque hoc sit, at illa inconcinna demum & hiulca constructionis mutatio, [*quòd absint, nec —— agi posse,*] ferri omnino non potest. Quam enim ex *Livio* adducunt similem constructionem, [*P. Licinius Consul S. C. recitari jussit; primùm, quòd bellum Senatus Perseo jussisset; deinde, quòd veteres Centuriones quamplurimùm ad id bellum scribi censuisset; NEC ulli, qui non major annis quinquaginta esset, militiæ vacationem ESSE;*] ea prorsus est dissimillima. Etenim voces istæ [*militiæ vacationem esse,*] non cum præcedente *subjunctivo* [*censuisset,*] ut existimârunt Perizonius & Davisius, sed cum præcedente *infinitivo* [*scribi*] manifestò sunt conjunctæ. Et quæ apud bonos Authores reverâ occurrunt constructionis mutationes, (vide infra *Lib.* 3. *Annot.* 42.) eis cum hâc nulla prorsus est similitudo. Quam itaque MSS plerique exhibent lectionem, omnino retineo; [*renunciat, quòd Consules absint, sine illis de compositione agi non posse.*] Neque opus est, ut cum Ciacconio voces [*sine illis*] deleamus. Sunt enim Pleonasmus, optimis Auctoribus non inusitatus.

48 *Et de bello agendum*] Scaliger vocem [*de*] suspectam habet: Et Ciacconius legendum censet, aut [*& bello agendum*] aut [*& de bello cogitandum.*] Sed nihil opus. *De bello* enim *agere*, idem est ac *de bello cogitare.*

dimittat. Pompeius sub noctem naves solvit. Qui erant in muro, custodiæ causâ, collocati; eo signo, quod convenerat, revocantur; notísque itineribus ad naves decurrunt. Milites, positis scalis, muros ascendunt: Sed moniti à Brundisinis ut vallum cæcum fossásque caveant, subsistunt: & longo itinere ab iis circumducti, ad portum perveniunt; duásque naves cum militibus, quæ ad moles Cæsaris adhæserant, scaphis, lintribúsque deprehendunt; deprehensas, excipiunt.

Ante Chri. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

§ XXVIII. *Cæsar eum, inopiâ navium, non persequitur.*

Cæsar; etsi ad spem conficiendi negotii maximè probabat, coactis navibus mare transire, & Pompeium sequi priùs quàm ille sese transmarinis auxiliis confirmaret; tamen rei ejus moram, temporísque longinquitatem, timebat: quòd, omnibus coactis navibus, Pompeius præsentem facultatem insequendi suî ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquioribus regionibus Galliæ, Picenique, & à Freto naves essent exspectandæ: Sed id, propter anni tempus, longum atque impeditum videbatur. Interea veterem exercitum, duas Hispanias confirmari; (quarum altera erat maximis beneficiis Pompeii devincta:) auxilia, equitatum parari; Galliam Italiámque tentari, se absente, nolebat. Itaque in præsentia, Pompeii insequendi rationem omittit: in Hispaniam proficisci constituit: Duumviris municipiorum omnium imperat, ut naves conquirant, Brundisiúmque deducendas curent. Mittit in Sardiniam, cum legione unâ, Valerium legatum; in Siciliam, Curionem proprætorem [49] cum legionibus III: Eundem, quum Siciliam recepisset, protinus in Africam transducere exercitum jubet.

§ XXIX. *Valerius & Curio Cæsariani, e Sardinia Cottam: e Sicilia Catonem ejiciunt: Africâ Tuberonem prohibet Varus.*

Sardiniam obtinebat M. Cotta; Siciliam, M. Cato: Africam, sorte Tubero obtinere debebat. Caralitani, simul ad se Valerium mitti audiêrunt; nondum profecto ex Italiâ, suâ sponte ex oppido Cottam ejiciunt. Ille perterritus, quòd omnem provinciam consentire intelligeret, ex Sardiniâ in Africam profugit. Cato in Siciliâ naves longas veteres reficiebat, novas civitatibus imperabat: hæc magno studio agebat: in Lucanis Brutiísque, per legatos suos, civium R. delectus habebat: equitum peditúmque certum numerum à civitatibus Siciliæ exigebat. Quibus rebus penè perfectis; adventu Curionis cognito, queritur in concione; "sese projectum ac proditum à Cn. Pompeio; qui, omnibus rebus imparatissimus, non necessarium bellum suscepisset; & ab se reliquísque in Senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta ac parata confirmâsset:" Hæc in concione questus, ex provinciâ fugit. Nacti vacuas ab imperiis, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam; cum exercitibus eò perveniunt. Tubero, quum in Africam venisset, invenit in provinciâ cum imperio Attium Varum; qui ad Auximum, ut supra demonstravimus, amissis cohortibus, protinus ex fugâ in Africam pervenerat;

49 *Cum legionibus* tribus &c.] Legendum, *quatuor*. Ut patet infra ex *Lib.* 2. de Bello Civili. §. 21. & §. 53. inter se collatis.

Ante Chr. XLIX. U. C. *Varr.* DCCV.

nerat; atque eam suâ sponte vacuam occupaverat: delectûque habito, II legiones effecerat; hominum & locorum notitiâ, & usu ejus provinciæ, nactus aditus ad ea conanda, quòd paucis ante annis ex præturâ eam provinciam obtinuerat. Hic venientem Uticam cum navibus Tuberonem, portu atque oppido prohibet; neque affectum valetudine filium exponere [50] in terrâ patitur, sed sublatis anchoris excedere eo loco cogit.

§ XXX. *Cæsaris concio ad Senatum.*

HIS rebus confectis Cæsar, ut reliquum tempus à labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit: Ipse ad Urbem proficiscitur. Coacto Senatu, inimicorum injurias commemorat: Docet, "se nullum extraordinarium honorem appetîsse; sed, expectato legitimo tempore consulatûs, eo fuisse contentum, quod omnibus civibus pateret. Latum ab X Tribunis plebis, (contradicentibus inimicis; Catone verò acerrimè repugnante, &, pristinâ consuetudine, dicendi morâ [51] dies extrahente;) ut suî ratio absentis haberetur, ipso consule Pompeio: Qui si improbâsset, cur ferri passus esset? sin probâsset, cur se uti populi beneficio prohibuisset? Patientiam" proponit "suam, quum de exercitibus dimittendis ultro postulavisset; in quo jacturam dignitatis atque honoris ipse facturus esset. Acerbitatem inimicorum" docet; "qui, quod ab altero postularent, in se recusarent; atque omnia permisceri mallent, quàm imperium exercitúsque dimittere. Injuriam in eripiendis legionibus" prædicat; "crudelitatem & insolentiam, in circumscribendis Tribunis plebis. Conditiones à se latas, & expetita colloquia, & denegata," commemorat. "Pro quibus rebus orat ac postulat, Remp. suscipiant, atque unà secum administrent: Sin timore defugiant, [52] illis se oneri non futurum, & per se Rempubl. administraturum. Legatos ad Pompeium de compositione mitti oportere; Neque se reformidare, quod in senatu paullò antè Pompeius dixisset; *ad quos legati mitterentur, iis auctoritatem attribui; timorémque eorum qui mitterent significari.* Tenuis atque infirmi hæc animi videri; Se verò, [53] ut operibus anteire studuerit, sic justitiâ & æquitate velle superare."

§ XXXI. *Quâ quum nil profecisset, in Galliam ulteriorem contendit.*

PROBAT rem Senatus, de mittendis legatis: sed, qui mitterentur, non reperiebantur: maximéque timoris caussâ pro se quisque id munus

50 *In* terrâ.] Sic MSS Reg. Eliens. & Vossii. Vide supra ad *pag.* 76. *lin.* 21. Al. [*in* Terram.]

51 Dies *extrahente*;] Sic MSS. Scaliger edidit, [diem *extrahente.*] Sed, ut rectè annotat Davisius, probabile est *Catonem* plures dies dicendo extraxisse.

52 Illis *se* oneri *non* futurum.] Codd. nonnulli [illi *se* oneri (*lege* honori) *non* defuturum.] Quæ lectio æquè bona videtur.

53 *Ut* operibus *anteire studuerit,*] Ita optimè, ex MSS Eliensi & Ursini, edidit Davisius. Cur autem Scaligerum, qui [*ut* opibus *anteire*] edidit, hoc de *Pompeio* dictum intellexisse existimaret, (quòd ne Latinitas quidem ullo modo patitur,) equidem non video.

munus legationis recusabat. Pompeius enim discedens ab urbe, in Senatu dixerat; "eodem se habiturum loco qui Romæ remansissent, & qui in castris Cæsaris fuissent." Sic triduum disputationibus excusationibúsque extrahitur. Subjicitur etiam L. Metellus Tribunus pleb. ab inimicis Cæsaris, qui hanc rem distrahat; reliquásque res, quascunque agere instituerit, impediat. Cujus cognito consilio, Cæsar, frustra diebus aliquot consumptis; ne reliquum tempus omittat, infectis iis quæ agere destinaverat, ab urbe proficiscitur; atque in ulteriorem Galliam pervenit. Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

§ XXXII. *Massilienses portas suas Cæsari claudunt.*

Quò quum venisset; cognoscit missum in Hispaniam à Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis antè diebus Corfinii [54] captum ipse dimiserat: Profectum item Domitium ad occupandam Massiliam, navibus actuariis VII; quas Igili & in Cosano à privatis coactas servis, libertis, colonis, suis compleverat: Præmissos etiam legatos [55] Massilienses domum, nobiles adolescentes; quos ab Urbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne nova Cæsaris officia [56] veterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis, Massilienses portas Cæsari clauserant: Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montésque supra Massiliam incolebant, ad se vocaverant: Frumentum ex finitimis regionibus, atque ex omnibus castellis, in urbem convexerant: Armorum officinas in urbe instituerant: Muros, classem, portásque refecerant.

§ XXXIII.

EVOCAT ad se Cæsar Massiliensium XV primos: Cum his agit, ne initium inferendi belli à Massiliensibus oriatur: "Debere eos Italiæ totius auctoritatem sequi potiùs, quàm unius hominis voluntati obtemperare." Reliqua, quæ ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cujus orationem domum legati referunt, atque ex auctoritate hæc Cæsari renunciant: "Intelligere se, divisum esse populum R. in partes duas: neque sui judicii, neque suarum esse virium, [57] decernere utra pars justiorem habeat caussam: Principes verò esse earum partium Cn. Pompeium & C. Cæsarem, patronos civitatis; quorum alter agros Volcarum Arecomicorum & Helviorum publicè iis concesserit; alter bello [58] victas Gallias attribuerit, vectigaliáque auxerit: Quare paribus "eorum

54 *Captum dimiserat*] MSS & Editt. Vett. [*captum* ipse *dimiserat*] sc. *Cæsar*. Quam lectionem meliorem & perspicuam, magis ambiguâ malè commutârunt Scaliger & Recentiores.

55 *Massilienses* domum, *nobiles &c.*] Ita ex MSS & Editt. Vett. optimè restituit Davisius. Pro quâ lectione, Scaliger & Recentiores nullâ de caussâ supposuerunt, [*Massilienses*, domi *nobiles &c.*]

56 *Veterum*] Sic optimè iterum ex MSS & Editt. Vett. restituit *Davisius*. Scaliger, errore fortasse typographico, edidit, [*veterem*;] longè minùs eleganter. Quem tamen fideliter secuti sunt Recentiores.

57 *Decernere*] Ita rursùm rectè Davisius & Cellarius ex Gronovio. Al. *discernere*.

58 *Victas Gallias attribuerit.*] Non con-

Ante Chr. XLIX. U. C. *Varr.* DCCV.

" eorum beneficiis, parem se quoque voluntatem tribuere debere; " & neutrum eorum contra alterum juvare, aut urbe aut portubus " recipere.

§ XXXIV. *Cæsar Brut. & Trebonio Massiliam oppugnandam mandat.*

Hæc dum inter eos aguntur, Domitius navibus Massiliam pervenit; atque ab iis receptus, urbi præficitur. Summa ei belli administrandi permittitur. Ejus imperio classem quoquoversùs dimittunt; Onerarias naves, quas ubique possunt, deprehendunt atque in portum deducunt; [59] parum clavis aut materiâ atque armamentis instructis, ad reliquas armandas reficiendásque utuntur: Frumenti quod inventum est, in publicum conferunt: Reliquas merces commeatúsque, ad obsidionem urbis, si accidat, reservant. Quibus injuriis permotus Cæsar legiones III Massiliam adducit: turres vineásque ad oppugnationem urbis agere, naves longas Arelate numero XII facere instituit. Quibus affectis armatísque diebus XXX à quâ die materia cæsa est, adductísque Massiliam; his D. Brutum præficit: C. Trebonium legatum ad oppugnationem Massiliæ relinquit.

§ XXXV. *Fabium legatum in Hispaniam præmittit.*

Dum hæc parat atque administrat; C. Fabium legatum cum legionibus III, quas Narbone circúmque ea loca hiemandi caussâ disposuerat, in Hispaniam præmittit; celeritérque Pyrenæos saltus occupari jubet; qui eo tempore ab L. Afranio legato præsidiis tenebantur. Reliquas legiones, quæ longiùs hiemabant, subsequi jubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibitâ celeritate, præsidium ex saltu dejecit; magnísque itineribus ad exercitum Afranii contendit.

§ XXXVI. Adventu Vibullii Rufi, quem à Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est; Afranius, & Petreius, & Varro, legati Pompeii, (quorum unus III legionibus, Hispaniam citeriorem; alter à saltu Castulonensi [60] ad Anam, II legionibus; tertius ab Anâ, Vettonum agrum Lusitaniámque pari numero legionum obtinebat;) officia

contemnenda videtur Glandorpii conjectura, qui legit *victos SALYAS.* Erant enim hi, populus *Massiliensibus* vicinus; quos *Strabo* (citante *Cellario*) unà cum *Albicis* memorat: Μετὰ τὰς Σάλυας, Ἀλβιεῖς καὶ Ἀλβίοικοι καὶ Οὐοκόντιοι. Quanquam & [*victas Gallias*] intelligi possit [*partem Galliæ ipsis vicinam.*]

59 Parum *clavis aut materiâ atque armamentis* instructis, *ad reliquas armandas —— utuntur:*] Ita ex MSS. consentientibus restitui. Sensúsque perspicuus est: Quæ naves clavis aut materiâ atque armamentis minùs essent instructæ, eis Massilienses ad reliquas armandas reficiendásque utebantur. Quod edidit Scaliger & Recentiores, [*EARUM clavis —— atque armamentis instructis —— utuntur:*] id valdè durum est, ut *Clavi,* aut *Materia atque Armamenta* dicantur *instructa,* quod erat scilicet de *Navibus* ipsis dicendum. Ingeniosior est Davisii conjectura [*Parum clavis* — instructi,] *Massilienses* scilicet: Sed & id quoque aliquantò durius, ut *Ipsi* dicantur *clavis —— atque armamentis* instructi; & vox illa [*utuntur,*] casum nullum post se habeat. Sensus, ut dixi, ex MSS satis est perspicuus: Neque ulla omnino opus erat emendatio.

60 *Ad Anam*] Fluvium, *Bæticam* finientem. Editi, in indicibus suis, eum lepidè *oppidum* appellant.

cia inter se partiuntur: ut Petreius ex Lusitaniâ per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium proficiscatur; Varro cum iis quas habebat legionibus, omnem ulteriorem Hispaniam tueatur. His rebus constitutis; equites auxiliaque toti Lusitaniæ, à Petreio; Celtiberis, Cantabris, barbarísque omnibus qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur: Quibus coactis, celeriter Petreius per Vettones ad Afranium pervenit. Constituunt communi consilio bellum ad Ilerdam; propter ipsius loci opportunitatem, gerere. Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

ERANT, ut supra demonstratum est, legiones Afranii, III; Petreii, II: Præterea [61] scutatæ, citerioris provinciæ; & cetratæ, ulterioris Hispaniæ, cohortes circiter LXXX: equitum, utriusque provinciæ, circiter V millia. Cæsar legiones in Hispaniam præmiserat, ad VI millia auxilia peditum, equitum III millia, quæ omnibus superioribus bellis habuerat; & parem ex Galliâ numerum, quem ipse paraverat, nominatim ex omnibus civitatibus nobilissimo & fortissimo quoque evocato; [62] hinc optimi generis homines ex Aquitanis montanísque, qui Galliam provinciam attingunt; [63] postquam audierat Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestímque esse venturum. Simul à Tribunis militum centurionibúsque, mutuas pecunias sumpsit: has exercitui distribuit. Quo facto, duas res consecutus est; quòd pignore animos centurionum devinxit, & largitione redemit militum voluntates. § XXXVII.

FABIUS finitimarum civitatum animos, litteris nunciísque tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes millia passuum IV: His pontibus pabulatum mittebat; quòd ea, quæ citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc idem ferè, atque eâdem de caussâ, Pompeiani exercitûs duces faciebant; crebróque inter se equestribus prœliis contendebant. [64] Huc quum quoti- § XXXVIII

R

61 *Scutatæ — cetratæ — cohortes.*] Ita rectè ex MSS restituit Davisius, contra Scaligerum & Recentiores, qui ediderant, *scutati.* Quæ quidem lectio ferri potuisset, si & [*cetrati*] quoque scripsissent. Sed *scutati* & *cetratæ*, cohærent ineptè. Porrò ridiculum meritò exhibet Davisius Hotomannum; qui *cetratas* & *scutatas*, non *cohortes*, sed *provincias* scilicet, intellexit.

62 *Hinc optimi generis* homines] Sic Edit. Vascosana. Scaliger aliíque ferè omnes, [*hinc optimi generis* hominum;] nullâ neque Syntaxi, neque sensu. Cæterùm cùm omnes MSS habeant [*hominum,*] non [*homines;*] & pro [*hinc,*] nonnulli [*huic*] vel [*huc;*] omnino cum doctissimo Davisio reponendum existimo, [*adhuc optimi generis* hominum *M*] (scilicet *mille.*) Facilè enim excidere potuit litera *M* post vocem [*hominum.*]

63 *Postquam*] Optimè hanc vocem ex Codd. Carrar. & Ursini, (reperitur etiam in MS Regio.) restituendam vidit Davisius; quam, magno cum sententiæ detrimento, omiserant Alii.

64 *Huc quum — congressæ, pabulatoribus præsidio proprio &c.*] Omnino cum Davisio existimo; *præsidium proprium*, esse *præsidium assuetum:* item vocem, *congressæ*, sanam esse. Verùm cur illud [*Huc*] in [*Hinc*] muta-

Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

quotidianâ consuetudine congressæ, pabulatoribus præsidio proprio, legiones Fabianæ II flumen transîssent; impedimentáque, & omnis equitatus sequeretur: [65] subitò vi ventorum, & aquæ magnititudine, pons est interruptus; & reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito à Petreio & Afranio, ex aggere atque cratibus quæ flumine ferebantur; celeriter [66] ponte Afranius, quem oppido castrísque conjunctum habebat, legiones IV equitatúmque omnem transjecit; duabúsque Fabianis occurrit legionibus. Cujus adventu nunciatò; L. Plancus qui legionibus præerat, necessariâ re coactus, locum capit superiorem; diversámque aciem in duas partes constituit, ne ab equitatu circumveniri possit. Ita, congressus impari numero, magnos impetus legionum equitatûsque sustinet. Commisso ab equitibus prœlio, signa II legionum procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id quod accidit, ut duces adversariorum occasione & beneficio fortunæ ad nostros opprimendos uterentur: quarum adventu prœlium dirimitur, ac suas uterque legiones reducit in castra.

§ XXXIX. *Eum subsequitur Ipse; bellúmque ad Ilerdam cum Afranio & Petreio gerit.*

Eò biduo Cæsar cum equitibus DCCCC, quos sibi præsidio reliquerat, in castra pervenit. [67] Pons qui fuerat tempestate interruptus,

mutatum velit, equidem non video. Nam, [*huc quum* —— *congressæ* —— *transîssent*,] idem est ac, [*huc quum coîssent*,] & —— *transîssent*.] Neque sine voce [*Huc*], consistere potest illud [*congressæ*;] quemadmodum è contrario neque sine voce [*congressæ*,] consistere potest illud [*Huc*.] Quocirca ferri non potest Scaligerana emendatio, qui omissâ [*congressæ*,] scribit; [*Huc quum* —— *transîssent*.] Vox enim [*huc*] non denotat hoc in loco ulteriorem fluminis partem, *quò* transîssent; sed locum *ubi* transirent, sive *quo* coîssent ad transeundum.

65 *Subitò* vi ventorum *& aquæ magnitudine &c.*] MSS plerique habent, [*subitò* jumentorum *& aquæ magnitudine.*] Unde Scaliger & Recentiores ediderunt, [*subitò* vi jumentorum *& aquæ magnitudine.*] Verùm cum jam infra dicat Cæsar, [*Pons qui fuerat* Tempestate *interruptus*;] conjecerunt Viri docti legendum, [*subitò* Vi Ventorum *& aquæ magnitudine*;] Id quod in MS Eliensi scriptum demum repperit Davisius: Quæ proinde quin vera sit Lectio, dubitari non potest.

66 *Ponte Afranius*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Editt. Rom. [suo *ponte Afranius*.] Quam vocem cur omiserint Scaliger & Recentiores, causæ nihil est.

67 *Pons qui* ——, *hunc noctu perfici jussit.*] Davisius constructionem hanc, ἀνακόλυθον appellat; Grammaticæ enim Leges postulare, ut scripsisset Cæsar, *Pontem qui* &c. Atqui orationis quidem, quam memorat, ἀνακολέθε, occurrunt sanè apud bonos Autores, atque etiam apud ipsum Cæsarem, exempla nonnulla. Verùm ista observatio locum hîc ut habeat, nihil opus est. Vox enim [*Pons*] non necessariò refertur ad [*hunc perfici jussit*,] sed conjungi potest cum sequente [*qui*.] Illúdque [*Pons qui*,] idem planè erit ac si dixisset [*Qui Pons*.] Quemadmodum infra, §. 69, [*Cæsar*, qui milites —— *venerunt*, *summâ diligentiâ conquiri & remitti jubet*.] Grammatici priorem illam constructionem [*Pons qui* —; *hunc &c.*] ineptissimè appellant *Antiptosin*, hoc est, *Solœcismum*. Quid enim aliud est *Solœcismus*,

ruptus, [68] neque erat refectus; hunc noctu perfici jussit. Ipse, cognitâ locorum naturâ, ponti castrísque præsidio VI cohortes relinquit, atque omnia impedimenta: & postero die omnibus copiis, triplici instructâ acie, ad Ilerdam proficiscitur; & sub castris Afranii [69] consistit: & ibi paulisper sub armis moratus, facit æquo loco pugnandi potestatem. Potestate factâ, Afranius copias educit, & in medio colle sub castris [70] consistit. Cæsar ubi cognovit per Afranium stare, quo minùs prœlio dimicaretur; ab infimis radicibus montis, intermissis circiter passibus CD, castra facere constituit: &, ne in opere faciendo milites repentino hostium incursu exterrerentur, atque opere prohiberentur; vallo muniri vetuit, (quod eminere & procul videri necesse erat;) sed à fronte contra hostem pedum XV fossam fieri jussit. Prima & secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat: Post hos, opus in occulto [71] acies tertia faciebat. Sic omne priùs est perfectum, quàm intelligeretur ab Afranio castra muniri.

Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

§ XLI.

SUB vesperum Cæsar [72] intra hanc fossam legiones reducit, atque ibi sub armis proximâ nocte conquiescit. Postero die omnem exer-

cismus, nisi Casus pro Casu, Numerus pro Numero, Tempus pro Tempore positum? Quæ si ferri posset *Antiptosis*, licuisset utique Cæsari tam dixisse, [*Pontis qui*] vel [*Ponti qui*] quàm [*Pons qui.*] Virgilióque, [*Urbis quam statuo, vestra est,*] æquè ac [*Urbem quam.*] Terentióque, [*quas fecisset fabulis,*] æquè ac [*fabulas:*] Quo fingi quid potest ineptius? Reverâ, [*Urbem quam*] nihil est aliud nisi [*Quam Urbem.*] Nec [*Pons qui*] aliud quidquam quàm [*Qui Pons*;] Nec [*quas fecisset fabulas*] quàm [*quas fabulas fecisset:*] Quod demùm adeò non *Antiptosis* est, ut è contrario simplicior sit magnísque naturalis verborum ordo, quàm si dixisset Poëta [*quas fecisset, fabulæ.*] Similiter in istâ locutione, [*Idne estis Autores mihi?*] non ponitur *id* pro *ejus*; quod absurdè sibi fingunt Grammatici; Sed hoc dicitur, [*Idne* ut agam, *estis autores* (hoc est, suadetis) *mihi?*] Quòd longè aliud est ac [*Ejúsne vos ipsi estis Autores?*] Cujusmodi errorem aliquem & in aliis latere omnibus, quæ afferri solent, *Antiptoseos* exemplis, paullò attentiùs rem perpendenti facilè apparebit.

68 Neque *erat refectus*;] Ita ediderunt Scaliger & Recentiores. MSS & Editt. habent, [penè *erat refectus.*] Quam Lectionem, [cum Davisio, restituendam existimo. Quid enim est, quamobrem *Fabium* quo minùs pontem suum reficere inciperet, moræ sibi quidquam interposuisse singamus?

69 *Consistit*] Vulgg. *constitit*. Ego ex Edit. Rom. restitui, *consistit*; propter præcedentem, *proficiscitur*; & sequentem, *facit*.

70 *Consistit.*] Vulgg. iterum, *constitit*. Davisius, ex MS Eliensi & Editt. Vett. scribendum censet, *constituit*; propter præcedentem, præsentis temporis, *educit*. Ego, ut jam antè, *Annot.* 69, repono, [*consistit.*]

71 *Acies tertia faciebat.*] MSS Reg. Eliens. & Vossii; *à tertiâ acie fiebat*. Quod idem est.

72 *Intra hanc fossam legiones reducit,*] Davisius ex Editt. Vett. reponendum censet, *deducit*. Quæ quidem Lectio ferri potest: Suffragatúrque MS Reg. At ratio, quam affert

Ante Chr. XLIX. U. C. *Varr.* DCCV.

exercitum intra fossam continet: Et, quòd longiùs erat agger petendus, in præsentia similem rationem operis instituit; singuláque latera castrorum, singulis attribuit legionibus munienda; fossásque adeandem magnitudinem perfici jubet: reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Afranius Petreiúsque, terrendi causâ atque operis impediendi, copias suas ad infimas montis radices producunt; & prœlio lacessunt: Neque idcirco Cæsar opus intermittit, confisus præsidio legionum III & munitione fossæ. Illi non diu commorati, nec longiùs ab infimo colle progressi; copias in castra reducunt. Tertio die Cæsar vallo castra communit: reliquas cohortes quas in superioribus castris reliquerat, impedimentáque, ad se transduci jubet.

§ XLI. *Prælium ad Ilerdam, ferè æquo Marte.*

Erat inter oppidum Ilerdam & proximum collem, ubi castra Petreius atque Afranius habebant, planicies circiter passuum CCC: Atque in hôc ferè medio spatio, tumulus erat paullò editior: Quem si occupâsset Cæsar, & communîsset; ab oppido & ponte & commeatu omni, quem in oppidum contulerant, se interclusurum adversarios confidebat. Hoc sperans, legiones III ex castris educit: Aciéque in locis idoneis instructâ, unius legionis antesignanos [73] præcurrere, atque occupare eum tumulum jubet. Quâ re cognitâ; celeriter, quæ in statione pro castris erant Afranii cohortes, breviore itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. Contenditur prœlio; &, quòd priùs in tumulum Afraniani venerant, nostri repelluntur; atque, aliis [74] summissis subsidiis, terga vertere, séque ad signa legionum recipere coguntur.

§ XLII.

Genus erat pugnæ, militum illorum; ut magno impetu primò procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnoperè servarent, rari dispersíque pugnarent: Si premerentur, pedem referre & loco excedere non turpe existimarent; cum Lusitanis, reliquísque barbaris, genere quodam pugnæ assuefacti: Quod ferè fit; quibus quisque in locis miles inveteraverit, utì multùm earum regionum consuetudine moveatur. Hæc tamen ratio nostros [75] perturbabat, insuetos hujus generis pugnæ: Circumiri enim sese ab aperto

affert vir Doctissimus, quamobrem istud [*reducit*] rejiciat, nihili est. Nam quamvis Cæsar legiones non quidem intra *istam fossam priùs* déduxerat; at eas *istum eundem in locum*, hoc est, in eadem ista castra, quibus jam fossa illa prædncta erat, *antea* collocaverat.

73 *Præcurrere*,] MSS Reg. Eliens. & Vossii, *procurrere*. Quæ vox Cæsari usitata. Ut jam infra, *lin.* 27.

74 *Summissis*,] MSS & Editi habent, *summissis Subsidiis*. Quod posterius vocabulum in Editione *Davisiana*, errore (ut opinor) Typographico, erat omissum.

75 *Perturbabat*,] Editi omnes, *perturbat*. Quod non fert temporum ratio, propter sequentem [*arbitrabantur*.] Davisius ex MS Eliensi, (cui concinit MS Reg.) reponit, *perturbavit*. Ego, propiùs à Vulgatis, *perturbabat*.

aperto latere, procurrentibus singulis, arbitrabantur: ipsi autem suos ordines servare, neque ab signis discedere, neque sine gravi caussâ eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. Itaque, perturbatis antesignanis; legio, quæ in eo cornu constiterat, locum non tenuit; atque in proximum collem sese recepit. Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

§ XLIII. CÆSAR, penè acie omni perterritâ, quod præter opinionem consuetudinémque acciderat; cohortatus suos, legionem IX subsidio ducit: hostem insolenter atque acriter nostros insequentem supprimit: rursúsque terga vertere, séque ad oppidum Ilerdam recipere, & sub muro consistere cogit. Sed nonæ legionis milites, elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum volunt, temerè insecuti fugientes, in locum iniquum progrediuntur; & sub montem, in quo erat oppidum positum, succedunt: Hinc se recipere quum vellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant. Præruptus locus erat, utrâque ex parte directus: ac tantum in latitudinem patebat, ut tres instructæ cohortes eum locum explerent; & neque subsidia à lateribus summitti, neque equites laborantibus usui esse possent: Ab oppido autem declivis locus tenui fastigio vergebat, in longitudinem passuum circiter CD: Hàc nostris erat receptus; quòd eò, incitati studio, inconsultiùs processerant. Hôc pugnabatur loco, & propter angustias iniquo, & quòd sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur: Tamen virtute & patientiâ nitebantur, atque omnia vulnera sustinebant. [76] Augebantur illis copiæ; atque ex castris cohortes per oppidum crebrò submittebantur, ut integri defessis succederent. Hoc idem Cæsar facere cogebatur; ut, summissis in eundem locum cohortibus, defessos reciperet.

§ XLIV. Hôc quum esset modo pugnatum continenter horis V, nostrique graviùs à multitudine premerentur; consumptis omnibus telis, gladiis districtis, impetum adversùs montem in cohortes faciunt; paucísque dejectis, reliquos sese convertere cogunt. Summotis sub murum cohortibus, ac nonnullâ parte propter terrorem in oppidum compulsis; facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab utroque latere, etsi dejectis [77] aut inferioribus locis constiterat, tamen in summum jugum virtute connititur; atque inter duas acies perequitans, commodiorem ac tutiorem nostris receptum dat. Ita vario certamine pugnatum est. Nostri in primo congressu circiter LXX ceciderunt; in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis XIV, qui, propter eximiam virtutem, ex inferioribus ordinibus in eum locum pervenerat: Vulnerantur ampliùs DC. Ex Afranianis interficitur T. Cæcilius, primipili centurio; &, præter eum centuriones IV; milites ampliùs CC.

 SED

76 *Augebantur illis copiæ*;] Davisius ex MS Eliensi, *Augebatur illis Copia.* Quam Lectionem exemplis probam esse ostendit.

77 *Aut*] MSS Reg. & Eliens. *atque.*

Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

§ XLV. SED hæc ejus diei præfertur opinio, ut se utrique superiores discessisse existimarent: Afraniani; quòd, quum esse omnium judicio inferiores viderentur, cominus tamen diu stetissent, & nostrorum impetum sustinuissent, & initio locum tumulúmque tenuissent, quæ caussa pugnandi fuerat, & nostros primo congressu terga vertere coëgissent. Nostri autem; quòd iniquo loco, atque impari congressi numero, v horis prœlium sustinuissent; quòd montem gladiis districtis adscendissent; quòd ex loco superiore terga vertere adversarios coëgissent, atque in oppidum compulissent. Illi eum tumulum, pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt; præsidiúmque ibi posuerunt.

§ XLVI. *Subitâ tempestate interruptis pontibus, Cæsar inter duo flumina coarctatur.* ACCIDIT etiam repentinum incommodum biduo, quo hæc gesta sunt. Tanta enim tempestas cooritur, ut nunquam illis locis majores aquas fuisse constaret; Tum autem ex omnibus montibus nives proluit, ac summas ripas fluminis superavit; pontésque ambos, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit. Quæ res magnas difficultates exercitui Cæsaris attulit: Castra enim, ut supra demonstratum est, quum essent inter flumina duo, Sicorim & Cingam, spatio millium XXX; neutrum horum transiri poterat; necessarióque omnes his angustiis continebantur. Neque civitates quæ ad Cæsaris amicitiam accesserant, frumentum supportare; neque ii, qui pabulatum longiùs progressi erant, interclusi fluminibus, reverti; neque maximi [78] comitatus, qui ex Italiâ Galliâque veniebant, in castra pervenire poterant. Tempus autem erat anni difficillimum; quo neque frumenta in herbis erant, neque multum à maturitate aberant. Ac civitates exinanitæ: quòd Afranius penè omne frumentum, ante Cæsaris adventum, Ilerdam convexerat; reliqui si quid fuerat, Cæsar superioribus diebus consumpserat. Pecora, quod secundum poterat esse inopiæ subsidium, propter bellum finitimæ civitates longiùs removerant. Qui erant, pabulandi aut frumentandi caussâ, progressi; hos levis armaturæ Lusitani, peritíque earum regionum cetrati citerioris Hispaniæ, consectabantur: Quibus erat proclive transnare flumen; quòd consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus ad exercitum non eant. At exercitus Afranii, omnium rerum abundabat copiâ: Multum erat frumentum provisum & convectum superioribus temporibus: multum ex omni provinciâ comportabatur: magna copia pabuli suppetebat. Harum rerum omnium facultates, sine ullo periculo pons Ilerdæ præbebat; & loca trans flumen integra, quò omnino Cæsar adire non poterat.

§ XLVII. EÆ permanserunt aquæ, dies complures. Conatus est Cæsar reficere pontes; sed nec magnitudo fluminis permittebat; neque ad ripam dispositæ cohortes adversariorum, perfici patiebantur. Quod illis prohibere erat facile; tum ipsius fluminis naturâ, atque aquæ magnitudine; tum quòd ex totis ripis in unum atque angustum locum

78 *Comitatus*] Nonnulli, *commeatus*. Sed & infra, *pag*. 247, *lin*. 3. *magnos comitatus*: & rursum, *pag*. 248. *lin*. 22.

cum tela jaciebantur. Atque erat difficile, eodem tempore, rapidissimo flumine, opera perficere, & tela vitare.

Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

§ XLVIII. Ejusque commeatus intercipiuntur.

NUNCIATUR Afranio magnos comitatus, qui iter habebant ad Cæsarem, ad flumen constitisse. Venerant eò sagittarii ex Ruthenis, equites ex Galliâ; cum multis carris magnísque impedimentis, ut fert Gallica consuetudo: Erant præterea cujusque generis hominum millia circiter VI, [79] cum servis libertísque; sed nullus ordo, nullum imperium certum, quum suo quisque consilio uteretur, atque omnes sine timore iter facerent, [80] usi superiorum temporum atque itinerum licentiâ: Erant complures honesti adolescentes, senatorum filii, & equestris ordinis: erant legationes civitatum: erant legati Cæsaris: Hos omnes flumina continebant. Ad hos opprimendos, cum omni equitatu tribúsque legionibus Afranius de nocte proficiscitur, imprudentésque antemissis equitibus aggreditur: Celeriter tamen sese Galli equites expediunt, prœliúmque committunt. Hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinuere; sed, ubi signa legionum appropinquare cœperunt, paucis amissis, sese in montes proximos conferunt. Hoc pugnæ tempus, magnum attulit nostris ad salutem momentum: Nacti enim spatium, se in loca superiora receperunt. Desiderati sunt eo die sagittarii circiter CC, equites pauci, calonum atque impedimentorum non magnus numerus.

§ XLIX.

[81] His tamen omnibus annona crevit: Quæ ferè res, [82] inopiâ non solùm præsentis, sed etiam futuri temporis timore, ingravescere consuevit. Jámque ad denarios L in singulos modios annona pervenerat, & militum vires inopia frumenti diminuerat: atque incommoda in dies augebantur: Et tam, paucis diebus, magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinaverat; ut nostri magnâ inopiâ necessariarum rerum conflictarentur; illi omnibus abundarent re-

 bus,

79 *Cum servis libertísque;*] Ità omnino legendum: Ut rectè vidit Hotomannus. Sic enim & alibi loquitur Cæsar. Supra, §. 32. *servis, libertis &c.* MSS & Editi habent minùs rectè, *liberísque.*

80 *Usi*] Codd. nonnulli; *usu.* Sed elegantior est vulgata Lectio; Ut rectè notavit Davisius.

81 *His* tamen *omnibus*] Sunt qui reponant, [*His* tum *omnibus.*] Quos meritò arguit Davisius. Errat tamen & ipse, cùm ait [*tamen*] hîc idem denotare ac [*tandem.*] Sensus enim est perspicuus: *Quamvis* ex comitatu memorato non magnus numerus perierit, *TAMEN* & isto & reliquis simul incommodis annona crevit. Vide supra ad *Pag.* 21. *lin.* 17; & ad *Pag.* 199. *lin.* 11.

82 *Inopiâ non solùm* præsentis, *sed etiam futuri temporis timore.*] Cùm locutio hæc durior videretur, expunxerunt nonnulli vocem, *inopiâ.* Davisius leniorem multò medicinam se invenisse existimat, scribítque, [*inopiâ non solùm* præsenti, *sed etiam futuri temporis timore.*] Sed adhuc leniorem multóque etiam elegantiorem medicinam suppeditant MSS Reg. & Elienf. qui, transpositâ tantùm voculâ, habent; *non solùm inopiâ præsentis, sed etiam futuri temporis timore.*

Ante Chr. XLIX. U.C. *Varr.* DCCV.

bus, superioresque haberentur. Cæsar iis civitatibus quæ ad ejus amicitiam accesserant, quo minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones, ad longinquiores civitates dimittebat: Ipse præsentem inopiam, quibus poterat subsidiis, tutabatur.

§ L.

Hæc Afranius Petreiusque, & eorum amici, pleniora etiam atque uberiora Romam ad suos perscribebant. Multa rumor fingebat: Ut penè bellum confectum videretur. Quibus litteris nunciisque Romam perlatis; magni [83] domum concursus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebant: Multi ex Italiâ ad Cn. Pompeium proficiscebantur; alii, ut principes talem nuncium attulisse; alii, ne eventum belli exspectâsse, aut ex omnibus novissimi venisse, viderentur.

§ LI. *Tandem, navibus factis, se expedit; hostiúmque pabulatores opprimit.*

Quum in his angustiis res esset; atque omnes viæ ab Afranianis militibus equitibúsque obsiderentur; nec pontes perfici possent: imperat militibus Cæsar, ut naves faciant; cujus generis eum superioribus annis usus Britanniæ docuerat. Carinæ primùm ac statumina ex levi materiâ fiebant; reliquum corpus navium, viminibus contextum, coriis integebatur. Has perfectas, carris junctis devehit noctu millia passuum à castris XXII; militésque his navibus flumen transportat; continentémque ripæ collem improvisò occupat: Hunc celeriter, priusquam ab adversariis sentiatur, communit: huc legionem postea transducit; atque ex utrâque parte pontem institutum perficit biduo. Ita comitatus, & qui frumenti caussâ processerant, tutò ad se recipit; & rem frumentariam expedire incipit. Eodem die, equitum magnam partem flumen transjecit: Qui inopinantes pabulatores & sine ullo dissipatos timore aggressi, quàm maximum numerum jumentorum atque hominum intercipiunt: cohortibúsque cetratis subsidio missis, scienter in duas partes sese distribuunt; alii, [84] ut prædæ præsidio sint; alii, ut venientibus resistant, atque eos propellant; Unámque cohortem, quæ temerè ante cæteras extra aciem procurrerat, seclusam à reliquis circumveniunt atque interficiunt; Incolumésque, cum magnâ prædâ, eodem ponte in castra revertuntur.

§ LII. *Eodem tempore Brutus prœlio navali Massilienses superat.*

Dum hæc ad Ilerdam geruntur; Massilienses, [85] usi L. Domitii consilio, naves longas expediunt, numero XVII, quarum erant XI tectæ. Multa huc minora navigia addunt; ut ipsâ multitudine nostra classis terreatur. Magnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus supra demonstratum est, imponunt; Atque hos præmiis pollicitationibúsque incitant. Certas sibi deposcit naves Domi-

83 *Domum concursus ad Afranium;*] Qui hìc emendationes nescio quas captant, nodum profectò in scirpo quærunt. *Domum* enim *ad Afranium*, idem planè est quod, *ad Afranii domum* Romæ. Uti optimè ostendit Davisius.

84 *Ut prædæ* præsidio sint;] Ita ex MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Editt. Vett. restitui. Scaliger & Recentiores omnes, *subsidio*. Quod hoc in loco minùs convenit.

85 *Usi*] Abest hæc vox in nonnullis Codd. Et abesse sanè potest. Sapit tamen Cæsaris perspicuitatem.

Domitius; atque has colonis, paſtoribúſque, quos ſecum adduxerat, complet. Sic omnibus rebus inſtructâ claſſe; magnâ fiduciâ ad noſtras naves procedunt, quibus præerat D. Brutus. [86] Hæ ad inſulam, quæ eſt contra Maſſiliam, ſtationes obtinebant. Erat multo inferior numero navium Brutus: ſed delectos ex omnibus legionibus fortiſſimos viros, anteſignanos, centuriones, Cæſar ei claſſi attribuerat; qui ſibi id muneris depopoſcerant. Ii manus ferreas atque harpagones paraverant; magnóque numero pilorum, tragularum, reliquorúmque telorum, ſe inſtruxerant. Ita, cognito hoſtium adventu, ſuas naves ex portu educunt; cum Maſſilienſibus confligunt. Pugnatum utrinque eſt fortiſſimè, atque acerrimè. Neque multùm Albici noſtris virtute cedebant; homines aſperi, & montani, & exercitati in armis: atque ii modò digreſſi à Maſſilienſibus, recentem eorum pollicitationem animis continebant: Paſtoréſque indomiti, ſpe libertatis excitati, ſub oculis domini ſuam probare operam ſtudebant. Ipſi Maſſilienſes, & celeritate navium & ſcientiâ gubernatorum confiſi, noſtros eludebant; impetúſque eorum excipiebant. Et, quoad licebat [87] latiore ſpatio; productâ longiùs acie, circumvenire noſtros, aut pluribus navibus adoriri ſingulas, aut remos tranſcurrentes, detergere, ſi poſſent, contendebant. Quum propiùs erat neceſſariò ventum; ab ſcientiâ gubernatorum atque [88] artificiis, ad virtutem montanorum confugiebant. Noſtri, quòd minùs exercitatis remigibus, minúſque peritis gubernatoribus utebantur; qui repentè ex onerariis navibus erant producti, neque dum etiam vocabulis armamentorum cognitis; tum etiam gravitate & tarditate navium impediebantur: Factæ enim ſubitò ex humidâ materiâ, non eundem uſum celeritatis habebant. Itaque, dum locus comminus pugnandi daretur, æquo animo ſingulas binis navibus objiciebant; atque, injectâ manu ferreâ, & retentâ utrâque nave diverſi pugnabant; atque in hoſtium naves tranſcendebant; &, magno numero Albicorum & paſtorum interfecto, partem navium deprimunt; nonnullas cum hominibus capiunt; reliquas in portum compellunt. Eo die naves Maſſilienſium, cum iis quæ ſunt captæ, intereunt IX.

Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

§ LIII. *Cæſar exinde ad Ilerdam fortunâ utitur ſecundâ.*

[89] Hôc prœlio Cæſari ad Ilerdam nunciato: ſimul perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. Illi, perterriti virtute equitum, minùs

86 *Hæ —— obtinebant.*] MSS Reg. & Voſſii; *Hic —— obtinebat*. Quod perinde eſt.

87 *Latiore ſpatio*;] MSS plerique corruptè, [*latiore* ut *ſpatio*.] Unde conjicit D. Voſſius legendum, [*latiore* uti *ſpatio*.] Nullo Senſûs diſcrimine.

88 *Artificiis*,] Codices alii, *artificii*; alii, *artificis*; alii, *artificum*. Sed præſtat Lectio vulgata.

89 *Hoc prælio —— nunciato*:] Variant MSS. Alii, *hoc prælium —— nunciatur*. Al. *hoc primùm — nunciatur*. Al *hoc primùm cùm — nunciatur*. Unde D. Voſſius legendum conjecit, *hoc quamprimum — nunciatur*; Daviſius, *hoc prælium cùm — nunciatur*. Omnia, parvo ſententiæ diſcrimine.

Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

nès liberè, minùs audacter, vagabantur: aliàs, non longo ab castris progressi spatio, ut celerem receptum haberent, angustiùs pabulabantur: aliàs, longiore circuitu, custodias stationésque equitum vitabant; aut, aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu viso, ex medio itinere, projectis sarcinis, fugiebant. Postremò & plures intermittere dies, &, præter consuetudinem omnium, noctu constituerant pabulari.

§ LIV. *Multæ ad eum civitates ab Afranio desciscunt.*

INTERIM Oscenses, & Calagurritani, qui erant cum Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos; seséque imperata facturos pollicentur. Hos, Tarraconenses & Jacetani & Ausetani, &, paucis pòst diebus, Illurgavonenses, qui flumen Iberum attingunt, insequuntur. Petit ab his omnibus, ut se frumento juvent: Pollicentur; Atque, omnibus undique conquisitis jumentis, in castra deportant. Transit etiam cohors Illurgavonensis ad eum, cognito civitatis consilio; & signa ex statione transfert. Magna celeriter fit commutatio rerum. Perfecto ponte; magnis v civitatibus ad amicitiam adjunctis; expeditâ re frumentariâ; extinctis rumoribus de auxiliis legionum, quæ cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur: multæ longinquiores civitates ab Afranio desciscunt, & Cæsaris amicitiam sequuntur.

§ LV. *Afranius & Petreius bellum in Celtiberiam transferunt.*

QUIBUS rebus, perterritis animis adversariorum; Cæsar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum XXX in [90] altitudinem complures facere instituit; quibus [91] partem aliquam Sicoris averteret, vadúmque in eo flumine efficeret. His penè effectis; magnum in timorem Afranius Petreiúsque perveniunt, ne omnino frumento pabulóque intercluderentur; quòd multum Cæsar equitatu valebat: Itaque constituunt [92] iis locis excedere, & in Celtiberiam bellum transferre. Huic consilio suffragabatur etiam illa res: quòd, ex duobus contrariis generibus; [93] quæ superiore bello cum L. Sertorio

90 *Altitudinem*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Editt. Vett. *latitudinem*. Quæ fortasse & verior Lectio.

91 *Partem aliquam Sicoris*] Unus MS D. Vossii, & Editi nonnulli, habent; *parte aliquâ Sicorim*. Quod probat Vir doctissimus. Cæterùm cùm alii omnes MSS retineant, *partem aliquam*; legerem potius *partem aliquam Sicorim*. Quæ est constructio Cæsari familiaris.

92 Iis *locis*] Ita optimè Ciacconius ex conjecturâ restituendum vidit. Quam Lectionem in MS deinceps Eliensi repperit Davisius. Scaliger aliique omnes, [ipsis *locis*] vel, [ipsi *locis*,] Quorum utrumque languidum prorsus & ineptum.

93 *Quæ —— cum L. Sertorio steterant, — imperium* absentis *timebant*; *Quæ in amicitiâ manserant* Pompeii, *—— diligebant*.] *Imperium absentis*, scil. *Pompeii*. Quâ itaque voce transpositâ, legendum existimat Davisius: [*Quæ —— cum L. Sertorio steterant, — imperium* absentis Pompeii *timebant*; *Quæ in amicitia manserant, —— diligebant*.] Ingeniosè quidem. Verùm non insolens est etiam optimis Autoribus, in sententiâ bimembri Antecedens, quod ad utramque partem pertineat, in posteriorem partem sententiæ rejicere.

torio steterant, * civitates victæ, nomen atque imperium absentis timebant; quæ in amicitiâ manserant Pompeii, magnis affectæ beneficiis eum diligebant: Cæsaris autem in barbaris erat nomen obscurius. Hinc magnos equitatus, magnáque auxilia exspectabant; & suis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hôc inito consilio; toto flumine Ibero naves conquirere, & Octogesam adduci jubent: Id erat oppidum positum ad Iberum, milliáque passuum à castris aberat XX: Ad eum locum fluminis, navibus junctis, pontem imperant fieri; Legionésque II flumen Sicorim transducunt; castráque muniunt vallo pedum XII.

Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

* Ante Chr. LXXIII. U. C. Varr. DCLXXXI.

§ LVI. *Cæsar eos equitatu suo insequitur & premit*

QUA re per exploratores cognitâ; summo labore militum Cæsar, continuato diem noctémque opere in flumine avertendo, huc jam rem deduxerat, [54] ut equites, etsi difficulter atque ægre fiebat, possent

94 *Ut equites, etsi difficulter* —— *possent tamen atque auderent flumen transire. Pedites verò tantummodo humeris ac summo pectore* exstabant; ut, *quum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis, ad transeundum* impedirentur.] Mirè hoc in loco cæcutierunt omnes Cæsaris Editores. Scaliger & Recentiores ediderunt, [*pectore* exstare; & —— *ad transeundum* NON impedirentur.] Davisius, ex veteribus Editionibus, postulante Syntaxi, restituendum censet, [*pectore* exstarent, & —— *ad transeundum* non impedirentur.] Omnes autem cùm contra Manuscriptorum fidem; tum etiam contra planè, ac erat mens Autoris. Non enim id vult Cæsar, pedites *NON fuisse impeditos*, sed planè *fuisse impeditos*. Patet ex Syntaxi. *Huc jam*, inquit, *rem deduxerat, ut equites, etsi difficulter* ——, *possent tamen atque auderent flumen transire. Pedites verò, TANTUMMODO humeris ac summo pectore exstabant*; *ut, quum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis, ad transeundum impedirentur*. Si dixisset, (ut volunt Editores,) *non impedirentur*; quid (obsecro) est illud, *TANTUMMODO humeris ac summo pectore extabant?* Quòd enim quis *Tantummodo humeris*, nec majori corporis parte, ex aquâ exstet; ea profectò causa esse poterit, quamobrem ad transeundum *impediatur*; nequaquam autem, quamobrem *non impediatur*. Si rationem hanc attulisset Cæsar, quamobrem *non impedirentur*; dixisset utique eos *Totis* humeris, *Totóque* pectore, nec minori corporis parte, extitisse ex aquâ. Porrò, mentem hîc fuisse Cæsari ut diceret, [Pedites *FUISSE* ad transeundum *impeditos*] patet ex eo quod sequitur, *pag.* 252. *lin.* 9. *Relinquebatur*, inquit, *Cæsari nihil nisi uti* Equitatu *agmen adversariorum malè haberet & carperet*. Qui postquam transîssent, tum demum *Pedites* Cæsarem adire atque obsecrare, (*pag.* 252. *lin.* 24.) *ne labori suo neu periculo parceret*; *Paratos esse Sese*; *Posse & audere eâ transire flumen, quâ transductus esset equitatus*. Atque hoc demum in errorem inductos puto Editores; qui ideò in priore loco scripserunt, *non impedirentur*, quia in hoc posteriore loco dictum est eos *posse* tandem & *audere flumen transire*: cùm è contrario ideo in priore loco narret Cæsar pedites *fuisse impeditos*, ut in hoc posteriore loco eorum audaciam & fortitudinem ostendat, qui, postquam Equitatus transîsset, clamarent tandem, *posse SE quoque & audere eâ transire*, quâ transiri non posse visum

Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

possent tamen atque auderent flumen transire: Pedites verò tantummodo humeris ad summo pectore exstabant; ut, quum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis, ac transeundum impedirentur. Sed tamen eodem ferè tempore [95] pons in Ibero propè effectus nunciabatur; & [96] in Sicori vadum reperiebatur. Jam verò eò magìs illi maturandum iter existimabant: Itaque, II auxiliaribus cohortibus Ilerdæ præsidio relictis, omnibus copiis Sicorim transeunt; & cum II legionibus, quas superioribus diebus transduxerant, castra conjungunt. Relinquebatur Cæsari nihil, nisi utì equitatu agmen adversariorum malè haberet & carperet: Pons enim ipsius, magnum circuitum habebat; ut multò breviore itinere illi ad Iberum pervenire possent. Equites ab eo missi, flumen transeunt; &, quum de tertiâ vigiliâ Petreius atque Afranius castra movissent, repentè sese ad novissimum agmen ostendunt; &, magnâ multitudine circumfusâ, morari atque iter impedire incipiunt.

§ LVII. *Deinde totum exercitum suum transducit, eósque insequi pergit.*

PRIMA luce ex superioribus locis; quæ Cæsaris castris erant conjuncta, [97] cernebatur equitatûs nostri prœlio novissimos illorum premi vehementer; ac nonnunquam sustinere extremum agmen, atque interrumpi: aliàs inferri signa, & universarum cohortium impetu nostros propelli; deinde rursus conversos insequi. Totis verò castris milites circulari & dolere, "hostem ex manibus dimitti, bellum [98] necessario longius duci." Centuriones tribunósque militum adire atque obsecrare, ut per eos Cæsar certior fieret, "ne labori suo [99] neu periculo parceret. Paratos esse sese; "posse & audere eà transire flumen, quà transductus esset equitatus." Quorum studio & vocibus excitatus Cæsar; etsi timebat tantæ

sum fuisset. Pro eo igitur quod in Editis est, [*ad transeundum* non *impedirentur*;] rescribo ex MSS Reg. & Vossii, [*ad transeundum impedirentur*.] Deinde, pro eo quod in Editis est, [*exstarent*, (vel *exstare*;) *et* &c.] repono, ex MS Reg. [*exstabant*; *ut* &c.] Etenim si attentiùs perpendes, liquebit vocem præcedentem [*Tantummodo*,] intercedere necessariò, quò minùs locum habere hìc possit illud [*extarent*.] Non enim *in flumine avertendo rem huc deduxerat* Cæsar, ut pedites *TANTUMMODO humeris* EXSTARENT: Absurdum hoc, (dicendum enim potiùs fuisset, *TOTIS humeris* exstarent:) Sed, postquam rem eò deduxerat ut *Equites possent* transire, Pedites tamen adhuc *Tantummodò humeris*, nec majori corporis parte, *EXTABANT*, ut adeò altitudine & rapiditate fluminis *etiam adhuc* ad transeundum impedirentur.

95 *Pons in Iberó*] ab *Afranio* constitutus.

96 *In Sicori vadum*] à *Cæsare* effectum.

97 *Cernebatur —— premi*] MS Reg. [*cernebantur —— premere*.] Quod idem est. MS Eliens. [*cernebant —— premi*.]

98 *Necessario longius duci*.] Unus MS D. Vossii; *non necessariò*. Quod idem est. Longius duci, quàm erat necessarium; *vel*, Longiùs duci, non necessariò.

99 *Neu*] Sic MSS Reg. & Eliensis, elegantiùs paullò. Vulgg. *nec*.

tantæ magnitudinis flumini exercitum objicere, conandum tamen atque experiendum judicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi jubet, quorum aut animus aut vires videbantur sustinere non posse; Hos cum legione unâ præsidio castris relinquit: Reliquas regiones expeditas educit; magnóque numero jumentorum in flumine supra atque infra constituto, transducit exercitum. Pauci ex his militibus, vi fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur ac sublevantur: [1] Interiit tamen nemo. Transducto incolumi exercitu, copias instruit; triplicémque aciem ducere incipit: Ac tantum fuit in militibus studium, ut, millium VI [2] ad iter addito circuitu, magnâque ad vadum fluminis morâ interpositâ, eos, qui de tertiâ vigiliâ exîssent, ante horam diei IX consequerentur. Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

Quos ubi Afranius [3] procul visos, cum Petreio conspexit; novâ re perterritus, locis superioribus consistit, aciémque instruit. Cæsar in campis exercitum reficit, ne defessum prœlio objiciat: rursus conantes progredi, insequitur & moratur. Illi necessariò maturiùs, quàm constituerant, castra ponunt. Suberant enim montes, atque à millibus passuum V itinera difficilia atque angusta excipiebant. Hos intra montes se recipiebant, ut equitatum effugerent Cæsaris; præsidiísque in angustiis collocatis, exercitum itinere prohiberent; ipsi, sine periculo ac timore, Iberum copias transducerent: Quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum: Sed, totius diei pugnâ atque itineris labore defessi, rem in posterum diem distulerunt. Cæsar quoque in proximo colle castra ponit. § LVIII.

MEDIA circiter nocte, iis, qui adaquandi caussâ longiùs à castris processerant, ab equitibus correptis; fit ab his certior Cæsar, duces adversariorum silentio copias castris educere. Quo cognito; signum dari jubet, & vasa militari more conclamari. Illi, exaudito clamore, veriti ne noctu impediti sub onere confligere cogerentur, aut ne ab equitatu Cæsaris in angustiis tenerentur; iter supprimunt; copiásque in castris continent. Postero die Petreius, cum paucis equitibus, occultè ad exploranda loca proficiscitur: Hoc idem fit ex castris Cæsaris; mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui § LIX.

1 *Interiit* tamen *nemo.*] Vox [*tamen,*] inquit Davisius, huc non convenit. Rescribit itaque, [*Interiit* autem *nemo.*] Sed nihil mutandum. Vox enim [*tamen*] optimè convenit. *Licet* nonnulli ex militibus vi fluminis abrepti essent, *tamen* nemo interiit, quippe ab equitatu excepti. Vide supra ad *Pag.* 21. *lin.* 17. & ad *pag.* 199. *lin.* 11.

2 *Ad iter*] Optimè has voces Davisius, à Ciacconio, Scaligero & Recentioribus omissas, ex MSS consentientibus restituit.

3 *Procul* visos, *cum Petreio conspexit*] Scaliger vocem [*visos*] delendam existimat. Davisius emendat, [*procul* ipsos.] Sed vocem [*ipsos*] hoc modo non usurpant boni Auctores, nisi ἐμφατικῶς; quod hîc locum non habet. Neque verò abundat illud [*visos:*] Etenim [*procul visos,*] est [*subitò è longinquo apparentes;*] [*conspicere*] autem, hoc in loco est [*attentiùs intueri.*]

Ante Chr. XLIX. U. C. *Varr.* DCCV.

qui loci naturam perſpiciat. Uterque idem ſuis renunciat; V millia paſſuum proxima intercedere, itineris campeſtris; inde excipere loca aſpera & montuoſa: Qui prior has anguſtias occupaverit, ab hôc hoſtem prohiberi nihil eſſe negotii.

§ LX. DISPUTATUR in concilio à Petreio & Afranio, & tempus profectionis quæritur. Plerique cenſebant, ut "noctu iter facerent: "poſſe priùs ad anguſtias veniri, quàm ſentirentur." Alii, quòd pridie noctu conclamatum eſſet in caſtris Cæſaris, argumenti ſumebant loco, "non poſſe clam exiri: circumfundi noctu equitatum Cæſaris, atque omnia loca atque itinera obſideri: nocturnáque prœlia eſſe vitanda, quòd perterritus miles in civili diſſenſione timori magìs quàm religioni conſulere conſueverit: "at lucem multum per ſe pudorem omnium oculis, multum etiam "tribunorum militum & centurionum præſentiam afferre; quibus "rebus coërceri milites, & in officio contineri ſoleant: Quare "omni ratione eſſe interdiu perrumpendum: Etſi aliquo accepto "detrimento, tamen, ſummâ exercitûs ſalvâ, locum, quem petant, capi poſſe." Hæc vicit in concilio ſententia; & primâ luce poſtridie conſtituunt proficiſci.

§ LXI. CÆSAR, exploratis regionibus; albente cœlo, omnes copias caſtris educit; magnóque circuitu, nullo certo itinere, exercitum ducit: [4] Namque itinera, quæ ad Iberum atque Octogeſam pertinebant, caſtris hoſtium oppoſitis tenebantur. Ipſi erant tranſcendendæ valles maximæ ac difficillimæ: Saxa multis locis prærupta, iter impediebant: [5] ut arma per manus neceſſariò tranſderentur; militéſque inermes, ſublevatíque alii ab aliis, magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recuſabat nemo; quòd eum omnium laborum finem fore exiſtimabant, ſi hoſtem Ibero intercludere & frumento prohibere potuiſſent. Ac primò Afranii milites, viſendi cauſsâ, læti ex caſtris procurrebant; contumelioſíſque vocibus proſequebantur, "[6] neceſſarii victûs inopiâ coactos fugere, atque ad Ilerdam reverti." Erat enim iter à propoſito diverſum; contrariámque in partem iri videbatur. Duces verò eorum ſuum conſilium laudibus ferebant, quòd ſe caſtris tenuiſſent: Multúmque eorum opinionem adjuvabat, quòd ſine jumentis impedimentíſque ad iter profectos videbant; ut non poſſe diutiùs inopiam ſuſtinere confiderent. Sed ubi paullatim retorqueri agmen ad dextram conſpexerunt, jámque primos ſuperare regionem caſtrorum animadverterunt; nemo erat adeò tardus, aut fugiens laboris, quin ſtatim caſtris exeundum atque occurrendum putaret. Conclamatur ad arma; atque

4 *Namque itinera quæ ad &c.*] MSS Elienſ. & Voſſii, [*Nam quæ itinera ad* &c.] Quod idem.

5 *Ut — tranſderentur, — conficerent.*] MS Reg. omiſsâ [*ut*] habet; *tranſdebantur, — conficiebant.*

6 *Neceſſarii*] *Daviſius*, ex Editt. Vett. & Codice *Urſini* reponendum cenſet, [nos *neceſſarii* &c.] Suffragantur MSS Reg. & Voſſii.

atque omnes copiæ, paucis præsidio relictis cohortibus, exeunt, rectóque ad Iberum itinere contendunt. Ante Chr. XLIX. U.C. Varr. DCCV.

§ LXII.

ERAT in celeritate omne positum certamen, utri priùs angustias montésque occuparent: Sed exercitum Cæsaris viarum difficultates tardabant; Afranii copias equitatus Cæsaris insequens morabatur. Res tamen ab Afranianis huc erat necessariò deducta; ut, si priores montes, quos petebant, attigissent; ipsi periculum vitarent: impedimenta totius exercitûs, cohortésque in castris relictas, servare non possent; quibus interclusis exercitu Cæsaris, auxilium ferri nullâ ratione poterat. Confecit prior iter Cæsar; atque ex magnis rupibus nactus planiciem, in hâc contra hostem aciem instruit. Afranius, quum ab equitatu novissimum agmem premeretur, & ante se hostem videret; collem quendam nactus, ibi constitit: Ex eo loco IV cetratorum cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium excelsissimus, mittit: Hunc magno cursu concitatos jubet occupare; eo consilio, utì ipse eódem omnibus copiis contenderet, &, mutato itinere, jugis Octogesam perveniret. Hunc quum obliquo itinere cetrati peterent; conspicatus equitatus Cæsaris, in cohortes impetum facit: Nec minimam partem temporis equitum vim cetrati sustinere potuerunt; omnésque ab his circumventi, in conspectu utriusque exercitûs interficiuntur.

§ LXIII.

ERAT occasio bene gerendæ rei. Neque verò id Cæsarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento perterritum exercitum sustinere non posse; præsertim circumdatum undique equitatu; quum in loco æquo atque aperto confligeretur. Idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant legati, centuriones, tribuníque militum; "ne dubitaret prœlium committere: Omnium "esse militum paratissimos animos; Afranianos contrà, multis re- "bus sui timoris signa misisse; quòd suis non subvenissent; quòd "de colle non decederent; quòd vix equitum incursus sustinerent; "collatísque in unum locum signis conferti, neque ordines neque "signa servarent. Quòd si iniquitatem loci timeret: datum iri "tamen [7] aliquo loco pugnandi facultatem; quòd certè inde de- "cedendum esset Afranio, nec sine aquâ permanere posset."

§ LXIV. *Re eos frumentariâ intercludit.*

CÆSAR in eam spem venerat, se, sine pugnâ & sine vulnere suorum, rem conficere posse; quòd re frumentariâ adversarios interclusisset. Cur, etiam secundo prœlio, aliquos ex suis amitteret? cur vulnerari pateretur optimè meritos de se milites? cur denique fortunam periclitaretur? præsertim quum non minùs esset imperatoris, consilio superare, quàm gladio. Movebatur etiam misericordiâ civium, quos interficiendos videbat: quibus salvis atque inco-

7 Aliquo *loco*] Ciacconius emendat. [æquo *loco*:] Infeliciter. Davisius. ex MS Eliensi, reponit, [alio *loco*:] hancque lectionem omnes secum probaturos arbitratur. Sed &, [*aliquo loco*,] idem planè est quod [*alio loco*,] vel, [*alio aliquo loco*;] atque etiam elegantiùs.

Ante Chr. XLIX. U. C. *Varr.* DCCV.

incolumibus rem obtinere malebat. Hoc consilium Cæsaris, à plerisque non probabatur. Milites verò palam inter se loquebantur; "quoniam talis occasio victoriæ dimitteretur; etiam quum vellet "Cæsar, sese non esse pugnaturos." Ille in suâ sententiâ perseverat; & paullùm ex eo loco digreditur, ut timorem adversariis minuat. Petreius atque Afranius, oblatâ facultate, in castra sese referunt. Cæsar, præsidiis [8] in montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quàm proximè potest hostium castris castra communit.

§ LXV. POSTERO die duces adversariorum perturbati; quòd omnem rei frumentariæ fluminísque Iberi spem amiserant; de reliquis rebus consultabant. Erat unum iter, Ilerdam si reverti vellent; alterum, si Tarraconem peterent. Hæc consiliantibus eis, nunciatur aquatores ab equitatu premi nostro. Quâ re cognitâ; crebras stationes disponunt equitum & cohortium alariarum, legionariásque interjiciunt cohortes: vallúmque ex castris ad aquam ducere incipiunt; ut intra munitionem & sine timore, & sine stationibus, aquari possent. Id opus inter se Petreius atque Afranius partiuntur; ipsíque, perficiendi operis causâ, longiùs progrediuntur.

§ LXVI. *Afranii & Petreii milites de deditione cum Cæsarianis colloquuntur.*

QUORUM discessu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, vulgò procedunt; & [9] quem quisque in castris notum aut municipem habebat, conquirit atque evocat. Primùm agunt gratias omnes omnibus, quòd sibi perterritis pridie pepercissent: eorum se beneficio vivere. [10] Deinde Imperatoris fidem quærunt; recténe se illi sint commissuri. Et, quòd non ab initio fecerint; armáque cum hominibus necessariis & consanguineis contulerint; conqueruntur. His provocati sermonibus, fidem ab Imperatore de Petreii & Afranii vitâ petunt; ne quod in sè scelus concepisse, neu suos prodidisse videantur: Quibus confirmatis rebus, se statim signa translaturos confirmant; legatósque de pace, primorum ordinum centuriones ad Cæsarem mittunt. Interim alii suos in castra, invitandi causâ, adducunt; alii ab suis abducuntur: adeo, ut una castra jam facta ex binis viderentur: Compluréſque tribuni militum & centuriones ad Cæsarem veniunt, séque ei commendant. Hoc idem fit à principibus Hispaniæ; quos illi evocaverant, & secum in castris habebant obsidum loco. Ii suos notos hospitésque quærebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Cæsarem. Afranii etiam filius adolescens, de suâ & parentis

8 In *montibus*] Sic MS Reg. In aliis deest, *in*.

9 *Quem* quisque *in castris*] Ita ex MSS & Editt. Vett. optimè restituerunt D. Vossius & Davisius. Scaliger & Recentiores ediderunt, [*quem* plerisque *in castris*.] Sensu planè nullo.

10 Deinde *Imperatoris* fidem *quærunt*,] Scaliger, conjecturam Ciacconii secutus, edidit, [Dein *de Imperatoris* fide *quærunt*.] Sed lectionem Codd. MSS rectè tuetur Davisius.

sentis sui salute cum Cæsare per Sulpicium legatum agebat. Erant plena lætitiâ & gratulatione omnia; eorum, qui tanta pericula vitâsse; & eorum, qui sine vulnere tantas res confecisse videbantur. Magnúmque fructum suæ pristinæ lenitatis, omnium judicio, Cæsar ferebat; consiliúmque ejus à cunctis probabatur. Ante Chr. XLIX. U.C. Varr. DCCV.

§ LXVII. *Petreius armis colloquia interrumpit.*

Quibus rebus nunciatis Afranio; ab instituto opere discedit, séque in castra recipit; sic paratus, (ut videbatur,) ut, quicunque accidisset casus, hunc quieto & æquo animo ferret. Petreius verò non deserit sese: Armat familiam: Cum hâc, & prætoriâ cohorte cetratorum, barbaríssque equitibus paucis, beneficiariis suis quos suæ custodiæ causâ habere consueverat; improvisò ad vallum advolat: colloquia militum interrumpit: nostros repellit ab castris: quos reprehendit, interficit: Reliqui coëunt inter se; &, repentino periculo exterriti; sinistras sagis involvunt, gladiósque distringunt; atque ita se à cetratis equitibúsque defendunt, castrorum propinquitate confisi: séque in castra recipiunt; & ab iis cohortibus, quæ erant in statione ad portas, defenduntur.

§ LXVIII. *Suos ad jusjurandum adigit, ne Duces deserant.*

Quibus rebus confectis; flens Petreius manipulos circuit, militésque appellat: "neu se, neu Pompeium absentem Imperatorem "suum adversariis ad supplicium transdant," obsecrat. Fit celeriter concursus in prætorium. Postulat ut jurent omnes; se exercitum ducésque non deserturos, neque prodituros: neque sibi separatim à reliquis consilium capturos. Princeps in hæc verba [11] jurat ipse: idem jusjurandum adigit Afranium: subsequuntur tribuni militum, centurionésque: Centuriatim producti milites, idem jurant: edicunt, penes quem quisque sit miles Cæsaris, ut producatur: productos palam in prætorio interficiunt: sed [12] plerosque hi, qui receperant; celant; noctúque per vallum emittunt. Sic terror [13] oblatus à ducibus; crudelitas in supplicio; nova religio jurisjurandi, spem præsentis deditionis sustulit; mentésque militum convertit; & rem ad pristinam belli rationem redegit.

11 *Jurat ipse: idem &c.*] Ita eleganter admodum ex Editt. Vett. distinxit *Davisius*. *Scaliger* & Recentiores, sensu admodum languido & abjecto, [*jurat; ipse idem &c.*]

12 *Plerosque hi, qui receperant, celant*;] Variant Codices. MSS Eliens. & Ursini exhibent, *plerosque hi, qui receperant, celant*:] Quæ Lectio omnium optima videtur. MS Reg. & Editt. aliquot Vett. [*plerique, quos ceperant* (lege *receperant*,) *celant*:] Quæ Lectio priore non multò inferior. MS unus D. Vossii, [*plerosque, quos receperant, celant*:] Quæ Lectio ferri quoque posset. Pessima autem omnium, & vix Latina, quam secutus est *Scaliger*, quámque exhibet alius MS D. Vossii: [*plerosque ii, quos receperant, celant.*]

13 *Oblatus à ducibus*,] Ita ex MSS omnibus & Editt. Vett. præeunte *D. Vossio*, sensúque ipso manifestò postulante, restitui. Recentiores nonnulli ediderant, [*oblatus ducibus.*] Quod D. Vossius *Scaligero* attribuit, Sed in Scaligeri editione est, [*à ducibus.*]

Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

CAESAR, qui milites adversariorum in castra per tempus colloqui venerant, summâ diligentiâ conquiri & remitti jubet: Sed ex numero tribunorum militum, centurionúmque, nonnulli suâ voluntate apud eum remanserunt; quos ille postea magno in honore habuit. [14] Centuriones, in ampliores ordines; equites Romanos, in Tribunitium restituit honorem.

§ LXIX.

§ LXX. *Qui porro, pabulatione interclusi, Ilerdam reverti instituunt.*

PREMEBANTUR Afraniani pabulatione; aquabantur ægre. Frumenti copiam, legionarii nonnullam habebant; quòd dierum XXII ab Ilerdâ frumentum jussi erant efferre: Cetrati auxiliarésque, nullam; quorum erant & facultates ad parandum exiguæ, & corpora insueta ad onera portanda; itaque magnus eorum quotidie numerus ad Cæsarem perfugiebat. In his erat angustiis res: Sed ex propositis consiliis duobus, explicitius videbatur [15] Ilerdam reverti; quòd ibi paullulum frumenti reliquerant. Ibi se reliquum consilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longiùs; quo spatio plures rem posse casus recipere intelligebant. Hoc probato consilio ex castris proficiscuntur. Cæsar, equitatu præmisso, qui novissimum agmen carperet atque impediret; ipse cum legionibus subsequitur. Nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus prœliarentur.

§ LXXI. *Cæsar eos insequitur, & perpetuò carpit.*

GENUS erat hoc pugnæ. Expeditæ cohortes, novissimum agmen claudebant; pluréśque in locis campestribus subsistebant. Si mons erat adscendendus; facilè ipsa loci natura periculum repellebat; quòd ex locis superioribus, qui antecesserant, [16] suos adscendentes protegebant. Quum vallis aut locus declivis suberat; neque ii, qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant; equites verò ex loco superiore in [17] aversos tela conjiciebant; tum magno erat in periculo res. [18] Requirebatur, ut, quum ejusmodi esset locis appropinquatum, legionum signa consistere juberent, magnóque impetu equitatum repellerent; eo summoto, repentè incitato cursu sese in valles universi [19] demitterent, atque ita transgressi rursus in locis superioribus consisterent. Nam tantum ab equitum suorum auxiliis aberant, (quorum numerum habebant magnum,) ut eos superioribus perterritos prœliis, in medium reciperent agmen, ultróque

14 *Centuriones, in ampliores ordines; equites Romanos in Tribunitium.*] D. Vossius, ex MS uno, qui pro [*equites Romanos*] habet [*Tribunos*,] legendum existimat; [*Centuriones in primores ordines,* Tribunos *in Tribunitium* &c.]

15 *Ilerdam*] MS Reg. [ad *Ilerdam*.] Quæ locutio Cæsari familiaris.

16 *Suos*] Codices nonnulli, *desuper*; Alii, *suos desuper*.

17 *Aversos*] Ita omnino cum Ursino & Davisio reponendum. Scaliger aliíque ediderant, [*adversos*.]

18 *Requirebatur, ut*] Ita optimè *D. Vossius* ex Codice Petaviano, & *Davisius* ex MS Eliensi restituerunt. Editi omnes habent, [*Tum inquirebant, ut &c.*] corruptè.

19 *Demitterent, —— consisterent;*] Sic ex MSS Reg. Elienf. & Vossii, & Editt. Rom. restitui; postulante & ipsâ Latinitate. Editi Recentiores omnes exhibent; [*demittere — consistere.*] Quod ferri non potest.

Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

§ LXXII.

que eos tuerentur; quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Cæsaris exciperetur.

TALI dum pugnatur modo, lentè ac paullatim proceditur; crebróque, ut sint auxilio suis, subsistunt. Ut tum accidit: Millia enim progressi IV, vehementiúsque peragitati ab equitatu; montem excelsum capiunt, ibíque una à fronte contra hostem castra muniunt, neque jumentis onera deponunt. Ubi Cæsaris castra posita, tabernaculáque constituta, & dimissos equites pabulandi caussâ, [20] animadvertêre; sese subitò proripiunt, hora circiter VI ejusdem diei: & spem nacti moræ, discessu nostrorum equitum; iter facere incipiunt. Quâ re animadversâ, Cæsar eductis legionibus subsequitur; præsidio impedimentis paucas cohortes relinquit; horâ X subsequi pabulatores, equitésque revocari jubet. Celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium revertitur. Pugnatur acriter ad novissimum agmen; adeò ut penè terga convertant: compluresque milites, etiam nonnulli centuriones, interficiuntur. Instabat agmen Cæsaris, atque universum imminebat.

§ LXXIII. *Tandem aquæ, pabuli, rerúmque omnium inopiâ obsessos ad deditionem cogit.*

TUM verò neque ad explorandum idoneum locum castris, neque ad progrediendum datâ facultate; consistunt necessariò: & procul ab aquâ, & naturâ iniquo loco, castra ponunt. Sed eisdem de caussis Cæsar, quæ supra sunt demonstratæ, prœlio non lacessit; & eo die tabernacula statui passus non est; quò paratiores essent ad insequendum omnes, sive noctu sive interdiu erumperent. Illi, animadverso vitio castrorum, totâ nocte munitiones proferunt; [21] castráque castris convertunt. Hoc idem postero die à primâ luce faciunt; totúmque in eâ re diem consumunt. Sed, quantum opere processerant, & castra protulerant; tanto aberant ab aquâ longiùs; & præsenti malo aliis malis remedia dabantur. Primâ nocte, aquandi caussâ, nemo egreditur ex castris: proximo die, præsidio in castris relicto, universas ad aquam copias educunt: pabulatum emittitur nemo. [22] His eos supplices malis haberi Cæsar, & neces-

 sariam

20 *Animadvertêre*] Davisius ex Editt. Vett. & MS Eliensi reponit [*animadvertunt*,] vel [*animum advertunt*,] propter sequentem [*proripiunt*] præsentis temporis. Sed nihil opus. Nam & illud [*animadvertêre*] est *præsens* Tempus rei jam *perfectæ* Quemadmodum in periodo proxime sequente: [Quâ re *animadversâ*, Cæsar——*subsequitur*.

21 *Castráque castris convertunt*.] Interpretatur D. Vossius; *castra sæpiùs commutant*. Cui suffragatur Cellarius Ego, cum Davisio, hanc locutionem ita potiùs accipiendam existimo, ut dicat Auctor, *hostes castra sua castris Cæsaris contulisse, & propiùs admovisse*.

22 *His eos supplices* malis *haberi*] Scaliger edidit, [*His eos supplices* malè *haberi*.] Quod sine dubio vitiosum. Ex MS. Reg. & Editt. Vett. omnino restituendum, [*supplices* malis *haberi*.] Non autem, quomodo Davisius reponit, [*supplices malis* habere.] Illud enim [*habere*,] respiciet Cæsarem, minúsque conveniet cum eo quod sequitur, [*subire*.] Porro, Davisius aliter conjecit legendum, [*His eos* suppliciis *malè haberi*.] Quæ emendatio, ut non mala, ita nec necessaria est.

Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

ſariam ſubire deditionem, quàm prœlio decertare, malebat. Conatur tamen eos vallo foſsâque [23] circummunire; ut quàm maximè repentinas eorum eruptiones demoretur, quò neceſſariò deſcenſuros exiſtimabat. [24] Illi, & inopiâ pabuli adducti, & quò eſſent ad iter expeditiores; omnia ſarcinaria jumenta interfici jubent.

§ LXXIV. IN his operibus conſiliiſque biduum conſumitur: tertio die magna jam pars operis Cæſaris proceſſerat. Illi, [25] impediendæ rei cauſsâ, horâ circiter VIII ſigno dato, legiones educunt; aciémque ſub caſtris inſtruunt. Cæſar ab opere legiones revocat; equitatum omnem convenire jubet; aciem inſtruit. Contra opinionem enim militum, famâmque omnium, videri [26] prœlium defugiſſe; magnum detrimentum afferebat. Sed eiſdem de cauſſis, quæ ſunt cognitæ, quò minùs dimicare vellet, movebatur; atque hoc etiam magìs, quòd ſpatii brevitas, etiam in fugam conjectis adverſariis, non multùm ad ſummam victoriæ juvare poterat. Non enim ampliùs pedum millibus II, ab caſtris caſtra diſtabant: hinc duas partes, acies [27] occupabant; tertia vacabat, ad incurſum atque impetum militum relicta: Si prœlium committeretur, propinquitas caſtrorum celerem ſuperatis ex fugâ receptum dabat. Hâc de cauſsâ conſtituerat ſigna inferentibus reſiſtere, prior prœlio non laceſſere.

§ LXXV. ACIES erat Afraniana duplex, [28] legionum V; & tertium in ſubſidiis locum alariæ cohortes obtinebant. Cæſaris, triplex: ſed primam aciem quaternæ cohortes [29] ex V legionibus tenebant: has ſubſidiariæ ternæ, & rurſus aliæ totidem, ſuæ cujuſque legionis, ſubſequebantur: Sagittarii funditoréſque, mediâ continebantur acie: equitatus, latera cingebat. Tali inſtructâ acie, tenere uterque propoſitum

23 *Circummunire*;] Ita ex MSS Reg. & Voſſii reſtitui. Quæ locutio Cæſari valdè familiaris. Al. *circumvenire*.

24 *Illi*,] Sic reſtituendum optimè vidit *Daviſius*, ex MS Elienſ. & Editt. quibuſdam Vett. Quibuſcum faciunt MSS Reg. & Voſſii. *Scaliger* aliíque ediderunt, [*Ibi*.]

25 *Impediendæ rei* cauſsâ,] Acutè Daviſius vocem (*cauſsâ*) delendam exiſtimat, quia videatur irrepſiſſe ex Gloſſemate quod in Editt. Vett. ejuſmodi eſt, [*impediendæ rei, quæ munitionis cauſsâ fiebat*.]

26 *Prælium defugiſſe*;] Omnino & hìc quoque Daviſio aſſentior: qui, cùm MSS habeant *prælio diffugiſſe*;] Scaliger autem ediderit [*prælium diffugiſſe*;] ſcribendum exiſtimat [*prælium defugiſſe*;]

27 *Occupabant*;] MSS Elienſ. & Voſſii exhibent; [*occupabant* duæ.] Quæ Lectio nequaquam mala.

28 Legionum *V*; *& tertium in ſubſidiis locum &c*.] Variant MSS Scaliger edidit, [legio *V*. *& III. in ſubſidiis &c*.] Quod manifeſtò corruptum. Quod edidimus, ex emendatione Ciacconii eſt; cui ſuffragatur D. Voſſius, niſi quòd vocem [*tertium*] delendam exiſtimet. Immeritò. Nam illud [*tertium* —— *locum*] optimè reſpondet præcedenti [*acies* —— *duplex*.

29 *Ex V* legionibus] Ita optimè reſtituit D. Voſſius ex MSS ſuis. Quibuſcum faciunt MSS Reg. Elienſ. & Iſ. Voſſii. Scaliger ediderat, [*ex V* legione:] Quod manifeſtò vitioſum. Nic. Ellebodius emendaverat; [*ex* quâque *legione*.] Sed præſtat Lectio, quam ſecuti ſumus.

positum videbatur: Cæsar, ut, nisi coactus, prælium non committeret: [30] illi, ut opera Cæsaris impedirent. Producitur tamen res; aciésque ad solis occasum continentur: inde utrique in castra discedunt. Postero die, munitiones institutas Cæsar parat perficere; Illi vadum fluminis Sicoris tentare, si transire possent. Quâ re animadversâ, Cæsar Germanos levis armaturæ, equitúmque partem, flumen transjicit; crebrásque in ripis custodias disponit. Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

§ LXXVI.

TANDEM, omnibus rebus obsessi; quartum jam diem sine pabulo retentis jumentis; aquæ, lignorum, frumenti inopiâ; colloquium petunt: & id, si fieri possit, semoto à militibus loco. Ubi id à Cæsare negatum; &, palam si colloqui vellent, concessum est: datur obsidis loco Cæsari filius Afranii. Venitur in eum locum, quem Cæsar [31] delegit: Audiente utroque exercitu, loquitur Afranius: "Non esse aut [32] Ipsi aut militibus succensendum, quòd fidem erga Imperatorem suum Cn. Pompeium conservare voluerint: Sed satis jam fecisse officio, satísque supplicii tulisse, perpessos omnium rerum inopiam: Nunc verò, [33] penè ut feras, circummunitos, prohiberi aquâ, [34] prohiberi ingressu: Neque corpore dolorem, neque ignominiam animo ferre posse: Itaque se victos confiteri: Orare atque obsecrare, si quis locus misericordiæ relinquatur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeant." Hæc quàm potest demississimè atque subjectissimè exponit.

§ LXXVII.

AD ea Cæsar respondit: "Nulli omnium has partes, vel querimoniæ, vel miserationis, minùs convenisse. Reliquos enim omnes, suum officium præstitisse. Se; qui etiam bonâ conditione, & loco & tempore æquo, confligere noluerit, ut quàm integerrima essent ad pacem omnia. Exercitum suum; qui, injuriâ etiam acceptâ, suísque interfectis, [35] quos in suâ potestate habue-

30 *Illi —— impedirent.*] Sic MS Reg. Ut intelligantur *Afranius* & *Petreius*. Alii [*ille — impediret*;] scilicet *Afranius*. Quod perinde est.

31 *Delegit:*] Sic MSS Reg. Eliens. & Vossii. Rectiùs quàm quod habent editi, *deligit*. Venitur enim in locum, non quem quis *deligit* tum cùm venitur, sed quem priùs *delegit*.

32 *Ipsi*] *Afranio*. Sed in MSS Reg. Eliens. & Vossii est, [*Ipsis:*] scil. *Afranio* & *Petreio*. Quod probat Davisius. Nec immeritò. Sic enim jam supra, quod in editis est, [*ille — impediret*;] in MS Reg. est, [*illi impedirent*.]

33 *Penè ut* feras,] Ita optimè restituit D. Vossius. Alii omnes ediderant, [*penè ut* fœminas.]

34 *Prohiberi* ingressu:] D. Vossius primò reposuit, [*egressu*.] deinde [*congressu*.] Davisius, [*digressu*.] Egò cum Cellario, priorem D. Vossii conjecturam probo; *prohiberi Egressu*, tanquam feras indagine clausas. *Digressus*, (quod voluit Davisius) est Discessus in diversas partes: Quod hîc non convenit.

35 *Quos in suâ potestate* habuerit, *conservârit*.] Vulgg. [*habuit*.] D. Vossius autem & Davisius ex plurimis MSS reposuerunt, [*habuerit*;] Quod & Linguæ Latinæ rationem postulare existimârunt. Sed utrumque rectè dicitur. Et illud [*habuit*] emphasi suâ non caret. Est enim *Affirmatio* Cæsaris, se hostium nonnullos in potestate suâ habuisse.

Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

"rit, conservârit & texerit. Illius denique exercitûs milites; qui, "per se, de conciliandâ pace egerint: Quâ in re omnium suorum "vitæ consulendum putârunt. Sic omnium ordinum partes, in "misericordiâ constitisse: Ipsos duces à pace abhorruisse; Eos, "neque colloquii neque induciarum jura servâsse; & homines im- "peritos, & per colloquium deceptos, crudelissimè interfecisse. "Accidisse igitur his, quod plerumque hominibus nimiâ pertinaciâ "atque arrogantiâ accidere soleat; utì eò recurrant, & id cupidis- "simè petant, quod paullò antè contempserint. Neque nunc se "illorum humilitate, neque aliquâ temporis opportunitate postu- "lare, quibus rebus augeantur opes suæ; sed eos exercitus, quos "contra se multos jam annos aluerint, velle dimitti. Neque enim "VI legiones aliâ de caussâ missas in Hispaniam, septimámque "ibi conscriptam; neque tot tantásque classes paratas; neque sum- "missos duces, rei militaris peritos. Nihil horum ad pacandas "Hispanias, nihil ad usum provinciæ provisum; quæ, propter diu- "turnitatem pacis, nullum auxilium desiderârit. Omnia hæc jam "pridem contra se parari. In se, novi generis imperia constitui; "ut idem ad portas urbanis præsideat rebus, & duas bellicosissimas "provincias absens tot annos obtineat. In se, jura magistratuum "commutari; ne ex præturâ & consulatu, ut semper, sed per "paucos probati & electi in provincias mittantur. In se, ætatis "excusationem nihil valere; quòd superioribus bellis probati, ad "obtinendos exercitus evocentur. In se uno non servari, quod sit "omnibus datum semper imperatoribus; ut rebus feliciter gestis, "aut cum honore aliquo, aut certè sine ignominiâ, domum rever- "tantur, exercitúmque dimittant. Quæ tamen omnia, & se tu- "lisse patienter & esse laturum: Neque nunc id agere, ut ab illis "abductum exercitum teneat ipse, (quod tamen sibi difficile non "sit;) sed ne illi habeant, quo contra se uti possint. Proinde, ut "esset dictum, provinciis excederent, exercitúmque dimitterent: "si id sit factum, nociturum se nemini: Hanc unam atque ex- "tremam pacis esse conditionem."

§ LXXVIII. ID verò militibus fuit pergratum & jucundum, (ut ex ipsâ signi- ficatione potuit cognosci;) ut, qui aliquid victi incommodi exspe- ctavissent, ultro inde præmium missionis ferrent. Nam, quum de loco & tempore ejus rei controversia inferretur; & voce & mani- bus universi ex vallo, ubi constiterant, significare cœperunt, ut sta- tim dimitterentur; [36] neque omni interpositâ fide firmum esse posse, si in aliud tempus differretur. Paucis quum esset in utram- que partem verbis disputatum, res huc deducitur; ut ii, qui ha- beant domicilium aut possessiones in Hispaniâ, statim; reliqui, ad

Varum

36 *Neque* omni] MS Reg. & Editt. Rom. [*neque* enim.] Sed præstat vulgata lectio.

Varum flumen dimittantur. [37] Ne cui de eis noceatur, neve quis invitus sacramento dicere cogatur à Cæsare, cavetur. Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

CÆSAR ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, se frumentum daturum pollicetur. Addit etiam ut, quid quisque eorum in bello amiserit, quæ sint penès milites suos, iis, qui amiserint, restituatur: militibus, æquâ factâ æstimatione, pecuniam pro iis rebus dissolvit. Quascunque postea controversias inter se milites habuerunt, suâ sponte ad Cæsarem [38] in jus adierunt. Petreius atque Afranius; quum [39] stipendium ab legionibus, pœnè seditione factâ, flagitarentur, cujus illi diem nondum venisse dicerent; Cæsar ut cognosceret, postulant: Eóque utrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertiâ exercitûs, eo biduo dimissâ; II legiones suas antecedere, reliquas subsequi jussit; ut non longo inter se spatio castra facerent: eíque negotio Q. Fusium Kalenum legatum præfecit. Hôc ejus præscripto, ex Hispaniâ ad Varum flumen est iter factum; atque ibi reliqua pars exercitûs dimissa est. § LXXIX.

37 *Ne cui de eis* noceatur, *neve quis* —*sacramento dicere* cogatur —, *cavetur*. [Ediderunt Scaliger & Recentiores, [*Ne quid eis* noceretur, *neve quis* — cogeretur —, *cavetur*.] Sed D. Vossius ex MSS. restituit eam, quam secutus sum, lectionem; quam & ipsa Temporum ratio postulat. Firmant MSS Reg. If. Vossii, & Eliensis; quorum posterior habet, in præsenti tempore, *noceatur* & *cogatur*; priores autem integram eam exhibent, quam reposui, lectionem. Addit tantùm D. Vossius, [sacramentum *dicere*] reponi debere pro [sacramento *dicere*.] Verùm Davisius & istam phrasin [*sacramento dicere*] exemplis probam esse ostendit.

38 *In jus*] Ita pulcherrimè emendavit D. Vossius, ex conjecturâ Jani Guilielmii. Al. *intus*.

39 *Stipendium —— flagitarentur*,] Cellarius & Amstælodamenses ediderunt, [*flagitaretur*.] Sed longè elegantior lectio est, [*flagitarentur*;] ut *Stipendium* sit casûs accusativi.

Ante Chr. XLIX. U.C. DCCV. § LXXIX.

Varum flumen dimittantur. [37] Ne cui de eis noceatur, neve quis invitus sacramento dicere cogatur a Caesare, cavetur.

Caesar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, se frumentum daturum pollicetur. Addit etiam, ut quid quisque eorum in bello amiserit, quae sint penes milites suos, iis qui amiserint, restituatur: militibus, aequa facta aestimatione, pecuniam pro his rebus dissolvit. Quascumque postea controversias inter se milites habuerunt, sua sponte ad Caesarem [38] in jus adierunt. Petreius atque Afranius, cum [39] stipendium ab legionibus, paene seditione facta, flagitarentur, cujus illi diem nondum venisse dicerent; Caesar ut cognosceret, postulatum: eoque utrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus, eo biduo dimissa, duas legiones suas antecedere, reliquas subsequi jussit; ut non longo inter se spatio castra facerent: eique negotio Q. Fufium Calenum legatum praefecit. Hoc ejus praescripto, ex Hispania ad Varum flumen est iter factum; atque ibi reliqua pars exercitus dimissa est.

37 *Ne cui de eis noceatur, neve quis — sacramento dicere cogatur* — sacramento. Editiones Scaligeri & Rogenviorum, [Ne quid eis noceatur, neve quis — cogetur — caveatur.] Sed D. Vossius ex MSS. restituit eam, quam secutus sum, lectionem; quam & ipsa Temporum ratio postulat. Firmant MSS. Reg. H. Vossii, & Ricasle; quorum posterior habet, in praesenti tempore, *noceatur* & *cogatur*; priores autem integram eam exhibent, quam reposui, lectionem. Addit tandem D. Vossius, [sacramentum dicere] reponi debere pro [sacramento dicere.] Verum Ciaconius & ipsam phrasin [*sacramento dicer.*] exemplis probam esse ostendit.

38 *In jus*] Ita pulcherrime emendavit D. Vossius, ex conjectura jam Gruteri. Al. *intus*.

39 *Stipendium — flagitarentur.*] Cellarius & Amstelodamenses ediderunt, [*flagitaretur.*] Sed longe elegantior lectio est, [*flagitarentur.*] ut *stipendium* sit casus accusativi.

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE

BELLO CIVILI

LIBER SECUNDUS.

ARGU-

ARGUMENTUM.

I. *Trebonius Massiliam oppugnare pergit.* III. *Massiliæ subsidio cum classe advenit Nasidius.* IV. *Massilienses suam classem reficiunt, & cum Nasidii conjungunt.* V. *Brutus cum his prælium navale committit.* VI. *Eósque superat.* VIII. *Turrim inauditæ molis sub oppidi muro extruit Trebonius.* IX. *Item musculum ingentem.* X. *Quo hostium turris subruitur.* XI. *Tum Massilienses perterriti inducias petunt.* XIII. *Quibus statim violatis, subitâ eruptione opera Trebonii incendunt & disjiciunt.* XIV. *Trebonius novum atque inauditum aggerem, mirâ celeritate, instruit.* XV. *Quo facto, oppidani iterum de deditione agunt.* XVI. *Inter hæc M. Varro in Hispaniâ ulteriore bellum contra Cæsarem apparat.* XVII. *Cæsar Cordubam principes civitatum evocat.* XVIII. *Varro ab omnibus pene desertus, se ad Cæsarem transdit.* XIX. *Cæsar, pacatâ Hispaniâ, Massiliam venit.* XX. *Massilienses se dedunt: L. Domitius autem nave elabitur.* XXI. *Eodem tempore C. Curio,* ~~*Cæsarianus, in Africam profectus;* XXII. *Bellum cum Varo*~~ *primùm prosperè gerit.* XXXIV. *Postea autem, (summissis Varo à rege Jubâ auxiliis,) temerè rem prælio committens, & equitatu suo oppressis initio hostibus, ad extremum ipse cum toto exercitu cæditur.*

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE

BELLO CIVILI

LIBER II.

DUM hæc in Hispaniâ geruntur; C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Massiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas, turrésque ad oppidum agere instituit. Una erat proxima portui, navalibúsque; altera ad partem, [1] quâ est aditus ex Galliâ atque Hispaniâ, ad id mare, quod attingit ad ostium Rhodani. Massilia enim ferè ex III oppidi partibus, mari alluitur: reliqua quarta est, quæ aditum habet à terrâ. Hujus quoque spatii pars ea quæ ad arcem pertinet, loci naturâ & valle altissimâ munita, longam & difficilem habet oppugnationem. Ad ea perficienda opera, C. Trebonius magnam jumentorum atque

Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

§ I. *Trebonius Massiliam oppugnare pergit.*

1 *Quâ est aditus ex Galliâ atque Hispaniâ ad id mare, quod* attingit *ad ostium Rhodani.*] Variant Codd. & interpretamenta. MSS nonnulli habent, [*aditus ad Galliam & Hispaniam*;] sed optimi, [*ex Galliâ atque Hispaniâ.*] Codices nonnulli, [*adigit ad ostium*; sed optimi, (*attingit*

Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

que hominum multitudinem ex omni Provinciâ vocat; vimina materiámque comportari jubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum LXXX exstruit.

§ II.

SED tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantáque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullæ contextæ viminibus vineæ sustinere possent. Asseres enim pedum XII, cuspidibus præfixi, atque hi maximis balistis missi, per IV ordines cratium [2] in terrâ defigebantur. Itaque pedalibus lignis conjunctis inter se, porticus integebatur; atque hàc agger inter manus proferebatur. Antecedebat testudo pedum LX, æquandi loci causâ; [3] facta item ex fortissimis lignis, [4] involuta omnibus rebus, quibus ignis jactus & lapides defendi possent. Sed magnitudo operum, altitudo muri atque turrium, multitudo tormentorum, omnem administrationem tardabat. Tum crebræ per Albicos eruptiones fiebant ex oppido; ignésque aggere & turribus inferebantur. Quæ facilè nostri repellebant milites; magnísque ultro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant, in oppidum rejiciebant.

§ III. *Massiliæ subsidio cum classe advenit Nasidius.*

INTERIM L. Nasidius ab Cn. Pompeio cum classe navium XVI, in quibus paucæ erant æratæ, L. Domitio Massiliensibúsque subsidio missus; freto Siciliæ, imprudente atque inopinante Curione, provehitur: Appulsísque Messanam navibus; atque inde, propter repentinum terrorem, Principum ac Senatûs fugâ factâ; [5] ex navalibus eorum, navem deducit. Hàc adjunctâ ad reliquas naves, cursum Massiliam versùs perficit: Præmissâque clam naviculâ, Domitium Massiliensésque de suo adventu certiores facit; eósque magnopere hortatur, ut rursus cum Bruti classe, additis suis auxiliis, confligant.

IV. *Massilienses suam classem reficiunt, & cum Nasidii conjungunt.*

MASSILIENSES, post superius incommodum, veteres ad eundem numerum ex navalibus productas naves refecerant; summâque industriâ armaverant. Remigum gubernatorúmque magna copia suppetebat; piscatoriásque adjecerant, atque contexerant, ut essent [illegible] ab [illegible]

tingit ad ostium.] Ut adeò Sensus sit; *aditus ex Galliâ atque Hispaniâ ad Massiliam, propè* (vel) *secundum id mare, quod attingit ad ostium Rhodani.*

2 *In terrâ*] Scaligerum, qui has voces delendas censuit, meritò reprehendit D. Vossius. Id enim vult Cæsar; asseres tantâ vi missos, ut, perruptis IV cratium ordinibus, *in humum* denique defigerentur. De *Syntaxi*, vide supra ad *pag.* 76. *l.* 21.

3 *Facta item*] Et has voces à Scaligero immeritò suspectas esse, rectè ostendit D. Vossius. Hoc enim ait Cæsar; ut Porticum ex pedalibus lignis, ita & Testudinem *factam item* ex fortissimis lignis.

4 *Involuta*] MSS. & Editt. Vett. *evoluta.*

5 *Ex navalibus eorum, navem deducit.*] Hanc Lectionem ex MS Eliensi intulit *Davisius.* Eandem exhibet & MS Reg. Editt. Vett. habent, [*Ex navibus eorum unam deducit.*] Quæ Lectio tolerari posset. Scaliger & Recentiores ediderunt, [*Ex navalibus eorum, unam deducit.*] Quod admodum est durum, & vix Latinum.

ab ictu telorum remiges tuti: Has sagittariis tormentísque compleverant. Tali modo instructâ classe; omnium seniorum, matrum familiæ, virginum, precibus & fletu excitati, ut extremo tempore civitati subvenirent; non minore animo ac fiduciâ, quàm antè dimicaverant, naves conscendunt. Communi enim fit vitio naturæ, ut invisis, latitantibus, atque incognitis rebus magis confidamus, vehementiúsque exterreamur: Ut tum accidit; Adventus enim L. Nasidii, summâ spe & voluntate civitatem compleverat. Nacti idoneum ventum, ex portu exeunt; & [6] Tauroënta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidium perveniunt: ibíque naves expediunt; rursúsque se ad confligendum animo confirmant; & consilia communicant. Dextra pars Massiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio.

Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

§ V. *Brutus cum iis prælium navale committit;*

Eódem Brutus contendit; aucto navium numero. Nam ad eas, quæ factæ fuerant Arelate per Cæsarem, captivæ Massiliensium accesserant vi. Has superioribus refecerat diebus, atque omnibus rebus instruxerat. Itaque suos cohortatus, "quos integros superavissent, ut victos contemnerent:" plenus spei bonæ atque animi, adversùs eos proficiscitur. Facile erat ex Castris C. Trebonii, atque omnibus superioribus locis, prospicere in urbem; ut omnis juventus quæ in oppido remanserat, omnésque superioris ætatis, cum liberis, atque uxoribus, [7] publicísque custodiis, aut ex muro ad cœlum manus tenderent, aut templa Deorum immortalium adirent, & ante simulacra projecti victoriam ab Diis exposcerent. Neque erat quisquam omnium, qui non in ejus diei casu summarum omnium fortunarum eventum consistere existimaret. Nam & honesti ex juventute, & cujusque ætatis amplissimi, nominatim evocati atque obsecrati, naves conscenderant: ut, si quid adversi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quidquam reliqui fore viderent: si superavissent, vel domesticis opibus, vel externis auxiliis; de salute urbis confiderent.

§ VI. *Eósque superat.*

Commisso prœlio, Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit: sed memores eorum præceptorum, quæ paullò ante ab suis acceperant, hôc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur; &, quibus in pugnâ vitæ periculum accideret, non ita multò se reliquorum civium fatum antecedere existimarent, quibus, urbe captâ eadem esset belli fortuna patienda. Deductísque nostris paullatim navibus; &, artificio gubernatorum, mobilitati navium locus dabatur; &, si quando nostri, facultatem nacti, ferreis injectis manibus navem religaverant, undique suis laborantibus succurrebant. Neque verò, conjuncti Albicis, cominus pugnando deficiebant; neque multùm cedebant virtute nostris. Simul

6 *Tauroënta,*] Accusativus; à *Tauroïs*, Ταυρόεις. Editores, in Indicibus suis, inepte *Tauroënta* in Nominativo usurpant.

7 *Publicísque custodiis*] Codices nonnulli, [ex *publicis custodiis*.] Sed præstat vulgata Lectio.

Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

mul ex minoribus navibus [8] magna vis eminus missa telorum, multa nostris de improviso imprudentibus atque impeditis vulnera inferebant. Conspicatæque naves triremes duæ navem D. Bruti, quæ ex insigni facilè agnosci poterat; duabus ex partibus sese in eam incitaverant. Sed tantum, re provisâ, Brutus celeritate navis enisus est; ut parvo momento antecederet. Illæ adeò graviter inter se incitatæ conflixerunt, ut vehementissimè utræque ex concursu laborarent; altera verò, perfracto rostro, tota collabefieret. Quâ re animadversâ; quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naves erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeritérque ambas deprimunt.

§ VII. [9] SED Nasidianæ naves nullo usui fuerunt, celeritérque pugnâ excesserunt: Non enim has aut [10] conspectus patriæ, aut propinquorum præcepta, ad extremum vitæ periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero navium nulla desiderata est: ex Massiliensium classe, V sunt depressæ, IV captæ, I cum Nasidianis profugit; quæ omnes citeriorem Hispaniam petiverunt. At ex reliquis una præmissa Massiliam, hujus nuncii perferendi gratiâ, quum jam appropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit: ac, re cognitâ, tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo [11] sequiùs, ad defensionem urbis reliqua apparare cœperunt.

§ VIII. *Turrim inauditæ molis sub oppidi muro extruit Trebonius.*

EST animadversum ab legionariis, qui dextram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus, magno sibi esse præsidio posse, si, pro castello ac receptaculo, turrim ex latere sub muro fecissent. Quam primò, ad repentinos incursus, humilem parvámque fecerant. Huc se referebant: hinc, si qua major oppresserat vis, propugnabant: hinc ad repellendum & prosequendum hostem, procurrebant. Patebat hæc quoquoversùs pedes XXX; sed parietum crassitudo, pedum V. Postea verò, (ut est rerum omnium magister usus, hominum adhibitâ sollertiâ;) inventum est, magno esse usui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. Id hâc ratione perfectum est. Ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem; eam in parietes instruxerunt ita, ut capita tignorum extremâ parietum structurâ tegerentur; ne quid emineret, ubi ignis hostium inhæresceret. Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum passum est, laterculo adstruxerunt. Supráque eum locum duo tigna transversa injecerunt, non longè ab extremis parietibus; quibus suspenderent eam contignationem, quæ turri

8 *Magna* vis] Meritò hîc reprehendit *Davisius Hotomannum*, qui ineptissimè nullóque prorsus sensu reponit, [*magna* vi.]

9 Sed *Nasidianæ naves*] Nec minus meritò D. Vossius, Ciacconii hic arguit incogitantiam; qui vocem [*Sed*] nescio quâ emendatiunculâ eliminare conatur, cùm nusquam venustiùs usurpetur.

10 *Conspectus*] MSS plerique; *respectus*.

11 *Sequiùs*] MSS nonnulli & Editt. Vett. *Segniùs*.

turri tegumento esset futura. Supráque ea tigna, [12] directò transversas trabes injecerunt; eásque axibus religaverunt. Has trabes paullò longiores atque eminentiores, quàm extremi parietes erant, effecerunt; ut esset ubi tegumenta præpendere possent, ad defendendos ictus ac repellendos, dum inter eam contignationem parietes exstruerentur. Eámque contabulationem summam, lateribus lutóque constraverunt; ne quid ignis hostium nocere posset. Centonésque insuper injecerunt; ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis lateritium discuterent. Storias autem ex funibus anchorariis tres, in longitudinem parietum turris, [13] latas IV pedes, fecerunt; eásque ex III partibus, quæ ad hostes vergebant, eminentibus trabibus circum turrem præpendentes religaverunt: Quod unum genus tegumenti, aliis locis erant experti nullo telo neque tormento transjici posse. Ubi verò ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta atque munita est ab omni ictu hostium; pluteos ad alia opera abduxerunt: Turris tectum per se ipsum [14] prehensionibus ex contignatione primâ suspendere ac tollere coeperunt: ubi, [15] quantum storiarum demissio patiebatur, tantum elevabant. Intra hæc tegumenta abditi atque muniti, parietes lateribus exstruebant: rursúsque aliâ prehensione, ad ædificandum sibi locum expediebant. Ubi tempus alterius contabulationis videbatur; tigna [16] item, ut primò, tecta extremis lateribus instruebant, éxque eâ contignatione rursus summam contabulationem storiásque elevabant. Ita tutò, ac sine ullo vulnere ac periculo, VI tabulata exstruxerunt: fenestrásque, quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt.

Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

§ IX. Item musculum ingentem.

UBI ex eâ turri, quæ circùm essent opera, tueri se posse confisi sunt; musculum pedum LX longum ex materiâ bipedali, quem à turri lateritiâ ad hostium turrem murúmque perducerent, facere instituerunt. Cujus musculi hæc erat forma. Duæ primùm trabes in solo, æquè longæ, distantes inter se pedes IV, collocantur: ínque eis columellæ, pedum in altitudem V, defiguntur. Has inter se capreolis molli fastigio conjungunt; ubi tigna, quæ musculi tegendi caussâ ponant, collocentur. Eo super, tigna bipedalia injiciunt; eáque laminis clavísque religant. Ad extremum musculi tectum, trabésque extremas; quadratas regulas, IV patentes digitos, defigunt; quæ lateres, qui super musculo struantur, contineant. Ita

12 *Directò transversas*] transversas rectis angulis. Quæ supra, *p.* 270. *lin. penult.* tigna *transversa* dicuntur, transversa sunt angulis inæqualibus; qualis est forma literæ *X*.

13 *Latas IV pedes*] Meritò hîc ridet D. Vossius ineptiam Hotomanni, qui [*latas*] interpretatur [*crassas.*]

14 *Prehensionibus*] Codd. nonnulli, *pressionibus*. Quod D. Vossio placet.

15 *Quantum storiarum demissio patiebatur,*] Hoc est; quanta erat storiarum præpendentium longitudo, ad homines inter operandum protegendos.

16 *Item, ut*] hoc est, *ita ut, ita quemadmodum*.

Ante Chr. XLIX. U. C. *Varr.* DCCV.

Ita fastigiato, atque ordinatim structo; ut trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus lutóque musculus, (ut ab igne, qui ex muro jaceretur, tutus esset,) contegitur. Supra lateres, coria inducuntur; ne canalibus aqua immissa, lateres diluere posset: Coria autem, ne rursus igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne tectum vineis, ad ipsam turrim perficiunt; subitóque, inopinantibus hostibus, machinatione navali, palangis subjectis, ad turrim hostium admovent, ut ædificio jungatur.

§ X. *Quo hostium turris subruitur.*

Quo malo perterriti subitò oppidani, saxa quàm maxima possunt, vectibus promovent, præcipitatáque muro in musculum devolvunt. Ictum firmitas materiæ sustinet; & quicquid incidit, fastigio musculi elabitur. Id ubi vident, mutant consilium: Cupas tædâ ac pice refertas, incendunt; eásque de muro in musculum devolvunt. Involutæ labuntur: delapsæ ab lateribus, longuriis furcísque ab opere removentur. Interim sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, convellunt: Musculus ex turri lateritiâ à nostris, telis tormentísque defenditur: hostésque ex muro ac turribus submoventur. Non datur libera [17] muri defendendi facultas. Compluribus jam lapidibus ex eâ quæ suberat turri subductis, repentinâ ruinâ pars ejus turris concidit: pars reliqua consequens procumbebat.

§ XI. *Tum Massilienses perterriti inducias petunt.*

Tum hostes, turris repentinâ ruinâ commoti, inopinato malo turbati, Deorum irâ perculsi, urbis direptione perterriti; inermes cum infulis sese portâ foras universi proripiunt: Ad legatos atque exercitum supplices manus tendunt. Quâ novâ re oblatâ, omnis administratio belli consistit: militésque, aversi à prœlio, ad studium audiendi & cognoscendi feruntur. Ubi hostes ad legatos exercitúmque pervenerunt, universi se ad pedes projiciunt: Orant, ut "adventus Cæsaris exspectetur: Captam suam urbem videre, opera perfecta, turrem subrutam; itaque à defensione desistere: Nullam exoriri moram posse, quò minùs, cum venisset, si imperata non facerent, ad nutum è vestigio diriperentur." Docent, "si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe prædæ in urbem irrumperent, urbémque delerent." Hæc, atque ejusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magnâ cum misericordiâ fletúque pronunciantur.

§ XII.

Quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt; oppugnatione desistunt; operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam

17 *Muri defendendi*] Ineptus est hîc Ciacconius, qui vocem [*muri*] delendam censet; quia *turris* scilicet, non *murus*, oppugnabatur. Quasi verò non jam antea dixisset Cæsar, hostes in *muro* æquè ac in *turri*, telis tormentísque ex turri lateritiâ ictos. *Murum itaque defendi non potuisse* idem est ac si dixisset, *eos, qui in muro essent, se defendere non potuisse*. Quare nec Davisii audienda est emendatio, qui reponit; *non datur libera muro defendendi facultas*. Quod vix Latinum est.

quodam genere misericordiâ facto, adventus Cæsaris exspectatur. Nullum ex muro, nullum à nostris mittitur telum: Ut re confectâ, omnes curam & diligentiam remittunt. Cæsar enim per litteras Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur; ne graviùs permoti milites, & defectionis odio, & contemptione suî, & diutino labore, omnes puberes interficerent: quod se facturos minabantur; ægréque tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent; gravitérque eam rem tulerunt, quòd stetisse per Trebonium, quò minùs oppido potirentur, videbatur.

Ante Chr. XLIX. U. C. *Varr.* DCCV.

§ XIII. *Quibus statim violatis, subitâ eruptione opera Trebonii incendunt & disjiciunt.*

AT hostes sine fide tempus atque occasionem fraudis ac doli quærunt. Interjectísque aliquot diebus, nostris languentibus atque animo remissis, subitò, meridiano tempore, quum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset; arma verò omnia reposita contectáque essent; portis se foras erumpunt: secundo magnóque vento ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit ventus, utì uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormentáque [18] flammam conciperent; & priùs hæc omnia consumerentur, quàm, quemadmodum accidisset, animadverti posset. Nostri repentinâ fortunâ permoti, arma, quæ possunt, arripiunt: alii ex castris sese incitant. Fit in hostes impetus: sed è muro, sagittis, tormentísque, fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt; ibíque musculum, turrímque lateritiam, liberè incendunt. Ita multorum mensium labor, hostium perfidiâ, & vi tempestatis, puncto temporis interiit. [19] Tentaverunt hoc idem Massilienses postero die, eandem nacti tempestatem; majoríque cum fiduciâ ad alteram turrem aggerémque eruptione pugnaverunt; multúmque ignem intulerunt. Sed, ut [20] superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant; ita proximi diei casu admoniti, [21] omnia

T

18 *Flammam* conciperent;] Ita Editi omnes recentiores. Edit. Rom. & MS Reg. habent, *acciperent*. Unde legendum existimabam, *arriperent*. Sed in MS Eliensi planè scriptum est, *corriperent*. Quam demum veram esse arbitror Lectionem. Sic apud *Ovidium*, [Corripitur *Flammis tellus* &c.]

19 *Tentaverunt hoc idem Massilienses postero die, eandem nacti tempestatem*; majoríque *cum fiduciâ* &c.] Pro [*majori*,] quod est in Editis omnibus, restitui ex Edit. Vascosani, [*majorique*.] Cùm tamen illud [*que*] in MSS non reperiatur; quid si, mutatâ tantùm distinctione, ita scribamus? [*Tentaverunt hoc idem — postero die: Eandem nacti tempestatem, majori cum fiduciâ* &c.] Neque verò reticendum; in MS Eliensi, omissis quatuor prioribus vocabulis, scriptum esse; [*Postero die eandem nacti tempestatem, majori cum fiduciâ* &c.]

20 *Superioris temporis*] Quanquam ferri posse videtur vulgata Lectio; non tamen dissimulanda est Davisii emendatio, qui reponit *superiori tempore*.

21 *Omnia ad defensionem*] Si conjecturis indulgere liceret, facilè fingi posset, in vocem præcedentem *omnia* (quæ in MSS scripta est, *oĩa*.) absorptam esse voculam *jam*; adeoque legendum, [*omnia* jam *ad defensionem* &c.] Quod respondeat scilicet

Ante Chr. XLIX. U. C. *Varr.* DCCV.

nia ad defensionem paraverant. Itaque multis interfectis, reliquos, infectâ re, in oppidum repulerunt.

§ XIV. *Trebonius novum atque inauditum aggerem, mirâ celeritate, instituit.*

TREBONIUS ea, quæ sunt amissa, multo majore studio militum administrare & reficere instituit. Nam ubi tantos suos labores & apparatus, malè cecidisse viderunt; induciisque per scelus violatis suam virtutem irrisui fore perdoluerunt: quòd, unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum; omnibus arboribus longè latéque in finibus Massiliensium excisis, & convectis; aggerem novi generis atque inauditum, ex lateritiis duobus muris senûm pedum crassitudine, atque eorum murorum [22] contignationem facere instituerunt, æquâ ferè latitudine atque ille [23] congestus ex materiâ fuerat agger. [24] Ubi autem spatium inter muros, aut imbecillitas materiæ, postulare videretur; pilæ interponuntur; transversaria tigna injiciuntur, quæ firmamento esse possint; & quidquid est contignatum, cratibus consternitur; cratésque luto integuntur. Sub tecto miles; dexterâ ac sinistrâ, muro tectus; adversus, plutei objectu; operi quæcunque usui sunt, sine periculo supportat. Celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum, sollertiâ & virtute militum brevi [25] reconcinnatur. Portæ, quibus locis videtur, eruptionis causâ, in muro relinquuntur.

§ XV. *Quo facto, oppidani iterum de deditione agunt.*

QUOD ubi hostes viderunt; ea, quæ diu longóque spatio refici non posse sperâssent, paucorum dierum operâ & labore ita refecta, ut nullus perfidiæ neque eruptioni locus esset; neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus, noceri posset: eodémque exemplo sentiunt totam urbem, [26] quâ sit aditus ab terrâ, muro turribúsque [27] circumveniri posse; sic, ut ipsis

scilicet τῶ [*superioris temporis*,] in præcedenti Commate. Sed sine Codicibus nihil audendum.

22 *Contignationem —— æquâ ferè* latitudine *atque ille &c.*] Mirè hîc errat doctissimus Davisius, qui legendum existimat, [*altitudine*;] *Latitudinem* enim, sive *crassitudinem*, supra esse definitam; nec ταυλολόγον esse *Cæsarem*. At enim nullo modo supra est definita contignationis *latitudo*. Aliud enim longè est *crassitudo murorum*, aliud *latitudo contignationis* sive spatii muris interjecti. *Agger*, inquit *Cæsar*, erat *ex lateritiis duobus muris senûm pedum* (non *sex pedum*) *crassitudine*; Hoc est, non totus Agger sex erat pedum in *latitudinem*, (quomodo enim is *novi generis atque inauditus?*) sed murorum uterque sex erat pedum *crassitudine*, præter spatium id omne interjectum, quæ erat contignatio. Atque his tandem ritè intellectis, jam *latitudo* contignationis istius intra muros, (vel *altitudo ejus*, ut est in *Stephani* Editione; vel *magnitudo*, ut est in MS Regio;) æqua erat ac totus agger antè usitatus.

23 *Congestus*] MSS Reg. & Eliens. *congestitius*.

24 *Ubi* autem *spatium*] MSS Reg. & Eliens. [*Ubi* aut *Spatium &c.*]

25 *Reconcinnatur.*] MSS & Editt. Vett. *reconciliatur*.

26 *Quâ sit aditus ab terrâ,*] Ita rectè restituit Davisius. Scaliger, errore (ut opinor) Typographico, interpunxit; [*quâ sit aditus, ab terrâ*, &c.] Quem secuti sunt Recentiores, magno sententiæ detrimento.

27 *Circumveniri*] Codices plerique; *circumiri*.

ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, quum penè inædificata in muris ab exercitu nostro mœnia viderentur, ac tela manu conjicerentur; suorúmque tormentorum usum, quibus ipsi magna speravissent, spatio propinquitatis interire; paríque conditione è muro ac turribus bellandi datâ, virtute se nostris adæquare non posse intelligunt: ad easdem deditionis conditiones recurrunt.

Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

§ XVI. *Inter hæc M. Varro in Hispaniâ ulteriore bellum contra Cæsarem apparat.*

M. VARRO in ulteriore Hispaniâ initio, cognitis iis rebus quæ sunt in Italiâ gestæ, diffidens Pompeianis rebus, amicissimè de Cæsare loquebatur: "præoccupatum sese legatione ab Cn. Pompeio, "teneri obstrictum fide: necessitudinem quidem sibi nihilo mi-"norem cum Cæsare intercedere: neque se ignorare, quod esset "officium legati qui fiduciariam operam obtineret, quæ vires "suæ, quæ voluntas erga Cæsarem totius provinciæ." Hæc omnibus ferebat sermonibus; neque se in ullam partem movebat. Postea verò, quum Cæsarem ad Massiliam [28] distineri cognovit; copias Petreii cum exercitu Afranii esse conjunctas; [29] magna auxilia convenisse; magna, esse in spe atque exspectatione; & consentire omnem citeriorem Provinciam; quæque postea acciderant, de angustiis ad Ilerdam rei frumentariæ, accepit; atque hæc ad eum [30] latiùs atque inflatiùs Afranius perscribebat: se quoque ad motum fortunæ movere cœpit. Delectum habuit totâ provinciâ: Legionibus completis II, cohortes circiter XXX alarias addidit: Frumenti magnum numerum coëgit, quod Massiliensibus, item quod Afranio Petreióque mitteret: Naves longas X Gaditanis, ut facerent, imperavit; complures præterea [31] Hispali faciendas curavit: Pecuniam omnem, omniáque ornamenta, ex Fano Herculis in oppidum Gades contulit: Eò VI cohortes, præsidii caussâ, ex provinciâ misit; Caiúmque Gallonium, equitem Romanum, familiarem Domitii, qui eò procurandæ hæreditatis caussâ venerat missus à Domitio, oppido Gadibus præfecit; Arma omnia, privata & publica, in domum Gallonii contulit. Ipse habuit graves in Cæsarem conciones. Sæpe ex tribunali prædicavit, "adversa "Cæsarem prœlia fecisse; magnum numerum ab eo militum, "ad Afranium perfugisse; hæc se certis nunciis, certis auctori-"bus, comperisse." Quibus rebus perterritos cives Romanos ejus provinciæ, sibi ad Remp. administrandam HS CXC, & argenti pondo XX millia, tritici modios CXX millia, polliceri [32] coëgit. Quas Cæsari esse amicas civitates arbitrabatur, iis graviora

 onera

28 *Distineri*] Codices plerique, *detineri*. Sed parùm interest.

29 *Magna auxilia, convenisse; magna, esse in spe atque exspectatione*;] In editis omnibus, propter minùs accuratam interpunctionem, mira hîc illata est sententiæ ambiguitas.

30 *Latiùs*] Codd. nonnulli, *elatiùs*.

31 *Hispali*] MSS & Editt. Vett. [in *Hispali*.] Quæ locutio à Cæsaris consuetudine non abhorret.

32 *Coëgit*] Sic MSS & Editt. Vett. Quod & temporum ratio postulat; propter præcedentem, *prædicavit*; & sequentem, *injungebat*. Recentiores habent, *cogit*.

Ante Chr. XLIX. U. C. *Varr.* DCCV.

onera injungebat. Qui verba atque orationem adversùs Remp. habuissent, eorum bona in publicum addicebat; præsidiáque eò deducebat; & judicia in privatos reddebat. Provinciam omnem in sua & Pompeii verba jusjurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quæ sunt gestæ in citeriore Hispaniâ; parabat bellum. Ratio autem hæc erat belli; ut se cum II legionibus Gades conferret; naves, frumentúmque omne, ibi contineret; (provinciam enim omnem, Cæsaris rebus favere cognoverat:) in insulâ, frumento navibúsque comparatis, bellum duci non difficile existimabat.

§ XVII. *Cæsar Cordubam principes civitatum evocat.*

CÆSAR, etsi multis necessariísque rebus in Italiam revocabatur; tamen constituerat nullam partem belli in Hispaniis relinquere; quòd magna esse Pompeii beneficia & magnas clientelas in citeriore provinciâ, sciebat. Itaque duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam cum Q. Cassio Tribuno plebis, ipse cum equitibus DC magnis itineribus progreditur; edictúmque præmittit, ad quam diem magistratus principésque omnium civitatum sibi esse præstò Cordubæ vellet. Quo edicto totâ provinciâ pervulgato; nulla fuit civitas, quin ad id tempus partem senatûs Cordubam mitteret; nullúsque civis Romanus paullò notior, quin [33] ad diem conveniret. Simul ipse Cordubæ conventus, per se portas Varroni clausit: Custodias vigiliásque, in muro turribúsque disposuit: Cohortes II, quæ Colonicæ appellabantur, quum eò, casu, venissent; tuendi oppidi causâ, apud se retinuit. Iisdem diebus Carmonenses, quæ est, longè firmissima totius provinciæ civitas; deductis III in arcem oppidi cohortibus à Varrone præsidio, per se cohortes ejecit, portásque præclusit.

§ XVIII. *Varro ab omnibus penè desertus, se ad Cæsarem transdit.*

Hoc verò magìs properare Varro, ut cum legionibus quamprimum Gades contenderet, ne itinere aut transjectu intercluderetur: [34] Tanta ac tam secunda in Cæsarem voluntas provinciæ reperiebatur. Progresso ei paullò longiùs, litteræ à Gadibus redduntur; "simul atque cognitum sit de edicto Cæsaris, consensisse "Gaditanos principes cum Tribunis cohortium quæ essent ibi in "præsidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem insulámque Cæsari servarent: hôc inito consilio, denunciavisse Gallonio, "ut suâ sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus; si "id non fecisset, sibi consilium capturos: hôc timore adductum "Gallonium, Gadibus excessisse." His cognitis rebus, altera ex II legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex castris Varronis, adstante

33 *Ad diem*] MSS plerique & Editt. Vett. [*ad diem* statutum.] Quæ locutio Cæsaris perspicuitatem sapit.

34 *Tanta ac tam secunda in Cæsarem voluntas Provinciæ* reperiebatur. *Progresso ei &c.*] Sic MSS plerique & Editt. Vett. Meritóque reprehendit Davisius *Scaligerum*, qui post *Faërnum* & *Ciacconium* valde ineleganter edidit; [*Tantâ ac tam secundâ in Cæsarem voluntate Provinciæ, progresso ei &c.*]

ſtante & inſpectante ipſo, ſigna ſuſtulit, ſeſèque [35] Hiſpalim recepit, atque in foro & porticibus ſine maleficio conſedit: Quod factum adeò ejus conventûs cives Romani comprobaverunt, ut domum ad ſe quiſque hoſpitio cupidiſſimè reciperet. Quibus rebus perterritus Varro; quum, itinere converſo, ſeſe Italicam venturum [36] pronunciâſſet; certior à ſuis factus eſt, præcluſas eſſe portas. Tum verò, omni interclusus itinere, ad Cæſarem mittit, "paratum ſe "eſſe, legionem, cui juſſerit, tranſdere." Ille ad eum Sex. Cæſarem mittit, atque huic tranſdi jubet. Tranſditâ legione, Varro Cordubam ad Cæſarem venit. Relatis ad eum publicis rationibus; cum fide, quod penès eum eſt pecuniæ, tranſdit; &, quod ubique habeat frumenti ac navium, oſtendit.

Ante Chr. XLII. U. C. Varr. DCCV.

§ XIX. *Cæſar, pacatâ Hiſpaniâ, Maſſiliam venit.*

CÆSAR, habitâ concione Cordubæ, omnibus generatim gratias agit. Civibus Romanis; quòd oppidum in ſuâ poteſtate ſtuduiſſent habere. Hiſpanis; quòd præſidia expuliſſent. Gaditanis; quòd conatus adverſariorum infregiſſent, ſeſéque in libertatem vindicâſſent. Tribunis militum centurionibúſque, qui eò præſidii cauſsâ venerant; quòd eorum conſilia, ſuâ virtute confirmâſſent. Pecunias, quas erant in publicum Varroni cives Romani polliciti, remittit: Bona reſtituit iis, quos liberiùs locutos hanc pœnam tuliſſe [37] cognoverat: Tributis quibuſdam publicis privatíſque præmiis, reliquos in poſterum bonâ ſpe complet: Biduúmque Cordubæ commoratus, Gades proficiſcitur: Pecunias monumentáque, quæ ex Fano Herculis collata erant in privatam domum, referri in templum jubet: Provinciæ, Q. Caſſium præficit; huic IV legiones attribuit: Ipſe iis navibus, quas M. Varro, quáſque Gaditani juſſu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus pervenit. Ibi totius ferè citerioris provinciæ legationes, Cæſaris adventum exſpectabant. Eâdem ratione privatim ac publicè quibuſdam civitatibus habitis honoribus, Tarracone diſcedit; [38] pedibúſque Narbonem, atque inde Maſſiliam, pervenit. Ibi legem de Dictatore latam, ſeſéque Dictatorem dictum à M. Lepido prætore, cognoſcit.

§ XX. *Maſſilienſes ſe dedunt: L. Domitius autem nave elabitur.*

MASSILIENSES, omnibus defeſſi malis; rei frumentariæ ad ſummam inopiam adducti; bis prœlio navali ſuperati; crebris eruptionibus fuſi; gravi etiam peſtilentiâ conflictati, ex diutinâ conclusione

T 3

35 *Hiſpalim*] MS Reg. [in *Hiſpalim*.] Quomodo & alibi nonnunquam locutus eſt Cæſar.

36 *Pronunciâſſet*;] Ita legendum cenſuit Faërnus. Al. *promiſiſſet*.

37 — *cognoverat: Tributis quibuſdam publicis privatíſque præmiis, reliquos in poſterum bonâ ſpe complet:*] Ita reſtitui, ſenſu ipſo poſtulante. Editi habent: [— *cognoverat, tributis quibuſdam publicis privatíſque præmiis: Reliquos &c.*] Quâ interpunctione cùm peſſimè turbetur ſententia, mentem Auctoris minùs rectè videntur accepiſſe Editores.

38 *Pedibúſque*] Hoc eſt, non *Navibus*, ſed *Terreſtri itinere*; ſive *in pedes*, ſive *in equo*. Ut rectè adnotavit Hotomannus. Vide infra, de bello Alexandrino, an §. 18. & §. 24.

Ante Chr. XLIX. U. C. *Varr.* DCCV.

clusione & mutatione victûs; (panico enim vetere, atque hordeo corrupto, omnes alebantur; quod ad hujusmodi casus antiquitus paratum, in publicum contulerant:) dejectâ turri; labefactâ magnâ parte muri; auxiliis provinciarum & exercituum desperatis, quos in Cæsaris potestatem venisse cognoverant: sese dedere sine fraude constituunt. Sed paucis ante diebus L. Domitius, cognitâ Massiliensium voluntate; navibus III comparatis, (ex quibus II familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat,) nactus turbidam tempestatem, est profectus. Hunc conspicatæ naves, quæ, jussu Bruti, consuetudine quotidianâ ad portum excubabant; sublatis anchoris, sequi cœperunt. Ex is unum, ipsius navigium, contendit, & fugere perseveravit; auxilióque tempestatis, ex conspectu abiit: duo, perterrita concursu nostrarum navium, sese in portum receperunt. Massilienses arma tormentáque ex oppido, ut est imperatum, proferunt: naves ex portu, navalibúsque educunt: pecuniam ex publico transdunt. Quibus rebus confectis; Cæsar magis eos pro nomine & vetustate, quàm pro meritis in se civitatis, conservans, II ibi legiones præsidio relinquit; cæteras in Italiam mittit: ipse ad urbem proficiscitur.

§ XXI. *Eodem tempore C. Curio, Cæsareanus, in Africam profectus;*

IISDEM temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Siciliâ, & jam ab initio copias P. Attii Vari despiciens; II legiones, ex IV quas à Cæsare acceperat, & D equites transportabat: biduóque & noctibus III navigatione consumptis, appellit ad eum locum qui appellatur Aquilaria. Hic locus [39] abest à Clupeâ, passuum XXII millia; habétque non incommodam æstate stationem; & duobus eminentibus promontoriis continetur. Hujus adventum L. Cæsar filius, cum X longis navibus, ad Clupeam præstolans; (quas naves Uticæ ex prædonum bello subductas, P. Attius reficiendas hujus belli causâ curaverat;) veritus navium multitudinem, ex alto refugerat: Appulsâque ad proximum littus trireme constratâ, & in littore relictâ, pedibus Adrumetum profugerat; Id oppidum C. Considius Longus, unius legionis præsidio tuebatur: Reliquæ Cæsaris naves, ejus fugâ Adrumetum se receperunt. Hunc sequutus M. Rufus Quæstor navibus XII, quas præsidio onerariis navibus Curio ex Siciliâ eduxerat; postquam relictam in littore navem conspexit, hanc remulco abstraxit: ipse ad Curionem cum classe redit.

§ XXII. [illegible]

CURIO [40] Marcum, Uticam, navibus præmittit: ipse eódem cum exercitu proficiscitur: biduíque iter progressus, ad flumen Bagradam pervenit. Ibi C. Caninium Rebilum legatum, cum legionibus relinquit: ipse cum equitatu antecedit, ad castra exploranda Corneliana; quòd is locus peridoneus castris habebatur. Id autem

39 *Abest*] Codices nonnulli, *est*. Quæ Lectio itidem proba: Ut rectè notavit Davisius.

40 *Marcum,*] *M. Rufum Quæstorem,* jam supra demonstratum.

autem eſt jugum directum, eminens in mare, utrâque ex parte præruptum atque aſperum, ſed paullo tamen leniore faſtigio ab eâ parte quæ ad Uticam vergit. Abeſt directo itinere ab Uticâ, paullò ampliùs paſſuum mille: Sed hôc itinere eſt fons, quo mare ſuccedit; Longé latéque is locus reſtagnat; Quem ſi quis vitare voluerit, VI millium circuitu in oppidum perveniet. Hôc explorato loco, Curio caſtra Vari conſpicit, muro oppidóque conjuncta ad portam quæ appellatur Bellica; admodum munita, naturâ loci: unâ ex parte, ipſo oppido Uticâ; alterâ theatro, quod eſt ante oppidum: ſubſtructionibus ejus operis maximis, aditu ad caſtra difficili & anguſto. Simul animadvertit multa undique portari atque agi pleniſſimis viis, quæ repentini tumultûs timore ex agris in urbem conferebantur. Huc equitatum mittit, ut diriperet, atque haberet loco prædæ. Eodémque tempore his rebus ſubſidio DC equites Numidæ ex oppido, peditéſque CD, mittuntur à Varo; quos, auxilii cauſſâ, rex Juba paucis ante diebus Uticam miſerat. Huic & paternum hoſpitium cum Pompeio, & ſimultas cum Curione intercedebant; quòd tribunus plebis legem promulgaverat, quâ lege regnum Jubæ publicaverat. Concurrunt equites inter ſe. Neque verò primum impetum noſtrorum, Numidæ ferre potuerunt; ſed, interfectis circiter CXX, reliqui ſe in caſtra ad oppidum receperunt. Interim, adventu longarum navium, Curio pronunciari onerariis navibus jubet, quæ ſtabant ad Uticam numero circiter CC; "ſe in hoſtium habiturum loco, qui non è veſtigio ad Caſtra "Corneliana vela direxiſſet." Quâ pronunciatione factâ; temporis puncto, ſublatis anchoris, omnes Uticam relinquunt, &, quò imperatum eſt, tranſeunt. Quæ res, omnium rerum copiâ complevit exercitum.

Ante Chr. XLIX. U. C. *Varr.* DCCV.

HIS rebus geſtis, Curio ſe in caſtra ad Bagradam recepit; atque univerſi exercitûs conclamatione, Imperator appellatur. Poſtero die Uticam exercitum ducit, & propè oppidum caſtra ponit. Nondum opere caſtrorum perfecto, equites ex ſtatione nunciant, magna auxilia equitum peditúmque ab Rege miſſa Uticam venire; eodémque tempore vis magna pulveris cernebatur; & è veſtigio temporis primum agmen erat in conſpectu. Novitate rei Curio permotus præmittit equites, qui primum impetum ſuſtineant ac morentur: ipſe celeriter ab opere deductis legionibus, aciem inſtruit. Equites committunt prœlium: & priùs quàm planè legiones explicari & conſiſtere poſſent, tota auxilia Regis impedita ac perturbata, quòd nullo ordine & ſine timore iter fecerant, in fugam ſe conjiciunt: Equitatúque omni ferè incolumi, quòd ſe per littora celeriter in oppidum recepit; magnum peditum numerum interficiunt. § XXIII.

PROXIMA nocte centuriones Marſi II ex caſtris Curionis, cum manipularibus ſuis XXII, ad Attium Varum perfugiunt. Ii, ſeu § XXIV.

Ante Chr. XLIX U. C. *Varr.* DCCV.

verè, quam habuerant, opinionem [41] perferunt; sive etiam auribus Vari serviunt; (nam quæ volumus, & credimus libenter; &, quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus:) confirmant quidem certè totius exércitûs animos alienos esse à Curione; maximè opus esse [42] in conspectu exercitum venire, & colloquendi dare facultatem. Quâ opinione adductus Varus, postero die manè legiones ex castris educit. Facit idem Curio: Atque unâ valle non magnâ interjectâ, suas uterque copias instruit.

§ XXV. ERAT in exercitu Vari, Sext. Quinctilius Varus; quem fuisse Corfinii, supra demonstratum est. Hic, dimissus à Cæsare, in Africam venerat. Legionésque eas transduxerat [43] Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar; adeò ut, paucis mutatis centurionibus, iidem ordines manipulíque constarent. Hanc nactus appellationis caussam Quinctilius, circumire aciem Curionis, atque obsecrare milites cœpit, "ne primi sacramenti quod apud "Domitium atque apud se Quæstorem dixissent, memoriam depo"nerent; neu contra eos arma ferrent, qui eâdem essent usi for"tunâ, eadémque in obsidione perpessi: neu pro iis pugnarent, à "quibus [44] in contumeliâ perfugæ appellarentur." His pauca ad spem largitionis addit, quæ ab suâ liberalitate, si se atque Attium secuti essent, exspectare deberent. Hac habitâ oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio: atque ita suas uterque copias reducit.

§ XXVI. AT in castris Curionis, [45] magnus omnium incessit timor: Nam in variis hominum sermonibus celeriter augetur. Unusquisque enim opiniones fingebat; & ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. Hoc ubi uno auctore ad plures permanaverat, atque alius alii transdiderat; plures auctores ejus rei videbantur.

41 *Perferunt*;] MSS & Editt. Vett. [ad eum *perferunt*.]

42 *In conspectu*] Sic MSS optimi. Vide supra ad *pag.* 76. *lin.* 21. Al. [*in conspectum*.]

43 *Curio*,] Deest hæc vox in quibusdam Codicibus. Sed omnino retinenda est: Ut rectè vidit D. Vossius. Hoc enim dicit *Cæsar*; milites utriusque exercitûs, inde inter se colloquendi caussam nactos; quòd, à *Pompeii* partibus, legiones *Corfinio* in *Africam* transduxerat *S. Q. Varus*; à *Cæsaris* autem partibus, legiones *Corfinio* itidem receptas transduxerat *Curio*: adeò ut milites utriusque exercitûs, jam olim inter se noti essent.

44 *In contumeliâ*] Sic MS Reg. Edit. Rom. [*in contumeliam*.] Utrumque rectè. Scaliger & Recentiores præpositionem omiserunt; minùs rectè.

45 *Magnus omnium incessit timor: Nam is &c.*] Cellarius interpretatur; *omnium rerum*, vel *casuum*, *timor*: Sed id ratio linguæ Latinæ vix patitur. D. Vossius, ex conjecturâ emendat; [*magnus omnium incessit timor* animis; *Is &c.*] Sed minùs elegans videtur ea verborum dispositio. Ego vulgatam Lectionem, licèt locutio sit paullò inusitatior, retinendam existimo: [*Magnus* (militum) *omnium timor incessit* in castris Curionis.]

tur. [Civile bellum; genus hominum, quod liceret liberè facere & sequi quod vellet: Legiones eæ, quæ paullò antè apud adversarios fuerant; nam etiam Cæsaris beneficium mutaverat consuetudo, qua offerrentur: Municipia etiam adversis partibus conjuncta; Neque enim ex Marsis Pelignisque veniebant, ut qui superiore nocte in contuberniis: Commilitonésque nonnulli, graviores sermones militum vulgo duriùs accipiebant: Nonnulla etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, fingebantur.] Ante Chr. XLIX. U. C. *Varr.* DCCV.

QUIBUS de caussis, concilio convocato, de summâ rerum deliberare incipit. Erant sententiæ, quæ "conandum omnibus modis, "castráque Vari oppugnanda," censerent; 47 quòd, hujusmodi militum consiliis, otium maximè contrarium esse arbitrarentur. Postremò, "præstare" dicebant, "per virtutem in pugnâ belli "fortunam experiri, quàm desertos, & circumventos à suis, gra"vissimum supplicium pati." Porrò, erant qui censerent, "de "tertiâ vigiliâ in castra Corneliana recedendum; ut, majore spatio "temporis interjecto, militum mentes sanarentur: simul, si quid "gravius accidisset, magnâ multitudine navium, & tutiùs & faci"liùs in Siciliam receptus daretur." Curio utrumque improbans "consilium, "quantum alteri sententiæ deesset animi, tantum alteri "superesse" dicebat: hos turpissimæ fugæ rationem habere, il"los etiam iniquo loco dimicandum putare. Quâ enim," inquit, "fiduciâ, & opere & naturâ loci munitissima castra expugnari "48 posse confidimus? aut verò quid proficimus, si, accepto "magno detrimento, ab oppugnatione castrorum discedimus? "quasi non & felicitas rerum gestarum, exercitûs benevolentiam "impe- § XXVII.

46 [*Civile bellum*; ——*fingebantur.*] Hæc, quæ uncis inclusi, corruptissima sunt; &, si conjecturis emendata possint fortasse *aliquam* in sententiam accipi, at vix in *eam* (credo) quam voluit Cæsar, nisi Codicum meliorum ope priùs in integrum aliquando restituta.

47 *Quòd, hujusmodi militum consiliis, otium maximè contrarium esse arbitrarentur.*] Cùm militum tumultuantium consiliis otium manifestò non contrarium, sed maximè opportunum sit; pro voce [*otium,*] reponendum existimat D. Vossius vel [*negotium*] vel [*prælium.*] Verùm ego, unicâ tantùm mutatâ literulâ, scripserim potiùs, [*Quòd* (*scil.* hostium castra oppugnandi propositum;) vel, *Quòd id* (ex MS Reg. qui habet, *quòd ii,*) *hujusmodi militum consiliis, OMNIUM* (quæ vox in MSS scribi solet ōnium & parùm admodùm differt ab *otium*) *maximè contrarium esse arbitrarentur.*] Sed neque hâc conjecturâ opus erit; & retineri poterit ipsa vulgata Lectio; si, cum Freinshemio & Davisio, voces istas, [*hujusmodi militum consiliis,*] ita interpreteris ut dicat Cæsar, *IN hujusmodi consiliis* vel *inter hujusmodi consilia,* otium maximè noxium esse. Favet nonnihil id, quod in MS Eliens. fortè repperi; nempe vocabulum [*in*] in superiore proximâ lineâ ante vocem [*castráque*] loco alieno irrepsisse; adeò ut fingi queat initio scriptum fuisse, *IN hujusmodi militum consiliis.* Judicet Lector eruditus.

48 *Posse.*] Voculam hanc à *Scaligero* omissam, errore fortasse typographico; consentientibus MSS rectè restituit Davisius.

Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

"imperatoribus; & res adversæ, odia concilient. Castrorum autem mutatio, quid habet nisi turpem fugam & desperationem omnium, & alienationem exercitûs? Nàm neque [49] pudentes suspicari oportet, sibi parum credi; neque improbos scire, sese timeri: [50] quòd illis licentiam timor augeat noster, his studia diminuat. Quod si jam," inquit, "hæc explorata habemus, quæ de exercitûs alienatione dicuntur; quæ quidem ego aut omnino falsa, aut certè minora opinione esse confido: quantò [51] dissimulari & occultari hæc, quàm per nos confirmari, præstat? [52] Annon, utì corporis vulnera, ita exercitûs incommoda sunt tegenda; ne spem adversariis augeamus? At etiam, ut mediâ nocte proficiscamur, addunt; quò majorem, credo, licentiam habeant, qui peccare conentur: Namque hujusmodi res aut pudore aut metu tenentur, quibus rebus nox maximè adversaria est. Quare neque tanti sum animi, ut sine spe castra oppugnanda cènseam; neque tanti timoris, [53] ut ipse deficiam. Atque omnia priùs experienda arbitror: Magnâque ex parte jam me unà vobiscum de re judicium facturum confido.

§ XXVIII. DIMISSO concilio concionem advocat militum: commemorat, "quo sit eorum usus studio ad Corfinium Cæsar; ut magnam partem Italiæ, beneficio atque auctoritate eorum, suam fecerit. "Vos enim, vestrûmque factum," inquit, "omnia deinceps municipia sunt secuta; neque sine causâ & Cæsar amicissimè de vobis, & illi gravissimè judicaverunt. Pompeius enim, nullo prœlio pulsus, vestri facti præjudicio demotus, Italiâ excessit. Cæsar me, quem sibi carissimum habuit; provinciámque Siciliam atque "Afri-

49 *Pudentes*] Ita ex MS Ursini reposuit Davisius. Quocum facit MS Regius. D. Vossius non approbat; quia in nullis Codicibus reperiri existimavit. Sed in eo falsus est. Vulgg. habent, *prudentes*.

50 *Quòd* illis *licentiam timor augeat* noster, his *studia diminuat*.] Ita pulcherrimè restituerunt, ex tribus MSS D. Vossius, & ex MS Eliensi Davisius. *Illis*, nimirum improbis; *his*, pudentibus. Ut mirum sit Cellarium, qui hujus lectionis venustatem minùs intellexit, eam tamen amplexum esse. *Illis* enim, refert Vir doctissimus ad *Hostes*; *his*, ad *Nostros*. Quod valde languidum est, & Sensum vix ullum exhibet; cùm reverà utrique, & *pudentes* & *improbi*, intelligantur *Curioniani* milites. Quam in sententiam si accipiatur, locutio erit venustissima, Scaliger Aliíque ediderunt; [*quòd* illis *licentiam timor augeat*, nostris *studia diminuat*:] Qui Sensus est nullus.

51 *Dissimulari & occultari.*] Sic ex MSS Reg. Eliens. & Vossii, restitui; postulante & ipsâ linguæ Latinæ ratione, propter sequentem [*confirmari.*] In Editis est, *dissimulare & occultare.*]

52 *Annon, utì &c?*] Lectio elegans & bona, quam exhibent *Scaliger* & Editt. Recentiores. Veruntamen, quoniam omnes ferè MSS habent, [*An* verò, *uti &c.*] non contemnenda videtur Davisii conjectura, qui scribit, [*AT* verò, *utì &c.*] sine interrogatione.

53 *Ut* ipse *&c.*] Laudabilis est emendatio Aldi Manutii & Ciacconii; [*ut* spe *&c.*]

" Africam, sine quibus Urbem atque Italiam tueri non potest; " vestræ fidei commisit. Adsunt qui vos hortentur, ut à nobis " desciscatis: Quid enim est illis optatius, quàm uno tempore & " nos circumvenire, & vos nefario scelere obstringere? aut quid " irati gravius de vobis sentire possunt, quàm ut eos prodatis, qui " se vobis omnia debere judicant; in eorum potestatem veniatis, qui " se per vos periisse existimant? An verò in Hispaniâ res gestas Cæ- " saris non audistis? duos pulsos exercitus? duos superatos duces? " duas receptas provincias? hæc acta diebus XL, quibus [54] in con- " spectu adversariorum venerit Cæsar. An qui incolumes resistere " non potuerunt, perditi resistant? Vos autem, incertâ victoriâ " Cæsarem secuti; dijudicatâ jam belli fortunâ [55] victum sequa- " mini, quum vestri officii præmia percipere debeatis? [56] Desertos " enim se ac proditos à vobis dicunt, & prioris sacramenti mentio- " nem faciunt: Vósne verò L. Domitium, an vos L. Domitius " deseruit? nónne extremam pati fortunam paratos, [57] pro- " jecit ille? non sibi, clam vobis, salutem fugâ petivit? non, " proditi per illum, Cæsaris beneficio estis conservati? Sacramento " quidem vos tenere quî potuit; quum, projectis fascibus, & de- " posito imperio, privatus & captus ipse in alienam venisset po- " testatem? Relinquitur nova religio, ut, eo neglecto sacramento " quo nunc tenemini, respiciatis illud, quod deditione Ducis & " capitis diminutione sublatum est. At credo, si Cæsarem proba- " tis, in me [58] offenditis; qui de meis in vos meritis prædicatu- " rus non sum, quæ sunt adhuc & meâ voluntate & vestrâ ex- " spectatione leviora: Sed tamen sui laboris milites semper, eventu " belli, præmia petiverunt; qui qualis sit futurus, ne vos quidem " dubitatis. Diligentiam quidem nostram, aut quem ad finem ad- " huc res [59] processit, fortunámque, cur prætercam? An pœnitet " vos, quòd salvum atque incolumem exercitum, nullâ omnino " nave desideratâ, transduxerim? quòd classem hostium, primo " impetu adveniens profligaverim? quòd bis per biduum equestri " prœlio superaverim? quòd ex portu sinúque, adversariorum CC " naves onerarias adduxerim; eóque illos compulerim, ut neque " pedestri itinere neque navibus commeatu juvari possint? Hâc

" vos

54 *In conspectu*] Vide supra ad *pag*. 76. *lin*. 21.

Victum] *Pompeium*.

56 *Desertos enim*] Est occupatio ejus quod objici posset: *At enim desertos &c.*

57 *—projecit ille? non sibi, clam vobis &c.?*] Mirus professo hîc D. Vossius, cui perplacet quod in nonnullis Codicibus est; [*—projecit? ille sibi clam. non vobis* &c.] Quâ lectione nec invenustius quidquam, nec vulgatâ potest quidquam esse elegantius. Vulgatam itaque, cum doctissimo Davisio, omnino retinendam censeo.

58 *Offenditis*;] Hoc est, *offendimini*. Ut allatis exemplis eruditè ostendit Aldus Manutius.

59 *Processit*,] Postulare videtur Linguæ Latinæ ratio, ut legamus, *processerit*.

Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

"vos fortunâ atque his ducibus repudiatis, [60] Corfiniensem ignominiam, an Italiæ fugam, an Hispaniarum deditionem, an [61] Africi belli præjudicia sequimini? Equidem me Cæsaris militem dici volui; vos me Imperatoris nomine appellavistis. Cujus si vos pœnitet, vestrum vobis beneficium remitto; mihi meum restituite nomen, ne ad contumeliam honorem dedisse videamini."

§ XXIX. QUA oratione permoti milites, crebrò etiam dicentem interpellabant; ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere viderentur. Discedentem verò ex concione universi cohortantur; "magno sit animo, neu dubitet prœlium committere, & suam fidem virtutémque experiri." Quo facto, commutatâ omnium voluntate & opinione, consensu summo constituit Curio, quum primùm sit data potestas, prœlio rem committere. Postero die productos, loco eodem quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat. Ne Varus quidem Attius dubitat copias producere; sive sollicitandi milites, sive æquo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem prætermittat.

§ XXX. ERAT vallis inter duas acies, ut supra demonstratum est; non ita magna, at difficili & arduo adscensu. Hanc uterque, si adversariorum copiæ transire conarentur, exspectabat; quo æquiore loco prœlium committeret. Simul à sinistro cornu, P. Attii equitatus omnis, & unà levis armaturæ interjecti complures, quum se in vallem demitterent, cernebantur. Ad eos Curio equitatum, & duas Marrucinorum cohortes, mittit: Quorum primum impetum, equites hostium non tulerunt; sed, admissis equis, ad suos refugerunt. [62] Relicti ab iis, qui unà procurrerant, levis armaturæ; circumveniebantur atque interficiebantur ab nostris. Hoc tota Vari conversa acies, suos fugere & concîdi videbat. Tum Rebilus legatus Cæsaris; quem Curio secum ex Siciliâ duxerat, quòd magnum habere usum in re militari sciebat; "Perterritum," inquit, "hostem vides, Curio. Quid dubitas uti temporis opportunitate?" Ille, unum elocutus, ut memoriâ tenerent milites ea, quæ pridie sibi confirmâssent; sequi sese jubet, & præcurrit ante omnes. Adeóque erat impedita vallis, ut in adscensu, nisi sublevati à suis, primi non facilè eniterentur. Sed [63] præoccupatus animus Attianorum militum,

60 *Corfiniensem ignominiam*, an *Italiæ fugam, an Hispaniarum deditionem*, an *Africi belli præjudicia.*] Codices nonnulli; [*Corfiniensem ignominiam* in *Italiæ fugâ, an Hispaniarum deditionem* in *Africi belli præjudicio.*] Sed præstat vulgata lectio.

61 *Africi belli præjudicia*] Hoc est, prælia equestria, in quibus à *Curione* victi fugatíque fuerant *Pompeiani.* Ut rectè annotavit *Cellarius.*

62 *Relicti* —— *levis armaturæ*;] Existimat Davisius aut legendum, [*levis armatura*;] aut illud [*levis armaturæ*] pluralis esse numeri, pro [*leves armaturæ.*] Sed neutro opus. Subauditur enim, *milites.* [Milites *levis armaturæ &c.*]

63 *Præoccupatus animus — cogitabat:*] Edit. Rom. [*præoccupatis animis — cogi-*

militum, timore, & fugâ, & cæde suorum; nihil de resistendo cogitabat: Omnésque jam se ab equitatu circumveniri arbitrabantur. Itaque priùs, quàm telum adjici posset, aut nostri propiùs accederent; omnis Vari acies terga vertit, séque in castra recepit. Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

Qua in fugâ Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus, de exercitu Curionis, primum agmen fugientium consecutus, magnâ voce Varum nomine appellans requirebat; utì unus esse ex ejùs militibus, & monere aliquid velle ac dicere, videretur. Ubi ille sæpius appellatus adspexit, ac restitit; &, quis esset, aut quid vellet, quæsivit; humerum apertum, gladio appetit; paullùmque abfuit quin Varum interficeret: Quod ille periculum, sublato ad ejus conatum scuto, vitavit: Fabius, à proximis militibus circumventus, interficitur. [64] Hâc fugientium multitudine ac turbâ, portæ castrorum occupantur, atque iter impeditur; pluréque in eo loco sine vulnere, quàm in prœlio aut fugâ, intereunt: Neque multùm abfuit, quin etiam castris expellerentur; ac nonnulli protinus eodem cursu in oppidum contenderunt. Sed quum loci natura, tum munitio castrorum aditum prohibebat; quòd ad prœlium egressi Curionis milites, iis rebus indigebant, [65] quæ res ad oppugnationem castrorum erant usui. Itaque Curio exercitum in castra reducit; suis omnibus, præter Fabium, incolumibus; ex numero adversariorum circiter DC interfectis, ac mille vulneratis. Qui omnes, discessu Curionis; multíque præterea, per simulationem vulnerum; ex castris in oppidum, propter timorem, sese recipiunt. Quâ re animadversâ, Varus, & terrore exercitûs cognito; buccinatore in castris, & paucis ad speciem tabernaculis relictis; de tertiâ vigiliâ silentio exercitum in oppidum reducit. § XXXI.

Postero die Curio Uticam obsidere, & vallo circummunire instituit. Erat in oppido multitudo insolens belli, diuturnitate otii; Uticenses, pro quibusdam Cæsaris in se beneficiis, illi amicissimi: [66] conventus; qui ex variis generibus constaret; terror ex superioribus prœliis, magnus. Itaque deditione [67] palam loquebantur § XXXII.

— *cogitabant.*] MS Reg. [*præoccupati animi — cogitabant.*] Quæ fortè & verior lectio.

64 Hâc *fugientium*] Ita ex MSS restituerunt Ursinus, D. Vossius & Davisius. Quibus suffragatur MS Regius. In nonnullis Codicibus est, [*A fugientium &c.*] Quæ & ipsa Lectio non mala. Vulgg. habent, [Ac *fugientium &c.*]

65 *Quæ res*] Sic S Reg. In aliis deest vox *res*.

66 *Conventus, qui, &c.*] Cùm in plurimis MSS scriptum sit [*conventus si qui &c.*] ingeniosissima est D. Vossii conjectura, qui legit, [*conventus* IS, *qui &c.*

67 *Palam*] Codices nonnulli, [*inpalam.*] Quod probat Davisius, propter analogiam τȣ̃ *insuper*, & ex Auctoritate Recentiorum quorundam Scriptorum. Sed vox ista nequaquam *Cæsarem* sapit. Quocirca D. Vossii conjecturæ assentior, qui scribit; [*jam palam.*]

Ante Chr. XLIX. U.C. *Varr.* DCCV.

bantur omnes; & cum P. Attio agebant, ne suâ pertinaciâ omnium fortunas perturbari vellet. Hæc quum agerentur; nuncii præmissi ab rege Jubâ venerunt, qui illum cum magnis copiis adesse dicerent, & de custodiâ ac defensione urbis hortarentur: Quæ res eorum perterritos animos confirmavit.

§.XXXIII. NUNCIABANTUR hæc eadem Curioni: Sed aliquamdiu fides fieri non poterat; Tantam habebat suarum rerum fiduciam. Jámque Cæsaris in Hispaniâ res secundæ, in Africam nunciis ac literis perferebantur. Quibus omnibus rebus sublatus, nihil contra se Regem nisurum existimabat. Sed ubi certis auctoribus comperit, minùs V & XX millibus [68] longe ab Uticâ ejus copias abesse; relictis munitionibus, sese in castra Corneliana recepit. Huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre, cœpit; statímque in Siciliam misit, utì II legiones reliquúsque equitatus ad se mitteretur. Castra erant ad bellum ducendum aptissima, naturâ, & loci munitione, & maris propinquitate, & aquæ & salis copiâ; cujus magna vis jam ex proximis erat salinis eò congesta. Non materia, multitudine arborum; non frumentum, cujus erant plenissimi agri; deficere poterat. Itaque, suorum omnium consensu Curio reliquas copias exspectare, & bellum ducere parabat.

§ XXXIV. *Postea autem, (summissis Varo à rege Jubâ auxiliis,) temerè rem prælio committens, & equitatu suo oppressis initio hostibus, ad extremum ipse cum toto exercitu caditur.*

HIS constitutis rebus, probatísque consiliis; ex perfugis quibusdam oppidanis audit, Jubam, revocatum finitimo bello, & controversiis Leptitanorum, restitisse in regno; Saburam, ejus præfectum, cum mediocribus copiis missum, Uticæ appropinquare. His auctoribus temerè credens, consilium commutat, & prœlio rem committere constituit. Multum ad hanc rem probandam adjuvat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis proventus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus impulsus, equitatum omnem primâ nocte ad castra hostium mittit, ad flumen Bagradam; quibus præerat Sabura, de quo antè erat auditum. Sed ex omnibus copiis insequebatur, & VI millium passuum intervallo à Saburâ consederat. Equites missi, nocte iter conficiunt; imprudentes atque inopinantes hostes aggrediuntur; Numidæ enim, quâdam barbarâ consuetudine, nullis ordinibus, passim consederant. Hos oppressos somno & dispersos adorti, magnum eorum numerum interficiunt: multi perterriti profugiunt. Quo facto, ad Curionem equites revertuntur, captivósque ad eum reducunt.

CURIO cum omnibus copiis quartâ vigiliâ exierat, cohortibus V castris præsidio relictis. Progressus millia passuum VI, equites convenit; rem gestam cognovit; ex captivis quærit, quis castris ad Bagradam præsit: respondent, Saburam. Reliqua, studio itineris conficiendi, quærere prætermittit; proximáque respiciens signa; "Videtísne," inquit, "milites, captivorum orationem cum "perfugis convenire? abesse regem; exiguas esse copias missas,

"quæ

68 *Longè*] Vide supra ad *pag.* 112. *lin.* 22.

"quæ paucis equitibus pares esse non potuerint. Proinde ad prædam, ad gloriam, properate; ut jam de præmiis vestris, & de referendâ gratiâ, cogitare incipiamus." Erant per se magna, quæ gesserant equites; præsertim quum eorum exiguus numerus cum tantâ multitudine Numidarum conferretur. Hæc tamen ab ipsis inflatiùs commemorabantur; ut de suis homines laudibus libenter prædicant. Multa præterea spolia præferebantur: Capti homines, [69] equitésque producebantur. Ut, quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. Ita spei Curionis, militum studia non deerant. Equites sequi jubet sese; itérque accelerat, ut quam maximè ex fugâ perterritos adoriri posset. At illi, itinere totius noctis confecti, subsequi non poterant: atque alii alio loco resistebant. Ne hæc quidem res Curionem [70] ad spem morabatur.

Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

§ XXXVI. JUBA, certior factus à Saburâ de nocturno prœlio; II millia Hispanorum & Gallorum equitum, quos suæ custodiæ caussâ circum se habere consueverat; & peditum eam partem, cui maximè confidebat, Saburæ submittit. Ipse cum reliquis copiis, elephantísque [71] XL, lentiùs subsequitur; suspicatus, præmissis equitibus, ipsum affore Curionem. Sabura copias equitum peditúmque instruit; atque his imperat, simulatione timoris paullatim cedant ac pedem referant: sese, quum opus esset, signum prœlii daturum; &, quod rem postulare cognovisset, imperaturum.

§ XXXVII. CURIO, ad superiorem spem additâ præsentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit. Quibus ex locis quum longiùs esset progressus; confecto jam labore exercitu, XVI millium spatio consistit. Dat signum suis Sabura; aciem constituit, & circumire ordines atque hortari incipit: Sed peditatu duntaxat procul ad speciem utitur; equites in aciem mittit. Non deest negotio Curio; suósque hortatur, ut spem omnem in virtute reponant. Nec militibus quidem, ut defessis; neque equitibus, ut paucis & labore confectis; studium ad pugnandum virtúsque deerat: Sed ii erant numero CC; reliqui in itinere substiterant. Hi, quamcunque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant: Sed neque longiùs fugientes prosequi, nec vehementiùs equos incitare poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu circumire aciem nostram, & aversos proterere incipit. Quum cohortes ex acie procurrissent; Numidæ integri, celeritate impetum nostrorum effugiebant; rursúsque ad ordines suos se recipientes circumibant, & ab acie excludebant. Sic neque in

69 *Homines,*] Pedites.

70 Ad spem *morabatur.*] Scaliger & Recentiores, [*ab spe.*] Sed MSS Reg. Eliens. & Vossii habent, [*ad spem.*] Quæ Lectio omnino vera est. Est enim locutio Cæsari familiaris. *Quæ res,* ad *insequendum tardabat.* *Palus,* ad *insequendum tardabat.* Et similia passim.

71 *XL.*] Codices nonnulli, *LX.*

Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

in loco manere, ordinésque servare; neque procurrere, & casum subire; tutum videbatur. Hostium copiæ, summissis ab rege auxiliis, crebrò augebantur: Nostros, vires lassitudine deficiebant. Simul ii, qui vulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant; quòd tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. Hi, de suâ salute desperantes, (ut extremo vitæ tempore homines facere consueverunt;) aut suam mortem miserebantur, aut parantes suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna servare potuisset. Plena erant omnia timoris, & luctûs.

§ XXXVIII. CURIO; ubi, perterritis omnibus, neque cohortationes suas, neque preces audiri intelligit; unam, [72] ut in miseris rebus, spem reliquam salutis esse arbitratus; proximos colles capere universos atque eò inferri signa jubet: Hos quoque præoccupat missus à Saburâ equitatus. Tum verò ad summam desperationem nostri perveniunt; & partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius præfectus equitum cum paucis equitibus circumsistens; ut fugâ salutem petat, atque in castra contendat: Et se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio, nunquam, amisso exercitu quem à Cæsare fidei suæ commissum acceperit, se in ejus conspectum reversurum, confirmat; atque ita prœlians interficitur. Equites perpauci ex prœlio se recipiunt. Sed ii, quos ad novissimum agmen, equorum reficiendorum causâ, substitisse demonstratum est; fugâ totius exercitûs procul animadversâ, sese incolumes in castra conferunt. Milites, ad unum omnes interficiuntur.

§ XXXIX. HIS rebus cognitis; M. Rufus quæstor, in castris relictus à Curione cohortatur suos ne animo deficiant. Illi orant atque obsecrant, ut in Siciliam navibus reportentur. Pollicetur: Magistrísque imperat navium, ut primo vespere omnes scaphas ad littus appulsas habeant. Sed tantus fuit omnium terror, ut alii adesse copias Jubæ dicerent; alii cum legionibus instare Varum, jámque se pulverem venientium cernere; quarum rerum nihil omnino acciderat: alii classem hostium celeriter advolaturam suspicarentur. Itaque, perterritis omnibus, sibi quisque consulebat. Qui in classe erant, proficisci properabant. Horum fuga, navium onerariarum magistros incitabat. Pauci lenunculi, ad officium imperiúmque conveniebant: Sed tanta erat completis littoribus contentio, qui potissimùm ex magno numero conscenderent; ut multitudine atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui ob timorem propiùs adire tardarentur.

§ XL. QUIBUS rebus accidit, ut pauci milites patrésque familiæ, qui aut gratiâ aut misericordiâ valerent, aut naves adnare possent; recepti, in Siciliam incolumes pervenirent. Reliquæ copiæ; missis ad

72 *Ut*] Deest in MS. Reg.

ad Varum noctu, legatorum numero, centurionibus; sese ei dediderunt. Quorum cohortes militum, Juba postero die ante oppidum conspicatus; suam esse prædicans prædam, magnam partem eorum interfici jussit: Paucos electos in regnum remisit. Cùm Varus suam fidem ab eo lædi quereretur, neque resistere auderet: Ipse equo in oppidum vectus, prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius & Licinius Damasippus; paucis diebus, quæ fieri vellet, Uticæ constituit atque imperavit: diebúsque pòst paucis se in regnum cum omnibus copiis recepit.

Ante Chr. XLIX. U. C. Varr. DCCV.

Deesse aliquid videtur.

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE

BELLO CIVILI

LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

I. *Cæsar in urbe nonnullos ambitûs damnatos restituit.* II. *Brundisium proficiscitur.* III. *Pompeii ingens ad bellum apparatus.* IV. *Cæsar in Ceraunios trajicit.* VI. *Ejus naves, Brundisium inanes remissæ, ab hoste intercipiuntur.* VII. *M. Octavius, Pompeianus, Salonas oppugnans, subitâ oppidanorum eruptione fugatur.* VIII. *Cæsaris ad Pompeium legatio de pace.* IX. *Cæsar Oricum occupat;* X. *Item Apolloniam aliásque civitates.* XI. *Cæsar & Pompeius castra ex utrâque parte fluminis Apsi ponunt.* XII. *Cæsaris naves Brundisio quum solvissent, metu hostium statim in portum revertuntur.* XIII. *Classis Pompeiana, rerum omnium difficultate laborat.* XIV. *Colloquia de pace, irrita.* XV. *Bibulus, classis Pompeianæ præfectus, moritur.* XVI. *Pompeii responsum ad legationem Cæsaris de pace.* XVII. *Colloquia alia de pace, irrita.* XVIII. *Motus in Urbe Româ.* XXI. *Libo, Pompeianus, cum classe portum Brundisinum obsidet;* XXII. *Sed, Antonii virtute & diligentiâ, obsidionem omittere cogitur.* XXIII. *Antonius & Kalenus copias suas Brundisio, mirâ felicitate, navibus ad Cæsarem transvehunt.* XXVII. *Pompeius, ne duobus circumcludatur exercitibus, Asparagium recedit.* XXVIII. *Scipio, Pompeianus, in Asiâ tyrannicè se gerit.* XXIX. *Res gestæ à Cæsaris legatis, in Thessaliâ, Ætoliâ, & Macedoniâ.* XXXIV. *Cæsaris naves Orici in portu reductas incendit Cn. Pompeius filius.* XXXV. *Cæsar Pompeium Dyrrhachio intercludit.* XXXVI. *Eúmque in castris suis munitis obsidet.* XXXIX. *Crebræ istic, variâque fortunâ, velitationes.* XL. *Cæsaris milites, inopiâ frumenti laborantes, panem ex radice quâdam efficiunt.* XLIII. *Pompeiani, eruptionem facientes, repelluntur.* XLVII. *Kalenus, legatus Cæsaris, Achaiæ oppida complura recipit.* XLVIII. *Cæsar Pompeium ad prœliam provocat.* XLIX. *Cæsaris legatio iterum de pace, irrita.* L. *Pompeius, summâ inopiâ pabuli laborans, erumpere instituit.*

instituit. LI. *Roscillus & Ægus, Cæsaris castigatione quâdam offensi, ad Pompeium transeunt.* LII: *Pompeius, magnâ cum clade Cæsareanorum, erumpit.* LXI. *Cæsar oppugnationem Pompeii dimittit: ejúsque concio ad milites.* LXII. *Ad Asparagium recedit Cæsar, insequente eum Pompeio;* LXV. *Inde Apolloniam:* LXVII. *Et Gomphos, oppidum Thessaliæ; quod, sibi portas præcludens, uno die expugnat.* LXVIII. *Deinde Metropolim, aliásque Thessaliæ civitates, recipit.* LXIX. *Pompeius in Thessaliam pervenit, insolens & spe victoriæ elatus.* LXX. *Cæsar Prælio decertare statuit; ejúsque in equitibus disponendis institutum.* LXXII. *Pompeius quoque prælio decertare statuit; jurátque se non nisi victorem in castra reversurum.* LXXIII. *Pompeius quo modo aciem suam instruxerit:* LXXIV: *Quo modo Cæsar suam.* LXXV. *Oratio Cæsaris ad milites.* LXXVI. *Pugna Pharsalica; Cæsarísque ingens victoria.* LXXVII. *Castra Pompeii capta;* LXXVIII. *Magnis cum divitiis.* LXXIX. *Pompeii fuga.* LXXX. *Cæsar Pompeianos persequitur, & ad deditionem cogit.* LXXXI. *Quantum militum ex utroque exercitu eâ pugnâ perierit.* LXXXII. *Interea Lælius, Pompeianus, portum Brundisinum cum classe obsidet.* LXXXIII. *Cassiúsque classes Cæsaris in Siciliâ incendit.* LXXXIV. *Cæsar Pompeium persequitur.* LXXXV. *Pompeius Pelusium perfugiens, ab amicis Ptolemæi regis ibi interficitur.* LXXXVI. *Portenta quædam, quo die Cæsar vicisset.* LXXXVII. *Cæsar Pompeium Alexandriam persequens, ibi de morte ejus cognoscit.* LXXXVIII. *Ibíque novo bello intricatur.*

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE

BELLO CIVILI

LIBER III.

Ante Chr. XLVIII. U. C. *Varr.* DCCVI.

§ I. *Cæsar in Urbem nonnullos ambitûs damnatos restituit.*

DICTATORE habente comitia Cæsare, consules creantur Julius Cæsar & P. Servilius: Is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri liceret. His rebus confectis: quum fides totâ Italiâ esset angustior, neque creditæ pecuniæ solverentur; constituit, ut arbitri darentur: per eos fierent æstimationes possessionum & rerum, quanti quæque earum ante bellum fuissent; atque eæ creditoribus transferentur. Hoc & ad timorem novarum tabularum tollendum minuendúmque, qui ferè bella & civiles dissensiones sequi consuevit; & ad debitorum tuendam existimationem, esse aptissimum existimavit. Item, prætoribus tribunísque plebis rogationes ad populum ferentibus; nonnullos ambitûs Pompeiâ lege damnatos, illis temporibus, quibus in Urbe præsidia legionum Pompeius habuerat (quæ judicia, aliis audientibus judicibus, aliis sententiam ferentibus, singulis

Ante Chr. XLVIII. U. C. Varr. DCCVI.

diebus erant perfecta,) in integrum restituit; [1] qui se illi initio civilis belli obtulerant, si suâ operâ in bello uti vellet: Perinde æstimans ac si usus esset, quoniam suî fecissent potestatem. Statuerat enim hos priùs judicio populi debere restitui, quàm suo beneficio videri receptos; ne aut ingratus referendâ gratiâ, aut arrogans in [2] præripiendo populi beneficio, videretur.

II. *Brundisium proficiscitur.*

HIS rebus, & feriis Latinis, comitiisque omnibus perficiundis, XI dies tribuit: Dictaturâque se abdicat; & ab Urbe proficiscitur, Brundisiúmque pervenit. Eò legiones XII, equitatum omnem, venire jusserat. Sed tantum navium reperit, ut angustè XX millia legionariorum militum, & DC equites, transportare possent. Hoc unum, [3] [inopia navium,] Cæsari ad conficiendi belli celeritatem defuit. Atque eæ ipsæ copiæ infrequentiores imponuntur, quòd multi Gallicis tot bellis defecerant; longúmque iter ex Hispaniâ, magnum numerum diminuerat; & gravis autumnus in Apuliâ circúmque Brundisium, ex saluberrimis Galliæ & Hispaniæ regionibus, omnem exercitum valetudine tentaverat.

§ III. *Pompeii ingens ad bellum apparatus.*

POMPEIUS, annuum spatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum à bello, atque ab hoste otiosum fuerat: magnam ex Asiâ, Cycladibúsque insulis, Corcyrâ, Athenis, Ponto, Bithyniâ, Syriâ, Ciliciâ, Phœnice, & Ægypto, classem coëgerat; magnam omnibus locis ædificandam curaverat: magnam imperatam Asiæ, Syriæ, regibúsque omnibus, & dynastis, & tetrarchis, & liberis Achaiæ populis, pecuniam exegerat; magnam, societates earum provinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coëgerat. Legiones effecerat civium Romanorum, IX; V, ex Italiâ quas transduxerat; unam ex Siciliâ veteranam, quam, factam ex duabus, gemellam appellabat; unam ex Cretâ & Macedoniâ, ex veteranis militibus, qui dimissi à superioribus imperatoribus, in iis provinciis consederant; II ex Asiâ, quas [4] Lentulus conscribendas curaverat. Præterea magnum numerum ex Thessaliâ, Bœotiâ, Achaiâ, Epiróque, supplementi nomine, in legiones distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat. Præter has exspectabat cum Scipione ex Syriâ legiones II. Sagittarios ex Cretâ, Lacædemone, Ponto, atque Syriâ, reliquísque civitatibus, III millia numero habebat: funditorum, cohortes VI: mercenarias, II: equitum, VII millia; ex quibus DC Gallos Deiotarus adduxerat; D, Ariobarzanes ex Cappadociâ: ad eundem

1 Qui *se &c.*] Emendat Ciacconius, [quòd *se &c.*] quia ratio redditur quare &c. Sed & [qui *se &c.*] in eandem sententiam accipi potest.

2 *Præripiendo*] Codices nonnulli; *præcipiendo*. Quod idem ferè.

3 *Inopia navium,*] Suspicatur Hotomannus, nec immeritò, voces has è margine in Textum irrepsisse.

4 *Lentulus conscribendas*] MS Reg. Eliens. & Vossii, & Editt. aliquot Vett. exhibent, [*Lentulus* Consul *conscribendas*] Quæ fortasse verior Lectio. Poterat enim media vox in aliis libris excedere, propter similitudinem initii vocis sequentis.

eundem numerum Cotus ex Thraciâ dederat, & Sadalem filium miserat. Ex Macedoniâ CC erant, quibus Rascipolis præerat, excellenti virtute: D ex Gabinianis Alexandriâ, Gallos Germanósque, quos ibi A. Gabinius præsidii caussâ apud regem Ptolemæum reliquerat, Pompeius filius cùm classe adduxerat: DCCC, quos [5] ex servis suis pastorúmque suorum coëgerat. [6] CCC Tarcundarius Castor & Donilaus ex Gallogræciâ dederant: Horum alter unà venerat, alter filium miserat. CC ex Syriâ à Comageno Antiocho, cui magna præmia Pompeius tribuit, missi erant: in his plerique hippotoxotæ. Huc Dardanos, Bessos; partim mercenarios, partim imperio aut gratiâ comparatos; item Macedonas, Thessalos, & reliquarum gentium & civitatum adjecerat; atque eum, quem supra demonstravimus, numerum expleverat. Frumenti vim maximam ex Thessaliâ, Asiâ, Ægypto, Cretâ, Cyrenis, reliquísque regionibus comparaverat. Hiemare Dyrrachii, Apolloniæ, omnibúsque oppidis maritimis constituerat; ut Mare Cæsarem transire prohiberet. Ejus rei caussâ, omni orâ maritimâ classem disposuerat. Præerat Ægyptiis navibus, Pompeius filius; Asiaticis, D. Lælius & C. Triarius; Syriacis, C. Cassius; Rhodiis, C. Marcellus cum C. Coponio; Liburnicæ atque Achaicæ classi, Scribonius Libo & M. Octavius. Toti tamen officio maritimo M. Bibulus præpositus, cuncta administrabat: Ad hunc summa imperii respiciebat.

Ante Chr. XLVIII. U. C. *Varr.* DCCVI.

§ IV. *Cæsar in Ceraunios trajicit.*

CÆSAR, ut Brundisium venit, concionatus apud milites; "quoniam propè ad finem laborum ac periculorum esset perventum, "æquo animo mancipia atque impedimenta in Italiâ relinquerent; "ipsi expediti naves conscenderent, quo major numerus militum "posset imponi; omniáque ex victoriâ & ex suâ liberalitate sperarent:" Conclamantibus omnibus, "imperaret quod vellet; "quodcunque imperavisset, se æquo animo esse facturos:" pridie Non. Jan. naves solvit; [7] impositis, ut supra demonstratum est, legionibus VII. Postridie [8] terram attigit Cerauniorum. Saxa inter &

5 *Ex servis suis pastorúmque suorum coëgerat.*] Suspicantur Viri Docti, mendum latere; legendúmque, [*ex servis pastoribúsque suis,*] vel aliquid simile. Sic enim alibi Cæsar, *servos pastorésque* simul memorare solet. Fieri etiam potest, ut aliquod vocabulum (ut, *numero,* aut simile aliquid) exciderit; [*Ex servis suis, pastorúmque suorum**, coëgerat.*]

6 *CCC Tarcundarius Castor & Donilaus ex Gallograciâ dederant.*] Edit. Rom. pro [CCC] habet [*Tantundem.*] In MS Reg. pro [*dederant,*] scriptum est, [*Tantundem.*] Unde fortasse legendum; [*CCC Tarcundarius Castor, & Donilaus ex Gallograciâ* tantundem, *dederant.*]

7 — *Impositis, — legionibus*] Adnotat Davisius, in MS Eliensi scriptum esse, [*Impositæ — legiones;*] eandémque lectionem in optimo Codice repperisse Petr. Victorium. Cum his consentiunt MSS Reg. & Vossii.

8 *Terram attigit &c.*] Variis modis interpungi potest hic locus, sententiâ non malâ. Scribi enim potest, vel [— *Terram attigit: Cerauniorum saxa inter &c.*] Vel [— *Terram attigit Cerauniorum: Saxa inter &c.*]

Ante Chr. XLVIII. U. C. *Varr.* DCCVI.

& alia loca periculosa, quietam nactus stationem; & portus omnes timens, quos teneri ab adversariis arbitrabatur; ad eum locum, qui appellatur [9] Pharsalus, omnibus navibus ad unam incolumibus, milites exposuit.

§ V. [10] ERAT Orici Lucretius Vespillo, & Minucius Rufus, cum Asiaticis navibus XVIII, quibus jussu D. Lælii præerant: M. Bibulus, cum navibus CX, Corcyræ. Sed neque ii sibi confisi ex portu prodire sunt ausi; quum Cæsar omnino XII naves longas præsidio duxisset, in quibus erant [11] constratæ IV: Neque Bibulus, impeditis navibus, dispersísque remigibus, satìs maturè occurrit; quòd priùs ad continentem visus est Cæsar, quàm de ejus adventu fama omnino in eas regiones perferretur.

§ VI. *Ejus naves, Brundisium inanes remissæ, ab hoste intercipiuntur.*

EXPOSITIS militibus, noves eâdem nocte Brundisium à Cæsare remittuntur; ut reliquæ legiones, equitatúsque, transportari possent. Huic officio præpositus erat Fusius Kalenus legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. Sed seriùs à terrâ provectæ naves, neque usæ nocturnâ aurâ; in redeundo offenderunt. Bibulus enim, Corcyræ certior factus de adventu Cæsaris, sperans se alicui parti onustarum navium occurrere posse, inanibus occurrit; & nactus circiter XXX, in eas indiligentiæ suæ ac doloris iracundiâ erupit, omnésque incendit; eodémque igne, nautas dominósque navium interfecit; magnitudine pœnæ, reliquos deterrere sperans. Hôc confecto negotio; à Salonis ad Orici portum, stationes littoráque omnia longè latéque classibus occupavit: Custodiísque diligentiùs dispositis, ipse gravissimâ hieme in navibus excubabat; neque ullum laborem aut [12] munus despiciens, [[13] neque subsidium exspectans, si in Cæsaris complexum venire [14] posset.]

POST

&c.] vel denique, [— *Terram attigit Cerauniorum, saxa inter — nactus stationem: Et portus &c.*] Prior est Davisii; proxima, Scaligeri & plurimorum; postrema, Jo. Goduini.

9 *Pharsalus,*] MSS plerique, *Pharsalia.* Placet Cellario aliísque, *Palæste*; quod in antiquo se reppcrisse Codice testatur P. Marsus.

10 *Erat*] Quamvìs Lectionem hanc ferat aliàs linguæ Latinæ ratio, at non tamen (ut opinor) hoc in loco; propter vocem sequentem, *præerant.* Emenda igitur, [*Erant.*]

11 — *constratæ IV*: NEQUE *Bibulus &c.*] Pulcherrimè hunc locum restituit isto modo ex MSS & Editt. Vett. Davisius: cùm Scaliger & Recentiores omnes, sententiâ aut prorsus nullâ, aut contrariâ planè atque erat mens Authoris, edidissent; [— *constrata IV*; *Bibulus &c.*]

12 *Munus*] MS Reg. *onus.*

13 *Neque — posset.*] Hæc verba, quæ uncis inclusi, corrupta existimantur; & vix, sine Codicum meliorum ope, restituenda. Notandum tantùm, optimos MSS pro [*in Cæsaris* complexum,] habere [*in Cæsaris* conspectum,] Hocque dici videtur: *Bibulum* neque ullum laborem conditionémve iniquam detrectare, neque ullum subsidium plurium navium exspectare, (ut posteà *Libo* se ei conjunxisse narratur, *pag.* 303. *lin.* 17;] modò cum *Cæsare* ullâ ratione congredi posset.

14 — *posset. Post discessum &c.*] Vulgg. [— *posset.* Sed *post discessum &c.*] De quâ lectione ingeniosissimè ob-

Ante Chr. XLVIII. U. C. Varr. DCCVI.

§ VII. M. Octavius, Pompeianus, Salonas oppugnans, subitâ oppidanorum eruptione fugatur.

POST discessum Liburnarum; ex Illyrico M. Octavius, cum iis quas habebat navibus, Salonas pervenit: ibíque concitatis Dalmatis reliquísque barbaris, Issam à Cæsaris amicitiâ avertit. [15] Conventum Salonis, quum neque pollicitationibus neque denunciatione periculi permovere posset; oppidum oppugnare instituit. Est autem oppidum & loci naturâ, & colle munitum. [16] Sed celeriter cives Romani, ligneis effectis turribus, iis sese munierunt. Et, quum essent infirmi ad resistendum, propter paucitatem hominum; crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium descenderunt, servósque omnes puberes liberaverunt; &, præsectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. Quorum cognitâ sententiâ; Octavius quinis castris oppidum circumdedit, atque uno tempore obsidione & oppugnationibus eos premere cœpit. Illi, omnia perpeti parati, maximè à re frumentariâ laborabant. Quare missis ad Cæsarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, ut poterant, per se incommoda sustinebant. Et, longo interposito spatio, quum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octavianos effecisset; nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorum, pueris mulieribúsque in muro dispositis, ne quid quotidianæ consuetudinis desideraretur; ipsi, manu factâ, cum iis quos nuper manumissos liberaverant, in proxima Octavii castra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti; inde tertia, & quarta, [17] & deinceps reliqua: omnibúsque eos castris expulerunt: &, magno numero interfecto, reliquos atque ipsum Octavium in naves confugere coëgerunt. Hic fuit oppugnationis exitus. Jámque hiems appropinquabat; &, tantis detrimentis acceptis, Octavius, desperatâ oppugnatione oppidi, Dyrrachium sese ad Pompeium recepit.

DEMON-

observat D. Vossius; certum esse illud *Sed post*, natum ex transpositione vocis præcedentis, *posset*: Quippe omnes Codices, in quibus est illud *Sed post*, carere alterâ illâ *posset*; in quibus autem contra reperitur *posset*, in iis omnibus desiderari illud *Sed post*. Rescribit igitur, ex MS uno; [——*posset*. *Discessu &c.*] Quam lectionem repperit quoque Davisius in MS Eliensi; & ipse deinceps inveni in MSS Reg. & Is. Vossii.

15 *Conventum Salonis,*] Ediderat Scaliger; *Salonas*. Sed rectè restituit D. Vossius, *Salonis*. Et fortè in Scaligeri editione error erat typographicus; quem secuti deinceps sunt alii.

16 Sed *celeriter*—: Et *quum &c.*] Si conjecturis indulgendum esset; legerem equidem, transpositis duabus voculis, [Et *celeriter* — : Sed *quum &c.*] At sine Codicum auctoritate, nihil temerè mutandum.

17 *Et deinceps reliqua:*] Castra scilicet *quinta* sive *ultima*. Et ridiculi planè sunt, qui de hâc lectione dubitando, nodum in scirpo quærunt; ac si *plura* fuissent castra quàm *quina* (supra *lin.* 12,) quia post *quarta* memorat hîc Cæsar deinceps & *reliqua*. Quasi verò *reliqua* illa *castra* non possint tam rectè intelligi *una castra*, videlicet *quinta* illa & *ultima*; quàm illud ipsum *una castra*, vel *quinta castra*, rectè dicitur, de *unis* scilicet *castris*, non de *pluribus*.

Ante Chr. XLVIII. U. C. Varr. DCCVI.

§ VIII. *Cæsaris ad Pompeium legatio de pace.*

DEMONSTRATUM est L. Vibullium Rufum, Pompeii præfectum, bis in potestatem pervenisse Cæsaris; atque ab eo esse dimissum: semel ad Corfinium, iterum in Hispaniâ. Hunc pro suis beneficiis Cæsar judicaverat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret: Eundémque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligebat. Erat autem hæc summa mandatorum: "Debere utrumque, pertinaciæ finem facere; & ab armis discedere; neque ampliùs fortunam periclitari. Satìs esse magna utrimque incommoda accepta; quæ pro disciplinâ & præceptis habere possent, ut reliquos casus timerent. Illum ab Italiâ expulsum, amissâ Siciliâ, & Sardiniâ, duabúsque Hispaniis, & cohortibus in Italiâ atque in Hispaniâ civium Romanorum c atque xxx; Se morte Curionis, & detrimento Africani exercitûs tanto, militúmque deditione ad Corcyram. Proinde sibi ac reip. parcerent. [18] Quantum in bello fortuna posset, jam ipsi incommodis suis satìs essent documento. Hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque confideret, & pares ambo viderentur. Si verò alteri paullum modò tribuisset fortuna: non esse usurum conditionibus pacis eum, qui superior videretur; neque fore æquâ parte contentum, qui se omnia habiturum confideret. Conditiones pacis, quoniam antea convenire non potuissent, Romæ à Senatu & à populo peti debere. Interea & Reip. & ipsis placere oportere, si uterque in concione statim juravisset se triduo proximo exercitum dimissurum. Depositis armis auxiliísque, quibus nunc confiderent; necessario populi senatûsque judicio fore utrumque contentum. Hæc quò faciliùs Pompeio probari possent, omnes suas terrestres urbiúmque copias dimissurum."

§ IX. *Cæsar Oricum occupat.*

VIBULLIUS, his expositis à Cæsare, non minùs necessarium esse existimavit, de repentino adventu Cæsaris Pompeium fieri certiorem; utì ad id consilium capere posset, antequam de mandatis agi inciperet. Atque ideo, continuato & nocte & die itinere, atque mutatis ad celeritatem jumentis, ad Pompeium contendit; ut adesse Cæsarem omnibus copiis nunciaret. Pompeius erat eo tempore in Candaviâ; itérque ex Macedoniâ in hiberna, Appolloniam Dyrrhachiúmque habebat. Sed, re novâ perturbatus, majoribus itineribus Apolloniam petere cœpit; ne Cæsar oræ maritimæ civitates occuparet. At ille, expositis militibus, eodem die Oricum proficiscitur. Quò quum venisset; L. Torquatus, qui jussu Pompeii oppido præerat, præsidiúmque ibi Parthinorum habebat; conatus portis clausis oppidum defendere, [19] Græcos murum adscendere atque arma capere jubet. Illi autem quum se contra imperium populi Romani

18 *Quantum*] Sic MSS Reg. & Eliens. Al. *quantúmque.*

19 — *Græcos* — jubet: *Illi autem quum se &c.*] MSS Eliens. & Vossii, [— quum *Græcos* — juberet; *illi autem se &c.*] Quod eódem redit.

Romani pugnaturos esse negarent; [20] oppidani autem suâ sponte Cæsarem recipere conarentur; desperatis omnibus auxiliis, portas aperuit; & se atque oppidum Cæsari dedit, incolumísque ab eo conservatus est.

Ante Chr. XLVIII. U. C. Varr. DCCVI.

§ X. *Item Apolloniam aliásque civitates.*

[21] RECEPTO Cæsar Orico, nullâ interpositâ morâ, Apolloniam proficiscitur. Ejus adventu audito; L. Staberius, qui ibi præerat, aquam comportare in arcem, atque eam munire, obsidésque ab Apolloniatibus exigere cœpit. Illi verò daturos se negare; neque portas Consuli præclusuros; neque sibi judicium sumpturos contrà atque omnis Italia populúsque R. judicavisset. Quorum cognitâ voluntate, clàm [22] profugit. Apolloniates ad Cæsarem legatos mittunt, oppidóque recipiunt. Hos sequuntur Bullidenses, Amantiani, & reliquæ finitimæ civitates, totáque Epirus; & legatis ad Cæsarem missis, quæ imperaret, facturos pollicentur.

§ XI. *Cæsar & Pompeius castra ex utráque parte fluminis Apsi ponunt.*

AT Pompeius; cognitis iis rebus, quæ erant Orici atque Apolloniæ gestæ; Dyrrhachio timens, diurnis eò nocturnísque itineribus [23] contendit. Simul ac Cæsar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit ejus exercitui; quòd properans noctem die conjunxerat, neque iter intermiserat; ut penè omnes, in Epiro finitimísque regionibus signa relinquerent; complures, arma projicerent; ac fugæ simile iter videretur. Sed quum prope Dyrrhachium Pompeius constitisset, castráque metari jussisset; perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit; jurátque, se eum non deserturum, eundémque casum subiturum, quemcunque ei fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui jurant legati: Hos, tribuni militum centurionésque sequuntur; Atque idem omnis exercitus jurat. Cæsar, præoccupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi facit: castráque ad flumen Apsum ponit in finibus Apolloniatium, [24] ut castella vicique bene meritæ civitatis tuti essent præsidio; ibique reliquarum ex Italiâ

20 *Oppidani* autem] MSS Reg. & Eliens. [*oppidani* etiam.] MS Vossii, [*oppidani* autem etiam.] Quæ elegans est Lectio.

21 *Recepto* Cæsar *Orico,*] Vide supra ad *pag.* 113. *lin.* 24.

22 ——*profugit, Apolloniates ad &c.*] Adnotat Davisius, Editt. plurimas Vett. & MSS Brant. & Eliens. (quibuscum consentiunt MSS Reg. & Vossii,) exhibere: [——*profugit ab Apolloniâ Staberius. Illi ad &c.*] Quod eódem recidit.

23 ——*contendit. Simul ac Cæsar appropinquare dicebatur, tantus terror &c.*] Nonnihil hiulca est hæc oratio. Legendum videtur vel, quod in Editione quâdam antiquâ reperi, [——*contendit.* Quò *simul ac Cæsar appropinquare dicebatur, tantus terror &c.*] Vel, ex MS Regio, tota periodus hoc modo legenda & interstinguenda est: [*At Pompeius, cognitis iis rebus, quæ erant Orici atque Apolloniæ gestæ, Dyrrhachio timens; diurnis eò nocturnísque itineribus* contendit, simul ac *Cæsar appropinquare dicebatur:* Tantúsque *terror &c.*]

24 *Ut* castella vicique *bene meritæ civitatis,* tuti *essent præsidio.*] Torsit hic locus Interpretes. MSS plerique habent, [*ut vigiliis castellísque* (vel *castellis vigiliísque*) *bene meritæ civitates tutæ essent præsidio.*]

Qui

Ante Chr. XLVIII. U. C. Varr. DCCVI.

Italiâ legionum adventum exspectare, & sub pellibus hiemare constituit. Hoc idem Pompeius [25] facit; &, trans flumen Apsum positis castris, eò copias omnes auxiliáque conduxit.

§ XII. *Cæsaris naves, Brundisio quum solvissent, metu hostium statim in portum revertuntur.*

KALENUS, legionibus equitibúsque Brundisiii in naves [26] impositis, ut erat præceptum à Cæsare; [27] quantam navium facultatem habebat, naves solvit: Paullúmque à portu progressus, litteras à Cæsare accipit; quibus est certior factus, portus littoráque omnia classibus adversariorum teneri. Quo cognito; se in portum recipit, navésque omnes revocat. Una ex iis, quæ perseveravit, neque imperio Kaleni obtemperavit; quòd erat sine militibus, privatóque con-

Qui cùm Sensus vix esset ullus; emendavit Faërnus, [*ut vigiliis castellísque benè meritæ civitati esset* (scil. *Cæsar*) *præsidio.*] Ciacconius autem, [*ut vicis castellísque bene meritæ civitatis esset præsidio:*] Uterque, omissâ voce [*Tutæ.*] Cellarius, [*ut vigiliis castellísque bene meritæ civitates tutæ essent*; omisâ voce [*præsidio.*] Sed retinent duas istas voces MSS omnes. Rescribit itaque Davisius, [*ut castella, vici, benéque meritæ civitates tutæ essent præsidio:*] Quam conjecturam mirè firmari existimat altero illo loco hujus Libri, ubi ait *Cæsar*, [*non solùm* urbibus, *sed penè* vicis castellísque *singulis &c.*] Verùm neque hæc placet emendatio; quoniam, ut *civitates* intelligantur *urbes*, id demum non est Cæsareanæ locutionis. Quid si hoc tandem modo scribamus? [*ut vicis castellísque bene meritæ civitatis*, TUTO *essent* (scil. Cæsaris castra) *præsidio.*] Vel, [*ut* (Cæsaris castra) *castellis vigiliísque* (suis,) *bene meritæ civitati* TUTO *essent* (habent enim ómnes MSS *essent* non *esset*,) *præsidio.*] Certè hæc conjectura multò propiùs, quàm aliorum omnium, à vestigiis Manuscriptorum abest: Et vox [*tutum*] tam potest latinè ad [*præsidium*] referri, quàm ad [*civitatem.*] Sic enim infra in hoc ipso libro, *Portum* appellat Cæsar *tutissimum*. Judicet Lector Eruditus.

25 *Facit:*] Sic Scaliger & Recentiores omnes. Sed ex MSS Reg. & Elienf. & Editt. Vett. restituendum, *fecit*; propter id quod sequitur, *conduxit*.

26 *Impositis,*] Ita restituit D. Vossius ex MSS suis, & Davisius ex MSS Brant. & Elienf. & Editt. Vett. Quibuscum facit & MS Regius. Scaliger & Recentiores minùs eleganter ediderunt, [*positis.*]

27 *Quantam navium facultatem habebat, naves solvit.*] Faërnus emendat, [*quam tum navium facultatem* &c.] Ciacconius, [*quamprimùm navigandi facultatem* &c.] Scaliger. [*quantum navium habebat, naves solvit.*] D. Vossius, *quantum navium habebat, solvit*;] vel, [*quantum* (sive *quantum*) *navium facultatem habebat, solvit*;] illúdque [*naves* solvit,] à glossemate esse, certum existimat. Verùm antecedentem, in posteriori parte sententiæ isto modo repetere, non multùm à *Cæsaris* consuetudine abhorret. Reponit igitur Davisius, [*QUARUM navium facultatem habebat, naves solvit.*] Ego nullam omnino emendationem opus esse existimo; sed, mutatâ solummodo *distinctione*, totam periodum hoc modo scribendam: [*Kalenus, legionibus —— in naves impositis, (ut erat præceptum à Cæsare,) quantam* (vel *quantum*) *navium facultatem habebat*; *naves solvit.*] Aptiùs enim cohærere videntur ista, [*legiones in naves imposuit, quantum navium facultatem habebat*;] quàm ista, [*quantam navium facultatem habebat, naves solvit.*]

consilio administrabatur; [28] delata Oricum, à Bibulo expugnata est: Qui de servis liberísque omnibus ad impuberes supplicium sumit, ad unum interficit. Ita, exiguo tempore, [29] magno casu totius exercitûs salus constitit.

Ante Chr. XLVIII. U. C. Varr. DCCVI.

§ XIII. *Classis Pompeiana, rerum omnium difficultate laborat.*

Bibulus, ut supra demonstratum est, erat cum classe ad Oricum: Et, sicut mari portubúsque Cæsarem prohibebat; ita ipse omni terrâ earum regionum prohibebatur: Præsidiis enim dispositis, omnia littora à Cæsare tenebantur; neque lignandi, neque aquandi, neque naves ad terram religandi, potestas fiebat. Erat res in magnâ difficultate; summísque angustiis rerum necessariarum premebantur; adeò ut cogerentur, sicuti reliquum commeatum, ita ligna atque aquam Corcyrâ navibus onerariis supportare. Atque uno etiam tempore accidit, ut difficilioribus usi tempestatibus; ex pellibus, quibus erant tectæ naves, nocturnum excipere rorem cogerentur. Quas tamen difficultates patienter & æquo animo ferebant: neque sibi nudanda littora, & relinquendos portus existimabant. Sed quum essent in quibus demonstravi angustiis, ac se Libo cum Bibulo conjunxisset: loquuntur ambo ex navibus cum M. Acilio & Statio Murco legatis; quorum alter oppidi muris, alter præsidiis terrestribus præerat: velle se de maximis rebus cum Cæsare loqui, " si sibi ejus facultas detur." Huc addunt pauca, rei confirmandæ caussâ; ut de compositione acturi viderentur. Interim postulant, ut sint induciæ; atque ab iis impetrant. Magnum enim, quod [30] afferebant, videbatur; & Cæsarem id summè sciebant cupere; [31] & profectum aliquid Bibuli mandatis existimabatur.

§ XIV. *Colloquia de pace, irrita.*

Cæsar, eo tempore cum legione unâ profectus ad recipiendas ulteriores civitates; & rem frumentariam expediendam, quâ anguste utebatur; erat ad Buthrotum, oppositum Corcyræ. Ibi ab Acilio certior & Murco per litteras factus de postulatis Libonis & Bibuli,

28 *Delata Oricum, à Bibulo expugnata est:*] Ita edidimus ex Editt. Florent. & Gryphii. Sensúsque est, [cùm esset *delata Oricum, à Bibulo expugnata est.*] Locutio hujusmodi ἀσύνδετος, quàm sit Cæsari familiaris, vide supra ad *pag.* 43. *lin.* 24. Vulgg. [*delata Oricum,* atque *à Bibulo expugnata est.*]

29 *Magno casu*] Codices nonnulli, *magnóque casu.* Quod sententiam turbat.

30 *Afferebant.*] Scaliger & Recentiores ediderunt, *asserebant.* Sed longè præstat vulgata Lectio: Quam ex MS Elienf. & Editt. Vett. reduxit Davisius: Firmátque MS Regius.

31 *Et profectum aliquid* Bibuli *mandatis*] Emendant Viri docti, Canterus, Ciacconius, D. Vossius, Cellarius, alíique; [Vibulli *mandatis:*] Quæ mandata supra commemoraverat *Cæsar,* data *Vibullio* ad *Pompeium* perferenda. Hotomannus tamen mavult, [perfectum iri *aliquid* Bibuli *mandatis:*] Et in MS Regio est [*profecturum aliquid* de Bibuli *mandatis.*] Sed hæc paullò languidiora sunt. Prior igitur recipienda est emendatio. Nisi fortè vulgata lectio eam in sententiam accipi possit, ut dicatur aliquid etiam *hoc* profectum existimari, quòd *Bibulus* mandata omnino *haberet* ad *Cæsarem* perferenda.

Ante Chr. XLVIII. U. C. Varr. DCCVI.

Bibuli, legionem relinquit; ipse Oricum revertitur. Eò quum venisset, evocantur illi ad colloquium. Prodit Libo, atque excusat Bibulum, quòd, "is iracundiâ summâ erat, inimicitiásque habebat "etiam privatas cum Cæsare ex ædilitate & præturâ conceptas: ob "eam rem colloquium vitâsse; ne res maximæ spei maximæque "utilitatis, ejus iracundiâ impedirentur. Pompeii summam esse ac "fuisse semper voluntatem, ut componeretur, atque ab armis dis-"cederetur: Sed potestatem se ejus rei nullam habere, propterea "quòd de concilii sententiâ summam belli rerúmque omnium "Pompeio permiserint. Sed, postulatis Cæsaris cognitis, missuros "ad Pompeium; atque illum reliqua per se acturum, hortantibus "ipsis. Interea manerent induciæ, dum ab illo rediri posset; néve "alter alteri noceret." Huc addit pauca de caussâ, & de copiis auxiliísque suis. Quibus rebus neque tum respondendum Cæsar existimavit; neque nunc, ut memoriæ prodatur, satìs caussæ putamus. Postulabat Cæsar, ut "legatos sibi Pompeium sine peri-"culo mittere liceret; idque ipsi fore reciperent, aut acceptos per "se ad eum perducerent. Quod ad inducias pertineret; sic belli "rationem esse divisam, ut illi classe naves auxiliáque sua impedi-"rent, ipse ut aquâ terrâque eos prohiberet. [32] Si hoc sibi remitti "vellent, remitterent ipsi de maritimis custodiis; sin illud tenerent, "se quoque id retenturum. [33] Nihilominùs tamen agi posse de "compositione, ut hæc non remitterentur; [34] neque hanc rem "esse impedimenti loco." Illi neque legatos Cæsaris recipere, neque periculum præstare eorum, sed totam rem ad Pompeium rejicere; unum instare de induciis, vehementissiméque contendere. Quos ubi Cæsar intellexit, præsentis periculi atque inopiæ vitandæ causâ, omnem orationem instituisse; neque ullam spem, aut conditionem pacis afferre; ad reliquam cogitationem belli sese recepit.

BIBULUS

32 *Si*] Scaliger & plerique, [*Et si* &c.] Sed Vossius, fide trium MSS elegantiùs delet illud [&.]

33 *Nihilominùs tamen*] Meritò hic miratur Davisius inscitiam Hotomanni, qui vocem [*tamen*] contra omnium MSS fidem delendam censuit; cùm phrasis ista [*nihilominùs tamen*] vel [*nihilo tamen minùs*] & optimis sit Auctoribus & Cæsari ipsi non inusitata.

34 *Neque hanc rem esse impedimenti loco. Illi &c.*] Cùm in MS Eliensi (necnon in MS Reg.) & in Editt. Vett. scriptum sit, [*neque hanc rem* illis *esse &c.*] legendum existimat Davisius, (quomodo & in MS Vossii scriptum repperi,) [*neque hanc rem* illi (scil. *compositioni*) *esse impedimenti loco*:] Qui quidem Sensus satis est bonus. Cæterum attentiùs libros inspicienti, occurrit; quibus in Codicibus scriptum est [*rem* illis *esse*] vel [*rem* illi *esse*,] in eis omnibus statim, post duo sequentia vocabula, deesse vocem [*Illi*] à quâ proxima sententia exorditur. In istis igitur libris ea vox inde transposita solummodo videtur: Et proinde quæri potest, annon Lectio vulgata potiùs sit retinenda.

BIBULUS multos dies terrâ prohibitus, & graviore morbo ex frigore ac labore implicitus; quum neque [35] curari posset, neque susceptum officium deserere vellet, vim morbi sustinere non potuit. Eo mortuo, ad neminem unum summa imperii [36] redit; sed separatim suam quisque classem ad arbitrium suum administrabat. Ante Chr. XLVIII. U. C. Varr. DCCVI.

VIBULLIUS; sedato tumultu, quem repentinus adventus Cæsaris concitaverat; [37] ubi primùm, rursus adhibito Libone & L. Lucceio & Theophane, (quibuscum communicare de maximis rebus Pompeius consueverat,) de mandatis Cæsaris agere instituit; eum, ingressum in sermonem, Pompeius interpellavit, & loqui plura prohibuit. "Quid mihi," inquit, "aut vitâ aut civitate "opus est, quam beneficio Cæsaris habere videbor? cujus rei opi- "nio tolli non poterit, quum in Italiam, ex quâ profectus sum, "[38] reductus existimabor." Bello perfecto, ab iis Cæsar hæc [39] dicta cognovit, qui sermoni interfuerunt: Conatus tamen nihilo minùs est aliis rationibus per colloquia de pace agere.

§ XV. *Bibulus classis Pompeianæ præfectus, moritur.*

§ XVI. *Pompeii responsum ad legationem Cæsaris de pace.*

INTER bina castra Pompeii atque Cæsaris, unum flumen tantùm intererat Apsus: Crebraque inter se colloquia milites habebant; neque ullum interim telum, per pactiones colloquentium, transjiciebatur. Mittit P. Vatinium legatum, ad ripam ipsam fluminis: qui

§ XVII. *Colloquia alia de pace, irrita.*

X

35 *Curari*] *Cura* debita in eo *adhiberi*, quò *sanari* posset.

36 *Redit*;] Scribendum, *rediit*, vel *redît*; propter sequentem, *administrabat*.

37 Ubi *primùm. rursus adhibito Libone ——, agere instituit; eum —— Pompeius interpellavit.*] Meritô hîc reprehendit D. Vossius Ursinum, qui vocem [*Rursus*] sine causâ delendam voluit: Nam & *priùs* adhibitus fuerat, *Libo* §. 13. Sed & ipse Vossius in errorem incidit graviorem. Nam voces illas, *ubi primùm*; (tanquam si [*ubi primùm INSTITUERAT*,] non [*ubi primùm INSTITUIT*,] scriptum fuisset;) ita interpretatur, ac si significarent jam *antè* narratam fuisse aliquam *Vibullii* cum *Pompeio* de Cæsaris mandatis collocutionem. At verò voces istæ nihil tale præ se ferunt. Etenim idem planè sonant, ac [*simul primùm*] vel [*simul primùm ac.*] Neque locum hic habere potest, [*IBI primùm,*] quod iste Vir doctissimus reponendum vellet. Neque enim quicquam est, quò illud [*ibi*] referatur; nisi [*ibi primùm*] positum fingatur pro [*tum primùm:*] Quomodo si hoc in loco scriptum fuisset, tunc & in posteriori quidem parte sententiæ, pro [*cum —— Pompeius interpellavit*,] scribendum fuisset, [*Quem —— Pompeius interpellavit*;] id quod in duobus se MSS repperisse testatur Vir doctissimus. Interim verò longè præstat & Latinitate & Sensu lectio vulgata.

38 —— *reductus existimabor. Bello perfecto, ab &c.*] Duobus modis interpungi potest hic locus. Scribi enim potest vel, [—— *reductus existimabor. Bello perfecto, ab &c.*] vel, [— *reductus existimabor. Bello perfecto.*] [*Ab &c.*] Neutrum malè. Pro *priore* tamen interpungendi ratione facit similis locutio infra, §. 49. *ut postea, confecto bello, reperiebamus*; & rursum §. 51. *ut postea, bello confecto, cognitum est.* Pro *posteriore* facit illud quod sequitur, *nihilo minus.*

39 *Dicta*] MSS nonnulli; *facta.*

Ante Chr. XLVIII. U. C. Varr. DCCVI.

qui ea, quæ maximè ad pacem pertinere viderentur, ageret; & crebrò magnâ voce pronunciaret, "licerétne civibus ad cives de pace "[40] legatos mittere? quod etiam * fugitivis ab saltu Pyrenæo, "† prædonibúsque licuisset: Præsertim, [41] ut id agerent, ne cives "cum civibus armis decertarent." Multa suppliciter locutus, ut de suâ atque omnium salute debebat; silentióque ab utrisque militibus auditus; responsum est ab alterâ parte, "A. Varronem profiteri se "alterâ die ad colloquium venturum; [42] atque unà etiam utrim"que admodum tutò legati venire, &, quæ vellent, exponere pos"sent;" certúmque ei rei tempus constituitur. Quò quum esset postero die ventum, magna utrimque multitudo convenit: magnáque erat ejus rei exspectatio, atque omnium intenti animi ad pacem esse videbantur. Quâ ex frequentiâ, T. Labienus [43] prodit; summissâ oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatinio incipit. Quorum mediam orationem interrumpunt undique subitò tela immissa; quæ ille, obtectus armis militum, vitavit: Vulnerantur tamen complures; in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius centuriones, milités que nonnulli. Tum Labienus; "Desinite "ergo de compositione loqui: Nam nobis, nisi Cæsaris capite re"lato, pax esse nulla potest."

*Ante Chr. LXX. U. C. Varr. DCLXXXIV.

† Ante Chr. LXVII. U. C. Varr. DCLXXXVII

§ XVIII. *Motus in urbe Româ.*

IISDEM temporibus Romæ M. Cœlius Rufus prætor, caussâ debitorum susceptâ, initio magistratûs tribunal suum juxta C. Trebonii prætoris urbani sellam collocavit: Et, si quis appellâsset de æstimatione, & de solutionibus quæ per arbitrum fierent, ut Cæsar præsens constituerat; fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat æquitate decreti, & humanitate Trebonii, qui his temporibus clementer & moderatè jus dicendum existimabat; ut reperiri non posset, à quibus initium appellandi nasceretur. Nam fortasse inopiam excusare, & calamitatem aut propriam suam aut temporum queri, & difficultates auctionandi proponere, etiam mediocris est animi: Integras verò tenere possessiones, qui se debere fateantur; cujus animi aut cujus

40 *Legatos*] Cùm in plerisque MSS scriptum sit, [duos *legatos*:] conjicit D. Vossius legendum, [tutò *legatos*.] Sic enim jam infra; [*admodum* tutò *legati venire*.]

41 Ut *id agerent*,] Codices nonnulli, [cùm *id agerent*.] Quæ lectio æquè bona.

42 Atque *unà etiam*] *D. Vossio* nullus persuaserit, verba hæc integra esse. Reponit igitur, [*UTQUE unà etiam*] Atqui id nihil mutat. Nam, [Atque *unà etiam*,] (si subintelligatur, *UT*; ut manifestò subintelligitur;) idem planè est quòd, [Utque *unà etiam*.] Reverâ igitur integra sunt hæc verba. Nec durior est constructio, [*se venturum, atque etiam tutò legati venire possent*;] quàm, quod proximè præcessit, [*silentio auditus*; *responsum est* &c.] Cujusmodi locutiones apud Ciceronem alióśque optimos Authores interdum reperiuntur. Neque dissimilis constructio est, quæ occurrit infra. § 69. [*placere sibi,—ternas tabellas dari*; —*sententiásque de singulis ferrent*.]

43 *Prodit*;] Ita scribendum propter sequentem, *incipit*. In Editis est, *prodiit*.

cujus impudentiæ est? [44] Itaque, hoc qui postularet, reperiebatur nemo. Atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior inventus est Cœlius. [45] Et, ab hôc profectus initio; ne frustra ingressus turpem caussam videretur, legem promulgavit, [46] ut sexies seni dies sine usuris creditæ pecuniæ solvantur.

Ante Chr. XLVIII. U. C. *Varr.* DCCVI.

§ XIX.

QUUM resisteret Servilius consul, reliquíque magistratus; & minus opinione suâ efficeret: ad hominum excitanda studia, sublatâ priore lege, duas promulgavit; unam, quâ mercedes habitationum annuas conductoribus donavit; alteram, tabularum novarum. Impetúque multitudinis in C. Trebonium facto, & nonnullis vulneratis; eum de tribunali deturbavit. De quibus rebus, Servilius consul ad Senatum retulit; Senatúsque Cœlium ab Rep. removendum censuit. Hôc decreto eum Consul Senatu prohibuit, & concionari conantem de rostris deduxit. Ille, ignominiâ & dolore permotus, palam se proficisci ad Cæsarem simulavit; clam nunciis ad Milonem missis, qui, Clodio interfecto, eo nomine erat damnatus: Atque, eo in Italiam evocato, quòd magnis muneribus datis, gladiatoriæ familiæ reliquias habebat; sibi conjunxit: Atque eum in Turinum ad sollicitandos pastores præmisit. Ipse, quum Cassilinum veniret; unóque tempore signa ejus militaria atque arma Capuæ essent comprehensa, familia Neapoli visa, atque proditio oppidi appareret: patefactis consiliis, exclusus Capuâ, & periculum veritus, quòd conventus arma ceperat, atque eum hostis loco habendum existimabat; consilio destitit, atque eo itinere sese avertit.

§ XX.

INTERIM Milo, dimissis circum municipia litteris, "ea, quæ "faceret, jussu atque imperio facere Pompeii, quæ mandata ad "se [47] per Bibulum delata essent;" quos ex ære alieno laborare arbitrabatur, sollicitabat. Apud quos quum [48] proficere nihil posset;

44 *Itaque, hoc qui postularet, &c.*] Sic MSS Reg. Elienſ. & Vossii: concinniùs quàm quod in Editis est, *Itaque, qui hoc postularet, &c.*

45 Et, *ab hoc profectus initio*;] Emendat Ciacconius, *sed*; Davisius, *at*. Sed nihil opus. Non enim oppositio est, sed continuata narratio factorum ejusdem generis: [*Durior inventus est Cœlius. Et ab hoc profectus initio*; ———*legem promulgavit &c.*]

46 *Ut sexies seni dies sine usuris creditæ pecuniæ solvantur.*] Locus corruptus & planè desperatus. D. Vossius ex conjecturâ emendat, [*ut sex (potius senûm) mensium die*] J. F. Gronovius, [*ut semisse in dies &c.*] Quæ quidem conjectura paullò melior videtur. Sed nihil incertius.

47 *Per Bibulum*] Mirè hîc lapsus est Vir doctissimus D. Vossius; qui [*Vibullium*] reponit. Erat enim *Vibullius* missus à *Cæsare* ad *Pompeium*, non à *Pompeio* ad *Milonem*. Omnino igitur retinendum, [*Bibulus.*] Quod enim ait Vossius, *Bibulum* jam *mortuum* esse, & prætereà *semper in mari* fuisse; præoccupat rectè Hotomannus; non hæc ad *Milonem* à *Pompeio* per *Bibulum* mandata, *paucis illis diebus* delata significari, sed *jam tum* cùm per *Italiam Bibulus* copias cogebat.

48 *Proficere nihil posset*;] MS Reg. & Edit. Rom. *proficeret nihil.*

Ante Chr. XLVIII. U.C. Varr. DCCVI.

set; quibusdam solutis ergastulis, Cosam in agro Turino oppugnare cœpit. Eò quum à Q. Pædio prætore, cum legione **; [49] lapide ictus ex muro, periit. Et Cœlius profectus, ut dictitabat, ad Cæsarem; pervenit Thurios. Ubi, quum quosdam ejus municipii sollicitaret; equitibúsque Cæsaris Gallis atque Hispanis, qui eò præsidii caussâ missi erant, pecuniam [50] polliceretur; ab iis est interfectus. [51] Itaque magnarum initia rerum, quæ [52] occupatione magistratuum & temporum sollicitam Italiam habebant; celerem & facilem exitum habuerunt.

§ XXI. *Libo, Pompeianus, cum classe portum Brundisinum obsidet.*

Libo, profectus ab Orico cum classe, cui præerat, navium L; Brundisium venit: Insulámque, quæ contra Brundisinum portum est, occupavit: quòd præstare unum locum arbitrabatur, quà necessarius nostris erat egressus, quàm omnium littora ac portus custodiâ clausos teneri. Hic repentino adventu naves onerarias quasdam nactus incendit, & unam frumento onustam abduxit; magnúmque nostris terrorem injecit; & noctu militibus & sagittariis in terram expositis, præsidium equitum dejecit; & adeò loci opportunitate profecit, ut ad Pompeium litteras mitteret; "naves reliquas, si vellet, subduci & refici juberet; suâ classe auxilia sese Cæsaris prohibiturum."

§ XXII. *Sed, Antonii virtute & diligentiâ, obsidionem omittere cogitur.*

Erat eo tempore Antonius Brundisii; qui, [53] virtute militum confisus, scaphas navium magnarum circiter IX, cratibus pluteísque contexit; eóque milites delectos imposuit; atque eas in littore pluribus locis separatim disposuit; navésque triremes II, quas Brundisii faciendas curaverat, per caussam exercendorum remigum, ad fauces portûs prodire jussit. Has quum audaciùs progressas Libo vidisset; sperans intercipi posse, quadriremes V ad eas misit: Quæ quum navibus nostris appropinquâssent, nostri veterani in portum refugerunt; illi, studio incitati, incautiùs sequebantur. [54] Jam ex omnibus partibus subitò Antonianæ scaphæ, signo dato, se in hostes inci-

49 *Lapide ictus ex &c.*] Sic MSS Reg. & Eliensis. Vulgg. *lapide ictus* esset *ex &c.*] Quæ vox [*esset*] ideò inserta videtur, ut referri posset ad præcedentem *Eò quum:* Id quod, eâdem de caussâ, in quibusdam Codicibus mutatum est in *Is quum.* Sed videtur illud [*Eò quum*] potius initium esse prioris sententiæ, cujus pars posterior interierit.

50 *Polliceretur;*] MSS Reg. & Vossii & Edit. Rom. *pollicitaretur.* Quod paullò majorem habet Emphasin.

51 *Itaque*] MSS Elienf. & Vossii, *Ita.* Quod fortè elegantius.

52 *Occupatione magistratum & temporum*] Non contemnenda D. Vossii conjectura, qui suspicatur vocem aliquam intercidisse; *occupatione magistratuum, & temporum **.*]

53 Virtute *militum confisus,*] In Editis, *virtuti.* Sed MSS Reg. Elienf. & Vossii habent *virtute.* Quam constructionem & Cæsari familiariorem esse, exemplis ostendit Davisius.

54 Jam *ex &c.*] Vossius malit, [Tum *ex &c.*] Sed MS Reg. & Edit. Rom. habent, [*NAM ex &c.*] Quæ demum vera fortasse poterit

incitaverunt; primóque impetu unam ex his quadriremem, cum remigibus defensoribúsque suis, ceperunt; reliquas turpiter fugere coëgerunt. Ad hoc detrimentum accessit, ut equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis, aquari prohiberentur: quâ necessitate & ignominiâ permotus Libo discessit à Brundisio, obsessionémque nostrorum omisit.

Ante Chr. XLVIII. U. C. *Varr.* DCCVI.

§ XVIII. *Antonius & Kalenus copias suas Brundisio, mirâ felicitate, navibus ad Cæsarem transvebunt.*

[55] MULTI jam menses transierant, & hiems jam præcipitaverat; neque Brundisio naves legionésque ad Cæsarem veniebant: Ac nonnullæ ejus rei prætermissæ occasiones Cæsari videbantur; quòd certè sæpe flaverant venti, quibus necessariò committendum existimabat. Quantóque ejus amplius processerat temporis; tanto erant alacriores ad custodias, qui classibus præerant; majorémque fiduciam prohibendi habebant: & crebris Pompeii litteris castigabantur, "quoniam primò venientem Cæsarem non prohibuissent, ut "reliquos ejus exercitus impedirent." [56] Duriúsque quotidie tempus ad transportandum lenioribus ventis exspectabant. Quibus rebus permotus Cæsar, Brundisium ad suos severiùs scripsit, [57] ut nacti idoneum ventum, ne occasionem navigandi dimitterent, si vel ad littora Apolloniatium cursum dirigere, atque eò naves ejicere possent.

esse Lectio. Est enim ratio connexa cum præcedente vocabulo, [*incautiùs*.] Quod cùm non adverterint Librarii, nec illud [*Nam*] connectere potuerint eum præcedente [*sequebantur*,] mutârunt id in [*Jam*.]

55 *Multi jam menses transierant*,] Cùm Cæsar *Brundisio* solverit pridie Non. Januarias; hîc autem aiat præcipitâsse jam hyemem, multósque interea menses transîsse; id quod fieri non potest: Existimat D. Vossius Cæsarem, non quod res erat, sed pro suo desiderio scripsisse; *multósque menses* scilicet *transîsse* ideo dicere, quia suo impatienti desiderio multum videbatur id temporis, quod reverâ erat paullum. Sed præstat fortasse *Cellarii* explicatio, qui *multos* istos *menses* accipit, non à transitu *Cæsaris*, sed ab ineunte hyeme. Quanquam & erunt fortasse, quibus, ut duo tresve menses *multi* dicantur, non adeò dura esse videatur locutio.

56 *Duriúsque quotidie tempus ad transportandum lenioribus ventis exspectabant*.] Videntur mihi valde errare, qui hoc [*exspectabant*] interpretantur [*sperabant*;] quia facilius scilicet fuerit vitare custodias sævâ tempestate, quàm molliori. Illud potius mihi videtur dicere *Cæsar*; moram suorum idcirco justiorem habuisse reprehensionem, quòd durius quotidie tempus, & quo venti ad transportandum leniores rariùs flarent, esset jam pro anni tempestate exspectandum.

57 *Ut —— dimitterent*, si vel *ad littora Apolloniatium cursum dirigere*, atque *eò naves ejicere possent*.] Hanc lectionem intulit Hotomannus & Davisius, ex Editt. Vett. & MSS suis. Quibuscum consentiunt MSS Reg. & Vossii. Nisi quòd in MSS corruptè sit [*sive*] pro [*si vel*;] & [*elicere*] vel [*eligere*,] pro [*ejicere*.] Edit. Aldina, & Amstelædamensis nupera, & Cellarii, exhibent; [*ut —— dimitterent*; & ad Oricum sive *ad littora —— dirigerent*, quòd *eò naves*, *&c*.] Sed voces istæ, [*& ad Oricum*,] in MSS non comparent; & præterea, (ut rectè adnotat Davisius,) *Oricum* semper ferè adversariorum

Ante Chr. XLVIII. U. C. Varr. DCCVI.

Hæc à custodiis classium loca maximè vacabant, quòd se [58] longiùs portubus committere non auderent.

§ XXIV. ILLI, adhibitâ audaciâ & virtute, administrantibus M. Antonio & Fusio Kaleno, multùm ipsis militibus hortantibus, neque ullum periculum pro salute Cæsaris recusantibus; nacti Austrum, naves solvunt; atque alterâ die Apolloniam Dyrrhachiúmque prætervehuntur. Qui quum essent ex continenti visi; C. Coponius, qui Dyrrhachii classi Rhodiæ præerat, naves ex portu educit; &, quum jam nostri remissiore vento appropinquâssent, idem Auster increbuit, nostrísque præsidio fuit. Neque verò ille ob eam caussam conatu desistebat; sed labore & perseverantiâ nautarum, se vim tempestatis superare posse sperabat; prætervectósque Dyrrhachium magnâ vi venti, nihilo secius sequebatur. Nostri, usi fortunæ beneficio, tamen impetum classis timebant, si fortè ventus remisisset. Nacti portum, qui appellatur Nymphæum, ultra Lissum millia passuum III; eò naves introduxerunt: (qui portus ab Africo tegebatur, ab Austro non erat tutus:) leviúsque tempestatis, quàm classis, periculum æstimaverunt. Quò simul atque intus est itum; incredibili felicitate Auster, qui per biduum flaverat, in Africum se vertit. Hîc subitam commutationem fortunæ videre licuit: Qui modò sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat; qui nostris navibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. Itaque, tempore commutato, tempestas & nostros texit & naves Rhodias afflixit; ita ad unam constratæ omnes, numero XVI, eliderentur & naufragio interirent; & ex magno remigum propugnatorúmque numero, pars ad scopulos allisa interficeretur, pars à nostris [59] distraheretur: Quos omnes conservatos Cæsar domum remisit.

§ XXV. NOSTRÆ naves II, tardiùs cursu confecto, in noctem conjectæ; quum ignorarent quem locum reliquæ cepissent, contra Lissum in anchoris constiterunt. Has, scaphis minoribúsque navigiis compluribus summissis, Otacilius Crassus, qui Lissi præerat, expugnare parabat; Simul de deditione eorum agebat, & incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera navis, ducentos viginti ex legione tironum sustulerat: altera, ex veteranâ [60] paullò minùs ducentis se com-

versariorum classibus obsidebatur, ut nullo modo probabile sit portum istum appetituros. Scaliger & plerique ediderunt, [*ut —— dimitterent, si vel ad littora Apolloniatium cursum* dirigerent; *quòd eò &c.*] Quâ in Lectione vitiosum illud, quòd [*dirigerent*] ponatur vix Latinè, pro [*dirigere possent.*]

58 *Longiùs portubus*] Hoc est; longiùs à portubus.

59 *Distraheretur:*] hoc est, dispersi caperentur. Codex Ursini habet, *detraheretur*. Davisius emendat; *extraheretur*. Sed fortè nihil opus. Si enim, [*distraheretur,*] in eam, quam dixi, sententiam accipi possit; sanus erit hic locus sine manu medicâ.

60 *Paullò minùs ducentis se compleverat.*] Voces [*se compleverat*] in quibusdam Codicibus desiderantur.

Eas-

completerat. Hîc cognosci licuit, quantum esset hominibus præsidii in animi firmitudine. Tirones enim, multitudine navium perterriti, & salo nauseâque confecti, jurejurando accepto, nihil iis nocituros hostes; se Otacilio dediderunt. Qui omnes ad eum perducti; contra religionem jurisjurandi, in ejus conspectu crudelissimè interficiuntur. At veteranæ legionis milites, item conflictati & tempestatis & sentinæ vitiis, non ex pristinâ virtute remittendum aliquid putaverunt: sed, tractandis conditionibus, & simulatione deditionis, extracto primo noctis tempore; gubernatorem in terram navem ejicere cogunt: Ipsi, idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt; & luce primâ, missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem oræ maritimæ [61] asservabant, circiter CD, quíque eos armati ex præsidio secuti sunt; se defenderunt: Et, nonnullis eorum interfectis, incolumes ad nostros sese receperunt. Ante Chr. XLVIII. U. C. Varr. DCCVI.

Quo facto; conventus civium Romanorum qui Lissum obtinebat, quod oppidum iis antea Cæsar attribuerat muniendúmque curaverat, Antonium recepit omnibúsque rebus juvit. Otacilius sibi timens oppido fugit, & ad Pompeium pervenit. [62] Expositis copiis Antonius; quarum erat summa, veteranorum III legionum, uniúsque tironum, & equitum DCCC; plerasque naves in Italiam remittit, ad reliquos milites equitésque transportandos: Pontones, quod est genus navium Gallicarum, Lissi [63] relinquit; hôc consilio, ut, si fortè Pompeius, vacuam existimans Italiam, eò transjecisset exercitum; quæ opinio erat edita in vulgus; aliquam Cæsar ad insequendum facultatem haberet. Nunciósque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, & quid militum transvexisset. § XXVI.

Eásque rectè abesse, utpote inepti cujusdam hominis additamentum, censuit, post *Scaligerum*, *Davisius*. Veruntamen in eam potius partem propendeo, ut eas retinendas existimem; quoniam, etsi ferri quodam modo posse videtur, ut illud [*paullò minùs ducentis*] referatur ad præcedentem [*sustulerat*; tamen si id ita esset, crediderim potius scriptum fuisse Cæsarem, [*paullò minùs DUCENTOS*.]

61 *Asservabant*] Codices nonnulli; *observabant*. Quod idem est.

62 *Expositis copiis*] Ita restituendum vidit Faërnus. Vel fortè, [*Expositis* omnibus *copiis*;] ut conjecit Ciacconius. Quod habent MSS & Editi omnes, [Ex *omnibus copiis*;] sententia planè est nulla.

63 *Relinquit*;] Ita reposuit Davisius (cùm in Vulgatis sit *reliquit*,] ex MS Elienf. & Editt. Vett. Quibuscum faciunt MSS Reg. & Vossii. Quod & postulare videtur temporum ratio, propter præcedentem [*remittit*,] & sequentem [*mittit*.] In eâdem tamen periodo usurpantur [*transjecisset*] & [*haberet*] quæ scribi potuissent [*transjecerit*] & [*habeat*:] Quæ Temporum mutatio exinde est, quòd tanquam præsens narretur res præterita.

Ante Chr. XLVIII. U.C. Varr. DCCVI.

§ XXVII. *Pompeius, ne duobus circumcludatur exercitibus Asparagium recedit.*

HÆC eodem ferè tempore Cæsar atque Pompeius cognoscunt. Nam prætervectas Apolloniam Dyrrhachiúmque naves viderant; ipsi iter secundum eas terrâ direxerant: sed quò essent [64] eæ delatæ, primis diebus ignorabant. Cognitâque re, diversa sibi ambo consilia capiunt; Cæsar, ut quamprimùm se cum Antonio conjungeret; Pompeius, ut venientibus in itinere se opponeret, [65] & si imprudentes ex insidiis adoriri posset. Eodemque die uterque eorum ex castris stativis à flumine Apso exercitum educunt: Pompeius clam, & noctu; Cæsar palam, atque interdiu. Sed Cæsari circuitu majore iter erat longius, adverso flumine, ut vado transire posset: Pompeius, quia expedito itinere flumen ei transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit; atque, ubi eum appropinquare cognovit, idoneum locum nactus, ibi copias collocavit: suósque omnes castris continuit, ignésque fieri prohibuit; quò occultior esset ejus adventus. Hæc ad Antonium statim per Græcos deferuntur. Ille, missis ad Cæsarem nunciis, unum diem sese castris tenuit: altero die, ad eum pervenit Cæsar. Cujus adventu cognito, Pompeius, ne duobus circumcluderetur exercitibus, ex eo loco discedit; omnibúsque copiis ad Asparagium Dyrrhachinorum pervenit, atque ibi idoneo loco castra ponit.

§ XXVIII. *Scipio Pompeianus, in Asiâ tyrannicè se gerit.*

HIS temporibus Scipio, detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis, [66] sese Imperatorem appellaverat. Quo facto, civitatibus tyrannísque magnas imperaverat pecunias: item à publicanis [67] suæ provinciæ debitam biennii pecuniam exegerat, & ab eisdem insequentis anni mutuam præceperat; equitésque toti provinciæ imperaverat. Quibus coactis; finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paullo antè M. Crassum imperatorem interfecerant & M. Bibulum in obsidione habuerant; legiones equitésque ex Syriâ deduxerat. Summâque in sollicitudine ac timore Parthici belli [68] in provinciam quum venisset, ac nonnullæ militum voces audirentur; "sese, contra hostem si ducerentur, ituros; contra civem "& consulem, arma non laturos;" deductis Pergamum atque in locupletissimas urbes in hiberna legionibus, maximas largitiones fecit; &, confirmandorum militum causâ, diripiendas iis civitates dedit. Interim acerbissimè imperatæ pecuniæ totâ provinciâ exige-

64 *Eæ delatæ,*] Editi nonnulli, [*eæ* quadringentæ *delatæ.*] Pro quo ingeniosissimè Davisius rescribendum existimat, [*eæ* vi venti *delatæ*] Librarios enim duas priores litteras τῦ [*vi venti,*] notam numeralem arbitratos; indéque in Editis quibusdam Veteribus natum, [*quatuorcentæ.*]

65 *Et si*] Codices nonnulli [*& sic.*] Sed verior est lectio, [*& si.*] Cujus vis ea est, ac si dixisset [*& ut videret utrum &c.*]

66 *Sese Imperatorem appellaverat.*] Ridet nimirùm *Cæsar Scipionem*, qui, non utique præclaris rebus gestis, sed detrimentis quibusdam acceptis, sese Imperatorem appellâsset.

67 *Suæ provinciæ*] Syriæ.

68 *In provinciam*] Asiam; per quam *Scipio* jam ex *Syriâ* regrediens, transibat in *Græciam* ad *Pompeium.*

exigebantur. Multa præterea generatim ad avaritiam excogitabantur. In capita singula servorum ac liberorum, tributum imponebatur. Columnaria, ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, vecturæ, imperabantur. Cujus modò rei nomen reperiri poterat, hoc fatìs esse ad cogendas pecunias videbatur. Non solùm urbibus, sed penè vicis castellísque singulis cum imperio præficiebantur. Qui horum quid acerbissimè crudelissiméque fecerat, is & vir & civis optimus habebatur. Erat plena lictorum & imperiorum provincia; differta præfectis atque exactoribus; qui, præter imperatas pecunias, suo etiam privato [69] compendio serviebant. Dictitabant enim, se, domo patriâque expulsos, omnibus necessariis egere rebus; ut honestâ præscriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad hæc gravissimæ usuræ, quod in bello plerumque accidere consuevit; universis imperatis pecuniis: Quibus in rebus, prolationem diei, donationem esse dicebant. Itaque æs alienum provinciæ, eo biennio multiplicatum est. Nec minùs ob eam caussam civibus Romanis ejus provinciæ, sed in singulos conventus singulásque civitates certæ pecuniæ imperabantur; mutuásque [70] illas ex SC. exigi dictitabant; [71] publicanis, utì [72] in sorte fecerant, insequentis anni [73] vectigal promutuum. Præterea Ephesi à Fano Dianæ depositas antiquitus pecunias Scipio tolli jubebat, [74] cæterásque ejus deæ statuas. Quum in Fanum ventum esset, adhibitis compluribus Senatorii ordinis, quos advocaverat Scipio, litteræ ei redduntur à Pompeio, " mare transîsse cum legionibus Cæ" sarem; properaret ad se cum exercitu venire, omniáque postha" beret." His litteris acceptis; quos advocaverat, dimittit; ipse iter in Macedoniam parare incipit: paucísque pòst diebus est profectus. Hæc res Ephesiæ pecuniæ salutem attulit.

Ante Chr. XLVIII. U. C. *Varr.* DCCVI.

§ XXIX. *Res gestæ à Cæsaris legatis, in Thessaliâ, Ætoliâ & Macedoniâ.*

CÆSAR, Antonii exercitu conjuncto; deductâ Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ caussâ posuerat; tentandas sibi provincias, longiúsque procedendum existimabat. Et, quum ad eum legati venis-

69 *Compendio*] Codices nonnulli, [*imperio compendio.*] Al. *imperio compendióque.*] Sed præstat vulgata Lectio.

70 Illas ex *S. C.*] MSS Reg. Elienf. & Vossii, & Editt. Vett. exhibent, [*ex illo S. C.*]

71 *Publicanis*, MS Reg. [à *publicanis.*] Quomodo supra, *pag.* 312. *lin.* 23. [à *publicanis — exegerat.*]

72 *In sorte*] hoc est, in *Syriâ*; quæ *Scipioni* sortitò obvenerat Provincia. Ut rectè annotavit Davisius.

73 *Vectigal* promutuum.] In MS Reg. & Edit. Rom. est, [*vectigal* pro mutuo.] Quod probat Cellarius, ut magis Cæsareanæ ætatis.

74 *Cæterásque ejus Deæ statuas.*] Codices nonnulli, [*cæteraque ejus diei constituta.*] Unde Ursinus legendum conjecit, [*certâque ei rei die constitutâ.*] Sed acutum id, magis quàm verum. Hotomannus emendat, [*certásque ejus Deæ statuas.*] Sed neque id opus. *Cæteræ* enim *statuæ*, intelligi possunt *cætera donaria pretiosa*, inter quæ erant *statuæ* &c. Retinenda itaque videtur vulgata Lectio.

Ante Chr. XLVIII. U. C. *Varr.* DCCVI. venissent ex Thessaliâ Ætoliâque, qui præsidio misso pollicerentur earum gentium civitates imperata facturas; L. Cassium Longinum cum legione Tironum, quæ appellabatur vigesima septima, atque equitibus CC, in Thessaliam; C. Calvisium Sabinum cum cohortibus V, paucisque equitibus, in Ætoliam misit: [75] Maximéque eos, quòd erant propinquæ regiones, de re frumentariâ ut providerent hortatus est. Cn. Domitium Calvinum cum legionibus duabus, XI & XII, & equitibus D, in Macedoniam proficisci [76] jussit; Cujus provinciæ ab eâ parte, quæ Libera appellabatur, Menedemus, princeps earum regionum, missus legatus, omnium suorum excellens studium profitebatur.

§ XXX. Ex his Calvisius, primo adventu summâ omnium Ætolorum receptus voluntate; præsidiis adversariorum Calydone & Naupacto [77] dejectis, omni Ætoliâ potitus est. Cassius in Thessaliam cum legione pervenit. Hîc quum essent factiones duæ, variâ voluntate civitatum utebatur. Egesaretus, veteris homo potentiæ, Pompeianis rebus studebat: Petreius, summæ nobilitatis adolescens, suis ac suorum opibus Cæsarem enixè juvabat.

§ XXXI. EODEMQUE tempore Domitius in Macedoniam venit: Et, quum ad eum frequentes civitatum legationes convenire cœpissent, nunciatum est adesse Scipionem cum legionibus, magnâ & opinione & famâ omnium; Nam plerumque in novitate fama antecedit: Hic, nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu contendit ad Domitium; & quum ab eo [78] millia passuum XX abfuisset, subitò se ad Cassium Longinum in Thessaliam convertit. Hoc adeò celeriter fecit, ut simul adesse & venire nunciaretur: &, quo iter expeditius faceret, M. Favionum ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam à Thessaliâ dividit, cum cohortibus VIII præsidio impedimentis legionum reliquit, castellúmque ibi muniri jussit. Eodem tempore equitatus regis Coti ad castra Cassii advolavit, qui circum Thessaliam esse consueverat. Tum timore perterritus Cassius, cognito Scipionis adventu, visísque equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur; ad montes se convertit, qui Thessaliam cingunt; atque ex his locis, Ambraciam versùs iter facere cœpit. At Scipionem properantem sequi, litteræ sunt consecutæ à M. Favonio; "Domitium cum legionibus adesse; nec se præsidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse." Quibus litteris acceptis, consilium Scipio iterque commutat; Cassium sequi desistit; Favonio

75 Maximéque *eos*, *&c.*] Sic MS Reg. *Al.* [Maximè *eos*, *&c.*] Quod hiulcum est.

76 *Jussit:*] Sic MSS Reg. & Eliens. Quod & postulare videtur temporum ratio. Editi habent; *jubet.*

77 *Dejectis,*] Ita Ciacconius ex antiquo Codice optimè restituit. Sic enim & alibi loqui solet *Cæsar.* MSS plerique & Edit. Vett. [*relictis.*] Scaliger & Recentiores, [*rejectis.*]

78 *Millia passuum XX*] MS Reg. *vicies mille passus.*

Favonio auxilium ferre contendit. Itaque die ac nocte continuato itinere, ad eum pervenit tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitûs pulvis cerneretur, & primi antecursores Scipionis viderentur. Ita Cassio industria Domitii, Favonio Scipionis celeritas salutem attulit. Ante Chr. XLVIII. U. C. *Varr.* DCCVI.

§ XXXII. SCIPIO in castris stativis biduum moratus ad flumen, quod inter eum & Domitii castra fluebat, Haliacmonem; tertio die, primâ luce, exercitum vado transducit; &, castris positis, postero die manè copias ante frontem castrorum instruit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putavit, quin productis legionibus prœlio decertaret: Sed, quum esset inter bina castra campus circiter millium passuum [79] VI, castris Scipionis aciem suam subjecit. Ille à vallo non discedere perseveravit. Attamen, ægrè retentis Domitianis militibus, est factum, ne prœlio contenderetur; & maximè, quod rivus difficilibus ripis castris Scipionis subjectus, progressus nostrorum impediebat. Quorum studium alacritatémque pugnandi, quum cognovisset Scipio; suspicatus fore ut postero die aut invitus dimicare cogeretur, aut magnâ cum infamiâ castris se [80] continere; qui magnâ cum exspectatione venisset, temerè progressus, turpem habuit exitum: & noctu, ne conclamatis quidem vasis, flumen transit; atque in eandem partem, ex quâ venerat, rediit: ibíque propè flumen, edito naturâ loco, castra posuit. Paucis diebus interpositis, noctu insidias equitum collocavit; quo in loco superioribus ferè diebus nostri pabulari consueverant: Et, quum quotidianâ consuetudine Q. Varus præfectus equitum Domitii venisset, subitò illi ex insidiis consurrexerunt: Sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt, celeritérque ad suos quisque ordines rediit, atque ultro [81] universi in hostes impetum fecerunt. Ex his circiter LXXX interfectis, reliquis in fugam conjectis; nostri, duobus amissis, in castra se receperunt.

§ XXXIII. HIS rebus gestis, Domitius sperans Scipionem ad pugnam elici posse, simulavit sese angustiis rei frumentariæ adductum castra movere; vasísque militari more conclamatis, progressus millia passuum III, loco idoneo & occulto omnem exercitum equitatúmque collocavit. Scipio, ad sequendum paratus, equitatum magnámque partem levis armaturæ ad explorandum iter Domitii & cognoscendum præmisit. Qui quum essent progressi, primæque turmæ insidias intravissent; ex fremitu equorum illatâ suspicione, ad suos se recipere cœpe-

79 —*VI*, *castris*—*suam subjecit.* Ille &c.] MSS Reg. & Eliens. & Editt. Vett. exhibent: [—*VI*, Domitius *castris* &c.] Unde, etsi vulgata Lectio non est damnanda, tamen hoc modo totam periodum potius interpungendam existimaverim, [—*decertaret. Sed, quum esset*—*passuum VI*; Domitius *castris Scipionis*, *aciem suam subjecit*; ille *à vallo non discedere perseveravit.*]

80 *Continere*;] MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Edit. Rom. *contineret*.

81 *Universi in hostes*] MS Reg. [conversi *in hostem.*]

Ante Chr. XLVIII. U. C. Varr. DCCVI.

cœperunt; quíque hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati restiterunt. Nostri, [82] cognitis insidiis; ne frustra reliquos exspectarent, duas nacti hostium turmas exceperunt: In his fuit M. Opimius præfectus equitum. Reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxerunt.

§ XXXIV. *Cæsaris naves Orici in portu reductas incendit Cn. Pompeius filius.*

[83] DEDUCTIS oræ maritimæ Cæsar præsidiis, ut supra demonstratum est; III cohortes Orici, oppidi tuendi caussâ, reliquit: iísque custodiam navium longarum transdidit, quas ex Italiâ transduxerat. Huic officio oppidoque præerat Acilius legatus. Is naves nostras in interiorem partem post oppidum reduxit, & ad terram deligavit; faucibúsque portûs navem onerariam submersam objecit; & huic alteram conjunxit; [84] super quâ turrim affectam ad ipsum introitum portûs opposuit, & militibus complevit, tuendámque ad omnes repentinos casus transdidit. Quibus cognitis rebus, Cn. Pompeius filius, qui classi Egyptiæ præerat, [85] ad Oricum venit; submersámque navim remulco, multísque contendens funibus, abduxit:

82 *Cognitis insidiis; — duas nacti hostium turmas &c.*] Absurdè prorsùs Scaliger & Recentiores ediderunt, [*cognitis HOSTIUM insidiis.*] Non enim *hostium* erant insidiæ, sed *Cæsareanorum*. Omnino igitur, aut cum D. Vossio legendum, [*cognitis* hosti *insidiis*; —— *duas nacti turmas &c.*] aut cum Davisio, [*cognitis insidiis*, (quas NOSTRI scilicet collocârant;) —— *duas nacti hostium turmas &c.*] Ut adeò vox [*hostium*,] (quod est in MSS *cognitis* hostium *insidiis*,) aut corrupta sit Librariorum inscitiâ ex [*hosti*;] aut ex posteriori parte sententiæ irrepserit, transposita in priorem.

83 *Deductis oræ maritimæ* Cæsar *præsidiis, ut supra demonstratum est*;] Ita ex MS Reg. restitui. Qui & concinnus est verborum ordo, (vide supra ad *Pag.* 113. *lin.* 24.) & sententia sine omni ambiguitate perspicua. Editi omnes, unâ voce transpositâ, exhibent, [*Deductis oræ maritimæ præsidiis, Cæsar, ut supra demonstratum est &c.*] Id quod, ambiguum cùm esset quò referretur vox *Cæsar*, Doctissimum Davisium in errorem admodum lepidum induxit. Cùm enim periodum hoc modo interstinctam edidisset, [*Deductis oræ maritimæ præsidiis, Cæsar, ut supra demonstratum est, tres cohortes Orici —— reliquit*;] nullibi (subjicit deinceps in Notis suis) hoc *supra* est demonstratum, *Cæsarem tres cohortes Orici reliquisse*: Ideóque, voce longiùs transpositâ, legendum existimat, [*deductis oræ maritimæ præsidiis, ut supra demonstratum est*; *Cæsar tres cohortes &c.*] Quæ emendatio, ut veram quidem sententiam exhibet, ita quàm non sit necessaria, (si modò rectè interstinguatur periodus,) facile (ut opinor) vides; itémque quàm exiguo ex errore quantæ nonnunquam tenebræ oriantur. Vide supra ad *pag.* 100. *lin.* 7. & infra, de bello Hispan. ad §. 4.

84 *Super* quâ] MS Reg. & Edit. Rom. [*super* quas.] Sed vera est vulgata Lectio.

85 Ad *Oricum*] Sunt qui præpositionem delendam velint. Sed malè. Nam præterquam quòd Cæsar locorum nominibus præpositionem sæpe præponat; illud porro notandum, aliud esse hoc in loco, [*ad Oricum venire*;] aliud, [*Oricum venire.*] Non enim *Oricum* venit *Pompeius* filius, sed *ad Oricum*, hoc est, ad littora & portum prope *Oricum*. Ut rectè observavit D. Vossius.

duxit: Atque alteram navem, quæ erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus navibus, in quibus ad libram fecerat [86] turres; & ex superiori pugnans loco; integrósque semper defatigatis summittens; & reliquis partibus simul ex terrâ scalis & classe mœnia oppidi tentans, ut adversariorum manus diduceret; labore, & multitudine telorum, nostros vicit: [87] dejectísque defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerunt, etiam navem expugnavit: eódemque tempore ex alterâ parte molem tenuit naturalem objectam, quæ penè insulam contra oppidum effecerat: [88] IV biremes, subjectis scutulis, impulsas vectibus in interiorem partem [89] transduxit. Ita ex utrâque parte naves longas aggressus, quæ erant deligatæ ad terram, atque inanes; IV ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio, D. Lælium ab Asiaticâ classe abductum reliquit, qui commeatus Bullide atque Amantiâ importari in oppidum prohibebat: ipse Lissum profectus, naves onerarias XXX à M. Antonio relictas intra portum aggressus, omnes incendit. Lissum expugnare conatus; defendentibus civibus Romanis qui ejus erant conventûs, militibúsque quos præsidii causâ miserat Cæsar; triduum moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infectâ inde discessit.

Ante Chr. XLVIII. U. C. Varr. DCCVI.

§ XXXV. *Cæsar Pompeium Dyrrhachio intercludit.*

CÆSAR, postquam Pompeium ad Asparagium esse cognovit; eódem, cum exercitu, profectus; [90] expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius præsidium habebat; III die in Macedoniam ad Pompeium pervenit, juxtáque eum castra posuit; & postridie, eductis omnibus copiis, acie instructâ, decernendi potestatem Pompeio fecit. Ubi eum suis locis se tenere animadvertit; reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimavit. Itaque postero die omnibus copiis, magno circuitu, difficili angustóque itinere, [91] ad Dyrrhachium profectus est; sperans Pompeium

86 *Turres: & ex &c.*] MSS & Editi omnes, *turres: ut ex &c.*] Mirúmque omnes Interpretes locum hunc intactum prætermisisse, cùm illud [*ut*] sententiam manifestò turbet. Legendum videtur [*turres: ex &c.*] vel [*turres: & ex &c.*] Irrepsit fortasse [*ut,*] ex sequente [*ut* — *diduceret.*

87 *Dejectísque*] MSS & Editt. Vett. *dejectísque.* Quod probat Davisius. Utrumque rectè & Latinè dicitur. Prius autem Cæsari magis consuetum.

88 *IV biremes,*] Hiulca oratio: Quam tamen nemo tetigit interpretum. Legendum videtur, [*& IV biremes:*] vel potiùs, quod in uno MS repperi, [*QUA IV biremes.*]

89 — *transduxit. Ita* — aggressus, *quæ erant deligatæ ad terram, atque inanes; IV ex his abduxit,*] MS Reg. & Edit. Rom. [— *transduxit*; *ita* ut — aggrederetur, *quæ erant deligatæ ad terram: Atque* naves *IV ex his abduxit.*] Porro MSS Eliens. & Vossii, pro [*atque inanes,*] habent itidem [*Atque naves.*] Sed præstare videtur vulgata Lectio.

90 *Expugnato*] Ita ex MSS Eliens. & Vossii edidi, omissâ copulâ. Vide supra ad *pag.* 43. *lin.* 24. Editi omnes, [*& expugnato &c.*]

91 Ad *Dyrrhachium*] Ita ex MS Eliensi rectè restituit Davisius Vide supra ad *pag.* 316. *lin.* 15. Alii præpositionem omittunt.

Ante Chr. XLVIII. U. C. *Varr.* DCCVI. peium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse; quòd omnem commeatum, totiúsque belli apparatum, is eò contulisset: Ut accidit: Pompeius enim primò ignorans ejus consilium, quòd diverso ab eâ regione itinere profectum videbat, angustiis rei frumentariæ compulsum discessisse existimabat: postea per exploratores certior factus, postero die castra movit: breviore itinere se occurrere ei posse sperans. Quod fore suspicatus Cæsar, militésque adhortatus ut æquo animi laborem ferrent; parvâ parte noctis itinere intermisso, manè ad Dyrrhachium venit, quum primum agmen Pompeii procul cerneretur: atque ibi castra posuit.

§ XXXVI. *Eúmque in castris suis munitis obsidet.* POMPEIUS interclusus Dyrrhachio, ubi propositum tenere non potuit, secundo usus consilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditúmque habet navibus mediocrem, atque eas à quibusdam protegit ventis; castra communit. Eò partem navium longarum convenire; frumentum commeatúmque ab Asiâ, atque omnibus regionibus quas tenebat, comportari imperat. Cæsar, longiùs bellum ductum iri existimans; & de Italicis commeatibus desperans, quòd tantâ diligentiâ omnia littora à Pompeianis tenebantur; classésque ipsius, quas hieme in Siciliâ, Galliâ, Italiâ fecerat, morabantur; in Epirum, rei frumentariæ caussâ, [92] L. Canuleium legatum misit: quódque hæ regiones aberant longiùs, locis certis horrea constituit; vecturásque frumenti finitimis civitatibus descripsit: item Lisso, Parthinísque, & omnibus castellis, quod esset frumenti, conquiri jussit. Id erat perexiguum, quum [93] ipsius agri naturâ, quòd sunt loca aspera & montuosa, ac plerumque utuntur frumento importato; tum quòd Pompeius hæc providerat, & superioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat; frumentúmque omne conquisitum, spoliatis effossísque eorum domibus, per equites comportaverat.

§ XXXVII. QUIBUS rebus cognitis, Cæsar consilium capit ex loci naturâ. Erant enim circum castra Pompeii, permulti editi atque asperi colles: Hos primùm præsidiis tenuit, castelláque ibi [94] communiit; Indè, ut loci cujusque natura ferebat, ex castello in castellum perductâ munitione, circumvallare Pompeium instituit: Hæc spectans; [95] (quòd angustâ re frumentariâ utebatur; quódque Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo undique frumentum commeatúmque exercitui supportare posset;) simul, ut pabulatione Pompeium prohiberet: equitatúmque ejus ad rem gerendam

92 *L. Canuleium*] Ex MSS restituit D. Vossius; [*Q. Titium & L. Canuleium.*]

93 *Ipsius agri naturâ*; *quòd sunt loca aspera & montuosa,*] MS Reg. & Edit. Rom. [*ipsorum agrorum naturâ*; *quòd sunt asperi & montuosi.*]

94 *Communiit*:] Ita optimè restituit Davisius, postulante Temporum ratione. Al. *communit.*

95 (*Quòd — posset*;) Tribus hisce lineis *Parenthesi* inclusis, quod neglexerunt Editores; mira accedit orationi perspicuitas.

rendam inutilem efficeret; tertiò, ut auctoritatem, [96] quâ ille maximè apud exteras nationes niti videbatur, minueret; quum fama per orbem terrarum percrebuisset, illum à Cæsare obsideri, neque audere prœlio dimicare. Ante Chr. XLVIII. U. C. Varr. DCCVI.

§ XXXVIII. POMPEIUS, neque à mari Dyrrhachióque discedere volebat; quòd omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta, ibi collocaverat; frumentúmque exercitui navibus supportabat: Neque munitiones Cæsaris prohibere poterat, nisi prœlio decertare vellet; quod eo tempore statuerat non esse faciendum. Relinquebatur ut, extremam rationem belli sequens, quamplurimos colles occuparet; & quam latissimas regiones præsidiis teneret; Cæsarísque copias, quàm maximè posset, distineret. [97] Idque accidit: Castellis enim XXIV effectis, XV millia passuum circuitu amplexus, hôc spatio pabulabatur; multáque erant [98] intra eum locum manu sata, quibus interim jumenta pasceret. Atque ut nostri, qui perpetuas munitiones habebant, perductas ex castellis in proxima castella; ne quo loco erumperent Pompeiani, & nostros post tergum adorirentur, timebant: Ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quo loco nostri intrare atque ipsos à tergo circumvenire possent. Sed illi operibus vincebant; quòd & numero militum præstabant, & interiore spatio minorem circuitum habebant. Quæ quum erant loca Cæsari capienda; etsi prohibere Pompeius totis copiis, & dimicare, non constituerat; tamen suis locis sagittarios funditorésque mittebat, quorum magnum habebat numerum: Multíque ex nostris vulnerabantur; magnúsque incesserat timor sagittarum: Atque omnes ferè milites, aut ex coactis, aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas aut tegmenta fecerant, quibus tela vitarent.

§ XXXIX. *Crebræ istic, variâque fortunâ, velitationes.* IN occupandis præsidiis magnâ vi uterque [99] nitebatur: Cæsar, ut quàm angustissimè Pompeium contineret; Pompeius, ut quàm plurimos colles quàm maximo circuitu occuparet: Crebráque ob eam caussam prœlia fiebant. In his, quum legio Cæsaris IX præsidium quoddam occupavisset, & munire cœpisset; huic loco propinquum & contrarium collem Pompeius occupavit, nostrósque opere prohibere cœpit. Et, quum unâ ex parte propè æquum aditum haberet: primùm sagittariis funditoribúsque circumjectis, postea levis armaturæ magnâ multitudine missâ, tormentísque prolatis, munitiones impediebat: Neque erat facile nostris uno tempore propugnare & munire. Cæsar, quum suos ex omnibus partibus vulnerari

96 *Quâ ille maximè — niti*] MSS Reg. & Eliens. [— *uti*.] Quæ si vera esset Lectio, scribendum foret, [*quâ ille* maximâ — *uti*.]

97 Idque *accidit*:] Davisius, ex MS Eliensi; [Id quod *accidit*.] Quæ elegantior locutio.

98 *Intra*] Sic MSS. Scaliger & Recentiores ediderunt, *inter*. Quod ferri quoque potest.

99 *Nitebatur*:] Ita ex MSS suis optimè restituit D. Vossius. Quomodo & in MS Eliensi scriptum est. Al. *utebatur*. Quod hoc in loco longè minùs est elegans.

Ante Chr. XLVIII. U. C. *Varr.* DCCVI.

nerari videret; recipere se statuit, & loco excedere. Erat per declive receptus: Illi autem hôc acriùs instabant, neque regredi nostros patiebantur; quòd timore adducti locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore, glorians apud suos Pompeius dixisse; "Non recusare se, quin [1] nullius usus Imperator existimaretur, si "sine maximo detrimento legiones Cæsaris sese recepissent inde, "quò temerè essent progressæ." Cæsar, receptui suorum timens; crates ad extremum tumulum contra hostem proferri, & adversas locari; intra has mediocri latitudine fossam, tectis militibus, obduci jussit; locúmque in omnes partes quammaximè impediri. Ipse idoneis locis funditores instruxit, ut præsidio nostris se recipientibus essent. His rebus completis, legiones reduci jussit. Pompeiani hôc insolentiùs atque audaciùs nostros premere, & instare cœperunt; cratésque pro munitione objectas propulerunt, ut fossas transcenderent. Quod quum animadvertisset Cæsar; veritus, ne, non reducti, sed rejecti viderentur, majúsque detrimentum caperetur; à medio ferè spatio suos per Antonium, qui ei legioni præerat cohortatus; tubâ signum dari, atque in hostes impetum fieri, jussit. Milites legionis IX subitò [2] constipati, pila conjecerunt; & ex inferiore loco adversùs clivum incitati cursu, præcipites Pompeianos egerunt, & terga vertere coëgerunt: Quibus ad recipiendum, crates directæ, longuriìque objecti, & institutæ fossæ, magno impedimento fuerunt. Nostri verò, qui satis habebant sine detrimento discedere; compluribus interfectis, V omnino suorum amissis, quietissimè se receperunt; paullóque citra eum locum, aliis comprehensis collibus, munitiones perfecerunt.

§ XL. *Cæsaris milites inopiâ frumenti laborantes, panem ex radice quodam efficiunt.*

ERAT nova & inusitata belli ratio; quum tot castellorum numero, tantóque spatio, & tantis munitionibus, & toto obsidionis genere; tum etiam reliquis rebus. Nam quicunque alterum obsidere conati sunt; perculsos atque infirmos hostes adorti, aut prœlio superatos, aut aliquâ offensione permotos, continuerunt; quum ipsi numero militum equitúmque præstarent: Caussa autem obsidionis hæc fere esse consuevit, ut frumento hostes prohibeantur. At contrà integras atque incolumes copias Cæsar inferiore militum numero continebat; quum illi omnium rerum copiâ abundarent. Quotidie enim [3] magnus undique navium numerus conveniebat, quæ

1 *Nullius usûs*] Nullius peritiæ aut experientiæ.

2 *Constipati,*] ita ediderunt Scaliger & Recentiores, ex conjecturâ P. Manutii. MSS alii habent, [*complicati*;] alii, [*conspicati*;] Quam demum veram esse Lectionem existimant Viri doctissimi, D. Vossius & Davisius. Græcè, συνεσπειραμένοι.

3 *Magnus — navium numerus —, quæ commeatum supportarent: neque ullus flare ventus poterat, quin — secundum cursum* haberent.] Vocabulum, [*haberent,*] restituit Davisius ex MS Eliensi. Scaliger & Recentiores ediderant, [*haberet:*] Quod cum præcedente [*supportarent,*] minùs aptè cohæret. Erat autem incautè ex iis

quæ commeatum supportarent: neque ullus flare ventus poterat, quin aliquâ ex parte secundum cursum haberent. Ipse autem, consumptis omnibus longè latéque frumentis, summis erat in angustiis. Sed tamen hæc singulari patientiâ milites ferebant: Recordabantur enim, eadem superiore anno in Hispaniâ perpessos, labore & patientiâ maximum bellum confecisse. Meminerant, ad Alesiam magnam se inopiam perpessos, multò etiam majorem ad Avaricum, maximarum se gentium victores discessisse. [4] Non, illis hordeum quum daretur; non legumina, recusabant: Pecus verò, cujus rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebant. Est etiam genus radicis inventum ab iis, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara; quod admistum lacte, multùm inopiam levabat. [5] Id ad similitudinem panis efficiebant. Ejus erat magna copia: Ex hôc effectos panes, quum in colloquiis Pompeiani famem nostris objectarent, vulgò in eos jaciebant, ut spem eorum minuerent.

Ante Chr. XLVIII. U. C. Varr. DCCVI.

§ XLI.

JAMQUE frumenta maturescere incipiebant; atque ipsa spes inopiam sustentabat; quòd celeriter se habituros copiam confidebant: Crebróque voces militum in vigiliis colloquiísque audiebantur, "prius se cortice ex arboribus victuros, quàm Pompeium è manibus dimissuros:" Frequenter, etiam ex perfugis cognoscebant, equos eorum vix tolerari, reliqua verò jumenta interîsse: Uti autem ipsos valetudine non bonâ; quum angustiis loci, & [6] odore tetro ex multitudine cadaverum, & quotidianis laboribus, insuetos operum; tum aquæ summâ inopiâ [7] affectos: Omnia enim flumina, atque omnes rivos, qui ad mare pertinebant, Cæsar aut averterat, aut magnis operibus obstruxerat: Atque, ut erant loca montuosa, & ad specus angustiæ vallium; has sublicis in terram demissis præsepserat, terrámque aggesserat, ut aquam continerent. Itaque illi necessariò loca sequi demissa ac palustria, & puteos fodere cogebantur; atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: Qui tamen fontes à quibusdam præsidiis aberant longiùs, & celeriter

Y æstibus

iis desumptum Manuscriptis, è quibus si totam periodum desumsissent, nihil fuisset soloecum futurum. Sic enim in MS Reg. scriptum est: [*magnus — navium numerus —*, qui *commeatum* supportaret; *neque ullus flare ventus poterat, quin — secundum cursum* haberet.]

4 *Non*, illis *hordeum quum &c.*] Si quis faveret MS, legerim equidem, [*Non* illi, *hordeum quum &c.*] vel, [*Non* illi *hordeum*, *quum &c.*] Sed leviculum hoc.

5 *Id ad similitudinem panis efficiebant.*] MSS Reg. & Vossii, & Edit. Rom. *Id similitudinem panis efficiebat.*

6 *Odore tetro EX multitudine cadaverum,*] Ita pulcherrimè emendavit Davisius ex MSS Ciacconii & Eliensi, præeunte J. F. Gronovio. Editi omnes, [*odore tetro ET multitudine cadaverum.*] Quod nihili est.

7 *Affectos:*] Delendam existimant *Scaliger* aliíque. Sed retinet Davisius; tum quia alii ita locuti sunt boni Authores; tum quia *Cæsarem* præcipuè sapit istiusmodi plenior constructio.

Ante Chr. XLVIII. U. C. *Varr.* DCCVI.

æſtibus exareſcebant. At Cæſaris exercitus optimâ valetudine, ſummâque aquæ copiâ utebatur; tum commeatûs omni genere præter frumentum abundabat. Quibus quotidie melius [8] ſuccedere tempus; majorémque ſpem maturitate frumentorum proponi videbant.

§ XLII. IN novo genere belli, novæ ab utriſque bellandi rationes reperiebantur. Illi, quum animadvertiſſent ex ignibus noctu cohortes noſtras ad munitiones excubare; [9] ſilentio adverſi univerſas intra multitudinem ſagittas conjiciebant, & ſe confeſtim ad ſuos recipiebant. Quibus rebus noſtri, uſu docti, hæc reperiebant remedia; ut alio loco ignes facerent, alio excubarent.

Deſunt aliqua.

§ XLIII. *Pompeiani, eruptionem facientes, repelluntur.*

INTERIM certior factus P. Sulla, quem diſcedens caſtris præfecerat Cæſar; auxilio cohorti venit cum legionibus II. Cujus adventu facilè ſunt repulſi Pompeiani. Neque verò conſpectum aut impetum noſtrorum tulerunt; primíſque dejectis, reliqui ſe verterunt & loco ceſſerunt. Sed inſequentes noſtros, ne longiùs proſequerentur, Sulla revocavit. At plerique exiſtimant, ſi acriùs inſequi voluiſſet, bellum eo die potuiſſe finiri. Cujus conſilium reprehendendum non videtur; [10] Aliæ enim ſunt legati partes, atque Imperatoris: Alter, omnia agere ad præſcriptum: alter, liberè [11] ad ſummam rerum conſulere debet. Sulla, à Cæſare caſtris relictus; liberatis ſuis, hôc fuit contentus: neque prœlio decertare voluit, ([12] quæ res fortaſſe aliquem reciperet caſum;) ne imperatorias

8 *Succedere*] D. Voſſius, in cujus MSS corruptè erat [*ſubterere,*] legendum conjicit, [*ſubvenire.*] Sed præſtat vulgata Lectio. Quam & in MS Regio repperi.

9 *Silentio adverſi univerſas intra multitudinem ſagittas conjiciebant,*] Locus manifeſtò corruptus. MS Reg. & Editt. aliquot veteres, pro [*adverſi,*] habent [*adgreſſi:*] Unde Daviſius optimâ conjecturâ reſcribit, [*egreſſi.*] Hæret tamen ſequens vocabulum, [*univerſas.*] Daviſius, ex Codicibus quibuſdam reponit, [*univerſam.*] Sed & etiamnum paullò languidior erit ſententia. Ego, ſi conjecturæ indulgere liceret, ſcriberem equidem, (*innumeras.*) [*Silentio egreſſi,* innumeras *intra* (vel *inter*, ut in quibuſdam Codicibus eſt) *multitudinem ſagittas conjiciebant.*]

10 *Aliæ enim ſunt legati partes, atque Imperatoris:*] MS Elienſ. habet [— aliæ *Imperatoris.*] Quæ Lectio æquè bona.

11 Ad ſummam *rerum conſulere*] Urſinus & Ciacconius emendant, [de ſummâ *rerum.*] Sed meritò eos reprehendit D. Voſſius. Nam conſulere *de ſummâ rerum*, eſt *conſilium cum aliis communicare*; ſed *ad ſummam rerum* conſulere, eſt *ſecum ipſum ſtatuere quid ad ſummam rerum factu ſit utiliſſimum.*

12 *Quæ res fortaſſe aliquem reciperet caſum;*] Editi omnes, [*quæ res* tamen *fortaſſe &c.*] Sed perperam. Jam enim mens Authoris fuiſſet, [*quæ res tamen fortaſſe* bene *cecidiſſet*] At verò illud, [*fortaſſe aliquem reciperet caſum,*] neque de *felici* eventu poteſt ſatis Latinè dici; neque, ſi poſſet

torias sibi partes sumpsisse videretur. Pompeianis, magnam res ad receptum difficultatem afferebat; nam ex iniquo progressi loco, in summo constiterant: Si per declive sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco verebantur: Neque multum ad solis occasum temporis supererat; spe enim conficiendi negotii, propè in noctem rem [13] duxerant. Ita necessariò, atque ex tempore capto consilio, Pompeius tumulum quendam occupavit; qui tantum aberat à nostro castello, [14] ut telum tormento missum adigi non posset. Hôc consedit loco, atque eum [15] communiit; omnésque ibi copias continuit.

Ante Chr. XLVIII. U. C. Varr. DCCVI.

 EODEM

posset ita accipi, non esset languidè admodum dictum; cùm jam supra dixisset Cæsar, (quod erat multò fidentius,) *plerosque existimare bellum eo die potuisse finiri*. Omnino igitur, omissâ voce [*tamen*,] recipienda ea est Lectio, quam in Codice Petaviano D. Vossius, & in Eliensi Davisius reppererunt, [*Quæ res fortasse aliquem reciperet casum*.] Ut adeò dicat *Cæsar*, in excusationem *Sullæ*; quamvis plerique existimarent bellum eo die potuisse finiri, tamen sine Imperatore *Sullam* sapienter noluisse prælio decertare, quòd ea res fortasse aliter, quàm existimatum est, cadere potuisset. Veruntamen, cùm plerique MSS retineant [*tamen*; idque in plerisque eorum scriptum sit [τῇ;] quæri potest, annon legi queat, [*Quæ res* tum *fortasse &c.*] Vel, cùm in Vossii MS uno, pro [*tamen*,] scriptum sit [*ante*;] suspicetur quis legi posse, [*quæ res* tanta *fortasse* &c.] Sed præstat ea, quam edidimus, lectio.

13 *Duxerant.*] Ita ex MSS Reg. & Vossii & Edit. Rom. restitui. Al. *deduxerant*.

14 *Ut telum tormento missum adigi non posset:*] Ediderat Scaliger, (quod in plerisque MSS & Editt. veteribus est,) [*ut telum tormentúmve missum &c.*] Ad quod *D. Vossius*; An tormentum, *inquit*, quoque mittitur? Contra mentem Cæsaris hoc, & contra rationem ipsam. Davisius autem; Editi, *inquit*, nullo sensu habent, *telum tormentúmve missum:* Neminem enim fando accepisse, tormenta cum telis simul esse missa. Itaque emendant, [*telum tormento missum*,] vel, [*telum tormento emissum*.] Non infeliciter sanè, neque sine Auctoritate. Sic enim *Vossius* scriptum in tribus MSS, *Davisius* in Eliensi repperit. Addo, in omnibus ferè MSS & Editt. veteribus alterum illum locum, (infra, *pag.* 326. *lin.* 4.) scriptum esse, [*telo tormentóve adigi*;] quod Scaliger & Recentiores ediderunt, [*telum tormentúmve adjici*.] Id quod eam, quam & in priore loco intulerunt Vossius & Davisius lectionem, haud parùm firmat. Nihilo tamen minùs, siquis rem attentiùs perpenderit, videbit (opinor) neque veterem illam, quam secutus est *Scaliger*, lectionem adeò absonam esse prorsus atque absurdam. Etenim primò, creditu multò faciliùs est, Librarios ex inusitatiore illâ, [*telum tormentúmve missum*,] usitatiorem excudisse locutionem, [*telum tormento emissum*;] quàm ut, è contrario, usitatiorem inusitatiore mutaverint. Deinde; quum & *Plinio*, *tormenta* dicantur *missilia*; & apud *Ciceronem*, *emissiones* legantur *balistarum*: quidni & *Cæsari tormentum* rectè dicatur *missum*? Ut adeò, [*telum tormentúmve missum adigi non posse*,] ita accipiatur, ut dicat, *telum* neque *Manu* neque *Tormento* missum eò adigi posse. Judicet Lector eruditus.

15 *Communiit*;] Ita optimè restituit Davisius ex MS Eliens. & Editt. Vett.

Ante Chr. XLVIII. U. C. Varr. DCCVI.

EODEM tempore duobus præterea loci pugnatum est. Nam plura castella Pompeius [16] pariter, distinendæ manûs caussâ, tentaverat; ne ex proximis præsidiis succurri posset. Uno loco Volcatius Tullus impetum legionis sustinuit cohortibus III, atque eam loco depulit: altero Germani munitiones nostras egressi, compluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperunt.

§ XLIV.

§ XLV. ITA uno die VI prœliis factis, III ad Dyrrhachium, III ad munitiones; quum horum omnium ratio haberetur, [17] ad duorum millium numero ex Pompeianis cecidisse reperiebamus, [18] evocatos centurionésque complures; in eo fuit numero Valerius Flaccus L. filius, ejus qui prætor Asiam obtinuerat: Signáque sunt sex militaria relata. Nostri non ampliùs XX, omnibus sunt prœliis desiderati. Sed in castello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur; quatuórque ex unâ cohorte centuriones, oculos amiserunt: &, quum laboris sui periculíque testimonium afferre vellent, millia sagittarum circiter XXX in castellum conjecta Cæsari [19] renumeraverunt: scutoque ad eum relato Scævæ centurionis, inventa sunt in eo foramina [20] CCXXX. Quem Cæsar, ut erat de se meritus & de Republicâ, [21] donatum millibus ducentis, ab octavis ordinibus [22] ad Primipilum se transducere pronunciavit; ejus enim operâ castellum conservatum esse magnâ ex parte constabat: Cohortémque postea duplici stipendio,

Vett. postulante ipsâ Temporum ratione, & adsentientibus MSS Reg. & Vossii. Al. *communit.*

16 *Pariter,*] *Simul. Eodem tempore.* Ut, exemplis ex bonis adductis Authoribus, rectè explicavit Davisius.

17 *Ad duorum millium numero*] Locum hunc non esse corruptum, ostendit similis locutio supra, *pag.* 52. *lin.* 17. [*Occisis ad hominum millibus IV.*] Cujusmodi constructionis exempla & ex aliis bonis Auctoribus affert *Cellarius.* Aut igitur usurpatur [*ad*] adverbialiter, sicuti [*circiter*:] Aut potius subest Ellipsis, [*ad summam*] hoc in loco; [*ad numerum*] in priore illo.

18 *Evocatos centurionésque*] Veteres plerique Codices: [*evocatos* & manipulares, *centurionésque.*]

19 *Renumeraverunt:*] Codices nonnulli; *renunciaverunt.*

20 *CCXXX.*] D. Vossius ex duobus MSS codicibus, item Suetonio & Celso; & Cellarius, ex Suetonio & Val. Maximo; emendant [*CXX.*] Plutarchus, [*ἑκατὸν καὶ τριάκοντα*] (non *CCXXX*, ut eum citant Hotomannus & D. Vossius.) Cui concinit MS Regius, qui habet [*CXXX.*]

21 *Donatum millibus ducentis, ab octavis &c.*] Editi habent, [*donatum millibus ducentis* æris;] Sed vocem illam [*æris*] suspectam habent Viri docti. Testatur Ciacconius eam ex Codice suo abesse, & Davisius abesse eam ex Codice Eliensi. Sed falluntur. Non enim prorsus abest: Sed in istis Codicibus scriptum est, [*atque*:] Id quod alii mutârunt in, [*æris.*] MS Regius planè exhibet, [donavit *millibus ducentis,* ATQUE *ab octavis &c.*] Quam demum veram esse existimo lectionem.

22 *Ad Primipilum*] Cùm *Primus pilus,* ordo sit; *Primipilus,* is qui ordinem ducit; sermo autem hic sit, non de homine, sed de ordine; meritò existimant Viri Doctissimi Aldus Manutius & Cellarius, rescribendum hîc, ex antiquo Codice, [*ad primum pilum.*]

stipendio, [23] frumento, & speciariis militaribúsque donis amplissimè donavit.

Ante Chr. XLVIII. U. C. Varr. DCCVI.

§ LXVI.

POMPEIUS, noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres exstruxit; & in altitudinem pedum XV effectis operibus, vineis eam partem castrorum obtexit; & V intermissis diebus, [24] alteram noctem subnubilam nactus, exstructis omnibus castrorum portis, [25] & ad impediendum objectis, tertiâ initâ vigiliâ, silentio exercitum eduxit, & se in antiquas munitiones recepit.

§ XLVII. *Kalenus, legatus Cæsaris Achaiæ oppida complura recipit.*

ÆTOLIA, Acarnaniâ, Amphilochis, per Cassium Longinum & Calvisium Sabinum, ut demonstravimus, receptis; tentandam sibi Achaiam, ac paullò longiùs progrediendum, existimabat Cæsar. Itaque eò Fusium Kalenum misit; [26] & Q. Sabinum, & Cassium, cum cohortibus [27] adjungit. Quorum cognito adventu; Rutilius Lupus, qui Achaiam missus à Pompeio obtinebat, Isthmum præmunire instituit, ut Achaiâ Fusium prohiberet. Kalenus Delphos, Thebas, Orchomenum, voluntate ipsarum civitatum, recepit; [28] nonnullas per vim expugnavit; reliquas civitates, circummissis legationibus, [29] amicitiæ Cæsaris conciliare studebat. In his rebus ferè erat Fusius occupatus.

 OMNIBUS

23 *Frumento, & speciariis militaribúsque donis*] Locus in MSS corruptus. Codices antiquissimi habent; [*frumento, vespe, ciariis, militaribúsque donis.*] Unde D. Vossius felicissimâ conjecturâ extudit; [*frumento, VESTE, ET ALIIS militaribus donis.*] Nam illud [*que,*] quod voci [*militaribus*] adhæsit, ex sententiæ perturbatione ortum non dubitat. Mirè firmat Viri doctissimi conjecturam, quod in MS Regio repperi; nempe voculam illam [*que*] post [*militaribus*] abesse; alteram autem voculam [&,] quam interposuit vir doctissimus, item in MS post [*frumentóve*] comparere.

24 *Alteram noctem subnubilam*] Ursinum & Ciacconium, qui vocem [*alteram*] abundare existimant, meritò reprehendit D. Vossius. Refertur enim ad id, quod jam præcesserat, [*Pompeius noctu magnis additis munitionibus, &c.*]

25 *Et ad impediendum objectis,*] Deesse videtur, [*cratibus,*] aut aliquid simile. [*Et cratibus ad impediendum objectis, &c.*]

26 *Et Q. Sabinum,*] Non mala videtur Ciacconii conjectura, qui rescribit [*& C.* (scil *Calvisium*) *Sabinum,*] jam supra memoratum.

27 *Adjungit.*] Videri possit legendum, *adjunxit*; propter præcedentem, *misit*. Sed hoc (ut dixi) non prorsus necessarium, cùm tanquam præsens narretur res præterita.

28 *Nonnullas per vim expugnavit; reliquas civitates, &c.*] Ita ediderunt Scaliger & Recentiores. Davisius ex MSS & Editt. Vett. omnino restituendum existimat, [*nonnullas* Urbes *per vim &c.*] propterea quòd aliud sit *Urbs*, aliud *Civitas*. Quod quidem verissimum est. Et MSS optimorum lectio sequenda. Defendi tamen potest Scaligerana lectio, quia tam queat *Civitas* (hoc est, tota regio) expugnari, quàm *Urbs*; meliúsque etiam cohærebit sequens illud [*reliquas civitates,*] si præcedens [*nonnullas,*] *civitates* itidem intelligatur, non *urbes*.

29 Amicitiæ Cæsaris *conciliare*] Cùm in plerisque MSS sit [*amicitiâ*] non [*amicitiæ*;] mirè placet D. Vossii conjectura, qui ex duobus MSS

Ante Chr. XLVIII. U. C. *Varr.* DCCVI.

§ XLVIII. *Cæsar Pompeium ad prœlium provocat.*

OMNIBUS deinceps diebus Cæsar exercitum in aciem æquum in locum produxit, si Pompeius prœlio decertare vellet; [30] ut penè castris Pompeii, legiones subjiceret: Tantúmque à vallo ejus prima acies aberat, utì ne in eam [31] telum tormento adigi posset. Pompeius autem, ut famam & opinionem hominum teneret, sic pro castris exercitum constituebat, ut tertia acies vallum contingeret, omnísque ejus instructus exercitus telis ex vallo adjectis protegi posset.

§ XLIX. *Cæsaris legatio iterum de pace, irrita.*

HÆC quum in Achaiâ atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionémque in Macedoniam venisse constaret; non oblitus pristini instituti Cæsar, mittit ad eum Clodium, suum atque illius familiarem; quem ab illo transditum initio & commendatum, in suorum necessariorum numero habere instituerat. Huic dat litteras, mandatáque ad eum; quorum hæc erat summa: "Sese omnia de pace "expertum, nihil adhuc arbitrari factum, vitio eorum, quos esse "auctores ejus rei voluisset; quòd sua mandata perferre non op"portuno tempore ad Pompeium vererentur. Scipionem eâ au"ctoritate esse, ut non solùm liberè, quæ probâsset, exponere; "sed magnâ etiam ex parte compellere, atque errantem regere "posset. Præesse autem suo nomine exercitui; ut, præter aucto"ritatem, vires quoque haberet ad coërcendum. Quod si fecisset; "quietem Italiæ, pacem provinciarum, salutem imperii, uni om"nes acceptam relaturos." Hæc ad eum mandata Clodius refert. Ac primis diebus, ut videbatur, libenter auditus; reliquis ad colloquium [32] non admittitur; castigato Scipione à Favonio, ut postea confecto bello reperiebamus. Infectâque re, sese ad Cæsarem recepit.

§ L. *Pompeius summâ inopiâ pabuli laborans, erumpere instituit.*

CÆSAR, quò faciliùs equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione prohiberet; aditus duos, quos esse angustos demonstravimus, magnis operibus præmunivit; castelláque his locis posuit. Pompeius, ubi nihil profici equitatu cognovit; paucis intermissis diebus, rursum eum navibus ad se intra munitiones recipit. Erat summa inopia pabuli; adeò ut foliis ex arboribus strictis, & teneris arundinum radicibus contusis equos alerent. Frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones sata, consumpserant; & cogebantur Corcyrâ atque Acarnaniâ, longo interjecto navigationis spatio, pabulum supportare: Quóque erat ejus rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum tolerare. Sed postquam

MSS (quibuscum facit & MS Eliensis.) reponit; [*AMICITIA* Cæsari *conciliare.*] Ut scilicet illud [*amicitia,*] opponatur præcedenti τῷ [*per vim.*]

30 *Ut —— subjiceret:*] MS Reg. [*& —— subjecit.*] Quod idem est.

31 *Telum tormento adigi*] Vide quæ supra ad *Pag.* 323. *lin.* 8.

32 *Non admittitur; castigato Scipione &c.*] Ita optimè restituit Davisius; cùm in Aliis pessima interpunctio sententiam fecisset planè nullam. [*— non admittitur. Castigato Scipione &c.*]

quam non modò hordeum pabulúmque omnibus in locis, herbæque desectæ, sed etiam [33] frondes ex arboribus deficiebant; corruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimavit.

Ante Chr. XLVIII. U. C. Varr. DCCVI.

§ LI. *Roscillus & Ægus, Cæsaris castigatione quâdam offensi, ad Pompeium transeunt*

ERANT apud Cæsarem, ex equitum numero, Allobroges duo fratres, Roscillus & Ægus, Adbucilli filii, qui principatum in civitate multis annis obtinuerat; singulari virtute homines; quorum operâ Cæsar, omnibus Gallicis bellis, optimâ fortissimâque erat usus. His domi ob has caussas amplissimos magistratus mandaverat; atque eos extra ordinem in senatum legendos curaverat: agrósque in Galliâ ex hostibus captos, præmiáque rei pecuniariæ magna tribuerat; locupletésque ex egentibus effecerat. Hi propter virtutem non solùm apud Cæsarem in honore erant, sed etiam apud exercitum cari habebantur. Sed, freti amicitiâ Cæsaris, & stultâ ac barbarâ arrogantiâ elati, despiciebant suos; stipendiúmque equitum fraudabant, & prædam omnem domum avertebant. Quibus illi rebus permoti, universi Cæsarem adierunt, palámque de eorum injuriis sunt questi; & ad cætera addiderunt, falsum ab his equitum numerum deferri, quorum stipendium averterent. Cæsar, neque tempus illud animadversionis esse existimans, & multa virtuti eorum concedens; rem distulit totam. Illos secretò castigavit, quòd quæstui equites haberent; monuítque [34] ut ex suâ amicitiâ omnia exspectarent, & ex præteritis suis officiis reliqua sperarent. Magnam tamen hæc res [35] illis offensionem & contemptionem ad omnes attulit: ídque ita esse, quum ex aliorum objectationibus, tum etiam ex domestico judicio atque animi conscientiâ intelligebant. Quo pudore adducti; & fortasse se non liberari, sed in aliud tempus reservari arbitrati; discedere à nobis, & novam tentare fortunam, novásque experiri amicitias constituerunt. Et, cum paucis collocuti clientibus suis, quibus tantum facinus committere audebant; primùm

33 Frondes —— *deficiebant*;] In MSS & Editt. Vett. est *fructus*,] corruptè. Ciacconius emendat [*strictus*:] Quod durum est. Davisius edidit, [Frons —— *deficiebat*.]

34 *Ut ex suâ amicitiâ omnia exspectarent, & ex præteritis suis officiis reliqua sperarent.*] Ciacconius & Scaliger delent [*reliqua sperarent*.] Sed isto modo hiulca fit & inelegans oratio. Davisius emendat, [*omnia sperarent,—reliqua spectarent*.] Sed nec hoc Cæsarem sapit. Ego, siquid mutandum, scriberem potiùs; [—*omnia sperarent,—reliqua exspectarent*.] Nam licet [*spectarent*] idem nonnunquam sit ac [*exspectarent*;] at non tamen hîc videtur satis eleganter convenire. Sed præstat omnibus vulgata Lectio. Nisi hujusmodi fortè magis placeat transpositio; [*ut ex præteritis suis officiis omnia exspectarent, & ex suâ amicitiâ reliqua sperarent*.] Sed sine Codicibus nihil audendum.

35 *Illis offensionem & contemptionem ad omnes attulit*:] Editi malè distinguunt, [*illis offensionem, & contemptionem ad omnes*;] quasi inter se opponerentur [*illis*] & [*omnes*.] Cùm sensus sit, [*attulit offensionem & contemptionem illis ad omnes*.]

Ante Chr. XLVIII. U. C. *Varr.* DCCVI.

mum conati sunt præfectum equitum, C. Volusenum, interficere; ut postea, bello confecto, cognitum est; ut cum munere aliquo perfugisse ad Pompeium viderentur. Postquam [36] id difficilius visum est, neque facultas perficiendi dabatur; quam maximas potuerunt pecunias mutuati, [37] perinde ac suis satisfacere & fraudata restituere vellent; multis coëmptis equis, ad Pompeium transierunt cum iis quos sui consilii participes habebant. Quos Pompeius, quòd erant honesto loco nati, & instructi liberaliter; magnóque comitatu, & multis jumentis venerant; viríque fortes habebantur, & in honore apud Cæsarem fuerant; quódque novum, & præter consuetudinem acciderat; omnia sua præsidia circumduxit, atque ostentavit. Nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques, à Cæsare ad Pompeium transierat; quum penè quotidie à Pompeio ad Cæsarem perfugerent, [38] vulgò verò in Epiro atque Ætoliâ conscripti milites, earúmque regionum omnium quæ à Cæsare tenebantur. Sed hi, cognitis omnibus rebus; seu quid in munitionibus perfectum non erat; seu quid à peritioribus rei militaris desiderari videbatur; temporibúsque rerum, & spatiis locorum, & custodiarum [39] viribus ac diligentiâ animadversâ; prout cujusque eorum, qui negotiis præerant, aut natura aut studium ferebat: hæc ad Pompeium omnia detulerunt.

§ LII. *Pompeius, magná cum clade Cæsareanorum, erumpit.*

QUIBUS ille cognitis; eruptionísque jam antè capto consilio, ut demonstratum est; tegmenta galeis milites ex viminibus facere, atque aggerem comportare jubet. His paratis rebus; magnum numerum levis armaturæ & sagittariorum, aggerémque omnem, noctu in scaphas & naves actuarias imponit; & de mediâ nocte cohortes LX, ex maximis castris præsidiísque deductas, ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebant ad mare, longissiméque à maximis castris Cæsaris aberant. Eódem naves quas demonstravimus, aggere & levis armaturæ militibus completas, quásque ad Dyrrachium naves longas habebat, mittit: Et quid à quoque fieri velit, præcipit. Ad eas munitiones Cæsar Lentulum Marcellinum quæstorem, cum legione IX, positum habebat. Huic, quòd valetudine minùs commodâ utebatur, Fulvium Postumum adjutorem summiserat.

ERAT

36 *Id* difficilius *visum est,*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, [*id* facinus *visum est.*] Ut fortè legi debeat, [*id* facinus difficilius *visum est.*]

37 *Perinde ac* suis *satisfacere*] Omiserunt Ciacconius & Scaliger vocem [*suis.*] Sed omnino sine caussâ. Reperitur enim in omnibus Codicibus: Et in Ciacconii si defuit, Librarii id incuriæ tribuendum.

38 *Vulgò verò in Epiro*] MSS nonnulli, [*vulgò verò* universi *in Epiro.*] Quam vocem [*universi,*] existimant Viri docti interpretamentum esse [*vulgò,*] & è margine irrepsisse.

39 Viribus ac *diligentiâ*] Ita optimè restituit D. Vossius ex Codice Petaviano. Cui & Eliensem consentire annotavit Davisius. Editt. Vett. habent, [verâ *diligentiâ,*] Scaliger, [variâ *diligentiâ.*]

ERAT eo loco fossa pedum xv, & [40] vallus contra hostem in altitudinem pedum x: tantundémque, ejus valli agger in latitudinem patebat. Ab eo, intermisso spatio pedum DC, alter [41] conversus in contrariam partem erat vallus, humiliore paullò munitione. Hoc enim superioribus diebus timens Cæsar, ne navibus nostri circumvenirentur; duplicem eo loco fecerat vallum; ut, si ancipiti prœlio dimicaretur, posset resisti. Sed operum magnitudo, & continens omnium dierum labor; quòd millia passuum in circuitu XVIII, [42] munitione erat complexus; perficiendi spatium non dabat. Itaque contra mare transversum vallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat. Quæ res nota erat Pompeio, delata per Allobroges perfugas; magnúmque nostris attulit incommodum: Nam, ut ad mare nostræ cohortes IX legionis excubuerant, accessere subitò primâ luce Pompeiani exercitus: novúsque eorum adventus exstitit: simúlque navibus circumvecti milites, in [43] anteriorem vallum tela jaciebant: fossæque aggere complebantur: & [44] legionarii, interioris munitionis defensores, scalis admotis, [45] tormentis cujusque generis telísque terrebant; magnáque multitudo sagittariorum ab utrâque parte circumfundebatur. Multùm autem ab ictu lapidum, quod unum nostris erat telum, viminea tegmenta galeis imposita defendebant. Itaque, quum omnibus rebus nostri premerentur, atque ægrè resisterent; animadversum est vitium munitionis, quod supra demonstratum est; atque inter duos vallos, quà perfectum opus non erat, per mare, navibus expositi, in aversos nostros impetum fecerunt; atque ex utrâque munitione dejectos terga vertere coëgerunt.

Ante Chr. XLVIII. U. C. *Varr.* DCCVI.

§ LIII.

Hôc tumultu nunciato, Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus summisit; quæ ex castris fugientes conspicatæ, neque illos suo adventu confirmare potuerunt, neque ipsæ hostium impetum

§ LIV.

40 *Vallus*] Idem quod *Vallum*; ait Cellarius. Idem quòd *Stipes*, inquit Davisius ex Servio: Ut adeò sit munitio ex Stipitibus in humum defixis.

41 *Conversus in contrariam partem*] Hoc est; cujus agger erat è contrariâ sui parte, ac valli prioris.

42 Munitione, *erat complexus*;] Editi omnes, [munitiones *erat complexus*.] Quod ferri non potest. Emendat Davisius, ex Ciacconii codice, [*munitionibus*.] Ego, minori mutatione, scribo [*munitione*.]

43 *Anteriorem vallum*] vallum Cæsareanis proximum, Pompeianis remotiorem. MSS plerique habent, [*interiorem*.] Quod manifestò corruptum. Opponitur enim in sequentibus, *interiori*. Ciacconius ex antiquo Codice restituit, [*exteriorem*.] Quod probant Gronovius & Cellarius.

44 *Legionarii, interioris munitionis defensores, &c.*] Hoc est; legionarii *Pompeiani*, defensores *Cæsareanos &c.* Pessimè profectò de Cæsare meriti sunt, qui sine distinctione ediderunt, [*legionarii interioris munitionis defensores &c.*] Unde Rhellicanus aliíque munitionem *Pompeianam*, nescio quam, ineptissimè somniârunt.

45 *Tormentis*] Sic MSS Reg. & Eliensis. Al. [*tormentísque*.]

Ante Chr. XLVIII. U.C. Varr. DCCVI.

tum tulerunt. Itaque quodcumque addebatur subsidio, id, corruptum timore fugientium, terrorem & periculum augebat: hominum enim multitudine, receptus impediebatur. In eo prœlio, quum gravi vulnere esset affectus Aquilifer, [46] & viribus deficeretur; conspicatus equites nostros, "Hanc ego," inquit, "& vivus multos "per annos magnâ diligentiâ defendi, & nunc moriens eâdem "fide Cæsari restituo. Nolite, obsecro, committere, quod antè in "exercitu Cæsaris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur: "Incolumémque ad eum referte." Hôc casu Aquila conservatur: omnibus primæ cohortis centurionibus interfectis, præter principem priorem.

§ LV. JAMQUE Pompeiani, magnâ cæde nostrorum, castris Marcellini appropinquabant; non mediocri terrore illato reliquis cohortibus. Et M. Antonius, qui proximum locum tenebat præsidiorum, eâ re nunciatâ, cum cohortibus XII descendens ex loco superiore cernebatur. Cujus adventus Pompeianos compressit; nostrósque firmavit, ut se ex maximo timore colligerent. Neque multò pòst Cæsar, significatione per castella fumo factâ, ut erat superioris temporis consuetudo; deductis quibusdam cohortibus ex præsidiis, eòdem venit. Qui, cognito detrimento, quum animadvertisset Pompeium, extra munitiones egressum, castra secundùm mare, ut liberè pabulari posset, nec minùs aditum navibus habere; commutatâ ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, juxta Pompeium munire jussit.

§ LVI. QUA perfectâ munitione, animadversum est à speculatoribus Cæsaris, cohortes quasdam, quod instar legionis videretur, esse post silvam, & in vetera castra duci. [47] (Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, quum se IX legio Cæsaris objecisset Pompeianis copiis, atque opere, [48] ut demonstravimus, circummuniret; castra eo loco posuit. Hæc silvam quandam contingebant; neque longiùs à mari passibus CD aberant. Pòst, mutato consilio quibusdam de caussis, Cæsar paullò ultra eum locum castra transtulit: paucísque intermissis diebus, hæc eadem Pompeius occupaverat; &, quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo, majorem adjecerat munitionem. Ita minora castra, inclusa majoribus, castelli atque arcis locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus CD; quò liberiùs, ac sine periculo, milites aquarentur. Sed is quoque, mutato

46 *Et viribus deficeretur;*] Codices nonnulli, [*&* à *viribus deficeretur.*] Quod æquè Latinè dicitur. Al. [*& viribus* deficeret.] Minùs eleganter.

47 *(Castrorum — —— — omnes erant.)*] Ad perspicuitatem, *Parenthesi* includendæ erant lineæ istæ quindecim. Quod neglexerunt Editores.

51 *Ut demonstravimus, ** circummuniret;*] Supra, *pag.* 319. *lin.* 31; & *pag.* 320. *lin.* 25. Unde fortasse restitui poterit hic locus; [*COLLEM* (vel *collem quendam) circummuniret.*]

tato consilio quibusdam de caussis, quas commemorari necesse non est; eo loco excesserat. Ita complures dies manserant castra. Munitiones quidem integræ omnes erant.) Eò, signo legionis illato; speculatores Cæsari renunciârunt. Hoc idem visum ex superioribus quibusdam castellis confirmaverant. Is locus aberat à novis Pompeii castris, circiter passus D. Hanc legionem sperans Cæsar se opprimere posse, & cupiens ejus diei detrimentum sarcire; reliquit in opere cohortes II, quæ speciem munitionis præberent: ipse diverso itinere, quàm potuit occultissimè, reliquas cohortes, numero XXXIII, in quibus erat legio IX, multis amissis centurionibus, diminutóque militum numero, ad legionem Pompeii castráque minora duplici acie duxit. Neque eum prima opinio fefellit: Nam & pervenit priùs, quàm Pompeius sentire posset; &, tametsi erant munitiones castrorum magnæ, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter aggressus Pompeianos ex vallo deturbavit. Erat objectus portis, ericius: Hîc paullisper est [49] pugnatum; quum irrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent; fortissimè T. Pulcione, cujus operâ proditum exercitum C. Antonii demonstravimus, [50] è loco propugnante. Sed tamen nostri virtute vicerunt: excisóque ericio, primò in majora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum majoribus castris, [51] irruperunt; &, quòd eò pulsa legio sese receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt.

Ante Chr. XLVIII. U. C. Varr. DCCVI.

§ LVII.

SED fortuna, quæ plurimum potest, quum in reliquis rebus, tum præcipuè in bello; parvis momentis magnas rerum commutationes efficit: Ut tum accidit. [52] Munitionem enim, quam [53] pertingere à castris ad flumen supra demonstravimus, dextri Cæsaris cornu cohortes, ignorantiâ loci, sunt secutæ; quum portam quærerent, castrorúmque eam munitionem esse arbitrarentur. Quod quum esset animadversum, conjunctam esse flumini; [54] protinus his munitionibus, defendente nullo, transcenderunt: omnísque noster equitatus eas cohortes est secutus. Interim Pompeius, hâc longâ satis interjectâ morâ, & re nunciatâ; V legionem ab opere dedu-

49 —*pugnatum; quum &c.*] Scaliger, errore (ut opinor) typographico, edidit: [—*pugnatum. Quum &c.*] Quem absurdè secuti sunt Recentiores, sententiâ planè nullâ.

50 *E loco*] MS Eliens. & Edit. Rom. [eo *loco*.] Quæ lectio æquè bona.

51 *Irruperunt; &* quòd eò —— *sese receperat, nonnullos &c.*] Cùm in aliis MSS desideretur, [*&*;] in aliis, pro [*quòd eò,*] scriptum sit [*quo*;] legendum existimat D. Vossius: [*irruperunt*, quò —— *sese receperat. Nonnullos &c.*] Sed perinde est.

52 *Munitionem enim,*] Sic MS Reg. & Edit. Rom. In aliis deest, *enim*.

53 *Pertingere*] Davisius rectè rescribit, [*pertinere*;] Quæ vox Cæsari usitata. Altera autem illa, in his libris nusquam occurrit.

54 Protinus *his munitionibus,*] Cùm in aliis Codicibus scriptum sit, [*positis*;] in aliis, [*prout iis*;] existimo equidem cum Ciacconio, legendum [*prorutis*, vel *proruptis*, vel *perruptis his munitionibus.*] Firmat hanc conjecturam id, quod mox sequitur, [*eâ parte, quâ* proruerat.]

Ante Chr. XLVIII. U. C. Varr. DCCVI.

deductam, subsidio suis duxit: Eodémque tempore equitatus ejus nostris equitibus appropinquabat; & acies instructa, à nostris, qui castra occupaverant, cernebatur. Omniáque sunt subitò mutata. Pompeiana enim legio, celeris spe subsidii confirmata, ab Decumanâ portâ resistere conabatur; atque ultro in nostros impetum faciebat. Equitatus Cæsaris, quòd angusto itinere per aggeres adscendebat, receptui suo timens, initium fugæ faciebat. Dextrum cornu, quod erat à sinistro seclusum; terrore equitum animadverso; ne intra munitionem opprimeretur, [55] eâ parte, quâ [56] proruerat, sese recipiebat, ac plerique ex iis, ne in angustias inciderent, x pedum munitionis sese in fossas præcipitabant: primísque oppressis, reliqui per horum corpora salutem sibi atque exitum pariebant. Sinistro cornu milites, quum ex vallo Pompeium adesse, & suos fugere cernerent; veriti ne angustiis intercluderentur, quum extra & intus hostem haberent; [57] eodem, quo venerant, receptu sibi consulebant. Omniáque erant tumultûs, timoris, fugæ, plena adeò, ut, quum Cæsar signa fugientium manu prehenderet & consistere juberet, alii, dimissis equis, eundem cursum conficerent; alii, ex metu, etiam signa dimitterent: neque quisquam omnino consisteret.

§ LVIII. HIS tantis malis [58] hæc subsidia succurrebant, quò minùs omnis deleretur exercitus; quòd Pompeius (insidias timens, credo quòd hæc præter spem acciderant ejus, qui paullò ante ex castris fugientes suos conspexerat,) munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat; equitésque ejus, [59] angustiis portísque à Cæsaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. Ita parvæ res magnum in utramque partem momentum habuerunt. Munitiones enim à castris ad flumen perductæ, expugnatis jam castris Pompeii, [60] propriam

55 Eâ *parte, quâ proruerat,*] Ita rectè restituendum vidit Davisius. Editi omnes; [ex *parte, quâ &c.*] vel, [ex *parte*, ex *quâ &c.*] Ciacconius emendavit, [*ex parte*, quam *proruebat:*] Sed perperam. Rectè enim dicitur, [*quâ proruebat* vel *proruerat:*] Non quidem Hellenismo, utì existmavit Davisius; (Is enim in hujusmodi verbis locum non habet; Vide infra de Bello Africano ad §. 58.) sed subintellectâ voce (*munitionem.*) [*Eâ parte, quâ parte* munitionem *proruerat.*]

56 —— *proruerat.*] Vel fortè, *proruperat*, aut *perruperat*.

57 *Eodem, quo venerant*, receptu sibi *consulebant*;] Ita emendavit D. Vossius. Scaliger & Recentiores, omissâ voce [*sibi,*] ediderunt; [receptui *consulebant.*] Quæri potest an non retineri queat id, quod in omnibus ferè MSS repperitur; [*eódem, quo venerant*, receptui sibi *consulebant.*]

58 Hæc *subsidia succurrebant* — quòd *Pompeius &c.*] MS Reg. & Edit. Rom. [— nec *subsidia succurrebant:* Sed *Pompeius &c.*]

59 *Angustiis portísque à &c.*] Codices nonnulli; [*angustis portis, atque his à &c.*]

60 Propriam & *expeditam*] Reponunt, ex conjecturâ, D. Vossius; ex MS Eliensi, Davisius; [prope jam *expeditam.*]

priam & expeditam Cæsaris victoriam interpellaverunt: Eadem res, celeritate insequentium tardatâ, nostris salutem attulit. Ante Chr XLVIII. U. C Varr. DCCVI.

§ LIX.

DUOBUS his unius diei prœliis, 61 Cæsar desideravit milites DCCCCLX; & notos equites R. ***** Tuticanum Gallum, Senatoris filium; C. Felginatem, Placentiâ; A. Gravium, Puteolis; M. Sacrativirum, Capuâ; tribunos militum, & centuriones, XXX. Sed horum omnium pars magna in fossis munitionibúsque & fluminis ripis, oppressa suorum terrore ac fugâ, sine ullo vulnere interiit: Signáque sunt militaria XXXII amissa. Pompeius eo prœlio Imperator est appellatus. 62 Hoc nomen obtinuit; atque ita se postea salutari passus est: Sed neque in litteris quas scribere est solitus, neque in fascibus, insignia laureæ prætulit. At Labienus, quum ab eo impetravisset ut sibi captivos transdi juberet; omnes productos, ostentationis, ut videbatur, causâ, quò major 63 perfugæ fides haberetur, commilitones appellans, & magnâ verborum contumeliâ interrogans, "soleréntne veterani milites fugere," in omnium conspectu interficit.

§ LX.

HIS rebus tantum fiduciæ ac spiritûs Pompeianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed vicisse jam sibi viderentur. Non illi paucitatem nostrorum militum; non iniquitatem loci atque angustias præoccupatis castris, & ancipitem terrorem intra extráque munitiones; non abscissum in duas partes exercitum, quum 64 altera alteri auxilium ferre non posset; caussæ fuisse cogitabant. Non, ad hæc addebant; non ex concursu acri facto, non prœlio, dimicatum: Sibíque ipsos multitudine atque angustiis majus attulisse detrimentum, quàm ab hoste accepissent. Non denique communes belli casus recordabantur, quàm parvulæ sæpe caussæ vel falsæ suspicionis, vel terroris repentini, vel objectæ religionis, magna detrimenta intulissent: quoties vel culpâ ducis, vel tribuni vitio, in exercitu esset offensum. Sed proinde ac si virtute vicissent, neque ulla commutatio rerum posset accidere; per orbem terrarum, famâ ac litteris, victoriam ejus diei concelebrabant.

CÆSAR,

61 *Cæsar desideravit — notos equites R.* **** *Tuticanum Gallum, Senatoris filium; C. Felginatem, Placentiâ; A. Gravium, Puteolis; M. Sacrativirum, Capuâ; tribunos militum, & Centuriones XXX.*] Variant MSS. Codices nonnulli veteres habent, [*Cæsar desideravit —— notos equites Rom. CCCC*, (Al. *CCC.*) *& Tuticanum* (Al. *Felginatem Tuticanum*) *Gallum, Senatoris filium*, &c. (MS Reg. & Edit. Rom. habent; *Cæsari desiderati sunt — noti equites — & Tuticanus Gallus, Senatoris filius*;) *& à Placentiâ C; & à Puteolis C; & à Capuâ X secrati viri, & X Tribuni militum, & Centuriones XXX.*] (Al. *XXXII.*)

62 *Hoc nomen* obtinuit;] hoc est, *ex eo tempore retinuit.*

63 *Perfugæ*] *ipsi* scil. *Labieno*, ut rectè notavit D. Vossius; Meritóque ridet Ursinum, Ciacconium & Rubenium, qui nescio quid de hujus loci corruptione ineptiunt.

64 *Altera*] Ita emendavit Davisius ex MS Eliensi: ut sit *altera* scilicet *pars exercitûs*. Sed & ferri posset vulgata Lectio, [*alter*;] ut sit *alter* videlicet *exercitus* vel *miles*.

Ante Chr. XLVIII. U. C. *Varr.* DCCVI.

§ LXI. *Cæsar oppugnationem Pompeii dimittit: ejusque concio ad milites.*

CÆSAR, à superioribus consiliis depulsus, omnem sibi commutandam belli rationem existimavit. Itaque uno tempore præsidiis omnibus deductis, & oppugnatione dimissâ, coactóque in unum locum exercitu, concionem apud milites habuit. Hortatúsque est, "ne ea, quæ accidissent, graviter ferrent; neve his rebus terrerentur: multísque secundis prœliis unum adversum, & id mediocre, opponerent. Habendam fortunæ gratiam, quod Italiam sine aliquo vulnere cepissent; quòd duas Hispanias, bellicosissimorum hominum peritissimis atque exercitatissimis ducibus, pacavissent; quòd finitimas frumentariásque provincias in potestatem redegissent. Denique recordari debere, [65] quâ felicitate inter medias hostium classes, oppletis non solùm portubus, sed etiam littoribus, omnes incolumes essent transportati. Si non omnia caderent secunda, fortunam esse industriâ sublevandam. Quod esset acceptum detrimenti, [66] ejus juri potiùs, quam suæ culpæ debere tribui. [67] Locum æquum ad dimicandum dedisse; potitum esse hostium castris; expulisse ac superâsse pugnantes. Sed sive ipsorum perturbatio, sive error aliquis, sive etiam fortuna partam jam præsentémque victoriam [68] interpellâsset; dandam omnibus operam, ut acceptum incommodum virtute sarciretur. [69] Quod si "esset

65 *Quâ* felicitate] Ita ex tribus MSS restituit D. Vossius. Optimè. Nam & supra, in hâc ipsâ re narrandâ, *pag.* 310. *lin.* 18. simili usus est Cæsar locutione, [*incredibili* felicitate.] Scaliger alíique ediderant, [*quâ* facilitate.]

66 *Ejus*] Fortunæ.

67 *Locum æquum*] Ita Davisius ex MS Eliensi. Victorius & Manutius (ex MSS qui habent corruptè, *locum secum*;) reposuerunt, *locum se æquum*. Scaliger edidit, [*locum se* tutum.] Editt. Vett. [*locum* securum.] D. Vossius certissimâ (ut sibi videbatur) conjecturâ emendavit, [*locum* se tutum.] Verùm quod edidit Scaliger, abjectum est & languidum. Quod voluit Vossius, quódque habent Editt. veteres, nimium est & insolens; *Opportunus* enim ad dimicandum potest esse locus aliquis, *tutus* & *securus* non potest. Vera Lectio manifestò est, vel Davisii, [*Locum æquum*]: vel Manutii, quæ eódem redit, & paullò est plenior, paullóque propiùs ad plurium Codicum scripturam accedit. [*Locum* se *æquum*.]

68 *Interpellâsset*;] Sic ex MSS & Editt. Vett. restitui. Recentiores, Scaligeri errorem (ut opinor) typographicum fideliter secuti, ediderunt; *interpellâssent*.]

69 *Quod si esset factum*; *detrimentum in bonum verteret*,] Sic MSS Reg. Eliens. & Is. Vossii, alíique; nisi quòd nonnulli habeant corruptè, [*verterent*;] nonnulli, [ut *detrimentum*, *&c.*] D. Vossius (ex MSS qui habent, *ut detrimentum*,) reponendum existimat: [*Quod si esset factum*, fore ut *detrimentum &c.*] Davisius paullò aliter [*Quod si esset*; futurum ut *detrimentum &c.*] Manutius & Cellarius, ex Carrariensi codice; [Quod esset *factum detrimentum, in bonum verteret*.] Ego in vulgatâ Lectione, quæ ad MSS proximè omnium accedit, nihil mutandum censeo. Quod habent Editt. & MSS nonnulli, [*verterent*;] manifestò corruptum est. Nam, ut exemplis allatis ostendit Davisius, Verbum illud [*vertere*] sæpissimè apud optimos Auctores usurpatur tanquam neutro-passivum, vel potiùs ellipticè pro [*se vertere*.]

"esset factum, detrimentum in bonum verteret, utì ad Gergoviam "accidisset; atque ii, qui antè dimicare timuissent, ultro se prœ-"lio offerrent." Hâc habitâ concione, nonnullos signiferos ignominiâ notavit, ac loco movit. Exercitui quidem omni tantus incessit ex incommodo dolor, tantúmque studium infamiæ sarciendæ, ut [70] nemo aut tribuni aut centurionis imperium desideraret; & sibi quisque etiam pœnæ loco graviores imponeret labores, simúlque omnes arderent cupiditate pugnandi; quum superioris etiam ordinis nonnulli, oratione permoti, manendum eo loco & rem prœlio committendam existimarent. Contra ea Cæsar, neque satìs militibus perterritis confidebat; spatiúmque interponendum ad recreandos animos [71] putabat; relictísque munitionibus, magnopere rei frumentariæ timebat.

Ante Chr. XLVIII. U. C. *Varr.* DCCVI.

§ LXII. *Ad Asparagium recedit Cæsar, insequente eum Pompeio.*

ITAQUE nullâ interpositâ morâ, sauciorum modò & ægrorum habitâ ratione, impedimenta omnia silentio primâ nocte ex castris Apolloniam præmisit, ac conquiescere ante iter confectum vetuit. Hìc una legio missa præsidio est. His explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit, reliquas de IV vigiliâ compluribus portis eductas eodem itinere præmisit; parvóque spatio intermisso, ut & militare institutum servaretur, [72] & quàm serissimè ejus profectio cognosceretur, conclamari jussit; statímque egressus, & novissimum agmen consecutus, celeriter è conspectu castrorum discessit. Neque verò Pompeius, cognito consilio ejus, moram ullam ad insequendum intulit: sed eadem spectans, si itinere impeditos & perterritos deprehendere posset, exercitum è castris eduxit; equitatúmque præmisit ad novissimum agmen demorandum: Neque consequi potuit, quòd multum expedito itinere antecesserat Cæsar: Sed quum ventum esset ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus novissimos prœlio detinebat. Huic suos Cæsar equites opposuit, expeditósque antesignanos admiscuit CD; qui tantum

70 *Nemo—imperium desideraret*;] Sed suâ sponte scilicet, etiam sine superiorum imperio, pugnandi cupiditate arderent omnes.

71—*putabat*; *relictísque munitionibus, magnopere rei frumentariæ timebat.*] Cùm manifestum sit Cæsarem non propterea rei frumentariæ timere, quòd munitiones suas reliquisset; sed è contrario tum maximè rei frumentariæ timere, si ibidem locorum permansisset; emendandum existimat D. Vossius; [—*putabat*, relictis *munitionibus*: Et *magnopere rei frumentariæ timebat.*] Favet, quod in duobus Vir doctissimus MSS, & ipse itidem in MS Eliensi, scriptum repperim [*relictis*,] non [*relictísque*.] Nihilo tamen minùs defendi posse videtur etiam vulgata lectio, si illud [*relictísque munitionibus magnopere rei frumentariæ timebat.*] ita accipiatur, ut dicat Cæsar, (non *propterea quòd*, sed) *quo tempore* munitiones suas relinqueret, timere se rei frumentariæ; eámque ob caussam, inter alias, castra aliò movendum existimare.

72 *Et* quàm serissimè *ejus profectio cognosceretur*,] Codices veteres quamplurimi, [& ne citissima *ejus profectio &c.*

Ante Chr. XLVIII. U. C. *Varr.* DCCVI. tantum profecere, ut, equestri prœlio commisso, pellerent omnes, complurésque interficerent, ipsi incolumes se ad agmen recepe-rent.

§ LXIII. CONFECTO justo itinere ejus diei, quod proposuerat Cæsar; transductóque exercitu flumen Genusum; veteribus suis in castris contra Asparagium consedit: militésque omnes [73] intra vallum castrorum continuit: equitatúmque per caussam pabulandi emissum, confestim Decumanâ portâ in castra se recipere jussit. Simili ratione Pompeius, confecto ejusdem diei itinere, in suis veteribus castris ad Asparagium consedit; Ejúsque milites, quòd ab opere integris munitionibus vacabant, alii lignandi pabulandíque causâ longiùs progrediebantur; alii, quòd subitò consilium profectionis ceperant, magnâ parte impedimentorum & sarcinarum relictâ, ad hæc repetenda invitati propinquitate superiorum castrorum, depositis in contubernio armis, vallum relinquebant. Quibus ad insequendum impeditis, Cæsar, quod fore providerat, meridiano ferè tempore, signo profectionis dato, exercitum educit; duplicatóque ejus diei itinere, [74] VIII millia passuum ex eo loco procedit. Quod facere Pompeius, discessu militum, non potuit.

§ LXIV. POSTERO die Cæsar, similiter præmissis primâ nocte impedimentis, de IV vigiliâ ipse egreditur; ut, si qua imposita esset dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum est, ut altissimis fluminibus, atque impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim primi diei morâ illatâ, & reliquorum dierum frustra labore suscepto; quum se magnis itineribus extenderet, & progressos consequi cuperet, IV die finem sequendi fecit, atque aliud sibi consilium capiendum existimavit.

§ LXV. *Inde Apolloniam.* CÆSARI, ad saucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, præsidium urbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam. Sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse. Timénsque Domitio, ne adventu Pompeii præoccuparetur; ad eum omni celeritate & studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus explicabat: ut, si Pompeius eódem contenderet, abductum illum à mari, atque ab iis copiis quas Dyrrhachii comparaverat, frumento ac commeatu abstractum, pari conditione belli secum decertare cogeret: Si in Italiam transiret; conjuncto exercitu cum Domitio, per Illyricum Italiæ subsidio proficisceretur; Sin Apolloniam Oricúmque [75] oppugnaret,

73 *Intra vallum* castrorum *continuit.*] Vocem, [*castrorum,*] quam omiserat Scaliger; consentientibus MSS & Editt. veteribus, restituit Davisius.

74 *VIII* millia——*procedit.*] Ita ex MS Reg. restitui. Editi omnes, [*VIII* millibus——*procedet.*] Minùs rectè.

75 *OPPUGNARET,——conaretur;*] Sic MSS Reg. Eliens. & Edit. Romana: Rectè Scaliger & Receciores

pugnaret, & se omni maritimâ orâ excludere conaretur; obsesso tamen Scipione, necessariò illum suis auxilium ferre cogeret. Itaque præmissis nunciis ad Cn. Domitium Cæsar scripsit, [76] &, quid fieri vellet, ostendit: Præsidióque Apolloniæ cohortibus IV, Lissi I, III Orici relictis; quíque erant ex vulneribus ægri, depositis; per Epirum atque Acarnaniam iter facere cœpit. Pompeius quoque, de Cæsaris consilio conjecturâ judicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat: Si Cæsar iter illò haberet; ut subsidium Scipioni ferret: Si ab orâ maritimâ Corcyrâque discedere nollet, quòd legiones equitatúmque ex Italiâ exspectaret; ipse ut omnibus copiis Domitium aggrederetur. Ante Chr. XLVIII. U.C. *Varr.* DCCVI.

IIS de caussis uterque eorum celeritati [77] studebat, & suis ut esset auxilio, & ad opprimendos adversarios, ne [78] occasioni temporis deesset. Sed Cæsarem Apollonia directo itinere averterat: Pompeius per Candaviam iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit etiam [79] improvisò aliud incommodum; quòd Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariæ caussâ ab eo discesserat, & Heracleam Senticam, quæ est subjecta Candaviæ, iter fecerat; ut ipsa fortuna illum objicere Pompeio videretur. Hæc ad id tempus Cæsar ignorabat. Simul à Pompeio [80] litteris per omnes provincias civitatésque dimissis de prœlio ad Dyrrhachium facto, elatiùs inflatiúsque multò, quàm res erat gesta; fama percrebuerat, "pulsum fugere Cæsarem, penè omnibus "copiis amissis." Hæc itinera infesta reddiderant: hæc civitates nonnullas ab ejus amicitiâ averterant. Quibus accidit rebus, ut pluribus dimissi itineribus à Cæsare ad Domitium, & ab Domitio ad Cæsarem, nullâ ratione iter conficere possent. Sed Allobroges, Roscilli atque Ægi familiares, (quos perfugisse ad Pompeium demonstravimus,) conspicati in itinere exploratores Domitii; seu pristinâ suâ consuetudine, quòd unà in Galliâ bella gesserant; seu gloriâ elati; cuncta, ut erant acta, exposuerunt; & Cæsaris profectionem, & adventum Pompeii docuerunt. A quibus Domitius certior § LXVI.

factus,

tiores omnes, [oppugnare —— *conaretur*.] Quod minùs aptè convenit. Dicendum enim potius fuisset, [expugnare —— *conaretur*.]

76 *Et, quid &c.*] Ita restituit Davisius, consentientibus MSS omnibus & Editt. plerisque veteribus. Vocem miram, & Cæsari prorsus ignotam, [*ecquid*] intulit hîc nescio quis: Quem secuti Scaliger & Recentiores.

77 *Studebat, & suis ut esset auxilio*;] Sic MSS Reg. Elienf. & Vossii, eleganter. Editi; [*studebat*, ut suis *esset auxilio*, *&c.*]

78 *Occasioni*] Codices nonnulli, *occasio*. Sed longè præstat vulgata Lectio.

79 *Improviso*] MSS Reg. Elienf. & Vossii; [*ex improviso*.]

80 *Litteris —— dimissis* de *prœlio —— facto, elatiùs —— quàm res erat gesta; fama percrebuerat —— fugere Cæsarem —— copiis amissis. Hæc* —— reddiderant; —— averterant, *&c.*] Codices nonnulli: [*Litteris* —— *dimissis*; quibus, (*prœlio* —— *facto*) *elatiùs* (MSS *latiùs*) —— *quàm res erat gesta, fama percrebuerat* —— *fugere Cæsarem* —— *copiis amissis*; *hæc* —— reddiderat; —— avertcrat *&c.*]

Ante Chr. XLVIII. U.C. *Varr.* DCCVI.

factus, vix IV horarum spatio antecedens, hostium beneficio periculum vitavit; & ad Æginium, quod est objectum oppositúmque Thessaliæ, Cæsari venienti occurrit.

§ LXVII. *Et Gomphos, oppidum Thessaliæ; quod, sibi portas præcludens, uno die expugnat.*

CONJUNCTO exercitu, Cæsar Gomphos pervenit; quod est oppidum primum Thessaliæ, venientibus ab Epiro: Quæ gens paucis antè mensibus ultro ad Cæsarem legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus uteretur; præsidiúmque ab eo militum petierat. Sed eò fama jam præcurrerat, quam supra docuimus de prœlio Dyrrhachino; quod multis auxerat partibus. Itaque Androsthenes, prætor Thessaliæ, quum se victoriæ Pompeii comitem esse mallet, quàm socium Cæsaris in rebus adversis; omnem ex agris multitudinem servorum ac liberorum in oppidum cogit, portásque præcludit; & ad Scipionem Pompeiúmque nuncios mittit, ut sibi subsidio veniant: "se confidere munitionibus oppidi, si celeriter succurratur; longinquam oppugnationem sustinere non posse." Scipio, discessu exercituum à Dyrrhachio cognito, Larissam legiones adduxerat: Pompeius nondum Thessaliæ appropinquabat. Cæsar, castris munitis, scalas musculósque ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari jussit. Quibus rebus effectis, cohortatus milites, docuit "quantum usum haberet ad sublevandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno atque opulento; simul reliquis civitatibus, urbis hujus exemplo, inferre terrorem; & id fieri celeriter, priusquam auxilia concurrerent." Itaque usus singulari militum studio, eodem quo venerat die, post horam IX oppidum altissimis mœnibus oppugnare aggressus, ante solis occasum expugnavit, & ad diripiendum militibus concessit; statímque ab oppido castra movit, & Metropolim venit, sic, ut nuncios expugnati oppidi famámque antecederet.

§ LXVIII. *Deinde Metropolim, aliásque Thessaliæ civitates, recipit.*

METROPOLITÆ, eodem primùm usi consilio, iisdem permoti rumoribus, portas clauserunt, murósque armatis compleverunt. Sed postea, casu civitatis Gomphensis ex captivis cognito, quos Cæsar ad murum producendos curaverat; portas aperuerunt. Quibus diligentissimè conservatis; collatâ fortunâ Metropolitarum cum casu Gomphensium, [81] nulla Thessaliæ fuit civitas, præter Larissæos qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Cæsari parerent atque imperata facerent. Ille segetis idoneum locum in agris nactus, quæ propè jam matura erat; ibi adventum exspectare Pompeii, eóque omnem rationem belli conferre constituit.

POMPEIUS

81 *Nulla —— fuit civitas, —— quin Cæsari* parerent *atque imperata* facerent.] Ita edidit Davisius, ex MSS Vossii & Eliens. Al. [—— *pareret, —— faceret.*] Quod idem est. Cellarius, ex nuperis quibusdam Editionibus, probat [*pateret.*] Quod mirum. Neque enim ex MSS est, neque Cæsari usitata, licèt alioqui proba, locutio. Quódque affert Vir doctissimus de ταυτότητι τῦ *pareret* atque *imperata faceret*, planè nihili est.

Ante Chr. XLVIII. U. C. Varr. DCCVI.

§ LXIX. *Pompeius in Thessaliam pervenit, insolens & spe victoriæ elatus.*

POMPEIUS paucis pòst diebus in Thessaliam pervenit; concionatúsque apud cunctum exercitum, suis agit gratias. Scipionis milites cohortatur, ut, partâ jam victoriâ, prædæ ac præmiorum velint esse participes. Receptísque omnibus in una castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur: classicúmque apud eum cani, & alterum illi jubet prætorium tendi. Auctis copiis Pompeii, duobúsque magnis exercitibus conjunctis; pristina omnium confirmatur opinio, & spes victoriæ augetur adeò, ut, quicquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur; &, si quando quid Pompeius tardiùs aut consideratiùs faceret, "unius esse negotium diei, sed illum delectari imperio, & consulares prætoriósque servorum habere numero," dicerent. Jámque inter se palam de præmiis ac sacerdotiis contendebant; in annósque consulatum definiebant. Alii domos bonáque eorum, qui in castris erant Cæsaris, petebant. Magnáque inter eos in concilio fuit controversia, oporterétne L. Hirri, quòd is à Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitiis prætoriis absentis rationem haberi; quum ejus necessarii fidem implorarent Pompeii, ut præstaret, quod proficiscenti recepisset, ne per ejus auctoritatem deceptus videretur; reliqui, in labore pari ac periculo, ne unus omnes antecederet, recusarent. Jam in sacerdotio Cæsaris, [82] Domitius, Scipio, Spinthérque Lentulus, quotidianis contentionibus ad gravissimas verborum contumelias palam [83] descenderunt: quum Lentulus, ætatis honorem ostentaret; Domitius, urbanam gratiam dignitatémque jactaret; Scipio, affinitate Pompeii confideret. Postulavit etiam L. Afranium proditionis exercitûs Attius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispaniâ diceret. Et L. Domitius in concilio dixit; "placere sibi, "bello confecto, ternas tabellas dari ad judicandum [84] iis, qui ordinis essent senatorii, bellóque unà cum ipsis interfuissent; sententiásque de singulis ferrent, qui Romæ remansissent, quíque intra præsidia Pompeii fuissent, neque operam in re militari præstitissent: unam fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecuniâ multarent." Postremò omnes aut de honoribus suis, aut de præmiis pecuniæ, aut de persequendis [85] inimicitiis agebant: Nec quibus

82 *Domitius,*] *L. Domitius Ahenobarbus.* Erat alter, *Cn. Domitius Calvinus,* Cæsareanus.

83 *Descenderunt:*] D. Vossius mallit, [*descenderant.*] Perperam. Non enim tum]—— *descenderant, quum Lentulus ætatis honorem ostentaret, &c.*] Sed —— *descenderunt, ostentando &c.*

84 *Iis, qui — interfuissent;*] Codices nonnulli, [de *iis, qui* —— non *interfuissent.*] Sed longè præstat vulgata Lectio. Tabellæ enim ad judicandum datæ narrantur iis, qui interfuissent; ut sententias ferrent de iis, qui abfuissent, vel qui præsentes operam *Pompeio* non præstitissent.

85 *Inimicitiis*] Ita optimè restituit Davisius ex MS Eliensi & Editt. veteribus. Quibuscum consentit MS Regius. Vulgg. [*inimicis.*]

Ante Chr. XLVIII. U. C. *Varr.* DCCVI.

bus rationibus superare possent, sed quemadmodum uti victoriâ deberent, cogitabant.

§ LXX. *Cæsar prælio decertare statuit; ejusque in equitibus disponendis institutum.*

Re frumentariâ præparatâ, confirmatísque militibus, & satìs longo spatio temporis à Dyrrhachinis prœliis intermisso; quum satìs perspectum militum animum habere videretur, tentandum Cæsar existimavit, quidnam Pompeius propositi aut voluntatis ad dimicandum haberet. Itaque ex castris exercitum eduxit, aciémque instruxit; primùm suis locis, paullóque à castris Pompeii longiùs; continentibus verò diebus, ut progrederetur à castris suis, collibúsque Pompeianis aciem subjiceret. Quæ res in dies confirmatiorem ejus efficiebat exercitum. Superius tamen institutum in equitibus, quod demonstravimus, servabat; ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes atque expeditos ex antesignanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites prœliari juberet; qui quotidianâ consuetudine usum quoque ejus generis prœliorum perciperent. His erat rebus effectum, ut equites mille, apertioribus etiam locis, VII millium Pompeianorum impetum, quum adesset usus, sustinere auderent; neque magnopere eorum multitudine terrerentur. Namque etiam per eos dies prœlium secundum equestre fecit; atque [86] Ægum Allobrogem, ex duobus quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam interfecit.

§ LXXI. Pompeius, [87] quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat; semper, ut videbatur, spectans, si iniquis locis Cæsar se subjiceret. Cæsar, nullâ ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans; hanc sibi commodissimam belli rationem judicavit, utì castra ex eo loco moveret, sempérque esset in itineribus: hoc sperans, ut movendis castris, pluribúsque adeundis locis, commodiore frumentariâ re uteretur; simúlque, in itinere ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, & insolitum ad laborem Pompeii exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo jam profectionis dato, tabernaculísque detensis, animadversum est, paullò antè, extra quotidianam consuetudinem, longiùs à vallo esse aciem Pompeii progressam; ut non iniquo loco posse dimicari videretur. Tunc Cæsar apud suos, quum jam esset agmen in portis, "Differendum est," inquit, "iter in "præsentiâ nobis, & de prœlio [88] cogitandum, sicut semper depo-"poscimus: Animo simus ad dimicandum parati: Non facilè "occa-

86 *Ægum*] Sic restituendum ex MSS Petav. & Eliensi, viderunt D. Vossius & Davisius. Al. [*unum.*]

87 Quia *castra in colle habebat,*] MSS Eliens. & Vossii, [qui *castra &c.*] MS Reg. & Edit. Rom. [*castris in colle habitis.*]

88 —— *cogitandum,* sicut *semper depoposcimus: Animo,* simus *ad dimicandum parati: Non facilè &c.*] Codices nonnulli; [—*cogitandum;*] Si enim, ut *semper depoposcimus, animo* sumus *ad dimicandum parati; non facilè &c.* Sed præstat vulgata Lectio. Ea tamen quæ in MSS Reg. Eliens. & Vossii reperitur, (nisi quod

"occasionem postea reperiemus." Confestímque expeditas copias educit. Ante Chr. XLVIII. U. C. Varr. DCCVI.

§ LXXII. *Pompeius quoque prælio decertare statuit; juratque se non, nisi victorem, in castra reversurum.*

POMPEIUS quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat prœlio decertare. Namque etiam in concilio superioribus diebus dixerat, "priùs, quàm concurrerent acies, fore, "ut exercitus Cæsaris pelleretur." Id quum essent plerique admirati; "Scio me," inquit, "penè incredibilem rem polliceri: Sed "rationem consilii mei accipite, quò firmiore animo in prœlium "prodeatis. 89 Persuasi equitibus nostris, ídque mihi se facturos "confirmaverunt, ut, quum propiùs sit accessum, dextrum Cæsaris cornu ab latere aperto aggrederentur; ut, circumventâ ab "tergo acie, priùs perturbatum exercitum pellerent, quàm à nobis "telum in hostem jaceretur. Ita sine periculo legionum, & penè "sine vulnere, bellum conficiemus. Id autem difficile non est, "quum tantum equitatu valeamus." Simul denunciavit, ut essent "animo parati 90 in posterum; &, quoniam fieret dimicandi potestas, (ut sæpe 91 optavissent;) ne 92 usu manúque, reliquorum "opinionem fallerent." Hunc Labienus excepit; ut, quum Cæsaris copias despiceret, Pompeii consilium summis laudibus efferret. "Noli," inquit, "existimare, Pompei, hunc esse exercitum, qui "Galliam Germaniámque devicerit. Omnibus interfui prœliis; "neque temerè incognitam rem pronuncio. Perexigua pars illius "exercitûs superest; magna pars deperiit, quod accidere tot prœliis fuit necesse; multos autumni pestilentia in Italiâ consumpsit; "multi domum discesserunt; multi sunt relicti in continenti. An "non audîstis, ex iis qui per caussam valetudinis remanserunt, 93 cohortes esse Brundisii factas? Hæ copiæ, quas videtis, ex delectibus horum annorum in citeriore Galliâ sunt refectæ; & 94 ple-

quod in horum primo & tertio, pro *si ut*, corruptè scriptum sit *sicut*) vulgatâ non multò est inferior: [*—cogitandum*; si, *ut semper depoposcimus, animo* sumus *ad dimicandum parati. Non facilè &c.*]

89 *Persuasi equitibus nostris, idque mihi se facturos confirmaverunt, ut—aggrederentur*;] Scribendum est cum Parenthesi, [*Persuasi equitibus nostris, (idque mihi se facturos confirmaverunt,) ut—aggrederentur.*] Rectiùs enim dicitur, *Persuasi ut aggrederentur*; quàm, *confirmaverunt id se facturos, ut aggrederentur.* Sed leviculum hoc.

90 *In posterum*;] Editio vetus Romana, [*in prælium.*] Forte [*ad prælium.*] Quanquam enim ferri potest, suspectum tamen videtur illud, [*in posterum.*]

91 *Optavissent*;] Ita emendavit Davisius, ingeniosissimè. Al. [*cogitavissent.*] Quod valdè languidum.

92 *Usu* manúque,] Codex Cujacii, testante Vossio, habet; [*usu* manuum.] MS Eliensis, Davisio notante; [*usu* manûs.] Sed præstat vulgata Lectio, quanquam Vossio suspecta. *Usu manúque*, est, *peritiâ & virtute.*

93 *Corhortes*] Quæri hîc potest, annon nota numeralis fortè exciderit. Quanquam id non prorsus necessarium.

94 Plerique *sunt*] Editi recentiores omnes; *pleræque.* Sed præstare videtur,

Ante Chr. XLVIII. U. C. Varr. DCCVI.

"plerique sunt ex colonis Transpadanis. Attamen, quod fuit ro-"boris, duobus prœliis Dyrrhachinis interiit." Hæc quum dixisset, juravit, "se, nisi victorem, in castra non reversurum:" Reliquósque, ut fidem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius, idem juravit; nec verò ex reliquis fuit quisquam, qui jurare dubitaret. Hæc quum facta essent in concilio, magnâ spe & lætitiâ omnium discessum est. Ac jam animo victoriam præcipiebant; quòd de re tantâ, & à tam perito Imperatore, nihil frustra confirmari videbatur.

§ LXXIII. *Pompeius quo modo aciem suam instruxerit.*

CÆSAR, quum Pompeii castris appropinquâsset, ad hunc modum aciem ejus instructam animum advertit. Erant in sinistro cornu, legiones duæ, transditæ à Cæsare initio dissensionis ex Senatûs consulto; quarum una prima, altera tertia appellabatur: In eo loco ipse erat Pompeius. Mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat: Ciliciensis legio, conjuncta cum cohortibus Hispanis, quas transductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatæ: Has firmissimas se habere Pompeius existimabat. Reliquas inter aciem mediam cornuáque interjecerat: Numeróque cohortes CX expleverat: (Hæc erant millia [95] XLV.) Evocatorum circiter [96] duæ, quæ ex beneficiariis superiorum exercituum ad eum convenerant; quæ totâ acie dispersæ erant. Reliquas cohortes VII, castris propinquísque castellis præsidio disposuerat. Dextrum cornu ejus, rivus quidam impeditis ripis muniebat; Quam ab caussam cunctum equitatum, sagittarios funditorésque omnes, in sinistro cornu objecerat.

§ LXXIV. *Quo modo Cæsar suam.*

CÆSAR, superius institutum servans, X legionem in dextro cornu, IX in sinistro collocaverat; tametsi erat Dyrrhachinis prœliis vehementer attenuata: & huic sic anjunxit VIII, ut penè unam ex duabus efficeret; atque alteram alteri præsidio esse jusserat. Cohortes in acie LXXX constitutas habebat; [97] quæ summa erat millium XXII. Cohortes II castris præsidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Sullam, mediâ acie Cn. Domitium præposuerat: Ipse contra Pompeium consistit. Simul his rebus animadversis, quas demonstravimus; timens, ne à multitudine equitum dextrum cornu circumveniretur; celeriter [98] ex tertiâ acie singulas cohortes detraxit, atque ex his quartam instituit, equitatuíque opposuit;

videtur, (quod in MSS Reg. & Eliensi & Edit. Rom. repperi,) *plerique*. Ut *milites* intelligantur, potius quàm *copiæ*.

95 *XLV.*] Codices nonnulli, *LV*.

96 Duæ, — *quæ* — *dispersæ erant.*] Codices plurimi; [duo, (*scil.* millia,) — *quæ* — *disperserat.*]

97 *Quæ summa erat millium XXII.*] MS Reg. & Edit. Rom. [*quæ summa erat* hominum (quomodo & alibi loquitur Cæsar) *millium XXII.*] Cellarius edidit, [*XXXII.*]

98 *Ex tertiâ acie* singulas *cohortes*] Hoc est, (ut rectè explicavit D. Vossius,) ex *quâque legione* tertiæ aciei *cohortem unam*; quæ proinde detractæ

fuit; &, quid fieri vellet, ostendit; monuítque ejus diei victoriam in earum cohortium virtute constare. Simul tertiæ aciei totíque exercitui imperavit, ne injussu suo [99] concurreret; se, quum id fieri vellet, vexillo signum daturum.

Ante Chr. XLVIII. U. C. Varr. DCCVI.

§ LXXV. *Oratio Cæsaris ad milites.*

EXERCITUM quum militari more cohortaretur ad pugnam, suáque in eum perpetui temporis officia prædicaret; in primis commemoravit, "testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem "petîsset; quæ per Vatinium in colloquiis, quæ per A. Clodium "cum Scipione egisset; quibus modis ad Oricum cum Libone de "mittendis legatis contendisset: neque se unquam abuti militum "sanguine, neque Remp. alterutro exercitu privare voluisse." Hâc habitâ oratione, exposcentibus militibus, & studio pugnæ ardentibus, tubâ signum dedit. Erat Crastinus evocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione x duxerat; vir singulari virtute. Hic, signo dato, "Sequimini me," inquit, "manipulares mei qui fuistis; & vestro Imperatori, quam "constituistis, operam date. Unum hoc prœlium superest: Quo "confecto, & ille suam dignitatem, & nos nostram libertatem re-"cuperabimus." Simul respiciens Cæsarem, "Faciam," inquit, "hodie, Imperator, ut aut vivo mihi aut mortuo gratias agas." Hæc quum dixisset, primus ex dextro cornu procurrit; atque eum milites electi circiter CXX voluntarii ejusdem centuriæ sunt prosecuti.

§ LXXVI. *Pugna Pharsalica; saúsque ingens victoria.*

INTER duas acies tantum erat relictum spatii, ut satis esset ad concursum utriusque exercitûs. Sed Pompeius suis prædixerat, ut Cæsaris impetum exciperent, néve se loco moverent; aciémque ejus distrahi paterentur. Idque admonitu C. Triarii fecisse dicebatur, ut primus excursus vísque militum infringeretur, aciésque distenderetur; atque suis ordinibus dispositi, dispersos adorirentur. Leviùs quoque casura pila sperabat, in loco retentis militibus; quàm si ipsi

detractæ erant cohortes *sex*, ut Cæsar ipse mox ait, *pag.* 344. *lin.* 24. Ut mirum sit Virum doctissimum J. Davisium, duram appellare hanc expositionem: Quæ reverâ adeo perspicua est & naturalis, ut aliam in sententiam ne possint quidem accipi Cæsaris verba. Quam autem ipse affert ex Ciacconio & Lipsio conjecturam, [*ex tertiâ acie* senas *cohortes detraxit*;] ea vix ac ne vix quidem Latina est. Non enim *senas* detraxit, (quæ ex sex legionibus essent futuræ *triginta sex*,) sed tantùm *sex cohortes*. Quámque adducit Ciacconius ex *libro primo de bello Civili* similem locutionem, [*primam aciem* quaternæ *cohortes ex quinque legionibus tenebant*,] ea ipsa contra Eum maximè facit: *Quaternæ* enim cohortes illæ, non *quatuor* scilicet fuerunt, sed *viginti*. Quod cùm non intelligerent Librarii & Editores plerique, locum ipsum turpissimè corruptum exhibuerunt, [*quaternæ cohortes ex* quintâ legione.] Sed Ciacconio ignoscendum. Ipse enim conjecturam suam mox retrahit; veramque lectionem [*ex tertiâ acie* singulas *cohortes*.] vidit & rectè explicavit.

99 *Concurreret*;] MS Reg. *concurrerent*. Quod idem est.

Ante Chr. XLVIII. U. C. *Varr.* DCCVI.

ipsi immissis telis occurrissent. Simul fore, ut duplicato cursu, Cæsaris milites exanimarentur, & lassitudine conficerentur. Quod nobis quidem nullâ ratione factum à Pompeio videtur; Propterea quòd est quædam animi incitatio atque alacritas naturaliter innata omnibus, quæ studio pugnæ incenditur; Hanc non reprimere, sed augere imperatores debent: Neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique concinerent, clamorémque universi tollerent; quibus rebus & hostes terreri, & suos incitari existimaverunt. Sed nostri milites, dato signo, quum infestis pilis procucurrissent, atque animadvertissent non concurri à Pompeianis; usu periti, ac superioribus pugnis exercitati, suâ sponte cursum represserunt; & ad medium ferè spatium constiterunt, [1] ne consumptis viribus appropinquarent; parvóque intermisso temporis spatio, ac rursus renovato cursu, pila miserunt; celeritérque, ut erat præceptum à Cæsare, gladios strinxerunt. Neque verò Pompeiani huic rei defuerunt: Nam & tela missa exceperunt, & impetum legionum tulerunt, & ordines conservaverunt; pilísque missis ad gladios redierunt. Eodem tempore equites à sinistro Pompeii cornu, ut erat imperatum, universi procucurrerunt; omnísque multitudo sagittariorum se profudit: Quorum impetum noster equitatus non tulit, sed paullum loco motus cessit; Equitésque Pompeiani hoc acriùs instare, & se turmatim explicare, aciémque nostram à latere aperto circumire cœperunt. Quod ubi Cæsar animadvertit; IV aciei, quam instituerat sex cohortium numero, signum dedit. Illi celeriter procucurrerunt; infestísque signis tantâ VI in Pompeii equites impetum fecerunt, ut eorum nemo consisteret; omnésque conversi non solùm loco excederent, sed protinus incitati, fugâ montes altissimos peterent. Quibus summotis, omnes sagittarii funditorésque destituti, inermes, sine præsidio, interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistrum cornu, pugnantibus etiam tum ac resistentibus in acie Pompeianis, circumierunt; eósque à tergo sunt adorti. Eodem tempore tertiam aciem Cæsar, quæ quieta fuerat, & se ad id tempus loco tenuerat; procurrere jussit. Ita, quum recentes atque integri defessis successissent, alii autem à tergo adorirentur; sustinere Pompeiani non potuerunt, atque universi terga verterunt. Neque verò Cæsarem fefellit, quin ab iis cohortibus, quæ contra equitatum in IV acie collocatæ essent, initium victoriæ oriretur; ut ipse in cohortandis militibus pronunciaverat. Ab his enim primùm equitatus est pulsus; Ab iisdem facta cædes sagittariorum atque funditorum: Ab iisdem acies Pompeiana à sinistrâ parte [2] circumventa, atque initium fugæ factum.

SED

1 *Ne*] MSS Reg. & Elienf. *ut non.* MS Vossii, *ut ne.*

2 *Circumventa*] Sic MS Reg. Alii omnes, [erat *circumventa.*] Sed elegantiùs multò omittitur illud [*erat.*] Ut periodus una sit; [*Ab his pri-*

SED Pompeius, ut equitatum suum pulsum vidit; atque eam partem, cui maximè confidebat, perterritam animadvertit; aliis diffisus, acie excessit. Portinúsque se in castra equo contulit; & iis centurionibus, quos in statione ad prætoriam portam posuerat, clarè, ut milites exaudierent, [3] "Tueamini," inquit, "castra, & defendite diligenter, si quid durius acciderit. Ego reliquas portas circumeo, & castrorum præsidia confirmo." Hæc quum dixisset, se in prætorium contulit, summæ rei diffidens, ut tamen eventum exspectans. Cæsar, Pompeianis ex fugâ intra vallum compulsis, nullum spatium perterritis dare oportere æstimans, milites cohortatus est, ut beneficio fortunæ uterentur, castráque oppugnarent: Qui, etsi magno æstu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta,) tamen ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. Castra à cohortibus, quæ ibi præsidio erant relictæ, industriè defendebantur; multò etiam acriùs à Thracibus barbarísque auxiliis. Nam qui acie refugerant milites, & animo perterriti & lassitudine confecti, missis plerisque armis signísque militaribus, magìs de reliquâ fugâ, quàm de castrorum defensione, cogitabant. Neque verò diutius, qui in vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt; sed confecti vulneribus, locum reliquerunt. Protinúsque omnes, ducibus usi centurionibus tribunísque militum, in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt.

Ante Chr. XLVIII. U. C. *Varr.* DCCVI.

§ LXXVII. *Castra Pompeii capta.*

IN castris Pompeii videre licuit [4] triclinia strata, magnum argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata; L. etiam Lentuli, & nonnullorum, tabernacula protecta ederâ; multáque præterea, quæ nimiam luxuriam, & victoriæ fiduciam designarent: Ut facilè æstimari posset, nihil eos de eventu ejus diei timuisse, qui non necessarias conquirerent voluptates; atque ii miserrimo ac patientissimo exercitui Cæsaris luxuriem objiciebant, cui semper omnia [5] ad necessarium usum defuissent.

§ LXXVIII. *Magnis cum divitiis.*

POMPEIUS jam, quum intra vallum nostri versarentur, equum nactus, detractis insignibus Imperatoris, Decumanâ portâ se ex castris ejecit; protinúsque equo citato Larissam contendit. Neque ibi constitit; sed eâdem celeritate, paucos suorum ex fugâ nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum XXX ad mare pervenit, navémque frumentariam conscendit; sæpe, ut dicebatur, querens, "tantum se opinionem fefellisse, ut à quo genere homi-"num

§ LXXIX. *Pompeii fuga.*

primùm equitatus est pulsus: Ab iisdem facta cædes sagittariorum atque funditorum: Ab iisdem acies Pompeiana à sinistrâ parte circumventa, atque initium fugæ factum.]

3 *Tueamini,*] MSS. *Tuemini.* Quod rectius.

4 *Triclinia strata,*] MSS. *Tricbilas stratas.* Quod Scaligero placuit. Salmasius emendavit, *tricbilas structas.* Sed D. Vossius & plerique Lectionem vulgatam approbant.

5 *Ad necessarium* usum] MS unus, [*ad necessarium* victum.] Quod probat D. Vossius. Ego vulgatam lectionem retinendam existimo.

Ante Chr. XLVIII. U. C. Varr. DCCVI.

"num victoriam speràsset, ab eo initio fugæ facto, penè proditus "videretur."

§ LXXX. *Cæsar Pompeianos persequitur, & ad deditionem cogit.*

CÆSAR, castris potitus, à militibus contendit, ne in prædâ occupati, reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. Quâ re impetratâ, montem opere [6] circummunire instituit. Pompeiani, quòd is mons erat sine aquâ, diffisi ei loco, relicto monte, [7] universi [juris ejus] Larissam versùs se recipere cœperunt. [8] Quâ re animadversâ, Cæsar, copias suas divisit; partémque legionum in castris Pompeii remanere jussit, partem in sua castra remisit: IV secum legiones duxit; commodioréque itinere Pompeianis occurrere cœpit: Et progressus millia passuum VI, aciem instruxit. Quâ re animadversâ, Pompeiani in quodam monte constiterunt. Hunc montem, flumen subluebat. Cæsar, milites cohortatus; etsi totius diei continenti labore erant confecti, nóxque jam suberat; tamen munitione flumen à monte seclusit, ne noctu Pompeiani aquari possent.

6 *Circummunire*] Sic MSS Reg. & Eliens. & Edit. Rom. Quæ vox Cæsari usitata. Scaliger & Recentiores; *circumvenire*.

7 *Universi* juris ejus *Larissam versùs se recipere cæperunt.*] Locus sine dubio corruptus. MS Reg. & Edit. Rom. habent, [*universi* simul *Larissam* &c.] Quod à manu emendatrice inest. Puteanus & Manutius conjecerunt [*universi*, viris, equis, *Larissam* &c.] Infeliciter, nec satis Latinè. Victorius, D. Vossius, & Cellarius, vulgatam retinent: Illúdque [*juris ejus*,] interpretantur; hic, *victos*; ille, *Pompeianos*; tertius, *sortis vel conditionis ejus*: Nullo ferè discrimine. Vir doctissimus Jos. Wasse, in Notis suis ad *Sallustium pag*. 134. locum hunc jam satis corruptum, vero corruptiorem repræsentat; referendo illud [*universi*,] non ad [*cæperunt*,] sed ad [*juris*.] Ego jam olim emendaveram, [JUGIS *ejus*;] Quod postea à Viro doctissimo Jos. Wasse, in loco jam laudato, occupatum repperi. Verùm ille [*jugis ejus*] interpretatur, [Ex *jugis ejus*;] Quod ταυτότης est cum verbis præcedentibus, [*relicto monte*:] Nec cum iis, quæ mox sequuntur, satis convenit. Non enim, ante deditionem, *E montibus* descenderunt Pompeiani; sed, relicto isto monte, *per alios montes* Larissam versùs se recipere cœperunt. Ego itaque [*jugis ejus*] ità accipiendum volueram, ut significaret [PER JUGA *montis* ejus, *inde ad Larissam usque pertinentia*.] Nunc, re penitiùs exploratâ, eodem sensu reponendum existimo, [*jugis* EIS] vel [*jugis* illis;] hoc est, [*per juga illa*.] De *Re ipsâ*, apertè testatur infra *Cæsar*, (*lin*. 12,) Eos *in Monte quodam constitisse*; *se autem* (*lin*. 10.) *commodiore itinere* scil. *per Valles*,) *eis occurrere cæpisse*. Ubi notandum, illud [*commodiore itinere*] nihil habere quò possit referri in comparationem, nisi nostra admittatur verborum præcedentium emendatio. De *Locutione*; quâ scilicet Latinitate [*jugis eis*] scribi possit pro eo, quod est [*per juga ea*;] videas similem constructionem infra, de Bello Alexandrino §. 26; [locísque superioribus *iter facere instituit*.] Et supra, *pag*. 166. *lin*. 4, [*Legionem unam* eodèm jugo *mittit*.] Maximè autem, *pag*. 255, *lin*. 17, [*Et, mutato itinere*, JUGIS *Octogesam perveniret*.]

8 *Quâ* re *animadversâ*,] MSS plerique, [*Quâ spe animadversâ*,] Quam lectionem probat, elegantiorémque existimat *Victorius*; ut scilicet illud [*spe*] opponatur præcedenti [*diffisi*.] Sed argutum hoc nimis & evanidum. Ego vulgatam retineo lectionem.

sent. Quo jam perfecto opere, illi de deditione, missis legatis, agere cœperunt. Pauci ordinis Senatorii, qui se cum iis conjunxerant, nocte fugâ salutem petierunt. Cæsar primâ luce omnes eos, qui in monte consederant, ex superioribus locis in planitiem descendere, atque arma projicere jussit. Quod ubi sine recusatione fecerunt; passísque palmis, projecti ad terram, flentes ab eo petierunt salutem; consolatus consurgere jussit. Et pauca apud eos de lenitate suâ locutus, quò minore essent timore; omnes conservavit: [9] militibúsque suis commendavit, ne qui eorum violarentur, neu quid sui desiderarent. Hâc adhibitâ diligentiâ, ex castris sibi legiones alias occurrere, & eas quas secum duxerat invicem requiescere, atque in castra reverti jussit: Eodémque die Larissam pervenit.

Ante Chr. XLVIII. U. C. Varr. DCCVI.

§ LXXXI. *Quantum militum ex utroque exercitu aâ pugnâ perierit.*

IN eo prœlio non ampliùs CC milites desideravit: sed centuriones, fortes viros, circiter XXX amisit. Interfectus est etiam fortissimè pugnans Crastinus, cujus mentionem supra fecimus; gladio in os adversum conjecto. Neque id fuit falsum, quod ille in pugnam proficiscens dixerat. Sic enim Cæsar existimabat, eo prœlio excellentissimam virtutem Crastini fuisse; optiméque eum de se meritum judicabat. Ex Pompeiano exercitu circiter millia XV cecidisse videbantur: Sed in deditionem venerunt ampliùs millia XXIV: (namque etiam cohortes, quæ præsidio in castellis fuerant, sese Sullæ dediderunt: multi præterea in finitimas civitates refugerunt:) Signáque militaria ex prœlio ad Cæsarem sunt relata CLXXX, & Aquilæ IX. L. Domitius, ex castris in montem refugiens, quum vires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus.

§ LXXXII. *Interea Lælius, Pompeianus, portum Brundisinum cum classe obsidet.*

EODEM tempore D. Lælius cum classe [10] ad Brundisium venit; eâdémque ratione, quâ factum à Libone antea demonstravimus, insulam objectam portui Brundisino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundisio præerat, tectis instratisque scaphis elicuit naves Lælianas; atque ex his longiùs productam unam quinqueremem, & minores duas, in angustiis portûs cepit: Itémque per equites dispositos, aquâ prohibere classiarios instituit. Sed Lælius tempore anni commodiore usus ad navigandum, onerariis navibus Corcyrâ Dyrrhachióque aquam suis supportabat; neque à proposito deterrebatur; neque ante prœlium, in Thessaliâ factum, cognitum, aut ignominiâ amissarum navium, aut necessariarum rerum inopiâ, ex portu insulâque expelli potuit.

IISDEM

9 *Militibúsque suis* commendavit,] Sic MSS Reg. Elienf. Vossii, Carrariensis, Ursini, Petav. & Cujacii, & Edit. Rom. Vulgg. [*militibúsque suis* jussit.] Quod probat Davisius, & allatis etiam bonorum Auctorum exemplis defendit. Sed nusquam alibi ita locutus est *Cæsar*.

10 Ad *Brundisium*] Vide supra ad *pag.* 316. *lin.* 15.

Ante Chr. XLVIII. U. C. Varr. DCCVI.

§ XXXIII. *Cassiúsque classes Cæsaris in Siciliâ incendit.*

IISDEM ferè temporibus Cassius, cum classe Syrorum & Phœnicum & Cilicum, in Siciliam venit. Et quum esset Cæsaris classis divisa in duas partes, & dimidiæ parti præesset P. Sulpicius prætor [11] Vibone ad fretum, dimidiæ M. Pomponius ad Messanam; priùs Cassius ad Messanam navibus advolavit, quàm Pomponius de ejus adventu cognosceret. Perturbatúmque eum nactus, nullis custodiis, neque ordinibus certis; magno vento & secundo, completas onerarias naves tædâ & pice & stupâ, reliquísque rebus quæ sunt ad incendia, in Pomponianam classem immisit; atque omnes naves incendit XXXV, in quibus erant XX [12] constratæ. Tantúsque eo facto timor incessit, ut, quum esset legio præsidio Messanæ, vix oppidum defenderetur. Et, nisi eo ipso tempore nuncii de Cæsaris victoriâ per dispositos equites essent allati, existimabant plerique futurum fuisse ut amitteretur: Sed, opportunissimè nunciis allatis, oppidum fuit defensum. Cassiúsque ad Sulpicianam inde classem profectus est [13] Vibonem. Applicatísque nostris ad terram navibus, propter eundem timorem; pari, atque antea, ratione egit. Secundum nactus ventum, onerarias naves circiter XL, præparatas ad incendium, immisit; &, flammâ ab utroque cornu comprehensâ, naves sunt combustæ V. Qúumque ignis, magnitudine venti, latiùs serperet; milites, qui ex veteribus legionibus erant relicti præsidio navibus, ex numero ægrorum, ignominiam non tulerunt; sed suâ sponte naves conscenderunt, & à terra solverunt; impetúque facto in Cassianam classem, quinqueremes II, in quarum altera erat Cassius, ceperunt; sed Cassius, exceptus scaphâ, refugit. Præterea duæ sunt [14] depressæ triremes. Neque multò post, de prœlio facto in Thessaliâ cognitum est; ut ipsis Pompeianis fides fieret. Nam [15] ante id tempus, fingi à legatis amicísque Cæsaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex iis locis Cassius cum classe discessit.

§. LXXXIV. *Cæsar Pompeium persequitur.*

CÆSAR, omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pompeium existimavit, quascumque in partes ex fugâ se recepisset; ne rursus copias comparare alias, & bellum renovare posset. Et quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur: legionémque unam minoribus itineribus subsequi jussit. Erat edictum Pompeii

11 Vibone *ad fretum,*] Ita pulcherrime restituit Davisius ex Edit. Beroaldi. Quâcum consentiunt MSS Eliens. & Vossii, qui habent [*uibone*] vel [*iubone.*] Est autem *Vibo* (annotante eodem Davisio) oppidum *Bruttiorum,* à freto *Siculo* non longè dissitum: De quo Cellarius, Geogr. Antiq. *lib.* II. *cap.* 9. *pag.* 584. Edit. Cantab. Al. corruptè, [*Libóque ad fretum.*]

12 *Constratæ :*] MSS plurimi; *stratæ.*

13 *Vibonem:* Vide supra, *Not.* II. Vulgg. [*& Libonem.*] Ut fortè legi possit, [ad *Vibonem.*] Vide supra ad *pag.* 316. *lin.* 15. Sed hoc perinde est.

14 *Depressæ*] Codices plerique, *deprehensæ.* Utraque lectio proba.

15 *Ante* id *tempus, fingi à legatis*] MS Reg. & Edit. Rom. [*ante* hoc *tempus, fingi* id *à legatis &c.*]

peii nomine Amphipoli propositum, uti omnes ejus provinciæ juniores, Græci, civesque Romani, jurandi causâ convenirent. Sed, utrùm avertendæ suspicionis causâ Pompeius proposuisset, ut quàm diutissimè longioris fugæ consilium occultaret; an novis delectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur; existimari non poterat. Ipse ad anchoram unâ nocte constitit; & vocatis ad se Amphipoli hospitibus & pecuniâ ad necessarios sumptus corrogatâ, cognito Cæsaris adventu, ex eo loco discessit, [16] & ad Mitylenas paucis diebus venit. Biduum tempestate retentus, navibúsque aliis additis actuariis; in Ciliciam, atque inde [17] in Cyprum pervenit. Ibi cognoscit, consensu omnium Antiochensium, civiúmque Romanorum qui illic negotiarentur, arcem antè captam esse, excludendi suî causâ; nunciósque dimissos ad eos qui se ex fugâ in finitimas civitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent: id si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo qui superiore anno consul fuerat, & P. Lentulo consulari, ac nonnullis aliis, acciderat Rhodi: [18] Qui, quum ex fugâ Pompeium sequerentur, atque in insulam venissent, oppido ac portu recepti non erant: missísque ad eos nunciis ut ex iis locis discederent, contra voluntatem suam naves solverunt. Jámque de Cæsaris adventu fama ad civitates perferebatur.

Ante Chr. XLVIII. U. C. Varr. DCCVI.

§ LXXXV. *Pompeius Pelusium perfugiens, ab amicis Ptolemæi regis ibi interficitur.*

Quibus cognitis rebus; Pompeius, deposito adeundæ Syriæ consilio, pecuniâ [19] societatis sublatâ, & à quibusdam privatis sumptâ, & æris magno pondere ad militarem usum in naves imposito, duobúsque millibus hominum armatis, [20] partim quos ex familiis societatum delegerat, partim à negotiatoribus coëgerat, quósque ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat; Pelusium pervenit. Ibi casu rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copiis, cum sorore Cleopatrâ gerens bellum; quam paucis antè mensibus per suos propinquos atque amicos regno expulerat: Castráque Cleopatræ non longo spatio ab ejus castris distabant. Ad eum Pompeius misit, ut, pro hospitio atque amicitiâ patris, Alexandriâ reciperetur, atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed qui ab eo missi erant, confecto legationis officio, liberiùs cum militibus regis colloqui cœperunt; eósque hortari, ut suum officium Pompeio præstarent, néve ejus fortunam despicerent. In hôc erant numero complures Pompeii milites, quos ex ejus exercitu acceptos in Syriâ Gabinius Alexandriam transduxerat, bellóque confecto apud Ptolemæum patrem

16 *Et* ad *Mitylenas*] Sic MSS. Vide supra ad *pag*. 316. *lin*. 15. Vulgg. [*& Mitylenas*.]

17 In *Cyprum*] Sic MSS. Editi præpositionem omittunt.

18 *Qui, quum &c.*] Codices alii habent, *quicunque*; alii, *Nam quicunque*. Unde legendum vel, [*qui quum &c.*] quod, ex Ursini codice, secutus est Scaliger: Vel, (quod conjicit Davisius,) *Namque quum &c.*

19 *Societatis*] Publicano um.

20 *Partim quos*] Transponit Ciacconius; *quos partim &c.* Sed nihil opus.

Ante Chr. XLVIII. U. C. *Varr.* DCCVI.

trem pueri reliquerat. His tunc cognitis rebus; amici regis, qui propter ætatem ejus in procuratione erant regni; sive timore adducti, ut postea prædicabant, ne sollicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriam Ægyptúmque occuparet; sive despectâ ejus fortunâ, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici existunt; iis, qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt; eúmque ad regem venire jusserunt: Ipsi, clam consilio inito, Achillam præfectum regium, singulari hominem audaciâ, & L. Septimium tribunum militum, ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his liberaliter ipse appellatus; & quâdam notitiâ Septimii productus, quòd bello prædonum apud eum ordinem duxerat; naviculam parvulam conscendit cum paucis suis, & ibi ab Achillâ & Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur à rege, & in custodiâ necatur.

§ LXXXVI. *Portenta quædam, quo die Cæsar vicisset.*

CÆSAR, quum in Asiam venisset, reperiebat, T. Ampium conatum esse tollere pecunias Epheso ex Fano Dianæ; ejúsque rei caussâ, senatores omnes ex provinciâ [21] evocâsse, ut iis testibus in summâ pecuniæ uteretur; sed interpellatum adventu Cæsaris, profugisse: Ita duobus temporibus Ephesiæ pecuniæ Cæsar auxilium tulit. Item constabat, Elide in templo Minervæ, repetitis atque enumeratis diebus, quo die prœlium secundum fecisset Cæsar, simulacrum Victoriæ, quod ante ipsam Minervam collocatum [22] erat, & antè ad simulacrum Minervæ spectabat, ad valvas se templi liménque convertisse. Eodémque die Antiochiæ in Syriâ bis tantus exercitûs clamor, & signorum sonus exauditus est, ut in muris armata civitas discurreret. Hoc idem Ptolemaïde accidit. Pergami, in occultis ac [23] remotis templi, quò, præter sacerdotes, adire fas non est, quæ Græci ἄδυτα appellant; tympana sonuerunt. Item Trallibus in templo Victoriæ, ubi Cæsaris statuam consecraverant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum [24] ex pavimento exstitisse ostendebatur.

§ LXXXVII. *Cæsar Pompeium Alexandriam persequens, ibi de morte ejus cognoscit.*

CÆSAR paucos dies in Asiâ moratus, quum audîsset Pompeium Cypri visum, conjectans eum in Ægyptum iter habere, propter necessitudines regni, reliquásque ejus loci opportunitates; cum legionibus, unâ, quam ex Thessaliâ se sequi jusserat, & alterâ, quam ex Achaiâ à Fusio legato evocaverat, equitibúsque DCCC, & navibus longis Rhodiis X, & Asiaticis paucis, Alexandriam pervenit. In his

21 *Evocâsse*] Sic MSS. In Editis fuerant; *vocâsse*.

22 *Erat,—spectabat,*] MSS Reg. Eliens. & Vossii; *esset,—spectâsset*.

23 *Remotis*] Codices nonnulli *reconditis*. Quod probat D. Vossius. Sed perinde est.

24 *Ex pavimento*] Ex pavimento *Tecti*, non *Soli*. Nam & *Tecta* ædificiorum *paviri* solita, ostendit infra Hirtius de bello Alexandrino, §. 1; [—*ædificia—tecta sunt rudere aut* pavimentis.] Ut rectè annotavit D. Vossius.

his erant [25] legionibus, hominum III millia ducenti: Reliqui, vulneribus ex prœliis, & labore ac magnitudine itineris confecti, consequi non potuerant. Sed Cæsar confisus famâ rerum gestarum, infirmis auxiliis proficisci non [26] dubitaverat; atque omnem sibi locum tutum fore existimabat. Alexandriæ de Pompeii morte cognoscit: Atque ibi primùm è navi egrediens clamorem militum audit, quos rex in oppido præsidii caussâ reliquerat; & concursum ad se fieri videt, quòd fasces anteferrentur. In hôc omnis multitudo majestatem regiam minui prædicabat. Hôc sedato tumultu, crebæ continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant: compluresque milites hujus urbis, omnibus partibus interficiebantur.

Ante Chr. XLVIII. U. C. Varr. DCCVI.

§ LXXXVIII Ibique novo bello intricatur.

QUIBUS rebus animadversis; legiones sibi alias ex Asiâ adduci jussit, quas ex Pompeianis militibus confecerat: Ipse enim necessariò Etesiis tenebatur, qui Alexandriâ navigantibus sunt adversissimi venti. Interim controversias regum ad Populum R. & ad se, quòd esset consul, pertinere existimans; atque eò magìs officio suo convenire, quòd superiore consulatu cum patre Ptolemæo & lege & S. C. societas erat facta; ostendit sibi placere, regem Ptolemæum, atque sororem ejus Cleopatram, exercitus, quos haberent, dimittere; & de controversiis jure apud se potiùs, quàm inter se armis, disceptare.

§ LXXXIX

ERAT in procuratione regni propter ætatem pueri, nutricius ejus, eunuchus, nomine Pothinus. Is primum inter suos queri atque indignari cœpit, regem ad dicendam caussam evocari: Deinde adjutores quosdam conscios suî nactus, ex [27] regis amicis, exercitum à Pelusio clam Alexandriam evocavit; atque eundem Achillam, cujus supra meminimus, omnibus copiis præfecit. Hunc incitatum suis, & regis inflatum pollicitationibus: quæ fieri vellet, litteris nunciisque edocuit. In testamento Ptolemæi patris hæredes erant scripti, ex duobus filiis major, & ex duabus ea quæ ætate antecedebat. Hæc utì fierent, per omnes deos, pérque fœdera quæ Romæ fecisset, eodem testamento Ptolemæus populum R. obtestabatur. Tabulæ testamenti, unæ per legatos ejus Romam erant allatæ, ut in ærario ponerentur; (eæ, quum propter publicas occupationes poni non

25 *Legionibus, hominum &c.*] Codices nonnulli, [*legionariorum hominum.*] Quod probat D. Vossius; nisi quòd vocem [*hominum*] delendam existimet. Quo tamen facto nil opus. Nam & alibi Phrasi simili, [*militum legionariorum,*] sæpius utitur Cæsar. Neque verò reprehendi potest etiam lectio vulgata.

26 ——— *dubitaverat*; atque *omnem sibi locum tutum fore* existimabat.] MS Reg. & Edit. Rom. [——— *dubitaverat*; *omnem sibi locum tutum fore* existimans.] Quod idem est.

27 *Regis*] Sic MSS. Reg. & Eliensis. Editi; *regiis.*

Ante Chr. XLVIII. U. C. *Varr.* DCCVI. non potuissent, apud Pompeium sunt depositæ;) alteræ, eodem exemplo, relictæ atque obsignatæ Alexandriæ proferebantur.

§ XC. De his rebus quum ageretur apud Cæsarem; ísque maximé vellet, pro communi amico atque arbitro, controversias regum componere: subitò exercitus regius, equitatúsque omnis, venire Alexandriam nunciatur. Cæsaris copiæ nequaquam erant tantæ, ut eis extra oppidum, si esset dimicandum, confideret: Relinquebatur, ut se suis locis oppido teneret, consiliúmque Achillæ cognosceret. Milites tamen omnes in armis esse jussit: Regémque hortatus est, ut ex suis necessariis, quos haberet maximæ auctoritatis, legatos ad Achillam mitteret; & quid esset suæ voluntatis, ostenderet. A quo missi Dioscorides & Serapion, qui ambo legati Romæ fuerant, magnámque apud patrem Ptotlemæum auctoritatem habuerant; ad Achillam pervenerunt. Quos ille, quum [28] in conspectum ejus venissent; priùs, quàm audiret, aut, cujus rei causså missi essent, cognosceret; corripi, ac interfici jussit. Quorum alter, accepto vulnere [29] occupatus, per suos pro occiso sublatus; alter interfectus est. Quo facto, regem in suâ potestate ut haberet, Cæsar effecit: [30] magnam regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans; & [31] ut privato paucorum & latronum potiùs, quàm regio consilio, susceptum bellum videretur.

§ XCI. Erant cum Achillâ copiæ, ut neque numero, neque genere hominum, neque usu rei militaris, contemnendæ viderentur: Millia enim XX in armis habebat. [32] Hæ constabant ex Gabinianis militibus; qui jam in consuetudinem Alexandrinæ vitæ atque licentiæ venerant; & nomen disciplinámque populi Romani dedidicerant; uxorésque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti ex prædonibus latronibúsque Syriæ, Ciliciæque provinciæ, finitimarúmque regionum. Multi præterea, capitis damnati, exulésque convenerant: Fugitivísque omnibus nostris certus erat Alexandriæ receptus, certáque vitæ conditio, ut, dato nomine, militum essent numero: Quorum si quis à domino comprehenderetur, concursu militum eripiebatur; qui vim suorum, quòd in simili culpâ versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem deposcere; hi bona locupletum diripere stipendii augendi causså, regis domum obsidere, regno expellere alios, alios accer-

28 *In conspectum*] Edit. Rom. [*in conspectu.*] Vide supra ad *pag.* 76. *lin.* 21.

29 *Occupatus,*] Emendant J. F. Gronovius & D. Vossius, *sopitus*; Davisius, *obsopitus*.

30 *Magnam*] Sic MS Reg. Al. *magnámque*.

31 *Ut privato paucorum & latronum potiùs, quàm regio consilio, susceptum bellum videretur.*] Sic MS Regius; elegantiori paullò verborum ordine, quàm est in Vulgatis, [*ut potiùs privato paucorum & latronum consilio, quàm regio susceptum &c.*]

33 *Hæ constabant*] MS Eliensis, *Hæc*. MS Reg. & Edit. Rom. *Hi*. Quarum lectionum quævis ferri possit.

accersere, vetere quodam Alexandrini exercitûs instituto, consueverant. Erant præterea equitum millia II, qui inveteraverant compluribus Alexandriæ bellis: Hi Ptolemæum patrem in regnum reduxerant; Bibuli filios duos interfecerant; bella cum Ægyptiis gesserant: Hunc usum rei militaris habebant. Ante Chr. XLVII. U. C. Varr. DCCVII.

§ XCII. HIS copiis fidens Achillas, paucitatémque militum Cæsaris despiciens, occupat Alexandriam: [33] Præterea oppidi parte, quam Cæsar cum militibus tenebat, primo impetu [34] domum ejus irrumpere conatus est; Sed Cæsar, dispositis per vias cohortibus, impetum ejus sustinuit. Eodémque tempore pugnatum est ad portum: Ac longè maximam attulit ea res dimicationem. Simul enim, diductis copiis, pluribus viis pugnabatur: Et magnâ multitudine, naves longas occupare hostes conabantur; quarum erant L auxilio missæ ad Pompeium, quæ, prœlio in Thessaliâ facto, domum redierant. Illæ triremes omnes & quinqueremes erant, aptæ instructæque omnibus rebus ad navigandum. Præter has, XXII erant, quæ præsidii caussâ Alexandriæ esse consueverant, [35] constratæ omnes: Quas si occupassent; classe Cæsari ereptâ, portum ac mare totum in suâ potestate haberent; commeatu auxiliisque Cæsarem prohiberent. Itaque tantâ est contentione actum, quantâ agi debuit; quum ille celerem in eâ re victoriam, hi salutem suam consistere viderent. Sed rem obtinuit Cæsar; Omnésque eas naves, & reliquas quæ erant in navalibus, incendit; quòd tam latè tueri, tam parvâ manu non poterat; confestímque ad Pharum navibus milites exposuit.

§ XCIII. PHARUS est in insulâ turris, magnâ altitudine, mirificis operibus exstructa; quæ nomen ab insulâ accepit. Hæc insula, ob-

A a jecta

33 *Præterea oppidi* parte,] Ita emendavit D. Vossius ex conjecturâ; Atque ita in MS Reg. scriptum repperi. Nihilo tamen minùs proba est vulgata lectio, [*Præterea oppidi* partem;] quemadmodum [*maximâ parte*, &, *maximam partem*,] dicitur. Si quâ emendatione opus, conjecerim equidem legendum, [*Præterea* EAM *oppidi partem*,] vel, [*præterea* EA *oppidi parte*;] Ut vox [*eâ*] in præcedentem [*præterea*] fuisse absorpta fingatur. Sed sine Codicibus nihil muto, Quanquam favet nonnihil Codex antiquus D. Vossii, qui habet, [præter eam *oppidi partem*.] Quam quidem ipsam lectionem non incommodam existimavit Vir ille doctissimus: Ut adeò tota periodus hoc modo scribatur: [—— *occupat Alexandriam*; præter eam *oppidi partem*, *quam Cæsar cum militibus tenebat*. *Primo impetu domum ejus irrumpere conatus est*, &c.] Sed in eâ Lectione hoc est incommodi, quòd pars posterior [*Primo impetu* &c.] valdè hiulca est. Nisi fortè legi posset, [*Primóque impetu*.] Sed ne sic quidem lectioni vulgatæ præstabit.

34 *Domum ejus*] *partem Regiæ exiguam, in quam ipse habitandi caussâ initio erat inductus*; Infra, *pag.* 354. *lin.* 16.

35 *Constratæ*] Codices nonnulli, *rostratæ*.

Ante Chr. XLVII. U. C. Varr. DCCVII.

jecta Alexandriæ, portum efficit: Sed [36] à superioribus regionibus in longitudinem passuum DCCCC in mare jactis molibus, angusto itinere & ponte cum oppido conjungitur. In hâc sunt insulâ domicilia Ægyptiorum, & vicus, oppidi magnitudine: Quæque ubique naves imprudentiâ aut tempestate paullulùm suo cursu decesserint, has more prædonum diripere consueverunt. Iis autem invitis, à quibus Pharus tenetur; non potest esse, propter angustias, navibus introitus in portum. Hoc tum veritus Cæsar; hostibus in pugnâ occupatis, militibúsque expositis, Pharum apprehendit; atque ibi præsidium posuit. Quibus est rebus effectum, utì tutò frumentum auxiliáque navibus ad eum supportari possent: Dimisit enim circum omnes propinquas regiones, atque inde auxilia evocavit. Reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, ut æquo prœlio discederetur, & neutri pellerentur, (id efficiebant angustiæ loci:) paucísque utrimque interfectis, Cæsar loca maximè necessaria complexus, noctu præmunit. Hôc tractu oppidi pars erat regiæ exigua, in quam ipse habitandi caussâ initio erat inductus; & Theatrum conjunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditúsque habebat ad portum, & ad reliqua navalia. Has munitiones insequentibus auxit diebus; ut pro muro objectas haberet, neu pugnare invitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi regis, vacuam possessionem regni sperans, ad Achillam se ex regiâ transjecit, unáque bellum administrare cœpit. Sed celeriter est inter eos de principatu controversia orta; Quæ res apud milites largitiones auxit; Magnis enim [37] jacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur; Pothinus, nutricius pueri, & procurator regni, in parte Cæsaris; quum ad Achillam nuncios mitteret, hortaretúrque ne negotio desisteret, néve animo deficeret; indicatis deprehensísque internunciis, à Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

36 *A superioribus* regionibus—— *in mare jactis molibus,—cum oppido conjungitur.*] Emendant Viri doctissimi, Brodæus, Beroaldus, Scaliger, Valesius, Hodius, alíique; [*à superioribus* REGIBUS.] Quod & Cellarius probâsset, nisi verbum præsentis temporis [*conjungitur,*] ab adjecto [*superioribus*] abhorreret. At non abhorret sanè. Neque enim omnino refertur illud [*superioribus*] ad verbum præsens [*conjungitur,*] sed ad præteritum (*jactis.*) [*Molibus in mare* olim *jactis à superioribus Regibus,* etiamnum *cum oppido conjungitur.*] Nihilo tamen minùs, quoniam consentiunt MSS omnes, lectionem vulgatam cum Davisio retinendam censeo. Ut hoc dicat Cæsar; *in mare jactas fuisse moles, quas à superioribus* (scil. montuosis) *regionibus convexerant.*

37 *Jacturis*] Vide supra ad *pag.* 129. *lin.* 1.

A. HIR-

A. HIRTII PANSÆ

COMMENTARIORUM

DE

BELLO ALEXANDRINO.

LIBER UNUS.

ARGU-

ARGUMENTUM.

I. *Cæsaris ad bellum apparatus*; II. *Item Alexandrinorum.* III. *Arsinoë, Ptolemæi filia, regnum sola occupat.* IV. *Alexandrini Cæsareanos aquâ intercludere conantur.* V. *Cæsaris oratio ad suos consolandos: Illi, puteis fossis, aquam inveniunt.* VI. *Cæsar navibus suis onerariis ad se Alexandriam delatis, in prœliis aliquot navalibus rem bene gerit*; XIII. *Deinde castella quædam ad portum constructa occupat*; XIV. *Alia autem aggressus, repellitur*; *& natatu ipse periculum evadit*: XV. *Quo detrimento milites ad pugnandum magis incenduntur.* XVI. *Petentibus Alexandrinis, Cæsar regem illis remittit Ptolemæum*; *qui illico Cæsari fit hostis.* XVII. *Cæsaris classis prœlium minùs secundum committit.* XVIII. *Mithridates, Cæsaris amicus, expugnato Pelusio, ad Cæsarem magnis cum copiis contendit.* XIX. *Regis copiæ, eum intercipere conatæ, repelluntur.* XX. *Ad Mithridatem sublevandum Cæsar, ad suas copias augendas Rex eodem tempore profectus, conjunctis uterque copiis omnibus confligunt*; *& Regis exercitus penitus profligatur.* XXII. *Cæsar castra Regis expugnat*; *Réxque ipse fugiens, navigio demerso, perit.* XXIII. *Cæsar, Alexandrinis in deditionem receptis, Ægypto potitur.* XXIV. *Regésque ibi constituit.* XXV. *Interea Domitius Calvinus, Cæsareanus, bellum cum Pharnace in Armeniâ minore gerit infeliciter.* XXXII. *Eodem tempore in Illyrico, quòd à Q. Cornificio optimè fuerat defensum, sub Gabinio magnum incommodum est acceptum.* XXXIV. *Quod tamen postea, virtute Vatinii, resarcitur*; *Illyricúmque Cæsari restituitur.* XXXVIII. *Iisdem temporibus, turbæ in Hispaniâ, propter rapinas Cassii Longini, exoriuntur.* XLII. *Cassius à compluribus conspiratoribus vulneratur*; XLIII. *Deinde etiam magis tyrannicè se gerit.* XLIV. *Unde plures turbæ oriuntur*; L. *Quæ tandem, Lepidi adventu, & morte Cassii, sedantur.* LII. *Cæsar res in Syriâ constituit*; LIII. *Item in Ciliciâ & Cappadociâ*; LIV. *Et in Gallogræciâ*; LV. *Deinde in Ponto cum Pharnace de pace agit,* LVI. *Quem promissis non stantem Cæsar bello aggredi constituit*; LIX. *Et temerè prœlio decertantem penitus fundit*; LXII. *Pontóque celerrimè recepto, & provinciis pacatis, in Italiam revertitur.*

A. HIR-

A. HIRTII PANSÆ

COMMENTARIORUM

DE

BELLO ALXANDRINO

LIBER UNUS.

BELLO Alexandrino conflato, Cæsar Rhodo atque ex Syriâ Ciliciâque omnem classem accersit; ex Cretâ, sagittarios; equites, ab rege Nabatæorum Malcho evocat: Tormenta undique conquiri, & frumentum mitti, auxiliáque adduci jubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur; atque omnes oppidi partes, quæ minùs firmæ esse viderentur, [1] testudinibus atque musculis aptantur. Ex ædificiis autem per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur. Quantúmque aut ruinis dejicitur, aut per vim recipitur loci; in tantum munitiones proferuntur. Nam incendio ferè tuta est Alexandria; quòd sine contignatione ac materiâ

Ante Chr. XLVII. U. C. *Varr.* DCCVII.

§ I. *Cæsaris ad bellum apparatus*;

1 *Testudinibus atque musculis aptantur.*] Lipsius emendat; [*quatiuntur, captantur,*] aut aliquid simile. Sed nihil opus. Id enim vult *Hirtius*; quæ partes minùs firmæ essent, in iis testudines atque musculos, ad tegendos milites, fuisse collocatos.

Ante Chr. XLVII. U. C. Varr. DCCVII.

materiâ sunt ædificia, & structuris atque fornicibus continentur, tectáque sunt rudere aut pavimentis. Cæsar studebat maximè, ut, quam angustissimam partem oppidi palus à meridie interjecta efficiebat, hanc operibus vineísque agendis à reliquâ parte urbis excluderet: [2] illud spectans; primùm, ut, quum esset in duas partes urbs divisa, acies uno consilio atque imperio administraretur; deinde, ut laborantibus succurri, atque ex alterâ oppidi parte auxilium ferri posset; in primis verò, ut aquâ pabulóque abundaret: [3] quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat: quod utrumque palus largè præbere poterat.

§ II. *Item Alexandrinorum.*

Neque verò Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio ulla aut mora inferebatur. Nam in omnes partes, per quas fines Ægyptii regnúmque pertinet, legatos conquisitorésque, delectûs habendi caussâ, miserant; magnúmque numerum in oppidum, telorum atque tormentorum convexerant; & innumerabilem [4] multitudinem adduxerant. Nec minùs in urbe maximæ armorum erant institutæ officinæ. Servos præterea puberes armaverant, quibus domini locupletiores victum quotidianum stipendiúmque præbebant. Hâc multitudine dispositâ, [5] munitiones semotarum partium tuebantur: Veteranas cohortes, vacuas in celeberrimis urbis locis habebant; ut, quacumque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum [6] opportunæ essent. Omnibus viis atque angiportis, triplicem vallum obduxerant: Erat autem quadrato exstructus saxo, nec minus XL pedes altitudinis habebat. Quæque partes urbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant. Præterea alias ambulatorias, [7] totidem tabulatorum confixerant; subjectísque eas rotis, funibus [8] jumentísque objectis, directis

2 *Illud* spectans] Sic reponendum ex iis codicibus, qui habent, *exspectans*. Editi, *sperans*. Neutrum tamen malè.

3 *Quarum alterius rei copiam exiguam,*] Lepidus profecto hoc in loco est *Rhellicanus*; qui, *Ex sequentibus*, inquit, (scilicet ex eo, quod unâ alterâve infra paginâ dicat Hirtius, *nullum omnino Alexandriæ Fontem fuisse*; *flumen autem Nilum in eâ parte Urbis fuisse, quam adversarii obtinebant*;) *ex his*, inquit, *intelligi potest Cæsarem, per* [Alterius rei copiam *exiguam*,] AQUAM *innuere*. Quasi verò non in hâc ipsâ sententiâ, *Aquam* planè nominâsset: [*Ut AQUA pabulóque abundaret*; *quarum* alterius rei *copiam exiguam, alterius nullam &c.*]

4 *Multitudinem*] *Militum.*

5 *Munitiones*] MS Reg. *loca.*

6 *Opportunæ essent.*] MSS Reg. Elienf. & Vossii, & Editt. Vett. *opponi possent.*

7 *Totidem tabulatorum confixerant:*] Nescit Davisius quem locum hîc habere possit vox [*confixerant:*] ideóque rescribit, [*confinxerant.*] Sed nihil opus. Nam quemadmodum dicunt Latini Scriptores, [*tabulas inter se* configere;] ita similiter rectè dicitur, [*turres totidem tabulatorum* configere.]

8 *Jumentísque objectis,*] hoc est, *jumentis junctis*. Sollicitant hanc Lectionem Viri docti, & emendationes nescio quas comminiscuntur. Sed quemadmodum dixit Livius, *fores portæ objicere*, & *Munitiones vallo objecta*,

directis plateis in quamcunque erat visum partem movebant. Urbs fertilissima & copiosissima, omnium rerum apparatus suggerebat. Ipsi homines ingeniosissimi atque acutissimi, quæ à nobis fieri viderant, eâ sollertiâ efficiebant, ut nostri illorum opera imitati viderentur: Et suâ sponte, multa reperiebant: unóque tempore & nostras munitiones infestabant, & suas defendebant. Atque hæc principes in consiliis concionibúsque agitabant; "populum Romanum paullatim in consuetudinem ejus regni venire occupandi: "* paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuisse in Ægypto: "Pompeium se ex fugâ eódem recepisse: Ac Cæsarem venisse "cum copiis: Neque morte Pompeii quidquam profectum, quò "minùs Cæsar apud se commoraretur: Quem si non expulissent, "futuram ex regno provinciam: Idque agendum maturè: Namque eum, interclusum tempestatibus propter anni tempus, recipere transmarina auxilia non posse."

Ante Chr. XLVII. U.C. Varr. DCCVII.

* Ante Chr. LVI. U. C. Varr. DCXCVIII.

§ III. *Arsinoë, Ptolemæi filia, regnum sola occupat.*

INTERIM, dissensione ortâ inter Achillan, qui veterano exercitui præerat; & Arsinoën regis Ptolemæi minorem filiam, ut supra demonstratum est: Quum uterque utrique insidiaretur, & summam imperii ipse obtinere vellet; præoccupat Arsinoë per Ganymedem eunuchum, nutricium suum; atque Achillan interfecit. Hôc occiso, ipsa sine ullo socio & custode omne imperium obtinebat; exercitus Ganymedi transditur. Is, suscepto officio, largitionem in milites auget; reliqua pari diligentiâ administrat.

§ IV. *Alexandrini Cæsareanos aquâ intercludere conantur.*

ALEXANDRIA est ferè tota suffossa; specúsque habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in privatas domos inducitur, quæ paullatim spatio temporis liquescit ac subsidit. Hâc uti domini ædificiorum atque eorum familia consueverunt: Nam quæ flumine Nilo fertur, adeò est limosa atque turbida, ut multos varióśque morbos efficiat: Sed eâ plebes ac multitudo contenta est necessariò, quòd fons urbe totâ nullus est. Hoc tamen flumen in eâ parte urbis erat, quæ ab Alexandrinis tenebatur. Quo facto est admonitus Ganymedes, posse nostros aquâ intercludi; qui distributi munitionum tuendarum caussâ, vicatim ex privatis ædificiis, specubus & puteis extractâ aquâ utebantur. Hôc probato consilio, magnum ac difficile opus aggreditur. Interseptis enim specubus; atque omnibus urbis partibus exclusis, quæ ab ipso tenebantur; æque magnam vim ex mari, rotis ac machinationibus exprimere contendit: Hanc locis superioribus fundere in partem Cæsaris non intermittebat: Quamobrem salsior paullo præter consuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificiis, magnámque hominibus admirationem præbebat, quam ob caussam id accidisset,

jectæ, hoc est, *adjunctæ*; ita rectè quoque dici videtur, *funibus jumentísque objectis*, hoc est, *junctis*. Probam esse vulgatam lectionem, vidit & Davisius: Verùm quam affert similem locutionem, [*Montibus altis ab duobus lateribus* objectis,] ea non videtur satìs ad auctoritatem habere similitudinis.

Ante Chr. XLVII. U. C. Varr. DCCVII.

accidisset. Nec satis sibi ipsi credebant; cum se inferiores ejusdem generis ac saporis aquâ dicerent uti, atque antè consuêssent. Vulgóque inter se conferebant; & degustando, quantum inter se differrent aquæ, cognoscebant. Parvo verò temporis spatio, hæc propior bibi non poterat omnino; illa inferior corruptior jam, salsiórque reperiebatur. Quo facto dubitatione sublatâ, tantus incessit timor, ut ad extremum [9] casum omnes deducti viderentur: atque alii morari Cæsarem dicerent, quin naves conscendere juberet: Alii multo graviorem extimescerent casum; quòd neque celari Alexandrinos possent in apparandâ fugâ, quum hi tam parvo spatio distarent ab ipsis; neque, illis imminentibus atque insequentibus, ullus in naves receptus daretur. Erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Cæsaris, quam domiciliis ipsorum non moverat; quòd ea se fidelem palàm nostris esse simulabat, & descivisse à suis videbatur. [10] Ut, si mihi defendendi essent Alexandrini, quòd neque fallaces essent, neque [11] temerarii; multa oratio frustra absumeretur. Quum verò uno tempore & natio eorum & natura cognoscatur; aptissimum esse hoc genus ad proditionem, nemo dubitare potest.

§ V. *Cæsaris oratio ad suos consolandos: Illi, puteis fossis, aquam inveniunt.*

CÆSAR suorum timorem consolatione & ratione minuebat. Nam "puteis fossis aquam dulcem posse reperiri" affirmabat: omnia enim littora, naturaliter aquæ dulcis venas habere: Quòd si alia esset littoris Ægyptii natura, atque omnium reliquorum; tamen, quoniam mare liberè tenerent, neque hostes classem haberent, prohibere sese non posse, quò minùs quotidie aquam navibus peterent, vel à sinistrâ parte à Parætonio, vel à dextrâ ab Insulâ; quæ diversæ navigationes, nunquam uno tempore adversis ventis præcluderentur: Fugæ verò nullum esse consilium, non solùm iis [12] qui primam dignitatem haberent, sed ne iis quidem qui nihil præterquam de vitâ cogitarent: Magno negotio [13] impetus hostium adversos, ex munitionibus sustineri; quibus "relictis,

9 *Casum*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, *casum periculi*. Quam lectionem & exemplis allatis eruditè tuetur Davisius.

10 *Ut, si mihi &c.*] Editi veteres, [*Ut tum mihi &c.*] MS Reg. [*cum ut non &c.*] MSS Eliens. & Vossii, [*ut mihi — Alexandrini, neque fallaces essent, —; multáque oratio &c.*] Corruptè omnes. Exhibendæ tamen variæ Lectiones, siquis inde meliorem vulgatâ fortè extundere possit. Interim vulgata non multùm videtur reprehendenda.

11 *Temerarii*;] Cùm Alexandrinorum non *temeritas* hic, sed *fraus* arguatur; legendum conjicit Davisius, [*Veteratorii.*] Ingeniosè admodum. Sed exspectandi Codices.

12 *Qui primam dignitatem haberent,*] hoc est, qui honorem suum & existimationem rebus aliis omnibus sibi *chariorem & antiquiorem* haberent.

13 *Impetus hostium adversos,*] hoc est; impetus hostium in adversos & fortiter repugnantes. Phrasis inusitata, sed elegans valdè & concinna. Hoc enim ait Cæsar: Si impetus hostium *adversi* ex munitionibus vix sustinetis, quanto minùs eosdem *aversi & fugientes* sustinebitis!

Ante Chr. XLVII. U. C. Varr. DCCVII.

"relictis, nec loco nec numero pares esse posse: Magnam autem "moram & difficultatem adscensum in naves habere, præsertim ex "scaphis: Summam esse contrà in Alexandrinis velocitatem, lo-"corúmque & ædificiorum notitiam: Hos, præcipuè in victoriâ "insolentes, præcursuros & loca excelsiora atque ædificia occupa-"turos; ita fugâ navibúsque nostros prohibituros: Proinde ejus "consilii oblivìscerentur, atque omni ratione esse vincendum cogi-"tarent." Hâc oratione apud suos habitâ, atque omnium mentibus excitatis; dat centurionibus negotium, ut, reliquis operibus intermissis, ad fodiendos puteos animum conferant; néve quam partem nocturni temporis intermittant. Quo suscepto negotio, atque omnium animis ad laborem incitatis; magna unâ nocte vis aquæ dulcis inventa est. Ita operosis Alexandrinorum machinationibus, maximísque conatibus, non longi temporis labore occursum est.

§ VI. *Cæsar, navibus suis onerariis ad se Alexandriam delatis, in prœliis aliquot navalibus rem bene gerit.*

Eo biduo, legio XXXVII ex dedititiis Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis, imposita in naves à Domitio Calvino, ad littora Africæ paullò supra Alexandriam delata est. Hæ naves Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur; sed loca sunt egregia omni illâ regione ad tenendas anchoras. Hi, quum diu retinerentur, atque aquæ inopiâ premerentur; navigio actuario Cæsarem faciunt certiorem. Cæsar, ut per se consilium caperet quid faciendum videretur, navim conscendit, [14] atque omnem classem sequi jussit; nullis nostris militibus impositis; quòd, quum longiùs paullò discederet, munitiones [15] nudari nolebat. Quúmque ad eum locum accessisset, qui appellatur Cherronesus; aquandíque caussâ, remiges in terram exposuisset; [16] nonnulli ex eo numero, quum longiùs à navibus prædatum processissent, ab equitibus hostium sunt excepti: ex iis cognoverunt, Cæsarem ipsum in classe venisse, nec ullos milites in navibus habere. Quâ re compertâ, magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene gerendæ rei crediderunt. Itaque naves omnes, quas paratas habuerant ad navigandum, propugnatoribus instruxerunt, Cæsaríque redeunti cum classe occurrerunt. Qui duabus de caussis eo die dimicare nolebat; quòd & nullos milites in navibus habebat, & post horam X diei res agebatur. Nox autem allatura videbatur majorem fiduciam illis, qui locorum notitiâ confidebant: [17] Sibi etiam

14 Atque—*sequi*] MS Regius, [seque——*sequi.*] MS Eliens. & Edit. Rom. [*atque* —— se *sequi.*]

15 *Nudari*] MSS Reg. & Vossii, & Edit. Rom. *nudare.*

16 *Nonnulli ex* eo *numero, quum longiùs—processissent*;] Vocem [*eo,*] quam omiserant Recentiores, Davisius ex MS Eliensi, (quocum faciunt MSS Reg. & Vossii,) & Editt. veteribus, rectè restituit. Cæterùm in MS Regio ita scriptus est hic locus: [*& nonnulli ex* eo *numero*, non longè—*processissent*; (Edit. Rom. *concessissent*;) &c.] Quæ lectio itidem ferri possit.

17 Sibi *etiam*] MS Reg. [sibíque *etiam* &c.] Quæ lectio non mala.

Con-

Ante Chr. ... VII. U. C. Varr. DCCVII.

etiam hortandi suos auxilium defuturum; quòd nulla satis idonea esset hortatio, quâ neque virtutem posset notare, neque inertiam. Quibus de caussis, naves, quas potuit, Cæsar ad terram detrahit; quem in locum illos successuros non existimabat.

§ VII. ERAT una navis Rhodia, in dextro Cæsaris cornu, longè ab reliquis collocata. Hanc conspicati hostes, non tenuerunt sese; magnóque impetu IV ad eam constratæ naves, & complures apertæ, contenderunt. Cui coactus est Cæsar ferre subsidium, ne [18] turpiter in conspectu contumeliam acciperet; quanquam, siquid gravius illi accidisset, meritò casurum judicabat. Prœlium commissum est, magnâ contentione Rhodiorum: Qui, quum in omnibus dimicationibus & scientiâ & virtute præstitissent, tum maximè illo tempore totum onus sustinere non recusabant, nequod suorum culpâ detrimentum acceptum videretur. Ita prœlium secundissimum est factum. Capta est una hostium quadriremis: [19] depressa est altera; alteráque perforata; deinde omnes epibatis nudatæ: Magna præterea multitudo in reliquis navibus propugnatorum est interfecta. Quod nisi nox prœlium diremisset, totâ classe hostium Cæsar potitus esset. Hâc calamitate perterritis hostibus; adverso vento leniter flante, naves onerarias Cæsar [20] remigio victricibus [21] suis Alexandriam deducit.

§ VIII. Eo detrimento adeò sunt fracti Alexandrini, quum non jam virtute propugnatorum, sed scientiâ [22] classiariorum se victos viderent; ut ****. Quibus & superioribus locis sublevabantur, ut ex ædificiis defendi possent: & materiam cunctam objicerent, quòd nostræ

Conjunctum est enim cum eo quod præcessit: [*Nox autem —— illis &c.* Sibíque *etiam hortandi suos* (noctu) *auxilium defuturum.*]

18 Turpiter *in conspectu contumeliam*] MS Eliensis [*turpem.*] MSS Reg. & Vossii, [turpem *in conspectu* hostium *contumeliam &c.*]

19 *Depressa est altera*; alteráque perforata; *deinde* omnis *epibatis* nudatæ.] Voces istæ, [*alteráque perforata,*] desunt in Recentioribus. MS Reg. & Editt. Vett. exhibent, [*alteráque* perturbata:] Unde J. F. Gronovius ex conjecturâ restituit, [*alteráque* perforata.] Feliciter. Sic enim infrà Hirtius, §. 17. [*triremem hostium* perforâsset, *& demersisset*; & §. 36. [perforatæ *merguntur.*] Quod sequitur, [*deinde omnes epibatis nudatæ,*] manifestò corruptum est. Si enim *OMNES* epibatis nudatæ; quorsum subjungit statim, *magna præterea multitudo in RELIQUIS navibus propugnatorum esset interfecta?* MSS plerique habent, [*Deinde* omnibus *epibatis nudatæ*:] Unde Glandorpius scribendum existimavit, [*Deinde* nonnullæ *epibatis nudatæ*:] Turnebus, [Duæ omnibus *epibatis nudatæ*:] Davisius autem optimè: [Dein duæ omnibus *epibatis nudatæ.*] Nisi fortè etiam adhuc propiùs à MSS vestigiis, unicâ tantùm literulâ mutatâ, legi possit; [— *alteráque perforata*; *deinde* omnibus *epibatis NUDATA.*]

20 *Remigio*] Sic MS Regius. Al. *remulco.*

21 *Suis*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, [*suis navibus.*] Quæ loquendi ratio Cæsari & Hirtio non infrequens.

22 *Classiariorum*] MSS Reg. & Vossii; *classiariorum & navigatorum.*

nostræ classis oppugnationem etiam ad terram verebantur. Iidem, postea quàm Ganymedes in concilio confirmavit, " sese & eas, " quæ essent amissæ, restituturum; & numerum adaucturum;" magnâ spe & fiduciâ veteres reficere naves, accuratiúsque huic rei studere atque inservire instituerunt. Ac, tametsi ampliùs cx navibus longis in portu navalibúsque amiserant, non tamen reparandæ classis cogitationem deposuerunt. Videbant enim non auxilia Cæsari, non commeatus supportari posse; si classe ipsi valerent. Præterea nautici homines, & urbis & regionis maritimæ, quotidianóque usu à pueris exercitati; ad [23] naturale ac domesticum bonum refugere cupiebant; &, quantum parvulis navigiis profecissent, sentiebant. Itaque omni studio ad parandam classem incubuerunt.

Ante Chr. XLVII. U. C. Varr. DCCVII.

ERANT omnibus ostiis Nili custodiæ, exigendi portorii caussâ, dispositæ. Naves veteres erant in occultis [24] regiæ navalibus, quibus multis annis ad navigandum non erant usi. Has reficiebant: Illas Alexandriam revocabant. Deerant remi: Porticus, gymnasia, ædificia publica detegebant; asseres, remorum usum obtinebant: Aliud naturalis sollertia, aliud urbis copia subministrabat. Postremò, non longam navigationem parabant; sed præsentis temporis necessitati serviebant, & in ipso portu confligendum videbant. Itaque paucis diebus, contra omnium opinionem, quadriremes XXII, quinqueremes V, confecerunt: Ad has, minores apertásque complures adjecerunt: Et, in portu periclitati remigio quid quæque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt; séque ad confligendum omnibus rebus paraverunt. Cæsar Rhodias naves IX habebat, (nam, X missis, una in cursu littore Ægyptio [25] defecerat;) Ponticas VIII, Lycias V, ex Asiâ XII. Ex his quinqueremes V erant, & quadriremes X: Reliquæ infra hanc magnitudinem, & pleræque apertæ. Tamen virtute militum confisus, cognotis hostium copiis, se ad dimicandum parabat. § IX.

POSTQUAM eò ventum est, ut sibi uterque eorum confideret; Cæsar Pharon classe circumvehitur, adversásque naves hostibus constituit: In dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. Inter § X.

23 *Naturale — bonum*] Sic ex MSS quibusdam rescripsit Victorius; quem secuti sunt Scaliger & Recentiores. Al. [*naturalem—Usum.*] Vide que infra ad §. 47. ubi similis (in plerisque Editis) occurrit locutio.

24 Regiæ *navalibus,*] Editi Vett. & MSS nonnulli habent corruptè, [regionis *navalibus.*] Davisius emendandum censet, [regis *navalibus;*] quia navalia in *palatio regio* fuisse vix crediderit. Sed proba est vulgata Lectio. Supra, *pag.* 354. *lin.* 16. [*Pars erat* regiæ *exigua,— & theatrum conjunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditúsque habebat ad portum, & ad reliqua* Navalia.]

25 *Defecerat;*] Meritò hîc reprehendit Davisius Ciacconium, qui legendum vellet, [*decesserat;*] cùm manifestò, hîc verba fiant, non de *aberratione* navis, sed de *interitione.*

Ante Chr. XLVII. U.C. Varr. DCCVII.

ter has, ſpatium CD paſſuum relinquit; quod ſatis eſſe ad explicandas naves videbatur. Poſt hunc ordinem reliquas naves ſubſidio diſtribuit: Quæ quamque earum ſequatur, & cui ſubveniat, conſtituit atque imperat. Non dubitanter Alexandrini claſſem producunt, atque inſtruunt; In fronte collocant XXII: Reliquas ſubſidiarias in ſecundo ordine conſtituunt: Magnum præterea numerum minorum navigiorum & ſcapharum producunt, cum malleolis ignibúſque; ſiquid ipſa multitudo, & clamor, & flamma, noſtris terroris afferre poſſent. Erant inter duas claſſes vada tranſitu anguſto, quæ pertinent ad regionem Africæ: (Sic enim prædicant; partem eſſe Alexandriæ dimidiam, Africæ.) Satíſque diu inter ipſos eſt exſpectatum, ab utris tranſeundi fieret initium: Propterea quòd, eò qui intrâſſent; & ad explicandam claſſem & ad receptum, ſi durior accidiſſet caſus, impeditiores fore videbantur.

§ XI. RHODIIS navibus præerat Euphranor, animi magnitudine ac virtute magìs cum noſtris hominibus, quàm cum Græcis, comparandus. Hic ob notiſſimam ſcientiam atque animi magnitudinem delectus eſt ab Rhodiis, qui imperium claſſis obtineret. Qui, ubi Cæſaris animum advertit, "Videris mihi," inquit, "Cæſar, vereri, "ſi hæc vada [26] primus navibus intraveris, ne priùs dimicare cogaris, quàm reliquam claſſem poſſis explicare: Nobis rem committe; nos prœlium ſuſtinebimus, (neque tuum judicium fallemus,) num reliqui ſubſequantur: [27] Hos quidem diutius in noſtro conſpectu gloriari, magno nobis & dedecori & dolori eſt." Cæſar illum adhortatus, atque omnibus laudibus proſecutus, dat ſignum pugnæ. Progreſſas ultra vadum IV Rhodias naves circumſiſtunt Alexandrini, atque in eas impetum faciunt. Suſtinent illi, atque arte ſollertiâque ſe explicant: Ac tantum doctrina potuit, ut in diſpari numero nulla tranſverſa hoſti objiceretur, [28] nullius remi [29] detergerentur; ſed ſemper venientibus adverſæ occurrerent. Interim ſunt reliquæ ſubſecutæ. Tum neceſſariò diſceſſum ab arte eſt, propter anguſtias loci; atque omne certamen in virtute conſtitit. Neque verò Alexandriæ fuit quiſquam aut noſtrorum aut oppidanorum, qui aut in opere aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altiſſima tecta peteret, atque [30] ex omni proſpectu locum

27 Primus *navibus*] MS Reg. [primis *navibus*.] Cui lectioni favet quod ſequitur, [reliquam *claſſem*.] Nec tamen ideò rejicienda vulgata Lectio.

27 *Hos quidem*] MS Elienſ. *hos enim*. MS Reg. *Hoſtes quidem*.

28 *Nullius*] MS Voſſii, *nulli*. MS Reg. *nullæque*; antiquè, pro *nulli*.

29 *Detergerentur*;] Id eſt, (inquit Rhellicanus) *amoverentur* aut *reprimerentur*. Languidè admodum. *Detergere enim remos*, eſt, *defringere*, aut *palmulas eorum decutere*.

30 *Ex omni proſpectu locum ſpectaculo caperet*,] MS Elienſ. [*ex omni proſpectu locum ſpeculaturus caperet*.] MSS Reg. & Voſſii, [*ex omni proſpectando loco ſpectaculum caperet*.]

cum spectaculo caperet, precibúsque & votis [31] victoriam suis ab Diis immortalibus exposceret. Ante Chr. XLVII. U. C. Varr. DCCVII.

MINIME autem erat par prœlii certamen. Nostris enim [32] prorsus neque terrâ neque mari effugium dabatur victis; omniáque victoribus erant futura in incerto: [33] Illi, si superâssent navibus, omnia tenerent; si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. Simul illud grave ac miserum videbatur, [34] perpaucos de summâ rerum ac de salute omnium decertare; Quorum si quis aut animo aut virtute cessisset, reliquis etiam esset [35] cavendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Hæc superioribus diebus sæpenumero Cæsar suis exposuerat; ut hôc majori animo contenderent, quòd omnium salutem sibi commendatam viderent. Eadem suum quisque contubernalem, amicum, notum, prosequens erat obtestatus; ne suam atque omnium falleret opinionem, quorum judicio delectus ad pugnam proficisceretur. Itaque hôc animo est decertatum, ut neque maritimis nauticísque sollertia atque ars § XII.

31 *Victoriam suis, ab Diis immortalibus*] Optimo suo merito ridendum hîc propinat Davisius *J. Goduinum*, qui vocem [*suis*] non ad [*militibus*] sed ad [*Diis immortalibus*] scilicet referendam vellet.

32 Prorsus —— *effugium dabatur victis*;] MSS plerique habent corruptè, [pulsis—— *effugium dabatur victis*.] MS Reg. [*pulsis*—— *effugium dabatur ullum*.] Quod ferri posset. Sed præstat vulgata Lectio, propter elegantiorem ἀντίθεσιν, *victis* & *victoribus*.

33 *Illi* —— *omnia* tenerent;] Nulli Editorum animadverterunt, non cohærere hæc cum præcedentibus *dabatur* & *erant*. Legendum aut, [*omnia tenebant*,] & deinceps, [*periclitabantur*:] Aut, additâ vocula, [Cùm *illi* ——— *omnia* tenerent, *&c*.]

34 *Perpaucos de summâ rerum ac de salute omnium decertare*;] Mirum, quàm ad Lucem hîc cæcutierint Viri doctissimi. *Perpaucos*, inquit Cellarius; *quia, propter loci angustiam, classis explicari non potuit*. Quasi verò non jam antea disertè narrâsset Hirtius, postquam Rhodiæ naves vada & angustias pertransîssent, *reliquas* etiam, adeóque totum classem, *esse subsecutas*. Rhellicanus autem multò adhuc pejùs: *Hoc*, inquit, *inde fortassis eveniebat, quòd viderent cùm gloriam tum victoriæ commodum, non ad singulos, sed ad unum Cæsarem pervenire*; *Ad hæc, quòd non pro patriâ, sed alienâ & externâ terrâ & regno adipiscendo decertarent*: *Quum è contrà Alexandrinorum quisque pro focis & aris, liberis & uxoribus suis pugnaret*. Quasi verò Cæsareani non pugnarent *seriò*; quibus *victis*, jam dixerat Hirtius, *neque mari neque terrâ perfugium dabatur ullum*: Aut quasi *Perpaucos* ideò diceret Hirtius, quia plures scilicet *Noluerant* decertare: Quo nihil potest à vero longiùs abesse. Mens Authoris manifesta est: *Perpaucos de salute omnium* necessariò *decertare*, propterea quòd salus totius exercitûs penderet ex victoriâ NAVALI; quæ naves parvam tantùm exercitûs partem, pro suâ & reliquorum omnium salute dimicaturam, continere poterant.

35 *Cavendum*,] Sunt qui emendent, *cadendum*. Ego, quin scribi debeat, CEDENDUM, nullus dubito. [*Siquis* —— cessisset, *reliquis etiam esset* cedendum.] Quam conjecturam à *Jo. Rossæto* jam antè occupatam video.

Ante Chr. XLVII. U. C. *Varr.* DCCVII.

ars præsidium ferret; neque numero navium præstantibus multitudo prodesset; neque [36] electi ad virtutem ex tantâ multitudine [37] hostium viri, virtuti nostrorum possent adæquari. Capitur hôc prœlio quinqueremis una, & biremis cum defensoribus remigibúsque; & deprimuntur tres; nostris incolumibus omnibus. Reliquæ propinquam fugam ad oppidum capiunt; quas protexerunt ex molibus atque ædificiis imminentibus, & nostros adire propiùs prohibuerunt.

XIII. *Deinde castella quædam ad portum constructa occupat.*

Hoc ne sibi sæpius accidere posset; omni ratione Cæsar contendendum existimavit, ut insulam, molémque ad insulam pertinentem, in suam redigeret potestatem: perfectis enim magnâ ex parte munitiônibus in oppido, & illam & urbem uno tempore tentari posse confidebat. Quo capto consilio; cohortes x, & levis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in navigia minora scaphásque imponit; [38] alteram insulæ partem, distinendæ manûs causâ, cum constratis navibus aggreditur; præmiis magnis propositis, qui primus insulam cepisset. [39] Ac primò, impetum nostrorum pariter sustinuerunt: Uno enim tempore & ex tectis ædificiorum propugnabant, & littora armati defendebant; quò, propter asperitatem loci, non facilis nostris aditus dabatur: Et scaphis navibúsque longis v, mobiliter & scienter angustias loci tuebantur. Sed ubi, locis primùm cognitis vadísque pertentatis, pauci nostri in littore constiterunt; atque hos sunt alii subsecuti; constan-

36 Electi *ad virtutem*] Ita pulcherrimè restituit Davisius; ex MS Victorii, (adde & Regium & Vossii,) ubi scriptum est, [flecti *ad virtutem.*] Vulgati habent, [flexi *ad virtutem:*] Quæ est inepta locutio. [*Electi* ad *virtutem,*] est [*electi* ob *virtutem*;] & eleganter dictum: Ut, allatis ex aliis bonis Auctoribus exemplis, ostendit Vir doctissimus. Quibus Tu adde ex ipso *Cæsare,* supra de bello Civili Lib. 3. §. 70. [*electos milites* ad *pernicitatem.*] Nam quod ex *Cæsare* affert Davisius, [*Exiguum loci* ad *declivitatem fastigium, magnum habet momentum,* supra *p.* 184. *l.* 13;] illud [ad *declivitatem,*] non est [ob *declivitatem,*] sed [quoad *declivitatem.*]

37 *Hostium*] Vocem hanc, in Editis omissam, ex MSS restituit Davisius.

38 *Alteram insulæ partem,* MS Eliens. [inde *alteram &c.*] MSS. Reg. & Vossii, & Edit. Rom. [inque *alteram &c.*] Ut fortè legi debeat, [*ATQUE alteram &c.*] Porro has voces, [*alteram insulæ partem,*] ita accipit Rhellicanus, ut significent *eam insulæ partem, quam adbuc tenebant Alexandrini*; quæ pars opponatur ei, quam *à se occupatam & præsidio munitam* supra dixerat Cæsar in calce Libri præcedentis. Mihi verò hoc ita potius accipiendum videtur, ut dicat Hirtius Cæsarem, *ejus loci,* quem tenebant Alexandrini, *alteram partem* scaphis navigiísque minoribus, *alteram partem* cum constratis navibus aggressum: Etenim *manûs* hostium *DISTINENDÆ* causâ hoc factum, narrat.

39 Ac *primò,*] Ita ex MSS & Editt. Vett. restitui; sententiâ ipsâ postulante. Huic enim mox ex adverso respondet, [Sed *ubi &c.*] Scaliger & Recentiores ediderant, [At *primò:*] Quod sententiam prorsus turbat.

constantérque in eos, qui in littore æquo institerant, impetum fecerunt: omnes Pharitæ terga verterunt. His pulsis; custodiâ portûs relictâ, [40] ad littora & vicum applicaverunt; séque ex navibus ad tuenda ædificia ejecerunt. Neque verò diutius [41] ipsi [42] eâ munitione se continere potuerunt; etsi erat non dissimile, atque Alexandriæ, genus ædificiorum; (ut minora majoribus conferantur;) turrésque editæ & conjunctæ, muri locum obtinebant; neque nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum. Sed terror hominibus mentem consiliúmque eripit, & membra debilitat: Ut tunc accidit. [43] Qui se in æquo loco ac plano pares esse confidebant, iidem, perterriti fugâ suorum & cæde paucorum, XXX pedum altitudine in ædificiis consistere ausi non sunt; séque per molem in mare præcipitaverunt, & DCCC passuum intervallo ad oppidum enataverunt. Multi tamen ex iis capti interfectíque sunt; Sed numerus captivorum omnino fuit DC.

Ante Chr. XLVII. U. C. *Varr.* DCCVII.

§ XIV. *Alia autem aggressus, repellitur; & natatu ipse periculum evadit.*

Cæsar, prædâ militibus concessâ, ædificia diripi jussit; castellúmque [44] ad pontem, qui propior erat Pharo, communivit: atque ibi præsidium posuit. Hunc fugâ Pharitæ reliquerant: Fortiorem illum, propiorémque oppido Alexandrini tuebantur: Sed eum postero die simili ratione aggreditur; quòd, his obtentis duobus, omnem navigiorum excursum & repentina latrocinia sublatum iri videbatur. Jámque eos, qui præsidio eum locum tenebant, tormentis è navibus sagittísque depulerat, atque in oppidum redegerat; & cohortium III instar in terram exposuerat, (non enim plures consistere angustiæ loci patiebantur;) reliquæ copiæ in navibus stationem obtinebant. Quo facto, imperat pontem adversùs hostem prævallari; &, quà exitus navibus erat, fornice exstructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri atque obstrui. Quorum altero opere effecto,

40 *Ad littora & vicum applicaverunt;*] Ex MSS. Reg. & Eliensi reponendum existimo, [naves *ad littora & vicum applicaverunt*.] Quanquam & subintelligi potest vox [*naves*.]

41 *Ipsi*] Deest hæc vox in MSS Reg. & Eliensi. Et deesse debere videtur: Nullam enim hoc in loco emphasin habet.

42 Eâ *munitione*] Ita restituit Davisius, conjecturâ felici. MSS & Editi habent, [ex *munitione*.] Ursinus conjecit; [in munitione.] Sed Davisii emendatio melior, & à Codicum scripturâ propior.

43 *Qui*] MS Reg. *Nam qui &c.*

44 *Ad pontem, qui propior erat Pharo,*] Quoniam in fine Libri præcedentis dixerat Cæsar, *Pharon PONTE cum oppido conjungi*; ideo Viri doctissimi, Rhellicanus & Cellarius, *Unum* solummodò pontem existimantes, hoc ita accipiunt, ut dicat Hirtius *PARTEM eam* pontis, quæ propior erat *Pharo*. Id quod Latinitas quidem patitur. Sed ex sequentibus manifestum est *DUOS* fuisse *pontes*; quorum *altero*, conjuncta erat moles cum Pharo; *altero*, moles ea [illegible] iterque angustum, oppositâ suî parte conjunctum erat cum *oppido*. Infra *lin.* 20. [*His obtentis duobus*, scil. *pontibus*: & *pag.* 368. *lin.* 4. [Per *Pontes*.] Quod igitur dixerat *Cæsar* in fine libri præcedentis, intelligendum est de horum Pontium *altero*; ubi nihil erat opus, ut *utrumque* memoraret.

Ante Chr. XLVII. U. C. *Varr.* DCCVII.

effecto, nulla omnino schapha egredi posset: Altero instituto, omnes Alexandrinorum copiæ ex oppido se ejecere, & contra munitiones pontis latiore loco constiterunt; Eodémque tempore, quæ consueverant navigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem constituerunt. Pugnabatur à nostris, ex ponte, ex mole; ab illis, ex areâ quæ erat adversùs pontem, & ex navibus contra molem. In his rebus occupato Cæsare, militésque hortante; remigum magnus numerus, & classiariorum, ex longis navibus nostris in molem se ejecit. Pars eorum, studio spectandi ferebatur; pars etiam, cupiditate pugnandi. Hi primùm navigia hostium lapidibus ac fundis à mole repellebant; ac multum proficere multitudine telorum videbantur: Sed postquam ultra eum locum, ab latere eorum aperto, ausi sunt egredi ex navibus Alexandrini pauci; ut sine signis certísque ordinibus, sine ratione prodierant, sic temerè in naves refugere cœperunt. Quorum fugâ incitati Alexandrini, [45] ex navibus egrediebantur, nostrósque acriùs perturbatos insequebantur. [46] Simul qui in navibus longis remanserant, scalas rapere, navésque à terrâ repellere, properabant; ne hostes navibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri cohortium trium, quæ in ponte ac primâ mole constiterant; quum post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam vim telorum adversi sustinerent; veriti ne ab tergo circumvenirentur, & discessu navium omnino reditu intercluderentur; [47] munitionem in pontem institutam reliquerunt, & magno cursu incitati ad naves contenderunt. Quorum pars, proximas nacta naves, multitudine hominum atque onere depressa est; pars resistens, & dubitans quid esset capiendum consilii, ab Alexandrinis interfecta est. Nonnulli feliciore exitu expeditas ad anchoram naves consecuti, incolumes discess-

45 *Ex navibus egrediebantur.*] Autcum Davisio ex MS Eliensi (adde & MS Regium) & Editt. Vett. omnino rescribendum, [*PLURES ex navibus egrediebantur,*] ut respondeat præcedenti, *paucis:* Aut illud, *egrediebantur,* intelligendum erit, *egredi pergebant.*

46 *Simul qui in navibus longis remanserant, scalas rapere,*] Turpiter hîc dormitavit Rhellicanus, qui hæc de *Alexandrinis* absurdè accipit; cùm mens Authoris longè alia, admodum perspicua sit. Hoc nimirùm ait Hirtius: Quo tempore *Cæsareanorum* illi, qui *ex longis navibus se ejecerant,* (*lin.* 8.) temmerè in naves refugere cœpissent, (*lin.* 15.) insequentibus *Alexandrinis*; eodem tempore reliquos, qui *in navibus longis remanserant,* timore itidem correptos, *scales rapere,* *navésque* suas à *terra repellere*; ne, repulsis militibus, etiam *navium ipsarum* potirentur Alexandrini.

47 *Munitionem in pontem institutam reliquerunt.*] Neque minùs mirè hoc in loco ad Lucem cæcutivit idem Vir doctissimus, quum *castellum in ponte eo, qui* Pharo *propior erat, à Cæsare munitum* (supra *pag.* 367. *lin.* 17.) hîc somniavit. Nihil enim manifestius, quàm munitionem hîc intelligi *eam,* quam instituerat Cæsar ad *prævaltandum* (pag. 367. lin. penult.) *alterum illum pontem, qui* Oppido *propior erat,* (pag. 367. lin. 19;) & *contra quam munitionem, omnes Alexandrinorum copiæ ex oppido se ejecerant,* pag. 368. lin. 2.

Ante Chr. XLVII. U. C. Varr. DCCVII.

discesserunt: Pauci, allevati scutis, & animo ad conandum nixi, ad proxima navigia adnatârunt. Cæsar, quoad potuit, cohortando suos ad pontem & munitiones contendere, eodem in periculo versatus est: Postquam universos cedere animadvertit, in suum navigium se recepit. Quò multitudo hominum insecuta quum irrumperet, neque administrandi neque repellendi à terrâ facultas daretur; fore, quod accidit, suspicatus, sese ex navigio ejecit; atque ad eas, quæ longiùs constiterant, naves adnatavit: Hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, nonnullos conservavit. Navigium quidem ejus, multitudine depressum militum, unà cum hominibus interiit. Hôc prœlio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter CD, & paullo ultra eum numerum classiarii & remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus multísque tormentis confirmaverunt; atque, egestis ex mari lapidibus, liberè sunt usi postea ad mittenda navigia.

§ XV. *Quo detrimento milites ad pugnandum magis incenduntur.*

Hôc detrimento milites nostri [48] tantum abfuerunt ut perturbarentur, ut incensi potiùs atque incitati magnas accessiones fecerint in operibus hostium expugnandis; [49] in prœliísque quotidianis, quandocumque fors obtulerat, procurrentibus & erumpentibus Alexandrinis**: **manum comprehendi multum operibus, & ardentibus studiis militum; nec divulgata Cæsaris cohortatio, subsequi legionum aut laborem aut pugnandi poterat cupiditatem: Ut magis deterrendi & continendi à periculosissimis essent dimicationibus, quàm incitandi ad pugnandum.

§ XVI. *Petentibus Alexandrinis, Cæsar Regem illis remittit Ptolemæum; qui illico Cæsari fit hostis.*

ALEXANDRINI, quum Romanos & secundis rebus confirmari, & adversis incitari viderent; neque ullum belli tertium casum nôssent, quò possent esse firmiores; (ut conjecturâ consequi possumus), aut [50] admoniti à regis amicis, qui in Cæsaris erant præsidiis; aut [51] suo priore consilio, per occultos nuncios regi probato: Legatos ad Cæsarem miserunt, ut "dimitteret regem, transiréque ad "suos pateretur. Paratam enim omnem multitudinem esse, con-"fectam tædio puellæ, fiduciario regno, dominatione crudelissimâ "Ganymedis; facere id, quod rex imperâsset. Quo si auctore in "Cæsaris fidem amicitiàmque [52] venturi essent; nullius periculi "timorem multitudini fore impedimento, quò minùs se dederent." Cæsar, etsi fallacem gentem, sempérque alia cogitantem, alia simu-

48 *Tantum* abfuerunt] Nonnulli MSS. *absunt*. Unde legendum conjécerim, [*tantum* abfuit, *&c.*] Quod elegantius est quàm, *abfuerunt*.

49 *In prœliísque*] Sic MS Reg. Quæ & verior videtur lectio. Al. *in prœliis*.

50 *Admoniti.*] MS Eliensis, *incitati*. Quod probat Davisius.

51 *Suo priore consilio,*] hoc est; consilio, cujus ipsi aliis *primi* Auctores essent, non alii ipsis.

52 *Venturi essent*;] Editt. Rom. & Venet. corruptè, *Ventum essent*. Beroaldi, *ventum esset*. Quod probat Davisius. Sed præstat vulgata lectio; quia melius convenit cum sequentibus, *se dederent*.

Ante Chr. XLVII. U. C. *Varr.* DCCVII.

effecto, nulla omnino schapha egredi posset: Altero instituto, omnes Alexandrinorum copiæ ex oppido se ejecere, & contra munitiones pontis latiore loco constiterunt; Eodémque tempore, quæ consueverant navigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem constituerunt. Pugnabatur à nostris, ex ponte, ex mole; ab illis, ex areâ quæ erat adversùs pontem, & ex navibus contra molem. In his rebus occupato Cæsare, militésque hortante; remigum magnus numerus, & classiariorum, ex longis navibus nostris in molem se ejecit. Pars eorum, studio spectandi ferebatur; pars etiam, cupiditate pugnandi. Hi primùm navigia hostium lapidibus ac fundis à mole repellebant; ac multum proficere multitudine telorum videbantur: Sed postquam ultra eum locum, ab latere eorum aperto, ausi sunt egredi ex navibus Alexandrini pauci; ut sine signis certísque ordinibus, sine ratione prodierant, sic temerè in naves refugere cœperunt. Quorum fugâ incitati Alexandrini, [45] ex navibus egrediebantur, nostrósque acriùs perturbatos insequebantur. [46] Simul qui in navibus longis remanserant, scalas rapere, navésque à terrâ repellere, properabant; ne hostes navibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri cohortium trium, quæ in ponte ac primâ mole constiterant; quum post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam vim telorum adversi sustinerent; veriti ne ab tergo circumvenirentur, & discessu navium omnino reditu intercluderentur; [47] munitionem in pontem institutam reliquerunt, & magno cursu incitati ad naves contenderunt. Quorum pars, proximas nacta naves, multitudine hominum atque onere depressa est; pars resistens, & dubitans quid esset capiendum consilii, ab Alexandrinis interfecta est. Nonnulli feliciore exitu expeditas ad anchoram naves consecuti, incolumes discess-

45 *Ex navibus egrediebantur.*] Auctum Davisio ex MS Eliensi (adde & MS Regium) & Editt. Vett. omnino rescribendum, [*PLURES ex navibus egrediebantur,*] ut respondeat præcedenti, *paucis:* Aut illud, *egrediebantur*, intelligendum erit, *egredi pergebant*.

46 *Simul qui in navibus longis remanserant, scalas rapere,*] Turpiter hìc dormitavit Rhellicanus, qui hæc de *Alexandrinis* absurdè accipit; cùm mens Authoris longè alia, admodum perspicua sit. Hoc nimirum ait Hirtius; Quo tempore *Cæsareanorum* illi, qui *ex longis navibus se ejecerant*, (*lin.* 8.) temmerè in naves refugere cœpissent, (*lin.* 15.) insequentibus *Alexandrinis*; eodem tempore reliquos, qui *in navibus longis remanserant*, timore itidem correptos, *scales rapere*, *navésque* suas à *terra repellere*; ne, repulsis militibus, etiam *navium ipsarum* potirentur Alexandrini.

47 *Munitionem in pontem institutam reliquerunt.*] Neque minùs mirè hoc in loco ad Lucem cæcutivit idem Vir doctissimus, quum *castellum in ponte eo, qui* Pharo *propior erat, à Cæsare munitum* (supra *pag.* 367. *lin.* 17.) hìc somniavit. Nihil enim manifestius, quàm munitionem hìc intelligi *eam*, quam instituerat Cæsar ad *prævaltandum* (pag. 367. lin. penult.) *alterum illum pontem, qui* Oppido *propior erat,* (pag. 367. lin. 19;) & *contra quam munitionem, omnes Alexandrinorum copiæ ex oppido se ejecerant*, pag. 368. lin. 2.

discesserunt: Pauci, allevati scutis, & animo ad conandum nixi, ad proxima navigia adnatârunt. Cæsar, quoad potuit, cohortando suos ad pontem & munitiones contendere, eodem in periculo versatus est: Postquam universos cedere animadvertit, in suum navigium se recepit. Quò multitudo hominum insecuta quum irrumperet, neque administrandi neque repellendi à terrâ facultas daretur; fore, quod accidit, suspicatus, sese ex navigio ejecit; atque ad eas, quæ longiùs constiterant, naves adnatavit: Hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, nonnullos conservavit. Navigium quidem ejus, multitudine depressum militum, unà cum hominibus interiit. Hôc prœlio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter CD, & paullo ultra eum numerum classiarii & remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus multísque tormentis confirmaverunt; atque, egestis ex mari lapidibus, liberè sunt usi postea ad mittenda navigia.

Ante Chr. XLVII. U. C. Varr. DCCVII.

Hôc detrimento milites nostri [48] tantum abfuerunt ut perturbarentur, ut incensi potiùs atque incitati magnas accessiones fecerint in operibus hostium expugnandis; [49] in prœliísque quotidianis, quandocumque fors obtulerat, procurrentibus & erumpentibus Alexandrinis**: **manum comprehendi multum operibus, & ardentibus studiis militum; nec divulgata Cæsaris cohortatio, subsequi legionum aut laborem aut pugnandi poterat cupiditatem: Ut magis deterrendi & continendi à periculosissimis essent dimicationibus, quàm incitandi ad pugnandum.

§ XV. *Quo detrimento milites ad pugnandum magis incenduntur.*

ALEXANDRINI, quum Romanos & secundis rebus confirmari, & adversis incitari viderent; neque ullum belli tertium casum nôssent, quò possent esse firmiores; (ut conjecturâ consequi possumus), aut [50] admoniti à regis amicis, qui in Cæsaris erant præsidiis; aut [51] suo priore consilio, per occultos nuncios regi probato: Legatos ad Cæsarem miserunt, ut "dimitteret regem, transiréque ad "suos pateretur. Paratam enim omnem multitudinem esse, con- "fectam tædio puellæ, fiduciario regno, dominatione crudelissimâ "Ganymedis; facere id, quod rex imperâsset. Quo si auctore in "Cæsaris fidem amicitiàmque [52] venturi essent; nullius periculi "timorem multitudini fore impedimento, quò minùs se dederent." Cæsar, etsi fallacem gentem, sempérque alia cogitantem, alia simulantem,

§ XVI. *Petentibus Alexandrinis, Cæsar Regem illis remittit Ptolemæum; qui illico Cæsari fit hostis.*

48 *Tantum* abfuerunt] Nonnulli MSS. *absunt*. Unde legendum conjécerim, [*tantum* abfuit, &c.] Quod elegantius est quàm, *abfuerunt*.

49 *In prœliísque*] Sic MS Reg. Quæ & verior videtur lectio. Al. *in prœliis*.

50 *Admoniti.*] MS Eliensis, *incitati*. Quod probat Davisius.

51 *Suo priore consilio,*] hoc est; consilio, cujus ipsi aliis *primi* Auctores essent, non alii ipsis.

52 *Venturi essent*;] Editt. Rom. & Venet. corruptè, *Ventum essent*. Beroaldi, *ventum esset*. Quod probat Davisius. Sed præstat vulgata lectio; quia melius convenit cum sequentibus, *se dederent*.

Ante Chr. XLVII. U. C. *Varr.* DCCVII.

lantem, bene cognitam habebat; tamen petentibus dare veniam utile esse statuit: Quòd, si quo pacto sentirent ea, quæ postularent; mansurum in fide dimissum regem credebat: Sin, id quod magis illorum naturæ conveniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vellent; splendidiùs atque honestiùs sese contra regem quàm contra convenarum ac fugitivorum manum, bellum esse gesturum. Itaque regem cohortatus, ut "consuleret regno paterno; parceret "præclarissimæ patriæ, quæ turpissimis incendiis & ruinis esset de-"formata; cives suos primùm ad sanitatem revocaret, deinde con-"servaret; fidem populo Romano sibíque præstaret, quum ipse "tantum ei crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret;" dexterâ dexteram tenens, dimittere cœpit adultâ jam ætate puerum. At [53] regis animus disciplinis fallacissimis eruditus, ne à gentis suæ moribus degeneraret, flens orare contra Cæsarem cœpit, "ne se "dimitteret; non enim regnum ipsum sibi conspectu Cæsaris esse "jucundius." Compressis pueri lacrimis, Cæsar ipse commotus; "celeriter, si illa sentiret, fore eum secum" affirmans; ad suos dimisit. Ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus adeò contra Cæsarem acriter bellum gerere cœpit, ut lacrimas, quas in colloquio projecerat, gaudio videretur profudisse. Accidisse hoc complures Cæsaris legati, amici, centuriones, militésque lætabantur; quòd nimia bonitas ejus, fallaciis pueri elusa esset. Quasi verò id Cæsar, bonitate tantùm adductus, ac non prudentissimo consilio, fecisset.

§ XVII. *Cæsaris classis prœlium minùs secundum committit.*

QUUM, duce assumpto, Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidiores Romanos, animadverterent; eludentibúsque militibus regis ætatem atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent; neque se quidquam proficere viderent: Rumorésque exsisterent, magna Cæsari præsidia, terrestri itinere, Syriâ Ciliciâque adduci; quod nondum Cæsari auditum erat: Interea commeatum, qui nostris mari supportabatur, intercipere statuerunt. Itaque expeditis navigiis, locis idoneis ad Canopum in statione dispositis navibus, insidiabantur nostris commeatibus. Quod ubi Cæsari nunciatum est, classem jubet expediri atque instrui. [54] Præficit huic Tib. Neronem. Proficiscuntur in eâ classe Rhodiæ naves; atque in his Euphranor, sine quo nulla unquam dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter confecta erat. At fortuna, quæ plerumque eos, quos plurimis beneficiis ornavit, ad duriorem casum reservat; superiorum temporum dissimilis Euphranorem prosequebatur. Nam, quum ad Canopum ventum esset, instructáque utrimque classis conflixisset, & suâ consuetudine Euphranor primus prœlium commisisset, & illic triremem hostium perforâsset ac demersisset; proximam

53 Regis *animus.*] Sic MSS. Reg. & Vossii. Quod melius est quàm, ut in vulgatis, [regius *animus.*]

54 *Præficit huic Tib. Neronem.*] Ita ex MSS restituit Davisius. Al. *præficitur Tib. Nero.*

mam longiùs insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumventus ab Alexandrinis est: Cui subsidium nemo tulit; sive quòd in ipso satìs præsidii, pro virtute ac felicitate ejus, putarent esse; sive quòd ipsi sibi timebant. Itaque unus ex omnibus eo prœlio bene rem gessit, solus cum suâ quadriremi victrice periit.

Ante Chr. XLVII. U. C. *Varr.* DCCVII.

§ XVIII. *Mithridates, Cæsaris amicus, expugnato Pelusio, ad Cæsarem magnis cum copiis contendit.*

SUB idem tempus Mithridates Pergamenus, [55] magnæ nobilitatis domi, scientiæque in bello & virtutis, fidei dignitatísque in amicitiâ Cæsaris; missus in Syriam Ciliciámque initio belli Alexandrini, ad auxilia accersenda; [56] magnas copias, quas celeriter & propensissimâ civitatum voluntate & suâ diligentiâ confecerat, itinere [57] pedestri, quo conjungitur Ægyptus Syriæ, Pelusium adduxit: Idque oppidum, firmo præsidio [58] occupatum ab Achillâ propter opportunitatem loci, (namque tota Ægyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio, velut claustris, munita existimatur,) repente magnis circumdatum copiis, multiplici præsidio pertinaciter propugnantibus; & copiarum magnitudine, quas integras vulneratis defessísque subjiciebat; & perseverantiâ, constantiâque oppugnandi; quo die est aggressus, in suam redegit potestatem: Præsidiúmque ibi suum collocavit. Inde, re bene gestâ, Alexandriam ad Cæsarem contendit; omnésque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate eâ, quæ plerumque adest victori, pacârat, atque in amicitiam Cæsaris redegerat.

§ XIX. *Regis copiæ, cum iter recipere conatæ, repelluntur.*

LOCUS est ferè regionum illarum nobilissimus, non ita longè ab Alexandriâ, qui nominatur Delta; Quod nomen à similitudine litteræ cepit. Nam pars quædam fluminis Nili, [59] mirè derivata inter se duobus itineribus paullatim, medium inter se spatium relinquens, diversissimo ad littus intervallo [60] mari conjungitur. Cui

Bb 2 loco

55 *Magnæ nobilitatis* domi.] Aldus Manutius emendat; [*magnæ nobilitatis* homo.] Sed Davisius, allatis exemplis, probam esse istam locutionem, [*magnæ nobilitatis* domi,] ostendit. Verùm & alio ratio est, quamobrem vulgata Lectio mutari omnino non debeat: Ex eâ nimirum pendet elegantissima Antithesis; *Magnæ nobilitatis* domi, *scientiæ & virtutis* in bello, *fidei dignitatisque* in amicitiâ Cæsaris, *&c.*

56 Magnas copias —— *adduxit*:] Ita ex MS Regio restitui. Al. [cum magnis copiis —— *adduxit*.] Quam lectionem (quod mirum Editores omnes prætermisisse,) neque Latinitas patitur, neque Sensus.

57 *Pedestri*,] *terrestri*, tam equitum quàm peditum. Vide sup. ad *pag.* 277. *lin.* 30. & infrà ad *pag.* 375. *lin.* 12.

58 *Occupatum* ab Achillâ] MSS Eliens. & Vossii, [*occupatum* Achillæ.]

59 Mirè *derivata*] Vocem [*miré*,] in quibusdam Codicibus omissam, delendam existimant Scaliger & Davisius, ut *inepti hominis additamentum. Quid enim* [inquit hic] *MIRI est, insulas in mediis fluminibus comparere?* Ego, retinendam omnino existimo: Non enim *id* Hirtio mirum, *insulam in medio flumine comparere*; sed flumen ita *derivatum inter se duobus itineribus paullatim*, ut *similitudinem litteræ* Δ accuratè efficiat.

60 Mari *conjungitur*.] Ita Ciacconius rectè, ex conjecturâ; & Davisius ex MS Eliens. Vulgg. [*à mari*.]

Ante Chr. XLVII. U. C. *Varr.* DCCVII.

loco quum appropinquare Mithridaten Rex cognovisset, & transeundum ei flumen sciret; magnas adversùs eum copias misit, quibus vel superari delerique Mithridaten, vel sine dubio retineri posse, credebat. Quemadmodum autem optabat eum vinci; sic satis habebat interclusum à Cæsare à se retineri. Quæ primæ copiæ flumen à Deltâ transire, & Mithridati occurrere potuerunt, prœlium commiserunt, festinantes præripere subsequentibus victoriæ societatem: Quorum impetum Mithridates [61] magnâ cum prudentiâ, consuetudine nostrâ castris vallatis, sustinuit. Quum verò incautè atque insolenter succedere eos munitionibus videret; eruptione undique factâ, magnum numerum eorum [62] interfecit. Quòd nisi locorum notitiâ reliqui se texissent; partímque in naves, quibus flumen transierant, recepissent; funditus deleti essent. Qui ut paululùm ab illo timore se recreârunt, adjunctis iis qui subsequebantur, rursus Mithridaten oppugnare cœperunt.

§ XX. *Ad Mithridatem sublevandum Cæsar, ad suas copias augendas Rex eodem tempore profectus, conjunctis uterque copiis omnibus confligunt; & Regis exercitus penitus profligatur.*

MITTITUR à Mithridate nuncius Cæsari, qui rem gestam perferret. Cognoscit ex suis eadem hæc accidisse Rex. Ita penè sub idem tempus, & rex ad opprimendum Mithridaten proficiscitur, & Cæsar ad recipiendum. Celeriore fluminis Nili navigatione rex est usus; [63] in quo magnam & paratam classem habebat. Cæsar eodem itinere uti noluit, ne navibus in flumine dimicaret. Sed, circumvectus eo mari, quod Africæ partis esse dicitur, sicuti supra demonstravimus; priùs tamen regis copiis occurrit, quàm is Mithridaten aggredi posset: eúmque ad se victorem incolumi exercitu recepit.

§ XXI.

CONSEDERAT cum copiis rex, loco naturâ munito; quòd erat ipse excelsior, planitie ex omnibus partibus subjectâ. Tribus autem ex lateribus, variis genere munitionibus tegebatur: Unum latus erat adjectum flumini Nilo; alterum editissimo loco ductum, ut partem castrorum obtineret; tertium, palude cingebatur. Inter castra Regis & Cæsaris iter, flumen intercedebat angustum, altissimis ripis, quod in Nilum influebat; aberat autem ab Regis castris, millia passuum circiter VII. Rex, quum hôc itinere venire Cæsarem comperîsset, equitatum omnem expeditósque delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Cæsarem prohiberent, & eminus ex ripis prœlium impar inirent; nullum enim processum virtus habebat, aut periculum ignavia subibat. Quæ res incendit dolore milites equitésque nostros, quòd tam diu pari prœlio cum Alexandrinis

61 *Magnâ cum prudentiâ,*] MSS Reg. Elienf. & Vossii addunt, [*magnâ cum prudentiâ,*] constantiâque virtutum.] Ut fortè legi possit, [*magnâ cum prudentiâ, constantiâque MILITUM.*]

62 *Interfecit.*] Ita ex MSS Reg. & Elienf. & Edit. Rom. restitui; postulante Temporum ratione. Al. minùs rectè, [*interficit.*]

63 *In quo*] Sic restituendum vidit Davisius ex MS Eliensi; quocum facit MS Regius. Editi perperam habent, [*in quâ.*] Non enim *in navigatione*, sed *in flumine* paratam habebat classem Rex.

drinis certaretur. Itaque eodem tempore equites Germani dispersi vada fluminis quærentes, partim demissioribus ripis flumen transnârunt; & legionarii, [64] magnis arboribus excisis, quæ longitudine utramque ripam contingerent, projectis, repentinóque aggere injecto, flumen transierunt. Quorum impetum adeò pertimuerunt hostes, ut in fugâ spem salutis collocarent. Sed id frustra: Namque ex eâ fugâ pauci ad regem refugerunt, penè omni reliquâ multitudine interfectâ. Ante Chr. XLVII. U. C. Varr. DCCVII.

§ XXII. *Cæsar castra Regis expugnat; Rexque ipse fugiens, navigio demerso, perit.*

CÆSAR, re præclarissimè gestâ, quum subitum adventum suum judicaret magnum terrorem Alexandrinis injecturum, protinus victor ad regis castra pertendit. Hæc quum & opere magno vallata, & loci naturâ munita adverteret; confertámque armatorum multitudinem collocatam in vallo videret; lassos itinere ac prœliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit: Itaque, non magno intervallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum, quod rex in proximo vico non longè à suis castris muniverat, brachiísque cum opere castrorum conjunxerat, vici obtinendi causâ; Cæsar, aggressus omnibus copiis, expugnat. Non quòd id minori numero militum consequi, difficile factu putaret; sed ut ab eâ victoriâ, perterritis Alexandrinis, protinus castra regis oppugnaret. Itaque eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt; acerriméque eminus prœliari cœperunt. Duabus ex partibus [65] aditus oppugnationis nostris dabatur: Unâ, [66] quam liberum accessum habere demonstravi; alterâ, quæ mediocre intervallum inter castra & flumen Nilum habebat. Maxima & electissima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ facillimum aditum habebat: Plurimum autem proficiebant hostes in repellendis vulnerandísque nostris, qui in regione fluminis Nili propugnabant. Diversis enim telis nostri figebantur; adversi, ex vallo castrorum; aversi, ex flumine; in quo multæ naves, instructæ funditoribus & sagittariis, nostros impugnabant. Cæsar, quum videret milites acriùs prœliari non posse, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem: Quúmque animum adverteret, excelsissimum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis; quòd & per se munitus esset; & studio

64 *Magnis arboribus, excisis—projectis.*] Codices nonnulli [*& projectis.*] Sed minùs eleganter. Usurpatur enim præcedens [*excisis,*] non ut *Participium*, sed ut *Adjectivum*. Similis constructio supra, *pag.* 347, *lin.* 36, [*Neque ante prœlium, in Thessaliâ factum, cognitum &c.*]

65 *Aditus* oppugnationis *nostris dabatur.*] Edidit Davisius, [*aditus* oppugnationibus *nostris dabatur:*] Annotat autem, ex MSS. & Editt. Vett. legi debere, *oppugnationis*. In Editione nimirum Jungermanni, errore typographico impressum fuit, *oppugnationibus*: Scaliger autem, quem secutus est Jungermannus, ediderat, *oppugnationis*; Quod & in aliis, tam recens quàm olim editis, reperire est.

66 *Quam—habere*] Codices nonnulli; *quâ—haberi.*

Ante Chr. XLVII. U.C. *Varr.* DCCVII.

ſtudio partim pugnandi, partim ſpectandi, decucurriſſent in eum locum in quo pugnabatur: [67] cohortes illò circuire caſtra, & ſummum locum aggredi, juſſit; hiſque Carſulenum præfecit, & animi magnitudine, & rei militaris ſcientiâ, virum præſtantem. Quò ut ventum eſt; paucis defendentibus munitionem, noſtris contrà militibus acerrimè pugnantibus; diverſo clamore & prœlio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes [68] caſtrorum diſcurrere cœperunt. Quorum perturbatione, noſtrorum animi adeò ſunt incitati, ut pene eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editiſſimum locum caſtrorum caperent; ex quo decurrentes, magnam multitudinem hoſtium in caſtris interfecerunt. Quod periculum plerique Alexandrini fugientes, acervatim ſe de vallo præcipitaverunt in eam partem, quæ flumini erat adjuncta. Horum primis in ipsâ foſsâ munitionis [69] magnâ ruinâ oppreſſis cæteri faciliorem fugam habuerunt. Conſtat fugiſſe ex caſtris Regem ipſum; [70] receptúmque in navem; &, multitudine eorum, qui ad proximas naves adnatabant, demerſo navigio, periiſſe.

§ XXIII. *Cæſar, Alexandrinis in deditionem receptis, Ægypto potitur,*

RE feliciſſimè celerriméque geſtâ; Cæſar, magnæ victoriæ fiduciâ, proximo terreſtri itinere Alexandriam cum equitibus contendit; atque eâ parte oppidi victor introïit, quæ præſidio hoſtium tenebatur. Neque eum conſilium ſuum fefellit, quin hoſtes, eo prœlio audito, nihil jam de bello eſſent cogitaturi. Dignum adveniens fructum virtutis & animi magnitudinis tulit. Omnis enim multitudo oppidanorum, armis projectis, munitionibúſque ſuis relictis; veſte eâ ſumptâ, quâ ſupplices dominantes deprecari conſueverunt; ſacríſque omnibus prolatis, quorum religione precari offenſos iratóſque animos regum erant ſoliti, advenienti Cæſari occurrerunt, ſéque ei dediderunt. Cæſar in fidem receptos conſolatus, per hoſtium munitiones in ſuam partem oppidi magnâ gratulatione venit ſuorum; qui non tantùm bellum ipſum ac dimicationem, ſed etiam talem adventum ejus felicem fuiſſe lætabantur.

§ XXIV. *Regéſque ibi conſtituit.*

CÆSAR, Ægypto atque Alexandriâ potitus, reges conſtituit, quos Ptolemæus teſtamento ſcripſerat, atque obteſtatus erat populum Romanum ne mutarentur. Nam majore ex duobus pueris rege amiſſo, minori transdidit regnum; majoríque ex duabus filiis Cleopatræ, quæ manſerat in fide præſidiíſque ejus. Minorem Arſinoën, cujus

67 *Cohortes* illò] Faërnus conjicit legendum; *cohortes III.*

68 *Caſtrorum*] Vocem hanc, à Recentioribus omiſſam; consentientibus MSS. & Editt. veteribus, reſtituit Daviſius.

69 *Magnâ* ruinâ *oppreſſis,*] Ita Daviſius ex MSS Ciacconii & Elienſi, (quibus ſuffragantur MSS Reg. & Voſſii,) reponendum vidit. Sic enim & infra, §. 61. [*partim ſuorum* ruinâ *oppreſſis.*] In vulgatis eſt, [*magnâ* vi *oppreſſis.*]

70 *Receptúmque in navem*; *&—periſſe.*] Copulam [&] ſententiam turbare, ideóque omnino delendam exiſtimat Daviſius. Sed fallitur. Æquè enim Latinè dicitur, [*receptúmque in navem,—periſſe*] vel [*receptúmque* (ſubintell. *eſſe*) *in navem, &—periſſe*

cujus nomine diu regnâsse impotenter Ganymedem docuimus, deducere ex regno statuit; ne qua rursus nova dissensio, priùs quàm diuturnitate [71] confirmarentur regis imperia, per homines seditiosos nasceretur. Legione veteranâ VI secum deductâ, cæteras ibi [72] relinquit; quò firmius esset eorum regum imperium: Qui neque amorem suorum habere poterant, quòd fideliter [73] permanserant in Cæsaris amicitiâ; neque vetustatis auctoritatem, paucis diebus reges constituti. Simul ad imperii nostri dignitatem utilitatémque publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide regis, præsidiis eos nostris esse tutos; & hos, si essent ingrati, posse iisdem præsidiis coërceri. Sic rebus omnibus confectis & collocatis, ipse [74] itinere terrestri profectus est in Syriam.

Ante Chr. XLVII. U.C. *Varr.* DCCVII.

§ XXV. *Interea Domitius Calvinus, Cæsareanus, bellum cum Pharnace in Armeniâ minore gerit infeliciter.*

DUM hæc in Ægypto geruntur; rex Deiotarus ad Domitium Calvinum, cui Cæsar Asiam finitimásque provincias administrandas transdiderat, venit; oratum, "ne Armeniam minorem, regnum "suum; néve Cappadociam, regnum Ariobarzanis, possideri va"staríque pateretur à Pharnace. Quo malo nisi liberarentur; [75] "imperata sibi facere, pecuniámque promissam Cæsari non posse "se persolvere." [76] Domitius, non tantùm ad explicandos sumptus rei militaris quum pecuniam necessariam esse judicaret; sed etiam turpe populo Romano, & Cæsari victori, sibíque infame esse statueret, regna sociorum atque amicorum ab externo rege occupari; nuncios

71 *Confirmarentur Regis imperia.*] Existimo, cum doctissimo Davisio, legendum, [*confirmarentur* Regum *imperia,*] scilicet Cleopatræ fratrísque ejus. Sic enim infra, *lin.* 5, [*quò firmius esset eorum* Regum *imperium*; & *lin.* 9, *si permanerent in fide* Reges.] Vel, quoniam in nonnullis MSS scriptum est, [confirmaretur *Regis* imperium;] fortasse legi poterit, [confirmaretur *Regum* imperium.]

72 *Relinquit*;] Ex MSS Reg. Elienſ. & Vossii, legendum vidètur; *reliquit.*

73 *Permanserant*] MSS. Reg. & Vossii; *permanerent.* Neutra Lectio mala.

74 *Itinere* terrestri] Rectè vidit Davisius ex Edit. Beroaldi legendum, [*itinere* pedestri.] Etenim in MS Vossii, ita planè scriptum est. Et, (utì supra est annotatum ad *pag.* 371, *lin.* 11,) *iter pedestre* est *profectio Terrâ*, tam *equitum* quàm *peditum.* Neque enim tantùm *pedestres copiæ*, apud bonos Autores, *classi* opponuntur, (quod annotavit Davisius;) sed & *pedibus* eò quis ire dicitur, quò *terrâ* scilicet, non *mari* proficiscitur. Supra, *pag.* 277. *lin.* 25, 30; *Cæsar*, postquam *navibus* profectus fuisset *Tarraconem*, *PEDIBUS* deinceps (scil. *terrestri* itinere) *Narbonem* atque inde *Massiliam* pervenisse se narrat.

75 *Imperata* sibi *facere, pecuniámque——non posse* se *persolvere.*] MSS Reg. Elienſ. & Vossii, & Editt. Vett. [*imperata* se *facere, pecuniámque ——non posse persolvere*] Quod idem est: Præcipuè si, transposito vocabulo, legatur [——*persolvere non posse.*]

76 *Domitius,——quum——judicaret;——statueret,*] MS Reg. *statuens.* Ut fortè tota ista periodus hoc modo scripta esse potuerit: [*Domitius, non tantùm ad explicandos sumptus rei militaris pecuniam necessariam esse* judicans; *sed etiam turpe—esse* statuens, &c.]

Ante Chr. XLVII. U. C. *Varr.* DCCVII. nuncios confestim ad Pharnacem misit, "Armeniâ Cappadociâque "decederet; néve occupatione belli civilis, populi Romani jus "majestatémque tentaret." Hanc denunciationem quum majorem vim habituram existimaret, si propiùs eas regiones cum exercitu accessisset; ad legiones profectus, unam ex tribus, tricesimam sextam, secum ducit; II in Ægyptum ad Cæsarem mittit, litteris ejus evocatas; Quarum altera in bello Alexandrino non occurrit, quòd itinere terrestri per Syriam erat missa. Adjungit Cn. Domitius legioni XXXVI duas à Deiotaro, quas ille disciplinâ atque armaturâ nostrâ complures annos constitutas habebat; equitésque centum: Totidémque ab Ariobarzane sumit. Mittit P. Sextium ad C. Plætorium quæstorem, ut legionem adduceret, quæ ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat; Quinctúmque Patisium in Ciliciam, ad auxilia accersenda. Quæ copiæ celeriter omnes, jussu Domitii, [77] Comana convenerunt.

§ XXV. INTERIM legati à Pharnace responsa referunt: "Cappadociâ "se decessisse; Armeniam minorem recepisse, quam paterno no- "mine jure obtinere deberet: Denique ejus regni caussa integra "Cæsari servaretur; paratum enim se facere, quod is statuisset." Cn. Domitius, quum animadverteret eum Cappadociâ decessisse, non voluntate adductum, sed necessitate; quòd faciliùs Armeniam defendere posset subjectam suo regno, quàm Cappadociam longiùs remotam; quódque omnes III legiones adducturum Domitium putâsset, ex quibus cùm II ad Cæsarem missas audisset, [78] audaciùs in Armeniâ substitisset: Perseverare cœpit, ut "eo quoque regno "decederet; Neque enim aliud jus esse Cappadociæ atque Ar- "meniæ; Nec justè eum postulare, ut in Cæsaris adventum res "integra differretur; Id enim esse integrum, quod ita esset, ut "fuisset." His responsis datis; cum iis copiis, quas supra scripsi, profectus est in Armeniam; locìsque superioribus iter facere instituit. Nam ex Ponto à Comanis jugum editum silvestre est, pertinens in Armeniam minorem; quo Cappadocia finitur ab Armenia. Cujus itineris has esse certas opportunitates; quòd, in locis superioribus, nullus impetus repentinus accidere hostium poterat; & quòd Cappadocia his jugis subjecta, magnam commeatûs copiam erat subministratura.

COM-

77 *Comana*] Ita scribendum, in Accusativo plurali. Editi nonnulli, *Comanæ*. Sed perperam. Semper enim utitur Cæsar hoc nomine, in numero plurali.

78 *Audaciùs*] Ita optimé restituit Davisius ex Editione Stephani. Quâcum consentit MS Vossii. Reliqui omnes MS & Editi corruptissimè habent, *audaciùsque*. Quod sententiam adeò perturbat penitus, & planè nullam efficit, ut mirum sit valde, fugisse hoc omnes Editores. Efficit enim ista corruptio, ut sequens [*perseverare cœpit*,] qui intelligitur *Domitius*, dictum videatur de *Pharnace*: Quod est absurdissimum. Nam hoc ait Hirtius; *Quod* Pharnaces *audaciùs in Armeniâ substitisset*, ideò *perseverare cœpit* Domitius, *ut eo quoque regno decederet* Pharnaces, *&c.*

COMPLURES interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit; quæ de pace agerent, regiáque munera Domitio ferrent. Ea constanter omnia aspernabatur; " nec sibi quidquam fore antiquius, quàm dignitatem populi Romani & regna sociorum recuperare," legatis respondebat. Magnis & continuis itineribus confectis, quum [79] adventaret ad Nicopolim; quod oppidum in Armeniâ minore positum est, plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus objectis, satis magno intervallo ab oppido remotis; castra posuit, [80] longè à Nicopoli circiter millia passuum VII. Quibus ex castris quum locus angustus atque impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidiis delectos pedites omnésque penè disposuit equites: Magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari jussit, paganósque & oppidanos in iis locis obversari: Ut [81] si amicus Domitius eas angustias transiret, nihil de insidiis suspicaretur, quum in agris & pecora & homines animadverteret versari, tanquam amicorum adventu: Sin verò, ut in hostium fines, veniret; prædâ diripiendâ milites dissiparentur, dispersíque cæderentur. Ante Chr. XLVII. U.C. Varr. DCCVII. § XXVII.

Hæc quum administraret, nunquam tamen intermittebat legatos de pace atque amicitiâ mittere ad Domitium; quum hôc ipso crederet eum faciliùs decipi posse. At contrà spes pacis, Domitio in iisdem castris morandi attulit caussam. Ita Pharnaces, amissâ proximi temporis occasione, veritus ne cognoscerentur insidiæ, suos in castra revocavit. Domitius postero die propiùs Nicopolim accessit, castráque oppido contulit: quæ dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more atque instituto; In fronte enim, simplici directâ acie, cornua trinis firmabantur subsidiis; Eâdem ratione hæc mediâ collocabantur acie, duobus dextrâ sinistrâque intervallis, simplicibus ordinibus instructis. Perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro vallo instructâ. § XXVIII.

PROXIMA nocte Pharnaces; interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus litteras ad Domitium ferebant; cognoscit Cæsarem magno in periculo versari, [82] flagitaréque à Domitio, ut quamprimum § XXIX.

79 *Adventaret* ad *Nicopolim*;] Ita restituit Davisius ex Editt. Vett. & MS Eliens. Quibuscum consentiunt MSS Reg. & Vossii. Rectè. Nam, præterquam quòd locorum nominibus præpositionem sæpissime præponant Cæsar & Hirtius; non venit *Nicopolim* Pharnaces, sed *propè ad Nicopolim*, interjectis aliquot passuum millibus. Vide supra ad *pag.* 316. *lin.* 15. Malè Editt. Recentiores, [*Adventaret Nicopolim.*]

80. Longè *à Nicopoli, circiter millia* &c.] Vide supra ad *pag.* 112, *lin.* 22.

81 *Si amicus*] Meritò hîc ineptias arguit Davisius Joan. Goduinum, qui ex corruptissimis quibusdam Codicibus rescribit, [*sive amicus sive inimicus.* Quod adsuerunt nimirum & adsutum probârunt ii, qui quod duabus pòst lineis subjicitur, [*sin verò, ut in* hostium *fines,*] nondum legerant.

82 *Flagitaréque*] Ita ex MS Reg. & Edit. Rom. restitui. Scaliger & Recentiores omnes, [*flagitarique.*] Quæ Syntaxis est nulla: Sequitur enim, [*ut quamprimum* Sibi *subsidia mitteret.*]

Ante Chr. XLVII. U. C. Varr. DCCVII.

primum sibi subsidia mitteret, [83] propiúsque ipse Alexandriam per Syriam accederet. Quâ cognitâ re, Pharnaces victoriæ loco ducebat, si trahere tempus posset; quum discedendum celeriter Domitio putaret. Itaque ab oppido, quà facillimum accessum & æquissimum ad dimicandum nostris videbat, fossas II directas, non ita magno medio intervallo relicto, IV pedum altitudinis, in eum locum deduxit, quò longiùs constituerat suam non producere aciem. Inter has fossas aciem semper instruebat; equitatum autem ab lateribus omnem, extra fossam, collocabat; qui neque aliter utilis esse poterat, & multùm numero anteibat nostrum equitatum.

§ XXX. DOMITIUS autem; quum Cæsaris magìs periculo, quàm suo, commoveretur; neque se tutò discessurum arbitraretur, si conditiones, quas rejecerat, rursus appeteret, aut sine caussâ discederet; ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit. XXXVI legionem in dextro cornu collocavit, Ponticam in sinistro: Deiotari legiones in mediam aciem contulit; quibus tamen angustissimum frontis reliquit intervallum; reliquis cohortibus in [84] subsidiis collocatis. Sic utrimque acie instructâ, processum est ad dimicandum. Signo sub idem tempus ab utroque dato, concurritur: Acriter variéque pugnatur: Nam XXXVI legio, quum extra fossam in equitatum regis impetum fecisset, adeò secundum prœlium fecit, ut mœnibus oppidi succederet, [85] fossámque transiret, aversósque hostes aggrederetur. At Pontica ex alterâ parte legio, quum paullulùm aversa hostibus cessisset; [86] fossam autem circuire [87] acies secundò conata esset, ut aperto latere aggrederetur hostem; [88] in ipso transitu fossæ, confixa & oppressa est. Deiotari verò legiones vix impetum sustinuerunt. Ita victrices regis copiæ, cornu suo dextero, mediâque

83 Propiúsque —— *Alexandriam &c.*] Cùm Cæsar *intra ipsum oppidum* in periculo versaretur, existimat Davisius emendandum, [protinúsque — *Alexandriam &c.*] Ingeniosè: Sed nihil opus. Satìs enim erat, si *Domitius Cæsari* quamprimùm subsidia *Alexandriam* mitteret; ipse interim cum toto exercitu *PROPIUS* accederet, ad distinendas Regis copias.

84 *In* subsidiis] Codices nonnulli MSS & Editi, [*in* insidiis.] Corrupte. Ut rectè notavit Davisius.

85 *Fossâmque transiret,* aversósque *hostes, &c.*] Ita optimè restituendum vidit Ciacconius. Atque ita à Beroaldo editum, & in MS Eliensi scriptum, notavit Davisius. Ut mirum sit Scaligerum & Recentiores, nullo sensu edidisse, [*adversosque,*] Etenim perspicuum est *Domitianos* transîsse fossam, non *primam* istam quæ esset *adversis* hostibus, sed *posteriorem* illàm quæ esset *à tergo* hostibus; adeóque hostes *AVERSOS* esse aggressos.

86 *Fossam autem circuire*] *Priorem* illam, quæ esset *adversis* hostibus.

87 *Acies*] Nullum hîc locum habet ista vox, nisi legio illa Pontica, quæ erat cornu sinistrum, inusitato modo hîc appellata sit *acies*. Alioqui scribendum erat fortasse, *acie*; aut potiùs ex toto delenda ea vox.

88 *In ipso transitu fossæ,*] *Posterioris* scilicet, postquam circumierant *priorem*.

que acie, converterunt se ad XXXVI legionem. Quæ tamen fortiter vincentium impetum sustinuit, magnis copiis hostium circumdata; 89 præsentissimóque animo pugnans in orbem se recepit ad radices montium; quò Pharnaces insequi, propter iniquitatem loci, noluit. Ita, Ponticâ legione penè totâ amissâ, magnâ parte Deiotari militum interfectâ XXXVI legio in loca se superiora contulit, non ampliùs CCL desideratis. Ceciderunt eo prœlio splendidi ac illustres viri nonnulli, equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitûs dissipati collegit; itineribúsque tutis, per Cappadociam se in Asiam recepit. Ante Chr. XLVII. U. C. *Varr.* DCCVII.

PHARNACES, rebus secundis elatus; quum de Cæsare ea, quæ optabat, speraret; Pontum omnibus copiis occupavit. Ibique & victor, & rex crudelissimus, quum sibi fortunam paternam feliciore eventu destinaret, multa oppida expugnavit; bona civium Romanorum, Ponticorúmque diripuit; supplicia constituit in eos, qui aliquam formæ atque ætatis commendationem habebant, ea quæ morte essent miseriora: Pontúmque, nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians, obtinebat. § XXXI.

SUB idem tempus, in Illyrico est incommodum acceptum. Quæ provincia superioribus mensibus retenta, non tantùm sine ignominiâ, sed etiam cum laude, erat. Namque eò missus æstate cum II legionibus Q. Cornificius, Cæsaris quæstor pro prætore; quanquam erat provincia minimè copiosa ad exercitus alendos, & finitimo bello ac dissensionibus vastata & confecta; tamen prudentiâ ac diligentiâ suâ, quòd magnam curam suscipiebat ne quò temerè progrederetur, & recepit & defendit. Namque & castella complura locis editis posita, quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas & bellum inferendum, expugnavit; eâque prædâ milites donavit: Quæ etsi erat tenuis, tamen in tantâ provinciæ desperatione erat grata, præsertim virtute parta. Et quum Octavius ex fugâ Pharsalici prœlii, magnâ classe in illum se sinum contulisset; paucis navibus Iadertinorum, quorum semper in Rempublicam singulare constiterat officium, dispersis Octavianis navibus erat potitus; ut vel classe dimicare posset, adjunctis captivis navibus sociorum. Et quum diversissimâ parte orbis terrarum, Cn. Pompeium victor Cæsar sequeretur; compluresque adversarios in Illyricum, propter Macedoniæ propinquitatem, se, reliquiis ex fugâ collectis, contulisse audiret; litteras ad Gabinium mittit, utì "cum "legionibus tironum, quæ nuper erant conscriptæ, proficisceretur "in Illyricum; conjunctísque copiis cum Q. Cornificio, si quod "periculum provinciæ inferretur, depelleret; sin ea non magnis copiis § XXXII. *Eodem Tempore in Illyrico, quod à Q. Cornificio optimè fuerat defensum, sub Gabinio magnum incommodum est acceptum;*

89 Præsentissimóque *animo*] Editi omnes, [præsentissimo *animo*.] Quo pacto oratio est imperfecta. Rescribendum, ex MS Regio, [præsentissimóque *animo*.] Aut ex conjecturâ legendum; [*magnis* QUE *copiis*——*circumdata*, præsentissimo *animo* &c.]

Ante Chr. XLVII. U. C. *Varr.* DCCVII.

"piis tuta esse posset, in Macedoniam legiones [90] adduceret; Omnem enim illam partem regionémque, vivo Cn. Pompeio, bellum instauraturam esse" credebat.

§ XXXIII. GABINIUS, ut in Illyricum venit, hiberno tempore anni ac difficile: Sive copiosiorem provinciam existimans; sive multum fortunæ victoris Cæsaris tribuens; sive virtute & scientiâ suâ confisus, [91] quâ sæpe in bellis periclitatus magnas res & secundas ductu ausúque suo gesserat: neque provinciæ facultatibus sublevabatur, quæ partim erat exinanita, partim infidelis; neque navibus, intercluso mari tempestatibus, commeatus supportari poterat; magnísque difficultatibus coactus, non ut volebat, sed ut necesse erat, bellum gerebat. Ita, quum durissimis tempestatibus, propter inopiam, castella aut oppida expugnare cogeretur; crebra incommoda accipiebat: adeòque est à barbaris contemptus, ut, Salonam se recipiens in oppidum maritimum, quod cives Romani fortissimi fidelissimíque incolebant, [92] in agmine dimicare sit coactus. Quo prœlio, duobus millibus militum ampliùs amissis, centurionibus XXXVIII, tribunis IV; cum reliquis copiis Salonam se recepit: Summâque ibi difficultate rerum omnium pressus, paucis mensibus morbo periit. Cujus & infelicitas vivi, & subita mors, in magnam spem Octavium adduxit provinciæ potiundæ: Quem tamen diutiùs in rebus secundis, & fortuna, quæ plurimum in bellis potest, diligentiáque Cornificii, & virtus Vatinii versari passa non est.

§ XXXIV. *Quod tamen postea, virtute Vatinii, resarcitur; Illyricúmque Cæsari restituitur.*

VATINIUS, Brundisii quum esset; cognitis rebus, quæ gestæ erant in Illyrico; quum crebris litteris Cornificii, ad auxilium provinciæ ferendum evocaretur; & M. Octavium audiret cum barbaris fœdera percussisse, compluribúsque locis nostrorum militum oppugnare præsidia, partim classe per se, partim pedestribus copiis per barbaros: Etsi gravi valetudine affectus, vix corporis viribus animum sequebatur; tamen virtute vicit incommodum naturæ, difficultatésque hiemis & subitæ præparationis. Nam, quum ipse paucas in portu naves longas haberet; litteras [93] in Achaiam ad Q. Kalenum misit, utì sibi classem mitteret. Quod quum tardiùs fieret,

90 *Adduceret;*] Editi ferè omnes, *adducerent.* Sed Davisius ex Edit. Steph. & MS Eliensi, (quibuscum faciunt MSS Reg. & Vossii,) restituit; *adduceret.* Quæ & verior videtur lectio. Non enim *Cornificius,* relictâ suâ provinciâ; sed *Gabinius* solus, in *Macedoniam* videtur fuisse iturus.

91 Quâ *sæpe in bellis periclitatus*] Sic ex MS Reg. Eliens. & Vossii restitui. Editi, [quam *sæpe &c.*] Neque Latinitate neque Sensu satìs commodo.

92 *In agmine*] Hoc est, *in itinere,* ubi aciem instruere nequiret. Meritóque ridet Davisius Joan. Goduinum; qui, *In agmine, hoc est,* inquit, *tanto cum periculo, ut, expletis Imperatoris officiis, coactus sit militis partes suscipere, manu ipse pugnando, quod alienum ab Imperatore.*

93 *In Achaiam ad Q. Kalenum*] Codices nonnulli, [*ad Achaiam.*] Al. [*in Achaiam atque Kalenum.*] Corruptè.

fieret, quàm periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere impetum Octavii non poterant; navibus actuariis, quarum numerus erat satìs magnus, magnitudine quanquam non satìs justâ ad prœliandum, rostra imposuit. [94] His adjunctis navibus longis, & numero classis aucto; [95] militibus veteranis impositis, quorum magnam copiam habebat, ex omnibus legionibus, qui numero ægrorum relicti erant Brundisii, quum exercitus in Græciam transportaretur; profectus est in Illyricum. Maritimásque nonnullas civitates, quæ defecerant Octavióque se transdiderant, partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio prætervehebatur: Nec sibi ullius rei moram necessitatémque injungebat, quin, quàm celerrimè posset, ipsum Octavium persequeretur. Hunc, oppugnantem Epidaurum terrâ marique, ubi nostrum erat præsidium; adventu suo discedere ab oppugnatione coëgit, præsidiúmque nostrum recepit.

Ante Chr. XLVII. U. C. Varr DCCVII.

[96] OCTAVIUS, quum Vatinium classem magnâ ex parte confectam ex naviculis actuariis habere cognovisset; confisus suâ classe, substitit ad insulam Tauridem. Quâ regione Vatinius insequens navigabat; non quòd Octavium ibi restitisse sciret, sed quòd eum longiùs progressum insequi decreverat. Quum propiùs Tauridem accessisset; distensis suis navibus, quòd & tempestas erat turbulenta, & nulla suspicio hostis; repentè adversam ad se venientem navem, antennis ad medium malum demissis, instructam propugnatoribus animadvertit. Quod ubi conspexit, celeriter vela subduci, demittíque antennas jubet, & milites armari: Et, vexillo sublato, quo pugnandi dabat signum; quæ primæ naves subsequebantur, idem ut facerent, significabat. Parabant se Vatiniani, repentè oppressi: Parati deinceps Octaviani ex portu procedebant. Instruitur utrimque acies: Ordine disposita magis, Octaviana: Paratior militum animis, Vatiniana. § XXXV.

VATINIUS, quum animadverteret neque navium se magnitudine, [97] neque numero parem esse futuræ dimicationi; fortunæ rem committere maluit. Itaque primus suâ quinqueremi in quadriremem ipsius Octavii impetum fecit. Celerrimè fortissiméque contrà illo § XXXVI.

94 *His adjunctis*] MSS plerique & Editt. Vett. [*has adjunctas:*] Quod Latinum non est. MS Reg. *Et adjunctis his:*] Quæ lectio eadem ac vulgata. Quid si legamus, [*AD HAS adjunctis, &c.*]? Nam in omnibus ferè MSS est, [*has*;] & inde ex [*adjunctis*] fecit Librariorum imperitia [*adjunctas.*]

95 *Militibus*] MSS nonnulli, *militibúsque*. Sed perperam. Vide suprà ad *Pag.* 43, *lin.* 24.

96 *Octavius, quum &c.*] MS Reg. [Et *quum &c.*] Ut fortè legi possit, [Is *quum &c.*] Sed præstare videtur vulgata Lectio.

97 — *neque numero parem esse* futuræ *dimicationi*, *fortunæ rem committere* maluit. *Itaque &c.*] MSS pro *futuræ*, habent *fortuitæ*. Et Ursini Codex, pro *maluit*, habet *noluit*. Unde iste Vir doctus legendum existimat, [— *neque numero parem esse* fortuitæ *dimicationi*; *fortunæ rem committere* noluit. *Itaque &c.*] Non infeliciter.

Ante Chr. XLVII. U. C. Varr. DCCVII.

illo remigante, naves adversæ rostris [98] concurrunt adeò vehementer, ut navis Octaviana, rostro discusso, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis prœlium, concurritúrque ad duces maximè: Nam quum suo quisque auxilium ferret, magnum cominus in angusto mari prœlium factum est: Quantóque conjunctis magìs navibus confligendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vatiniani: Qui admirandâ virtute ex suis navibus in hostium naves transilire non dubitabant; &, dimicatione æquatâ, longè superiores virtute, rem feliciter gerebant. Deprimitur ipsius Octavii quadriremis: Multæ præterea capiuntur, aut rostris perforatæ merguntur: Propugnatores Octaviani partim in navibus jugulantur, partim in mare præcipitantur. Ipse Octavius se in scapham confert; in quam plures quum confugerent, depressâ scaphâ, vulneratus, tamen adnatat ad suam myoparonem: Eo receptus, quum prœlium nox dirimeret, tempestate magnâ [99] velis profugit. Sequuntur hunc suæ naves nonnullæ, quas casus ab illo periculo vindicârat.

§XXXVII. AT Vatinius, re bene gestâ, receptui cecinit; suísque omnibus incolumibus in eum se portum victor recepit, quo ex portu classis Octaviana ad dimicandum processerat. Capit ex eo prœlio penterem I, triremes II, [1] dicrotas VIII, compluréſque remiges Octavianos: [2] posteróque ibi die fuit, dum suas captivásque naves reficeret. Post diem III, contendit in insulam Issam; quòd eò se recepisse ex fugâ credebat Octavium. [3] Erat in eâ regione nobilissimum oppidum, conjunctissimúmque Octavio: Quò ut pervenit, oppidani supplices se Vatinio dediderunt: Comperítque ipsum Octavium, [4] paucis parvísque navigiis, vento secundo, regionem Græciæ petîsse; inde ut Siciliam, deinde Africam, caperet. Ita brevi spatio re præclarissimè gestâ, provinciâ receptâ & Cornificio redditâ, classe adversariorum ex illo toto sinu expulsâ; victor se Brundisium, incolumi exercitu & classe, recepit.

IIS

98 *Concurrunt*] MSS Reg. Elienf. & Vossii; *concurrerunt*. Quod & meliùs hoc in loco convenit.

99 Velis *profugit*;] MSS nonnulli, [vix *profugit*.] Alii, [*velis* vix *profugit*.] Quarum trium Lectionum utravis ferri poterit.

1 *Dicrotas*] Alii; *dicrota*, δίκροτα. Al. *dieres*, διήρης.

2 *Posteróque ibi die* fuit, *dum — reficeret: Post diem tertium &c.*] MSS Reg. Elienf. & Vossii; [*posteróque ibi die, dum — reficeret*, consumpto; *post diem tertium &c.*] Quæ lectio æquè proba.

3 *Erat in eâ regione nobilissimum oppidum,*] Sic MS Regius & Edit. Vascosani. Editi nuperi, [*erat nobilissimum regionum earum oppidum.*] MS Vossii, [*Erat* in eâ *nobilissimum regionum earum oppidum*. [Voces istæ [*in eâ*] corruptæ videntur ex [*Maum.*] Sic enim MS Elienf. & Editt. Rom. & Ven. [*Erat* Mæum *nobilissimum regionum earum oppidum.*] Quam demum, cum doctissimo Davisio, veram esse posse existimo Lectionem.

4 *Paucis parvísque*] Editi; *parvis paucísque*. Qui minùs elegans videtur verborum ordo.

Iis autem temporibus, quibus Cæsar ad Dyrrhachium Pompeium obsidebat, & Palæpharsali rem feliciter gerebat, Alexandriæque cum periculo magno, tum etiam majore periculi famâ dimicabat; Cassius Longinus, in Hispaniâ [5] proprætor provinciæ ulterioris obtinendæ caussâ relictus; sive consuetudine naturæ suæ; sive odio, quod in illam provinciam susceperat quæstor, ex insidiis ibi vulneratus; magnas odii sui fecerat accessiones. Quod vel ex conscientiâ suâ, quum de se mutuò sentire provinciam crederet; vel multis signis & testimoniis eorum, qui difficulter odia [6] dissimulabant; animadvertere poterat: Et compensare offensionem provinciæ, exercitûs amore cupiebat. Itaque quum primùm in unum locum exercitum conduxit, HS [7] centenos militibus est pollicitus. Nec multò pòst; quum in Lusitaniâ Medobregam oppidum, montémque Hermimium expugnâsset, quò Medobregenses confugerant; ibíque Imperator esset appellatus; iterum HS centenis milites donavit. Multa præterea & magna præmia singulis concedebat; quæ speciosum reddebant præsentem exercitûs amorem; paullatim tamen & occultè militarem disciplinam severitatémque minuebant.

Ante Chr. XLVIII. U. C. Varr. DCCVII.

§ XXXVIII. Iisdem temporibus, turbæ in Hispaniâ, propter rapinas Cassii Longini, exoriuntur.

§ XXXIX. Cassius, legionibus in hiberna dispositis, ad jus dicendum Cordubam se recepit; contractúmque in eâ æs alienum, gravissimis oneribus provinciæ constituit exsolvere. Et, (ut largitionis postulat consuetudo,) per caussam liberalitatis speciosam, plura largitori quærebantur. Pecuniæ locupletibus imperabantur; quas Longinus sibi expensas ferri non tantùm patiebatur, sed etiam cogebat. In gregem locupletium, simultatum caussæ tenues conjiciebantur. Neque ullum genus quæstûs, aut magni & evidentis, aut minimi & sordidi, prætermittebatur; quo domus & tribunal imperatoris vacaret. Nemo erat, qui modò aliquam jacturam facere posset, quin aut vadimonio teneretur, aut inter reos referretur. Ita etiam magna sollicitudo periculorum, & jacturas & detrimenta rei familiaris adjungebatur.

§ XL. Quibus de caussis accidit, ut, quum Longinus imperator eadem faceret, quæ fecerat quæstor; similia rursus de morte ejus provinciales consilia inirent. Horum odium confirmabant nonnulli familiares ejus; qui, quum in illâ societate versarentur rapinarum, [8] nihilominùs tamen oderant eum cujus nomine peccabant: Sibíque, quod rapuerant, acceptum ferebant; quod interciderat, aut erat interpellatum, Cassio assignabant. V legionem novam conscribit; Augetur odium & ex ipso delectu, & sumptu additæ

5 *Proprætor*] Codices nonnulli, *pro Prætore*. Quæ antiqua & vera scribendi ratio; Ut notavit Davisius.

6 *Dissimulabant*,] Sic MS Reg. Quæ & vera lectio. Alii omnes, *dissimulant*.

7 *Centenos*] Codices plurimi; *centena*.

8 *Nihilominùs* tamen] Sic MS Reg. & Edit. Romana. In aliis deest, *tamen*.

Ante Chr. XLVII. U. C. *Varr.* DCCVII.

ditæ legionis. Complentur equitum III millia; maximísque [9] ornantur impensis: Nec provinciæ datur ulla requies.

§ XLI. INTERIM litteras accepit à Cæsare, ut in Africam exercitum transjiceret, pérque Mauritaniam ad fines Numidiæ perveniret; quòd magna Cn. Pompeio Juba rex miserat auxilia, majoráque missurus existimabatur. Quibus litteris acceptis, insolenti voluptate efferebatur; quòd sibi novarum provinciarum, & fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur, ad legiones accersendas, auxiliáque adducenda: Certis hominibus dat negotium, & frumentum navésque c præpararentur, pecuniæque describerentur [10] atque imperarentur; nequa res, quum rediisset, moraretur. Reditus ejus fuit celerior omnium opinione: Non enim labor aut vigilantia, cupienti præsertim aliquid, Cassio deerat.

§ VIII. *Cassius à compluribus conspiratoribus vulneratur.*

EXERCITU coacto in unum locum, castris ad Cordubam positis, pro concione militibus exponit, quas res Cæsaris jussu gerere deberet: Pollicetúrque iis, quum in Mauritaniam transjecisset, HS centenos se daturum; v fore in Hispaniâ legionem. Ex concione se Cordubam recepit. Eóque ipso die, [11] meridianâ horâ, quum in Basilicam iret; quidam Minutius Silo, cliens L. Racilii, libellum, quasi aliquid ab eo postularet, ut miles ei transdit: Deinde post Racilium, (nam is latus Cassii tegebat,) quasi responsum ab eo peteret, celeriter dato loco quum se insinuâsset; sinistrâ corripit eum, dextrâque bis ferit pugione. Clamore sublato, fit à conjuratis impetus universis. Munatius Plancus proximum gladio transjicit lictorem. Hôc interfecto, Q. Cassium legatum vulnerat. Ibi T. Vasius & L. Mergilio, simili confidentiâ Plancum municipem suum adjuvant: Erant enim omnes [12] Italicenses. Ad ipsum Longinum L. Lacinius Squillus involat, jacentémque levibus sauciat plagis. Concurritur ad Cassium defendendum: Semper enim [13] berones compluresque evocatos cum telis secum habere consueverat; à quibus cæteri intercluduntur, qui ad cædem faciendam subsequebantur: Quo in numero fuit Calpurnius Salvianus, & Manilius Tusculus.

9 *Ornantur*] Sic MSS plurimi, & Editt. Vett. nonnullæ. Scaliger & Recentiores; *onerantur*. Minùs rectè.

10 *Atque imperarentur.*] Non temerè prorsus omisit has voces *Jos. Scaliger*, ut existimavit Davisius; Expressit enim eas *Scaliger* in suâ Editione: Sed in Editione Jungermanni, qui Scaligerum secutus est, omissæ sunt errore typographico.

11 *Meridianâ horâ.*] MSS Reg. Elienf. & Vossii; *postmeridiano tempore.*

12 *Italicenses.*] Ex *Italicâ*, Hispaniæ oppido.

13 *Berones*] Quinam hi fuerint, non satis constat inter viros eruditos. Quibusdam *Betones* vel *Berones*, (Straboni & Ptolemæo Βήρωνες) Hispaniæ populus. Aliis, *Barones*; servi scilicet militum.

culus. Minutius inter saxa, quæ [14] jaciebant in itinere, fugiens opprimitur; &, relato domum Cassio, ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret confectúsne Cassius esset. L. Laterensis, quum id non dubitaret, accurrit lætus in castra, militibus vernaculis, & secundæ legionis, quibus odio sciebat præcipuè Cassium esse, gratulatur: Tollitur à multitudine in tribunal: Prætor appellatur. [15] [16] Nemo enim aut in provinciâ natus, aut vernaculæ legionis miles, aut diuturnitate jam factus provincialis, (quo in numero erat II legio,) non cum omni provinciâ consenserat in odio Cassii: Nam legiones XXX & XXI, paucis mensibus in Italiâ scriptas, Cæsar attribuerat Longino: V legio ibi nuper erat confecta.) Interim nunciatur Laterensi, vivere Cassium. Quo nuncio, dolore magìs permotus quàm animo perturbatus, reficit celeriter se, & ad Cassium visendum proficiscitur. Re cognitâ, XXX legio signa Cordubam infert, ad auxilium ferendum Imperatori suo: Facit hoc idem XXI: subsequitur has, V. Quum II legiones reliquæ essent in castris: Secundani, veriti ne soli relinquerentur; atque ex eo, quid sensissent, [17] indicaretur; secuti sunt factum superiorum. Permansit in sententiâ legio vernacula, nec ullo timore de gradu dejecta est. Cassius eos, qui nominati erant conscii cædis, jubet comprehendi: Legionem V in castra remittit, cohortibus XXX retentis. Indicio Minutii cognoscit, L. Racilium & L. Lateresem, & Annium Scapulam, maximæ dignitatis & gratiæ provincialem hominem, sibíque tam familiarem quàm Laterensem, & Racilium, in eâdem fuisse conjuratione: Nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici jubeat. Minutium libertis transdit excruciandum: Item Calpurnium Salvianum: Qui profitetur indicium, conjuratorúmque numerum auget; verè, ut quidam existimant; ut nonnulli queruntur, coactus. Iisdem cruciatibus [18] affectus L. Mergilio. Squillus nomi-

nat

14 — jaciebant *in itinere, fugiens opprimitur*;] MSS Elienſ. & Vossii corruptè, [*jacebant.*] Editt. aliquot veteres. [—jaciebantur,] *in itinere fugiens opprimitur.*] Quam lectionem & interpunctionem probat Davisius. Favet MS Regius, qui habet itidem [*jaciebantur.*]

15 *Nemo enim* aut *in &c.*] Sic MSS Reg. & Vossii, & Editt. Vett. Vulgati minùs eleganter omittunt, *aut.*

16 *Nemo enim — non cum omni*] Mutilum censet hunc locum Rhellicanus; ac proinde emendat, [*Nemo enim* (scil. *erat,*) —— qui *non cum omni &c.*] Sed nihil opus. Æquè enim Latina est, ac planè idem sonat, vulgata Lectio.

17 *Indicaretur*;] MSS Reg. & Elienſ. *judicaretur.*

18 — *affectus L. Mergilio. Squillus nominat plures:*] MSS Reg. [— *affecit. A Lucio Mergilio Squillo nominati sunt plures.*] MSS Elienſ. & Vossii, [— *affecit. L. Mergilio Squillus nominat plures.*] Si illud [*affecit*] probum sit, legendum erit, mutatâ interpunctione; [*item Calpurnium Salvianum,* (*qui—coactus,*) *iisdem crucitatibus* affecit: *A* L. Licinnio Squillo *nominati sunt plures.*]

vel

Ante Chr. XLVII. U. C. *Varr.* DCCVII. nat plures: Quos Cassius interfici jubet; exceptis iis, qui se pecuniâ redemerunt. Nam palàm [19] HS x, cum Calpurnio pacifcitur; & cum Q. Sextio, L. [20] Qui si maximè nocentes sunt multati; tamen periculum vitæ dolórque vulnerum pecuniâ remissus, crudelitatem cum avaritiâ certâsse significabat.

§ XLIII. *Deinde etiam magis tyrannicè se gerit.* ALIQUOT pòst diebus, litteras à Cæsare missas accipit; quibus cognoscit Pompeium iu acie victum, amissis copiis fugisse. Quâ re cognitâ, mistam [21] dolori voluptatem capiebat. Victoriæ nuncius, lætitiam exprimebat: Confectum bellum, licentiam temporum intercludebat. Sic erat dubius animi, utrum nihil timere, an omnia licere mallet. Sanatis vulneribus, accersit omnes qui sibi pecunias expensas tulerant, acceptásque eas jubet referri. Quibus parum videbatur imposuisse oneris, ampliorem pecuniam imperat. [22] Quem autem Romanorum delectum instituit; quósque ex omnibus conventibus coloniísque conscriptos habebat; transmarinâ militiâ perterritos, ad sacramenti redemptionem vocabat. Magnum hoc

Vel [*Item Calpurnium Salvianum,* (*qui* —— *coactus,*) *iisdem cruciatibus* affecit. L. Mergilio & Squillus *nominant plures.*] Sed præstare videtur vulgata Lectio.

19 HS *X,*] Reponit Glandorpius ex Valerio Maximo HS *LX.*

20 *Qui* si *&c.*] Ita restituit Davisius ex MSS & Editt. Vett. Quibus suffragantur MSS Reg. & Vossii. Vulgg. [*Qui* etsi *&c.*]

21 *Dolori*] MS Reg. & Edit. Rom. *dolore.*

22 Quem *autem* Romanorum *delectum instituit*; quósque *ex omnibus conventibus* —— *conscriptos* habebat; *transmarinâ &c.*] Scaliger & Recentiores istum locum hoc modo ediderunt: [*Æquâ autem* ratione *delectum instituit*; quos *ex* —— *conscriptos, transmarinâ &c.*] Corruptè. Codices Goduini, alii habent, [E-quitum *autem Romanorum &c.*] alii, [*Æquè autem* Romæ *&c.*] Edit. Steph. Parif. [*Æquè autem Romanorum &c.*] MSS Elienf. & Vossii, [*Æquè autem* Romæ *&c.*] Hi autem omnes Codices in posteriori parte consentiunt, [quos *ex* —— *conscriptos, transmarinâ &c.*] Verùm in Edit. Rom. est, [*QUEM autem* Romæ;] & deinceps, [quósque *ex omnibus conventibus* —— *conscriptos, transmarinâ &c.* In MS autem Regio, [quem *autem* Romæ;] deinde, [quósque *ex* — *conscriptos HABEBAT, transmarinâ &c.*] Desumptis igitur, ex MS Reg. & Edit. Romanâ, vocibus [*Quem autem*;] ex MS Goduini & Edit. Steph. Parisiis, voce [*Romanorum*;] ex MS Reg. & Editione Romanâ, voce [*quósque*;] ex MS autem Regio, voce illâ [*habebat,*] quæ erat in aliis omnibus Codicibus desiderata; edidi tandem, [*Quem autem Romanorum delectum instituit*; *quosque ex omnibus conventibus*—*conscriptos habebat*; *transmarinâ &c.*] Totam hanc lectionem exhibet MS Regius; nisi quòd ibi, pro *Romanorum,* scriptum sit *Romæ.* Et sanè cùm *Romani* essent etiam qui *ex conventibus* conscripti erant; probâssem equidem istam lectionem, [*Romæ*]; si modò, pro *instituit* scriptum fuisset *instituerat.* Sed & isto modo fortè huic difficultati occurri poterit, si, omissâ voculâ [*que,*] scribatur tandem: [*Quem autem Romanorum delectum instituit,* quos *ex*——*conscriptos* habebat, *transmarinâ &c.*] Nisi placeat denique Lectio Codicis Goduini: Equitum *autem Romanorum delectum instituit*; quos *ex* —— *conscriptos, transmarinâ &c.*] Judicet Lector eruditus.

hoc fuit vectigal; majus tamen [23] creabat odium. His rebus confectis, totum exercitum lustrat: Legiones, quas in Africam ducturus erat, & auxilia, mittit [24] ad Trajectum: Ipse, classem quam parabat ut inspiceret, Hispalim accedit: Ibique moratur; propterea quòd edictum totâ provinciâ proposuerat, ut, quibus pecunias imperâsset, neque contulissent, se adirent. Quæ evocatio, vehementer omnes [25] perturbavit. Ante Chr. XLVII. U. C. *Varr.* DCCVII.

INTERIM L. Titius, qui eo tempore tribunus militum legionis vernaculæ fuerat, [26] nunciat famâ legionem XXX, quam Q. Cassius legatus simul ducebat; quum [27] Ilurgim ad oppidum castra haberet, seditione factâ, centurionibus aliquot occisis qui signa tolli non patiebantur, discessisse; & ad II legionem contendisse, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. Cognitâ re, noctu cum V cohortibus undevicesimanorum [28] egreditur: Manè pervenit. Ibi eum diem, ut quid ageretur perspiceret, moratus; Carmonam contendit. Hìc, quum legio XXX & XXI, [29] & cohortes IV ex V legione, totúsque convenisset equitatus; audit IV cohortes à vernaculis oppressas ad Obuculam, cum his ad secundam pervenisse legionem, omnésque ibi se conjunxisse; & T. Thorum Italicensem, ducem delegisse. Celeriter habito concilio, Marcellum Cordubam, ut eam in potestate retineret; Q. Cassium legatum, Hispalim mittit. Paucis ei diebus affertur, conventum Cordubensem ab eo defecisse; Marcellúmque, aut voluntate aut necessitate adductum, (namque id variè nunciabatur,) consentire cum Cordubensibus: II cohortes legionis V, quæ fuerant Cordubæ in præsidio, idem facere. Cassius his rebus incensus, movet castra; & postero die Segoviam ad flumen Silicense venit. Ibi habitâ concione, militum tentat animos: Quos cognoscit non suâ, sed Cæsaris absentis caussâ, sibi fidissimos esse; nullúmque periculum deprecaturos, dum per eos Cæsari provincia restitueretur. § XLIV. *Unde plures turbæ oriuntur.*

23 *Creabat*] MS Reg. *crescebat*. MS Vossii, corruptè; *credebat*.

24 *Ad Trajectum*: ad *Fretum Herculeum*. Ut conjecit Ciacconius, probante Cellario.

25 *Perturbavit.*] Sic MS Reg. Al. *turbavit*.

26 *Nunciat famâ*] Meritò reprehendit Davisius Glandorpium & Ciacconium, qui, hanc locutionem sine causâ suspectam habentes, nescio quid emendatiuncularum sunt commenti.

27 *Ilurgim*] MSS. *Leptim*. Quæ quoniam Africæ urbs est, non Hispaniæ; reposuerunt ex conjecturâ Glandorpius *Ilipam*, Scaliger *Ilurgim*. Fieri tamen potest, ut fuerit etiam in Hispaniâ urbs nomine *Leptis*, licèt Geographis non memorata.

28 *Egreditur*:] Cassius Longinus.

29 *Et cohortes IV* ex V legione.] Scaliger & Recentiores ediderunt; [*& cohortes IV*, & V legio.] Quod vel mancum, vel corruptum. Edit. Rom. [*& tres cohortes ex* secundâ *legione*, & *V* legio.] MS. Reg. [*& cohortes IV ex* XI *legione*, & *V* legio.] MS Eliens. [*& cohortes IV ex V* legione].

Ante Chr. XLVII. U.C. *Varr.* DCCVII.

INTERIM Thorius ad Cordubam veteres legiones adducit. Acne dissensionis initium natum seditiosâ militum suâque videretur naturâ; simul, ut contra Q. Cassium, qui Cæsaris nomine majoribus viribus uti videbatur, æquè potentem opponeret dignitatem; Cn.

§ XLV. Pompeio se provinciam recuperare velle, palàm dictitabat. Et forsitan etiam hoc fecerit odio Cæsaris, & amore Pompeii; cujus nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat: Sed id quâ mente commotus fecerit, conjecturâ sciri non potest. Certè hoc præ se Thorius ferebat. Milites adeò fatebantur, ut Cn. Pompeii nomen in scutis inscriptum haberent. [30] Frequens legionibus conventus obviàm prodit; neque tantùm virorum, sed etiam matrum familiâs ac prætextatorum. Deprecatúrque, "ne "hostili adventu Cordubam diriperent: Nam se contra Cassium "sentire cum omnibus; contra Cæsarem ne facere cogerentur, "orare."

§XLVI. TANTÆ multitudinis precibus & lacrimis, exercitus commotus; quum videret ad Cassium persequendum nihil opus esse Cn. Pompeii nomine & memoriâ; tâmque omnibus Cæsarianis, quàm Pompeianis, Longinum esse in odio; neque se conventum, neque M. Marcellum, contra Cæsaris caussam posse perducere: Nomen Pompeii ex scutis detraxerunt; Marcellum, qui se Cæsaris caussam defensurum profitebatur, ducem adsciverunt, prætorémque appellârunt; & sibi conventum adjunxerunt; castráque ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter IV millia passuum à Cordubâ, citra flumen Bætim, in oppidi conspectu, loco excelso facit castra: Litteras ad regem Bogudem in Mauritaniam, & ad M. Lepidum proconsulem in Hispaniam citeriorem mittit, "subsidio sibi provin-"ciæque, Cæsaris causâ, quamprimùm veniret." Ipse hostili modo Cordubensium agros vastat, ædificia incendit.

§ XLVII. CUJUS rei deformitate atque indignitate, legiones, quæ Marcellum sibi ducem ceperant, [31] ad eum concurrerunt; ut in aciem educerentur, orant; priúsque confligendi sibi potestas fieret, quàm cum tantâ contumeliâ nobilissimæ carissimæque possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flammâque consumerentur. Marcellus, quum confligere miserrimum putaret; quòd & victoris & victi detrimentum ad eundem Cæsarem esset redundaturum; neque

30 *Frequens legionibus conventus*] Ursinus emendat, [*Frequens legionariorum conventus.*] Sed perperam: Ut rectè notavit Ciacconius. Conventus enim, non erat ipse *legionariorum*; sed conventus *civium*, prodibat *ad legiones*.

31 *Ad eum concurrerunt; ut in aciem educerentur, orant;*] Melius hîc convenit, *concurrunt*; propter sequentem, *orant*. Cùm tamen in omnibus Codicibus scriptum sit, *concurrerunt*; in multis omissum istud, *orant*; illam demum veriorem esse lectionem existimo; [*ad eum concurrerunt, ut in aciem educerentur*:] subintellectâ voce, *orabant*.

que suæ; potestatis esse legiones Bætim transducit, atque aciem instruit. [32] Quum Cassium contrà pro castris suis aciem instruxisse loco superiore videret; caussâ interpositâ, quòd is in æquum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se in castra recipiant. Itaque copias reducere cœpit. Cassius; [33] quo bene valebat, Marcellúmque infirmum esse sciebat; aggressus equitatu legionarios se recipientes, complures novissimos in fluminis ripis interficit. Quum hôc detrimento, quid transitus fluminis vitii difficultatísque haberet, cognitum esset; Marcellus castra Bætim transfert. Crebróque uterque legiones in aciem educit; neque tamen confligitur, propter locorum difficultates.

Ante Chr. XLVII. U. C. Varr. DCCVII.

ERAT copiis pedestribus multò firmior Marcellus; habebat enim veteranas legiones, multísque prœliis expertas. Cassius fidei magis, quàm virtuti, legionum confidebat. Itaque cum castra castris collata essent; & Marcellus locum idoneum castello cepisset, quo prohibere aquâ Cassianos posset; Longinus, veritus ne genere quodam obsidionis clauderetur in regionibus alienis sibíque infestis, noctu silentio ex castris proficiscitur; celeríque itinere Uliam contendit, quod sibi fidele esse oppidum credebat. Ibi adeò conjuncta ponit mœnibus castra, [34] ut & loci naturâ, (namque Ulia [35] in edito loco posita est,) & ipsâ munitione urbis, undique ab oppugnatione tutus esset. Hunc Marcellus insequitur, & quàm proximè potest Uliam castra castris confert. Locorúmque cognitâ naturâ; quò maximè rem deducere volebat, [36] necessitate est adductus; ut ne- § XLVIII.

32 *Quum* Cassium — *aciem* instruxisse *loco superiore* videret; *caussâ &c.*] MS Reg. & Edit. Rom. [*Quum* Cassius — *aciem* instruxisset *loc superiore*; *caussâ &c.*] in MS Vossii etiam deest vox, *videret*; &, in MS Eliensi, pro eâ scriptum est, *conspiceret*. Sed parum interest.

33 Quo *bene valebat,*] Sic MS Reg. & Editt. Rom. & Ven. Cellarius rescribit, [qui *bene valebat.*] Quod mirum valde. Non enim hîc de *Cassii* ipsius valetudine agitur; sed de equitatûs ejus numero & viribus, præ *Marcelli*. Scaliger & Recentiorum plerique ediderunt; [quo Bona *valebat.*] Quomodo in MSS Eliens. & Vossii scriptum est. Similísque planè locutio est, quâ *Equitatus* hîc intelligatur; atque illa supra, *pag.* 363. *lin.* 10. quâ *Classis* appellata est Alexandrinorum *naturale ac domesticum Bonum.* Aut igitur retinenda Scaligerana ista lectio; aut scribendum, sicuti nos edimus, [Quo (*scil.* equitatu) *bene valebat.*]

34 *Ut & loci naturâ, — & ipsâ munitione*] MSS & Editt. Vett. [*ut* est *loci naturâ,*—ut *ipsâ munitione &c.*] Sed præstat vulgata Lectio.

35 *In edito* loco] Sic MS Reg. Al. [*in edito* monte.] Quod idem est; Sed interpretamentum plus sapit.

36 *Necessitate* est *adductus*; *ut* — *Cordubenses. Castellis idoneis &c.*] Cùm illud [*Castellis idoneis &c.*] nonnihil hiulcum videatur; concinnior fortè & elegantior erit oratio, si, omissâ voce [*est*] & mutatâ interpunctione, hoc modo legamus: *necessitate adductus, ut* —— — *Cordubenses*; *castellis idoneis &c.*] In MS Regio est, [*necessitate* est *adductus, ut* — *Cordubenses*: Castellísque *&c.*]

Ante Chr. XLVII. U. C. *Varr.* DCCVII.

que confligeret, (cujus si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat;) neque vagari Cassium latiùs pateretur, ne plures civitates ea paterentur quæ passi erant Cordubenses. Castellis idoneis locis collocatis, operibúsque in circuitu oppidi continuatis, Uliam Cassiúmque munitionibus clausit. Quæ priusquam perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit: Quem magno sibi usui fore credebat, si pabulari frumentaríque Marcellum non pateretur; magno autem impedimento, si clausus obsidione & inutilis necessarium consumeret frumentum.

§ XLIX. PAUCIS diebus, litteris Cassii acceptis, rex Bogud cum copiis venit; adjungítque ei legionem quam secum adduxerat, compluréfque cohortes auxiliarias Hispanorum. Namque ut in civilibus dissensionibus accidere consuevit, ita temporibus illis in Hispaniâ nonnullæ civitates rebus Cassii studebant, plures Marcello favebant. Accedit cum Copiis Bogud, ad exteriores Marcelli munitiones. Pugnatur utrimque acriter crebróque; ut accidit, fortunâ sæpe ad utrumque transferente victoriam; nec tamen unquam ab operibus depellitur Marcellus.

§ L. *Quæ tandem, Lepidi adventu, & morte Cassii, sedantur.*

INTERIM Lepidus ex citeriore provinciâ, cum cohortibus legionariis XXXV, magnóque numero equitum & reliquorum auxiliorum, venit eâ mente Uliam, ut, sine ullo studio, contentiones Cassii Marcellíque componeret. Huic venienti, sine dubitatione se credit atque offert Marcellus: Cassius contrà suis se tenet præsidiis; sive eò quòd plus sibi juris deberi, quàm Marcello existimabat; sive eò quòd, ne præoccupatus animus Lepidi esset obsequio adversarii, verebatur. Ponit ad Uliam castra Lepidus: neque habet à Marcello quidquam divisi. Ne pugnetur, interdicit: Ad exeundum, Cassium invitat; fidémque suam in re omni interponit. Quum diu dubitâsset Cassius, quid sibi faciendum, quídve Lepido esset credendum; neque ullum exitum consilii sui reperiret, [37] si permaneret in sententiâ; postulat, utì munitiones disjicerentur, sibíque liber exitus daretur. Non tantùm induciis factis, sed propè jam constituta opera quum complanarent, custodiæque munitionum essent deductæ; auxilia regis in id castellum Marcelli, quod proximum erat regiis castris, neque opinantibus omnibus, (si tamen in

§ LI. omnibus fuit Cassius, nam de hujus conscientiâ dubitabatur,) impetum fecerunt, compluréfque ibi milites oppresserunt. Quod nisi celeriter, indignatione & auxilio Lepidi, prœlium esset diremptum; major calamitas esset accepta.

QUUM iter Cassio patefactum esset; castra Marcellus cum Lepido conjungit. Lepidus eodem tempore Marcellúsque Cordubam cum

37 *Si permaneret in* sententiâ] Mihi hic cæcutivit Rhellicanus, qui hunc ad *Lepidum* refert; *sententiámque* intelligit, ejus *propositum lites dirimendi*; cùm manifestò dicatur *sententia* sive *consilium Cassii* ipsius, de *bello continuando*.

cum suis proficiscitur; Cassius [38] Carmonam. Sub idem tempus, Trebonius proconsul ad provinciam obtinendam venit. De cujus adventu ut cognovit Cassius; legiones, quas secum habuerat, equitatúmque in hiberna distribuit; ipse, omnibus suis rebus celeriter correptis, Malacam contendit; ibíque, adverso tempore navigandi, naves conscendit: Ut ipse prædicabat; ne se Trebonio & Lepido & Marcello committeret: Ut amici ejus dictitabant; ne per eam provinciam minore cum dignitate iter faceret, cujus magna pars ab eo defecerat: Ut cæteri existimabant; ne pecunia illa ex infinitis rapinis confecta, in potestatem cujusquam veniret. Progressus secundâ, ut hibernâ, tempestate: Quum in Iberum flumen, noctis vitandæ caussâ, se contulisset; inde, paullo vehementiore tempestate, nihilo periculosiùs se navigaturum credens, profectus; adversis fluctibus occurrentibus ostio fluminis; in ipsis faucibus, quum neque flectere navem propter vim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere posset, demersâ navi periit. Ante Chr. XLVII. U. C. Var. DCCVII.

§ LII. *Cæsar res in Syriâ constituit.*

QUUM in Syriam Cæsar ex Ægypto venisset; atque ab iis, qui Româ venerant ad eum, cognosceret, litterísque urbanis animadverteret, multa Romæ malè & [39] inutiliter administrari, neque ullam partem Reipublicæ satìs commodè geri; quòd &, contentionibus Tribunitiis, perniciosæ seditiones orirentur; &, ambitione atque [40] indiligentiâ Tribunorum militum & qui legionibus præerant, multa contra morem consuetudinémque militarem fierent, quæ dissolvendæ disciplinæ severitatísque essent; eâque omnia flagitare adventum suum videret: Tamen præferendum existimavit, quas in provincias regionésque venisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, jura legésque acciperent, & externorum hostium metum deponerent. Hæc in Syriâ, Ciliciâ, Asiâ, celeriter se confecturum sperabat; quòd hæ provinciæ nullo bello premebantur. In Bithyniâ ac Ponto, plus oneris videbat impendere sibi: Non enim excessisse Ponto Pharnacem audierat, neque excessurum putabat; quum secundo prœlio esset vehementer inflatus, quod contra Domitium Calvinum fecerat. Commoratus ferè in omnibus civitatibus quæ majore sunt dignitate, præmia benemeritis & viritim & publicè tribuit: De controversiis veteribus cognoscit

38 *Carmonam.*] Codices corruptè; *Narbonem.* Unde Glandorpius reposuit, *Bardonem* vel *Cardonem*; Scaliger, *Carmonam.*

39 *Inutiliter*] id est, non modò *non utiliter*, sed *noxiè* & magno Reipublicæ damno. Quam esse hujus vocis Vim, allatis exemplis, eruditè ostendit *Davisius.*

40 *Indiligentiâ*] Ita MSS plurimi & optimi, nec non Editiones aliquot veteres. Quin & hâc voce, in libris de bello Gallico, ipse usus est *Cæsar.* Ut mirum sit Scaligerum & Recentiores, aliorum Codicum fidem secutos, reposuisse [*indulgentiam.*] Quam vocem Librarios usitatiorem ex alterâ illâ inusitatiore confinxisse, multò verisimilius est, quam è contrario inusitatiorem usitatiori permutâsse. Ut rectè adnotavit Davisius.

Ante Chr. XLVII. U. C. *Varr.* DCCVII.

ac ſtatuit: Reges, tyrannos, dynaſtas provinciæ, finitimóſque, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impoſitis provinciæ tuendæ ac defendendæ, dimittit & ſibi & populo Romano amiciſſimos.

§ LIII. *Item in Ciliciâ & Cappadociâ;*

Paucis diebus in eâ provinciâ conſumptis; Sex. Cæſarem, amicum & neceſſarium ſuum, [41] legionibus Syriæque præficit; ipſe eâdem claſſe, quâ venerat, proficiſcitur in Ciliciam. Cujus provinciæ civitates omnes evocat Tarſum; quod oppidum ferè totius Ciliciæ nobiliſſimum fortiſſimúmque eſt. Ibi, rebus omnibus provinciæ & finitmarum civitatum conſtitutis; cupiditate proficiſcendi ad bellum gerendum, non diutius moratur. Magníſque itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacæ commoratus, venit Comana, vetuſtiſſimum & ſanctiſſimum in Cappadociâ Bellonæ templum; quod tantâ religione colitur, ut ſacerdos ejus deæ, majeſtáte, imperio, & potentiâ, ſecundus à rege conſenſu gentis illius habeatur. Id homini nobiliſſimo [42] Lycomedi [43] Bithyno adjudicavit; qui, regio Cappadocum genere ortus, propter adverſam fortunam majorum ſuorum mutationémque generis, jure minimè dubio, vetuſtate tamen intermiſſo, ſacerdotium id repetebat. Fratrem autem Ariobarzanis Ariaraten, quum bene meritus uterque eorum de Republ. eſſet; ne aut regni hæreditas Ariaraten ſollicitaret, aut hæres regni terreret; Ariobarzani attribuit, qui ſub [44] ejus imperio ac ditione eſſet. Ipſe, [45] iter cœptum ſimili velocitate conficere cœpit.

§ LIV. *Et in Gallogræciâ.*

Quum pròpiùs Pontum finéſque Gallogræciæ acceſſiſſet; Deiotarus, tetrarches Gallogræciæ tunc quidem penè totius, (quod ei neque legibus neque moribus conceſſum eſſe, cæteri tetrarchæ contendebant,) ſine dubio autem rex Armeniæ minoris ab Senatu appellatus; depoſitis regiis inſignibus; neque tantùm privato veſtitu, ſed etiam reorum habitu, ſupplex ad Cæſarem venit; oratum, "ut "ſibi ignoſceret, quòd in eâ parte poſitus terrarum, quæ nulla præ"ſidia Cæſaris habuiſſet, exercitibus [46] imperiíſque in Cn. Pompeii "caſtris fuiſſet: Neque enim ſe judicem debuiſſe eſſe controverſia"rum populi Romani, ſed parere præſentibus imperiis." Contra quem Cæſar, quum "plurima ſua" commemoràſſet "officia, "quæ

41 *Legionibus Syriæque*] Codices nonnulli, *legionibus Syriæ*. Quod probat Cellarius.

42 *Lycomedi*] Sic Scaliger & Recentiores. Alii, *Nicomedi*.

43 *Bithyno*] Ita optimè emendavit Daviſius. Alii, minùs Latinè, *Bithynio*.

44 *Ejus*] *Ariobarzanis*. Rhellicanus interpretatur, *Cæſaris*: Admodum ineptè.

45 *Iter* cœptum — *conficere* cœpit.] Sic Editi. MSS autem Reg. Elienſ. & Voſſii, [*iter* inceptum.] Quod præferendum eſt: ne eadem vox ſtatim repetatur.

46 *Imperiiſque*] Glandorpius emendat, *imperiiſque coactus*. Sed nihil opus. Melius enim ſubintelligitur iſtiuſmodi vox aliqua.

"quæ consul ei decretis publicis tribuisset; quûmque [47] defectionem ejus, nullam posse excusationem imprudentiæ recipere" coarguisset; "quòd homo tantæ prudentiæ ac diligentiæ scire potuisset, quis Urbem Italiámque teneret; ubi Senatus populúsque Romanus, ubi Respubl. esset; quis deinde post L. Lentulum, C. Marcellum, consul esset: [48] tamen se concedere id factum superioribus suis beneficiis, veteri hospitio atque amicitiæ, dignitati ætatíque hominis, precibus eorum qui frequentes concurrissent hospites atque amici Deiotari ad deprecandum; de controversiis tetrarcharum postea se cogniturum esse," dixit. Regium vestitum ei restituit, [49] Legionem autem, quam, ex genere civium suorum, Deiotarus [50] armaturâ disciplinâque nostrâ constitutam habebat, equitatúmque omnem, ad bellum gerendum adducere jussit.

Ante Chr. XLVII. U. C. *Varr.* DCCVII.

§ LV. *Deinde in Ponto cum Pharnace de pace agit.*

QUUM in Pontum venisset, copiásque omnes in unum locum coëgisset; quæ numero, atque exercitatione bellorum mediocres erant; (Exceptâ enim legione VI, quam secum adduxerat Alexandriâ veteranam, multis laboribus periculísque functam, multísque militibus, partim difficultate itinerum ac navigationum, partim crebritate bellorum adeò diminutam, ut minus mille hominum in eâ esset; reliquæ erant III legiones; una, Deiotari; duæ, quæ in eo prœlio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant:) Legati à Pharnace missi, Cæsarem adeunt; atque in primis deprecantur, "ne ejus adventus hostilis esset; facturum enim omnia Pharnacem, quæ imperata essent." Maximéque commemorabant, "nulla Pharnacem auxilia contra Cæsarem Pompeio dare voluisse;

47 Defectionem *ejus, nullam posse excusationem imprudentiæ recipere*] Editi omnes, *Defensionem:* Quod cùm idem sit planè ac *excusationem*, mirum Editores non esse mendi suspicatos. Lege omnino, ex MS Regio, *defectionem*. Porro Editi omnes & plerique MSS exhibent; [*defectionem ejus, nullam posse excusationem* ejus *imprudentiæ recipere.*] Quod importunum est, & hoc in loco prorsus alienum. MS Reg. & Edit. Rom. meliùs, [suæ *imprudentiæ.*] Verùm existimo equidem illud, sive [*suæ*] sive [*ejus,*] irrepsisse ex præcedente, *ejus*; ideóque prorsus omittendum; legíque oportere [*defectionem ejus, nullam posse excusationem imprudentiæ recipere.*]

48 *Tamen se concedere*] Et hoc, ex MSS Eliensi & Regio, ita omnino restituendum. Editi omnes habent, [sed *tamen se concedere.*] Quod hoc in loco ferri non potest. Haud enim Latinè dicitur, [*quum coarguisset, —* sed tamen *se concedere —— dixit;*] Optimè autem, [*quum coarguisset;*—tamen *se concedere—dixit,*] vel [—nihilominùs tamen *se concedere —— dixit.*] Videtur illud [*sed*] ab iis Librariis adsutum, qui non intelligerent hujus periodi longioris ἀπόδοσιν incipere à voce istâ, *tamen &c.*]

49 *Legionem autem, quam, &c.*] Sic Editi Recentiores. Editt. Vett. & MSS Eliens. & Vossii, [*Legionem autem* eam, *quam &c.*] MS Reg. [*Legionem autem* unam, *quum, &c.*] Quæ fortè vera est Lectio.

50 *Armaturâ*] Ita restituit Manutius. In Codicibus erat; *naturâ.*

Ante Chr. XLVII. U. C. Varr. DCCVII.

"voluisse; quum Deiotarus, qui dedisset, tamen ei satisfecisset." Cæsar respondit, "se fore æquissimum Pharnaci, si, quæ pollice-"retur, [51] repræsentaturus esset." Monuit autem, ut solebat, mitibus verbis legatos; "ne aut Deiotarum sibi objicerent; aut nimis "eo gloriarentur beneficio, quòd auxilia Pompeio non misissent. "Nam se neque libentiùs facere quidquam, quàm supplicibus ig-"noscere; neque provinciarum publicas injurias condonare iis "posse, [52] qui fuissent in se officiosi. [53] Id ipsum, quod comme-"morâssent, officium utilius Pharnaci fuisse, qui providisset ne "vinceretur; quàm sibi, cui Dii immortales victoriam tribuissent. "Itaque se magnas & graves injurias civium Romanorum, qui in "Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituère non pos-"set, concedere Pharnaci: Nam neque interfectis amissam vitam, "neque exsectis virilitatem restituere posse; quod quidem suppli-"cium gravius morte cives Romani subîssent. Ponto verò dece-"deret confestim; familiásque publicanorum remitteret; cæteráque "restitueret sociis civibúsque Romanis, quæ penès eum essent. Si "fecisset; jam tunc sibi mitteret munera ac dona, quæ bene re-"bus gestis imperatores ab amicis accipere consuêssent:" Miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsis datis, legatos remisit.

§ LVI. *Quem, promissis non stantem, Cæsar bello aggredi constituit.*

At Pharnaces, omnia liberaliter pollicitus; quum festinantem ac properantem Cæsarem speraret libentiùs etiam crediturum suis promissis

51 *Repræsentaturus*] Hoc est, *repræstaturus*. Neque ullâ emendatione opus. Ut rectè Davisius adversùs Ciacconium & Hotomannum contendit.

52 *Qui fuissent in se officiosi*] Mirâ hîc dormitatione Scaliger & Editorum plerique, imperitissimo Librariorum adjumento decepti, ediderunt; [*qui* NON *fuissent in se officiosi*.] Quasi verò ineptius quicquam aut Cæsare indignius confingi posset, quàm ut barbarè adeò & arroganter responderet, se *provinciarum publicas injurias condonare iis non posse, qui non fuissent* scilicet *in SE officiosi*. Cùm è contrario manifesta sit mens Hirtii, respondisse Cæsarem sapientissimè atque etiam *mitibus verbis*, (supra *lin.* 3.) *se neque libentiùs facere quidquam, quàm supplicibus ignoscere*, (quod erat nimirum nuper *Deiotaro* factum:) *neque* tamen *iis, qui in se* unum *officiosi fuissent, posse condonare publicas provinciarum injurias*; (id quod ad Se videlicet pertinere intelligeret oporteret *Pharnaces*; si, cùm auxilia contra Cæsarem Pompeio dare noluisset, idem tamen deinceps, jubente Cæsare & Populo Romano, Ponto non decederet, neque injuriis publicis abstineret.) Viderunt hoc Rhellicanus, Ciacconius & Davisius; qui mentem Cæsaris sic paucis optimè explicant: *Se* privatas *injurias* hosti *facilè condonare posse*, publicas *ne* amico *quidem*.

53 *Id — utilius Pharnaci fuisse, — ne vinceretur; quàm sibi, cui Dii immortales &c.*] Hunc locum sic exhibet MS Reg. [*Per id — utile* (Codices nonnulli, *Id — perutile*) *Pharnaci fuisse, — ne vinceretur* eâ, *quam sibi Dii immortales &c.*]

promissis quàm res pateretur, quò celeriùs honestiúsque ad res magìs necessarias proficisceretur; (nemini enim erat ignotum, pluribus de caussis ad Urbem Cæsarem revocari:) lentiùs agere, decedendi diem postulare longiorem, pactiones interponere, in summâ frustrari cœpit. Cæsar, cognitâ calliditate hominis; quod aliis temporibus naturâ facere consueverat, tunc necessitate fecit adductus, ut celeriùs omnium opinione manum consereret. Ante Chr. XLVII. U. C. Varr. DCCVII.

§ LVII. ZIELA est oppidum in Ponto, positu ipso, ut in plano loco, satìs munitum: Tumulus enim naturalis, velut manu factus, excelsiore undique fastigio sustinet murum. Circumpositi sunt huic oppido magni multíque intercisi vallibus colles: [54] Quorum editissimus unus; qui propter victoriam Mithridatis, & infelicitatem Triarii, detrimentúmque exercitûs nostri, superioribus locis atque itineribus penè conjunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem; nec multò longiùs millibus passuum III abest ab Zielâ: Hunc locum Pharnaces, veteribus paternorum felicium castrorum refectis operibus, copiis suis omnibus occupavit.

§ LVIII. CÆSAR, quum ab hoste millia passuum V castra posuisset; viderétque eas valles, quibus regia castra munirentur, eodem intervallo sua castra munituras, si modò ea loca hostes priores non cepissent, quæ multo erant propiora regis castris; aggerem comportari jubet intra munitiones. Quo celeriter collato; proximâ nocte, vigiliâ quartâ, legionibus omnibus expeditis, impedimentísque in castris relictis, primâ luce, neque opinantibus hostibus, eum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secundum prœlium adversùs Triarium fecerat. [55] Huc omnem comportari aggerem è castris, servitiáque quæ agerent

54 *Qorum editissimus unus, qui— abest ab Zielâ: bunc locum &c.*] Variè accipi potest hujus loci Latinitas. Potest enim intelligi, [*quorum editissimus unus* est; *qui*, &c.] Vel potest esse ea constructio, quam ἀνακόλουθον appellant; mutato nimirum, in ἀποδόσει sententiæ, constructionis Schemate; [*quorum editissimus unus*, *qui*—; *bunc locum &c.*] Vel potest denique ita accipi, ac si scriptum fuisset, [quorum qui *editissimus unus*——*abest ab Zielâ*; *hunc locum &c.*]

55 *Huc omnem comportari aggerem è castris*, servitiáque quæ agerent *jussit*;] Mirè hìc variant Codices. Editt. Vett. & MSS Reg. & Victorii, [—servitiáque agi *jussit*.] Scaliger & Recentiores, [*Huc omnem comportare aggerem è castris* servitia, quæ ageret, jussit.] Quæ cùm nulla esset Latinitas, nulla sententia; Cellarius omissis vocibus [*quæ ageret*,] rescribendum conjecit, [*Huc omnem comportare aggerem è castris* servitia *jussit*:] Quomodo & olim legendum existimaverat Ciacconius. MSS Elienf. & Vossii, [*Huc omnem* comportatum *aggerem ex castris* servitia agerentur *jussit*.] Goduinus reponit, [*Huc omnem comportari aggerem è castris* servitiáquè agere *jussit*.] Davisius, [*Huc omnem comportari aggerem è castris*, servitiáque agerent, *jussit*.] Verùm, utrùm [*agerent*] isto modo satìs Latinè usurpetur, dubitari potest. Ego, propè à Scaligeri lectione, edidi; [*Huc omnem comportari aggerem è castris*, servitiáque quæ agerent *jussit*.] Non tamen diffi-

Ante Chr. XLVII. U. C. Varr. DCCVII.

agerent jussit; ne quis ab opere miles discederet, quum spatio non amplius mille passuum intercisa vallis castra hostium divideret ab opere incepto Cæsaris castrorum.

§ LIX. *Et temerè prœlio decertantem penitus fundit.*

PHARNACES, quum id repentè primâ luce animadvertisset; copias suas omnes pro castris instruxit. Quas, interpositâ tantâ locorum iniquitate, [56] consuetudine magis pervulgatâ militari, credebat instrui Cæsar; vel ad opus suum tardandum, quò plures in armis tenerentur; vel ad ostentationem regiæ fiduciæ, ne munitione magìs quàm manu defendere locum Pharnaces videretur. Itaque deterritus non est, quò minùs, primâ acie pro vallo instructâ, reliqua pars exercitûs opus faceret. At Pharnaces, impulsus sive loci felicitate: Sive auspiciis & religionibus inductus, quibus obtemperâsse eum postea audiebamus: Sive paucitate nostrorum, qui in armis erant, compertâ; quum more operis quotidiani, magnam illam servorum multitudinem, quæ aggerem portabat, militum esse credidisset: Sive etiam veterani fiduciâ exercitûs sui, quem [57] [cum legione] XXII in acie conflixisse & vicisse legati ejus gloriabantur; Simul contemptu exercitûs nostri, quem pulsum à se, Domitio duce, sciebat: Inito consilio dimicandi, descendere præruptâ valle cœpit. Cujus aliquandiu Cæsar irridebat inanem ostentationem, & eo loco militum coarctationem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset; quum interim Pharnaces eodem gradu, quo præruptam descenderat in vallem, adscendere adversùs arduum collem instructis copiis cœpit.

§ LX. CÆSAR, incredibili ejus vel temeritate vel fiduciâ motus; [58] neque opinans, imparatúsque oppressus; eodem tempore, milites ab

mulandum, (si illud, *agerent*, vel *agerentur*, fortè in Codicibus ex præcedenti, *aggerem*, irrepere potuerit;) lectionem Ciacconii & Cellarii omnium maximè arridere, [*Huc omnem comportare aggerem è castris* servitia *jussit.*] Sic enim infra, *pag*. 396. *lin*. 14. *magnam illam servorum multitudinem, quæ aggerem portabat.* Vel denique, si illud [*agerentur comportatum,*] Latinè dici queat pro eo quod est, [*cogerentur comportare*;] ferri posse fortasse videretur etiam MSS Elienf. & Vossiani lectio, [*Huc omnem* comportatum *aggerem è castris* servitia agerentur *jussit.*] Sed multò simplicior & facilior est Lectio illa Ciacconii. Judicet Lector eruditus.

56 *Consuetudine magìs pervulgatâ militari, credebat instrui*] Oratio est Elliptica. Consuetudine magis pervulgatâ militari, *quàm quod reverà prœlio decertare statuisset*, credebat instrui.

57 *Cum legione XXII*] Locus aut corruptus aut mancus. Scaliger voces istas [*cum legione*] delendas censet; ut adeò dicatur Pharnacis exercitus *vicies & bis* cum hoste conflixisse. Quæ emendatio non mala. Vel etiam fieri fortè potuit, ut, quum scriptum esset breviter, [*cum leg. XXII*;] fecerint id Librarii, [*cum legione* vicesimâ secundâ,] quod fuerat legendum [*cum legionibus* viginti duabus.]

58 *Neque opinans, imparatúsque* oppressus; *eodem tempore, &c.*] MSS Elienf. & Vossi; *oppressos.* Ut fortè legi possit, [*neque* opinantes, imparatósque oppressos, *eodem tempore, &c.*]

ab operibus vocat, arma capere jubet, legiones opponit, aciem instruit. Cujus rei subita trepidatio, magnum terrorem attulit nostris. Nondum ordinibus instructis, falcatæ regiæ quadrigæ permistos milites perturbant; quæ tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. Insequitur has, acies hostium; &, clamore sublato, confligitur; multùm adjuvante naturâ loci, plurimùm Deorum immortalium benignitate; qui, quum omnibus casibus belli intersunt, tum præcipuè eis, quibus nihil ratione potuit administrari. Ante Chr. XLVII. U. C. Varr. DCCVII.

§ LXI. [59] MAGNO atque acri cominus prœlio facto; à dextro cornu, quo veterana legio VI erat collocata, initium victoriæ natum est. Ab eâ parte quum in proclive detruderentur hostes; multò tardiùs, sed tamen iisdem Diis adjuvantibus, sinistro cornu, mediâque acie, totæ profligantur copiæ regis: Quæ quàm facilè subierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulsæ premebantur loci iniquitate. Itaque multis militibus partim interfectis, partim suorum ruinâ oppressis; qui velocitate effugere poterant, armis tamen projectis, vallem transgressi, nihil ex loco superiore inermes proficere poterant. At nostri victoriâ elati, subire iniquum locum, munitionésque aggredi non dubitârunt. Defendentibus autem iis cohortibus castra, quas Pharnaces præsidio reliquerat; celeriter castris hostium sunt potiti. Interfectâ multitudine aut captâ suorum, Pharnaces cum paucis equitibus profugit: Cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberiùs profugiendi, vivus in Cæsaris potestatem adductus esset.

§ LXII. TALI victoriâ, totes victor Cæsar incredibili est lætitiâ affectus; quòd maximum bellum tantâ celeritate confecerat. Erátque subiti periculi [60] recordatione lætior, quòd victoria facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, prædâ omni regiâ militibus condonatâ, postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur: Legionem VI decedere ad præmia atque honores accipiendos in Italiam jubet: Auxilia Deiotari, domum remittit: II Legiones cum Cælio Vinciano in Ponto [61] relinquit.

Pontóque celerrimè recepto, & provinciis pacatis, in Italiam revertitur.

ITA

59 *Magno atque acri cominus prælio facto; à dextro cornu, quo veterana legio VI erat collocata, initium victoriæ* natum est: Ab eâ *parte quum in proclive detruderentur* hostes, multò *tardiùs, &c.*] Ita restituit Davisius ex MS Eliensi; qui codex & [à *dextro*] adjunctâ præpositione, & totam periodum isto modo distinctam exhibet. Vulgati omnes: [*Magno atque acri cominus prælio facto, dextro cornu, quo veterana legio VI erat collocata; initium victoriæ* natum est ab eâ *parte, quum in proclive detruderentur* hostes: Multò *tardiùs &c.*] Quod est multò minùs concinnum.

60 Recordatione *lætior,*] Quanquam ferri potest vulgata Lectio, melior tamen videtur, quæ in MS Reg. & Edit. Rom. est; [recordatio *lætior.*]

61 *Relinquit.*] Ita restituit Davisius ex MS Eliens. & Edit. Steph. Quibuscum consentiunt MSS Reg. & Vossii. Al. minùs rectè, [*reliquit.*

Ante Chr. XLVII. U. C. Varr. DCCVII.

§ LXIII. ITA per Gallogræciam Bithyniámque in Asiam iter facit: Omniúmque earum provinciarum de controversiis cognoscit & statuit: Jura in tetrarchas, reges, civitates distribuit. Mithridaten Pergamenum, à quo rem feliciter celeritérque gestam in Ægypto suprà scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regiis educatum, (nam eum Mithridates rex Asiæ totius, propter nobilitatem Pergamo parvulum secum asportaverat in castra, multósque tenuerat annos,) regem Bosphori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat; provinciásque populi Romani à barbaris atque inimicis regibus, interposito amicissimo rege, munivit. Eidem tetrarchiam [62] [legibus] Gallogræcorum, jure gentis & cognationis, adjudicavit; occupatam & possessam paucis antè annis à Deiotaro. Neque tamen usquam diutius moratus est, quàm necessitas urbanarum seditionum pati videbatur. Rebus felicissimè celerriméque confectis, in Italiam celeriùs omnium opinione venit.

62 *Legibus*] Hanc vocem delendam censuit Scaliger: Et planè supervacanea est, & sententiam quidem turbat. Conjicit Davisius adscriptam fuisse margini, è regione sequentis vocabuli [*jure.*] Quæ conjectura admodum est verisimilis. Potuit tamen etiam è lineâ superiore, (*scil.* ex voce *regibus,*) huc irrepere.

A. HIR-

A. HIRTII PANSÆ

COMMENTARIORUM

DE

BELLO AFRICANO.

LIBER UNUS.

ARGUMENTUM.

I. *Cæsar in Africam proficiscitur.* III. *Exercitúmque exponit ad Adrumetum.* IV. *Cum Considio, de tradendo Adrumeto, frustra agit.* V. *Inde castra movet ad Ruspinam.* VI. *Indeque ad Leptin; quam statim occupat.* VII. *Eóque auxilia convocat.* VIII. *Deinde Ruspinam redit, ad frumentandum.* IX. *Ubi, cum classe navibus suis onerariis jamjam subsidio iturus, eas nec opinans repperit.* XI. *Conflictationes Cæsaris cum Labieno, prope Ruspinam.* XVII. *Petreius & Piso, subsidio occurrunt Labieno: Qui tamen omnes tandem repelluntur.* XVIII. *Labieni copiarum numerus, ejúsque confidentia.* XIX. *Scipio se conjungit Labieno. Cæsar castra sua munit.* XXI. *Pompeius filius, Catonis hortatu, bellum parat; sed infeliciter.* XXII. *Cæsar frumenti inopiâ laborat.* XXIII. *Rex Juba, Scipioni auxilio profectus, ad regnum suum contra Bogudem tuendum revocatur.* XXIV. *Cæsar cum hostibus decernere instituens, auxilia undique convocat.* XXV. *Scipionis, elephantos condocefaciendi ratio.* XXVI. *Una ex Cæsaris navibus ab hoste capitur.* XXVII. *Labienus Leptin oppugnat, frustra.* XXVIII. *Scipio copias suas educit; Cæsar suos in castris tenet.* XXIX. *Numidæ Getulíque complures ad Cæsarem transeunt.* XXX. *Acilla oppidum, à Cæsare præsidium petit; statímque ab hoste obsidetur.* XXXI. *Cæsar navibus auxilia frumentúmque accipit.* XXXII. *Getuli complures à Scipione ad speculandum missi, transeunt ad Cæsarem.* XXXIII. *Cato auxilia mittit Scipioni; Tisdra oppidum à Cæsare præsidium petit.* XXXIV. *Cæsar subito castra sua movet, & communit; hostésque, ad opera sua impedienda egressos, magnâ cum clade repellit.* XXXVIII. *Quo facto, Cæsar copias suas educit; hostes se in castris tenent.* XL. *Acilla obsidione liberatur.* XLI. *Centurionis Cæsareani, à Scipione capti, mira fortitudo; & Scipionis crudelitas.* XLII. *Magnum incommodum ex subito nimbo acceptum.* XLIII. *Rex Juba, magnis cum copiis, Scipioni auxilio venit.* XLIV. *Cæsar, dejecto Labieni præsidio, collem occupat.* XLV. *Cæsaris opera, ad castra sua munienda.* XLVI. *Juba & Labienus, Cæsareanos, ab opere revertentes aggressi, magnâ cum clade repelluntur.* XLVII. *Duæ legiones Cæsari auxilio adveniunt.* XLVIII. *Cæsar exemplum edit mili-*

militaris disciplinæ. XLIX. *Getuli à Jubâ desciscentes, ejus copias distinent.* L. *Cæsar Uzitam oppugnare simulat; unde multi ad eum viri illustriores perfugiunt.* LI. *Jubæ Regis superbia.* LII. *Exercitus utrinque in aciem educuntur.* LIII. *Quo modo uterque fuerit in aciem instructus.* LIV. *Uterque, post parva prælia equestria, in castra reducitur.* LV. *Cæsaris naves aliquot ab hoste incenduntur, aliæque capiuntur.* LVI. *Cæsar ipse subito navigium ingressus, hostes persequitur fugátque; & in castra redit.* LVII. *Cæsaris, frumentandi ratio.* LVIII. *Cæsar, frumenti inopiâ, castra movet; Scipione insequente.* LIX. *Oppido Zetâ, ultra hostium castra collocato, potitur.* LX. *Redeuntem cum prædâ hostes ex insidiis adorti, repelluntur.* LXI. *Difficultas cum Numidis pugnandi; Cæsarísque super eâ re consilium.* LXII. *Vacca oppidum à Cæsare præsidium petit; & à Jubâ Rege diripitur.* LXIII. *Hostibus pugnam detrectantibus, Cæsar castra movet; hostésque eum in itinere carpentes, repellit.* LXIV. *Sarsuram oppidum oppugnare non audens, in antiqua castra revertitur.* LXV. *Thabenenses præsidium à Cæsare petunt.* LXVI. *Cæsari auxilia advehuntur.* LXVII. *Prœlium equestre, in quo Cæsar superior.* LXVIII. *Hostibus prœlium adhuc detrectantibus, Cæsar Thapsum oppugnat.* LXIX. *Scipio Thapsitanis auxilium ferre conatur.* LXX. *Cæsar, suos ad pugnam hortatus, summâ militum alacritate hostes aggreditur.* LXXII. *Mira militis cujusdam fortitudo.* LXXIII. *Scipionis copiæ profligantur, ad internecionem usque.* LXXIV. *Cæsar, relicto Thapso, Uticam contendit.* LXXV. *Equites Scipionis, oppido Paradæ exciso, Uticam fugiunt.* LXXVI. *M. Cato se interficit: Utica Cæsari deditur.* LXXVII. *Cæsar, in itinere ad Uticam, Uscetâ & Adrumeto potitur.* LXXVIII. *Uticensibus vitam concedit.* LXXIX. *Rex Juba, Zamam fugiens, oppida prohibetur.* LXXX. *Zamenses, multíque Duces regii, Cæsari se dedunt.* LXXXI. *Considius Tisdram, Vergilius Thapsum Cæsari dedit.* LXXXII. *Jubæ & Petreii mors.* LXXXIII. *Item Fausti & Afranii.* LXXXIV. *Et Scipionis.* LXXXV. *Cæsar Jubæ regnum provinciam facit.* LXXXVI. *Romámque revertitur.*

A. HIR-

A. HIRTII PANSÆ

COMMENTARIORUM

DE

BELLO AFRICANO.

LIBER UNUS.

CÆSAR, itineribus justis confectis, nullo die intermisso, ad XIV Kal. Jan. in Lilybæum pervenit: Statímque ostendit, sese naves velle conscendere; quum non ampliùs legionem tironum haberet unam, equitésque vix DC. Tabernaculum secundùm littus ipsum constituit, ut prope fluctus verberaret. Hoc eo consilio fecit, ne [1] quid sibi moræ quisquam fore speraret, & ut omnes in dies horásque parati essent. Incidit per id tempus, ut tempestates ad navigandum idoneas non haberet: Nihilo tamen minùs in navibus remiges militésque continere, [2] & nullam prætermittere occasionem profectionis; Quum præsertim ab

Ante Chr. XLVI. U. C. *Varr.* DCCVIII.

§ I. *Cæsar in Africam proficiscitur.*

1 *Quid—quisquam*] Sic MS Reg. Al. *quis—quidquam*. Quod idem est.

2 Et *nullam* prætermittere] Emendat Davisius, [ut *nullam* prætermitteret.] Sed nihil opus. Vulgata enim Lectio idem prorsus sonat; &, (ni fallor,) paullo etiam est elegantior.

Ante Chr. XLVI. U. C. *Varr.* DCCVIII.

ab incolis ejus provinciæ nunciarentur adversariorum copiæ, equitatus infinitus, legiones regiæ IV, levis armaturæ magna vis, Scipionis legiones X, elephanti CXX, classésque esse complures; Tamen non deterrebatur, animóque & spe confidebat. Interim in dies, & naves longæ adaugeri, & onerariæ complures eódem concurrere, & legiones tironum convenire; In his veterana legio V, equitum ad II millia.

§ II. Legionibus collectis VI, & equitum II millibus; ut quæque prima legio venerat, in naves longas imponebatur; equites autem in onerarias. Ita majorem partem navium antecedere jussit, & insulam petere [3] Aponianam, [4] quæ non longè abest à Lilybæo. [5] Ipse, parum commoratus, bona paucorum vendit publicè: Deinde Allieno prætori, qui Siciliam obtinebat, [6] de omnibus rebus præcipit; Et de reliquo exercitu celeriter imponendo datis mandatis, ipse navem conscendit a. d. VI Kal. Jan. & reliquas naves statim

3 *Aponianam,*] Legendum existimant nonnulli, *Paconiam.*

4 *Quæ* non longè *abest à Lilybæo.*] Primùm, in omnibus MSS deest vox illa, *longè*; quam ex conjecturâ adjecerunt Cluverius & Glandorpius. Proinde Scaliger & Recentiores ediderunt, (quod est in MS Regio aliísque;) [*quæ non abest à Lilybæo:*] Qui tamen sensus est nullus. Alii itaque Codices, omissâ particulâ negativâ, exhibent; [*quæ abest* (Al. *quæ est*) *à Lilybæo.*] Quod probat Rhellicanus: interpretatúrque, *quæ* (insula) *non conjuncta est cum* promontorio *Lilybæo.*] Verùm, præterquam quòd ineptè admodum id esset ab Hirtio adjectum, *insulam cum promontorio non esse conjunctam*; neque illud (opinor) persuaserit vir doctissimus, vocem [*abesse,*] eo significatu, satìs Latinè usurpari. Omnino itaque pulcherrimam & planè veram tandem existimo Davisii conjecturam; qui, ex MSS iis, qui exhibent [*quæ non abest à Lilybæo*;] initio scriptum putat, [*quæ* IIM *abest à Lilybæo*;] hoc est, *quæ duo Millia* (vel *duobus Millibus* (*abest à Lilybæo.* Certè easdem voces, *duo millia,* [IIM,] & alibi eâdem corruptione in vocem [*non*] mutatas, eruditissimè ostendit.

5 Ipse *parum commoratus,*] Vocem [*parum,*] quæ in aliis defuerat, optimè ex MS Eliensi restituit Davisius. Verùm cùm & reliquam veram Lectionem, [Ipse *parum commoratus,*] exhiberet idem Codex; cur hanc, tanquam corruptam, rejicere, & vulgatam illam [*Ibique——commoratus,*] retinere maluerit Vir doctissimus, equidem augurari nequeo. Nam & Sensus admodum est manifestus, & Antithesis elegantissima. *Majorem partem navium antecedere* jussit, & insulam petere Aponianam; *IPSE,* Lilybæi *parum commoratus, &c.* Vulgatum autem illud, [*Ibique,*] aut ambiguum est saltem; aut potius in eam partem vergit, aut falso dicat Cæsarem in insulâ commoratum *Aponianâ*; cùm è contrario id velit Hirtius, nondum eum in insulam istam transîsse, sed, præmissis *Aponianam* navibus, IPSUM *Lylibæi* paullulum commoratum.

6 *De omnibus rebus præcipit: Et, de reliquo exercitu celeriter imponendo datis mandatis, ipse &c.*] Ita interpungendum existimo. Alii omnes: [*de omnibus rebus præcipit, & de reliquo exercitu celeriter impenendo Datis mandatis ipse &c.*] Quod minùs videtur venustum.

ſtatim eſt conſecutus. Ita vento certo, celerique navigio vectus, poſt diem quartam cum longis paucis navibus in conſpectum Africæ venit: Namque onerariæ reliquæ, præter paucas, vento diſperſæ atque errabundæ, diverſa loca petierunt. Clupeam claſſe prætervehitur, inde Neapolim. Complura præterea caſtella & oppida non longè à mari relinquit.

Ante Chr. XLVI. U. C. *Varr.* DCCVIII.

[7] POSTQUAM Adrumetum acceſſit, ubi præſidium erat adverſariorum, cui præerat C. Conſidius; & à Clupeâ ſecundum oram maritimam, cum equitatu Adrumeti, Cn. Piſo cum Maurorum circiter III millibus apparuit; ibi paulliſper Cæſar ante portum commoratus, dum reliquæ naves convenirent, exponit exercitum; Cujus numerus in præſentiâ fuit peditum III millia, equitum [8] CL; Caſtríſque ante oppidum poſitis, ſine injuriâ cujuſquam conſedit; cohibétque omnes à prædâ. Oppidani interim muros armatis complent; ante portam frequentes conſidunt, ad ſe defendendum: Quorum numerus II legionum intus erat. Cæſar circum oppidum vectus, naturâ loci perſpectâ, redit in caſtra. Non nemo culpæ ejus imprudentiæque aſſignabat, quòd neque certum locum gubernatoribus præfectíſque, quem peterent, præceperat; neque, ut [9] mos ipſius conſuetudóque ſuperioribus temporibus fuerat, tabellas ſignatas dederat, ut, in tempore iis perlectis, locum certum peterent univerſi. Quod minimè Cæſarem fefellerat: Namque nullum portum terræ Africæ, quò claſſes decurrerent, pro certo tutum ab hoſtium præſidio fore ſuſpicabatur; ſed fortuitu oblatam occaſionem egreſsûs aucupabatur.

§ III. *Exercitúmque exponit ad Adrumetum.*

L. Plancus interim legatus petit à Cæſare, ut ſibi daret facultatem cum Conſidio agendi, ſi poſſet aliquâ ratione perduci ad ſanitatem. Itaque datâ facultate litteras conſcribit, & eas captivo dat perferendas in oppidum ad Conſidium. Quò ſimul atque captivus perveniſſet; litteráſque, ut erat mandatum, Conſidio porrigere cœpiſſet; priùs quàm acciperet ille, "Unde," inquit, "iſtas?" Tum

§ IV. *Cum Conſidio, de tradendo Adrumeto, fruſtra agit.*

7 *Poſtquam Adrumetum acceſſit*, ubi *præſidium erat adverſariorum* —— ; *& à Clupeâ — Cn. Piſo — apparuit*; *ibi paulliſper Cæſar*, &c.] Sic MSS Reg. Elienſ. & Voſſii, & Editt. Vett. Vulgati habent [*Poſtquam Adrumetum acceſſit*, ibi *præſidium erat adverſariorum* —; *& à Clupeâ* —— *Cn. Piſo — apparuit. Ibi paulliſper Cæſar* &c.] Vidit Daviſius, pro iſto [ibi *præſidium*,] rectiùs reponi [ubi *præſidium*,] Verùm & aliud vitium, quod, licèt manifeſtum, libri tamen retinuerint, nec Interpretes notârint, deprehendiſſe ſe exiſtimat: Nempe copulam, [&,] ſupervacaneam eſſe: Ideóque reſcribit, [*Poſtquam Adrumetum acceſſit, ubi præſidium erat adverſariorum* —— ; *à Clupea* —— *Cn. Piſo* apparuit. *Ibi &c.*] Sed nihil opus eſt iſtâ emendatione. Nam, mutatâ ſolummodò diſtinctione, retineri poteſt illud [&,] quod in omnibus Codicibus reperitur. Ideóque edidi: [*Poſtquam Adrumetum acceſſit ubi præſidium erat adverſariorum* —; *ET* (poſtquam) *à Clupeâ — Cn. Piſo* — apparuit; ibi *&c.*]

8 *CL*; Codices nonnulli: *D*.

9 *Mos ipſius conſuetudóque.*] MSS Reg. Elienſ. & Voſſii, & Editt. Vett. [*more ipſius, conſuetudo.*] Quæ fortè vera poſſit eſſe Lectio.

Ante Chr. XLVI. U. C. Varr. DCCVIII.

Tum captivus, 10 "Imperatore à Cæsare." Tunc Considius, "Unus est," inquit, "Scipio Imperator, hôc tempore, populi "Romani:" Deinde in conspectu suo captivum statim interfici jubet: Litteráſque nondum perlectas, sicut erant signatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas.

§ V. *Inde castra movit ad Ruspinam.*

POSTQUAM, unâ nocte & die ad oppidum consumptâ, neque responsum ullum à Considio dabatur; neque ei reliquæ copiæ succurrebant; neque equitatu abundabat; & ad oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat, & eas tironum; neque primo adventu convulnerari exercitum volebat, & oppidi egregia munitio, difficiliſque ad oppugnandum erat accessus; & nunciabantur auxilia magna equitatûs oppidanis suppetias venire: Non est visa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi; ne, dum in eâ re Cæsar esset occupatus, circumventus à tergo ab equitatu hostium laboraret. Itaque castra quum movere vellet, subito ex oppido erupit multitudo: atque equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Jubâ ad stipendium accipiendum: Castráque, unde Cæsar egressus iter facere cœperat, occupant: & ejus agmen extremum insequi cœperunt. Quæ res cum animadversa esset, subitò legionarii consistunt; & equites, quanquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissimè concurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minùs XXX Galli, Maurorum equitum II millia loco pellerent, urgeréntque in oppidum. Postquam repulsi & conjecti erant intra munitiones, Cæsar iter constitutum ire contendit. Quod quum sæpius facerent; & modò insequerentur, modò rursus ab equitibus in oppidum repellerentur: Cohortibus paucis ex veteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, & parte equitatûs; iter leniter cum reliquis facere cœpit. Ita, quanto longiùs ab oppido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidæ. Interim in itinere ex oppidis & castellis legationes venire; polliceri frumentum; paratóſque esse, quæ imperâsset, facere. Itaque eo die castra posuit ad oppidum Ruspinam, Kalendis Januar.

§ VI. *Indéque ad Leptin; quam statim occupat.*

INDE movit, & pervenit ad oppidum Leptin, liberam civitatem & immunem. Legati ex oppido veniunt obviam; "libenter se "omnia facturos, quæ vellet," pollicentur. Itaque centurionibus ad portas oppidi & custodiis impositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut injuriam faceret cuipiam incolæ; non longè ab oppido

10 Imperatore à *Cæsare.*] Optima hæc Davisii emendatio. In editis est, [*Venio à Cæsare.*] Vocem [*venio*] suspectam habet Scaliger. Ciacconius & Lipsius, ex eo quod sequitur, reponendum existimant, [*Venio à Cæsare Imperatore.*] Quæ tamen Ultima vox, in MSS non occurrit. Verùm cùm in nonnullis MSS sit, *immò*; in aliis, *ymo*; id, ex quo alii fecerunt *venio*; pulcherrimè conjecit Davisius, scriptum fuisse initio, *Imp.* Ut adeò legi debeat, [*Imperatore à Cæsare.*]

nudo secundùm littus facit castra. Eòdem naves onerariæ, & longæ nonnullæ, casu advenerunt; Reliquæ, ut est ei nunciatum, incertæ locorum, Uticam versùs petere visæ sunt. Interim Cæsar à mari non digredi, neque mediterranea petere, propter navium errorem; [11] equitatúmque in navibus omnem contineri, (ut arbitror, ne agri vastarentur:) aquámque in naves jubet comportari. Remiges interim, qui aquatum è navibus exierant, subitò equites Mauri, neque opinantibus Cæsarianis, adorti, multos jaculis convulneraverunt: nonnullos interfecerunt. Latent enim in insidiis cum equis inter convalles, & subitò [12] exiliunt; non ut in campo cominus depugnent.

Ante Chr. XLVI. U. C. Varr. DCCVIII.

§ VII. *Eóque auxilia convocat.*

Cæsar interim in Sardiniam nuncios cum literis, & in reliquas provincias finitimas dimisit; ut sibi auxilia, commeatus, frumentum, simul atque litteras legissent, mittenda curarent; Exoneratísque partim navibus longis, Rabirium Postumum in Siciliam ad secundum commeatum accersendum mittit. [13] Interim cum x navibus longis, ad reliquas naves onerarias conquirendas quæ deerrâssent, & simul mare tuendum ab hostibus, jubet proficisci. Item C. Sallustium Crispum prætorem ad Cercinam insulam versùs, quam adversarii tenebant, cum parte navium ire jubet; quòd ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Hæc ita imperabat, itaque unicuique præcipiebat, [14] ut, si fieri posset, ne locum ullum excusatio haberet, nec moram tergiversatio. Ipse interea ex perfugis & incolis cognitis conditionibus Scipionis, & qui cum eo contra se bellum gerebant; [15] miserari, (regium enim equitatum in provincia

11 *Equitatúmque in navibus omnem contineri, —— aquámque in naves jubet comportari.*] Sic MS Reg. Quæ est constructio sui similis & una. Al. [— contineri: — *aquam* —— *comportari.*] Quæ est variatio minùs elegans.

12 *Exiliunt;*]. Sic MS Eliensis. Probátque Davisius. MSS plerique & Editt. Vett. *exeunt.* Scaliger & Recentiores; *existunt.* Quæ & ipsa Lectio non mala. Sic enim infra, §. 69. [*atque ex collibus primis existunt.*]

13 Interim *cum X navibus*] Siquis hæc attentiùs perpenderit, suspicabitur (opinor) aut excidisse hoc in loco, aut fortè in ipsâ voce [*Interim*] corruptum latere, proprium hominis alicujus nomen; quod præcedenti *Rabirio Postumo,* & sequenti *Sallustio Crispo,* respondeat.

14 *Ut, si fieri posset, ne locum ullum &c.*] Hæc ex Editt. Vett. ita restituenda vidit Davisius. Atque ita planè scriptum est in MS Regio. Quin & in MS Eliensi apparent satis manifesta veræ Lectionis vestigia; [*Ut fieri posset,* neve *locum* ullum *&c.*] Nimirum voculâ, *si,* in primam syllabam sequentis, *fieri,* absorptâ. Scaliger & Recentiores ediderunt, invenustè admodum: [*Ut, fieri posset* necne, *locum* nullum *&c.*]

15 *Miserari, — tantâ homines esse dementiâ,*] Ita omnino interpungendum; Quomodo edidit Jo. Goduinus. Scaliger (errore fortasse typographico) interpunxit; [*miserari.— tantâ homines esse dementiâ.*] Unde Recentiorum plerique ediderunt; [*miserari. — Tantâ homines esse dementiâ.*] Quod est hiulcum valde. MS Reg. & Edit. Rom. [*miserari; —Tanta* hominum erat *dementia.*] MS Elienf. [*miserari, ——* tantam *hominum esse* dementiam.]

Ante Chr. XLVI. U. C. *Varr.* DCCVIII.

vinciâ Africâ Scipio alebat,) tantâ homines esse dementiâ, ut mallent regis esse vectigales, quàm cum civibus in patriâ in suis fortunis esse incolumes.

§ VIII. *Deinde Ruspinam redit, ad frumentandum.*

CÆSAR ad III Non. Jan. castra movet; Leptíque VI cohortium præsidio cum Savernâ relicto, ipse rursus, unde pridie venerat, Ruspinam cum reliquis copiis convertit. Ibíque sarcinis exercitûs relictis, ipse cum expeditâ manu proficiscitur circum villas frumentatum; oppidanísque imperat, ut plaustra jumentáque omnia sequantur: Itaque magno frumenti invento numero, Ruspinam redit. [16] Hoc eum icciirco existimo fecisse, ne maritima oppida post se vacua relinqueret; præsidióque firmata, [17] ad classem receptacula muniret.

§ IX. *Ubi, cum classe navibus suis onerariis jamjam subsidio iturus, eas nec opinans repperit.*

ITAQUE, ibi relicto P. Savernâ, fratre ejus quem Lepti proximo oppido reliquerat cum legione; jubet comportari ligna in oppidum quamplurima. Ipse, cum cohortibus VII, quæ ex veteranis legionibus in classe cum Sulpicio & Vatinio rem gesserant, ex oppido Ruspinâ egressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab oppido millia passuum II; ibíque classem sub vesperum cum eâ copiâ [18] conscendit, omnibus in exercitu insciis & requirentibus Imperatoris consilium. Qui magno metu ac tristitiâ sollicitabantur: Parvâ enim cum copiâ, & eâ tironum, neque omni expositâ, in Africâ contra magnas copias, & insidiosæ nationis, equitatúmque innumerabilem, se expositos videbant: Neque quidquam solatii in præsentiâ, neque auxilium in suorum consilio animadvertebant; nisi in ipsius Imperatoris vultu, vigore, mirabilíque hilaritate: Animum enim altum & erectum præ se gerebat. Huic acquiescebant homines, & in ejus scientiâ & consilio omnia sibi proclivia omnes fore sperabant.

§ X.

CÆSAR, in navibus unâ nocte consumptâ, jam cœlo albente quum proficisci conaretur, subitò navium pars, de quâ timebat, ex errore, eódem conferebatur. Hâc re cognitâ, Cæsar celeriter de navibus imperat omnes egredi, atque armatos in littore reliquos advenientes milites exspectare. Itaque sine morâ navibus eis in portum receptis, & advectis militum equitúmque copiis, rursus ad oppidum

16 Hoc *eum icciirco existimo fecisse,*] MS Eliensis (cui suffragatur MS Vossii;) pro *fuisse*, habet *recepisse*. Unde Davisius legendum existimat: [Huc *eum icciirco existimo* recepisse.] *vel* [se recepisse.]

17 *Ad* classem *receptacula muniret.*] Ita ediderunt Scaliger & Recentiores. MSS & Editt. Vett. [*ad* classis *receptacula muniret.*] Quod perinde est.

18 — *conscendit, omnibus in exercitu insciis* —. Qui *magno metu &c.*] Sic ex MS Eliensi optimè restituit Davisius. Alii omnes, omissâ voce [*Qui,*] ediderunt, [— *conscendit, omnibus in exercitu insciis* —. *Magno metu &c.*] Quod valde hiulcum est. Nisi fortè placeat Joan. Goduini & Cellarii interpunctio: [— *conscendit. Omnibus in exercitu insciis* — *magno metu &c.*] Sed præstat Lectio Davisiana.

oppidum Ruspiniam redit; atque ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis xxx frumentatum est profectus. Ex eo est cognitum Cæsaris consilium: Illum cum classe navibus onerariis, quæ deerrâssent, subsidio ire, clam hostibus, voluisse; ne casu imprudentes suæ naves in classem adversariorum inciderent: Neque eam rem eos voluisse scire, qui in præsidiis relicti sui milites fuissent; [19] ne illi, propter suorum paucitatem, & hostium multitudinem, metu deficerent.

Ante Chr. XLVI. U. C. *Varr.* DCCVIII.

§ XI. *Conflictationes Cæsaris cum Labieno, prope Ruspinam.*

INTERIM, quum jam Cæsar progressus esset à castris circiter millia passuum III; per speculatores & antecessores equites nunciatur ei, copias hostium haud longè à se visas. Et hercle cum eo nuncio pulvis ingens conspici cœptus est. Hâc re cognitâ, Cæsar celeriter jubet equitatum universum, cujus copiam habuit in præsentiâ non magnam; & sagittarios, quorum parvus è castris exierat numerus, accersi; atque ordinatim signa se leniter consequi: Ipse antecedere cum paucis armatis. Jámque, quum procul hostis conspici posset, milites in campo jubet galeari & ad pugnam parari. Quorum omnino numerus fuit xxx cohortium, cum equitibus CD, & sagittariis ***.

§ XII.

HOSTES interim, quorum dux erat Labienus, & duo Pacidii; aciem dirigunt mirabili longitudine, non peditum, sed equitum confertam: & inter eos, levis armaturæ Numidas, & sagittarios pedites, interposuerant: & ita condensaverant, ut procul Cæsariani pedestres copias arbitrarentur: & dextrum ac sinistrum cornu, magnis equitum copiis firmaverant. Interim Cæsar aciem dirigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem. Sagittarios ante aciem constituit: Equites dextro sinistróque cornu opponit: & ita præcipit, ut providerent ne multitudine equitatûs hostium circumvenirentur: Existimabat enim se cum pedestribus copiis, acie instructâ, dimicaturum.

§ XIII.

QUUM utrimque exspectatio fieret; neque Cæsar se moveret; & cum suorum paucitate contra magnam vim hostium artificio magìs, quàm viribus, decernendum videret: Subitò adversariorum equitatus sese extendere, & in latitudinem promovere, colléśque complecti, & Cæsaris equitatum extenuare, simúlque ad circumeundum comparare se, cœperunt. Cæsariani equites, eorum multitudinem ægrè sustinebant. Acies interim mediæ quum concurrere conarentur, subito ex condensis turmis [20] pedites Numidæ levis armaturæ

19 Ne illi — *deficerent.*] Præfert Davisius, quod in quibusdam Codicibus est, [utì nihil — *deficerent.*] Sed perperam. Habet enim hoc in loco vox [*illi*] elegantissimam Emphasin. Est utique Antithesis, quâ duplex Cæsaris consilium explicatur. Exivit *cum classe*, ne *naves suæ onerariæ* in hostium classem inciderent: Exivit *clam suis* militibus, qui erant in præsidiis relicti, ne *illi* propter paucitatem suam metu interea deficerent.

20 *Pedites Numidæ*] Vox, *pedites*, deest in MSS Reg. & Vossii, & Edit. Rom. Ut fortè additamentum esse possit Librariorum, propter id quod sequitur; *cum equitibus*.

Ante Chr. XLVI. U. C. Varr. DCCVIII. maturæ cum equitibus procurrunt, & inter [21] legionarios milites jacula conjiciunt. Hìc quum Cæsariani in eos impetum fecissent, illorum equites refugiebant; pedites interim resistebant, dum equites rursus cursu renovato peditibus suis succurrerent.

§ XIV. CÆSAR, novo genere pugnæ oblato, quum animadverteret ordines suorum in procurrendo turbari, (pedites enim, dum equites longiùs à signis persequuntur, latere nudato, à proximis Numidis jaculis vulnerabantur; equites autem hostium, pilum militis cursu facilè vitabant;) edicit per ordines, ne quis miles à signis IV pedes longiùs procederet. Equitatus interim Labieni, suorum multitudine confisus, Cæsaris paucitatem circumire conatur. Equites Juliani pauci, multitudine hostium defessi, equis convulneratis, paullatim cedere: hostes magis magísque instare. Ita, puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumventis, Cæsarísque copiis in orbem compulsis, intra cancellos omnes conjecti pugnare cogebantur.

§ XV. LABIENUS in equo, capite nudo, versari in primâ acie; simul suos cohortari: Nonnunquam legionarios Cæsaris ita appellare; "Quid tu," inquit, "miles tiro, tam feroculus es? vos quoque iste verbis infatuarit? In magnum mehercule vos periculum impulit: Misereor vestrî." Tum miles; "Non sum," inquit, "tiro, Labiene; sed de legione X veteranus." Tum Labienus; "Non agnosco," inquit, "signa Decumanorum." Tum miles, "Jam me, quis sim, intelliges." Simul cassidem de capite dejecit ut cognosci ab eo posset; atque ita pilum viribus contortum dum in Labienum mittere contendit, equi graviter adverso pectori affixit; & ait; "Labiene, Decumanum militem, qui te petit, scito esse." Omnium tamen animi in terrorem conjecti, & maximè tironum. Circumspicere enim Cæsarem; neque amplius facere, nisi hostium jacula vitare.

§ XVI. CÆSAR interim, consilio hostium cognito, jubet aciem in longitudinem quàm maximam porrigi; [22] alternis conversis cohortibus, ut una post alteram ante signa tenderet. Ita coronam hostium dextro sinistróque cornu mediam dividit; & unam partem ab alterâ exclusam, [23] equitibus intrinsecus adortus cum peditatu, telis conjectis in fugam vertit: Neque longiùs progressus, veritus insidias, se ad suos recipit. Idem altera pars equitum peditúmque Cæsaris facit. His rebus gestis, & procul hostibus repulsis convulneratísque; ad sua præsidia sese, sic, ut erat [24] instructus, recipere cœpit.

INTERIM

21 *Legionarios* milites] Ita optimè restituit Davisius ex MS Eliensi, & pro Cæsaris Hirtiíque loquendi consuetudine. Al. [*legionarios* pedites.]

22 *Alternis*] Sic MS Reg. Quæ verior videtur lectio, quàm quod habent Editi, [*& alternis.*]

23 *Equitibus intrinsecus adortus cum peditatu, telis* &c.] Ita interpungendum rectè vidit Davisius. Al. [*equitibus intrinsecus adortus, cum peditatu, telis &c.*] Quod sententiam turbat.

24 *Instructus,*] Codices nonnulli; *institutum, &c.* Sed præstat vulgata Lectio.

INTERIM M. Petreius & Cn. Piso, cum equitibus Numidis [25] MC electis, peditatúque ejusdem generis satis grandi, ex itinere rectà subsidio suis occurrunt. [26] At hostes, suis ex terrore firmatis, rursúsque renovatis animis; legionarios, conversis equitibus, se recipientes, novissimos adoriri; & impedire cœperunt, quo minùs se in castra reciperent. Hâc re animadversâ, Cæsar jubet signa converti, & medio campo redintegrari prœlium. Quum ab hostibus eodem modo pugnaretur; nec cominus ad manus rediretur; Cæsarísque equites jumenta ex nauseâ recenti, siti, languore, paucitate, vulneribus defatigata, ad insequendum hostem perseverandúmque cursum tardiora haberent; diéique pars exigua jam reliqua esset: Cohortibus equitibúsque circumdatis imperat, ut uno ictu contenderent, neque remitterent, donec ultra ultimos colles hostes repulissent, atque eorum essent potiti. Itaque signo dato, quum jam hostes languidè negligentérque tela mitterent, subitò immittit cohortes turmásque suorum; atque puncto temporis, hostibus nullo negotio campo pulsis post collémque dejectis, nacti locum, atque ibi paullisper commorati, ita, ut erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones: Itemque adversarii malè accepti, tum demum se ad sua præsidia contulerunt.

Ante Chr. XLVI. U. C. Varr. DCCVIII

§ XVII. *Petreius & Piso, subsidio occurrunt Labieno; Qui tamen omnes tandem repelluntur.*

INTERIM eâ re gestâ, & prœlio dirempto; ex adversariis perfugæ plures ex omni hominum genere, & præterea intercepti hostium complures equites peditésque. Ex quibus cognitum est hostium consilium; eos hâc mente & conatu venisse, ut, novo atque inusitato genere prœlii, tirones legionariíque pauci perturbati, * Curionis exemplo, ab equitatu circumventi opprimerentur: & ita [27] Labienum dixisse pro concione; "tantam sese multitudinem auxiliorum "adversariis subministraturum, [28] ut etiam cædendo in ipsâ victo"riâ fatigati vincerentur, atque à suis superarentur." [29] Quippe qui in illorum sibi confideret multitudine: Primùm, quòd audierat Romæ legiones veteranas dissentire, [30] neque in Africam velle transire; Deinde, quòd triennio in Africâ suos milites consuetudine retentos, fideles

§ XVIII. *Labieni copiarum numerus, ejusque confidentia.*

* *Lib. 2. de Bello Civili* §. 37.

Lectio. Sic enim jam infra, *lin.* 18. [*ita, ut erant* instructi, *leniter se ad suas recipiunt munitiones.*]

25 *MC*] Codices nonnulli; *CCCC.*

26 At *hostes.*] MSS. Reg. Elienf. & Vossii, meliùs exhibent: [Atque *hostes &c.*]

27 *Labienum*] MSS nonnulli, & Editt. Vett. *Jubam.* Ineptè.

28 *Ut etiam cædendo in ipsâ victoriâ fatigati vincerentur,*] Hoc est; ut Cæsareani, si eis fortè contigerit victoria, tamen etiam cædendo fatigati, propter multitudinem hostium, tandem superarentur. Quomodo rectè explicavit *Rhellicanus.*

29 *Quippe qui in illorum sibi confideret* multitudine :] Codices nonnulli MSS & Editt. Vett. [*Quippe qui in* nullo *illorum sibi confideret.*] Ex quâ lectione, contrà planè ac erat mens Authoris, (sequitur enim mox, *pag.* 412, *lin.* 8. *Hâc spe atque eâ audaciâ inflammatus Labienus,*) sensum nescio quem obscurum atque perplexum extundere conatus est *Rhellicanus.*

30 *Neque in Africam velle transire;*] scil. ad Cæsarem adjuvandum: Atque hinc fiebat, ut Labienus contrà multitudine valeret.

Ante Chr. XLVI. U. C. *Varr.* DCCVIII.

fideles jam sibi effecisset; Maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum, levísque armaturæ. Præterea ex fugâ prœlióque Pompeiano, quos secum à Brundisio transportaverat, equites Germanos Gallósque, ibíque postea ex hibridis libertinis servísque [31] conscripserat; armaverat, equóque frænato uti condocuerat. Præterea regia auxilia, elephanti CXX, equitatúsque innumerabilis: [32] Deinde legiones, conscriptæ ex cujusquemodi generis ampliùs XII millibus. Hâc spe atque eâ audaciâ inflammatus Labienus; cum equitibus Gallis Germanísque [33] MDC, Numidarum sine frænis VIII millibus, præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus CM, peditum ac levis armaturæ [34] quater tanto, sagittariis ac funditoribus hippotoxotísque compluribus: [35] his copiis, pridie Non. Jan. post diem III quàm Africam attigit, in campis planissimis purissimísque, ab horâ diei quintâ usque ad Solis occasum est decertatum. In eo prœlio Petreius graviter ictus ex acie recessit.

§ XIX. *Scipio se conjungit Labieno. Cæsar castra sua munit.*

CÆSAR interim castra munire diligentiùs, præsidia firmare majoribus copiis, vallúmque ab oppido Ruspinâ usque ad mare deducere, & à castris alterum eódem; quò tutiùs ultro citróque [36] commeare, auxiliáque sine periculo sibi succurrere possent: Tela tormentáque ex navibus in castra [37] comportare; remigum partem ex classe, Gallorum

31 *Conscripserat; armaverat, &c.*] Editi: *conscripserat, armaverat, &c.* Quæ interpunctio ambigua est, & sententiam turbat.

32 Deinde *legiones, conscriptæ ex cujusquemodi generis ampliùs XII millibus.*] Vitiosa plerisque visa est hæc lectio. Legi fortasse poterit vel, ex Davisii conjecturâ, [*Dein* duæ *legiones, conscriptæ ex cujusquemodi generis ampliùs XII millibus*;] vel, eodem iterum emendante, [*Dein legiones, conscriptæ ex cujusquemodi generis* militibus, *ampliùs duodecim.*] Vel denique, (quod Lipsio & Cellario placuit, quódque in tribus MSS reperit Joannes Goduinus, quódque immeritò solœcismi insimulavit Davisius;) omissâ voce [*millibus,*] scribi poterit, [*Deinde legiones, conscriptæ ex cujusquemodi generis* (subintellige *hominibus* vel *militibus,*) *ampliùs duodecim.*] Quæri quoque potest, annon etiam hoc modo legi queat; [*Deinde legiones, conscriptæ ex cujusquemodi generis* (subintellige *hominibus,*) *ampliùs XII millia* (scil. *militum*):] Vel etiam, (quod est in Vulgatis,) [*ampliùs XII millibus.*] Dispiciat Lector eruditus.

33 *MDC,*] Codices nonnulli; *DCCC.*

34 *Quater* tanto,] Ita restitui ex duobus MSS. Mirum, Editt. Vett. Scaligerúmque & Editores recentiores omnes edidisse, [*quater* tantis.] Quod prorsus Latinum non est. De *numero* enim, non de *magnitudine* hominum hîc agitur. Nisi fortè subintelligi velint, *copiis*: Quæ est locutio insolens.

35 *His copiis,*] Codices nonnulli, [*his copiis* omnibus.] Et est constructio ἀνακόλουθος, sive Transitio ex uno constructiònis Schemate in aliud. [*Labienus cum equitibus* —— ; *his copiis omnibus — est decertatum.*] Sic infra, *pag.* 415. *lin.* 8. *Rex Juba — non est visum &c.*

36 *Commeare,*] Subaudi, *posset*: Quod inclusum est in sequente, *possent*. Codices Reg. Eliens. & Vossii habent, *commeatus*: Quæ & ipsa ferri possit Lectio.

37 *Comportare*;] *comportare cœpit.* Conjunctum enim hoc, non cum præcedenti *succurrere* & *commeare*, sed cum superiori *deducere.*

Gallorum Rhodiorúmque, epibatarúmque, armare & in castra evocare; utì, si posset, eâdem ratione, quâ adversarii, levis armatura interjecta inter equites suos interponeretur. Sagittariísque ex omnibus navibus, Itureis, Syriis, & cujusque generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias: [38] (Audiebat enim Scipionem post diem tertium ejus diei, quo prœlium factum erat, appropinquare; copias suas cum Labieno & Petreio conjungere; cujus copiæ, legionum VIII & equitum IV millium, esse nunciabantur.) Officinas ferrarias instruere, [39] sagittásque, & tela utì fierent complura, curare; glandes fundere; sudes comparare; litteras in Siciliam nunciósque mittere, ut sibi crates materiémque congererent ad arietes, cujus inopia in Africâ esset; præterea ferrum plumbúmque mitteretur. Et animum etiam advertebat, frumento se in Africâ nisi importatitio uti non posse; priore enim anno, propter adversariorum delectus, quòd stipendiarii aratores milites essent facti, messem non esse factam: Præterea ex omni Africâ frumentum adversarios in pauca oppida & bene munita comportâsse, omnémque regionem Africæ exinanîsse frumento: Oppida præter pauca quæ ipsi suis præsidiis tueri poterant, reliqua dirui atque deleri; & eorum incolas intra sua præsidia coëgisse commigrare: Agros desertos ac vastatos esse.

Ante Chr. XLVI. U. C. Varr. DCCVIII.

§ XX.

Hac necessitate Cæsar coactus, privatos ambiendo & blandè appellando, [40] aliquantulum frumenti numerum in sua præsidia congesserat; & eo parcé utebatur. Opera interim ipse quotidie circumire, & [41] alternas cohortes in statione habere, propter hostium multitudinem. Labienus saucios suos, quorum numerus maximus fuit, jubet in plaustris deligatos Adrumetum deportari. Naves interim Cæsaris onerariæ errabundæ malè vagabantur, incertæ locorum atque castrorum suorum; Quas singulas scaphæ adversariorum complures adortæ, [42] incenderant atque expugnaverant. [43] Hâc re nunciatâ

38 (*Audiebat — nunciabantur.*)] Omnino hæc verba, quod magno Sententiæ detrimento neglexerunt Editores, Parenthesi sunt includenda; ut pessima tollatur ambiguitas; referatúrque id quod sequitur, [*Officinas ferrarias instruere,*] non ad *Scipionem* scilicet, sed ad *Cæsarem*; connexúmque sit, non cum præcedenti *conjungere*, quod est de *Scipione* dictum; sed cum superioribus *armare* & — *evocare*, quæ sunt dicta de *Cæsare*.

39 Sagittásque, — *utì fierent, curare.*] MSS nonnulli & Editt. Vett. *sagittæque*. Quod à Librariis minùs Latinè scientibus mutatum, eruditè adnotavit Davisius. Similis constructio infra, §. 78. *Cives autem Romanos, — ut prodirent, edicit.*

40 Aliquantulum *frumenti numerum*] Cùm illud, [*aliquantulum,*] vix apud bonos Auctores usurpetur adjectivè; aut delenda videtur vox [*numerum,*] aut legendum fortasse ex MS Eliensi, [aliquem tamen *frumenti numerum &c.*

41 Alternas *cohortes*] MSS *alteras*. Lipsius conjicit, *ad ternas*.

42 *Incenderant atque expugnaverant.*] MS. Eliens. *incendebant atque expugnabant*. Quæ æquè commoda Lectio. MS quoque Reg. & Edit. Rom. habent, *expugnabant*.

43 *Hâc re nunciatâ* Cæsari,] Omnino ex MS Reg. & Edit. Rom. reponendum existimo, [*Hâc re nunciatâ*, Cæsar *&c.*] Sic enim semper alibi loqui solent Cæsar & Hirtius.

Ante Chr. XLVI. U. C. Varr. DCCVIII.

ciatâ Cæsari, classes circum insulas portúsque disposuit; quò tutiùs commeatus supportari [44] posset.

§ XXI. *Pompeius filius, Catonis hortatu, bellum parat; sed infeliciter.*

M. Cato interim, qui Uticæ præerat, Cn. Pompeium filium multis verbis assiduéque objurgare non desistebat. "Tuus," inquit, "pater, istuc ætatis quum esset, & animadvertisset Remp. ab audacibus sceleratísque civibus oppressam, bonósque aut interfectos aut exilio multatos patriâ civitatéque carere; gloriâ & animi magnitudine elatus, privatus atque adolescentulus, paterni exercitûs reliquiis collectis, penè oppressam funditus & deletam Italiam, urbémque Romanam, in libertatem vindicavit: Idémque Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam, mirabili celeritate armis recepit. Quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quæ est per gentes clarissima notissimáque, conciliavit; adolescentulúsque atque eques Romanus triumphavit. Atque ille, non ita amplis rebus patris gestis, neque tam excellenti majorum dignitate [45] partâ, neque tantis clientelis nominísque claritate præditus, in Remp. est ingressus. Tu contrà, & patris nobilitate & dignitate, & per te ipse satìs animi magnitudine diligentiâque præditus; nonne eniteris & proficisceris ad paternas clientelas, auxilium tibi Reíque publicæ atque optimo cuique efflagitatum?" His verbis hominis gravissimi incitatus adolescentulus, cum naviculis cujusquemodi generis XXX, inibi paucis rostratis, profectus ab Uticâ est in Mauritaniam; regnúmque Bogudis est ingressus. Expeditóque exercitu; numero servorum, liberorum, II millium; cujus partem inermem, partem armatam habuerat; ad oppidum Ascurum accedere cœpit: In quo oppido præsidium fuit regium. Pompeio adveniente; oppidani, usque eò passi propiùs eum accedere, donec ad ipsas portas ac murum appropinquaret; subitò eruptione factâ, prostratos perterritósque Pompeianos in mare passim navésque compulerunt. Ita re malè gestâ, Cn. Pompeius filius naves inde avertit; neque postea littus attigit; classémque ad insulas Baleares versùs convertit.

§ XXII. *Cæsar frumenti inopiâ laborat.*

SCIPIO interim cum iis copiis, quas paulò antè demonstravimus, Uticæ grandi præsidio relicto, profectus, primùm Adrumeti castra ponit: Deinde, ibi paucos dies commoratus, noctu itinere facto, cum Petreii & Labieni copiis se conjungit; atque unis castris factis, [46] III millia passuum longè considunt. Equitatus interim eorum, circum Cæsaris munitiones vagari; atque eos, qui pabulandi aut aquandi gratiâ extra vallum progressi essent, excipere: Ita omnes adversarios intra munitiones continere. Quâ re Cæsariani gravi annonâ sunt conflictati; ideo quòd nondum neque ab Siciliâ, neque ab

44 *Posset.*] MS Reg. *possent.* Quod idem est.

45 *Partâ*] Vocem hanc suspectam habet *Scaliger:* Sed sine causâ: Ita enim planè loqui solent Cæsar atque Hirtius.

46 *III millia passuum* longè] Hoc est, trium millium passuum intervallo à Cæsare. Vide supra ad pag. 112. lin. 22.

ab Sardiniâ commeatus supportatus erat; neque per anni tempus in mari classes sine periculo vagari poterant; neque ampliùs millia passuum VI terræ Africæ quoquoversùs tenebant; pabulíque inopiâ premebantur. Quâ necessitate coacti, veterani milites equitésque, qui multa terrâ maríque bella confecissent, & periculis inopiâque tali sæpe essent conflictati; algâ à littore collectâ, & aquâ dulci elutâ, [47] & ita jumentis esurientibus datâ, vitam eorum producebant.

Ante Chr. XLVI. U. C. Varr. DCCVIII.

§ XXIII. *Rex Juba, Scipioni auxilio profectus, ad regnum suum contra Bogudem tuendum revocatur.*

Dum hæc ita fierent; [48] rex Juba, cognitis Cæsaris difficultatibus copiarúmque paucitate, non est visum dari spatium convalescendi, augendarúmque ejus opum. Itaque comparatis equitum magnis peditúmque copiis, subsidio suis, egressus è regno, ire contendit. P. Sitius interim & Rex Bogud, conjunctis suis copiis, cognito regis Jubæ egressu, propiùs ejus regnum copias suas admovere: Cirtámque oppidum ejus regni opulentissimum adorti, paucis diebus pugnando capiunt; & præterea duo oppida Getulorum. Quibus quum conditionem ferrent, ut oppido excederent, ídque sibi vacuum transderent; conditionémque repudiâssent; postea ab eis capti interfectíque sunt omnes. Inde progressi, agros oppidáque vexare non desistunt. Quibus rebus cognitis, Juba, quum jam non longè ab Scipione atque ejus ducibus abesset, capit consilium; "satius esse sibi suóque regno subsidio ire, quàm, dum alios adjuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan utrâque re expelleretur." Itaque rursus se recepit, atque auxilia ab Scipione etiam abduxit, sibi suísque rebus timens; elephantísque XXX relictis, suis finibus oppidísque suppetias profectus est.

§ XXIV. *Cæsar, cum hostibus decernere instituens, auxilia undique convocat.*

Cæsar, quum de suo interim adventu dubitatio in provinciâ esset; neque quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum cum copiis in Africam venisse; conscriptis litteris circum provinciam, omnes civitates facit de suo adventu certiores. Interim nobiles homines ex suis oppidis profugere, & in castra Cæsaris devenire, & de adversariorum ejus acerbitate crudelitatéque commemorare cœperunt. Quorum lacrimis querelísque Cæsar commotus; quum [49] antea constitisset in stativis castris; æstate initâ, cunctis copiis auxiliísque accitis, bellum cum adversariis [50] gerere instituit; litteris celeriter

47 *Et ita*] Desunt hæc voces in MSS Reg. & Vossii, & Edit. Rom. Et deesse quidem possunt: Nam, in hujusmodi constructione sæpissime utuntur Cæsar atque Hirtius oratione ἀσυνδέτῳ. Vide supra ad *pag*. 43. *lin*. 24.

48 *Rex Juba, — non est visum*] Cellarius emendat, *Regi Jubæ*. Sed nihil opus. Est enim constructio ἀνακόλουθος; ut rectè annotavit Davisius. Sic suprà, *pag*. 412, *lin*. 8. & 12. [*Labienus, cum equitibus* —; *his copiis omnibus* — *est decertatum*]

49 *Antea* constitisset] MS Reg. & Editt. Vett. [*antea* stare constituisset.] Quod probat Davisius. Et fortè verior est lectio. Quanquam utravis satìs proba.

50 *Gerere instituit*; litteris *celeriter — missis*, —. *Atque ipse &c.*] Editi omnes, [—*gerere instituit*; litterísQUE *celeriter—missis*, —. *Atque ipse* &c.] Quæ (quod mirum Editores omnes fugisse) syntaxis est nulla. Legen-

Ante Chr. XLVI. U. C. Varr. DCCVIII.

celeriter in Siciliam ad Allienum & Rabirium Postumum conscriptis, & per catascopum missis, ut "sine morâ aut ullâ excusatione "hiemis ventorúmque, exercitus sibi quàm celerrimè transportare- "tur. Africam provinciam perire, funditúsque everti à suis ini- "micis. Quod nisi celeriter sociis foret subventum; præter ipsam "Africam terram, nihil, ne tectum quidem, quò se reciperent, "ab illorum scelere insidiísque reliquum futurum." Atque ipse in tantâ erat festinatione & exspectatione, ut, postero die quàm misisset litteras nunciúmque in Siciliam, classem exercitúmque morari deceret; noctes diesque, [51] oculos mentémque ad mare dispositos directósque haberet. Nec mirum: Animadvertebat enim villas exuri, agros vastari, [52] pecus diripi trucidaríque, oppida castelláque dirui deseríque, principésque civitatum aut interfici aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in servitutem abripi: [53] iis se in miseriis suámque fidem implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites interim in opere exercere: castra munire; turres, castella facere; moléque jacere in mare, non intermittere.

§ XXV. *Scipionis, elephantos condocefaciendi ratio.*

SCIPIO interim elephantos hôc modo [54] condocefacere instituit. Duas instruxit acies: Unam funditorum contra elephantos, quæ quasi adversariorum locum obtineret, & contra eorum frontem adversam lapillos minutos mitteret: Deinde in ordinem elephantos constituit; post illos autem aciem suam instruxit; ut, quum ab adversariis lapides mitti cœpissent, & elephanti perterriti se ad suos convertissent, rursus à suâ acie lapidibus missis eos converterent adversùm hostem: Quod ægrè tardéque fiebat: [55] rudes enim elephanti, multorum annorum doctrinâ usúque vetusto vix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur. DUM

Legendum vel, deletâ particulâ [*que*] quemadmodum Nos edidimus; [— *gerere instituit*; litteris *celeriter* — *missis*,—. *Atque ipse &c.*] Vel, deletâ alterâ illâ [*Atque*,] scribendum; [—*gerere instituit*. Litterísque *celeriter* — *missis* —; ipse &c.]

51 *Oculos mentémque*] MS Reg. *mentem oculósque*.

52 *Pecus diripi trucidaríque*,] Davisius, ex MS Eliensi, reponendum existimat; [*pecus diripi*, homines *trucidari*.] Nam infra, non vulgum, sed principes tantùm eorúmque liberos memorari. Ingeniosè quidem: Faventque nonnihil MSS Reg. & Vossii qui pro *trucidaríque*, habent planè, *trucidari*. Veruntamen Glossematis suspicetur quis lectionem illam Eliensem; quia victoris non erat vulgum, sed principes solummodo, interficere. Quanquam utrumque interdum crudeliter factum: Ut utravis lectio ferri queat.

53 *Iis se* in miseriis *suámque fidem implorantibus*,] Codices nonnulli, [*iis se* miseris *suámque &c.*] Quæ Lectio nihilo inferior vulgatâ.

54 *Condocefacere*] MSS plurimi, *conducere*. In quibus legendum, *condocere*.

55 Rudes *enim* — *usúque vetusto vix edocti*, *tamen &c.*] Ita Scaliger & Recentiores. Quomodo & in MS Eliensi repperit Davisius. Codices autem plerique & Editt. Vett. [Audere *enim* —— *usúque vetusto*; *vix edocti tamen &c.*] Vel, *Audere enim* — *usúque vetusto vix edocti*; *tamen &c.*] Sed longè præstat Scaligerana lectio.

Ante Chr. XLVI. U. C. *Varr.* DCCVIII.

§ XXVI. *Una ex Cæsaris navibus ab hoste capitur.*

DUM hæc ad Ruspinam ab utrisque ducibus administrantur; C. Virgilius Prætorius, qui Thapso oppido maritimo præerat, quum animadvertisset naves singulas cum exercitu Cæsaris, incertas locorum atque castrorum suorum, vagari; occasionem nactus, navem quam ibi habuit actuariam, complet militibus & sagittariis. Eidem scaphas de navibus adjungit; ac singulas naves Cæsarianas consectari cœpit. Et, quum plures adortus, pulsus fugatúsque inde discessisset, nec tamen desisteret periclitari; fortè incidit in navem, in quâ erant duo Titi Hispani adolescentes, tribuni legionis V, quorum patrem Cæsar in senatum legerat; & cum his T. Salienus, centurio legionis ejusdem; qui M. Messalam legatum obsederat Messanæ, & seditiosissimâ oratione apud eum est usus; [56] idémque & pecuniam & ornamenta triumphi Cæsaris, retinenda & custodienda curaverat; & ob has caussas timebat sibi. Hic, propter conscientiam peccatorum suorum, persuasit adolescentibus ne repugnarent, seséque Virgilio transderent. Itaque deducti à Virgilio ad Scipionem, custodibus transditi, & post diem III sunt interfecti. Qui quum ducerentur ad necem; petîsse dicitur major Titus à centurionibus, utì se priorem, quàm fratrem, interficerent; ídque ab eis facilè impetrâsse, atque ita esse interfectos.

§ XXVII. *Labienus Leptim oppugnat, frustra.*

TURMÆ interim equitum, [57] quæ pro vallo in stationibus esse solebant, ab utrisque ducibus quotidie minutis prœliis inter se pugnare non intermittunt. Nonnunquam etiam Germani Gallíque Labieniani, cum Cæsaris equitibus, fide datâ, inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatûs Leptim oppidum, cui præerat Saserna cum cohortibus III, oppugnare ac vi irrumpere conabatur; Quod ab defensoribus, propter egregiam munitionem oppidi, & tormentorum multitudinem, facilè & sine periculo defendebatur. Quod ubi ejus facere equitatus sæpius, non intermittebat; & quum fortè antè portam turma densa adstitisset: Scorpione accuratiùs misso, atque eorum decurione percusso, & [58] ad terram defixo; reliqui perterriti, fugâ se in castra recipiunt. Quo facto, postea sunt deterriti oppidum tentare.

§ XXVIII. *Scipio copias suas educit; Cæsar suos in castris tenet.*

SCIPIO interim ferè [59] quotidie non longè ab suis castris passibus CCC instruere aciem, ac, majore diei parte consumptâ, rursus se

Ee

56 *Idémque & pecuniam*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, [*idémque pecuniam.*] Nec quidem quidquam habet Emphasis istud, *et.*

57 *Quæ pro vallo in stationibus esse solebant, ab utrisque ducibus quotidie —inter se pugnare &c.*] Emendat Davisius; [*quæ pro vallo in stationibus esse solebant ab utrisque ducibus, quotidie &c.*] Neque aliter Syntaxin commodam videt. Sed fallitur. Nam in vulgatâ interpunctione, & Syntaxis & Sensus est commodior, [*quæ pro vallo in stationibus esse solebant, ab utrisque ducibus* (subintell. *è castris emissæ*) *quotidie —— inter se pugnare.*] Vel, [*ab utrisque ducibus,*] intelligi potest, *ex utroque exercitu,*] [ex *partibus utriusque Ducis.*]

58 *Ad* terram] Codices nonnulli, [*ad* Decumanam.] Quod ita edidit Scaliger, ut deesse ibi aliquid existimaret.

59 *Quotidie* NON *longè ab suis castris passibus CCC*] Mirum Editorum neminem

Ante Chr. XLVI. U. C. Varr. DCCVIII.

se in castra recipere. Quod quum sæpius fieret; neque ex Cæsaris castris quisquam prodiret, neque propiùs ejus copias accideret: Despectâ patientiâ Cæsaris exercitûsque ejus, universis copiis productis, elephantísque turritis XXX ante aciem instructis, quàm latissimè potuit porrectâ equitum peditúmque multitudine, uno tempore progressus, haud ita longè à Cæsaris castris constitit in campo. Quibus rebus cognitis, Cæsar jubet milites qui extra munitiones processerant, quíque pabulandi aut lignandi aut etiam muniendi gratiâ [60] vallum petierant, quæque ad eandem rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim modestéque sine tumultu aut terrore se recipere, atque in opere consistere: Equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit, ut usque eò locum obtinerent, in quo paullò antè constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perveniret; Quòd si propiùs accederetur, quàm honestissimè se intra munitiones reciperent. Alii quoque equitatui edicit, utì [61] suo quisque loco paratus armatúsque præstò esset. [62] At hæc non ipse per se coràm, quum de vallo perspecularetur, sed, [63] mirabili peritus scientiâ bellandi, in prætorio sedens, per speculatores & nuncios imperabat, quæ fieri volebat. Animadvertebat enim, quamquam magnis essent copiis adversarii freti, tamen sæpe à se fugatis, pulsis, perterritisque, & concessam vitam & ignota peccata: quibus rebus nunquam tanta suppeteret, ex ipsorum inertiâ conscientiâque animi, victoriæ fiducia, ut castra sua adoriri auderent. Præterea ipsius nomen auctoritásque, magnâ ex parte, eorum exercitûs minuebat audaciam. Tum egregiæ munitiones castrorum, & valli fossarúmque altitudo, & extra vallum stili cæci mirabilem in modum consiti, vel sine defensoribus aditum adversariis prohibebant. Scorpionum, catapultarum, cæterorúmque telorum, quæ ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat. Atque hæc, propter exercitûs sui præsentis

neminem advertisse, ne Latinè quidem hoc dictum. Equidem nullus dubito, quin ex Librariorum imperitiâ fluxerit illud [*non*;] omninóque legendum, [—— *quotidie longè ab suis castris passibus CCC &c.*] Quæ est locutio Cæsari atque Hirtio valdè familiaris. Vide supra ad *pag.* 112, *lin.* 22. & *infra ad* §. 69. ubi similem errârunt Librarii errorem.

60 Vallum *petierant*,] MSS Reg. Eliens. & Ursini, [vallem *petierant.*] Si conjecturis indulgendum, rescriberem equidem, [*vallum* EXIERANT.] Exibant enim, *pabulandi, lignandi, aut etiam* muniendi *gratiâ*. Quippe & Extra *vallum, stili cæci* — *aditum adversariis prohibebant*; mox *lin.* 26. Et *valli ipsius* pars etiam *Externa*, erat *firmanda*. De Latinitate; sic alibi locutus est Cæsar, [*Munitiones nostras egressi,*] *pag.* 324. *lin.* 5.

61 *Suo quisque loco*] Sic MS Reg. paullò elegantiori verborum ordine. Al. *quisque suo loco*.

62 At *hæc*] MS Vossii, meliùs; [Ac *hæc &c.*]

93 *Mirabili* peritus *scientiâ bellandi,*] Glandorpius & Lipsius vocem [*peritus*] ejiciunt. Imperitè admodùm: Ut eruditè ostendit Davisius. Quódque hic reponit, *penitus*; ille, *præditus*: utrumque multò minùs est elegans.

sentis paucitatem & tirocinium præparaverat; non, hostium vi & metu commotus, patientem se timidúmque hostium opinioni præbebat. Neque idcirco copias, (quamquam erant paucæ, tironúmque,) non educebat in aciem, quòd victoriæ suorum diffideret; sed referre arbitrabatur, cujusmodi victoria esset futura. Turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tantísque exercitibus devictis, tot clam claris victoriis partis; ab reliquis copiis adversariorum suorum ex fugâ collectis, se cruentam adeptum existimari victoriam. Itaque constituerat gloriam exsultationémque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in secundo commeatu occurrisset.

Ante Chr. XLVI. U. C. Varr. DCCVIII.

§ XXIX. *Numidæ Getulique complures ad Cæsarem transeunt.*

SCIPIO interim paullisper, ut antè dixi, in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Cæsarem videretur; paullatim reducit suas copias in castra, &, concione advocatâ, de terrore suo desperationéque exercitûs Cæsaris verba facit; &, cohortatus suos, victoriam propriam se eis brevi daturum pollicetur. Cæsar jubet milites rursus ad opus redire; &, per caussam munitionum, tirones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidæ Getulíque diffugere quotidie ex castris Scipionis; &, partim in regnum se conferre; partim, quòd ipsi majorésque eorum beneficio C. Marii usi fuissent, Cæsarémque ejus affinem esse audiebant, in ejus castra perfugere catervatim non intermittunt. Quorum ex numero [64] electos homines, illustriores Getulos, litteris ad suos cives datis, [65] cohortatus ut " manu factâ se suósque defenderent, & ne suis inimicis adver- " sariísque dicto audientes essent," mittit.

§ XXX. *Acilla oppidum, à Cæsare præsidium petit; statimque a hoste obsidetur.*

DUM hæc ad Ruspinam fiunt; legati ex Acillâ civitate liberâ, [66] etiam undique, ad Cæsarem veniunt; " seque paratos, quæcum- " que imperasset, & libenti animo facturos" pollicentur: " Tan- " tùm orare & petere ab eo, ut sibi præsidium daret, quò tutiùs id " & sine periculo facere possent: Se & frumentum, & quæcum- " que res eis suppeteret, communis salutis gratiâ subministraturos." Quibus rebus facilè à Cæsare impetratis, præsidióque dato; C. Messium, ædilitiâ functum potestate, Acillam jubet proficisci. Quibus rebus cognitis; Considius Longus, qui Adrumeti cum II legionibus & equitibus DCC præerat, celeriter, ibi parte præsidii relictâ, cum VIII cohortibus Acillam ire contendit. Messius, celeriùs itinere confecto, prior Acillam cum cohortibus pervenit. Considius interim, quum ad urbem cum copiis accessisset, & animadvertisset præsidium

64 *Electos homines,*] Sic MS Reg. & Edit. Rom. Elegantiùs, ut videtur, quàm quod Scaliger & Recentiores ediderunt; [*electis hominibus.*]

65 *Cohortatus*] Quanquam non mala hæc Lectio; tamen meliùs hoc in loco convenire videtur, *cohortatum*. Sed Codices desidero.

66 Etiam *undique,*] Codex Ursini, [& jam *undique:*] Quod placet Davisio. Rubenius, ex conjecturâ, (quoniam præcessarat, *civitate liberâ*;) legit, [& *immuni*:] Quod probat Cellarius. Sic enim supra, *pag.* 406, *lin.* 34. [*liberam civitatem* & immunem &c.]

Ante Chr. XLVI. U. C. Varr. DCCVIII.

Cæsaris ibi esse; non ausus periculo suo rem facere, nullâ re gestâ pro multitudine hominum, rursus Adrumetum se recipit. Deinde paucis pòst diebus, equestribus copiis à Labieno adductis, rursus Acillanos castris positis obsidere cœpit.

§ XXXI. *Cæsar navibus auxilia frumentúmque accipit.*

PER id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis antè diebus missum à Cæsare cum classe demonstravimus, Cercinnam pervenit. Cujus adventu, C. Decimius [67] quæstorius, qui ibi cum grandi familiæ suæ præsidio præerat commeatui, parvulum navigium nactus conscendit, ac se fugæ commendat. Sallustius interim prætor à Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti invento, naves onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet, atque in castra ad Cæsarem mittit. Alienus interim proconsul, à Lilybæo in naves onerarias imponit legiones XIII & XIV, & equites Gallos DCCC, funditorum sagittariorúmque mille; ac secundum commeatum in Africam mittit ad Cæsarem: Quæ naves, ventum secundum nactæ, IV die in portum ad Ruspinam, ubi Cæsar habuerit, incolumes pervenerunt. Ita Cæsar duplici lætitiâ ac voluptate uno tempore auctus, frumento auxiliisque; tandem, [68] suis exhilaratis, annonâque levatâ, sollicitudinem deponit; legiones equitésque ex navibus egressos, jubet ex languore nauseâque reficere; dimissos in castella munitionésque disponit.

§ XXXII. *Getuli complures, à Scipione ad speculandum missi, transeunt ad Cæsarem.*

QUIBUS rebus Scipio, [69] quique cum eo essent comites, mirari & requirere. C. Cæsarem, qui ultro consuêsset bellum inferre ac lacessere prœlio, subitò commutatum non sine magno consilio suspicabantur. Itaque ex ejus patientiâ in magnum timorem conjecti; ex Getulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis præmiis pollicitationibúsque propositis, pro perfugis speculandi gratiâ in Cæsaris castra mittunt: Qui, simul ad eum sunt deducti, petierunt ut sibi liceret sine periculo verba proloqui. Potestate factâ: "Sæpenumero," inquiunt, "Imperator, complures "Getuli, qui sumus clientes C. Marii; & propemodum omnes cives Romani, qui sunt in legione IV & VI; ad te voluimus, in "tuáque præsidia confugere: Sed custodiis equitum Numidarum, "quò id sine periculo minùs faceremus, impediebamur. Nunc "datâ facultate, pro speculatoribus missi à Scipione, ad te cupidissimè venimus; ut perspiceremus, num quæ fossæ aut insidiæ "ele-

67 *Quæstorius*] MSS Reg. & Vossii, & Edit. Rom. [*quæstorius vir.*]

68 *Suis exhilaratis*, annonâque *levatâ*, sollicitudinem *deponit*; *legiones equitésque &c.*] Ita ex MS. Eliensi, unicâ solùm mutatâ literulâ, (scriptum enim fuerat *arnonæque*,) optimè restituit Davisius. Scaliger & Recentiores ediderant; [*suis exhilaratis*, annonæque *levatâ* sollicitudine, *deponit legiones*; *equitésque &c.*] In aliis MSS. & Editt. Vett. fuerat, [*suis exhilaratis* animo, atque *levatâ*, sollicitudine, *deponit legiones*; *equitésque &c.*

69 *Quique cum eo essent* comites, mirari *&c.*] Sic Scaliger & Recentiores. Editt. Vett. [*quique cum eo essent*, commirari *&c.*] Quæ lectio nihilo videtur inferior.

Ante Chr. XLVI. U.C. Varr. DCCVIII.

" elephantis ante castra portásque valli essent factæ; simúlque consilia vestra contra easdem bestias, comparationémque pugnæ cognosceremus, atque ei renunciaremus." Qui collaudati à Cæsare, stipendioque donati, ad reliquos perfugas deducuntur. Quorum orationem celeritet veritas comprobavit: Namque postero die ex legionibus iis, quas Getuli nominaverunt, milites legionarii complures à Scipione in castra Cæsaris perfugerunt.

§ XXXIII. *Cato auxilia mittit Scipioni; Tisdra oppidum à Cæsare præsidium petit.*

DUM hæc ad Ruspinam geruntur; M. Cato, qui Uticæ præerat, delectus quotidie libertinorum, Afrorum, servorum denique & cujusquemodi generis hominum, qui modò per ætatem arma ferre [70] poterant, habere atque sub manum Scipionis in castra submittere, non intermittit. Legati interim ex oppido [71] Tisdræ, [72] in quo tritici [73] modiûm millia CCC comportata fuerant à negotiatoribus Italicis aratoribúsque, ad Cæsarem venere; quantáque copia frumenti apud se sit, docent; simúlque orant ut sibi præsidium mittat, quò faciliùs & frumentum & copiæ suæ conserventur. Quibus Cæsar in præsentia gratias agit, præsidiumque brevi tempore se missurum dixit; cohortatúsque, ad suos cives jubet proficisci. P. Sitius interim cum copiis, Numidiæ fines ingressus; [74] castello [75] in monte loco munito locato, [76] in quod Juba belli gerendi gratiâ & frumentum & res cæteras quæ ad bellum usui solent esse, comportaverat, vi expugnando est potitus.

§ XXXIV. *Cæsar subitò castra sua movet, & communit; hostéjque, ad opera sua impedienda egressos, magnâ cum clade repellit.*

CÆSAR, postquam legionibus veteranis II, equitatu, levique armaturâ, copias suas ex secundo commeatu auxerat; naves VI onerarias statim jubet Lilybæum, ad reliquum exercitum transportandum, proficisci: Ipse VI Kal. Febr. circiter vigiliâ primâ imperat, speculatores apparitoréfque omnes ut sibi præstò essent. Itaque, [illegible] omnibus [illegible]

E e 3

[70] *Poterant,*] MS Reg. *possent.*

[71] *Tisdræ,*] Ita ex MSS. reposuit Davisius. Atque alibi sic loqui solet Hirtius. Al. *Tisdro:* vel potius, [illegible]

[72] *In quo — comportata fuerant*] Hoc est; *in quo* reposita erant — quæ *comportata fuerant.* Vide quæ supra de hujusmodi constructione, ad *pag.* 76, *lin.* 21. Malè enim Codoinus & Cellarius legunt, [*in* quod [illegible]

[73] *Modiûm millia CCC.*] MSS. & Editt. Vett. [modia *millia CCC.*] Quod Latinum non est: (*millia* enim non potest esse adjectivum.) Nisi fortè subintelligatur, *ad,* (viz.) [*Modia* ad *millia CCC.*] Quomodo nonnunquam loqui videntur boni Auctores.

74 *Castello — munito*] MS Eliens. *castellum — munitum.* Quod probat Davisius; & allatis etiam istiusmodi constructionis exemplis, eruditè tuetur. Vulgata tamen lectio quod moveatur, nihil est.

75 *In monte loco munito*] Sic restitui ex MS Regio. MSS. alii & Editt. Vett. habent corruptè; [*in* montes *loco munito.*] Unde reposuit Scaliger & Recentiores, [*in* montis *loco munito.*] Sed elegantior est Lectio ea, quam ex MS Regio reposui.

79 *In quod Juba — comportaverat,*] MS Reg. [*in* quo *Juba — comportaverat.*] Quæ verior est Lectio. Sic enim supra, *lin.* 13. [*in* quo — *comportata fuerant.*] Vide quæ ad istum locum, & superiùs ad *pag.* 76, *lin.* 21, annotavi.

Ante Chr. XLVI. U. C. *Varr.* DCCVIII.

omnibus insciis, neque suspicantibus, vigiliâ tertiâ jubet omnes legiones ex castris educi, atque se consequi ad oppidum Ruspinam versùs, in quo ipse præsidium habuit, & quod primum ad amicitiam ejus accessit: Inde parvulam proclivitatem digressus, sinistrâ parte campi, [77] propter mare legiones ducit. Hîc campus mirabili planitie patet millia passuum XV; quem jugum [78] ingens à mari ortum, neque ita præaltum, velut theatri efficit speciem. In hôc jugo colles sunt excelsi pauci; in quibus singulæ turres, speculæque singulæ perveteres, erant collocatæ: [79] Quarum apud ultimam, præsidium & statio fuit Scipionis.

§ XXXV. [80] POSTQUAM Cæsar ac jugum, de quo docui, adscendit; atque in unumquemque collem turres castelláque facere cœpit; atque ea minùs semihorâ [81] effecit; & postquam non ita longè ab ultimo colle turrique fuit, quæ proxima fuit castris adversariorum; in quâ docui esse præsidium stationémque Numidarum: Paullisper commoratus, perspectâque naturâ loci, equitatu in statione disposito, legionibus opus attribuit; brachiúmque medio jugo, ab eo loco ad quem pervenerat, usque ad eum unde egressus erat, jubet dirigi ac muniri.

77 Propter *mare*] Editt. Vett. [prope *mare*.] Quod glossema esse, rectè annotavit Davisius.

78 *Ingens*] In longitudinem.

79 Quarum *apud* ultimam, *præsidium &c.*] MS Reg. & Edit Rom. [*apud* quos, ultimum *præsidium &c.*] Sed vera est vulgata Lectio. Sic enim jam infra, *lin.* 13. [*ab* ultimo *colle turrique, — quæ proxima fuit castris adversariorum.*]

80 *Postquam — adscendit*; atque *in unumquemque collem turres — facere cœpit*; *&c.*] Adnotat Davisius, vocem [*atque*] hoc in loco non esse particulam copulantem, sed idem sonare ac [*statim*;] antiquè videlicet, ac more quodam Poëtico. Sed perperam admodum hoc finxit; in Auctore tam perspicuo, quàm est Hirtius. Cùm enim ea vox in MS Vossii desit; facilè fieri potuit, ut Librariorum incuriâ huc ex lineâ sequente irrepserit; atque adeò, illâ deletâ, legi debeat, [*Postquam — adscendit*; *in unumquemque collem turres — facere cœpit*; *&c.*] Multò hoc melius, quàm quod conjecit Goduinus; nempe interstinguendum isto modo: [*Postquam ad jugum ——adscendit atque in unumquemque collem*; *turres—facere cœpit*; *&c.*] Multóque utrumvis melius, quàm quod commentus est Davisius. Verùm, ut quod res est dicam, nullâ omnino hîc opus est medelâ. Nam & vox illa [*atque*] satis est sana, & usitato etiam significatu suo particula est copulans, sententiámque (ne interpunctione quidem mutatâ) perspicuam efficit. Etenim, (quod viros hosce doctos fugerat,) periodi ἀπόδοσις non hoc in loco inchoatur; sed, προτάσει continuatâ usque ad vocem [*Numidarum,*] incipit ἀπόδοσις demum à vocibus [*Paullisper commoratus.*] Hoc modo. [*Postquam Cæsar ad jugum — adscendit*; *atque* (postquam) *— turres castelláque facere cœpit*; *atque* (postquam) *ea — effecit*; (sic enim ex omnibus MSS legendum; non, *efficit*;) *& postquam —— stationémque Numidarum:* (tum) *paullisper commoratus &c.*] Nihil evidentius.

81 *Effecit*; Ita consentientibus MSS omnibus & Editt. vett. restitui. Editores nuperi reposuerant, *efficit*; quia Syntaxin totius periodi non intelligerent scilicet.

munĭri. Quod postquam Scipio Labienúsque animadverterunt; equitatu omni ex castris educto, aciéque equestri instructâ, à suis munitionibus circiter passus mille progrediuntur; pedestrémque copiam in secundâ acie, minùs passus CD à castris suis, constituunt. Ante Chr. XLVI. U. C. Varr. DCCVIII.

§ XXXVI. CÆSAR in opere milites adhortari, neque adversariorum copiis moveri. Jam quum non ampliùs passuum MD inter hostium aciem suásque munitiones esse animadvertisset; intellexissétque ad impediendos milites suos, & ab opere depellendos, hostem propiùs accedere; necesséque haberet legiones à munitionibus deducere: Imperat turmæ Hispanorum, ut ad proximum collem properè accurrerent, præsidiúmque inde deturbarent, locúmque caperent; eodémque jubet levis armaturæ paucos consequi subsidio. Qui missi celeriter, Numidas adorti, partim vivos capiunt, nonnullos equites fugientes convulneraverunt; locóque sunt potiti. Postquam id Labienus animadvertit; quò celeriùs iis auxilium ferret, ex acie instructâ equitatûs sui prope totum dextrum cornu avertit, atque suis fugientibus suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar conspexit, Labienum ab suis copiis [82] longiùs jam abscessisse; equitatûs sui alam sinistram ad intercludendos hostes immisit.

§ XXXVII. ERAT in eo campo, ubi ea res gerebatur, villa permagna, IV turribus extructa, quæ Labieni prospectum impediebat, ne posset animadvertere ab equitatu Cæsaris se intercludi. Itaque non priùs vidit turmas Julianas, quàm suos cædi à tergo sensit: Ex quâ re subitò in terrorem converso equitatu Numidarum, rectà in castra fugere contendit. Galli Germaníque qui restiterant, ex superiore loco & post tergum circumventi, fortitérque resistentes, conciduntur universi. Quod ubi legiones Scipionis, quæ pro castris erant instructæ, animadverterunt; metu ac terrore obcæcatæ, omnibus portis in sua castra fugere cœperunt. Postea, Scipione ejúsque copiis campo collibúsque exturbatis, atque in castra compulsis; quum receptui Cæsar cani jussisset, equitatúmque omnem intra suas munitiones recepisset; campo purgato, animadvertit mirifica corpora Gallorum Germanorúmque, qui partim ejus auctoritatem erant ex Galliâ secuti, partim pretio pollicitionibúsque adducti ad eum se contulerant; nonnulli, qui, ex Curionis prælio capti conservatíque, parem gratiam in fide partiendâ præstare voluerant: Horum corpora, mirificâ specie amplitudinéque, cæsa toto campo, ac prostata diversè jacebant.

XXXVIII. *Quo facto, Cæsar copias suas educit; hostes se in castris tenent.* HIS rebus gestis, postero die Cæsar ex omnibus præsidiis cohortes [83] deducit, atque omnes suas copias in campo instruxit: Scipio,

82 *Longiùs* jam *abscessisse*;] Vocem [*jam*] à Scaligero & Recentioribus omissam, rectè ex MSS. & Editt. Vett. restituit Davisius.

83 *Deducit,*] MS Eliens. *educit.* MSS. Reg. & Vossii; *eduxit.* Edit. Rom. *deduxit.* Quarum duarum posteriorum lectionum alteram recipiendam existimo; propter sequentem, *instruxit.*

Ante Chr. XLVI. U. C. Varr. DCCVIII. pio, suis malè acceptis, occisis, vulneratísque, intra suas continere se munitiones cœpit. Cæsar, instructâ acie, secundùm infimas jugi radices propiùs munitiones leniter accessit. Jámque minus mille passuum ab oppido Uzitâ, quod Scipio tenebat, aberant legiones Julianæ; quum Scipio, veritus ne oppidum amitteret, unde aquari reliquísque rebus sublevari ejus exercitus consueverat; eductis omnibus copiis, quadruplici acie instructâ, ex instituto suo primâ equestri turmatim directâ, elephantísque turritis interpositis armatísque, suppetias ire contendit. [84] Quod ubi Cæsar animadvertit; arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum, ad se certo animo venire: In eo loco, [85] quo paullo antè commemoravi, ante oppidum constitit; suámque aciem mediam eo oppido texit; Dextrum sinistrúmque cornu, ubi elephanti erant, in conspectu patenti adversariorum constituit.

§ XXXIX. QUUM jam propè solis occasum Cæsar exspectavisset; neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propiùs se animadvertisset; locóque magìs se defendere, si res coëgisset, quàm in campo comminus consistere audere: Non est visa ratio propiùs accedendi eo die ad oppidum; quoniam ibi præsidium grande Numidarum esse cognoverat, hostésque mediam aciem suam oppido texisse; sibíque difficile factu esse intellexit, simul & oppidum uno tempore oppugnare, & in acie in cornu dextro ac sinistro ex iniquiore loco pugnare; præsertim, quum milites à manè diei jejuni sub armis stetissent defatigati. Itaque reductis suis copiis in castra, postero die propiùs eorum aciem instituit exporrigere munitiones.

INTE-

84 *Quod ubi Cæsar animadvertit; arbitratus — venire: In eo loco — constitit;*] Mirè hìc dormitârunt Editores, qui non animadverterunt aut mendum aliquod subesse, aut nimiam saltem & vix ferendam ambiguitatem; cùm illud [*constitit*, & quæ sequuntur,] ex Syntaxi videatur referri ad *Cæsarem*; sensu autem postulante, necessariò sit de *Scipione* intelligendum. MS Eliensis, pro [*arbitratus*,] habet [*arbitrabatur*.] Unde ex conjecturâ rescribi poterit, [*Quod ubi Cæsar animadvertit*, arbitrabatur *Scipionem — venire*; At ille *in eo loco — constitit*.] Vel fortè aliquid, ante voces istas [*in eo loco*] deest. Vel, utcunque sit; sive desit aliquid, sive non; manifestò de *Scipione*, non de *Cæsare* dictum, intelligendum est illud, *in eo loco — constitit*; &c.]

85 Quo *paullo antè commemoravi*.] Codices nonnulli, [quem *paullo antè* &c.] Sed elegantior est vulgata Lectio. Cujus Syntaxeos ratio ea est, ut vel dicatur, *eo loco constitit*, *quo* in loco eum copias suas eduxisse *paullo antè commemoravi*; vel, *eo loco constitit*, de *quo paullo antè commemoravi*; (quemadmodum jam supra, *pag*. 421, *lin*. 11, [*ad jugum*, de *quo docui*]); vel denique ut sit *Hellenismus*, sive Syntaxis Græcis usitata, quo pronomen eodem casu efferri solet, ac nomen antecedens: Quod tamen fieri solitum duntaxat in *verbis usûs frequentioris*, iísque ferè aut primæ aut secundæ personæ; quæque ibi loci deponentium seu intransitivorum naturam habent. Vide illustrissimi, & acri judicio quicquid ubique est Criticorum longè exuperantis, RICHARDI BENTLEII Emendationes ad *Ciceronis* Disputationes Tusculanas à *Davisio* editas, *pag*. 80.

INTERIM Considius, qui Acillam & VIII cohortes stipendiarias Numidis Getulísque obsidebat, [86] ubi C. Messius cohortibus praeerat; diu multúmque expertus, magnísque operibus saepe admotis, & iis ab oppidanis incensis, quum proficeret nihil; subito nuncio de equestri proelio allato commotus; frumento, cujus in castris copiam habuerat, incenso; vino, oleo, caeterísque rebus, quae ad victum parari solent, corruptis; Acillam, quam obsidebat, deseruit: Atque, itinere per regnum Jubae facto, copias cum Scipione partitus Adrumetum se [87] recepit.

Ante Chr. XLVI. U. C. Varr. DCCVIII.

§ XL. *Acilla obsidione liberatur.*

INTEREA ex secundo commeatu, quem à Siciliâ miserat Allienus, navis una, in quâ fuerat Q. Cominius & L. Ticida eques Romanus, ab residuâ classe quum erravisset, delatáque esset vento ad Thapsum; à Virgilio scaphis naviculísque actuariis excepta est, & ad Scipionem deducta. Item altera navis triremis ex eâdem classe errabunda, ac tempestate ad Ægimurum delata, à classe Vari & M. Octavii est capta; in quà milites veterani cum uno centurione, & nonnulli tirones fuerunt: Quos Varus asservatos sine contumeliâ, deducendos curavit ad Scipionem. Qui postquam ad eum pervenerunt, & ante suggestum ejus constiterunt; "Non vestrâ," inquit, "sponte vos certò scio, sed illius scelerati vestri imperatoris "impulsu & imperio coactos, cives & optimum quemque nefariè "consectari. Quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem; "si, id quod facere debetis, Rempublicam cum optimo quôque "defenditis, certum est vobis vitam & pecuniam donare. Quapropter, quid sentiatis, proloquimini." Hâc habitâ oratione Scipio, quum existimâsset pro suo beneficio sine dubio ab iis gratias sibi actum iri, potestatem iis dicendi fecit. Ex eis Centurio legionis XIV; "Pro tuo," inquit, "summo beneficio, Scipio, tibi "gratias ago, (non enim Imperatorem te appello,) quòd mihi vitam "incolumitatémque belli jure capto pollicaeris: & forsan isto uterer "beneficio, si non ei summum scelus adjungeretur. Egone contra "Caesarem imperatorem meum, apud quem ordinem duxi; ejúsque exercitum, pro cujus dignitate victoriâque ampliùs [88] XXXVI "[89] annos depugnavi; adversus armatúsque consistam? Neque "ego istud facturus sum; & te magnoperè, ut de negotio desistas, "adhortor. Contra cujus enim copias contendas, si minùs antea "expertus

§ XLI. *Centurionis Caesareani, à Scipione capti, mira fortitudo; & Scipionis crudelitas.*

86 *Ubi C. Messius cohortibus praeerat;*] MS Reg. & Editt. Vett. [*ubi C. Messius,* qui *cohortibus praeerat.*] Quòd cùm sententiam turbet prorsus; nec tamen fortè illud [qui] planè ex nihilo esse videatur; conjecerim equidem legendum, [*ubi C. Messius* cum *cohortibus praeerat.*] Quanquam venustior est Lectio vulgata.

87 *Recepit.*] Ita restituit Davisius ex MS Eliensi, (quocum faciunt MSS Reg. & Vossii,) & Editt. Vett. postulante etiam Temporum ratione. Vulgg. *recipit.*

88 *XXXVI*] MSS Reg. & Victorinus; *XVI.*

89 *Annos*] Ita ex MS Eliensi rectè restituit Davisius. Al. *annis.*

Ante Chr. XLVI. U. C. *Varr.* DCCVIII.

"expertus es, licet nunc cognoſcas. Elige ex tuis cohortem "unam, quam putas eſſe firmiſſimam; & conſtitue contra me: "Ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tuâ tenes po- "teſtate, non amplius x ſumam: Tunc ex virtute noſtrâ intelli- "ges, quid ex tuis copiis ſperare debeas." Poſtquam hæc centurio præſenti animo adversùs opinionem ejus eſt locutus; irâ percitus Scipiò, atque animi dolore incenſus, annuit centurionibus quid fieri vellet: Atque ante pedes centurionem interficit; reliquóſque veteranos à tironibus jubet ſecerni. "Abducite," inquit, "iſtos nefario "ſcelere contaminatos, & cæde civium ſaginatos." Sic extra vallum deducti ſunt, & cruciabiliter interfecti. Tirones autem jubet inter legiones diſpertiri; & Cominium cum Ticidâ in conſpectum ſuum prohibet adduci. Quâ ex re Cæſar commotus; eos, quos in ſtationibus cum longis navibus apud Thapſum coſtodiæ cauſsâ in ſalo eſſe juſſerat, ut ſuis onerariis longíſque navibus præſidio eſſent; ob negligentiam, ignominiæ cauſsâ, dimittendos ab exercitu, graviſſimúmque in eos edictum proponendum curavit.

§ XLII. *Magnum incommodum ex ſubito nimbo acceptum.*

PER id tempus fere Cæſaris exercitui res accidit incredibilis auditu. Namque, [90] Virgiliarum ſigno confecto, circiter vigiliâ ſecundâ noctis, nimbus cum ſaxeâ grandine ſubitò eſt exortus ingens. Ad hoc autem incommodum acceſſerat, quòd Cæſar non, more ſuperiorum imperatorum, in hibernis exercitum continebat; ſed [91] in tertio quartóque die procedendo, propiúſque hoſtem accedendo, caſtra communiebat: Operéque faciendo, milites ſe circumſpiciendi non habebant facultatem. Præterea ita ex Siciliâ exercitum tranſportaverat, ut, præter ipſum militem & arma, neque vas neque mancipium neque ullam rem, quæ uſu militi eſſe conſuevit, in naves imponi pateretur: [92] In Africâ autem, non modò ſibi quidquam

90 Virgiliarum *ſigno confecto, circiter vigiliâ ſecundâ noctis, &c.*] Codices nonnulli, *Vigiliarum*; Quod ſtrenuè propugnat Goduinus: Sed perperam admodum. Mirum autem, etiam Viros doctiores hîc hæſitare. Nam & Cellarius: Virgiliarum *occaſum,* inquit, *qualem? Videntur enim hæc menſe Februario accidiſſe, quo Pleiadum nec coſmicus, nec acronychus, neque heliacus occaſus datur.* Oblitus erat nimirum Vir doctiſſimus verborum ſequentium; *circiter vigiliâ ſecundâ noctis.* Etenim menſe *Februario,* quum Sol in Signo *Piſcium* verſatur; *Pleiades,* quæ ſunt in ſigno *Tauri,* non poſſunt non occidere circiter *vigiliâ ſecundâ noctis.* Cæterùm ſi hæc verba, [*Virgiliarum ſigno confecto,*] omnino de *Anni* tempeſtate ſunt intelligenda; tum, cum Cellario, dicendum eſt accidiſſe hæc ineunte *Martio,* quod tempus propiùs abeſt ab heliaco *Pleiadum* occaſu: ideóque ſubjeciſſe Hirtium, [*Per id tempus* Ferè *&c.*]

91 *In tertio* quartóque] Emendat Ciacconius, ex conjecturâ; [*in tertio* aut quarto quôque *die.*] Daviſius, ex Editt. Vett. (quibuſcum facit MS Regius;) [*in tertio* quartóve *die.*] Fortè, [*in tertio* quartóve quòque *die.*]

92 *In* Africâ] Ita rectè edidit Goduinus ex MS Thuani. Quocum conſentiunt MSS Reg. Elienſ. & Voſſii. Sententiáque ipſa poſtulat. Op-

quam non acquisierant aut paraverant; sed etiam, propter annonæ caritatem, antè [93] parata consumpserant. Quibus rebus attenuati, oppido perquam pauci sub pellibus acquiescebant: Reliqui, ex vestimentis tentoriolis factis, atque [94] arundinibus scopísque contextis, [95] permanebant. Itaque, subito imbre grandineque consecutâ, [96] gravati pondere, tenebris aquâque omnes subruti disjectíque, nocte intempestâ, ignibus exstinctis, rebúsque ad victum pertinentibus omnibus corruptis, per castra passim vagabantur, scutísque capita contegebant. Eâdem nocte, v legionis pilorum cacumina suâ sponte arserunt.

Ante Chr. XLVI. U. C. Varr. DCCVIII.

§ XLIII. *Rex Juba, magnis cum copiis, Scipioni auxilio venit.*

REX interim Juba de equestri prœlio Scipionis certior factus, evocatúsque ab eodem litteris: Præfecto Saburâ, cum parte exercitûs, contra Sitium relicto; [97] ut, quum ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis à terrore Cæsaris liberaretur; cum III legionibus, equitibúsque frenatis DCCC, Numidis sine frenis, peditibúsque [98] levis armaturæ grandi numero, elephantísque XXX, egressus è regno, ad Scipionem est profectus. Postquam ad eum pervenit; castris regiis seorsum positis, cum eis copiis quas commemoravi, haud ità longè ab Scipione consedit. (Erat in castris Cæsaris superiori tempore magnus terror; &, exspectatione copiarum regiarum, exercitus

Opponitur enim præcedenti, *ex Siciliâ* &c. Ut mirum sit Scaligerum & Recentiores edidisse, [*in Africam*;] Multóque adhuc magis mirum, Davisium corruptam istam Lectionem propugnare. Quod enim ait constare hanc præpositionem, etiam cùm *quietem* notet, *Accusativo* junctam reperiri; in eo Grammaticis credens, valde fallitur. Etenim quæ afferunt Grammatici istiusmodi constructionis ex bonis Auctoribus exempla, ea loca omnia minùs rectè sunt ab iis intellecta. Quod refert Curtius, *Darium quinto die in* Ciliciam *fore*; non utique *quies* est, sed *motus*: Ostendit enim eum non *in Ciliciâ* esse, sed quinto demum die *eò perventurum*. Quod dixit Cæsar, *in potestatem habere*; in eo subintelligitur, *redactum*, vel *traditum*, vel *susceptum*, &c. Et similiter in cæteris. De contrariâ constructione, ubi eadem præpositio, cum *ablativo*, *Motum* significare dicitur; vide supra ad *pag.* 76, *lin.* 21.

93 *Parata*] MSS Reg. & Eliens. *parta*.

94 *Arundinibus scopísque*] Ita edidit Scaliger. Sed variant Libri. Al. [*arundinum copiis*.] Al. *arundinibus coriisque*.] Lipsius, ex conjecturâ, [*storeísque*.]

95 *Permanebant*.] MSS nonnulli; *protegebantur*.

96 *Gravati pondere,—omnes subruti disjectíque*,] Codices nonnulli, [*gravata* (scil *tentoriola*) *pondere,—omnia subruta disjectáque*.] Quæ si vera Lectio sit; tum deerit aliquid, quò referatur id quod sequitur, [—*per castra passim vagabantur*.]

97 *Ut*, quum —— *liberaretur*;] Locus in MSS valde corruptus. Editt. Vett. habent, [*ut* secum &c.] Quæ sententia est nulla. Scaliger edidit; [*ut* si, quum &c.] Quod itidem intelligi nequit. Goduinus & Cellarius meliùs: [*ut* sic, quum &c.] Davisius aliíque, [*ut*, quum &c.]

98 Levis *armaturæ*] Ita optimè restituit Davisius ex MS Eliens. Al. omnes; [ejus *armaturæ*.] Sed & infra de *Scipionis* exercitu, *pag.* 429, *lin.* 6. *levique armaturâ*.

Ante Chr. XLVI. U. C. Varr. DCCVIII.

exercitus ejus [99] magis suspensiore animo ante adventum Jubæ commovebatur. Postquam verò castra castris contulit; despectis ejus copiis, omnem terrorem deponit. Ita, quam antea absens habuerat auctoritatem, eam omnem præsens dimiserat.) Quo facto, [1] facile fuit intellectu, Scipioni additum animum fiduciámque regis adventu. Nam postero die universas suas regísque copias cum elephantis LX productas in aciem, quàm speciosissimè potuit, instruxit; ac paullò longiùs progressus à suis munitionibus, haud ita diu commoratus se recepit in castra.

§ XLIV. *Cæsar, dejecto Labieni præsidio, collem occupat.*

CÆSAR, postquam animadvertit Scipioni auxilia ferè, quæ exspectâsset, omnia convenisse; neque moram pugnandi ullam fore: Per jugum summum, cum copiis progredi cœpit; & brachia protinus ducere, & castella munire, propiúsque Scipionem capiendo loca excelsa occupare contendit. Adversarii, magnitudine copiarum confisi, proximum collem occupaverunt; atque ita longiùs [2] sibi progrediendi eripuerunt facultatem. [3] Ejusdem collis occupandi gratiâ, Labienus consilium ceperat; &, quo propiore loco fuerat, eò celeriùs occurrerat. Erat convallis satis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis speluncæ in modum subrutis; [4] quæ erant trans-

99 *Magis* suspensiore animo *ante adventum Jubæ commovebatur.*] Codices nonnulli, [*magis* suspensione animi *&c.*] Sed eruditè tuetur Davisius lectionem vulgatam; ostendítque bonos Auctores nominibus comparativis particulas comparationis nonnunquam insuper addere. Quanquam & isto modo expediri potest hic locus: *Magis commovebatur ante adventum Jubæ, animo suspensiore.*

1 *Facile fuit intellectu,*] Davisius, ex MS Eliensi & Edit. Beroaldi, reponit; [cuivis *facile fuit intellectu.*] Reperitur & in MS Regio eadem vox.

2 *Sibi progrediendi eripuerunt facultatem.*] Glandorpius, pro *sibi*, haud dubiè reponendum existimat, *Cæsari*, vel *illi*: Sed nihil opus. Goduinus & Fr. Sanctius, promiscuè aiunt usurpari *sibi* & *illi*, modò ambiguitas vitetur. Quod, adeò universè dictum, est falsissimum. Davisius ridet Glandorpium, quod nescius esset bonus ille vir, *pronomen reciprocum* pro *demonstrativo* poni posse: Sed & ipse fallitur. Non enim unquam poni potest vocabulum *aliud* pro *alio*, quæ quidem reverâ diverso sint significatu; (Quippe neque ratio tum esset futura ulla, neque norma loquendi:) Sed *uno eodémque* in loco fieri nonnunquam potest, ut vocum *duarum* utraque ex æquo usurpari queat *diverso respectu*. Sic, quod de Cæsare hîc dici potuisset, [*ei*,] respectu propioris Antecedentis, [*adversarii eripuerunt*;] idem æquè propriè & Latinè dicitur [*sibi*] respectu remotioris, [*Cæsar occupare contendit*.] Sed hâc de re vide quæ fusiùs supra ad *pag.* 213, lin. 24. & ad *pag.* 14. *lin.* 1.

3 *Ejusdem collis occupandi* gratiâ *Labienus consilium ceperat*;] Collem *proximum Cæsari*, jam antè occupaverat, *lin.* 15; nunc *eundem collem* occupare contendit, quem Cæsar (*lin.* 14.) occupare itidem contendebat. Quæri autem potest annon, omissâ voce [*gratiâ*,] quam Librarii facilè inferre potuerint, scribi debeat; [*Ejusdem collis occupandi, Labienus consilium ceperat.*]

4 *Quæ erant* transgredienda] *Loca* scilicet, speluncæ in modum subruta. Scaliger, (errore fortasse typogra-

transgredienda Cæsari antè, quàm ad eum collem, quem capere volebat, perveniretur: Ultráque eam convallem, olivetum vetus crebris arboribus condensum. Hîc quum Labienus animadvertisset Cæsarem, si vellet eum locum occupare, priùs necesse esse convallem olivetúmque transgredi; eorum locorum peritus, in insidiis cum parte equitatûs levíque armatura consedit: [5] & præterea post montem collésque, equites in occulto collocaverat; ut, quum ipse ex improviso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet; & re duplici perturbatus Cæsar ejúsque exercitus, neque retro regrediundi neque ultrà procedendi oblatâ facultate, circumventus concideretur. Cæsar, equitatu antè præmisso, inscius insidiarum, quum ad eum locum venisset; abusi sive obliti præceptorum Labieni, sive veriti ne in fossâ ab equitibus opprimerentur, rari ac singuli de rupe prodire & summa petere collis. Quos Cæsaris equites consecuti, partim interfecerant, partim vivorum sunt potiti: Deinde protinus collem petere contenderunt; atque eum, decusso Labieni præsidio, celeriter occupaverunt. Labienus, cum parte equitum, vix fugâ sibi peperit salutem.

Ante Chr. XLVI. U. C. Varr. DCCVIII.

HAC

pographico,) [*quæ erant* transgrediendæ:] Quem fideliter secuti sunt Recentiores, licèt solœcismus sit manifestus. MS Vossii & Edit. Stephani; *quæ* (scil. *convallis*) *erat transeunda*. Quæ Lectio non mala.

5 Et *præterea post montem collésque, equites in occulto collocaverat; ut quum ipse ex improviso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet*;] MSS Reg. Elienf. & Ursini exhibent, [Et *præterea post montem collésque* subitò se Cæsari ostenderet (*vel* ostenderat,) & *equites in occulto* &c.] Editt. Vett. autem, [Ut *præterea post montem collésque* subitò se Cæsari ostenderet, *equites in occulto collocaverat, &c.*] Unde Davisius legendum arbitratur, vel, [Ut *præterea post montem collésque*, subito se Cæsari OSTENDERENT, *equites in occulto collocaverat, &c.*] vel, [Et *præterea post montem collèsque*, QUI subitò se Cæsari ostenderent, *equites in occulto collocaverat, &c.*] Nec, nisi vel hoc vel illo modo legatur, conjicere potest, unde factum ut in tot Codices hæc verba irrepserint. Verùm in aliâ (credo) opinione fuisset Vir doctissimus, si ad verba proximè sequentia animum attendisset. Nam ex ejus emendatione, hoc modo scribetur tota periodus: Et *præterea post montem collésque*, QUI subitò se Cæsari ostenderent, (vel, UT *præterea post montem collésque* subitò se Cæsari ostenderent,) *equites in occulto collocaverat*; *ut, quum ipse ex improviso legionarios adortus esset, ex colle* se equitatus ostenderet: *Et* &c.] Vides (ut opinor) quàm importunâ ταυτολογία illud [*subitò se Cæsari ostenderent, equites*] & [*se equitatus ostenderet*,] bis in eâdem sententiâ ponatur. Vides etiam (ni fallor) unde factum, ut in tot Codices hæc verba [*subitò se Cæsari ostenderent*] irrepserint. Nimirùm ad ea verba, [*ex colle se equitatus ostenderet*,] scripserat aliquis in Margine, explicandi gratiâ, [subitò *se* Cæsari *ostenderet*;] Deinde hanc explicationem, post vocem similem [*collésque*,] unâ antè lineâ, alieno in loco inseruit Librarius aliquis imperitus. Atque hinc factum, ut in omnibus MSS in priore isto loco σολοίκως positum sit *ostenderet*,] non [*ostenderent*,] Nihil hâc totâ re manifestius. Quare omnino retinenda vulgata Lectio: nisi fortè, unico addito vocabulo, scribendum sit [—— *ex colle se equitatus* SUBITO *ostenderet*.]

Ante Chr. XLVI. U. C. *Varr.* DCCVIII.

§ XLV. *Cæsaris opera, ad castra sua munienda.*

HAC re per equites gestâ, Cæsar legionibus opera distribuit; atque in eo colle, quo erat potitus, castra munivit. Deinde ab suis maximis castris, per medium campum, è regione oppidi Uzitæ, (quod, inter sua castra & Scipionis, in planitie positum erat, tenebatúrque à Scipione,) duo brachia instituit duci, & ita erigere, ut ad angulum dextrum sinistrúmque ejus oppidi convenirent. Id hâc ratione opus [6] instruebat, ut, quum propiùs oppidum copias admovisset, oppugnaréque cœpisset; tecta latera suis munitionibus haberet, ne, ab equitatûs multitudine circumventus, ab oppugnatione deterretur; præterea, quò faciliùs colloquia fieri possent, &, si qui perfugere vellent, (id quod antea sæpe [7] accidebat magno cum eorum periculo) tum facilè & sine periculo fieret. Voluit etiam experiri, quum propiùs hostem accessisset, haberétne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas caussas, quòd is locus depressus erat, puteíque ibi nonnulli fieri poterant: Aquatione enim longâ & angustâ utebatur. Dum hæc opera quæ antè dixi, fiebant à legionibus; interim pars acie ante opus instructâ sub hoste stabat. Equites barbari levísque armaturæ, prœliis minutis cominus dimicabant.

§ XLVI. *Juba & Labienus, Cæsareanos ab opere revertentes aggressi, magnâ cum clade repelluntur.*

CÆSAR ab eo opere quum jam sub vesperum copias in castra reduceret; magno incursu, cum omni equitatu levíque armaturâ, Juba, Scipio, Labienus, [8] in equites impetum fecerunt. Equites Cæsariani, vi universæ subitæque hostium multitudinis pulsi, parumper cesserunt. Quæ res [9] aliter adversariis cecidit: Namque Cæsar, ex medio itinere copiis reductis, equitibus suis auxilium tulit; Equites autem, adventu legionum animo addito, conversis equis, in Numidas cupidè insequentes dispersósque impetum fecerunt; atque eos convulneratos usque in castra regia repulerunt, multósque ex iis interfecerunt. Quod nî in noctem prœlium esset conjectum, pulvísque vento flatus omnium prospectu offecisset; Juba cum Labieno capti, in potestatem Cæsaris venissent; equitatúsque cum levi armaturâ, funditus ad internecionem deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus IV & VI Scipionis milites diffugere, partim in castra Cæsaris, partim in quas quisque poterat regiones pervenire: Itémque equites [10] Curioniani, diffisi Scipioni ejúsque copiis, complures se eódem conferebant.

DUM

6 *Instruebat,*] Emendat Ciacconius, [*Instituebat.*] Quomodo & alibi loquuntur Cæsar atque Hirtius.

7 *Accidebat*] MS Reg. *acciderat.*

8 *In equites*] Codices omnes *in legionarios.* Sed Sensus manifestò postulat, ut legatur; *in equites.* Ingeniosè admodum conjicit Davisius, scriptum initio, *in eq:* ídque à Librariis oscitantibus postea factum, *in leg.*

9 *Aliter*] Eruditè tuetur hanc Lectionem Davisius adversùs eos, qui imperitè & sine ullâ necessitate supplendum arbitrantur, [*aliter quam putabant,*] vel, [*aliter atque existimârunt.*]

10 *Curioniani.*] Ita rectè restituit Lipsius; quem secutus est Cellarius. Intelliguntur enim milites, qui cum *CURIONE* fuerant. Al. *CURIANI.*

Ante Chr. XLVI. U. C. Varr. DCCVIII.

§ XLVII. *Duæ legiones Cæsari auxilio adveniunt.*

Dum hæc circùm Uzitam ab utrisque ducibus administrantur; legiones duæ IX & X, ex Siciliâ navibus onerariis profectæ, quum jam non longè à portu Ruspinæ abessent, conspicatæ naves Cæsarianas quæ in statione apud Thapsum stabant; veriti ne in adversariorum, ut insidiandi gratiâ ibi commorantium, classem inciderent; imprudentes vela in altum dederunt. Ac diu multúmque jactati, tandem multis pòst diebus, siti inopiâque confecti, ad Cæsarem pervenerunt.

§ XLVIII. *Cæsar exemplum edit militaris disciplinæ.*

Quibus legionibus expositis: Memor in Italiâ pristinæ licentiæ militaris, ac rapinarum certorum hominum; parvulam modò caussulam nactus Cæsar, quòd C. Avienus Tribunus militum, decimæ legionis, navem commeatu, familiâ suâ, atque jumentis occupavisset, neque militem unum ab Siciliâ sustulisset; postero die de suggestu, convocatis omnium legionum tribunis centurionibúsque: "Maximè vellem," inquit, "homines suæ petulantiæ nimiæque "libertatis aliquando finem fecissent; meæque lenitatis, modestiæ, "patientiæque, rationem habuissent. Sed, quoniam ipsi sibi neque "modum neque terminum constituunt; quò cæteri dissimiliter se "gerant, egomet ipse documentum more militari constituam. C. "Aviene; quòd in Italiâ milites populi Romani contra rempubl. "instigâsti; rapinásque per municipia fecisti; quódque mihi reíque "publ. inutilis fuisti; & pro militibus tuam familiam jumentáque "in naves imposuisti; tuâque operâ militibus tempore necessario "respubl. caret: Ob eas res, ignominiæ caussâ, ab exercitu meo "te removeo: Hodiéque ex Africâ abesse, &, quantum potest, "proficisci jubeo. Itémque te, A. Fontei, quòd tribunus milit. "seditiosus, malúsque civis fuisti; ab exercitu dimitto. T. Saliene, "M. Tiro, Clusinas; quum ordines [11] in meo exercitu "beneficio, non virtute, consecuti, ita vos gesseritis, ut neque "bello fortes, neque pace boni aut utiles fueritis; & magis in seditione [12] "concitandi milites adversùs vestrum imperatorem, quàm "pudoris modestiæque fueritis studiosiores: Indignos vos esse arbitror, "qui in meo exercitu ordines ducatis; missósque facio, &, "quantum potest, abesse ex Africâ jubeo." Itaque transdidit eos centurionibus; & [13] singulis non ampliùs singulis additis servis, in navi imponendos separatim curavit.

§ XLIX. *Getuli, à Jubâ descişcentes, ejus copias distinent.*

Getuli interim perfugæ, quos cum litteris mandatísque à Cæsare missos suprà docuimus, ad suos cives perveniunt. Quorum auctoritate facilè adducti, Cæsarísque nomine persuasi, à rege Jubâ desciscunt; celeritérque cuncti arma capiunt; contráque regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis: Juba distentus triplici bello,

11 *In meo exercitu, beneficio non virtute,*] Fortè, transpositis vocibus, legi posset; [*in exercitu, meo beneficio, non virtute*] (vestrâ.) Sed & proba est vulgata lectio.

12 *Concitandi milites*] Codices plurimi; *concitandisque militibus.*

13 Singulis *non ampliùs*] Codices nonnulli; [singulos, *non ampliùs &c.*] Quòd perinde est.

Ante Chr. XLVI. U. C. *Varr.* DCCVIII.

bello, necessitate coactus; de suis copiis, quas contra Cæsarem adduxerat, VI cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio contra Getulos.

§ L. *Cæsar Uzitam oppugnare simulat; unde multi ad eum viri illustriores perfugiunt.*

CÆSAR brachiis perfectis, promotísque usque eò, [14] ut telum ex oppido adjici non posset; castra munit. Balistis scorpionibúsque crebris ante frontem castrorum, contráque oppidum, collocatis; defensores muri deterrere non intermittit: Eóque V legiones ex superioribus castris deducit. Quâ facultate oblatâ; illustriores [15] notissimíque, conspectum amicorum propinquorúmque efflagitabant, atque inter se colloquebantur. Quæ res quid utilitatis haberet, Cæsarem non fallebat. Namque Getuli ex equitatu regio nobiliores, equitúmque præfecti; quorum * patres cum Mario antè meruerant, ejúsque beneficio agris finibúsque donati, post Sullæ victoriam sub Hiempsalis regis erant potestate dati; occasione captâ, nocte jam luminibus accensis, cum equis calonibúsque suis circiter mille perfugiunt in Cæsaris castra, quæ erant in campo [16] proximè Uzitæ locata.

* Ante Chr. circiter CVI. U. C. *Varr.* DCXLVIII.

§ LI. *Jubæ Regis superbia.*

QUOD postquam Scipio, quique cum eo erant, cognoverunt; quum commoti ex tali incommodo essent, ferè per id tempus M. Aquinium cum C. Saserna colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, "nil attinere cum adversariis colloqui." [17] Quum nihilominùs ejus sermonem [18] nuncius ad se referret; [19] restarétque,

14 *Ut telum ex oppido adjici non posset;*] Cùm MS Eliensis habeat, [quòd *telum &c*;] Editt. autem Steph. & Vascos. [*quo* &c.] reponendum existimat Davisius, [quò *telum &c.*] Atque ita quidem scriptum est in MSS Reg. & Vossii. Sed hoc perinde est. Illud autem ait Hirtius; *ut* [vel *quò*] *telum* tantùm non *ex oppido adjici posset.*

15 *Notissimíque*] Fortè, *nobilissimíque.* Sic enim jam infra, *lin.* 11, *nobiliores* &c.] Sed & vulgata Lectio non mala.

16 *Proximè Uzitæ*] MSS Reg. & Eliens. [*proximè* locum *Uzitæ.*] Ut fortè legi possit, [*proximè* oppidum *Uzitæ.*]

17 *Quum nihilominùs*] MSS Reg. & Vossii; [*Quum* autem *nihilominùs &c.*]

18 *Nuncius ad* se *referret;*] scil. *ad Scipionem.* Davisius conjicit scriptum fuisse initio, *ad Sc.* [nempe, *ad Scipionem;*] mutatúmque id Librariorum incuriâ in *ad Se.* Sed istâ conjecturâ nihil opus est. Nam illud, *se*, potest tam Latinè cum Antecedente remotiori [*Scipio,*] quam cum propiori [*nuncius*] reciprocari. (Vide quæ supra annotavimus ad *pag.* 428. *lin.* 15. ad *pag.* 213. *lin.* 24. & ad *pag.* 14. *lin.* 1.) Quamobrem & malè emendat Goduinus, [*ad* Eum *&c.*] Frustráque Rhellicanus negat putare se Hirtium tam ineruditum & malè Grammaticum fuisse, ut reciprocum pronomen (*se*) ad *Scipionem* retulerit. Lepidúsque planè est idem Vir doctissimus, cùm voces istas [*nuncius ad* se *referret,*] interpretatur [*nuncius in se reciperet, siquid inde incommodi accipiendum foret;*] Ridiculè prorsus. Nec multò meliùs Cellarius; qui interpretatur. [*Scipionis mandatum nuncius* Aquinio *adferret.*]

19 *Restarétque ut &c.*] Ita ediderunt Scaliger & Recentiores. Et est (ut in loco dubio) lectio maximè commoda, MSS plerique habent,

que, ut reliqua, quæ vellet, perageret; viator postea ab Jubâ ad eum est missus, qui diceret, audiente Savernâ, " Vetat te rex colloqui." Quo nuncio perterritus, discessit; & dicto audiens fuit regi. Usu venisse hoc civi Romano miror, & ei qui à populo Rom. honores accepisset; incolumi patriâ, fortunísque omnibus, Jubæ barbaro potiùs obedientem fuisse, quàm aut Scipionis obtemperâsse nuncio, aut, [20] cæsis ejusdem partis civibus, incolumem reverti malle. Atque etiam superbius Jubæ factum, non in M. Aquinium, hominem novum, parvúmque Senatorem; sed in Scipionem, hominem illâ familiâ, dignitate, honoribúsque præstantem. Nam, quum Scipio sagulo purpureo [21] ante regis adventum uti solitus esset; dicitur Juba cum eo egisse, " non oportere illum eodem uti vestitu atque ipse uteretur." Itaque [22] factum est, ut Scipio ad album sese vestitum transferret, & Jubæ homini superbissimo inertissimóque obtemperaret.

Ante Chr. XLVI. U. C. Varr. DCCVIII.

§ LII. *Exercitus utrinque in aciem educuntur.*

Postero die universas omnium copias de castris omnibus deducunt, & supercilium quoddam excelsum nacti non longè à Cæsaris castris, aciem constituunt atque ibi consistunt. Cæsar item producit copias; celeritérque iis instructis, ante suas munitiones, quæ erant in campo, constitit; sine dubio existimans, ultro adversarios, quum tam magnis copiis auxiliísque regis essent præditi, promptiúsque prosiluissent, ante se concursuros, propiúsque se accessuros. Equo circumvectus, legionesque cohortatus; signo dato, accessum hostium aucupabatur. Ipse enim à suis munitionibus longiùs non sine ratione non procedebat; quòd in oppido Uzitæ, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes armatæ: Eidem autem oppido ad dextrum latus, ejus cornu erat oppositum: Verebatúrque ne, si prætergressus esset, ex oppido eruptione factâ, ab latere eum adorti conciderent. Præterea hæc quoque eum caussa tardavit, quòd erat locus quidem perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad ultro occurrendum fore existimabat.

§ LIII. *Quomodo uterque fuerit in aciem instructus.*

Non arbitror esse prætermittendum, [23] quemadmodum exercitus [24] utrinsque fuerint in aciem instructi. Scipio hôc modo aciem direxit. Collocabat in fronte suas & Jubæ legiones: postea autem Numidas in subsidiariâ acie ita extenuatos, & in longitudinem directos, ut procul simplex esse acies media [25] à legionariis militi-

bent, [*dicerétque ut* &c.] Corruptè. Goduinus & Davisius ex aliis Codicibus emendant, [*se restare ut* &c.] Quod ferri potest: Quanquam vulgatæ lectioni non videtur præferendum.

20 *Cæsis — civibus,*] Hoc est; tum, cùm concives ejus adeò frequentes occiderentur.

21 *Ante*] MS Reg. *ad ante.*

22 *Factum est,*] MSS Reg. & Vossii, & Editt. Vett. [*factum est* illico, *&c.*]

23 *Quemadmodum — fuerint*] Ita restitui ex MSS duobus. Nec satis mirari queo Editorum omnium dormitationem, qui ediderunt: [*quemadmodum* — fuerunt.] Quod, hoc significatu, nequaquam Latinum est.

24 *Utriusque*] MS Reg. *utrique.* Quod idem est.

25 *A legionariis,*] Suspectum videtur illud, *à*. Quid si legatur, *ex?* Sed Codices desidero.

Ante Chr. XLV. U. C. Varr. DCCVIII. bus videretur; in cornibus autem duplex esse existimabatur. Elephantos dextro sinistróque cornu collocaverat, æqualibus inter eos intervallis interjectis: Post autem elephantos, armaturas leves, Numidásque substituerat auxiliares. Equitatum frænatum universum in suo dextro cornu dispsuerat; sinistrum enim cornu oppido Uzitâ claudebatur, neque erat spatium equitatûs explicandi: [26] Propterea Numidas, levísque armaturæ infinitam multitudinem, ad dextram partem suæ aciei [27] opposuerat, ferè interjecto non minùs mille passuum spatio; & ad collis radices magìs appulerat, longiúsque ab adversariorum suísque copiis promoverat; Id hôc consilio, ut, quum acies II inter se concurrissent initio certaminis, paullo longiùs ejus equitatus circumvectus, ex improviso clauderet multitudine suâ exercitum Cæsaris, atque perturbatum jaculis configeret. Hæc fuit ratio Scipionis eâ die prœliandi. Cæsaris autem acies hôc modo fuit collocata; ut ab sinistro ejus cornu ordiar, & ad dextram perveniam. Habuit in sinistro cornu legionem IX, VII: In dextro cornu, XXX, XXIX: XIII, XIV, XXVIII, XXVI, in mediâ acie: [28] Ipsum autem dextrum cornu, secundam aciem ferè in earum legionum parte cohortium collocaverat; præterea ex tironum legionibus paucas adjecerat: Tertíam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat, & usque ad aciei suæ mediam legionem porrexerat, & ita collocaverat, utì sinistrum suum cornu triplex esset. [29] Id eo consilio fecerat, quòd suum dextrum latus munitionibus adjuvabatur: Sinistrum autem ut equitatûs hostium multitudini resistere posset, laborabat; eodémque suum omnem contulerat equitatum: &, quòd ei parum confidebat, præsidio his equitibus legionem V præmiserat; levémque armaturam inter equites interposuerat.

26 *Propterea*] MSS Reg. Eliens. & Vossii; *Præterea*. Edit: Rom. *Postea*.

27 *Opposuerat.*] MS Reg. *posuerat*. Quod eódem redit.

28 *Ipsum autem dextrum cornu, secundam aciem &c.*] Ursinus, ex conjecturâ, legit; [*Circa ipsum autem &c.*] Atque ita planè scriptum est in MS Regio. Sed nihil opus. Subintelligi enim potest, *circa, ad* vel *quoad*: Aut per *Appositionem* conjungi possunt, *dextrum cornu*, &, *secundam aciem*. Editt. Vett. habent, [*Ipsum autem dextrum cornu*, secundâ acie, *&c.*] in MS Eliensi est, [— *secundam* autem *aciem &c.*] Túmque aliquid deerit, hoc modo: [*Ipsum autem dextrum cornu* ****; *Secundam* autem *aciem &c.*] Judicet Lector eruditus.

29 *Id eo consilio fecerat*, quòd *suum dextrum latus munitionibus* adjuvabatur: *Sinistrum autem ut equitatûs hostium multitudini resistere posset*, laborabat; *eodémque &c.*] Primò, pro eo quod edidit Scaliger, [*adjuvabat*;] rectè reponit Davisius, ex MS Eliensi, [*adjuvabatur.*] Deinde observandum, in MSS Reg. Vossii & Ursini, omissâ voce *laborabat*, scriptum esse; [*Id eo consilio fecerat*, ut *suum dextrum latus munitionibus* adjuvaretur, *sinistrum autem ut equitatûs hostium multitudini resistere* posset: Eodémque *&c.*] Quid si, collatis utrisque Lectionibus, hoc demum modo legamus? [*Id eo consilio fecerat*, (quòd *suum dextrum latus munitionibus adjuvabatur*,) ut *sinistrum equitatûs hostium multitudini resistere* posset; Eodémque &c.]

rat. Sagittârios variè pafsímque, locis certis, maximéque in cornibus, collocaverat.

Ante Chr. XLVI. U. C. *Varr.* DCCVIII.

§ LIV. *Uterque post parva prælia equestria, in castra reducitur.*

Sic utrorumque exercitus instructi, non plùs passuum CCC interjecto spatio, (quod fortè ante id tempus acciderat nunquam, quin dimicaretur,) à mane usque ad horam X diei perstiterunt. Jámque Cæsar dum exercitum reducere intra munitiones suas cœpisset; subitò universus equitatus ulterior Numidarum Getulorúmque sine frænis, ad dextram partem se movere, propiúsque Cæsaris castra, quæ erant in colle, se conferre cœpit; frænatus autem Labieni eques in loco permanere, legionésque distinere; quum subitò pars equitatûs Cæsaris cum levi armaturâ contra Getulos, injussu ac temerè, longiùs progressi, paludémque transgressi, multitudinem hostium sustinere pauci non potuerunt; levíque armaturâ deserti, ac pulsi convulneratíque, uno equite amisso, multis equis sauciis, levis armaturæ XXVI occisis, ad suos refugerunt. Quo secundo equestri prœlio facto, Scipio lætus in castra nocte copias reduxit. [30] Quod proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decrevit: Namque postero die [31] Cæsar, cum parte equitatûs sui, Leptim, frumenti gratiâ, misit: In itinere prædatores equites Numidas Getulósque ex improviso adorti, circiter centum partim occiderunt, partim vivorum potiti sunt. Cæsar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere; vallúmque & fossam per medium campum ducere; adversariorúmque excursionibus [32] iter officere, non intermittit. Scipio item munitiones contrà facere, &, ne jugo à Cæsare excluderetur, approperare. Ita duces utrique & in operibus occupati erant, & nihilominùs equestribus prœliis inter se quotidie dimicabant.

§ LV. *Cæsaris naves aliquot ab hoste incenduntur, aliæque capiuntur.*

Interim Varus classem, quam antea Uticæ hiemis gratiâ subduxerat, cognito legionis VII & VIII ex Siciliâ adventu, celeriter deducit; [33] ibíque Getulis remigibus epibatísque complet; insidian-

 díque

30 Quod *proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decrevit:*] Scaliger vocem [*Quod*] delendam existimat. Perperam admodum. Perit enim, sine eâ, sententiæ venustas omnis atque connexio. Davisius retinendam voluit; quòd ea particula vim *adversativam* interdum obtineat. Sed & ipse fallitur: Ac nodum profectò in scirpo quæsiverunt Viri doctissimi. Est enim hoc in loco planè nomen *Relativum*, [Quod *gaudium* (nempe prœlii equestris secundi,) *fortuna* tamen *proprium* (hoc est, *perpetuum*,) *tribuere non decrevit*.]

31 *Cæsar*, cum parte *equitatûs sui* —— misit: In *itinere &c.*] Davisius ex conjecturâ, Syntaxi postulante, reponit; *Cæsar* quum partem *equitatûs sui* —— misit in *itinere* &c.] quæ quidem optima est conjectura; Et firmatur, atque etiam emendatur eo, quod in MS Vossii scriptum reperi; [*Cæsar* quum partem *equitatus sui* —— MISISSET; in *itinere &c.*] Interim tamen defendi quodam modo posse videtur lectionis vulgatæ Syntaxis; [*Cæsar*, cum parte *equitatûs sui* —— misit (subintell. *milites*.) In *itinere &c.*

32 Iter *officere*,] Rhellicanus emendat, [interim *officere*.] Sed nihil opus.

33 *Ibique*] MS Elienf. *illámque*.

Ante Chr. XLVI. U. C. Varr. DCCVIII.

dique gratiâ [34] progressus, Adrumetum cum LV navibus pervenit. Cujus adventûs inscius Cæsar, L. Cispium cum classe XXVII navium [35] ad Thapsum versùs in stationem, præsidii gratiâ commeatûs sui, mittit: Itémque Q. Aquilam, cum XIII navibus longis, Adrumetum eâdem de caussâ præmittit. Cispius, quò erat missus, celeriter pervenit: [36] Aquila, tempestate jactatus, promontorium superare non potuit; atque angulum quendam tutum à tempestate [37] nactus, cum classe se longiùs à prospectu removit: Reliqua classis in salo ad Leptim, egressis remigibus passímque in littore vagantibus, partim [38] in oppido victûs sui mercandi gratiâ progressis, vacua à defensoribus stabat. Quibus rebus Varus ex perfugis cognitis, occasionem nactus, vigiliâ secundâ Adrumeto [39] ex Cothone egressus, primo mane Leptim [40] universâ classe vectus, naves onerarias, quæ longiùs à portu in salo stabant, incendit; & penteres duas, vacuas à defensoribus, nullo repugnante, cepit.

§ LVI. *Cæsar ipse subitò navigium ingressus, hostes persequitur fugátque; & in castra redit.*

CÆSAR interim celeriter per nuncios in castris, quum opera circuiret, certior factus; quæ aberant à portu millia passuum VI: Equo admisso, omissis omnibus rebus, celeriter pervenit Leptim: [41] Ibique moratus, omnes ut se naves consequerentur; primùm ipse navigiolum parvum conscendit: In cursu Aquilam multitudine navi-

34 *Progressus,*] MSS Eliens. & Vossii, & Editt. Vett. [ab Uticâ *progressus.*] Quod probat Davisius, ut Hirtii σαφηνεία & simplicitati congruens.

35 Ad *Thapsum versùs*] Ita rectè restituit Cellarius; & Davisius, ex MS Eliens. & Editt. Vett. Consentiunt MSS Reg. & Vossii. Vulgg. omittunt, *ad*.

36 *Aquila,*] MSS Reg. & Eliens. [At *Aquila &c.*]

37 —— *nactus*, cum classe *se* —— *removit: Reliqua classis &c.*] Aut voces istæ [*cum classe*] intelligendæ sunt [*cum parte classis,*] scilicet *cum navibus aliquot:* Aut recipienda erit Rubenii lectio, cui favent Editi aliquot veteres; ut, transpositis nimirum vocibus istis [*cum classe,*] hoc modo scribatur tota periodus. [*Aquila, tempestate jactatus,* cum classe *promontorium* (al. *propius promontorium*) *superare non potuit; Atque angulum quendam tutum à tempestate nactus, Se* (id est, navem suam) *longiùs à prospectu removit: Reliqua classis &c.*]

38 *In* oppido —— *progressis,*] *In* OPPIDO *progredi* & vagari, paulo amplius est, quam *oppidum adire* vel *in* OPPIDUM *progredi*. Quemadmodum quod dixit Poëta, [*Pilam projecit in* herbâ,] amplius est quàm si dixisset, [*Pilam projecit in* herbam. Vide suprà ad *pag*. 76, *lin*. 21. Quamobrem minùs rectè faciunt, qui emendant; [*in oppidum.*]

39 *Cothone*] Portu arte facto. Ut notârunt Cellarius, Davisius, aliique.

40 *Universâ classe*] Codices nonnulli, [cum *universâ classe.*]

41 *Ibique* moratus, *omnes ut se naves consequerentur*; primùm *ipse &c.*] MS Ursini, & duo Goduini; [*ibique* moratur, —— *consequerentur*; postea *ipse &c.*] MS Eliens. [*ibique* hortatur *&c.*] Unde Davisius legendum conjicit, [*ibique* hortatur, — *consequerentur:* postea *ipse &c.*] Ego propiùs paulò a vulgatâ lectione, scripserim equidem; [*ibique* HORTATUS, —— *consequerentur*; primus (*vel* primùm) *ipse &c.*]

navigiorum perterritum atque trepidantem nactus, hostium classem sequi cœpit. Interim Varus, celeritate Cæsaris audaciâque motus, cum universâ classe, conversis navibus, Adrumetum versùs fugere [42] contendit. Quem Cæsar in millibus passuum IV consecutus, recuperatâ quinqueremi cum omnibus suis epibatis, atque etiam hostium custodibus CXXX in eâ nave captis, triremem hostium proximam, quæ in repugnando erat commorata, onustam remigum epibatarúmque, cepit: Reliquæ naves hostium, promontorium superârunt, atque Adrumetum in Cothonem se universæ contulerunt. Cæsar eodem vento promontorium superare non potuit; atque in salo in anchoris eâ nocte commoratus, primâ luce Adrumetum accedit. Ibíque navibus onerariis, quæ erant extra Cothonem, incensis; omnibúsque reliquis aliis aut subductis, aut in Cothonem compulsis; paullisper commoratus si fortè vellent classe dimicare, rursus se recepit in castra. In eâ nave captus est P. Vestrius eques Romanus; & P. Ligarius Afranianus; quem Cæsar in Hispaniâ cum reliquis dimiserat, & postea se ad Pompeium contulerat; inde ex prœlio effugerat, in Africámque ad Varum venerat: Quem, ob perjurium perfidiamque, Cæsar jussit necari, P. Vestro autem; quòd ejus frater Romæ pecuniam imperatam numeraverat & quòd ipse suam caussam Cæsari probaverat, "se Nasidii classe captum, "quum ad necem duceretur, beneficio Vari esse servatum, postea "facultatem sibi nullam datam transeundi;" ignovit.

Ante Chr. XLVI. U. C. Varr. DCCVIII.

§ LVII. *Cæsaris frumentandi ratio.*

EST in Africâ consuetudo incolarum, aut in agris et in omnibus ferè villis, sub terrâ specus, condendi frumenti gratiâ, clàm habeant; atque id propter bella maximè, hostiúmque subitum adventum, præparent. Quâ de re Cæsar certior per indicem factus, tertiâ vigiliâ legiones II cum equitatu mittit à castris suis millia passuum X; atque inde magno numero frumenti onusto [43] recepit in castra. Quibus rebus cognitis Labienus, progressus à suis castris millia passuum VII, per jugum & collem, per quem Cæsar pridie ita fecerat; ibi castra duarum legionum facit: [44] atque ipse quotidie, existimans Cæsarem eádem sæpe (frumentandi gratiâ) commeaturum, cum magno equitatu levíque armaturâ insidiaturus, locis idoneis consedit. Cæsar interim de insidiis Labieni ex perfugis certior

42 *Contendit:*] Codices nonnulli, *cæpit*. Quod idem ferè.

43 Recepit *in castra.*] Davisius ex MS Eliensi, (cui suffragatur MS Vossii,) emendat; *recipit*. Quod & Temporum ratio videtur postulare. Veruntamen in hujusmodi constructione, ubi tanquam præsens narratur res præterita, perinde est.

44 *Atque ipse quotidie, —— locis idoneis consedit.*] Sic MSS Reg. & Eliens. & Edit. Rom. Editi Recentiores, [*atque* ibi *ipse* &c.] Perperam admodum & absurdè. Non enim *ibi* ipse consedit; sed, castris duarum legionum *ibi* factis, *ipse* quotidie certo intervallo in *locis idoneis* insidiaturus consedit. Quod mirum Editores omnes fugisse, præter unum Joan. Goduinum, aliàs minùs scientem.

Ante Chr. XLVI. U. C. Varr. DCCVIII.

tior factus; paucos dies ibi commoratus, dum hostes quotidiano instituto, sæpe idem faciendo, in negligentiam adducerentur; subito manè imperat portâ Decumanâ legiones se VIII veteranas, cum parte equitatûs, sequi: Atque equitibus præmissis, neque opinantes insidiatores subitò in convallibus latentes levi armaturâ concidit circiter D; reliquos in fugam turpissimam conjecit. Interim Labienus, cum universo equitatu, fugientibus suis suppetias occurrit. Cujus vim multitudinis quum equites pauci Cæsariani jam sustinere non possent, Cæsar instructas legiones hostium copiis ostendit. Quo facto perterrito Labieno ac retardato, suos equites recepit incolumes. Postero die Juba Numidas eos, qui loco amisso fugâ se receperant in castra, in cruce omnes suffixit.

§ LVIII. *Cæsar frumenti inopiâ, castra movet; Scipione insequente.*

CÆSAR interim, [45] quoniam frumenti inopiâ premebatur, copias omnes in castra conducit. Atque præsidio Lepti, Ruspinæ, Acillæ, relicto; Cispio Aquilæque classe transditâ, ut alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsiderent; ipse, castris incensis, IV noctis vigiliâ, acie instructâ, impedimentis in sinistrâ parte collocatis, ex eo loco proficiscitur; & pervenit ad oppidum Agar, quod à Getulis sæpe antea oppugnatum, summâque vi per ipsos oppidanos erat defensum. Ibi in campo castris unis positis, ipse frumentatum circum villas cum parte exercitûs profectus; magno invento hordei, olei, vini, fici numero; pauco, tritici; atque recreato exercitu; redit in castra. Scipio interim, cognito Cæsaris discessu, cum universis copiis per jugum Cæsarem subsequi cœpit; atque ab ejus castris millia passuum VI [46] longè, trinis castris dispartitis copiis, consedit.

§ LIX. *Cæsar Oppido Zetâ, ultra hostium castra collocato, potitur.*

OPPIDUM erat Zeta; quod aberat à Scipione millia passuum X, ad ejus regionem & partem castrorum collocatum; à Cæsare autem diversum ac remotum, quòd erat ab eo [46] longè millia passuum XVIII. Huc Scipio legiones II, frumentandi gratiâ, [47] misit. Quod postquam Cæsar ex perfugâ cognovit; castris ex campo in collem ac tutiora loca collocatis, atque ibi præsidio relicto, ipse IV vigiliâ egressus, præter hostium castra proficiscitur cum copiis, & oppido potitur. Legiones Scipionis comperit longiùs in agris frumentari: & quum eò contendere conaretur, animadvertit copias hostium iis legionibus occurrere suppetias; quæ res ejus impetum retardavit. Itaque, capto C. Mutio Regino, equite Romano, Scipionis familiarissimo, qui ei oppido præerat; & P. Atrio, equite Romano, de conventu Uticensi; & camelis XXII regis adductis; præsidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere cœpit ad castra.

§ LX. *Redeuntem cum prædâ hostes ex insidiis adorti, repelluntur.*

QUUM jam non longè à castris Scipionis abesset, quæ eum necesse erat prætergredi; Labienus Afraniúsque cum omni equitatu levíque

45 *Quoniam*] Codices nonnulli, *qui*.

46 *Longè.*] Vide supra, ad *pag.* 112. *lin.* 22.

47 *Misit.*] MSS Reg. & Voss. *miserat*.

levique armaturâ ex insidiis adorti, agmini ejus extremo se offerunt, atque ex collibus primis [48] exsistunt. Quod postquam Cæsar animadvertit; equitibus suis hostium vi oppositis, sarcinas legionarios in acervum jubet comportare, atque celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam cœptum est fieri; primo impetu legionum, equitatus & levis armatura hostium nullo negotio loco pulsa & dejecta est de colle. Quum jam Cæsar existimâsset hostes pulsos deterritósque finem lacessendi facturos, & iter cœptum pergere cœpisset; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt; atque eâdem ratione, quâ ante dixi, in Cæsaris legionarios impetum faciunt Numidæ, [49] levisque armatura, mirabili velocitate præditi, qui inter equites pugnabant, & unà pariterque cum equitibus accurrere & refugere consueverant. Quum hoc sæpius facerent, & Julianos proficiscentes insequerentur & refugerent [50] instantes, propiùs non accederent, & singulari genere pugnæ uterentur, eósque jaculis convulnerare satìs existimarent; Cæsar intellexit nihil aliud illos conari, nisi ut se cogerent castra in eo loco ponere, ubi omnino aquæ nihil esset; ut exercitus ejus jejunus, qui à quartâ vigiliâ usque ad horam x diei nihil gustâsset, ac jumenta siti perirent. Quum jam ad Solis occasum esset, & non totus c passus [51] horis IV esset progressus; equitatu suo, propter equorum interitum, [52] extremo agmine remoto, legiones invicem ad extremum agmen evocabat. Ita vim hostium, placidè lenitérque procedens, per legionarium militem commodiùs sustinebat. Interim equitum Numidarum copiæ dextrâ sinistrâque per colles præcurrere, coronæque in modum cingere multitudine suâ Cæsaris copias; pars agmen extremum insequi. Cæsaris autem non ampliùs tres aut quatuor milites veterani si se convertissent, & pila viribus contorta in Numidas infestos conjecissent, ampliùs II millium numero, ad unum terga vertebant; ac rursus ad aciem passim, conversis equis, se colligebant, atque in spatio consequebantur, & jacula in legionarios conjiciebant. Ita Cæsar, modò procedendo, modò resistendo, tardiùs itinere confecto, noctis

Ante Chr. XLVI. U. C. *Varr.* DCCVIII.

48 *Exsistunt.*] Codices nonnulli, *exeunt*. Sed proba est vulgata Lectio. Sic enim supra, *pag.* 407. *lin.* 10, *Et subitò* (*exiliunt*: Sed Codices plerique habent) *exsistunt.*

49 *Levisque* armatura.] Sic MSS Reg. & Eliens. Similiter supra, *lin.* 1. [*equitatu levique* armaturâ;] Et *lin.* 6, [*equitatus & levis* armatura.] Al. [*levisque* armaturæ. Quæ si Lectio recipiatur, tum subintelligendum erit [*milites.*] Quod multò potius est, quam ut, cum Davisio, [*armaturæ*] in plurali numero accipiamus, & [*levis*] antiquè scriptum pro [*levis.*]

50 *Instantes,*] MSS. & Editt. Vett. *stantes*. Quæ & ipsa ferri possit Lectio.

51 *Horis IV*] Sic MSS Reg. & Vossii. MS Eliens. & Edit. Rom. [in *horis IV.*] Scaliger & Recentiores, [*in horam quartam.*]

52 *Extremo agmine remoto,*] remoto *ab* extremo agmine.

Ante Chr. XLVI. U. C. *Varr.* DCCVIII.

noctis horâ primâ omnes suos ad unum [53] in castris incolumes, sauciis x factis reduxit. Labienus, circiter CCC amissis, multis vulneratis, ac defessis instando omnibus, ad suos se recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis; quos ante castra in acie, terroris gratiâ, in conspectu Cæsaris collocaverat; reducit in castra.

§ LXI. *Difficultas cum Numidis pugnandi; Cæsarisque super eâ re consilium.*

CÆSAR contra ejusmodi hostium genera copias suas, non ut Imperator exercitum veteranum victorémque maximis rebus gestis, sed ut lanista tirones gladiatores condocefacere: Quo pede se reciperent ab hoste; & quemadmodum obversi adversariis, & in quantulo spatiô resisterent; modò procurrerent, modò recederent, comminarentúrque impetum; ac propè quo loco, & quemadmodum tela mitterent, [54] præcipere. Mirificè enim hostium levis armatura anxium exercitum nostrum atque sollicitum habebat. Quia & equites deterrebat prœlium inire, propter equorum interitum; quòd eos jaculis interficiebat: Et legionarium militem defatigabat, propter velocitatem; gravis enim armaturæ miles simul atque ab his insectatus constiterat in eósque impetum fecerat, illi veloci cursu facilè periculum vitabant. Quibus ex rebus Cæsar vehementer commovebatur: Quia, quodcumque prœlium quoties erat commissum, equitatu suo, sine legionario milite, hostium equitatui, levique armaturæ eorum, nullo modo par esse poterat. Sollicitabatur autem his rebus; quòd nondum hostium legiones cognoverat, & quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu levíque armaturâ, quæ erat mirifica si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam hæc caussa, quòd elephantorum magnitudo multitudóque, militum animos detinebat in terrore. Cui uni rei tamen invenerat remedium; Namque elephantos ex Italiâ transportari jusserat, quò & miles noster speciémque & virtutem bestiæ cognosceret, & cui parti corporis ejus telum facilè [55] adigi posset; ornatúsque ac loricatus elephantus quum esset, quæ pars ejus corporis nuda sine tegmine relinqueretur, ut eò tela conjicerentur: Præterea, ut jumenta bestiarum odorem, stridorem, speciem, [56] consuetudine capta non reformidarent. [57] Quibus ex rebus largiter erat consecutus: Nam & milites

53 *In castris — reduxit.*] Vide quæ supra ad *pag.* 76. *lin.* 21.

54 *Præcipere.*] Editi habent; *præcipit*, vel *præcepit*. MS Eliensis, *præciperent*. Unde Davisius ex conjecturâ optimè restituit, *præcipere*: postulante & ipsâ Modorum ratione, propter præcedentem *condocefacere*. Atque in MS Regio planè scriptum est, *præcipere*.

55 *Adigi*] Sic MSS Reg. Elienf. & Vossii. Vulgg. *adjici*.

56 *Consuetudine* capta] Ita optimè restituit Davisius, ex MS Eliensi. Alii perperam, [*consuetudine* captarum. Unde Ciacconius, ex conjecturâ; *consuetudine* capta earum.] Sed præstat Lectio Eliensis.

57 *Quibus ex rebus largiter erat consecutus:*] Scaliger has voces [*Quibus ex rebus*] delendas existimavit. Davisius conjicit, [*Quibus* hæc *rebus largiter &c.*] Cellarius addit; [*Quibus ex rebus*, quod optaverat, *largiter &c.*] Sed omnino proba est & elegantior vulgata lectio.

milites bestias manibus pertractabant, earúmque tarditatem cognoscebant; equitésque in eos [58] pila præpilata conjiciebant; [59] Atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat. Ob has caussas, quas supra commemoravi, sollicitabatur Cæsar; tardiórque & consideratior erat factus; & ex pristinâ bellandi consuetudine celeritatéque excesserat. Nec mirum: Copias enim habebat in Galliâ bellare consuetas locis campestribus, & contra Gallos homines apertos miniméque insidiosos; qui per virtutem, non per dolum, dimicare consueverunt. Tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites, hostium dolos, insidias, artificia cognoscere; & quid sequi, quid vitare conveniret. Itaque quò hæc celeriùs conciperent, dabat operam, ut legiones non in uno loco contineret, sed, per caussam frumentandi, huc atque illuc raptaret; ideò quòd hostium copias ab se, suóque vestigio, non discessuras existimabat. Atque post diem III, [60] productas accuratiùs suas copias sicut instruxerat; propter hostium castra prætergressus, æquo loco invitat ad dimicandum. Postquam eos abhorrere videt, reducit sub vesperum legiones in castra.

§ LXII. *Vacca oppidum à Cæsare præsidium petit; & à Jubâ Rege diripitur.*

LEGATI interim ex oppido Vaccâ, quod finitimum fuit Zetæ, cujus Cæsarem potitum esse demonstravimus; veniunt. Petunt & obsecrant, ut " sibi præsidium mittat: Se res complures, quæ " utiles bello sint, administraturos." Per id tempus, [[61] Deorum voluntate studióque erga Cæsarem,] transfuga [62] suos cives facit certiores; " Jubam regem celeriter cum copiis suis, antequam Cæ" saris præsidium eò perveniret, ad oppidum adcucurrisse; atque, " adveniente

58 *Pila præpilata*] Hoc est, (non, ut Rhellicanus perperam existimavit, *ferrato* aut *exacuto*, sed) *obtuso* acumine.

59 *Atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat.*] *Patientiam bestiarum* intelligit Davisius *lenitatem Elephantum* & *tarditatem*, cùm pila præpilata in eos conjicerentur. Verùm existimo potiùs *Equorum* intelligi *patientiam* Elephantum; hoc est, quâ *Equi* patiebantur *Elephantos*. Equos patientia sua bestiarum, in consuetudinem adduxerat: *Vel*, patientia adduxerat equos, in consuetudinem bestiarum [patiendarum.] Lipsius reponit, [*in consuetudinem equos* patientia *bestiarum*, adduxerant.] Vel, (quoniam in plurimis MSS est, [——ipsarum *bestiarum adduxerant*;] legi fortasse poterit, [——patiendarum *bestiarum adduxerant*.] Sed præstare videtur vulgata Lectio.

60 Productas *accuratiùs* suas copias *sicut instruxerat*;] Quamvis ferri queat hæc Lectio; tamen usitatior foret locutio, [productis *accuratiùs* suis copiis *sic*, *ut* (vel *sicut*) *instruxerat*; *&c.*] Sed sine Codicibus nihil movendum.

61 Deorum *voluntate*] Ita edidit Davisius ex MSS Eliensi & Ursini, & Edit. Stephani. Quibuscum faciunt MS Vossii, & Goduini Codices tres. Vulgg. [de eorum *voluntate*:] Qui Sensus est nullus.

62 *Suos cives.*] Rhellicanus interpretatur; *Vaccenses*, qui apud *Jubam* militabant: Ineptè admodum. Cellarius; legatos *Vaccenses*, qui cum *Cæsare* erant: Rectè.

Ante Chr. XLVI. U. C. *Varr.* DCCVIII.

" adveniente multitudine circumdatâ, [63] eo potitum; omnibúsque " ejus oppidi incolis ad unum interfectis, dedisse oppidum diripi- " endum delendúmque militibus."

§ LXIII. *Hostibus pugnam detrectantibus, Cæsar castra movet; hostésque, eum in itinere carpentes, repellit.*

CÆSAR, interim, lustrato exercitu a. d. XII Kal Apr. postero die productis universis copiis, [64] progressus à suis castris millia passuum quinque, à Scipionis circiter II millium interjecto spatio, in acie constitit. Postquam satis diúque adversarios à se ad dimicandum invitatos supersedere pugnæ animadvertit, reducit copias. Postero die castra movet; atque iter ad oppidum Sarsuram, ubi Scipio Numidarum [65] habebat præsidium frumentúmque comportaverat, ire contendit. Quod ubi Labienus animadvertit; cum equitatu levíque armaturâ agmen ejus extremum carpere cœpit. Atque ita lixarum mercatorúmque, qui plaustris merces portabant, interceptis sarcinis; addito animo, propiùs audaciúsque accedit ad legiones; quòd existimabat milites, sub onere ac sub sarcinis defatigatos, pugnare non posse. Quæ res Cæsarem non [66] fefellerat: Namque expeditos ex singulis legionibus tricenos milites esse jusserat; Itaque eos in equitatum Labieni immissos, turmis suorum suppetias mittit. Tum Labienus, conversis equis, signorum conspectu perterritus, turpissimè contendit fugere; multis ejus occisis, compluribus vulneratis. Milites legionarii ad sua se recipiunt signa, atque iter inceptum ire cœperunt. Labienus per jugum summum collis, dextrorsus procul [67] milites subsequi non desistit.

§ LXIV. *Tisdram oppidum oppugnare non audens, in antiqua castra revertitur.*

POSTQUAM Cæsar ad oppidum Sarsuram venit; inspectantibus adversariis, interfecto præsidio Scipionis, quum suis auxilium ferre non auderent; fortiter repugnante P. Cornelio Scipionis evocato

63 *Eo potitum*; omnibúsque—— *interfectis, dedisse oppidum diripiendum:*] Nonnulli, *omnibus*. Quod idem est. [*Eo potitum*, omnibus—— *dedisse oppidum diripiendum:*] Vel, [*Eo potitum* (esse;) omnibúsque—— *dedisse oppidum diripiendum.*]

64 *Progressus*] Ita edidit Davisius ex MS Eliensi & Edit. Stephani. Cum his consentiunt MS Vossii & unus Goduini. MS Reg. habet; *processit*. In aliis omnibus est, *processus*. Quæ locutio valde est inusitata. Quamvis enim Cellarius participium istud apud *Scribonium Largum* reppererit, at haud tamen hoc significatu.

65 Habebat *præsidium*] Ita ex MSS Reg. & Eliensi restituendum videtur. Editi, [habuerat *præsidium*.] Quod (ex sequente, ut opinor, *comportaverat*,) à Librariis est repositum. Non enim id ait Hirtius, *habuisse* utique præsidium in Sarsurâ Scipionem, sed *jam tum habere*; idque à Cæsare nec opinans oppressum, & interfectum: Ut rectè annotavit Davisius. Non tamen dissimulandum, etiam illud [*habuerat*] retineri posse; si ita accipiatur, ut significet, *collocaverat*. Quomodo infra videtur accipi, § 77. prope initium.

66 *Fefellerat:*] Codices nonnulli, *fefellit*. Sed longè præstat vulgata Lectio. Illud enim, *Quæ res Cæsarem non fefellerat*, tale est quale si dixisset, *Cui rei Cæsar antè viderat*; vel, *Quæ res Cæsarem non fugerat.*

67 *Milites*] Equidem, cum Davisio, vocem istam abesse debere existimo: Ut deest quidem in MSS Reg. Elienf. & Vossii, & Editionibus quibusdam Veteribus.

cato qui ibi præerat, atque à multitudine circumvento interfectóque; oppido potitur. Atque ibi frumento exercitui dato, postero die ad oppidum Tisdram pervenit; in quo Considius per id tempus fuerat, cum grandi præsidio cohortéque suâ gladiatorum. Cæsar, oppidi naturâ perspectâ, [68] atque inopiâ ab oppugnatione ejus deterritus; protinus profectus circiter millia passuum IV, ad aquam [69] facit castra: Atque inde IV die egressus, redit rursus ad ea castra quæ ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua castra copias reducit.

Ante Chr. XLVI. U.C. Varr. DCCVIII.

§ LXV. *Thabenenses præsidium à Cæsare petunt.*

THABENENSES interim, qui sub ditione & potestate Jubæ esse consuêssent, in extremâ ejus regni regione maritimâ locati; interfecto regio præsidio, legatos ad Cæsarem mittunt: [70] Rem à se gestam docent: Petunt orántque, ut "suis fortunis, de populo Romano quòd benè meriti essent, auxilium ferret." Cæsar, eorum consilio probato, M. Crispum Tribunum cum cohorte, & sagittariis, tormentísque compluribus, præsidio Thabenam mittit.

§ LXVI. *Cæsari auxilia advehuntur.*

EODEM tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut, [71] commeatu dato, cum signis non potuerant antè transire in Africam, ad millia IV; equites, CD; funditores sagittariísque [72] mille; uno commeatu Cæsari occurrerunt. Itaque [73] tum his copiis & omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, VIII millibus passuum à suis castris, ab Scipionis verò IV millibus passuum [74] longè, constitit in campo.

§ LXVII. *Prælium equestre, in quo Cæsar superior.*

ERAT oppidum infra castra Scipionis, nomine Tegea; ubi præsidium equestre, circiter [75] CD numero, habere consueverat. Eo equitatu dextrâ sinistrâque directo ab oppidi lateribus; ipse, legionibus ex castris eductis atque in jugo inferiore instructis, non longiùs ferè mille passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. Postquam diutius in uno loco Scipio commorabatur, & tempus diei

68 Atque *inopiâ*] Ferri potest hæc Lectio; ut sit (annotante Davisio) inopia rerum ad oppugnationem necessariarum. Pulchra tamen est Lipsii emendatio, qui legit, [*AQUÆ inopiâ*;] propter id quod sequitur, [*protinus profectus* ——, *ad* aquam *facit castra*.]

69 Facit *castra*:] Ita rectè restituit Davisius ex MS Eliensi & Edit. Stephani, postulante Temporum ratione. Suffragantur MSS Reg. & Vossii. Al. [*castra fecit*.]

70 *Rem à se gestam*] Ita pulcherrimè restituit Lipsius ex conjecturâ. Quem secuti sunt Recentiores. Firmant MSS Reg. & Vossii. Alii omnes, [*rem* malè *gestam*:] Literâ *f* nimirum contractâ in *l*, & *m* ex præcedenti voce assutâ.

71 *Commeatu dato*,] hoc est; quibus venia fuerat data, ut à signis suis aliquandiu abessent.

72 *Mille*;] MSS Reg. & Edit. Rom. *CC*. MS Eliens. *CCC*.

73 Tum *his*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Edit. Rom. [cum *bis &c*.]

74 *Longè*] Vide supra ad *pag*. 112, *lin*. 22.

75 *CD numero*] Vocem, *numero*, ab aliis omissam, rectè restituit Davisius ex MS Eliensi. Sic enim alibi loqui solet Auctor noster. Suffragatur & MS Regius.

Ante Chr. XLVI. U. C. Varr. DCCVIII.

diei in otio consumebatur; Cæsar equitum turmas suorum jubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erat, facere impressionem; levémque armaturam, sagittarios, funditoresque eódem submittit. Quod ubi cœptum est fieri; &, equis concitatis, Juliani impetum fecissent; Pacidius suos equites exporrigere cœpit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Julianas circumfundere, & nihilo minus fortissimè acerriméque pugnare. Quod ubi Cæsar animadvertit; CCC, quos ex legionibus habere expeditos consueverat, ex proximâ legione quæ ei [76] prœlio in acie constiterat, jubet equitatui succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria submittere, sauciisque ac defatigatis integros recentioribúsque viribus equites subministrare. Postquam equites Juliani CD vim hostium ad IV millia numero sustinere non poterant, & à levi armaturâ Numidarum vulnerabantur, [77] minutatimque cedebant; Cæsar alteram alam mittit, qui satagentibus celeriter occurrerent. Quo facto sui sublati universi, in hostes impressione factâ, in fugam adversarios dederunt; multis occisis, compluribus vulneratis: Insecuti per III millia passuum, usque in colles hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Cæsar in horam X commoratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit; omnibus incolumibus. In quo prœlio Pacidius graviter pilo per Cassidem caput ictus, compluresque duces ac fortissimus quisque interfecti vulneratique sunt.

§ LXVIII. *Hostibus prælium adhuc detrectantibus, Cæsar Thapsum oppugnat.*

POSTQUAM nullâ conditione cogere adversarios poterat, ut in æquum locum descenderent, legionúmque periculum facerent; neque ipse propiùs hostem castra ponere, propter aquæ penuriam, se posse [78] animadverteret; [79] adversarios non eorum virtute confidere, sed aquarum [80] inopiâ fretos despicere se intellexit: Pridie Non. Apr. tertiâ vigiliâ egressus, ab Agar XVI millia passuum nocte progressus, ad Thapsum, ubi Vergilius cum grandi præsidio præerat, castra

76 *Prælio*] Editi aliquot veteres; *præsidio*.

77 *Minutatímque* cedebant;] MS Reg. & Edit. Rom. *minutatímque cædebántur*. Quod probant nonnulli. Sed vulgatam lectionem, allatis similis locutionis exemplis, eruditè tuetur Davisius, & retinendam ostendit.

78 *Animadverteret*;] Ita Editi omnes. Sed minùs Latinè. Non enim conjunctum hoc cum præcedentibus *facerent* & *descenderent*, (id quod Librarios fefellit;) sed cum antecedente, *poterat*. Quamobrem, ex MS Eliensi lege omnino, *ANIMADVERTEBAT*. [*Postquam* —— *poterat*; — *neque* — animadvertebat; *adversarios* (autem) —— *intellexit*: (tum *pridie &c.*]

79 *Adversarios non eorum virtute confidere, sed* —— *despicere* se &c.] Quoniam illud [*se*] ad Cæsarem refertur; ideo de adversariis dixit Hirtius, non [suâ *virtute*] respectu nimirum propioris antecedentis [*adversarios*,] sed [eorum *virtute*] respectu remotioris [*Cæsar.*] Vide quæ supra ad *pag.* 213. *lin.* 34. annotavimus. Nisi fortè pro, *eorum*, legendum sit, *IPSORUM*.

80 Inopiâ *fretos*] Codices nonnulli, [copiâ *fretos*.] Sed vera est vulgata Lectio. Eo *freti* erant adversarii, quòd Cæsareani *inopiâ* aquæ laborabant.

castra ponit; oppidúmque eo die circummunire cœpit; locáque idonea opportunáque complura præsidiis occupare, ne hostes intrare ad se ac loca interiora capere possent. Scipio interim, cognitis Cæsaris consiliis, ad necessitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos & Vergilium [81] amitteret; confestim Cæsarem per superiora loca consecutus, millia passuum VIII à Thapso binis castris consedit.

Ante Chr. XLVI. U. C. Varr. DCCVIII.

§ LXIX. *Scipio Thapsitanis auxilium ferre conatur.*

ERAT stagnum salinarum, inter quod & mare angustiæ quædam non ampliùs mille & quingentos passus intererant; quas Scipio intrare, & Thapsitanis auxilium ferre, conabatur. Quod futurum, Cæsarem non fefellerat; Namque pridie in eo loco castello munito, ibíque trino præsidio relicto, ipse cum reliquis copiis lunatis castris Thapsum operibus circummunivit. Scipio interim exclusus ab incepto itinere, supra stagnum postero die & nocte confectâ, cœlo albente, [82] non longè à castris præsidióque, quòd suprà commemoravimus, MD passibus, ad mare versùs consedit, & castra munire cœpit. Quod postquam Cæsari nunciatum est; [83] milite ab opere deducto, castris præsidio Asprenate proconsule cum legionibus II relicto, ipse cùm expeditâ copiâ in eum locum citatim contendit; classísque parte ad Thapsum relictâ, reliquas naves jubet post hostium tergum quàm maximè ad littus appelli, signúmque suum observare; quo signo dato, subitò clamore facto, ex improviso hostibus aversis incuterent terrorem; ut perturbati ac perterriti, respicere post terga cogerentur.

§ LXX. *Cæsar, suos ad pugnam hortatus, summâ militum alacritate hostes aggreditur.*

QUO postquam Cæsar pervenit; & animadvertit [84] aciem pro vallo Scipionis, elephantósque dextro sinistróque cornu collocatos, & nihilo minùs partem militum castra non ignaviter munire: Ipse, acie triplici collocatâ; legione decimâ secundâque, dextro cornu; VIII & IX, sinistro; oppositis V legionibus, in quartâ acie; ante ipsa cornua, quinis cohortibus contra bestias collocatis; sagittariis, funditoribus, in utrisque cornibus dispositis; levíque armaturâ inter equites interjectâ; ipse pedibus circum milites concursans, virtutésque

81 *Amitteret*;] MSS nonnulli, *deseret et*. Quod est Interpretamentum.

82 Non *longè à castris* —— *MD passibus*,] Mirum Editores omnes fugisse, ne Latinè quidem hoc dictum. Nec equidem ullus dubito, quin istud [*NON*] ex Librariorum imperitiâ fluxerit. Quâ proinde voculâ deletâ, legendum [*longè* à *castris* — *MD passibus*.] Quæ locutio Cæsari & Hirtio valde familiaris. Vide quæ supra annotavimus ad *pag*. 112. *lin*. 22. & ad *pag*. 417. *lin*. 20; ubi similis occurrit Librariorum error.

83 Milite *ab opere deducto*,] Ita restituit *Davisius* ex MSS Eliensi & Goduini, & Edit. Beroaldi. Quibuscum consentit MS Regius. Vulgg. [milites *ab opere* deductos.] Quæ sententia nulla est.

84 *Aciem* —, *elephantósque*] MSS nonnulli, [*aciem* ——, contra *elephantos*.] Alii, [*aciem* —— castris *elephantisque*.] Corruptè omnes. Aut retinenda vulgata Lectio; aut fortè legendum, [*aciem* —— *INSTRUCTAM*, *elephantósque*, &c.] Quod partim vidit Glandorpius.

Ante Chr. XLVI. U. C. *Varr.* DCCVIII. que veteranorum prœliáque superiora commemorans, blandéque appellans, animos eorum excitabat. Tirones autem, qui nunquam in acie dimicâssent, hortabatur, ut "veteranorum virtutem æmu- "larentur; eorúmque famam, nomen, locúmque, victoriâ partâ, "cuperent possidere.

§ LXXI. ITAQUE in circumeundo exercitum animadvertit hostes circa vallum trepidare, atque ultro citróque pavidos concursare; & modò se intra portas recipere, modò inconstanter immoderatéque prodire. Quúmque idem à pluribus animadverti cœptum esset; subitò legati evocatíque obsecrare Cæsarem, "ne dubitaret signum dare; victo- "riam sibi propriam à diis immortalibus portendi." Dubitante Cæsare, atque eorum studio cupiditatíque resistente, sibíque eruptione pugnari non placere clamitante, & etiam atque etiam aciem sustentante; subitò dextro cornu, injussu Cæsaris, tubicen à militibus coactus, canere cœpit. Quo facto, ab universis cohortibus signa in hostem cœpêre inferri; quum centuriones pectore adverso resisterent, víque continerent milites ne injussu imperatoris concurrerent; nec quidquam proficerent. Quod postquam Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse; signo Felicitatis dato, equo admisso in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores sagittariíque concita tela in elephantos frequentes injiciunt. Quo facto, bestiæ, stridore fundarum lapidúmque perterritæ sese convertere, & suos post se frequentes stipatósque proterere, & in portas valli semifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, præsidio deserti, principes fugiunt. Ita celeriter bestiis circuitis, legiones vallo hostium sunt potitæ; & paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra, unde pridie erant egressi, confugiunt.

§ LXXII. *Mira militis cujusdam fortitudo.* NON videtur esse prætermittendum de virtute militis veterani V legionis. Nam quum in sinistro cornu elephantus vulnere ictus & dolore concitatus in lixam inermem impetum fecisset, eúmque sub pede subditum, [85] deinde genu innixus pondere suo, proboscide erectâ vibrantíque, stridore maximo premeret atque enecaret; miles hic non potuit pati, quin se [86] armatum bestiæ offerret. Quem postquam elephantus ad se telo infesto venire animadvertit; relicto cadavere, militem proboscide circumdat atque in sublime extollit armatum. Qui in ejusmodi periculo quum constanter agendum sibi videret; gladio proboscidem, quo erat circumdatus, cædere, quantum viribus poterat, non destitit. Quo dolore adductus elephantus, milite abjecto, maximo cum stridore cursúque conversus ad reliquas bestias se recepit.

§ LXXIII. *Scipionis copiæ profligantur, ad internecionem usque.* INTERIM Thapso qui erant præsidio, ex oppido eruptionem portâ maritimâ faciunt: Et, sive ut suis subsidio occurrerent; sive ut,

85 *Deinde*] Deest hæc vox in MSS Reg. & Vossii.

86 *Armatum*] Codices nonnulli, *armatus*. Quod idem est.

ut, oppido deserto, fugâ salutem sibi pararent; egrediuntur. Atque ita per mare [87] umbilici fine ingressi terram petebant. Qui à [88] servitiis puerísque, qui in castris erant, lapidibus pilísque prohibiti terram attingere, rursus se in oppidum receperunt. Interim Scipionis copiis prostratis, passímque toto campo fugientibus; confestim Cæsaris legiones consequi, spatiúmque se non dare colligendi. Qui postquam ad ea castra, quæ petebant, perfugerunt, ut refectis castris rursus sese defenderent; ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cujus auctoritate imperióque rem gererent. Qui postquam animadverterunt neminem ibi esse præsidio, protinus armis abjectis in regia castra fugere contendunt: Quò postquam pervenerunt, [89] ea quoque ab Julianis teneri vident. Desperatâ salute, in quodam colle consistunt; atque armis demissis, salutationem more militari faciunt. Quibus miseris ea res parvo præsidio fuit: Namque milites veterani irâ & dolore incensi, non modò, ut parcerent hosti, non poterant adduci; sed etiam ex suo exercitu illustres urbanos, quos [90] auctores appellabant, complures aut vulnerârunt aut interfecerunt. In quo numero fuit Tullius Rufus quæstorius; qui pilo transjectus consultò à milite interiit. Item Pompeius Rufus brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Cæsarem adcucurrisset, interfectus esset. Quo facto complures equites Romani senatorésque perterriti, ex prœlio se receperunt; ne à militibus, qui ex tantâ victoriâ licentiam sibi assumpsissent immoderatè peccandi, [91] impunitate propter maximas res gestas, ipsi quoque interficerentur. Itaque ii omnes Scipionis milites, quum fidem Cæsaris implorarent; inspectante ipso Cæsare, & à militibus deprecante eis utì parcerent, ad unum sunt interfecti.

Ante Chr. XLVI. U. C. Varr. DCCVIII.

CÆSAR trinis castris potitus, occisísque hostium x millibus, fugatísque compluribus; se recepit, L militibus amissis, paucis sauciis, in castra. Ac statim ex itinere ante oppidum Thapsum constitit;

§ LXXIV. *Cæsar, relicto Thapso Uticam contendit.*

87 *Umbilice fine*] Id est, *umbilico tenus.* Quomodo scribendum voluit Faërnus. Sed sine causâ. Nam & Sallustius eodem significatu dixit; *inguinum fine*. Ut notârunt Ciacconius & Cellarius.

88 *Servitiis*] Ita restituit Davisius ex MS Eliensi & Editt. veteribus. Rectè. Sic enim alibi loqui solet Auctor noster. Al. *servis*. Quod est interpretamentum.

89 Ea quoque *ab Julianis teneri* vident. *Desperatâ salute, &c.*] Ita legit Davisius ex MS Eliensi & Editt. veteribus. Recentiores habent, [eâque *ab Julianis teneri* vident; *desperatâ salute, &c.*] In MSS Reg. & Vossi est, [*eâque* ipsi *ab Julianis teneri* viderent:] Corruptè quidem. Inde tamen legendum existimo: [*eâque IPSA ab Julianis teneri* viderunt; *desperatâ salute &c.*]

90 *Auctores*] *Lipsius* emendat; *fautores*.

91 *Impunitate*] MSS Reg. & Vossii & Goduini; *impunitatis*. Quod corruptum videri possit ex eo quod exhibet MS Eliensis, *impunitatis spe*. Quomodo legendum existimat Davisius. Probè quidem. Nec tamen non ferri possit etiam vulgata Lectio; [*licentiam* —— *peccandi, impunitate.*] Quod est, *cum impunitate.*

Ante Chr. XLVI. U. C. Varr. DCCVIII.

ſtitit; [92] elephantóſque LXIV ornatos armatóſque cum turribus ornamentíſque capit, captos ante oppidum inſtructos conſtituit. Id hôc conſilio; ſi poſſet Vergilius, quíque cum eo obſidebantur, rei malè geſtæ ſuorum indicio à pertinaciâ deduci. Deinde ipſe Vergilium appellavit, invitavítque ad deditionem; ſuámque lenitatem & clementiam commemoravit. Quem poſtquam animadvertit reſponſum ſibi non dare, ab oppido [93] receſſit. Poſtero die, divinâ re factâ, concione advocatâ, in conſpectu oppidanorum, milites collaudat: Totúmque exercitum veteranum donavit; præmia fortiſſimo cuique ac bene merenti, pro ſuggeſtu tribuit. Ac ſtatim inde digreſſus; C. Rebello proconſule cum III ad Thapſum legionibus & Cn. Domitio cum II Tiſdræ, ubi Conſidius præerat, ad obſidendum relictis; M. Meſſalâ Uticam ante [94] præmiſſo, cum equitatu; ipſe eódem iter facere contendit.

§ LXXV. *Equites Scipionis, oppido Paradæ exciſo, Uticam fugiunt.*

EQUITES interim Scipionis, qui ex prœlio fugerant, quum Uticam versùs iter facerent, perveniunt ad [95] oppidum Paradæ. Ubi, quùm ab incolis non reciperentur, ideo quòd fama de victoriâ Cæſaris præcucurriſſet; vi oppido potiti, in medio foro lignis coacervatis, omnibúſque rebus eorum congeſtis, ignem ſubjiciunt; atque ejus oppidi incolas cujúſque generis ætatíſque, vivos, conſtrictóſque, in flammam conjiciunt; atque ita acerbiſſimo afficiunt ſupplicio: Deinde protinus Uticam perveniunt. Superiore tempore M. Cato; [96] quòd Uticenſibus, propter beneficium legis Juliæ, parum in ſuis partibus præſidii eſſe exiſtimaverat; plebem inermem oppido ejecerat, & ante portam Bellicam caſtris foſsâque parvulâ duntaxat munierat; ibíque cuſtodiis circumdatis, habitare coëgerat: ſenatum autem oppidi, cuſtodiâ tenebat. Eorum caſtra ii equites adorti

92 *Elephantóſque LXIV — capit, captos ante oppidum inſtructos conſtituit:*] Cùm Cæſar (ut mihi quidem videtur) elephantos iſtos non *jam caperet*, ſed *antè* in prœlio *captos*, in itinere *jam* ante oppidum *inſtructos conſtitueret*: crediderim equidem, omiſsâ voce [*capit,*] legendum, [*elephantóſque LXIV—captos, ante oppidum inſtructos conſtituit.*] Quanquam fieri etiam poteſt, ut eos *jam in itinere* poſt prœlium *ceperit*. Quare ſine Codicibus nihil muto.

93 *Receſſit.*] MSS Reg. & Elienſis & Edit. Rom. *diceſſit*. Quod fortè melius. Cæſar enim, non *regrediens*, ſed *progrediens*, urbem reliquit obſeſſam.

94 *Præmiſſo, cum equitatu; ipſe &c.*] Ita ex Edit. Beroaldi rectè interpunxit Daviſius. Alii omnes perperam: [*— præmiſſo; cum equitatu ipſe &c.*]

95 *Oppidum* Paradæ.] Sic ex MS Elienſ. & Edit. Rom. rectè reſcripſit idem Vir. doctiſſimus. Suffragatur MS. Regius. Al. [*oppidum* Paradam.] Quod paullo minùs elegans.

66 *Quòd Uticenſibus, — parum in ſuis partibus præſidii &c.*] Faernus; transpoſitâ vocula *in*, reponit; [*quòd* IN *Uticenſibus — parum ſuis partibus præſidii &c.*] Atque ita quidem omnino reponendum exiſtimo. Non enim id exiſtimabat Cato, *partes ſuas Uticenſibus*, ſed *Uticenſes ſuis partibus*, parum eſſe utiles. Sic enim infra. *pag.* 449. *lin.* 1, [*quòd eos partibus Cæſaris faviſſe &c.*]

adorti expugnare cœperunt, ideo quòd eos partibus Cæsaris favisse sciebant; ut, eis interfectis, eorum pernicie dolorem suum ulciscerentur. Uticenses, animo addito ex Cæsaris victoriâ, lapidibus fustibúsque equites repulerunt. Itaque, postquam [97] castra non potuerant potiri, Uticam se in oppidum conjecerunt; atque ibi multos Uticenses interfecerunt, domósque eorum expugnaverunt ac diripuerunt. Quibus quum Cato persuadere nullâ ratione quiret, ut secum oppidum defenderent, & cæde rapinísque desisterent; &, quid sibi vellent, sciret; sedandæ eorum importunitatis gratiâ, singulis HS c divisit. Idem Sulla Faustus fecit. ac de suâ pecuniâ largitus est: Unâque cum iis ab Uticâ proficiscitur, atque [98] in regnum ire contendit.

Ante Chr. XLVI. U. C. *Varr.* DCCVIII.

§ LXXVI. *M. Cato se interficit: Utica Cæsari deditur.*

Complures interim ex fugâ Uticam perveniunt: Quos omnes Cato convocatos, unà cum ccc qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, cohortatur, ut servitia manumitterent, oppidúmque defenderent. Quorum quum partem assentire, partem animum mentémque perterritam atque [99] in fugâ destinatam habere intellexisset, ampliùs de eâ re agere destitit; navésque iis attribuit, ut, in quas quisque partes vellet, proficisceretur. Ipse, omnibus rebus diligentissimè constitutis; liberis suis L. Cæsari, qui tum ei pro quæstore fuerat, commendatis; & sine suspicione, vultu atque sermone quo superiore tempore usus fuerat, quum dormitum isset, ferrum intrò clàm in cubiculum tulit, atque ita se transjecit. Qui dum animâ nondum exspiratâ concidisset; &, impetu facto in cubiculum ex suspicione, medicus familiarésque continere atque vulnus obligare cœpissent; ipse suis manibus vulnus crudelissimè divellit, atque animo præsenti se interemit. Quem Uticenses, quanquam oderant partium gratiâ; tamen, propter ejus singularem integritatem, & quòd dissimillimus reliquorum ducum fuerat, quódque Uticam mirificis operibus munierat, turrésque auxerat; sepulturâ afficiunt. Quo interfecto; L. Cæsar, ut aliquid sibi ex eâ re auxilii pararet, convocato populo, concione habitâ, cohortatur omnes, ut "portæ aperirentur; se in Cæsaris clementiâ magnam spem habere." Itaque portis patefactis, Uticâ egressus, Cæsari Imperatori obviàm proficiscitur. Messala, ut erat imperatum, Uticam pervenit; omnibúsque portis custodias ponit.

97 Castra —— *potiri.*] Codices nonnulli, [*castris* —— *potiri.*] Al. [*castra* —— capere.] Sed vulgatam Lectionem, allatis exemplis, eruditè tuetur Davisius.

98 *In regnum ire contendit.*] Nonnulli, [*in regnum* Jubæ &c.] Quos meritò reprehendit idem Vir doctissimus, quod nescirent *regnum*, in hoc libro, sæpe κατ' ἐξοχὴν pro *regno Jubæ* usurpatum.

99 *In* fugâ *destinatam*] Meritò eos reprehendit Davisius, qui scribunt, [*in* fugam *destinatam*] Sed & ipse in hujus locutionis ratione explicandâ, errat. Non enim hæc præpositio, quum Motum propriè denotat, cum ablativo conjungitur; (vide quæ suprà annotata sunt ad *pag.* 76. *lin.* 21.) sed, [*in fugâ destinatam,*] est, [*in fugâ cogitandâ destinatam.*]

Ante Chr. XLVI. U. C. Varr. DCCVIII.

§ LXXVII. *Cæsar, in itinere ad Uticam, Uscetâ & Adrumeto potitur.*

CÆSAR interim à Thapso progressus, Uscetam pervenit; ubi Scipio magnum numerum frumenti, armorum, telorum, cæterarúmque rerum, cum parvo præsidio [1] habuerat. [2] Id adveniens potitur; deinde Adrumetum pervenit. Quò cum sine morâ introîsset; armis, frumento, pecuniâque consideratâ; [3] Q. Ligario, C. Considio filio, qui tum ibi fuerant, vitam concessit. Deinde eodem die Adrumeto egressus, Livineio Regulo ibi cum legione relicto, Uticam ire contendit. Cui in itinere fit obvius L. Cæsar, subitóque se ad genua [4] projicit; vitámque sibi, nec ampliùs quidquam, deprecatur: Cui Cæsar facilè, [5] pro suâ naturâ & instituto, concessit: Item Cæcinæ, C. Ateio, P. Atrio, & L. Cellæ patri & filio, M. Eppio, M. Aquinio, Catonis filio, Damasippíque liberis, ex suâ consuetudine tribuit: Circitérque noctem luminibus accensis Uticam pervenit, atque extra oppidum eâ nocte mansit.

§ LXXVIII. *Uticensibus vitam concedit.*

POSTERO die manè oppidum introiit: Concionéque advocatâ, Uticenses incolas cohortatus, gratias pro eorum studio erga se agit; [6] Cives autem Romanos negotiatores, & eos qui inter trecentos pecunias contulerant Varo & Scipioni, multis verbis accusatos, & de eorum sceleribus longiori habitâ oratione, ad extremum, ut "sine metu prodirent," edicit: "Se eis duntaxat vitam concessurum: Bona quidem eorum, se venditurum; [7] ita tamen, ut, "qui eorum bona sua redemisset, se bonorum venditionem inducturum, & pecuniam mulctæ nomine relaturum, ut incolumitatem retinere possent." Quibus metu exsanguibus, de vitâque ex

1 *Habuerat.*] Aut legendum, *habebat:* aut illud *habuerat*, ita accipiendum, ut significet, *collocaverat.* Vide suprà ad *pag.* 442, *lin.* 10.

2 *Id*] Edit. Rom. *Hoc.* MS. Reg. *His.*

3 *Q. Ligario,* C. Considio *filio, qui ibi tum* fuerant,] Ita ex MS Eliensi rectè reponit Davisius. Firmat MS Regius. Editi habent; *fuerat.* Quod ex iis Codicibus irrepsit, in quibus scriptum erat; [C. Considii *filio, &c.*]

4. *Projicit;*] Sic ex MS Eliensi restituendum vidit idem Vir doctissimus, postulante Temporum ratione. Al. *projecit.*

5 *Pro suâ naturâ*] Sic MSS Reg. & Vossii: Elegantiùs, ut mihi quidem videtur. Editi, [& *pro suâ naturâ.*

6 *Cives autem Romanos,—ut prodirent, edicit:*] Notanda constructio. Sic suprà, *pag.* 413. *lin.* 9; *sagittásque,—uti fierent, curare.* Sic apud Terentium: *Illum, ut vivat, optant.*

7 *Ita tamen,* ut, *qui eorum bona sua redemisset, se bonorum venditionem inducturum, & pecuniam mulctæ nomine relaturum, ut incolumitatem retinere possent.*] Ita edidit Scaliger & Recentiorum plerique. Durissimum tamen, ut istam priorem [*ut*] sequatur Modus infinitivus. Quare, omissâ istâ voculâ, (quam, post voces, *ita tamen,* in plerisque Codicibus ingessisse videtur Librariorum imperitia;) lege, ex MS Eliensi & Editione Romanâ, [*ita tamen, qui eorum bona sua* (in MS Eliens. & Editione Romanâ est, *IPSA bona suâ*; ut fortè legi debeat, *IPSE bona sua*) *redemisset, se bonorum venditionem inducturum* (vel *inditurum*, ut habent Codices plerique,) *& pecuniam mulctæ nomine relaturum, ut incolumitatem retinere possent.*] (vel potiùs *posset*, ut exhibent MSS Reg. & Eliensis.)

Ante Chr. XLVI. U. C. Varr. DCCVIII.

ex suo promerito desperantibus, subitò oblatâ salute, libentes cupidique conditionem acceperunt; petierúntque à Cæsare, ut universis CCC uno nomine pecuniam imperaret. Itaque [8] bis millies HS his imposito, ut per triennium sex pensionibus populo Romano solverent; nullo eorum recusante, ac se eodem die demum natos prædicantes, læti gratias agunt Cæsari.

§ LXXIX. *Rex Juba, Zamam fugiens, oppido prohibetur.*

REX interim Juba, ut ex prœlio fugerat, unà cum Petreio interdiu in villis latitando, tandem, nocturnis itineribus confectis, in regnum pervenit. Atque ad [9] oppidum Zamam, ubi ipse domicilium, conjuges, liberósque habebat; quo ex cuncto regno omnem pecuniam, carissimásque res, comportaverat; quódque, inito bello, operibus maximis munierat; accedit. [10] Quem oppidani, antea rumore exoptato de Cæsaris victoriâ audito, ob has caussas oppido prohibuerunt, quòd, bello contra populum Romanum suscepto, in [11] oppido Zamæ lignis congestis, maximam in medio foro pyram construxerat; ut, si fortè bello foret superatus, omnibus rebus eò coacervatis, dehinc civibus cunctis interfectis eódemque projectis, igne subjecto, tum demum se ipse insuper interficeret; atque unà cum liberis, conjugibus, civibus, cunctâque gazâ regiâ, cremaretur. Postquam Juba ante portas diu multúmque, primò minis pro imperio egisset cum Zamensibus; deinde, quum se parum proficere intellexisset, precibus quoque oràsset utì se ad suos Deos penates admitterent; ubi eos in sententiâ perstare animadvertit, nec minis nec precibus suis moveri quò magìs se reciperent, tertiò petit ab eis, ut sibi conjuges liberósque redderent, ut secum eos asportaret. Postquam sibi nihil omnino oppidanos responsi reddere animadvertit, nullâ re ab iis impetratâ, ab Zamâ discedit; atque ad villam suam, cum M. Petreio paucísque equitibus, se confert.

§ LXXX. *Zamenses, multique Duces regii, Cæsari se dedunt.*

ZAMENSES interim, legatos de iis rebus ad Cæsarem Uticam mittunt; petúntque ab eo, utì "antè, quàm rex manum colligeret seséque oppugnaret, sibi auxilium mitteret: Se tamen paratos esse, [12] sibi quoad vita suppeteret, oppidum séque ei reservare." Legatos collaudatos Cæsar domum jubet antecedere, "ac suum adventum prænunciare. Ipse postero die Uticâ egressus

8 *Bis*] Deest in quibusdam Codicibus.

9 *Oppidum* Zamam,] Codices nonnulli [*oppidum* Zamæ.] Quomodo & alibi loquitur Hirtius.

10 *Quem oppidani*, anteà *rumore — audito, — probibuerunt*,] Ita ex MSS Reg. & Vossii restitui. Editi omnes; [*Quem* anteà *oppidani, rumore — audito, —— probibuerunt.*] Perperam admodum, & magno cum sententiæ detrimento.

11 *Oppido* Zamæ] Sic rescribit Davisius ex MS Eliensi & Edit. Romanâ. Suffragatur MS Regius. Al. [*oppido* Zamâ.]

12 *Sibi quoad vita suppeteret, oppidum séque ei reservare.*] Ita interpungendum Sensus manifestò postulat. Editi [*sibi, quoad vita suppeteret, oppidum &c.*] Quæ interpunctio sententiam perturbat penitus.

Ante Chr. XLVI. U. C. Varr. DCCVIII.

cum equitatu, ire in regnum contendit. Interim in itinere ex regiis copiis duces complures ad Cæsarem veniunt, orántque ut sibi ignoscat: Quibus supplicibus veniâ datâ, Zamam perveniunt. Rumore interim perlato de ejus lenitate clementiâque, propemodum omnes regni equites Zamam perveniunt ad Cæsarem, ab eóque sunt metu periculóque liberati.

§ LXXXI. *Considius Tisdram, Vergilius Thapsum Cæsari dedit.* Dum hæc utrobique geruntur; Considius, qui Tisdræ cum familiâ suâ, gladiatoriâ manu, Getulísque præerat; cognitâ cæde suorum, Domitiíque & legionum adventu perterritus, desperatâ salute, oppidum deserit; sèque clàm cum paucis barbaris pecuniâ onustus subducit, atque in regnum fugere contendit. Quem Getuli sui comites in itinere, prædæ cupidi, concîdunt; séque in quascumque potuere partes, conferunt. C. interim Vergilius, postquam terrâ maríque clausus se nihil proficere intellexit; suósque interfectos, aut fugatos; M. Catonem Uticæ sibi ipsum [13] manus attulisse; regem vagum, à suis desertum, ab omnibus aspernari; Saburam, ejúsque copias, ab Sitio esse deletas; Uticæ Cæsarem sine morâ receptum; de tanto exercitu reliquias esse nullas, qui sibi suísque liberis prodessent: à Caninio proconsule, qui eum obsidebat, fide acceptâ, séque & sua omnia & oppidum proconsuli transdit.

§ LXXXII. *Jubæ & Petreii mors.* Rex interim [14] Juba ab omnibus civitatibus exclusus, desperatâ salute; quum jam [15] cœnatus esset cum Petreio; ut per virtutem interfecti esse viderentur, ferro inter se depugnant: Atque firmior imbecilliorem, Juba Petreium facilè ferro consumpsit: Deinde ipse sibi quum conaretur gladio transjicere pectus, nec posset; precibus à servo suo impetravit, ut se interficeret; ídque obtinuit.

§ LXXXIII. *Item Fausti & Afranii.* P. interim Sitius, pulso exercitu Saburæ præfecti Jubæ, ipsóque interfecto; quum iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæsarem faceret, fortè incidit in Faustum Afraniúmque; qui eam manum habebant quâ Uticam deripuerant, itérque in Hispaniam tendebant, & erant numero circiter MD. Itaque celeriter nocturno tempore insidiis dispositis, eos primâ luce adortus, præter paucos equites qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interfecit aut in deditionem accipit; Afranium & Faustum vivos capit, cum conjuge & liberis. Paucis pòst diebus, dissensione in exercitu ortâ, Faustus & Afranius interficiuntur. Pompeiæ cum Fausti liberis, Cæsar incolumitatem suáque omnia concessit.

§ LXXXIV. *Et Scipionis.* Scipio interim, cum Damasippo & Torquato & Plætorio Rustiano, navibus longis diu multúmque jactati, quum Hispaniam peterent,

13 *Manus* attulisse;] Sic MSS Ursini. Quod probat Davisius. Al. [*manus* (vel *manum*) intulisse.]

14 *Juba*] Deest in MSS Reg. & Eliensi. Et deesse potest.

15 *Cœnatus*] Pulcherrima Rubenii emendatio. MSS & Editi; *conatus*. Qui sensus est nullus. Glandorpius, Goduinus & Cellarius, legendum conjecerant, *convivatus*. Quod longiùs abest à Codicum MSS vestigiis. Ut acutè notavit Davisius.

peterent, ad Hipponem regium deferuntur, ubi classis P. Sitii per id tempus erat: à quâ pauciora ab amplioribus circumventa navigia deprimuntur: Ibíque Scipio cum iis, quos paullò antè nominavi, interiit.

Ante Chr. XLVI. U.C. Varr. DCCVIII.

§ LXXXV. *Cæsar Jubæ regnum provinciam facit;*

CÆSAR interim, Zamæ auctione regiâ factâ; bonísque eorum venditis, qui cives Romani contra populum Romanum arma tulerant; præmiísque Zamensibus, qui de rege excludendo consilium ceperant, tributis; vectigalibúsque regiis abrogatis; ex regnóque provinciâ factâ, atque ibi Crispo Sallustio proconsule cum imperio relicto; ipse Zamâ egressus, Uticam se recepit. Ibi bonis venditis eorum, [16] qui sub Jubâ Petreióque ordines duxerant; item Thapsitanis HS xx millia, conventui eorum HS xxx millia, Adrumetanis HS xxx conventui eorum HS L millia, mulctæ nomine, imponit: Civitates, bonáque eorum, ab omni injuriâ rapiníſque defendit. Leptitanos, quorum superioribus annis Juba bona diripuerat; & ad senatum quæsti per legatos, atque arbitris à senatu datis, sua receperant; tricies centenis millibus pondo olei, in annos singulos, multat; ideo quòd initio, per dissensionem principum, societatem cum Jubâ inierant, eúmque armis, militibus, pecuniâ juverant. Tisdritanos, propter humilitatem civitatis, certo numero frumenti multat.

§ LXXXVI. *Romámque revertitur.*

HIS rebus gestis; Idibus Jun. Uticæ classem conscendit, & post diem III [17] Carales in Sardiniam pervenit. Ibi Sulcitanos, quòd Nasidium ejúsque classem receperant copiísque juverant, HS c millibus multat; & pro decumis octavas pendere jubet; Bonáque paucorum vendit; & ante diem III Kal. Quinct. naves conscendit; & à Caralibus secundum terram profectus, duodetrigesimo die, eò quòd tempestatibus in portubus cohibebatur, ad urbem Romam venit.

16 *Qui — ordines duxerant*; *item Thapsitanis &c.*] Vox *item*, abest in MSS Reg. & Vossii, & Edit. Romanâ; Et rectè quidem abest. Nisi fortè desit aliquid: ut, [*qui — ordines duxerant*, Uticensibus mulctam imponit: *Item Thapsitanis &c.*] Aut aliquid simile. Eóque magìs, quòd in MS Eliensi scriptum sit, [Itém*que Thapsitanis &c.*]

17 *Carales*] Cùm in MS Eliensi scriptum sit, [à *Caralis*;] ingeniosè conjicit Davisius, legendum [ad *Carales*.] Quæ constructio Cæsari atque Hirtio valde familiaris,

A. HIRTII PANSÆ

COMMENTARIORUM

DE

BELLO HISPANIENSI,

LIBER UNUS.

ARGUMENTUM.

I. *Belli Hispanici initia.* II. *Cæsar ad Cordubam oppugnandam contendit;* III. *Interim Uliæ à Pompeio obsessæ auxilia immittit;* IV. *Cordubam oppugnando, Pompeium Uliæ obsidionem dimittere cogit.* V. *Pompeio Cordubam suppetias eunte, Cæsar Ateguam oppugnat, sequitúrque eum Pompeius.* VII. *Sua uterque castra munit, in locis montuosis & ad oppugnandum difficillimis.* IX. *Pompeius, castellum quoddam Cæsaris adortus, repellitur.* X. *Cæsar Ateguam oppugnare pergit.* XI. *Oppidani erumpentes, repelluntur.* XIII. *Conflictationes exercituum Cæsaris & Pompeii.* XIV. *Prælii equestris ratio.* XV. *Oppidanorum crudelitas.* XVI. *Oppidani iterum erumpentes, repelluntur.* XVII. *Tib. Tullius cum Cæsare de deditione agit.* XVIII. *Oppidi oppugnatio continuata.* XIX. *Oppidum Cæsari deditur.* XX. *Pompeius ad Ucubim versus, castra movet.* XXII. *Bursavolensium gesta.* XXIII. *Cæsaris & Pompeii castra castris conferuntur prope Ucubim; & parva aliqua ibi fiunt prœlia.* XXV. *Turpionis & Nigri μονομαχία.* XXVI. *Multi ab hostibus ad Cæsarem transeunt. Pompeii litteræ interceptæ.* XXVII. *Castra utrinque in campo Mundensi constituuntur;* XXVIII. *Prælium ibi maximum committitur.* XXXI. *In quo, Pompeii copiæ ingenti cum clade penitus sunt fusæ.* XXXII. *Cæsar fugatos in oppido Munda obsidet;* XXXIII. *Cordubámque oppugnat & occupat;* XXXV. *Item Hispali potitur, expellitúrque, eamque denuò occupat. Mundenses, deditione fictâ, cædem parantes, conciduntur.* XXXVII. *Carteia Cæsari deditur: Pompeius inde profugit.* XXXIX. *Pompeius interficitur.* XL. *Cæsaris naves incenduntur.* XLI. *Cæsareani Mundam occupant: Ursaonem oppugnant.* XLII. *Cæsaris concio habita Hispali.*

A. [1] HIRTII PANSÆ

COMMENTARIORUM

DE

BELLO HISPANIENSI

LIBER UNUS.

PHARNACE superato, Africâ receptâ: [2] Qui ex iis prœliis cum adolescente Cn. Pompeio profugissent; quum & ulterioris Hispaniæ potitus esset; dum Cæsar muneribus dandis in Italiâ detinetur; quò faciliùs præsidia contra [3] compararet Pompeius, in fidem uniuscujusque civitatis confugere cœpit. Ita partim precibus, partim vi, bene magnâ comparatâ manu, provinciam vastare cœpit. Quibus in rebus, nonnullæ civitates suâ sponte auxilia mittebant: Item nonnullæ portas

Ante Chri. XLV. U.C. Varr. DCCIX.

§ I. Belli Hispanici initia.

1 *Hirtii Pansæ*] Si hic Liber (quod tamen vix crediderim) sic *A. Hirtii*; quæ est horrida ejus & inculta, licèt Latina quidem, dictio; conjecerim equidem, breve id solummodo & extemporale esse commentariolum; historiæ fortasse postea conscribendæ, materiam futuram.

2 Qui — *profugissent*; — *confugere cœpit.*] Hoc est, [cum iis, *qui &c.*] Cujusmodi locutionibus, non quidem planè non Latinis, sed horridis admodum & hiulcis, plenus est hic Liber.

3 *Compararet Pompeius,*] Goduinus legit, [*compararet:* (*scil.* Cæsar.) *Pompeius, &c.*] Syntaxi planè nullâ.

Ante Chr. XLV. U.C. *Varr.* DCCIX.

tas [4] contrà claudebant. Ex quibus siqua oppida vi ceperat; quum aliquis ex eâ civitate optimè de Cn. Pompeio meritus civis esset, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur caussa, ut, eo de medio sublato, ex ejus pecuniâ latronum largitio fieret. Ita paucis commodis hoste [5] hortato, [6] majores augebantur copiæ: Ideóque crebris nunciis in Italiam missis, civitates contrariæ Pompeio auxilia sibi depostulabant.

§ II. *Cæsar ad Cordubam oppugnandam contendit.*

C. Cæsar dictator III, designatus IV, multis itineribus antè confectis, quum celeri festinatione ad bellum conficiendum in Hispaniam [7] venisset; legati Cordubenses qui à Cn. Pompeio discesserant, Cæsari obviàm veniunt. A quibus nunciabatur, "nocturno "tempore oppidum [8] Cordubæ capi posse; quòd, nec opinantibus adversariis ejus, provinciâ potitus esset; simulque quòd [9] tabellarii capti essent, qui à Cn. Pompeio dispositi omnibus locis "erant, qui certiorem Cn. Pompeium de Cæsaris adventu facerent." Multa præterea verisimilia proponebant. Quibus rebus adductus; quos legatos antè exercitui præfecerat, Q. Pedium & Q. Fabium Maximum, de suo adventu facit certiores; ut, quem sibi equitatum ex provinciâ fecissent, præsidio mitterent. Ad quos celeriùs, quàm ipsi opinati sunt, appropinquavit: [10] atque, ut ipse voluit, equitatum sibi præsidio habuit.

§ III. *Interim Uliæ à Pompeio obsessæ, auxilia immittit.*

ERAT idem temporis Sex. Pompeius frater, qui cum præsidio Cordubam tenebat, quod ejus provinciæ caput esse existimabatur. Ipse autem Cn. Pompeius adolescens, Uliam oppidum oppugnabat; & ferè jam aliquot mensibus ibi detinebatur. Quo ex oppido, cognito

4 *Contra*] Vocem istam, à Scaligero & Recentioribus omissam, ex MSS Reg. & Eliensi & Edit. Romanâ restitui.

5 *Hortato,*] Passivè usurpari hoc participium, licèt inusitatè, Latinè tamen; eruditè, adversùs *Rhellicanum* & *Brantium*, ostendit *Davisius*.

6 *Majores* augebantur *copiæ:*] Sunt qui reponant, *reddebantur*: Audacter nimis. Davisius, siquid mutandum, multò feliciùs conjicit; *cogebantur*. Sed & ipse vidit veriorem esse, ut in hoc Auctore, Lectionem vulgatam.

7 *Venisset*;] Ita reposuit Davisius ex MS Eliens. & Edit. Stephani. Suffragantur MSS Reg. & Vossii. Alii, *convenisset*. Quod, ut de uno dicatur, inusitatum. Tamen similis ferè locutio, *Act.* i. 4. Συναλιζόμενος — αὐτοῖς.

8 *Cordubæ*] Sic MS Reg. Al. *Cordubam*.

9 *Tabellarii* capti essent, *qui à Cn. Pompeio, &c.*] Emendatione alio contrà non charâ, locum hunc restituit Davisius ex MS Eliensi. Alii enim omnes; omissis tribus illis vocabulis, Sententiam exhibent contrariam planè atque erat mens Auctoris. Similis narratio infra, *pag.* 464. *lin.* 9. [*capti tabellarii, qui* &c.]

10 Atque, *ut ipse voluit, equitatum &c.*] Et hic eidem equidem Viro doctissimo assentior, qui ex Codd. Ciacconii & Eliensi & Editt. veteribus rescribit; *NEQUE, ut ipse voluit, equitatum &c.*] Id enim ait Auctor, Cæsarem celeritate prævertisse legatos suos, quò minùs equitatum sibi, ut jusserat, præsidio mitterent.

cognito Cæsaris adventu, legati, [11] clàm præsidia Cn. Pompeii, Cæsarem quum adiissent, petere cœperunt, ut sibi primo quoque tempore subsidium mitteret. Cæsar eam civitatem omni tempore optimé de populo Romano meritam esse sciens, XI cohortes secundâ vigiliâ jubet proficisci, paríque equites numero; quibus præfecit hominem [12] ejus provinciæ notum, & non parum scientem, L. Julium Paciecum. Qui quum ad Cn. Pompeii præsidia venisset, incidit idem temporis ut tempestate adversâ vehementíque vento afflictaretur: Quâ vi tempestatis ita obscurabatur, ut vix proximum cognoscere posset. Cujus incommodum, summam utilitatem ipsis præbebat. Ita quum ad locum venerunt, jubet [13] binos equites incedere, & rectà per adversariorum præsidia ad oppidum contendere. Mediísque ex præsidiis quum quæreretur, "qui "essent;" unus ex nostris respondit, ut "sileat verbum facere: "nam id temporis conari ad murum accedere, ut oppidum ca-"piant;" & partim tempestate impediti vigiles non poterant diligentiam præstare, partim illo responso deterrebantur. Quum ad portam appropinquâssent, signo dato, ab oppidanis [14] sunt recepti; & pedites equitésque, clamore facto, dispositis ibi partim qui remansere, eruptionem in adversariorum castra fecerunt. Sic illud quum inscientibus accidisset; existimabat magna pars hominum qui in iis castris fuissent, se propè captos esse.

Ante Chr. XLV. U.C. Varr. DCCIX.

§ IV. *Cordubam oppugnando, Pompeium Uliæ obsidionem dimittere cogit.*

Hôc misso ad Uliam præsidio, Cæsar, ut Pompeium ab eâ oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit. Ex quo itinere loricatos viros fortes cum equitatu antè præmisit; qui simul [15] in conspectu oppidi se dederunt, [16] in equis recipiuntur. Hoc à Cordubensi-

11 *Clam* præsidia] Codices nonnulli, [*clam* præsidio.] Al. [*clàm* præter *præsidia.*] Sed vulgatam lectionem, allatis exemplis, eruditè tuetur Davisius, & omnino veram esse ostendit.

12 *Ejus provinciæ* notum,] Interpretantur Glandorpius & Davisius, [*gnarum* sive *peritum*:] Alióśque antiquos Auctores ita nonnunquam locutos demonstrant.

13 *Binos equites incedere,*] Et hîc optimè annotat Davisius non *duos* solummodo *equites* narrari; sed omnes, quotquot fuerint, singulis ordinibus *binos*, ad oppidum contendere.

14 —*sunt recepti*; *& pedites equitésque, clamore facto, dispositis ibi partim qui remansere, eruptionem &c.*] Ita Scaliger & Recentiores. Sed variant Codices. MS Eliensis, [—*sunt recepti*; *& qui ibi remanserunt, clamore facto, eruptionem &c.* MS Goduini, [—*sunt recepti pedites: Equites, clamore facto, dispositi partim ibi remanserunt, & eruptionem &c.*] MSS Reg. & Ursini & Editt. Vett. [—*sunt recepti pedites equitésque noctu*; *sed* (emendat Davisius, *&*) *dispositis partibus, oppidani & pedites & equites clamore facto eruptionem &c.*] Quæ Lectio sit verior, non satis constat.

15 *In* conspectu] Sic MS Reg. Vide suprà ad *pag.* 76. *lin.* 21. Al. [*in* conspectum.]

16 —— *in equis recipiuntur.* —— *loricati, ut suprà scripsimus ex equis descenderunt,*] Pessimè hîc impegerunt Annotatores. *Nusquam hoc superiùs scriptum refertur*, inquit Ciacconius.

Ante Chr. XLV. U. C. *Varr.* DCCIX.

dubensibus nequaquam poterat animadverti. Appropinquantibus, ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum quum exisset; loricati, ut suprà scripsimus, ex equis descenderunt, & magnum prœlium fecerunt; sic, ut ex infinitâ hominum multitudine pauci in oppidum se reciperent. Hôc timore adductus Sex. Pompeius litteras fratri misit, ut " celeriter sibi subsidio veniret; " ne priùs Cæsar Cordubam caperet, quàm ipse illò venisset." Ita Cn. Pompeius, Uliâ propè captâ, litteris fratris excitus, cum copiis ad Cordubam iter facere cœpit.

§ V. *Pompeio Cordubam suppetias eunte, Cæsar Ateguam oppugnat, sequitúrque eum Pompeius.*

CÆSAR, quum ad flumen Bætim venisset, neque propter altitudinem fluminis transire posset; lapidibus corbes plenos dimisit: Ita insuper ponte facto, copias ad castra tripartitò transduxit. [17] Tenebant adversùs oppidum è regione pontis trabes, ut suprà scripsimus, bipartitò. Huc quum Pompeius cum suis copiis venisset, ex adverso pari ratione castra ponit. Cæsar, ut eum ab oppido commeatúque excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit. [18] Pari idem

conius. *Locus dubiè sanus,* inquit Cellarius. Goduinus emendat; *EX equis recipiuntur. — loricati,* &c.] Quem, tanquam approbans, citat & Davisius. Perperam omnes. Nam & vera est vulgata lectio, & Sensus satis manifestus. *Loricatos viros fortes,* inquit Auctor, *cum equitatu præmisit: Qui* (loricati pedites) *simul in conspectu oppidi se dederunt, in equis* (post equites) *recipiuntur. Hoc,* (scilicet quemadmodum pedites loricatos, in equis suis post se reciperent equites,) *à Cordubensibus* (in oppido) *nequaquam poterat animadverti. Appropinquantibus, ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum* (existimantes sibi cum equitibus solis rem futuram) *quum exissent: loricati* (pedites,) *ut supra scripsimus,* (hoc est, quos suprà diximus *in equis receptos*; vel simpliciter, quos suprà memoravimus,) *ex equis descenderunt,* &c. Fefellit Interpretes quòd voces istæ, [*ut suprà scripsimus,*] non referantur ad [*ex equis descenderunt,*] sed simpliciter ad [*loricati.*] Vide errorem non absimilem suprà ad *pag.* 316. *lin.* 6. Notanda & locutio similis ferè, infrà *pag.* 462. *lin.* 29. *Inter Ateguam & Ucubim, quæ oppida suprà* sunt scripta.]

17 *Tenebant* — *trabes, ut suprà scripsimus, bipartitò.*] Locus vel mutilus, vel corruptus. Davisius, ex Edit. Stephani, pro *Tenebant,* legit *Tendebant,* (id est, Tentoria figebant:) & pro, [Trabes, *ut suprà scripsimus,*] conjicit, [transisse, *ut suprà scripsimus;*] & ex Codice uno Goduini, pro *bipartitò,* reponit *tripartitò*: Quòd cum præcedentibus meliùs congruit. Siquis conjecturæ locus, in re tam obscurâ; equidem pro, *trabes,* lubentiùs reponerem (quod paullo minùs durum videtur, quàm emendatio illa Davisiana;) *castra.* Ut adeò legatur; [*Tenebant* — castra, *ut suprà scripsimus, tripartitò.*] Nam de *Castris* hîc agi, liquet ex statim sequentibus; [*Pompeius — ex adverso pari ratione* castra *ponit:*] Quod & notavit Davisius. Et voces istas, [*ut suprà scripsimus,*] etiam ad id, quod *proximè* præcessit, referre, huic Auctori non inusitatum. Vide paullò superiùs, *lin.* 3.

18 *Pari* idem *conditione Pompeius.*] Ursinus omnino legendum existimat, [*Pari* item *conditione Pompeius.*] Sed perperam. Nam, ut Cæsar *brachium ad pontem ducere cœpit*; *pari IDEM conditione Pompeium* facere conatum, vult Auctor.

idem conditione Pompeius. Hìc inter duces duos fit contentio, uter priùs [19] pontem occuparet: Ex quâ contentione quotidiana minuta prœlia fiebant; ut, modò hi, modò illi, superiores discederent. Quæ res quum ad majorem contentionem venisset, ab utrisque [20] cominus pugna iniqua: Dum cupidiùs locum student tenere, propter pontem coangustabantur; & fluminis ripis appropinquantes, coangustati præcipitabantur. Hìc alteri alteris non solùm mortem morti exaggerabant, sed tumulos tumulis exæquabant. Ita diebus compluribus cupiébat Cæsar, si quâ conditione posset, adversarios in æquum locum deducere, & primo quoque tempore de bello decernere. Ante Chr. XLV. U. C. Varr. DCCIX.

§ VI.

[21] QUUM animadverteret adversarios minimè velle; quos ideo [22] à viâ retraxerat, ut in æquum deduceret: Copiis flumen transductis, noctu jubet ignes fieri magnos. [23] Ita firmissimum ejus præsidium Ateguam proficiscitur. Id quum Pompeius ex perfugis rescîsset; eâ die, per viarum [24] difficultatem & angustias, carra complura multásque balistas retraxit, & ad Cordubam se recepit. Cæsar munitionibus Anteguam oppugnare, & brachia circumducere cœpit. Cujus rei Pompeio quum nuncius esset allatus, eo die proficiscitur. Cujus in adventum, præsidii caussâ, Cæsar complura castella occupavit, [25] partim suo equitatu, partim ut [26] pedestris copia in statione & in excubitu castris præsidio esse possent. Hìc in adventu Pompeii incidit, ut matutino tempore nebula esset crassissima: Itaque in illâ obscuratione, cum aliquot cohortibus & equitum turmis [27] circumcludunt Cæsaris equites, & concidunt, sic, ut vix in eâ cæde pauci effugerent.

IN-

19 *Pontem*] Non illum, ut opinor, quem fecerat Cæsar ad exercitum suum transducendum; sed pontem alium oppido propinquiorem. Quanquam nihil hîc dilucidè narratur.

20 Cominus *pugna* iniqua: *Dum &c.*] Glandorpius emendat, [commissa *pugna iniqua: Dum &c.*] Ciacconius reponit, [*cominus pugna inita: Dum &c.*] Atque ita quidem in MS Vossii scriptum repperi. Davisius, ex MS Eliensi. [*cominus pugna* fiebat; in quâ *dum &c.*]

21 *Quum*] MSS Reg. & Eliens. [id *quum &c.*]

22 *A viâ*] Pulcherrima videtur Ciacconii emendatio; qui legit, [*ab Uliâ.*] Quanquam nihil hîc certum.

23 *Ita firmissimum ejus præsidium Ateguam proficiscitur.*] Id est, ut ego quidem existimo; Cæsar *Ateguam*, quod erat firmissimum *Pompeii* præsidium, proficiscitur.

24 *Difficultatem &*] Duas has voces, in aliis omissas, ex MS Eliensi optimè restituit *Davisius*.

25 *Partim suo equitatu, partim ut pedestris copia*] MS Vossii habet, [*partim UBI* (Edit. Rom. corruptè, *sub*) *equitatus, partim UBI pedestris &c.*] Quæ Lectio non mala.

26 *Pedestris copia*] Ita restituit Davisius ex MS Eliensi. Cui suffragatur MS Regius. Atque ita alibi loquuntur Cæsar atque Hirtius. Al. *pedestres copiæ*.

27 *Circumcludunt Cæsaris equites, & concidunt,*] Utrum Cæsareani Pompeianos, an Pompeiani Cæsareanos conciderent, ambiguum in hâc

Ante Chr. XLV. U. C. Varr. DCCIX.

§ VII. *Sua uterque castra munit, in locis montuosis & ad oppugnandum difficillimis.*

INSEQUENTI nocte castra sua incendit Pompeius, & trans flumen Salsum per convalles castra inter duo oppida Ateguam & Ucubim in monte constituit. Cæsar in munitionibus, cæterisque quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem vineásque agere instituit. Hæc loca sunt montuosa, & naturâ edita ad rem militarem; quæ planitie dividuntur, Salso flumine; [28] proximè tamen Anteguam, ut ad flumen sint circiter passuum duo millia. Ex eâ regione oppidi, in montibus castra habuit posita Pompeius, in conspectu utrorumque oppidorum; neque suis ausus est subsidio venire. Aquilas habuit & signa XIII legionum: Sed, ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duæ fuerunt vernaculæ, quæ à Trebonio transfugerant; & una, facta ex coloniis quæ fuerunt in his regionibus: Quarta fuit Afrania, ex Africâ quam secum adduxerat; reliquæ ex fugitivis auxiliares consistebant: Nam de levi armaturâ & equitatu, longè & virtute & numero nostri erant superiores.

§ VIII. ACCEDEBAT huc, ut longius bellum duceret Pompeius; quòd loca sunt edita, & ad castrorum munitiones non parum idonea. Nam ferè totius Ulterioris Hispaniæ regio, propter terræ fœcunditatem, inopem difficilémque habet oppugnationem, & non minùs copiosam aquationem. Hìc etiam, propter barbarorum crebras excursiones, omnia loca, quæ sunt ab oppidis remota, [29] turribus & munitionibus retinentur; &, sicut in Africâ, rudere, non tegulis, teguntur: Simúlque in his habent speculas, &, propter altitudinem, longè latéque prospiciunt. Item oppidorum magna pars ejus provinciæ, montibus ferè munita, & naturâ excellentibus locis est constituta; ut simul aditus adscensúsque habeat difficiles. Ita ab oppugnationibus naturâ loci distinentur, ut civitates Hispaniæ non facilè ab hostibus capiantur. [30] Id quod in hôc contigit bello. Nam ubi inter Ateguam & Ucubim, quæ oppida suprà sunt scripta, Pompeius habuit castra constituta, in conspectu duorum oppidorum; ab suis castris circiter millia passuum IV, grumus est excellens naturâ, qui appellatur Castra Posthumiana; ibi, præsidii caussâ, castellum Cæsar habuit constitutum.

§ IX. *Pompeius castellum quoddam Cæsaris adortus, repellitur.*

POMPEIUS, [31] qui eodem jugo tegebatur loci naturâ, & quòd [32] remotum erat à Castris Cæsaris; animadvertebat loci difficultatem; &, quòd flumine Salso intercludebatur, non esse commissurum Cæsarem ut in tantâ loci difficultate ad subsidium submittendum

hâc locutione. Prius tamen verius videtur, propter id quod mox sequitur; [*equitatu longè & virtute & numero* nostri *erant superiores.*]

28 *Proximè*] MS Reg. *proximo*. Quod idem est.

29 Turribus—*retinentur*; Et *sicut &c.*] Sic Codices nonnulli & Editt. Vett. Quod probat Davisius. Scaliger aliíque, [turribúsque — *retinentur*; *sicut &c.*] Parvo sensûs discrimine.

30 *Id quod*] Vulgg. *Quod*. MS Eliensis, *Idque*. Unde Davisius rectè rescripsit. *Id quod &c.*

31 *Qui*] Codices nonnulli, *quòd*.

32 *Remotum*] *Al. remotus.*

dum se mitteret. Istâ fretus opinione, tertiâ vigiliâ profectus, [33] castellum oppugnare cœpit, ut laborantibus succurreret. Nostri, quum appropinquâssent, clamore repentino, telorúmque multitudine, jactus facere cœperunt; uti magnam partem hominum vulneribus afficerent. Quo peracto, quum ex castello repugnare cœpissent, & majoribus castris Cæsari nuncius esset allatus; cum III legionibus est profectus. Et quum ad eos appropinquâsset, fugâ perterriti multi sunt interfecti, complures capti: [34] Multi præterea armis exuti fugerunt; quorum scuta sunt relata LXXX. Ante Chr. XLV. U. C. Varr. DCCIX.

§ X. *Cæsar Ateguam oppugnare pergit.*

INSEQUENTI luce Arguetius ex Italiâ cum equitatu venit: Is signa Saguntinorum retulit V, quæ ab oppidanis cepit. [35] Suo loco præteritus est, quòd equites ex Italiâ cum Asprenate ad Cæsarem venissent. Eâ nocte Pompeius castra incendit, & ad Cordubam versùs iter facere cœpit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat; dum cupidiùs agmen adversariorum insequitur, à vernaculis legionariis exceptus est, & interfectus. Postero die equites nostri longiùs ad Cordubam versùs persecuti sunt eos, qui commeatus ad castra Pompeii ex oppido portabant: Ex iis capti L cum jumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Marcius tribunus militum qui fuisset Pompeii, ad nos transfugit. Et, noctis

33 *Castellum oppugnare cœpit, ut laborantibus succurreret. Nostri, quum appropinquâssent, &c.*] Locus hic mirè torsit interpretes. Manifestò absurda lectio, inquit Davisius; ut *Pompeius* castellum *Cæsaris* oppugnaret, quò laborantibus *Cæsareanis* succurreret. Goduinus hoc modo accipit: *Castellum oppugnare cœpit* Pompeius, *ut laborantibus succurreret* Cæsar: Ineptè prorsus. Glandorpius igitur & Davisius, mutatâ distinctione, emendant; [*castellum oppugnare cœpit. Ut laborantibus* succurrerent, *nostri quum appropinquassent &c.*] Atque illud fortè sibi voluit Goduinus, licèt distinctionem mutare omiseret. Verùm neque illa emendatio stare poterit. Nam illud, [*nostri quum appropinquâssent,*] non potest intelligi de Cæsareanis ad succurrendum venientibus, quia *postea* narrat Auctor nuncium Cæsari de castello oppugnato *primùm* esse allatum, eúmque *tum demum* cum legionibus ad succurrendum appropinquâsse. Quamobrem, re totâ pensitatâ, lectionem vulgatam veram esse existimo, atque hoc modo intelligendam. *Castellum* (Cæsaris) *oppugnare cœpit* Pompeius, *ut laborantibus* (Ateguanis suis à Cæsare obsessis) *succurreret. Nostri* (in castello,) *quum appropinquâssent* (Pompeani,) —— *telorum jactus* (eminus) *facere cœperunt*; —— *Quo peracto, quum ex castello* (cominus) *repugnare cœpissent, & majoribus castris Cæsari nuncius esset allatus*; *cum III legionibus est profectus, &c.*

34 *Multi præterea*] Ita ex MS Eliensi restituit Davisius. Al. [in quibus *multi, &c.*] Al. [in quibus *duo millia &c.*]

35 *Suo loco* præteritus *est,*] Mira & insolens locutio; in quâ subintelligi videtur, *locus*, aut aliquid simile: Id quod alius dixisset, [*suo loco* præteritum *est.*] Nisi illud [*præteritus*] ad *Arguetium* referatur; Quod est mirè obscurum. Codices nonnulli, [*Suo loco* (vel *quo loco*) perterritus *est*; [scilicet *Arguetius*. Sed & id valdè obscurum.

Ante Chr. XLV. U. C. *Varr.* DCCIX.

noctis tertiâ vigiliâ, [36] in oppido acerrimè pugnatum est; ignemque multum miserunt; [37] sicut & omne genus, quibus ignis per jactus solitus est mitti. Hôc præterito tempore, C. Fundanius eques Rom. ex castris adversariorum ad nos transfugit.

§ XI. *Oppidani erumpentes, repelluntur.*

POSTERO die ex legione vernaculâ milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se servos esse: Quum venirent, cogniti sunt à militibus, qui antea cum Fabio & Pedio fuerant, & [38] à Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla est data facultas; & à militibus nostris interfecti sunt. [39] Idem temporis, capti tabellarii, qui à Cordubâ ad Pompeium missi erant, perperámque ad castra nostra pervenerant; præcisis manibus, missi sunt facti. Pari consuetudine, vigiliâ secundâ, ex oppido ignem multum telorúmque multitudinem jactando, bene magnum tempus consumpserunt; compluréśque vulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore eruptionem in legionem sextam fecerunt, quum in opere nostri distenti essent; acritérque pugnare cœperunt: Quorum vis repressa à nostris, etsi oppidani superiore loco defendebantur, [40], [41] Ii quum eruptionem facere cœpissent, tamen virtute militum nostrorum, etsi inferiore loco premebantur, tamen repulsi adversarii bene multis vulneribus affecti in oppidum se contulerunt.

POSTERO

36 *In oppido*] ab *Ateguanis* se fortiter defendentibus.

37 Sicut & *omne genus, &c.*] Scaliger & Recentiorum plerique, [sic ut & *omne genus &c.*] Quæ cùm hiulca videretur oratio; Davisius (additâ, ex MS Eliensi, voce *exerceretur,*) reponit; [sic, ut & *omne genus, quibus —— solitus est mitti,* exerceretur.] Quæ lectio proba est, & bona. Sed & sine istâ voce, (si ex Editt. Rom. & Cellarii scribamus, *sicut*;) integra erit oratio. [Sicut & *omne genus, quibus — solitus est mitti.*]

38 *A Trebonio*] MS Reg. *ad Trebonium.*

39 *Idem temporis,*] Sic reponit Davisius ex MS Eliensi & Editt. Vett. Quomodo & alibi sæpius loquitur Auctor. Scaliger & Recentiores; *Eodem tempore.*

40 *Ii quum &c.*] Ita rectè restituit Davisius ex MS Eliensi. Al. [*L quum &c.*] Quas voces [*L & Ii*] alibi quoque in MSS confundi, eruditè observat Vir doctissimus.

41 ——, *tamen virtute militum nostrorum,* etsi —— *premebantur, tamen repulsi adversarii — se contulerunt.*] In omnibus MSS & Editis legitur, [*QUI etsi &c.*] Sed voculam istam [*qui,*] & posteriorem illam [*tamen,*] & vocem [*adversarii,*] delendas existimat Scaliger. Davisius, mutationem illam nimiam arbitratus; omissâ solà istâ voculâ [*qui,*] cæteras retinet, sicuti & Nos edidimus. In eo tamen hîc, uti & alibi, errat Vir doctissimus, quòd posteriorem illam *tamen,* pro *tandem,* existimet usurpatam. Est enim reverâ aliud nihil, nisi repetitio, optimis Auctoribus usitata, prioris illius *tamen,* pòst voces illas [*etsi — premebantur*] Parenthesi inclusas. Veruntamen, ut quod res est dicam, cùm & vocula illa [*qui*] in Codicibus omnibus reperiatur, non possum non suspicari deesse fortè aliquid, atque ita potiùs scribendum; *tamen virtute militum nostrorum* *** (fortè, *rejiciebantur,* aut aliquid simile;) *QUI etsi — premebantur, tamen repulsi adversarii &c.*] Judicet Lector eruditus.

Ante Chr. XLV. U. C. Varr. DCCIX.

§ XII.

POSTERO die Pompeius ex castris suis brachium cœpit ad flumen Salsum [42] facere: & quum nostri equites pauci in statione fuissent à pluribus reperti, de statione sunt dejecti, & occisi tres. Eo die A. Valgius, senatoris filius, cujus frater in castris Pompeii fuisset; omnibus suis rebus relictis, equum conscendit & fugit. Speculator de legione secundâ Pompeianâ captus à militibus, & interfectus est. Idem temporis glans missa est inscripta; "quo die "ad oppidum capiendum accederent, sese scutum esse positurum." Quâ spe nonnulli, dum sine periculo murum adscendere & oppidum potiri posse se sperarent, postero die ad murum opus facere cœperunt, & bene magna prioris muri pars dejecta est. Quo facto, ab oppidanis, ac si suarum partium essent, [43] conservati, "missos "facere loricatos, quique præsidii caussâ præpositi oppido à Pom"peio essent," orabant. Quibus respondit Cæsar, "se conditiones "dare, non accipere, consuevisse." Qui [44] quum in oppidum revertissent, relato responso, clamore sublato, omni genere telorum emisso, pugnare pro muro toto cœperunt. Propter quod ferè magna pars hominum, qui in castris nostris essent, non dubitârunt quin eruptionem eo die essent facturi. Ita, coronâ circumdatâ, pugnatum est aliquamdiu vehementissimè; simúlque balista missa à nostris turrem dejecit. Quâ adversariorum, qui in eâ turre fuerant, v dejecti sunt; & puer, qui balistam solitus erat observare.

§ XIII. Conflictationes exercituum Cæsaris & Pompeii.

Eo præterito tempore, Pompeius trans flumen Salsum castellum constituit; neque à nostris prohibitus: [45] falsâque illâ opinione gloriatus est, quòd propè in nostris partibus locum tenuisset. Item insequenti die eâdem consuetudine dum longiùs prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant; aliquot turmæ cum levi armaturâ, impetu facto, loco sunt dejectæ; & propter paucitatem nostro-

42 *Facere;*] MS Elienf. *ducere.* Quod probat Davisius. Atque ita quidem alibi loqui solet Auctor noster.

43 *Conservati, —— orabant.*] Capti (ut videtur) nonnulli & ab oppidanis conservati, Cæsarem invicem pro Pompeianis misericordiam orabant.

44 *Quum in oppidum* revertissent,] Ita ex MS Regio restitui. Estque elegantius, quàm quod habent Editi, *reversi essent.* Hujus enim verbi formâ passivâ in temporibus imperfectis frequentiùs utuntur optimi Auctores, [*revertitur, revertebatur, reverteter*;] formâ autem activâ frequentiùs in perfectis, [*reverti, reverterim, revertissem, reverterô,*] Sed & aliud hîc notandum est, Nam in MS Eliensi scriptum est, [*quum* oppido *revertissent.*] Quam ut veram demum esse lectionem existimemus, facit similis locutio infrà *pag.* 467, *lin.* 9, [*oppido represserunt*;] quod alius dixisset, [*in oppidum.*]

45 *Falsâque illâ*] Davisius copulam [*que*] sententiam turbare, ideóque, MS Eliensis fide, delendam existimat. Sed perinde est. Nam pro eo, quomodo distinguas; æquè erit, sive scribas, [*castellum constituit: Neque à nostris prohibitus,* falsâ *illâ opinione gloriatus est:*] Sive, [*castellum constituit, neque à nostris prohibitus*; Falsâque *illâ opinione gloriatus est,* &c.]

Ante Chr. XLV. U. C. Varr. DCCIX. nostrorum equitum, [46] simul cum levi armaturâ inter turmas adversariorum protritæ. Hoc in conspectu utrorumque castrorum gerebatur: & majore Pompeiani exsultabant gloriâ, longiùs quòd nostris cedentibus prosequi cœpissent. Qui quum aliquo loco à nostris recepti essent, ut consuêssent, ex simili virtute clamore facto; aversati sunt prœlium facere.

§ XIV. *Prœlii equestris ratio.* FERE apud exercitus hæc est equestris prœlii consuetudo. Quum eques ad dimicandum, dimisso equo, cum pedite progreditur; nequaquam par habetur. Id quod in hôc accidit certamine. Quum pedites ex levi armaturâ lecti, ad pugnam, equitibus nostris nec opinantibus, venissent; idque in prœlio animadversum esset; complures [47] equites descenderunt. Ita exiguo tempore eques pedestre, pedes equestre prœlium facere cœpit; usque eò, ut cædem proximè à vallo fecerint. In quo prœlio, adversariorum ceciderunt CXXIII; compluresque armis exuti, multi vulneribus affecti, in castra sunt redacti; Nostri ceciderunt III; saucii XII pedites, & equites V.

§ XV. *Oppidanorum crudelitas.* EJUS diei insequenti tempore, pristinâ consuetudine, pro muro pugnari cœptum est. Quum bene magnam multitudinem telorum, ignémque [48] nostris defendentibus injecissent; nefandum crudelissimúmque facinus sunt aggressi; in conspectúque nostro [49] hospites, qui in oppido erant, jugulare, & de muro præcipites mittere cœperunt, sicut apud barbaros: Quod post hominum memoriam nunquam est factum.

§ XVI. *Oppidani iterum erumpentes, repelluntur.* HUJUS diei extremo tempore, [50] à Pompeianis clam nostros tabellarius est missus, ut eâ nocte turres aggeremque incenderent, & III vigiliâ eruptionem facerent. Ita igne telorúmque multitudine jactâ, quum bene magnam partem muri consumpsissent, portam, quæ è regione & in conspectu Pompeii castrorum fuerat, aperuerunt;

46 Simul *cum levi*] Ita rectè restituit Davisius ex MS. Eliensi. Quomodo & in MS. Vossii scriptum est. Al. [simulque *levi*,] vel, [*simúlque cum levi &c.*] Quod sententiam turbat.

47 *Equites*] MSS Reg. Eliens. & Vossii, & Editt. Vett. *ex equis*. Quod idem est.

48 *Nostris defendentibus*] defendentibus se scutis suis, *vel* sub musculo, &c.

49 *Hospites — jugulare*, [Pompeiani milites nimirum, jugulabant oppidanos, qui eos hospitio exceperant; ut patet ex infrà dictis, *pag.* 467, *lin.* 12, & 15. *pag.* 469, *lin.* 15. & *pag.* 471, *lin.* 6.

50 *A Pompeianis clam nostros tabellarius est missus*,] Mirè hic cæcutierunt Editores omnes; Qui exhibent, [*à Pompeianis clàm AD nostros tabellarius est missus*:] Sensu planè nullo. Cùm è contrario mens Auctoris manifesta sit, *à Pompeianis* [Pompeii exercitu extra oppidum] *clam nostros*, [*vel*, *clam nostris*,] *tabellarium* [in oppidum] *missum*. Quare vox illa [*ad*,] utcunque libris reclamantibus, necessariò rejicienda est. Nisi fortè (quandoquidem in uno libro repperi, *ad clam nostros*,) legendum sit; [*ad OPPIDANOS*, *clam nostros &c.*]

runt; copiæque totæ, eruptionem fecerunt; secúmque extulerunt [51] calcatas ad fossas complendas, & harpagones ad casas (quæ stramentitiæ ab nostris hibernorum caussâ ædificatæ erant) diruendas & incendendas; Præterea argentum, & vestimenta; ut, dum nostri in prædâ detinerentur, illi, cæde factâ, ad præsidia Pompeii se reciperent: Nam, quòd [52] existimabat eos posse conatum efficere, nocte totâ ultra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum, licet nec opinantibus nostris esset gestum; tamen virtute freti, repulsos, multísque vulneribus affectos, [53] oppido represserunt; prædâque & armis eorum sunt potiti; vivósque aliquos ceperunt, qui postero sunt interfecti die. Eodémque tempore transfuga nunciavit ex oppido, Junium, qui in cuniculo fuisset, [54] jugulatione oppidanorum factâ clamâsse; "facinus se nefandum, & scelus fecisse: nam eos "nihil meruisse, quare tali pœnâ afficerentur, qui eos ad aras & "focos suos recepissent; eósque hospitium scelere contaminâsse:" Multa præterea dixisse: Quâ oratione deterritos, ampliùs jugulationem non fecisse.

Ante Chr. XLV. U. C. Varr. DCCIX.

§ XVII. *Tib. Tullius cum Cæsare de deditione agit.*

ITA postero die Tullius legatus cum [55] C. Antonio Lusitano venit, & apud Cæsarem verba fecit: "Utinam quidem Dii im-"mortales fecissent, ut tuus potiùs miles quàm Cn. Pompeii, "factus essem; & hanc virtutis constantiam in tuâ victoriâ, non "in illius calamitate præstarem: [56] cujus funestæ laudes quippe ad "hanc fortunam reciderunt, ut [57] cives Rom. indigentes præsidii, "& propter patriæ luctuosam perniciem, dedamur hostium nume-"ro: Qui neque in illius prosperâ acie primam fortunam, neque "in adversâ secundam obtinuimus victoriam: qui legionum tot "impetus sustentantes, nocturnis diurnísque operibus gladiorum "ictus telorúmque missus exspectantes, victi, & deserti à Pom-"peio, tuâ virtute superati, salutem à tuâ clementiâ deposcimus, "petimúsque [58] ut, qualem te gentibus præstitisti, similem in ci-"vium deditione præstes." Et, qualem", ait, "gentibus me "præstiti, similem in civium deditione præstabo.

51 *Calcatas*] Cùm MSS alii habeant, *cultatas*; alii, *culcatas*; Davisius legendum conjicit, *culcitas*. Alii conjiciunt; *crates*.

52 *Existimabat*] *Pompeius*. Rhellicanus ad tabellarium refert. Ineptè.

53 Oppido *represserunt*;] Vide suprà ad *pag.* 465, *lin.* 15.

54 *Jugulatione oppidanorum factâ*,] Quum scilicet Pompeianum præsidium oppidanos, qui eos hospitio exceperant, jugularent. Confer suprà *pag.* 466, *lin.* 21. & infrà *pag.* 469, *lin.* 15. & *pag.* 471, *lin.* 6.

55 C. Antonio *Lusitano*] Ita ex sequentibus reposuit Glandorpius conjecturâ. Codices habent, [Catone *Lusitano*.]

56 *Cujus funestæ laudes quippe &c.*] Hoc est, *quippe cujus funestæ laudes &c.* Quam verborum transpositionem quoniam non animadverterat, locum hunc mutilum existimavit Davisius.

57 *Cives*] MS Reg. *concives*.

58 *Ut, qualem te —, præstabo.*] Cæsaris responsum, quod in aliis Edi-

Ante Chr. XLV. U. C. Varr. DCCIX.

§ XVIII. *Oppidi oppugnatio continuata.*

REMISSIS legatis, quum ad portam [59] venissent; [60] Tib. Tullius quum introëuntem C. Antonium insecutus non esset, [61] revertit ad portam, & hominem apprehendit. Quod Tiberius quum fieri animadvertit, [62] sinu pugionem eduxit, & manum ejus incidit. Ita [63] refugerunt ad Cæsarem. Eodémque tempore signifer de legione primâ transfugit; & nunciavit, "quo die equestre prœ-" "lium factum esset, suo signo periisse homines XXXV; neque licere" "castris Cn. Pompeii nunciari, neque dici periisse quemquam." Servus, cujus dominus in Cæsaris castris fuisset, uxorémque & filium in oppido reliquerat; dominum jugulavit: & ita clàm à Cæsaris præsidiis [64] in Pompeii castra [65] discessit, & indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in oppido ad defendendum

Editionibus totum defuerat; ex Codice Thuani, quem citat Goduinus, restituit Davisius. Idémque responsum in MS Regio repperi. Cæterùm in MS Eliensi totus hic locus ita exhibetur, (quod & idem notavit Davisius;) [*Ut clementiam, quam victis* (MS Vossii, *aliis*) *gentibus præbuisti, calamitosis civibus tuis non deneges. Cui Cæsar;* "*se non* "*acerbiorem in cives* (MS. *fugatis*; sed emendat Davisius) *futurum.*"]

59 *Venissent;*] Sic MS Elienſ. Al. *venisset.*

60 *Tib. Tullius quum introëuntem C. Antonium insecutus non esset, revertit ad portam & hominem apprehendit. Quod Tiberius quum fieri animadvertit, &c.*] Ita ex MS Eliensi restituendum optimè vidit Davisius. Id enim velle videtur Auctor; quum *Tib. Tullius* introëuntem *C. Antonium* insecutus non esset, revertisse *Antonium* ad portam & *Tib. Tullium* apprehendisse: Quod *Tiberius* quum fieri animadvertit, &c. Vulgg. habent, [*Tib. Tullius, quum eum introëuntem C. Antonius insecutus non esset,* (MS Reg. *insecutus esset;*) *reversus est ad portam, & hominem apprehendit. Quod Tiberius quum fieri animadvertit, &c.*] Verùm ista Lectio ferri non potest; quia isto modo dicitur Tib. Tullius revertisse ad portam, & C. Antonium apprehendisse: Id quod non convenit cum sequentibus verbis, [*Quod* Tiberius *quum fieri animadvertit, &c.*]

61 *Revertit*] Sic MSS Reg. Elienſ. & Vossii cor. Vulgg. *reversus est.* Minùs eleganter. Vide quæ suprà ad *pag.* 465, *lin.* 15.

62 Sinu *pugionem* eduxit, & *manum &c.*] Ita ex MS Eliensi rectè restituit Davisius. MS Vossii exhibet; [simul *pugionem* eduxit, & *manum* &c.] Scaliger aliique; [simùlque *pugionem* eduxisset, *manum &c.*]

63 Refugerunt *ad Cæsarem.*] Videtur legendum, *refugit*, vel, *refugere*; scilicet Tib. Tullius. Nisi post istam conflictationem uterque [& Tib. Tullius & C. Antonius] ad Cæsarem deinceps refugerunt. Aut fortè alius quispiam, Tib. Tullium comitabatur; ut *Cato Lusitanus,* qui suprà, *pag.* 467, *lin.* 18. in MSS Codicibus, pro. C. *Antonio Lusitano,* legitur. Obscurè enim admodum hæc narrata sunt omnia.

64 *In Pompeii* castra] MS Reg. [*In Pompeii* castris.] Vide suprà ad *pag.* 76, *lin.* 21.

65 *Discessit, & indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in oppido ad defendendum comepararentur.*] Liquet servum istum non hoc ideò fecisse, quòd Cæsaris partibus secretò faveret. Infrà enim mox à Cæsare in oppido captus, & vivus combustus narratur;

fendendum compararentur. Ita, litteris acceptis, quum in oppidum [66] revertissent qui mittere glandem [67] inscriptam solebant, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugæ nunciârunt [68] quam Pompeius concionem habuisset; "quoniam oppido subsidio non "posset venire, noctu ex adversariorum conspectu se deducerent ad "mare versum: Unum respondisse; ut "potius ad dimicandum "[69] descenderent, quàm signum fugæ ostenderent;" tum, qui ita locutus esset, jugulatum. Eodem tempore tabellarii ejus deprehensi, qui ad oppidum veniebant; quorum litteras Cæsar oppidanis objecit: &, qui vitam sibi peteret, jussit turrem ligneam oppidanorum incendere: Id si fecisset, ei se promisit omnia concessurum: Quod difficile erat factu, ut eam turrem quis sine periculo incenderet. [70] Ita ** facturus de ligno, quum propius accessisset, ab oppidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nunciavit, Pompeium & Labienum de jugulatione oppidanorum indignatos esse. Ante Chr. XLV. U. C. Varr. DCCIX.

§ XIX. *Oppidum Cæsari deditur.*

VIGILIA secundâ, propter multitudinem telorum turris lignea, quæ nostra fuisset, ab imo vitium fecit, usque ad tabulatum secundum & tertium. Eodem tempore, pro muro pugnatum accerrimè; & turrim nostram, ut superiorem, incenderunt; idcirco quòd ventum oppidani secundum habuerunt. Insequenti luce matersfamiliâs

H h 3 de

ratur; *pag.* 470, *lin.* 22. Aut igitur hoc, de glande inscripta missâ, *per ostentationem* factum intelligendum est; quòd fortius esset oppidum, quàm ut id servus iste expugnari à Cæsare posse existimaret: Aut pro, *Cæsar*, scribendus est, *Pompeius*; ut intelligatur servus iste, postquam in Pompeii partes discesserat, se in oppidum contulisse, & inde indicium glande scriptum in castra Pompeii misisse, quò certior fieret Pompeius, quæ in oppido ad defendendum compararentur: Aut denique, quod potiùs arbitror, fortè deest hic aliquid; Et scribendum, [*in Pompeii castra discessit*; & *** (non servus iste qui in Pompeii castra discesserat, sed alius aliquis ex oppido) *indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in oppido ad defendendum compararentur.*] Firmat hanc ultimam conjecturam id, quod sequitur; [*Ita, litteris acceptis, quum in oppidum revertissent qui mittere glandem inscriptam* solebant, &c.] Quicquid est, totum hunc locum intactum prætermisêrunt Editores.

66 *Revertissent*] Sic MSS Reg. & Eliensis; Nisi quod posterior habeat [*revertisset.*] Vulgg. *reversi essent*. Vide quæ suprà ad *pag.* 465, *lin.* 15.

67 *Inscriptam*] Sic MSS Reg. & Eliensis. Al. *scriptam*.

68 *Quam Pompeius concionem habuisset*;] MSS Reg. & Eliensis, [*Pompeium concionem habuisse.*] Quod idem est.

69 *Descenderent*, —— *ostenderent*; *tum*—*jugulatum.*] MS Elienf. [*descenderet*, —— *ostenderet*: *Eum* —— *iugulatum.*]

70 *Ita ** facturus de ligno,*] Locus mutilus. Deesse videtur, *ignem*, MSS plurimi habent corruptè, [*Ita fune crure de ligno,*] Unde ex conjecturâ reponit Goduinus, [*Ita fune crure deligato,*] ne scilicet in oppidum interea transfugeret: Sed ea conjectura non multùm probabilis.

Ante Chri. XLVI. U. C. *Varr.* DCCIX.

de muro se dejecit, & ad nos transiliit; dixitque, "se [71] cum familiâ constitutum habuisse, ut unà transfugerent ad Cæsarem; illam oppressam & jugulatam." Hôc præterea tempore tabellæ de muro sunt dejectæ, in quibus scriptum est inventum: "L. Minutius Cæsari: Si mihi vitam tribuis, quoniam à Cn. Pompeio sum desertus; qualem me illi præstiti, tali virtute & constantiâ futurum me in te esse præstabo." Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Cæsarem adierunt; "si sibi vitam concederet, sese insequenti die oppidum esse dedituros." Quibus respondit; "se Cæsarem esse, fidémque præstaturum." Ita ante diem XI Kalend. Martii, oppido potitus, Imperator est appellatus.

§ XX. *Pompeius ad Ucubim versus, castra movet.*

[72] Et Pompeius, ex perfugis quum deditionem oppidi factam esse scîsset, castra movet Ucubim versùs; & circum ea loca castella dispôsuit, & munitionibus se continere cœpit. Cæsar movit, & propiùs castra castris contulit. Eodem tempore manè loricatus unus ex legione vernaculâ ad nos transfugit, & nunciavit, "Pompeium oppidanos Ucubenses convocâsse, iisque imperavisse, ut, diligentiâ adhibitâ, perquirerent, qui essent suarum partium, itémque adversariorum victoriæ fautores." [73] Hôc præterito tempore, in oppido, quod fuit captum, servus est prehensus in cuniculo, quem suprà demonstravimus dominum jugulâsse; is vivus est combustus. Idémque temporis centuriones loricati VIII ad Cæsarem transfugerunt, ex legione vernaculâ; & equites nostri cum adversariorum equitibus congressi sunt, & saucii aliquot occiderunt ex levi armaturâ. Eâ nocte speculatores prehensi servi III, & unus ex legione vernaculâ; Servi sunt [74] in crucem sublati; [75] militi, cervices abscissæ.

§ XXI.

POSTERO die equites cum levi armaturâ, ex adversariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter XI equites ad aquatores nostros excucurrerunt: Nonnullos interfecerunt, item alios vivos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites VIII. Insequenti die Pompeius securi percussit homines LXXIV, qui dicebantur esse

71 *Cum* familiâ] Optimè Davisius ex Julio Celso vidit restituendum; [*cum FAMVLA.*]

72 *Et Pompeius* —; *& circum &c.*] Ita optimè iterum Davisius ex MS Eliensi. Alii omnes, [*Et Pompeius* —; sed *circum &c.*] Quod minùs convenit. Fortè transpositâ voculâ, scriptum fuerat, [Sed *Pompeius* —; *& circum &c.*]

73 *Hoc præterito tempore,*] Meritò hic idem Vir doctissimus reprehendit Glandorpium & Goduinum; qui, quanquam phrasis ista huic Auctori usitatissima sit, tamen importunè reponunt, [*Hoc præterea tempore.*]

74 *In* crucem] MS Reg. [*in cruce.*] Quæ fortè verior Lectio. Vide suprà ad *pag.* 76, *lin.* 21.

75 Militi, *cervices abscissæ.*] Ita pulcherrimè restituit Davisius ex Editt. Vett. Firmant MSS Reg. & Vossii. Scaliger & Recentiores pessimè: [militibus, *cervices abscissæ*:] Nam *Unus* tantùm fuit.

esse fautores Cæsaris victoriæ. Reliquos in oppidum jussit deduci; ex quibus effugerunt cxx, & ad Cæsarem venerunt.

Ante Chr. XLV. U. C. Varr. DCCIX.

§ XXII. *Bursavolensium gesta.*

Hôc præterito tempore, qui in oppido Ateguâ [76] Bursavolenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, uti rem gestam Bursavolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, quum viderent hospites jugulari; præterea multa scelera ab iis fieri qui præsidii causâ ab his reciperentur. Qui quum [77] ad oppidum venissent; nostri, qui fuissent equites Rom. & senatores, non sunt ausi introire in oppidum, præterquam qui ejus civitatis fuissent. Quorum responsis ultrò citróque acceptis & redditis, quum ad nostros se reciperent qui extra oppidum fuissent, illi de præsidio insecuti, ex aversione legatos jugulârunt. Duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæsari rem gestam detulerunt. [78] Et speculatores ad oppidum Ateguam miserunt: Qui quum certum comperîssent [79] legatorum responsa ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent; ab oppidanis concursu facto, eum, qui legatos jugulâsset, lapidare, & ei manus intentare cœperunt; "illius operâ se perîsse." Ita vix periculo liberatus, petiit ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Cæsarem proficisci; illi se satisfacturum. Potestate datâ: Quum inde esset profectus; præsidio comparato; quum bene magnam manum fecisset; & nocturno tempore, per fallaciam, [80] in oppidum esset receptus; jugula-

76 *Bursavolenses*] Rectè emendare videtur Ciacconius, *Ursaonenses*; Quia infrà dicitur oppidum *Ursao*, §. 26. & 41. Et *Ursaonensium* civitas *pag.* 476, lin. 10.

77 *Ad oppidum*] *Bursavolam* sive *Ursaonem*: Rhellicanus, ex præcedentibus & consequentibus, *Ateguam* intelligi colligit. Ineptissimè prorsus. Ut mirum sit, etiam Cellarium de re manifestissimâ dubitâsse. Venerunt enim, *Ateguâ*; *Bursavolam*, sive *Ursaonem*, proficiscebantur.

78 *Et speculatores — miserunt*;] Glandorpius reponit, [Ursaonenses verò *speculatores miserunt*.] Sed nihil opus. Subintelligi enim potest, ut in hoc Auctore, iste Nominativus, ex præcedentibus colligendus.

79 *Legatorum responsa ita esse gesta.*] locutio admodum inusitata; nec tamen (ut opinor) mutanda. Scaliger delet [*legatorum responsa*;] Sed deerit isto modo, quod cohæreat cum voce [*gesta*.] Glandorpius emendat, [juxta *legatorum responsa*, omnia *ita esse gesta*;] Quæ est mens quidem ipsa Auctoris, sed παραφραστικῶς. Davisius scribendum existimat, *legatorum* responso &c.] Sed aberrat & à Latinitate & à mente Auctoris: Non enim id dicitur, [*speculatores comperisse, legatorum* responso, *ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent*;] (Quod neque Latinum est, neque mens Auctoris;) Sed, [*speculatores comperisse, quæ legati responderant*, ea *ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent*.] Quamobrem vulgatam lectionem retinendam existimo.

80 *In* oppidum,] MS Reg. [*in* oppido.] Vide suprà ad *pag.* 76, *lin.* 21.

81 *Facit*: — *recipit*. Ita edidit Davisius; ut constaret Temporum ratio. Atque ita quidem habent MS Vossii, & Editt. aliquot veteres. Vulgg. *facit*: — *recepit*. In MS Eliensi contrà est, [*fecit*: — *recipit*.] In MS Regio, [*fecit*: — *recepit*.]

Ante Chr. XLV. U. C. Varr. DCCIX.

jugulationem magnam [81] facit: Principibus, qui sibi contrarii fuissent, interfectis, oppidum in suam potestatem recipit. Hôc præterito tempore, servi transfugæ nunciaverunt, [82] oppidanorum bona vendi; nec cui extra vallum licere exire, nisi discinctum; [83] iccircòque, ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu conterritos complures profugere in Bethuriam, neque sibi ullam spem victoriæ propositam habere; [84] ut si quis ex nostris transfugerit, in levem armaturam conjici, eúmque non ampliùs XVI accipere.

§ XXIII. *Cæsaris & Pompeii castra castris conferuntur prope Ucubim; & parva aliqua ibi fiunt prælia.*

INSEQUENTI tempore Cæsar castris castra contulit, & brachium ad flumen Salsum ducere cœpit. Hìc dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco adversariorum decucurrerunt: Nec [85] detinentibus *** nostris, multis telis injectis, complures

recepit. Quæ postrema æquè proba est, ac illa Davisiana Lectio. Nam in hujusmodi narrationibus, ubi res præteritæ tanquam præsentes exhibentur; æquè ferè est, sive præsenti Tempore utaris, sive præterito. Judicio tamen hìc opus est. Quod enim ex Virgilio citat Vir doctissimus,

Quanquam animus meminisse horret, *luctûque* refugit;

hujus loci non est, sed aliam prorsus habet explicandi rationem. Neque enim *Latinè* ibi dicere potuisset Virgilius, *refugiebat,* si id passum fuisset metrum; Neque (quod voluit *Servius,*) propter metrum pro præsenti præteritum posuit; Neque non cognata reverâ tempora conjunxit. Nam in istiusmodi constructione, *Tempus præteritum,* quod vocatur, tam est *Præsens Tempus* rei *perfectæ*; quàm quod *Præsens* simpliciter vocatur, *præsens* est *Tempus* rei *imperfectæ*: Exempli gratiâ: [*Cœnavi,* vel *cœnatus sum*] tam est *præsens Tempus,* cùm quis *cœnatus* loquatur; quàm, [*Cœno,*] *præsens* est *Tempus* ei qui loquatur *inter cœnandum.* Neque minùs Noster *præsenti Tempore* utitur, qui ait, [*Gallia* divisa est *in tres partes*;] quàm *Tempore præsenti* usus esset is, qui Tunc temporis scribens, cùm divideretur Gallia, dixisset, [*Gallia* dividitur *in tres partes.*] Quod quoniam non animadverterunt Grammatici, in miras nonnunquam tenebras inciderunt.

82 *Oppidanorum bona* vendi; nec *cui* — licere *&c.*] Ita optimè exhibet Davisius. Nam & in MS Eliensi scriptum est, *vendi.* Alii ediderunt, [*oppidanorum bona* vendere, ne *cui* — liceret *&c.*] Quæ minus aptè cohærent. Veruntamen, quoniam illud, *vendere,* in plerisque Codicibus reperitur; retineri fortasse poterit, etiam unà cum posteriori emendatione, [*nec — licere:*] Ut adeò legatur, [— *Oppidanorum bona vendere* (Eum nimirum qui oppidum in suam potestatem receperat, *nec cui* —— *licere &c.*]

83 Iccircòque — *conterritos complures profugere*] Ita iterum optimè Davisius, ex Editione Stephani. Quomodo & in Vossii MS. scriptum reperi. Scaliger aliique oscitanter; [Iccirco quòd — *conterritos complures profugere &c.*] Quod Latinitas nulla est, nulla sententia.

84 Ut — *conjici,*] Vix hoc Latinè dicitur, nisi mutila sit sententia. Restitute, quod in Vossii MS repperi, —[*Et conjici.*] Quomodo & Glandorpius reponendum conjecerat.

85 *Detinentibus*] MS Vossii habet, *desinentibus.* Quod & ex conjecturâ reposuit Glandorpius.

plures vulneribus affecere. Hic tamen, ut ait Ennius, nostri cessere parumper. Itaque, præter consuetudinem, quum à nostris animadversum esset cedere; centuriones ex legione V flumen transgressi duo, restituerunt aciem; acritérque eximiâ virtute plures quum agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. Ita, quum is compar prœlium facere cœpisset, & quum undique se circumveniri animadvertisset, parumper ingressus pedem offendit. Hujus concidentis viri casu passim audito, quum complures adversariorum concursum facerent, equites nostri transgressi interiore loco adversarios ad vallum agere cœperunt. Ita, dum cupidiùs intra præsidia illorum student cædem facere, [86] & turmis & levi armaturâ sunt interclusi. Quorum nisi summa virtus fuisset, vivi capti essent; nam & munitione præsidii ita coangustabantur, [87] ut eques spatio intercluso vix se defendere posset. Ex his, utroque genere pugnæ, complures sunt vulneribus affecti; in quîs etiam Clodius Aquitius. Inter quos ita cominus est pugnatum, ut ex nostris, præter II centuriones, sit nemo desideratus, gloriâ se efferentes.

Ante Chr. XLV. U. C. Varr. DCCIX.

§ XXIV. POSTERO die ab Soricariâ utræque convenere copiæ. Nostri brachia ducere cœperunt. Pompeius quum animadverteret castello se excludi Aspaviâ, quod ab Ucubi millia passuum V distat; hæc res necessariò vocabat, ut ad dimicandum descenderet: Neque tamen æquo loco sui potestatem faciebat, sed ex grumo excelsum tumulum capiebat, usque eò, ut necessariò cogeretur iniquum locum subire. Quo facto, quum utrorumque copiæ tumulum excellentem petîssent, prohibiti à nostris sunt, [88] dejectique planitiæ: Quæ res secundum nostris efficiebat prœlium. Undique autem [89] cedentibus adversariis, nostri magnâ in cæde versabantur. Quibus mons, non virtus, saluti fuit. [90] Quo subsidio tunc, nisi advesperâsset, à paucioribus nostris omni auxilio privati essent. Nam ceciderunt ex levi armaturâ, CCCXXIV; ex legionariis, CXXXVIII; præterquam quorum arma & spolia sunt allata. Ita pridie II centurionum interitio, hâc adversariorum pœna est litata.

INSE-

86 Et *turmis*] Legendum, [à *turmis*.] Consentientibus Codicibus.

87 *Eques——posset.*] Sic Davisius ex MS Eliensi & Editt. Vett. Vulgg. [*equites — possent.*]

88 *Dejectique planitiæ*:] Ita optimè restituit Davisius: Ut locutio similis sit, atque illa suprà, *pag.* 467, *lin*, 9. [oppido *represserunt*;] & *pag.* 465, *lin.* 15, ubi, quod vulgati habent, [in oppidum *reversi essent*,] in optimis MSS est, [oppido *revertissent.*] MSS & Editi habent, [*dejectique* planitie.] Unde Glandorpius emendavit, [*dejectique* in planitiem.] Sed longè præstat Davisiana lectio, utpote à Codicibus parum discedens.

89 *Cedentibus adversariis, nostri &c.*] MS Reg. *cedentes adversarii nostri, &c.*

90 *Quo subsidio*] MSS Reg. & Vossii, & Edit. Rom. *Qui subitò &c.*

Ante Chr. XLV. U. C. Varr. DCCIX.

§ XXV. *Turpionis & Nigri μονομαχία.*

INSEQUENTI die, pari consuetudine, quum ad eundem locum ejus præsidium venisset, pristino illo suo utebantur instituto: Nam, præter equites, nullo loco æquo se committere audebant. Quum nostri in opere essent, equitum copiæ concursus facere cœperunt: Simúlque vociferantibus legionariis, quum locum efflagitarent, ut consueti insequi existimare possent se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili convalle bene longè sunt egressi, & planitie [91] in æquo loco constiterunt. Illi tamen proculdubio ad congrediendum in æquum locum non sunt ausi descendere, præter unum Antistium Turpionem, qui, fidens viribus, ex adversariis sibi parem esse neminem [92] cogitare cœpit. [93] Hîc, ut fertur, Achillis Memnonísque congressus. [94] Q. Pompeius Niger, eques Romanus Italicensis, ex acie nostrâ ad congrediendum progressus est. Quoniam ferocitas Antistii omnium mentes converterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositæ: Nam inter bellatores principes dubia erat posita victoria, ut propè videretur finem bellandi duorum dirimere pugna. Ita avidi cupidíque suarum quisque partium, [*** [95] expertorum virorum fautorúmque voluntas habebatur. Quorum virtute alacri quum ad dimicandum in planitiem se contulissent, scutorúmque laudis insignis præfulgens opus cælatum; quorum *** pugna esset propè profectò dirempta, nisi, propter equitum concessum, ut suprà demonstravimus, levis armatura præsidii causâ non longè ab opere castrorum constitisset.] Ut nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt, adversarii cupidiùs sunt insecuti; universi, clamore facto, impetum dederunt. Ita metu perterriti, quum in fugâ essent, multis amissis, in castra se recipiunt.

CÆ-

91 *In æquo loco.*] Ita ex MSS Reg. & Vossii restitui. Editi; *iniquiore loco.* Quod minus videtur hîc convenire. Quod mox sequitur, [*iniquum in locum, pag. 477, lin. 16.*] alia res est: Ibi enim planities *extrema* dicitur, scilicet, proximè loca superiora.

92 *Cogitare*] MS Eliensis, *agitare.* Quod probat Davisius allatis istiusmodi locutionis exemplis.

93 *Hîc, ut fertur,——congressus*] MS Vossii, [*Hic, ut fertur,——congressus fuit.*] MS Reg. [*Hic fertur —— congressus.*]

94 *Q. Pompeius &c.*] MS Eliensis, [Contra quem *Q. Pompeius &c.*] Quæ fortè vera Lectio. Atque inde conjicit Davisius, transpositis duabus hisce sententiis, legendum: [——*cœpit: Contra quem Q. Pompeius — progressus est: Hic, ut fertur,——congressus &c.*] Sed, ut in hoc inculto Auctore, ferri poterit etiam vulgatus verborum ordo.

95 [** *expertorum — constitisset.*] Manca adeò hæc & corrupta omnia, ut medicinæ spes nulla sit. Observandum tamen, pro [*voluntas habebatur*;] in MS Eliensi legi [*voluntate habebantur*;] pro [*cælatum,*] in MS Regio scriptum esse [*opponerent,*] & in MS Vossii [*cælatum opponerent*;] pro *concessum,*] in MS Eliensi & Vossii [*consensum*:] & pro [*levis armatura —— constitisset,*] in MS Reg. & Vossii [*levem armaturam — constituissent*:] siquis ex his quicquam elicere possit.

CÆSAR, ob virtutem, turmæ Cassianæ donavit millia XIII, & præfecto torques aureos II, & levi armaturæ millia X. Hôc die A. Bæbius, & C. Flavius, & A. Trebellius [96] equites Romani Astenses, argento propè tecti equos, ad Cæsarem transfugerunt: Qui nunciaverunt, " equites Romanos conjurâsse omnes, qui in castris " Pompeii essent, ut transitionem facerent; servi indicio omnes in " custodiam esse conjectos; è quibus, occasione captâ, se trans- " fugisse." Item hôc die litteræ sunt deprehensæ, quas mittebat Ursaonem Cn. Pompeius. [97] " S. V. G. E. V. Etsi, prout nos- " tra felicitas, ex sententiâ adversarios adhuc propulsos habemus; " tamen, si æquo loco suî potestatem facerent, celeriùs, quàm ves- " tra [98] opinio fert, bellum confecissem. Sed exercitum tironum " non audent in campum deducere; nostrísque adhuc freti præsidiis, " bellum ducunt: Nam singulas civitates circumsident; inde sibi " commeatus capiunt. Quare & civitates nostrarum partium con- " servabo, & bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes " [99] in animo habeo ad vos mittere. Profectò nostro commeatu " privati, necessariò ad dimicandum descendent."

Ante Chr. XLV. U. C. Varr. DCCIX.

§ XXVI. *Multi ab hostibus ad Cæsarem transeunt. Pompeii litteræ interceptæ.*

§ XXVII. *Castra utrinque in campo Mundensi constituuntur.*

INSEQUENTI tempore, quum nostri temerè in opere distenti essent; equites in oliveto, dum lignantur, interfecti sunt aliquot. Servi transfugerunt, qui nunciaverunt a. d. III. [1] Nonarum Martii, prœlio, ad [2] Soriciam quod factum est, ex eo tempore metum esse magnum; & Attium Varum circum castella præesse. Eo die Pompeius castra movit; & [3] contra Hispalim in oliveto constitit. Cæsar priusquam eòdem est profectus, luna horâ circiter VI visa est. Ita castris motis Ucubim, præsidium, quod Pompeius reliquit, jussit ut incenderent; &, deusto oppido, in castra majora se reciperent. Insequenti tempore Ventisponte oppidum quum oppugnare cœpisset, deditione

96 *Equites —— argento propè tecti equos, ad Cæsarem &c.*] Ita restituit Davisius ex MS Eliensi. Scaliger aliique ediderant; [*equites —, argento propè tecti equites, ad Cæsarem &c.*] Sed veriorem existimo Lectionem eam, quam in MS Vossii repperi; [*equites — argento propè tecti, ad Cæsarem &c.*]

97 *S. V. G. E. V.*] *Si valetis gaudeo: Ego valeo.*

98 *Opinio* fert,] Ita legendum videtur ex MS Eliensi & Edit. Rom. qui habent; [*opinio* ferè est.] Scaliger & Recentiores, [*opinio* est.]

99 *In animo habeo*] Præpositionem, quam alii omiserant, rectè restituit Davisius ex Codice Ciacconii & Edit. Stephani, Suffragantur MSS Reg. & Vossii.

1 —— Nonarum Martii, prœlio, *ad Soriciam quod factum est, ex eo tempore, &c.*] Quamvìs ferri possit hæc Lectio; tamen, cum in MSS Reg. & Vossii scriptum sit, *Nonas Martias*; & in plerisque Codicibus, (pro *prœlio*) *prœlium*: conjecerim equidem potiùs legendum, [—— Nonas Martias, prœlium *ad Soriciam quod factum est, ex eo tempore &c.*]

2 *Soriciam*] Fortè, *Soricariam*: Ut suprà, *pag.* 473, *lin.* 19.

3 Contra *Hispalim*] Ita optimè restituit Davisius ex MS Eliensi & Editt. Vett. Recentiores, [circa *Hispalim*.]

Ante Chr. XLVI U. C. Varr. DCCIX.

deditione factâ, iter fecit in Carrucam; [4] contráque Pompeium castra posuit. Pompeius oppidum, quod contra sua præsidia portas clausisset, incendit: Milésque, qui fratrem suum in castris jugulâsset, interceptus est à nostris, & fusti percussus. Hinc itinere facto, in campum Mundensem quum esset ventum, castra contra Pompeium constituit.

§ XXVIII. *Prælium ibi maximum committitur.*

SEQUENTI die quum iter facere Cæsar cum copiis vellet, renunciatum est ab speculatoribus, Pompeium de III vigiliâ in acie stetisse. Hôc nuncio allato, vexillum proposuit. Idcirco enim copias eduxerat, [5] quòd Ursaonensium civitati, qui erant fautores, antea litteras miserat; "Cæsarem nolle in convallem descendere, " quòd [6] majorem partem exercitum tironem haberet." Hæ litteræ vehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita hâc opinione fretus, totum se facere posse existimabat. Etenim & naturâ loci defendebatur, & ipsius oppidi munitione, ubi castra habuit constituta. Namque, ut superiùs demonstravimus, loca excellentia tumulis contineri *** : [Interim nulla planities dividit.]

§ XXIX.

SED ratione nullâ placuit taceri id, quod eo incidit tempore. Planities inter utraque castra intercedebat, circiter millia passuum V; ut auxilia Pompeii duabus defenderentur rebus; [7] oppidi excelsi & loci naturâ. Hinc dirigens proxima planities æquabatur: Cujus decursum antecedebat rivus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem; nam palustri & voraginoso solo [8] currens erat [9] ad dextrum. Et Cæsar, quum aciem directam vidisset, non habuit dubium, quin mediâ planitie in æquum ad dimicandum adversarii procederent. Hoc erat in omnium conspectu. Huc accedebat, ut locus illâ planitie equitatum ornaret, & diei Solisque serenitas: Ut mirificum & optandum tempus propè ab Diis immortali-

bus

4 Contráque *Pompeium*] Sic reposui ex MSS Reg. & Vossii. Editi, [contra *Pompeium*.] Quod erat hiulcum.

5 *Quòd Ursaonensium civitati, qui erant fautores, antea litteras &c.*] Ita emendavit Glandorpius. Vulgg. [*quòd Ursaonensium civitati* fuissent *fautores, antea litteras &c.*] Quæ sententia est nulla. Scaliger delendas existim t voces, [*fuissent fautores.*] Ciacconius, pro eis reponit, [*ut sibi essent fautores.*] MS Vossii & Editt. Vett. exhibent, [*quòd Ursaonensium civitati* fuissent *fautores*: Fausto *antea litteras &c.*] Quod Davisio non improbandum videtur. Quæ verior sit lectio, non satis constat.

6 *Majorem partem* exercitum tironem.] Sic Scaliger & Recentiores MSS & Editt. Vett. [*majorem partem* exercitûs tironum.] Siquid mutandum, existimarim equidem legendum, [*majorem partem* exercitum tironum &c.] Quod enim reposuerunt nuperi, *tironem*; minus placet.

7 Oppidi excelsi & *loci naturâ.*] Conjecerim equidem legendum, [oppido excelso & *loci naturâ.*] Sed sine Codicibus nihil muto.

8 *Currens erat*] Ita rectè restituit Davisius ex MS Eliensi. Quomodo & in MS Regio scriptum repperi. Al. *currebat*.

9 *Ad* dextrum.] Et hoc rectè Davisius ex MS Eliensi. Al. [*ad* dextram partem.]

bus illud tributum esset ad prœlium committendum. Nostri lætari, nonnulli etiam timere; quòd in eum locum res fortunæque omnium deducerentur, ut, quidquid post horam casus tribuisset, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt: Id quod adversarios existimabamus esse facturos; qui tamen à munitione oppidi mille passibus longiùs non audebant procedere; in quo sibi prope murum adversarii [10] prœliandum constituebant. Itaque nostri procedunt. Interdum æquitas loci adversarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad victoriam: Neque tamen illi à suâ consuetudine [11] decedebant, ut aut ab excelso loco aut ab oppido discederent. Nostri pede presso propiùs rivum quum appropinquâssent, adversarii patrocinari loco iniquo non desinunt.

Ante Chr. XLV. U. C. Varr. DCCIX.

§ XXX.

ERAT acies XIII aquilis constituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cum levi armaturâ millibus VI. Præterea auxiliares accedebant, prope alterum tantum. Nostra [12] præsidia LXXX cohortibus, & VIII millibus equitum. Ita, in extremâ planitie iniquum in locum nostri quum appropinquâssent, paratus hostis erat superior; ut transeundi superius iter vehementer esset periculosum. Quod quum à Cæsare esset animadversum; ne quid temerè culpâ suâ sequius admitteretur, eum locum definire cœpit. Quod quum hominum auribus esset objectum; molestè & acerbè accipiebant se impediri, quò minùs prœlium conficere possent. Hæc mora adversarios alacriores efficiebat; "Cæsaris copias timore impediri ad "committendum prœlium." Ita se efferentes, iniquo loco suî potestatem faciebant, ut [13] magno cum periculo accessus eorum haberetur. Hìc Decumani suum locum cornu dextrum tenebant, sinistrum III & V legio, itémque cætera auxilia & equitatus. Prœlium clamore facto committitur.

§ XXXI. *In quo, Pompeii copiæ ingenti cum clade penitus sunt fusæ.*

Hìc etsi virtute nostri antecedebant, adversarii loco superiore [14] defendebantur acerrimè, & vehemens fiebat ab utrisque clamor, [15] telorúmque missu concursus; sic, ut propè nostri diffiderent victoriæ:

10 *Prœliandum*] Vocem istam, ab aliis omissam, optimè ex eodem MS restituit idem Vir doctissimus.

11 *Decedebant,*] Sic ex conjecturâ reposuit Davisius. Atque ita in MS Regio scriptum repperi. Editi *discedebant*. Quod est valde κακόφωνον, [— *discedebant*,——*ut discederent*.]

12 *Præsidia LXXX* cohortibus, & *VIII* millibus *equitum,*] Scilicet *constituta*. Ut suprà, [*Erat acies XIII aquilis* constituta.] Quamobrem minùs rectè Codices nonnulli; *præsidia LXXX* cohortes *& VIII* millia *equitum*.]

13 *Magno* cum *periculo*] Ita reposuit Davisius ex MS Eliensi. Sed & ferri posset vulgata Lectio, [*magno* tamen *periculo*.] Loco nimirum iniquo suî potestatem faciebant, ut quamvis accessus ad eos haberi quidem posset, at magno *tamen* id cum periculo.

14 *Defendebantur*] MSS Reg. & Vossii, & Edit. Rom. *defendebant*. MS Eliens. *se defendebant*. Utrumque rectiùs quàm vulgata.

15 *Telorúmque* missu *concursus*;] Ita rectè reposuit Davisius ex MS Eliens. & Editt. Vett. Quomodo

&

Ante Chr. XLV. U. C. Varr. DCCIX.

victoriæ: Congressus enim & clamor, quibus rebus maximè hostes conterrentur, in collatu pari erant conditione. Itaque ex utroque genere pugnæ quum parem virtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulatur & concidit adversariorum multitudo. Dextrum demonstravimus Decumanos cornu tenuisse; qui, etsi erant pauci, tamen, propter virtutem, magno adversarios timore eorum operâ afficiebant; [16] quòd à suo loco hostes vehementer premere cœperunt; ut ad subsidium, ne ab latere nostri [17] occuparent, legio adversariorum transduci cœpta sit ad dextrum. Quæ simul est mota, equitatus Cæsaris sinistrum cornu premere cœpit. At ii eximiâ virtute prœlium facere incipiunt, ut locus in acie ad subsidium veniendi non daretur. Ita, quum clamori esset intermistus gemitus, gladiorúmque crepitus auribus oblatus; imperitorum mentes timore præpediebat. Hìc, ut ait Ennius, pes pede premitur, armis teruntur arma. Adversariósque vehementissimè pugnantes, nostri agere cœperunt: Quibus oppidum fuit subsidio. Ita [18] ipsis Liberalibus fusi fugatíque non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi. In quo prœlio ceciderunt millia hominum circiter XXX, & si quid ampliùs: Præterea Labienus, Attius Varus; quibus occisis utrisque funus est factum: Itémque equites Rom. partim ex urbe, partim ex provinciâ, ad millia III. Nostri desiderati ad hominum mille, partim peditum, partim equitum; saucii, ad D. Adversariorum aquilæ sunt ablatæ XIII, & signa, & fasces. Præterea duces belli XVII capti sunt. Hos habuit res exitus.

§ XXXII. *Cæsar fugatos in oppidò Mundâ obsidet.*

Ex fugâ hâc quum oppidum Mundam sibi constituissent præsidium, nostri cogebantur necessariò eos circumvallare. [19] [Ex hostium armis, pro cespite cadavera collocabantur; scuta & pila pro vallo: *** Insuper occisi; & gladii, & mucrones, & capita hominum ordinata, ad oppidum conversa; universa hostium timorem, virtutísque insignia *** proposita viderent; & vallo circumcluderentur adversarii; *** ita Galli tragulis jaculísque oppidum ex hostium cadaveribus sunt circumplexi, oppugnare cœperunt.] Ex hôc prœlio Valerius adolescens Cordubam cum paucis equitibus [20] fugiens, Sex. Pompeio, qui Cordubæ fuisset, rem gestam refert.

& in MS Vossii scriptum repperi. Vulgg. [*telorúmque* missus *concursus.*] Quod nihili est.

16 *Quòd à suo loco &c.*] Nonnulli, [*quòd suo loco &c.*] Túmque significabit, *suâ in parte.*

17 *Occuparent,*] Sic Goduinus ex duobus MSS, re quoque ipsâ clamante; & Davisius ex MS Eliensi & Editt. Vett. Scaliger & Recentiores, *occuparentur*: Quod sententiam turbat penitus.

18 *Ipsis Liberalibus*] *Liberalia*, dies Libero patri sacra. Rhellicanus hîc ineptissimè: *Liberalibus*, inquit, *hoc est*, *iis qui liberaliter*, *ingenuè*, *ac fortiter pugnantes occubuerant.*

19 *Ex —— cœperunt*] Hæc adeò mutila sunt, ut sine melioribus Codicibus restitui omnino non possint.

20 Fugiens, *Sexto &c.*] MSS Reg. & Eliens. [—— fugit: *Sexto &c.*] Quod idem est.

fert. Cognito hôc negotio; [21] quos equites secum habuit, quod pecuniæ secum, eis distribuit; & oppidanis dixit, se de pace ad Cæsarem proficisci; & secundâ vigiliâ ab oppido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis, nonnullísque peditibus ad navale præsidium parte alterâ contendit Carteiam; quod oppidum abest à Cordubâ, millia passum CLXX. Quò quum ad octavum milliarium venisset; P. Calvitius, qui castris [22] antea Pompeii præpositus esset, ejus verbis nuncium mittit; "quum minùs bellè haberet, ut [23] mitterent lecticam, quâ in oppidum deferri posset." Litteris missis, Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores [24] erant, conveniunt in domum, quò erat delatus; (qui arbitrati sunt clanculum venisse;) ut ab eo, [25] quæ vellet de bello requirerent. Quum frequentia convenisset, de lecticâ Pompeius eorum in fidem confugit.

Ante Chr. XLV. U. C. Varr. DCCIX.

§ XXXIII. *Cordubámque oppugnat & occupat.*

CÆSAR, ex prœlio [26] Mundâ munitione circumdatâ, Cordubam venit: Qui ex cæde eò refugerant, pontem occupaverunt. Quum eò esset ventum, convitiari cœperunt, "nos ex prœlio paucos superesse: Quò confugeremus?" Ita pugnare cœperunt de ponte. Cæsar flumen transjecit, & castra posuit. Scapula, totius seditionis familiæ & libertinorum caput, ex prœlio Cordubam quum venisset, familiam & libertos convocavit, pyram sibi exstruxit, cœnam afferri quàm [27] opimam imperavit, item optimis [28] insternendum

21 *Quos equites* secum habuit, *quod pecuniæ secum, eis distribuit.*] Scaliger & plerique recentiorum, [*quos equites, quod pecuniæ* secum habuit, *eis distribuit.*] Quod ferri vix potest. Editt. Vett. & MSS duo Goduini, [*quos equites* secum habuit *quod pecuniæ* secum habuit, *eis distribuit.*] Davisius, ex MS Eliensi citat, [*quos equites secum habuit*, his *quod secum pecuniæ*, eis *distribuit*:] Atque inde ex conjecturâ emendat, [*quos equites secum habuit* is, *quod secum pecuniæ*, eis *distribuit.*] Sed & hæc durior locutio. Atque MS quidem istud, minùs accuratè transcripsit Vir doctissimus. Sic enim Ego in isto Codice scriptum repperi; (quam demum & veram esse Lectionem existimo;) [*quos equites secum habuit*, HIS, *quod habuit secum pecuniæ, distribuit.*]

22 *Antea Pompeii*] Nonnulli, *antè à Pompeio*. Quod idem est.

23 *Mitterent*] Scil. *Carteienses*] Atque hanc quidem lectionem restituit Davisius ex MS Eliensi, & Goduinus ex MS Thuani. Quomodo & in MS Regio scriptum repperi. Scaliger & plerique, *mitteret*. Qui Sensus est nullus.

24 *Erant,*] Sic MS Reg. Al. *essent*. Atque utroque quidem modo loqui solet hic Auctor.

25 *Quæ* vellet,] Ita ex MS Reg. restitui, clamante & ipsâ re. Editi omnes, [*qua* vellent.] Longè minùs venustè; & Sensu minùs commodo.

26 *Mundâ*] Deest hoc nomen in Codicibus MS & Editis. Sed ad Sensum necessarium est; Et fortè, ob initii similitudinem, in vocem sequentem [*munitione*] absorptum fuit.

27 *Opimam*] MSS plerique; *optimam*.

28 *Insternendum*] Ita reponit Davisius ex Editt. Vett. Meliúsque est, quàm quod ediderunt Scaliger aliíque,

Ante Chr. XLV. U. C. *Varr.* DCCIX.

dum vestimentis: Pecuniam & argentum in præsentia familiæ donavit. Ipse de tempore cœnavit; [29] resinam & nardum identidem sibi infundit. In novissimo tempore servum jussit, & libertum, qui fuisset ejus concubinus, alterum [30] se jugulare, alterum pyram incendere.

§ XXXIV. OPPIDANI autem, simul Cæsar castra contra oppidum posuit, discordare cœperunt usque eò, ut clamor in castra nostra [31] perveniret ferè, inter Cæsarianos & inter Pompeianos. Erant hìc legiones, quæ ex perfugis conscriptæ; partim oppidanorum servi, qui erant à Sex. Pompeio manumissi; tunc in Cæsaris adventum descendere cœperunt. Legio XIII oppidum defendere cœpit: Nam quum jam repugnarent, turres ex parte & murum occuparunt. Denuo legatos ad Cæsarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc quum animadverterent homines fugitivi, oppidum incendere cœperunt. Qui superati à nostris, sunt interfecti hominum millia XXII; præterquam extra murum qui perierunt. Ita Cæsar oppido potitus. [32] Dum hìc detinetur; [33] ex prœlio quos circummunitos superiùs demonstravimus, eruptionem fecerunt; &, benè multis interfectis, in oppidum sunt redacti.

§ XXXV. *Item Hispali potitur, expellitúrque, eâmque denuo occupat. Mundenses, deditione factâ, cædem parantes, conciduntur.*

CÆSAR Hispalim quum contendisset, legati deprecatum venerunt. Ita, quum oppidum [34] sese tueri dixisset, Caninium legatum cum præsidio intromittit: Ipse castra ad oppidum ponit. [35] Erat bene magna intrà Pompeianarum partium multitudo, quæ Cæsaris præsidium receptum indignabatur; [36] clàm quod, Philo quidam, ille, qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus, (is

aliíque [*insternendam.*] Huic voci in MS Eliensi spatium vacuum relictum est. In MSS Reg. & Vossii, loco ejus scriptum est; *superadditis.*

29 *Resinam & nardum*] Codices alii, [vinum & *nardum.*] Alii; [vinum, *resinam & nardum.*]

30 *Se*] MSS Reg. & Vossii, citò *se &c.*]

31 *Perveniret ferè, inter &c.*] Ita interstinguendum. Vulgg. *perveniret, ferè inter &c.*] Sensu minùs commodo.

32 *Dum hìc detinetur: ex prœlio quos &c.*] Ita hìc quoque omnino distinguendum. Scaliger aliíque ediderant; [*Dum hic detinetur ex prœlio, quos &c.*] Quod sententiam turbat penitus.

33 *Ex prœlio quos circummunitos &c.*] Quos, post prœlium, in *Mundâ* circummunitos &c. Suprà, *pag.* 479, *lin.* 15.

34 *Sese tueri dixisset,*] Hoc est, sese *tuiturum* dixisset. Vide suprà ad *pag.* 161, *lin.* 23.

35 *Erat bene magna intrà Pompeianarum partium multitudo, quæ &c.*] Sic MS Eliens. MS Vossii & Editt. Vett: [*Erat bene magnum intrà* (MS *intus*) *Pompeianarum partium* præsidium, quod &c.] Quæ lectio eòdem redit. Scaliger & Recentiores ediderant; [*Erat bene magnum intra* Pompeianas partes *præsidium quod &c.*] Minùs rectè.

36 *Clam quod, Philo quidam, ille qui —*; *hic clam præsidia &c.*] Ita ferè restituit Davisius ex MS. Eliensi; nisi quòd is vocem [*quidam*] omiserat; quam vocem ex MS Vossii, (ubi corruptè scriptum. nperi, *Philo quidem,*) reposui. Scali-

(is totâ Lufitaniâ notiffimus erat;) hic clam [37] præfidio in Lufitaniam proficifcitur: & Cæcilium Nigrum, nomine Barbarum, ad Lenium convenit; qui bene magnam manum Lufitanorum haberet. [38] Reverfus, in Hifpalim oppidum denuo noctu per murum recipitur: Præfidium vigiléfque jugulant, portas præcludunt, de integro pugnare cœperunt. Ante Chr. XLV. U. C. Varr. DCCIX.

DUM hæc geruntur, legati Carteienfes [39] renunciârunt, quòd Pompeium in poteftatem haberent; quòd antè Cæfari portas præclufiffent, illo beneficio fuum maleficium exiftimabant fe lucrifacere. Lufitani [40] Hifpali pugnare nullo tempore defiftebant. Quod Cæfar quum animadverteret, fi oppidum capere contenderet, ut homines perditi incenderent, & mœnia delerent; ita confilio habito noctu, patitur Lufitanos eruptionem facere. Id quòd confultò non exiftimabant fieri. Ita [41] erumpendo naves, quæ ad Bætim flumen fuiffent, incendunt. Noftri dum incendio [42] detinentur; illi profugiunt, & ab equitibus concîduntur. Quo facto, oppido recuperato, Aftam iter facere cœpit: Ex quâ civitate, legati ad deditionem venerunt. Mundenféfque, qui ex prœlio in oppidum confugerant, quum diutius circumfiderentur, bene multi deditionem faciunt; &, quum effent in legionem diftributi, conjurant inter fe, ut, noctu figno dato, qui in oppido fuiffent, eruptionem facerent; illi, cædem in caftris adminiftrarent. Hâc re cognitâ, infequenti nocte, vigiliâ tertiâ, tefferâ datâ, extra vallum [43] omnes funt concîfi. § XXXVI.

 CAR-

liger & Recentiores ediderant, [*clam Philonem quendam, illum qui &c.*] Quæ eft fententia fufpenfa & imperfecta. Emendari autem poteft, fcribendo; [*Quod* (præfidium,) vel *Quæ* (multitudo) *clàm* emifit *Philonem quendam, illum* &c.] Vel, ex Edit. Romanâ, (quæ habet corruptè, *clam erga*;) legendo, [*Glàm ergo* (emifit, *vel* emiferunt,) *Philonem quendam, illum &c.*] Sed præftat prior Lectio, utpote à MSS optimorum veftigiis propior.

37 *Præfidio*] Sic MSS & Editt. Vett. Scaliger aliíque, *præfidia*.

38 *Reverfus*,] Sic MSS Reg. & Voffii. Editi exhibent, *Rurfus*. Sed præftat ea, quam repofui, lectio; & propter fequentem, *denuo*; & quò Syntaxis minùs fiat hiulca.

39 *Renunciârunt, quòd*] Unicus hîc locus eft in hifce omnibus Libris, ubi vocabulum [*quòd*] hoc fignificatu ufurpetur. Vide fuprà ad *pag.* 235. *lin.* 29.

40 *Hifpali* pugnare] Ita reftituit Goduinus ex MSS duobus, & Davifius ex MS Elienfi. Scaliger aliíque, [*Hifpalim* oppugnare.] Contrà planè, ac erat mens Auctoris.

41 *Erumpendo*,] Sic reponendum vidit Davifius ex Edit. Stephani. Alii omnes perperam, *irrumpendo*.

42 *Detinentur*;] MS Voffii, *diftinentur*.

43 *Omnes funt concîfi.* Carteienfes, dum *Cæfar in itinere reliqua oppida oppugnat, propter Pompeium diffentire cæperunt.*] Pulcherrima emendatio; quam repperit Davifius in MS Elienfi. Alii omnes, Senfu parùm congruo, exhibent; [—— *omnes funt concîfi* (Mundenfes duces.) *Cæfar in itinere reliqua oppida oppugnat,* quæ *propter Pompeium diffentire*

Ante Chr. XLV. U. C. Varr. DCCIX.

§ XXXVII. *Carteia Cæsari deditur: Pompeius inde profugit.* CARTEIENSES, dum Cæsar in itinere reliqua oppida oppugnat, propter Pompeium dissentire cœperunt. Pars erat, quæ legatos ad Cæsarem miserat; pars, qui Pompeianarum partium essent fautores. Seditione concitatâ, portas occupant: Cædes fit magna: Saucius Pompeius naves XXX occupat longas, & profugit. [44] Didius, qui Gadis classi præfuisset; *** ad quem simul nuncius allatus est, confestim sequi cœpit; partim [45] peditatibus & equitatibus ad persequendum celeriter iter faciens. Item IV die, navigatione confectâ, [46] consequuntur. Qui imparati à Carteiâ profecti sine aquâ fuissent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius classe occurrit, naves incendit, nonnullas capit.

§ XXXVIII POMPEIUS cum paucis profugit, & locum quendam munitum naturâ occupat. Equites & cohortes, [47] quæ ad persequendum missæ essent, speculatoribus antè missis, certiores fiunt; Diem & noctem iter faciunt. Pompeius humero & sinistro crure vehementer erat saucius. Huc accedebat, ut etiam talum intorsisset; Quæ res maximè impediebat. Ita lecticâ à turre quâ esset allatus, in eâ ferebatur. [48] Lusitanus more militari, quum à Cæsaris præsidio fuisset conspectus, celeriter equitatu cohortibúsque circumcluditur. [49] Erat accessûs loci difficultas: Nam iccirco quòd propter suos à nostro præsidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum naturâ cepe-

sentire cœperunt.] Quamvìs enim voces istæ [*Mundenses Duces*] non malè conveniant; at ut vox [*Carteinenses*] omittatur, id demùm ferri non potest. Non enim *oppida* illa *reliqua*, sed oppidum *unum* (ut ex sequentibus manifestum est,) nimirum populus *Carteiensis*, (quò *Pompeium* confugisse suprà est narratum, *pag.* 479. *lin.* 5. 10 & 14.) de *Pompeio* dissentire cœpit.

44 *Didius, qui Gadis classi præfuisset;*] *** *ad quem —, cœpit; partim — iter* faciens.] Aut deest aliquid post *præfuisset*, (quod tamen non adverterunt Editores,) ne sententia planè sit nulla: Aut, pro *faciens*, scribendum ex MS Eliensi, *faciebat* vel *faciebant*: Ut nimirum isto modo exhibeatur tota periodus, [*Didius, qui Gadis classi præfuisset; (ad quem simul nuncius allatus est, confestim sequi cœpit;) partim peditatibus — celeriter iter* faciebat.] Sed mihi potior videtur prior illa conjectura, quemadmodum & edidi.

45 *Peditatibus & equitatibus*] MS Reg. *peditatus & equitatus.* MS Vossii, *peditibus & equitibus.* MS Eliensis, *pedibus & equitatu.* Ut fortè legi debeat, *peditatu & equitatu.* Sed hoc parvi est momenti.

46 *Consequuntur.*] Ita Davisius ex MS Eliensi; meliùs quàm quod habent Vulgati, *insequuntur.* In Edit. Romanâ est, [*consequutus* eos.] Ut fortè legi possit, [*consequutus* est.]

47 *Quæ — missæ*] MS Reg. *qui — missi.* Utrumque rectè.

48 *Lusitanus*] *Pompeius*, habitu *Lusitani* militis; inquit Rhellicanus. Mihi illud potius videtur, ut *Lusitanus* positum sit pro, *Lusitani milites* Pompeium stipantes. Sic enim infrà, *pag.* 483. *lin.* 21. *Lusitani, qui ex pugnâ superfuerunt, &c.*

49 *Erat accessûs loci* difficultas:] MS Eliensis, [*Erat accessus loci* difficilis.] Quod probat Davisius. Sed perinde est.

ceperat sibi Pompeius, quem vix magnâ [50] multitudine ***: Deducti homines ex superiore loco defendere possent. Subeuntes in adventu nostri depelluntur telis; quibus cedentibus, cupidiùs insequebantur adversarii, & confestim tardabant ab accessu. Hoc sæpius facto, animadvertebatur nostro magno id fieri periculo. [51] Opere circummunire [52] instituit; Pari autem & celeri festinatione circum munitiones in jugo dirigunt, ut æquo pede cum adversariis congredi possent. A quibus cùm animadversum esset, fugâ sibi præsidium capiunt.

Ante Chr. XLV. U. C. Varr. DCCIX.

§ XXXIX. *Pompeius interficitur.*

POMPEIUS, ut supra demonstravimus, saucius, & intorto talo, iccirco tardabatur ad fugiendum: Itémque propter loci difficultatem, neque equo neque vehiculo saluti suæ præsidium parare poterat. Cædes à nostris undique administrabatur, exclusâ munitione, amissísque auxiliis. Ad convallem autem atque exesum [53] locum, ut in speluncam, Pompeius se occultare cœpit; ut à nostris non facilè inveniretur, nisi captivorum indicio. Ita ibi interficitur. Quum Cæsar [54] Gadibus esset; Hispalim, pridie Id. Aprilis, caput allatum, & populo datum est in conspectum.

§ XL. *Cæsaris naves incenduntur.*

INTERFECTO Cn. Pompeio adolescente; Didius, quem supra demonstravimus, illâ affectus lætitiâ, proximo se recepit castello, nonnullásque naves ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugnâ superfuerunt, ad signum se receperunt; &, bene magnâ manu comparatâ, ad Didium se reportant. Huic etsi non aberat diligentia ad naves tuendas, tamen nonnunquam ex castello propter eorum crebras excursiones ejiciebatur; & sic propè quotidianis pugnis insidias ponunt, & tripartitò signa distribuunt. Erant parati, qui naves incenderent; incensísque qui subsidium [55] repeterent: Ii sic dispositi erant, ut, [56] à nullo conspecti omnium, ad pugnam contenderent.

50 *Multitudine***; deducti &c.*] manifesta lacuna. Quam quoniam non adverterunt Editores, Sententiam pessimè turbârunt.

51 *Opere circummunire*] MS Eliens. exhibet, [Capta loca *opere circummunire.* Quod & Davisio placuit. Quanquam *loca nondum capta* potiùs dici videntur circummuniri ad oppugnandum.

52 *Instituit;*] Scilicet *Cæsar.*

53 *Locum, ut in speluncam,*] Sic MS Regius: Meliùs, quàm quod edidit Scaliger & Recentiores, [*locum, ut speluncam.*] MSS Eliens. & Vossii & Editt. Vett. exhibent, [*locum* in speluncâ.]

54 Gadibus esset; *Hispalim &c.*] Ita rectè restituit Davisius ex MSS Eliensi & Ursini & Editt. veteribus. Quibuscum facit MS Regius. Atque *Gadibus* quidem tum fuisse Cæsarem, liquet ex sequentibus, *pag.* 484. *lin.* 9. [*Cæsar à Gadibus rursus ad Hispalim recurrit.*] Quare minùs rectè hoc in loco Scaliger aliique ediderunt, [gradiebatur *Hispalim &c.*]

55 *Repeterent:* Quid sibi velit hæc vox, equidem conjicere nequeo. Scribendum existimo, *repellerent.* Erant parati, qui naves incenderent; quique ab incensis subsidium *repellerent.*

56 *A nullo* conspecti *omnium,*] Ita optimè restituit Davisius. Alii omnes, MSS & Editi; [*à nullo* conspectu *omnium.*] Quæ Sententia est nulla.

Ante Chr. XLV. U.C. *Varr.* DCCIX.

tenderent. Ita, cum ex castello Didius ad propellendum processisset cum copiis, signum à Lusitanis tollitur, naves incenduntur; simúlque qui [57] è castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, à tergo insidiæ clamore sublato circumveniunt. Didius magnâ cum virtute cum compluribus interficitur: Nonnulli eâ pugnâ scaphas, quæ ad littus fuerant, occupant: Item complures nando, ad naves, quæ in salo fuerunt, se recipiunt: Anchoris sublatis, pelagus remis petere cœperunt; quæ res eorum vitæ subsidio fuit. Lusitani prædâ potiuntur. Cæsar [58] à Gadibus rursus ad Hispalim recurrit.

§ XLI. *Cæsareani Mundam occupant: Ursaonem oppugnant.*

Fabius Maximus, [59] quem ipse ad Mundæ præsidium oppugnandum reliquerat, operibus [60] assiduis *** ; hostésque circum sese interclusi, inter se decernere; factâ cæde bene magnâ, *** eruptionem faciunt. Nostri ad oppidum recuperandum occasionem non prætermittunt; & reliquos vivos [61] capiunt. Ac deinde Ursaonem proficiscuntur; quod oppidum magnâ munitione continebatur, sic, ut ipse locus non solùm opere, sed etiam naturâ editus, [62] ad oppugnandum hostem abverteret. Huc accedebat, quòd aqua, præterquam in ipso oppido, non erat. Nam circumcirca rivus nusquam reperiebatur, propiùs millia passuum VIII; quæ res magno erat adjumento oppidanis. Tum præterea [63] accedebat, ut agger materiésque, unde solitæ sunt turres agi, propiùs millia passuum VI non reperie-

nulla. MS Regius corruptè habet, [*Ii sic dispositi* (omissis quinque vocibus, *erant, ut à nullo conspecti*) *omnium &c.*] Unde in eo Codice, ex quo iste transcriptus est, videtur scriptum fuisse, *conspecti*; adeóque, propter ὁμοιοτέλευτα *dispositi* & *conspecti*, voces istas intermedias excidisse.

57 *E castello*] Ita Davisius ex MS Eliensi, & Edit. Stephani. Sed & ferri potest quod habet Codices plerique [in *castello*.] Ut adeò dicantur ii, qui *in castello* relicti fuerant, & ipsi deinceps post *Didium* processisse ad pugnam.

58 A *Gadibus*] Sic MS Regius. Quomodo & alibi loqui solent Cæsar atque Hirtius. Vide jam infrà, *pag.* 485. *lin.* 6. Alii præpositionem omittunt.

59 *Quem ipse ad* Mundæ *præsidium*] Scaliger aliíque, [*ad* Mundam *præsidium.*] Quæ est dura locutio. Codices plerique MSS, vocem *Mundæ* subintelligendam omittunt. Quod tamen & ipsum valde inconcinnum est & obscurum. MS Eliensis exhibet, [*Quem* unà *ad præsidium &c.*] Unde legendum conjicit Davisius, [*Quem* Mundæ *ad præsidium &c.*] Optimè.

60 *Assiduis ***; hostésque &c.*] Deesse videtur aliquid. Quod tamen non adverterunt Editores.

61 *Capiunt:*] MS Eliensis addit, *XIV.* MSS Reg. & Vossii & Edit. Rom. addunt, *XIV.* millia.

62 Ad oppugnandum *hostem abverteret.*] Emendat Goduinus (quod & Davisius probare videtur;) *ab oppugnando.* Sed nihil opus. Est enim locutio similis, atque illa sæpiùs à Cæsare usurpata; [*ad insequendum tardabat.*]

63 *Accedebat,* ut — *non* reperiebantur;] Barbarè hoc prorsus, & nequaquam Latinè. Legendum omnino, vel [*accedebat,* quòd — *non* reperiebantur,] quomodo jam suprà, *pag.* 484. *lin.* 18. Vel, [*accedebat,* ut — *non* reperirentur, Quemadmodum suprà, (in eodem illo loco, *pag.* 484. *lin.* 18;) quod Codices plerique exhibent, [*accedebat,* quòd *aqua—non* erat,] id in MS Eliensi est [*accedebat,* ut *aqua—non* reperiretur.]

64 Ut

periebantur. Ac Pompeius, [64] ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum oppidum succisam intrò congessit. Ita necessariò deducebantur nostri, ut à Mundâ, quam proximè ceperant, materiem illò deportarent.

Ant e Chr. XLV. U. C. *Varr.* DCCIX.

§ XLII. *Cæsaris concio habita Hispali.*

DUM hæc ad Mundam geruntur & Ursaonem; Cæsar, quum à Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die, concione advocatâ, commemorat; "Initio quæsturæ suæ, eam provinciam ex "omnibus provinciis peculiarem sibi constituisse; &, quæ potuisset, eo tempore beneficia largitum esse: Insequenti præturâ, ampliato honore, vectigalia, quæ Metellus imposuisset, à Senatu "petîsse, & eis pecuniis provinciam liberâsse; Simúlque, [65] patrocinio suscepto, [66] multis legibus ab se in Senatum inductis, simul publicas privatásque caussas, multorum inimicitiis susceptis, defendisse: Suo item in consulatu absentem, quæ potuisset, commoda provinciæ tribuisse: Eorum omnium commodorum esse & immemores & [67] ingratos in se & in populum "Romanum, hôc bello, & in præterito tempore, cognôsse. Vos "jure gentium," inquit, "& civium Romanorum institutis "cognitis; more barbarorum, populi R. Magistratibus sacrosanctis "manus [68] sæpe & sæpius attulistis; Luce clarâ Cassium in medio "foro nefariè interficere voluistis; Vos ita pacem semper odistis, "ut nullo tempore legiones desint populi Rom. in hâc provinciâ "haberi: Apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habeantur; Ita neque in otio concordiam, neque in bello "virtutem, ullo tempore retinere potuistis: Privatus ex fuga Cn. "Pompeius adolescens à vobis receptus, fasces imperiúmque sibi "arripuit: Multis interfectis civibus, auxilia contra populum Rom. "comparavit; agros vestrámque provinciam vestro impulsu depopulavit. In quos vos victores existimabatis? An, me deleto, non "animum advertebatis, x habere [69] legiones populum Romanum, "quæ non solùm vobis obsistere, sed etiam cœlum diruere possent? "Quorum laudibus & virtute" ***. [*Desunt reliqua.*]

64 *Ut oppidi* oppugnationem *tutiorem efficeret.*] Aut reponendum, *propugnationem*: Aut vulgata Lectio ita accipienda, ut dicat oppidum, *quoad oppugnationem*, vel *ab oppugnatione*, tutum effici. Quo pacto locutio similis erit ferè, ac illa suprà, *pag.* 484. *lin.* 17, [*ad oppugnandum, hostem averteret.*

65 *Patrocinio suscepto,*] Casaubonus emendat, [*patrocinio* provinciæ *suscepto.*] Sed nihil opus. Nam, ut rectè notavit Davisius, meliùs subintelligitur ea vox.

66 *Multis* legibus] Nonnulli, [*multis* legationibus.]

67 *Ingratos in se & in populum*] MSS Vossii, [*ingratos* eos *in se & in populum &c.*]

68 *Sæpe,*] Codices nonnulli, *semel.* Quod hoc in loco perinde est.

69 *Legiones*] MSS Reg. & Vossii, [lectas quidem *legiones.*]

C. JULII CÆSARIS

F R A G M E N T A.

Ex Libris Epiſtolarum ad Marcum Tullium Ciceronem.

Cæſar Imp. S. D. Ciceroni Imp.

QUUM Furnium noſtrum tantùm vidiſſem; neque loqui, neque audire meo commodo potuiſſem; properarem, atque eſſem in itinere, præmiſſis jam legionibus; præterire tamen non potui, quin & ſcriberem ad te, & illum mitterem, gratiâſque agerem. Etſi hoc officium & feci ſæpe, & ſæpius mihi facturus videor: ita de me mereris. Imprimis à te peto, quoniam confido me celeriter ad Urbem venturum, ut te ibi videam; ut tuo conſilio, gratiâ, dignitate, ope omnium rerum, uti poſſim. Ad propoſitum revertar: feſtinationi meæ, brevitatíque litterarum ignoſces; reliqua ex Furnio cognoſces. *Ex* Ciceronis *lib.* xi. *ad Attic. Epiſt.* v.

Cæſar Imp. Ciceroni Imp. S. D.

Rectè auguraris de me, (bene enim tibi cognitus ſum,) nihil à me abeſſe longiùs crudelitate: Atque ego, quum ex ipsâ re magnam capio voluptatem, tum meum factum probari abs te, triumpho

gaudio. Neque illud me movet, quòd ii, qui à me dimissi sunt, discessisse dicuntur, ut mihi rursus bellum inferrent: Nihil enim malo, quàm & me meî similem esse, & illos suî. Tu velim mihi ad Urbem præstò sis, ut tuis consiliis atque opibus, ut consuevi, in omnibus rebus utar. Dolabellâ tuo nihil scito mihi esse jucundius; Hanc adeò habebo gratiam illi: Neque enim aliter facere poterit: Tanta ejus humanitas, is sensus, ea in me est benevolentia. *Ex* Ciceronis *lib.* ix. *ad Attic. Epist.* xvi. *Reperitur etiam apud* Jul. Celsum *pag.* 187, 188. *edit. Lond.*

Cæsar Imp. Ciceroni Imp. S.

Etsi te nihil temerè, nihil imprudenter, facturum judicâram; tamen permotus hominum famâ, scribendum ad te existimavi, & pro nostrâ benevolentiâ petendum, ne quò progredereris proclinatâ jam re, * quâ integrâ etiam progrediendum tibi non existimâsses. Namque & amicitiæ graviorem injuriam feceris, & tibi minùs commodè consulueris, si non fortunæ obsecutus videbere; (omnia enim secundissima nobis, adversissima illis accidisse videntur:) Nec caussam secutus, (eadem enim tum fuit, quum ab eorum consiliis abesse judicâsti,) sed meum aliquod factum condemnavisse; quo mihi gravius abs te nil accidere potest: Quod ne facias, pro jure nostræ amicitiæ à te peto. Postremò, quid viro bono, & quieto, & bono civi magìs convenit, quàm abesse à civilibus controversiis? quod nonnulli quum probarent, periculi causâ sequi non potuerunt. Tu, explorato & vitæ meæ testimonio, & amicitiæ judicio, neque tutius neque honestius reperies quidquam, quàm ab omni contentione abesse. xv. Kal. Mai. ex itinere. *Ex* Ciceronis *lib.* x. *ad Attic. Epist.* ix.

* *fortè*, quò.

M. Orsium, quem mihi commendas, vel regem Galliæ faciam, vel Leptæ legatum. Si vis tu, ad me alium mitte, quem ornem. *Ex* Ciceronis *lib.* vii. *ad Fam. Epist.* v. *ad Cæs.*

Neque pro cauto ac diligente se castris continuit. *Ex* Charisii *lib.* i. *Inst. Grammat. col.* 101. *ed Puts.*

Quod quæris, quid Cæsar ad me scripserit; Quod sæpe; gratissimum sibi esse, quôd quierim: Orâtque in eo ut perseverem. *Ex* Ciceronis *lib.* viii. *ad Attic. Epist.* xi.

Quod quidem propemodum videor ex Cæsaris litteris, ipsius voluntate facere posse: Qui negat neque honestius neque tutius mihi quidquam esse, quàm ab omni contentione abesse. *Ex* Ciceronis *lib.* x. *ad Attic. Epist.* x.

Cæsar mihi ignoscit per litteras, quòd non venerim; seséque in optimam partem id accipere dicit. Facilè patior quod scribit, secum Tullum & Servium questos esse, quia non idem sibi quod mihi remisisset, &c. sed tamen exemplum misi ad te Cæsaris litterarum. *Ex* Ciceronis *lib.* x. *ad Attic. Epist.* iii.

Sestius

Sestius apud me fuit; & Theopompus pridie: Venisse à Cæsare narrabat litteras: Hoc scribere, sibi certum esse Romæ manere; caussámque eam adscribere, quæ erat in epistolâ nostrâ, ne se absente leges suæ negligerentur, sicut esset neglecta Sumptuaria. *Ex* Ciceronis *lib.* XIII. *ad Attic. Epist.* VII.

Sed heus tu, celari videor à te! quomodonam, mi Frater, de nostris versibus Cæsar? Nam primum librum se legisse, scripsit ad me antè; & prima sic, ut neget se ne Græca quidem meliora legisse. Reliqua ad quendam locum ῥαθυμότερα; hoc enim utitur verbo, &c. *Ex* Ciceronis *lib.* II. *ad Quinctum Fratrem, Epist.* XV.

Quum hanc jam epistolam complicarem, tabellarii à vobis venerunt, A. D. XI. Kal. Septembr. vicesimo die. O me sollicitum! quantum ego dolui in Cæsaris suavissimis litteris; sed quo erant suaviores, eo majorem dolorem illius ille casus afferebat. *Ex* Ciceronis *lib.* III. *ad Quinctum Fratrem, Epist.* I.

De tribunatu quod scribis, ego verò nominatim petivi Curtio, & mihi ipse Cæsar nominatim Curtio paratum esse rescripsit, meámque in rogando verecundiam objurgavit. *Ex* Ciceronis *lib.* III. *ad Quinctum Fratrem, Epist.* I.

Ex Britanniâ Cæsar ad me Kal. Septembr. dedit litteras, quas ego accepi A. D. IV. Kal. Octob. satis commodas de Britannicis rebus: Quibus, ne admirer quòd à te nullas acceperim, scribit se sine te fuisse eum ad mare accesserit, &c. *Ex* Ciceronis *lib.* III. *ad Quinctum Fratrem, Epist.* I.

Ex libris Epistolarum ad C. Oppium & Balbum Cornelium.

Cæsar Oppio & Cornelio S.

Gaudeo mehercule vos significare litteris, quàm valde probetis ea, quæ apud Corfinium sunt gesta. Consilio vestro utar libenter; & hôc libentiùs, quòd meâ sponte facere constitueram ut quàm lenissimum me præberem, & Pompeium darem operam ut reconciliarem. Tentemus hôc modo, si possumus, omnium voluntates recuperare, & diuturnâ victoriâ uti: Quoniam reliqui crudelitate odium effugere non potuerunt, neque victoriam diutius tenere; præter unum L. Sullam, quem imitaturus non sum. Hæc nova sit ratio vincendi, ut misericordiâ & liberalitate nos muniamus. Id quemadmodum fieri possit, nonnulla mihi in mentem veniunt, & multa reperiri possunt; De his rebus, rogo vos ut cogitationem suscipiatis. Cn. Magium, Pompeii Præfectum, deprehendi: Scilicet meo instituto usus sum, & eum statim missum feci. Jam duo Præfecti Fabrûm Pompeii in meam potestatem venerunt, & à me missi sunt; si volent grati esse, debebunt Pompeium hortari, ut malit mihi esse amicus, quàm iis qui & illi & mihi semper fuerunt inimicissimi: Quorum artificiis effectum est, ut Resp. in hunc statum perveniret. *Ex* Ciceronis *lib.* IX. *ad Attic. Epist.* VIII. *Exstat & apud Jul. Celsum de vit. Cæsaris p.* 187.

Cæsar

Cæsar Oppio & Cornelio.

A. d. VII Id. Mart. Brundisium veni: Ad murum castra posui. Pompeius est Brundisii: Misit ad me Cn. Magium de pace: Quæ visa sunt, respondi. Hoc vos statim scire volui. Quum in spem venero, de compositione aliquid me conficere; statim vos certiores faciam. *Ex* Ciceronis *lib.* IX. *ad Attic. Epist.* XVI. *Habet &* Jul. Celsus *p.* 188.

De Cæsare fugerat me ad te scribere. Video enim quas tu litteras exspectâris. Sed ille scripsit ad Balbum; fasciculum illum epistolarum, in quo fuerat & mea & Balbi, totum sibi aquâ madidum redditum esse; ut ne illud quidem sciat, meam fuisse aliquam epistolam. Sed ex Balbi epistola pauca verba intellexerat, ad quæ rescripsit his verbis: *De Cicerone video te quiddam scripsisse, quod ego non intellexi; quantum autem conjecturâ consequebar, id erat hujusmodi, ut magis optandum quàm sperandum putarem.* Itaque postea misi ad Cæsarem eodem illo exemplo litteras. Jocum autem illius de suâ egestate ne sis aspernatus, &c. *Ex* Ciceronis *lib.* II. *ad Quinctum Fratrem, Epist.* XI.

Libri sunt Epistolarum C. Cæsaris ad C. Oppium & Balbum Cornelium, qui res ejus absentis curabant. In his epistolis quibusdam in locis inveniuntur litteræ singulariæ, sine coagmentis syllabarum, quas tu putes positas inconditè; nam verba ex his litteris confici nulla possunt. Erat autem conventum inter eos clandestinum de commutando situ litterarum, ut in scripto quidem alia aliæ locum & nomen teneret, sed in legendo locus cuique suus & potestas restitueretur, &c. Est adeò Probi Grammatici commentarius satis curiosè factus, de occultâ litterarum significatione epistolarum C. Cæsaris scriptarum. *Ex* A. Gellii *lib.* XVII. *cap.* IX.

Ex libro Epistolarum ad Q. Pedium.
Cæsar Q. Pedio S.

Pompeius se oppido tenet: Nos ad portas castrà habemus: Conamur opus magnum, & multorum dierum, propter altitudinem maris: Sed tamen nihil est, quod potiùs faciamus. Ab utroque portûs cornu moles jacimus, ut aut illum quamprimum trajicere quod habet Brundisii copiarum cogamus, aut exitu prohibeamus. *Ex* Ciceronis *lib.* IX. *ad Attic. Epist.* XVII. *Vide &* Julium Celsum *pag.* 188.

Ex libro Epistolarum ad Pisonem.

Locellum tibi signatum remisi. *Ex* Charisii *lib.* I. *col.* 60.

Ex libro Epistolarum ad Antonium.

Ad me misit Antonius exemplum Cæsaris ad se litterarum; in quibus erat, se audisse Catonem & L. Metellum in Italiam venisse,

Romæ

Romæ ut essent palam: Id sibi non placere, ne qui motus ex eo fierent; prohiberique omnes Italiâ, nisi quorum ipse caussam cognovisset: Déque eo vehementiùs erat scriptum. *Ex* Ciceronis *ad Attic. lib.* XI. *Epist.* VII.

Ex Libro Epistolarum ad Servilium.

P. Servilius pater ex litteris quas sibi à Cæsare missas esse dicebat, significat valde te sibi gratum fecisse, quòd de suâ voluntate erga Cæsarem humanissimè diligentissiméque locutus esses. *Ex* Ciceronis *lib.* III. *ad Quinctum Fratrem, Epist.* I.

Ex Epistolâ ad Regem Deiotarum.

Non dubito quin tuis (*Cæsarem alloquitur*) litteris, quarum exemplum legi, quas ad eum (*Deiotarum*) Tarracone huic Blesamio dedisti, se magis etiam erexerit, ab omníque sollicitudine abstraxerit: Jubes enim eum *bene sperare & bono esse animo*, quod scio te non frustra scribere solere. *Apud* Ciceronem *pro Deiotaro pag.* 2495. *ed. Paris.* 1572. *ex officinâ Depuianâ.*

Epistola ad Amantium.

C. Julius Cæsar Amantio S. D.

Veni, vidi, vici. Vale. *Ex Ponto.*

Ex incertis Epistolis.

Πομπήϊος —— ἐκέλευε τοῖς πεζοῖς μήτ' ἐπεκθεῖν ἔτι, μήτ' ἐκτρέχειν ἐκ τῆς φάλαγγος, μήδ' ἀκοντίζειν, ἀλλ' ἐν προβολῇ διαστάντας ἀμύνεσθαι διὰ χειρὸς τοῖς δόρασι τοὺς ἐπιόντας, καὶ τόδε τινὲς αὐτοῦ στρατήγημα ἐπαινοῦσιν, ὡς ἄριστον ἐν περικυκλώσει· ὁ δὲ ΚΑΙΣΑΡ ΕΝ ΤΑΙΣ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙΣ καταμέμφεται· τάς τε γὰρ πληγὰς ὑπὸ τῆς βολῆς εὐτονωτέρας γίγνεσθαι, ἑστῶτας δ' ἀποψύχεσθαί τε, καὶ τοῖς ἐπιθέουσιν εὐβλήτους δι' ἀτρεμίαν, οἷα σκοποὺς, εἶναι. *Ex* Appiani *lib.* II. *B. C. pag.* 477. *ed. Steph.*

Quam (*Britanniam*) Cæsar, ille auctor vestri nominis quum Romanorum primus intrâsset, alium se orbem terrarum scripsit reperisse; tantæ magnitudinis arbitratus, ut non circumfusa Oceano, sed complexa ipsum Oceanum videretur. *Ex* Eumenii *Paneg.* IV. *cap.* XI. 2.

De C. Julii Cæsaris Epistolis testimonia.

Epistolæ quoque ejus ad Senatum exstant; quas primus videtur ad paginas & formam memorialis libelli convertisse; cùm antea Consules & Duces non nisi transversâ chartâ mitterent scriptas. Exstant & ad Ciceronem, item ad Familiares domesticis de rebus. In quibus si qua occultiùs perferenda erant, per notas scripsit, id est, sic structo litterarum ordine, ut nullum verbum effici posset. Quæ si quis investigare & persequi vellet, quartam elementorum litte-

litteram, id est, D pro A, & perinde reliquas commutet. *Ex* Suetonio in *Cæs. cap.* LVI. [*Harum mentio apud* Ciceronem *in lib.* XVI. *ad Fam. Epist.* II.]

Scribere & legere simul, dictare & audire solitum accepimus; epistolas vero tantarum rerum quaternas pariter librariis dictare, aut, si nihil aliud ageret, septenas. *Ex* Plinii *H. N. lib.* VII. *cap.* XXV.

Ἐν ἐκείνῃ δὲ τῇ στρατείᾳ προσεξήσκησεν ἱππαζόμενος τὰς ἐπιστολὰς ὑπαγορεύειν, καὶ δυσὶν ὁμοῦ γράφουσιν ἐξαρκεῖν· ὡς δὲ Ὄππιός φησι, καὶ πλείοσιν. Λέγεται δὲ καὶ τὸ, διὰ γραμμάτων τοῖς φίλοις ὁμιλεῖν, Καίσαρα πρῶτον μηχανήσασθαι. *Ex* Plutarcho *in Cæsare, pag.* 716. A. *Ed. Francof.*

Ex Oratione in funere Juliæ.

Quæstor Juliam amitam, uxorémque Corneliam, defunctas laudavit è more pro rostris; sed in amitæ quidem laudatione, de ejus ac patris sui utrâque origine sic refert: *Amitæ meæ Juliæ maternum genus ab regibus ortum, paternum cum diis immortalibus conjunctum est: Nam ab Anco Marcio, sunt Marcii Reges, quo nomine fuit mater: à Venere, Julii; cujus gentis familia est nostra. Est ergo in genere & sanctitas regum, qui plurimum inter homines pollent; & cærimonia deorum, quorum ipsi in potestate sunt reges. Ex* Suetonii *Cæs. cap.* VI.

Τῆς Μαρίου γυναικὸς ἀποθανούσης, ἀδελφιδοῦς ὢν αὐτῆς, ἐγκώμιόν τε λαμπρὸν ἐν ἀγορᾷ διῆλθεν, καὶ περὶ τὴν ἐκφορὰν ἐτόλμησεν εἰκόνας Μαρίου προθέσθαι. *Ex* Plutarcho *in Cæs. pag.* 709 C.

Ex Oratione pro Bithynis.

C. Cæsar Pont. Max. in oratione, quam pro Bithynis dixit, hoc principio usus est. Vel pro hospitio regis Nicomedis; vel pro horum necessitate, quorum res agitur; refugere hoc munus, M. Vinici, non potui. Nam neque hominum morte memoria deleri debet, quin à proximis retineatur; neque clientes sine summâ infamiâ deseri possunt: quibus etiam à propinquis nostris opem ferre instituimus. *Ex* A. Gellii *lib.* V. *cap.* XIII.

Quid ergo? syngraphæ non sunt, sed res aliena est. *Ex* Julio Rufiniano *de Figuris.*

Ex Oratione pro lege Plautiâ.

Repperi tamen in oratione C. Cæsaris, quâ Plautiam rogationem suasit; *necessitatem* dictam pro *necessitudine*, id est, jure adfinitatis. Verba hæc sunt: *Equidem mihi videor pro nostrâ necessitate, non labore, non operâ, non industriâ defuisse. Ex* A. Gellii *lib.* 13. *cap.* 3. & Nonio *in voce* Necessitas.

Ex

Ex Oratione in Cn. Dolabellam.

Cæſar in Dolabellam, Actionis III. *Ibi iſti, quorum in ædibus faníſque poſita, & honori erant & ornatu.* *Ex* A Gellii *lib.* IV. *cap.* XVI.

Nono decimo ætatis anno L. Craſſus, C. Carbonem; uno & viceſimo Cæſar, Dolabellam; altero & XX Aſinius Pollio, C. Catonem; non multò ætate antecedens Calvus, Vatinium iis orationibus inſecuti ſunt, quas hodiéque cum admiratione legimus. *Ex Auctore Dialogi de Oratoribus cap.* XXXIV.

Compoſitâ ſeditione civili, Cornelium Dolabellam conſularem & triumphalem virum, repetundarum poſtulavit; abſolutóque Rhodum ſecedere ſtatuit. *Ex* Suetonii *Cæſ. cap.* V.

Divus quoque Julius, quam cœleſtis numinis, tam etiam humani ingenii perfectiſſimum columen, vim facundiæ propriæ expreſſit; dicendo in accuſatione Cn. Dolabellæ, quem reum egit, extorqueri ſibi cauſſam optimam L. Cottæ patrocinio. *Ex* Valerii Maximi *lib.* 8. *cap.* 9.

C. Cæſar Cn. Dolabellam accuſavit, nec damnavit. *Ex* Pediano *in orat. pro M. Scauro.*

Significat & Cæſarem, item adoleſcentem, in Dolabellâ reo ex Siciliâ, qui quidem damnatus eſt quantum oportuit, per Hortenſium, &c. *Ex* Pediano *in Divin.*

Ἐπανελθὼν δὲ εἰς Ῥώμην, Δολαβέλλαν ἔκρινε κακώσεως ἐπαρχίας· καὶ πολλαὶ ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος τῶν πόλεων, μαρτυρίας αὐτῷ παρέσχον. Ὁ μὲν ἂν Δολαβέλλας ἀπέφυγε τὴν δίκην. *Ex* Plutarcho *in Cæſare pag.* 708. E.

Ex Oratione ad milites.

Famâ hoſtilium copiarum perterritos, non negando minuendóve, ſed inſuper amplificando ementiendóque, confirmabat. Itaque cum exſpectatio adventûs Jubæ terribilis eſſet; convocatis ad concionem militibus; *Scitote,* inquit, *pauciſſimis his diebus regem affuturum cum* X *legionibus, equitum* XXX, *levis armaturæ* C *millibus, elephantis* CCC: *Proinde deſinant quidam quærere ultra, aut opinari; mihíque, qui compertum habeo, credant: Aut quidem vetuſtiſſimâ nave impoſitos, quocunque vento in quaſcunque terras jubebo avehi.* *Ex* Suetonii Cæſ. *cap.* LXVI.

Fruſtro, ait C. Cæſar apud milites de commodis eorum: *Non fruſtrabo vos, milites.* *Ex* Diomede *lib.* 1. *col.* 395.

Ex Oratione pro Decio Samnite.

Niſi fortè quiſquam aut Cæſaris pro Decio Samnite, aut Bruti pro Deiotaro rege, cæteróſque ejuſdem lentitudinis ac teporis libros legit, &c. *Ex Auctore Dial. de Orator. cap.* XXI.

Ex

Ex Oratione pro Sextilio.

Quo enim nimbo, quâ procellâ verborum, impium Sextilii caput obrui meretur? quod C. Cæsarem, à quo cùm studiosè, tum etiam feliciter gravissimi criminis reus defensus fuerat; &c. *Ex* Valerii Maximi *lib.* v. *cap.* 3.

Ex Oratione de conjuratis.

Catonem primum sententiam putat de animadversione dixisse, quam omnes antè dixerant præter Cæsarem: & cùm ipsius Cæsaris tam severa fuerit, qui tum Prætorio loco dixerit, &c. *Ex* Ciceronis *Epist.* XXI. *ad Attic.* lib. 12.

Sed Cæsar, ubi ad eum perventum est, rogatus sententiam à Consule, hujuscemodi verba locutus est: *Omnes homines* &c. *Ex* Sallustii *Bell. Catil. cap.* LI.

Ὁ δὲ Καῖσαρ ἀναστὰς, λόγον διῆλθεν πεφροντισμένον· ὡς ἀποκτεῖναι μὲν ἀκρίτους ἄνδρας ἀξιώματι καὶ γένει λαμπροὺς, οὐ δοκεῖ πάτριον οὐδὲ δίκαιον εἶναι, μὴ μετὰ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης· εἰ δὲ φρουροῖντο δεθέντες ἐν πόλεσι τῆς Ἰταλίας, ἃς ἂν αὐτὸς ἕληται Κικέρων, μέχρι οὗ καταπολεμηθῇ Κατιλίνας, ὕστερον ἐν εἰρήνῃ καὶ καθ' ἡσυχίαν περὶ ἑκάστου τῇ βουλῇ γνῶναι παρέξει. Οὕτω δὲ τῆς γνώμης φιλανθρώπου φανείσης, καὶ τοῦ λόγου δυνατῶς ἐπ' αὐτῇ ῥηθέντος, οὐ μόνον οἱ μετὰ τοῦτον ἀνιστάμενοι προσετίθεντο, πολλοὶ δὲ καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ τὰς εἰρημένας γνώμας ἀπειπάμενοι, πρὸς τὴν ἐκείνου μετέστησαν, ἕως ἐπὶ Κάτωνα τὸ πρᾶγμα καὶ Κάτουλον περιῆλθεν. *Ex* Plutarchi Cæs. *pag.* 710. *seq.*

Ex Oratione in : : : :

Sic fac existimes: Post has miserias, id est, postquam armis disceptari cœptum est de jure publico, nihil esse actum aliud cum dignitate. Nam & ipse Cæsar, accusatâ acerbitate Marcelli (sic enim appellabat,) laudatâque honorificentissimè & æquitate tuâ & prudentiâ, repente præter spem dixit, *se Senatui roganti de Marcello, ne hominis quidem causâ negaturum.* *Ex* Ciceronis *lib.* IV. *ad Fam. Epist.* IV.

Ex Oratione in funere Corneliæ.

Quæstor Juliam amitam, uxorémque Corneliam defunctas laudavit è more pro rostris. *Ex* Suetonio *in Cæs. cap.* VI.

Τὸ μὲν οὖν ἐπὶ γυναιξὶ πρεσβυτέραις λόγους ἐπιταφίους διεξιέναι, πάτριον ἦν Ῥωμαίοις· νέαις δ' οὐκ ὂν ἐν ἔθει, πρῶτος εἶπεν Καῖσαρ ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ γυναικὸς ἀποθανούσης. *Ex* Plutarchi *Cæs. pag.* 709.

De C. Julii Cæsaris Orationibus testimonia.

Tum Brutus: Orationes quidem ejus mihi vehementer probantur, complures autem legi, &c. *Ex* Cicerone *in Bruto, cap.* LXXV.

Orationes aliquas reliquit, inter quas temere quædam feruntur: Ut *pro Q. Metello,* quam non immeritò Augustus existimat magis ab actuariis exceptam, malè subsequentibus verba dicentis, quàm ab ipso editam: Nam in quibusdam exemplaribus invenio ne inscriptam quidem *pro Metello,* sed *quam scripsit Metello,* cùm ex personâ Cæsaris sermo sit, Metellum séque adversùs communium obtrectatorum criminationes purgantis. Apud milites quoque in Hispaniâ idem Augustus orationem esse vix ipsius putat: Quæ tamen duplex fertur; una, quasi priore habita prœlio; altera, posteriore; quo Asinius Pollio ne tempus quidem concionandi habuisse eum dicit, subitâ hostium incursione. *Ex* Suetonio *cap.* LV.

Ex libris in Catonem.

Reliquit & de Analogiâ duos libros, & Anticatones totidem. Suetonius *in Cæs. cap.* LVI.

Cæsar bello civili, cognitâ Catonis morte, (cujus virtutem, dialogo illo qui inscribitur Cato, Cicero etiam laudavit,) libros duos famosissimos in vitam Catonis edidit, quos *Anticatones* inscripsit. Vetus Scholiastes ad *Juvenalis* Satyr. VI. 337.

Ex lib. I.

Cæsar in Anticatone priore: *Uno enim excepto, quem aliusmodi atque omnes, natura finxit; suos quisque habet charos.* Priscianus *lib.* VI. *col.* 694 *&* 717. *& lib.* VII. *col.* 740. *& lib.* XIII. *col.* 960.

Incerta ex iisdem.

Erunt officia antelucana, in quæ incidere impune ne Catoni quidem licuit; quem tamen C. Cæsar ita reprehendit, ut laudet. Describit enim eos, quibus obvius fuerit, cùm caput ebrii retexissent, erubuisse. Deinde adjicit; *Putares non ab illis Catonem, sed illos à Catone deprehensos.* Potuítne plus auctoritatis tribui Catoni, quàm si ebrius tam venerabilis erat? Nostræ tamen cœnæ, ut apparatûs & impendii, sic temporis modus constet. Neque enim ii sumus, quos vituperare ne inimici quidem possunt, nisi ut simul laudent. *Ex* Plinii *lib.* III. *Epist.* XII.

C. etiam Cæsar, gravis auctor linguæ Latinæ, in Anticatone: *Unius,* inquit, *arrogantiæ, superbiæque, dominatúque. Ex* A. Gellii *lib.* IV. *cap.* XVI.

De

De C. Julii Cæsaris in Catonem scriptis testimonia.

Qualis futura sit Cæsaris vituperatio contra laudationem meam, perspexi ex eo libro, quem Hirtius ad me misit, in quo colligit vitia Catonis, sed cum maximis laudibus meis: Itaque misi librum ad Muscam, ut tuis librariis daret: Volo enim eum divulgari. *Ex* Ciceronis *lib.* XII. *ad Attic. Epist.* XL.

Hirtii epistolam si legeris; quæ mihi quasi προόπλασμα videtur ejus vituperationis, quam Cæsar scripsit de Catone. *Ex lib.* XII. *ad Attic. Epist.* XLI.

Cùm mihi Balbus nuper in Lanuvino dixisset, se & Oppium scripsisse ad Cæsarem, me legisse libros contra Catonem, & vehementer probâsse. *Ex* Ciceronis *ad Attic. lib.* XIII. *Epist.* L.

Quibus omnibus generibus usus est nimis impudenter Cæsar contra Catonem meum. *Ex* Ciceronis *Topic. cap.* XXV.

M. Ciceronis libro, quo Catonem cœlo æquavit, quid aliud Dictator Cæsar, quàm, rescriptâ oratione, velut apud judices respondit? *Ex* Taciti *lib.* IV. *Annal. cap.* XXXIV.

Hisque usum C. Cæsarem in vituperando Catone notaverit Cicero. *Ex* Quinctiliani *lib.* III. *Inst. Orat. cap.* VII.

Ut Catonem Tullius laudans, & duobus voluminibus Cæsar accusans. *Ex* Martiani Capellæ *lib.* V. *pag.* 152.

Majorem, quàm sint duo Cæsaris Anticatones.

Ex Juvenalis *Sat.* VI. 334.

Πυθόμενος δὲ ὡς ἑαυτὸν ὁ ἀνὴρ διειργάσατο δῆλος μὲν ἦν δηχθεὶς· ἐφ' ᾧ δὲ, ἄδηλον· εἶπε δ' οὖν. ὦ Κάτων φθονῶ σοι τοῦ θανάτου, καὶ γάρ σύ μοι τῆς σωτηρίας ἐφθόνησας. Ὁ μὲν οὖν μετὰ ταῦτα γραφεὶς ὑπ' αὐτοῦ πρὸς Κάτωνα τεθνεῶτα λόγος, οὐ δοκεῖ πράως ἔχοντος, οὐδὲ εὐδιαλλάκτως, σημεῖον εἶναι· πῶς γὰρ ἂν ἐφείσατο ζῶντος, εἰς ἀναίσθητον ἐκχέας ὀργὴν τοσαύτην; Paullo post: Τεκμαίρονται καὶ τὸν λόγον ἐκεῖνον οὐκ ἐξ ἀπεχθείας, ἀλλὰ φιλοτιμίας πολιτικῆς συντετάχθαι, διὰ τοιαύτην αἰτίαν. Ἔγραψε Κικέρων ἐγκώμιον Κάτωνος, ὄνομα τῷ λόγῳ θέμενος Κάτωνα· καὶ πολλοῖς ὁ λόγος ἦν διὰ σπουδῆς, ὡς εἰκὸς, ὑπὸ τοῦ δεινοτάτου τῶν ῥητόρων εἰς τὴν καλλίστην πεποιημένος ὑπόθεσιν. Τοῦτο ἠνία Καίσαρα, κατηγορίαν αὐτοῦ νομίζοντα, τὸν τοῦ τεθνεῶτος δι' αὐτὸν ἔπαινον· ἔγραψεν οὖν, πολλάς τινας κατὰ τοῦ Κάτωνος αἰτίας συναγαγών· τὸ δὲ βιβλίον Ἀντικάτων ἐπιγέγραπται· καὶ σπουδαστὰς ἔχει τῶν λόγων ἑκάτερος διὰ Καίσαρα καὶ Κάτωνα πολλούς. *Ex* Plutarcho *in Cæs. pag.* 733.

Αὐτὸς δ' οὖν ὕστερον ἐν τῇ πρὸς Κικέρωνα περὶ Κάτωνος ἀντιγραφῇ, παραιτεῖται, μὴ στρατιωτικοῦ λόγον ἀνδρὸς ἀντεξετάζειν πρὸς δεινότητα ῥήτορος εὐφυοῦς καὶ σχολὴν ἐπὶ τοῦτο πολλὴν ἄγοντος. *Ex* Plutarcho *in Cæs. p.* 708.

Ἐο

Ἐκ δὲ τούτου διετέλει τιμῶν καὶ φιλοφρονούμενος, ὥστε καὶ γράψαντι λόγον ἐγκώμιον Κάτωνος, ἀντιγράφων, τόν τε λόγον αὐτοῦ καὶ τὸν βίον, ὡς μάλιστα τῷ Περικλέους ἐοικότα καὶ Θηραμένους, ἐπαινεῖν. Ὁ μὲν οὖν Κικέρωνος λόγος, Κάτων· ὁ δὲ Καίσαρος, Ἀντικάτων ἐπιγέγραπται. *Ex* Plutarcho *in Cicer. p.* 880.

Κικέρωνος δὲ ποιήσαντος ἐγκώμιον εἰς αὐτὸν (Κάτωνα) καὶ ἐπιγράψαντος ΚΑΤΩΝ, ἀντέγραψε κατηγορίαν ὁ Καῖσαρ, καὶ ἐπέγραψεν ΑΝΤΙΚΑΤΩΝ. *Ex* Appiani *lib.* II. *B. C. pag.* 490.

Οὕτω γὰρ ἀνατεθαυμάκει, ὥστε, τοῦ Κικέρωνος ἐγκώμιον μετὰ ταῦτα αὐτοῦ (Κάτωνος) γράψαντος, ἀγανακτῆσαι μὲν μηδὲν, καίπερ καὶ ἐκείνου οἱ προσπολεμήσαντος· βιβλίον δέ τι γράψαι, ὃ καὶ ΑΝΤΙΚΑΤΩΝ ἐκάλεσεν. *Ex* Dionis Cassii *lib.* XLIII. *pag.* 219. *ed. Hanov.*

Ex libris de Analogiâ ad M. T. Ciceronem.

Reliquit & de Analogiâ duos libros, &c. *Ex* Suetonio in *Cæsare cap.* LVI.

C. Cæsar de Analogiâ libros edidit, sciens sine eâ neque ad philosophiam in quâ peritissimus erat, neque ad eloquentiam in quâ potentissimus, posse quempiam pervenire. *Ex* Joannis Sarisberiensis *Metalog. lib.* I. *cap.* XXI. *pag.* 777.

Ex lib. I.

Quin etiam in maximis occupationibus cum ad te ipsum (*inquit, in me intuens,*) de ratione Latinè loquendi accuratissimè scripserit; primóque in libro dixerit, verborum delectum originem esse eloquentiæ; tribueritque, mi Brute, huic nostro, qui me de illo maluit quàm se dicere, laudem singularem; nam scripsit his verbis, cum hunc nomine esset affatus; *Ac, si cogitata præclarè eloqui possent, nonnulli studio & usu laboraverunt; cujus te pæne principem copiæ atque inventorem, bene de nomine ac dignitate Populi Romani meritum esse existimare debemus*; hunc facilem & quotidianum novisse sermonem, nunc pro relicto est habendum. Tum Brutus, amicè hercule, inquit, & magnificè te laudatum puto, quem non solùm principem atque inventorem copiæ dixerit, quæ erat magna laus; sed etiam bene meritum de Populi Romani nomine & dignitate. *Ex* Cicerone *in Bruto cap.* LXXII.

C. Cæsar ille perpetuus Dictator, Cn. Pompeii socer, à quo familia & appellatio Cæsarum deinceps propagata est; vir ingenii præcellentis, sermonis præter alios suæ ætatis castissimi; in libris quos ad M. Ciceronem de Analogiâ scripsit, *harenas* vitiosè dici existimabat, quod *harena* numquam multitudinis numero appellanda sit, sicuti neque *Cœlum*, neque *Triticum*; contrà autem *Quadrigas*, etiamsi currus unus equorum quatuor junctorum unum sit, plura-

tivo ſemper numero dicendas putat, ſicut *Arma*, & *Mœnia* & *Comitia*, & *Inimicitias*, &c. *Paullo poſt:* Tunc prolato libro de Analogiâ primo, verba hæc ex eo pauca memoriæ mandavi: Nam quum prædixiſſet, neque *Cœlum*, *Triticúmve*, neque *Arenam* multitudinis ſignificationem pati: Num tu, inquit, harum rerum naturâ accidere arbitraris, quòd unam Terram, & plures Terras; & Urbem, & Urbes; & Imperium, & Imperia dicamus? neque Quadrigas in unam nominis figuram redigere, neque Arenam in multitudinis appellationem convertere poſſimus? *Ex* A. Gellii *lib.* XIX. *cap.* VIII.

Atque id quod à C. Cæſare, excellentis ingenii ac prudentiæ (*ita A. Gellius*; *Macrobius*, providentiæ) viro, in primo de Analogiâ libro ſcriptum eſt, habe ſemper in memoriâ atque in pectore, ut tanquam ſcopulum ſic fugias inauditum atque inſolens verbum. *Ex* A. Gell. *lib.* I. *cap.* 10. *&* Macrob. *lib.* I. *Saturnal. cap.* 5.

Ex lib. II.

C. Cæſar in libro de Analogiâ ſecundo, hujus die & hujus ſpecie dicendum putat. *Ex* A. Gell. *lib.* IX. *cap.* XIV.

Panium Cæſar de Analogiâ libro ſecundo dici debere ait, ſed Verrius contrà; nam *i* detractâ, *Panum* ait dici debere. *Ex* Chariſii *lib.* I.

Cæſar de Analogiâ ſecundo, Fagos, Populos, Ulmos. *Ex* Chariſ. *lib.* I.

Cæſar de Analogiâ ſecundo, Turbonem, non Turbinem, etiam in tempeſtate dici debere ait, ut Cato Catonis, non ut homo hominis. *Ex* Chariſ. *lib.* I.

Lacer an Laceris *&c.* Cæſar de Analogiâ ſecundo, nec non Valgius de rebus per epiſtolam quæſitis. *Ex* Chariſ. *lib.* I.

Is homo, Idem compoſitum facit, niſi quia Cæſar libro ſecundo (*de Analogiâ videlicet*) ſingulariter *Idem*, pluraliter *Iidem* dicendum affirmat; ſed conſuetudo hoc non ſervat. *Ex* Chariſii *lib.* I.

Ex iiſdem, non diſtincto libro.

C. Cæſar, gravis auctor linguæ Latinæ, in libris Analogicis omnia iſtiuſmodi (putà *Senatu*, *Victu*, *Aſpectu &c.*) ſine *i* litterâ dicenda cenſet. *Ex* A. Gellii *lib.* IV. *cap.* XVI.

Hic & hæc Samnis, hujus Samnitis. Sic Cæſar de Analogiâ. *Ex* Priſciani *lib.* vi. *col.* 707.

Partum. Cæſar de Analogicis, *harum partum.* *Ex* Chariſii *lib.* I. *col.* 114.

Ex

Ex iisdem, uti verosimile est, non adscripto tamen ubi laudantur libro.

Mihi autem placet Latinam rationem sequi quousque patitur decor. Neque enim jam *Calypsonem* dixerim, ut *Junonem*; quanquam secutos antiquos C. Cæsar, utitur hâc ratione declinandi. Quinctilianus *lib.* v. *cap.* v.

M. Tullius & C. Cæsar, *mordeo memordi*; *pungo pepugi*; *spondeo spepondi*, dixerunt. A. Gellii *lib.* VII. *cap.* IX.

C. Cæsar ait *L* litterâ nominativo singulari neutro finita nomina, eandem definitionem capere, quam capiant *E* litterâ terminata. *Huic animali*, & *ab hoc animali*; *huic puteali*, & *ab hoc puteali*. Charisius *lib.* I. *col.* 95.

Aplustre, Omnium nominum, quæ sunt neutri generis & in *E* terminantur, ait Plinius, Cæsarem scîsse eosdem esse ablativos, quales sunt dativi singulares. Charisius *lib.* I. *col.* 98.

A, *R*, litteris nomina neutralia terminata, ait Cæsar, quòd dativo & ablativo pari jure funguntur; ut idem Plinius scribit. Charisius *lib.* I. *col.* 98.

Jubar. Plinius ait inter cætera etiam istud Cæsarem dedisse præceptum, quòd neutra nomina, *AR* nominativo clausa, per *I* dativum ablativúmque singulares ostendant: *Jubar* tamen & *Far* ab hâc regulâ diffidere: Nam *huic jubari* dicimus, *ab hôc jubare*; & *huic farri*, *ab hôc farre*. Charisius *lib.* I. *col.* 108.

Ac ne illa ratio recepta est, quam Cæsar ponit in femininis, ut *puppim*, *vestim*, *pelvim*: Hôc enim modo & *ab hôc cani*, & *ab hôc cane*. Charisius *lib.* I.

Tribus *I*, *I*, *I*, junctis qualis posset syllaba pronunciari? nam postremum *I* pro vocali est accipiendum; quod Cæsari artis Grammaticæ doctissimo placitum fuisse, à Victore quoque in arte Grammaticâ de syllabis comprobatur. Priscianus *lib.* I. *col.* 545.

V, loco consonantis posita, eandem prorsus in omnibus vim habuit apud Latinos, quam apud Æoles digamma *F*, pro quo Cæsar hanc figuram Ⅎ scribere voluit. Quòd quamvìs illi rectè visum est, tamen consuetudo antiqua superavit. Priscianus *lib.* I. *col.* 545.

Hæc polles pollinis, sic Charisius. Probus autem & Cæsar, *hoc pollen pollinis* declinaverunt. Priscianus *lib.* VI. *col.* 708.

Præterea Cæsar declinat, *pubis puberis*: Quidam, ut Probus, *pùbes puberis*: Quidam, *pùber puberis*. Priscianus *lib.* VI. *col.* 707.

Quamvìs Cæsar non incongruè potulit *ens* à verbo *sum*, *es*, *est*. Priscianus *lib.* XVIII.

Hoc lutum atque *macellum* singulariter exire memento; licèt Memmius *ista macella* dicat, & Cæsar *luta*. *Ex* Velio Longo *de Orthogr.* *col.* 2244.

Lacrumæ an *Lacrimæ*, *Maxumus* an *Maximus*, & si quæ similia sunt, scribi debeant, quæsitum est. Terentius Varro tradidit Cæsa-

rem per *I* ejusmodi verba solitum esse enunciare & scribere: Inde, propter auctoritatem tanti viri, consuetudinem factam. Sed ego in antiquorum, *&c.* Cassiodorus *ex* Annæo Cornuto *de Orthographiâ col.* 2284. *Vide &* Quinctilianum *Inst. Orat. lib.* I. *cap.* VII.

Variè etiam scriptitatum est, *Mancupium, Aucupium, Manubiæ:* Siquidem C. Cæsar per *I* scripsit, ut apparet ex titulis ipsius. *Ex* Velio *de Orthographiâ col.* 2228.

An ideo minor est M. Tullius orator, quòd idem artis hujus (*Grammaticæ*) diligentissimus fuit; & in filio, ut in epistolis apparet, rectè loquendi usquequaque asper quoque exactor? aut vim C. Cæsaris fregerunt editi de Analogiâ libri? Quinctilianus *lib.* I. *cap.* VII.

Apophthegmata.

Sed tamen ipse Cæsar habet peracre judicium. Et, ut Servius frater tuus, quem litteratissimum fuisse judico, facilè diceret, *hic versus Plauti non est, hic est,* quòd tritas haberet aures notandis generibus Poetarum, & consuetudine legendi: Sic audio Cæsarem, quum volumina jam confecerit Ἀποφθεγμάτων, si quid afferatur ad eum pro meo, quod meum non sit, rejicere solere: Quod eò nunc magis facit, quia vivunt mecum ferè quotidie illius familiares. Incidunt autem in sermone vario multa, quæ fortasse illis, quum dixi, nec illiterata nec insulsa esse videantur. Hæc ad illum cum reliquis actis perferuntur. Ita enim ipse mandavit. Sic fit, ut, si quid præterea de me audiat, non audiendum putet. Cicero *lib.* IX. *ad Famil. Epist.* XVI.

Dicta Collectanea.

Feruntur & à puero & ab adolescentulo quædam scripta, &c. item *Dicta collectanea.* Quos omnes libellos vetuit Augustus publicari. Suetonius *in Cæsare, cap.* LVI.

Ephemerides.

C. Julius Cæsar quum dimicaret in Galliâ, &, ab hoste raptus, equo ejus portaretur armatus; occurrit quidam ex hostibus, qui eum nosset; & insultans ait, *Cæsar, Cæsar,* quod, Gallorum linguâ, *Dimitte,* significat: Et ita factum est, ut dimitteretur. Hoc autem ipse Cæsar in *Ephemeride* suâ dicit, ubi propriam commemorat felicitatem. Servius *in lib.* XI. *Æn. vers.* 743.

Libri auspiciorum.

Contrà Julius Cæsar, XVI Auspiciorum libro, negat nundinis concionem advocari posse, id est, cum populo agi, adeóque nundinis Romanorum haberi comitia non posse. Macrobius *lib.* I. *Saturnal. cap.* XVI.

Auguralia.

Auguralia.

Cæſar in auguralibus: *Si ſincera pecus erat.* Priſcianus *lib.* VI. *col.* 719.

De Divinatione.

Genus eloquentiæ duntaxat adoleſcens adhuc Strabonis Cæſaris ſecutus videtur: Cujus etiam ex Oratione, quæ inſcribitur *Pro Sardis*, ad verbum nonnulla tranſtulit in Divinationem ſuam. Suetonius *in Cæſare cap.* LV. [*Erunt fortè, qui hoc ad Orationum Fragmenta pertinere exiſtimabunt.*]

Aſtronomica.

Julius Cæſar, ut Siderum motus, de quibus non indoctos libros reliquit, ab Ægyptiis diſciplinis hauſit; ita, hoc quoque ex eâdem inſtitutione mutuatus eſt, ut ad Solis curſum finiendi anni tempus extenderet. Macrobius *lib.* I. *Saturnal. cap.* XVI.

Tres autem fuere ſectæ, Chaldæa, Ægyptia, Græca: His addidit apud nos quartam Cæſar Dictator, annos ad Solis curſum redigens ſingulos, qui priùs antecedebat; Soſigene perito ſcientiæ ejus adhibito. *Ex* Plinii *lib.* XVIII. *cap.* XXV.

A Brumâ in Favonium Cæſari nobilia ſidera ſignificant; III Kal. Januarii, matutino Canis occidens. *Paullo poſt:* Pridie Nonas Januarii Cæſari Delphinus matutino exoritur, & poſtero die Fidicula, quo Ægypto Sagitta veſperi occidit. *Paullo poſt:* A Favonio in æquinoctium vernum Cæſari ſignificat XVII Kal. Martii triduum variè: Et VIII Kal. Hirundinis viſu, & poſtero die Arcturi exortu veſpertino. Item III Nonas Martii Cæſar Cancri exortu id fieri obſervavit. *Paullo poſt:* Cæſar & Idus Martias ferales ſibi annotavit, Scorpionis occaſu. *Paullo poſt:* III Nonas Aprilis in Atticâ Vergiliæ veſperi occultantur: Eædem poſtridie in Bœotiâ: Cæſari autem & Chaldæis, Nonis. *Paullo poſt:* Cæſari VI Idus ſignificatur imber, Libræ occaſu: XIV. Kal. Maii Ægypto Suculæ occidunt veſperi, ſidus vehemens, & terrâ maríque turbidum; XVI, Atticæ; XV, Cæſari, continuóque triduo ſignificat: *Paullo poſt:* VI Nonas Maii Cæſari Suculæ matutino exoriuntur, & VIII. Idus Capella pluvialis. Plinius *lib.* XVIII. *cap.* XXVI.

A Vergiliarum exortu ſignificant Cæſari poſtridie Arcturi occaſus matutini. *Paullo poſt:* XI Kal. Cæſari Orionis gladius occidere incipit: III Non. Junii Cæſari & Aſſyriæ Aquila veſperi oritur, &c. XI Kal. ejuſdem, Orionis gladius Cæſari occidere incipit. *Ex* Plinii *lib.* XVIII. *cap.* XXVII.

A ſolſtitio ad Fidiculæ occaſum VI Kal. Junii Cæſari Orion exoritur. *Paullo poſt:* XVIII Kal. Auguſti, Ægypto Aquila occidit matutino, Eteſiarúmque prodromi flatus incipiunt, quod Cæſar X Kal. ſentire Italiam exiſtimavit. *Paullo poſt:* Aquila Atticæ matutino occidit:

occidit: III Kal. regia in pectore Leonis stella matutino Cæsari immergitur. *Ex* Plinii *lib.* XVIII. *cap.* XXVIII.

De Sideribus,

etiam aliquid poeticum edidit.

Sed nec aliquis pæne Latinorum de hâc arte Institutionis libros scripsit, nisi paucos versus Julius Cæsar, & ipsos tamen de alieno opere mutuatus. Jul. Firmicus *Mathes. lib.* II. *initio.*

Exsecutus est etiam horum Siderum numerum Græcè Aratus, Poeta disertissimus; Latine vero Cæsar, & decus eloquentiæ Tullius. Sed hi tantùm nomina ipsorum & ortus, non autem apotelesmatum auctoritatem ediderunt: Ita ut mihi videantur non aliquâ Astrologiæ scientiâ, sed Poeticâ potiùs elati licentiâ, docilis sermonis studia protulisse. Jul. Firmicus *Mathes. lib.* VIII. *cap.* V.

Poemata.

Reliquit & de Analogiâ libros duos, & Anticatones totidem, ac præterea Poema quod inscribitur Iter. Quorum librorum primos, in transitu Alpium, cum ex citeriore Galliâ, conventibus peractis, ad exercitum rediret; sequentes, sub tempus Mundensis prœlii fecit; novissimum, dum ab Urbe in Hispaniam ulteriorem IV & XX die pervenit. Suetonius *in Cæsare cap.* LVI. *Vide &* Julium Celsum *pag.* 239.

Feruntur & à puero & ab adolescentulo quædam scripta: Ut *Laudes Herculis*, tragœdia *OEdipus*, &c. quos omnes libellos vetuit Augustus publicari. Suetonius *in Cæsare cap.* LVI.

Olus quoque silvestre est trium foliorum, D. Julii carminibus præcipuè jocísque militaribus celebratum: Alternis quippe versibus exprobravere lapsana se vixisse apud Dyrrhachium, præmiorum parsimoniam cavillantes. Est autem id cyma silvestris. Plinius *lib.* XIX. *cap.* VII.

Donatus, vel potius Suetonius, in vitâ Terentii, hos C. Julii Cæsaris nomine versus profert.

Tu quoque, tu in summis, ô dimidiate Menander,
Poneris, & meritò, puri sermonis amator;
Lenibus atque utinam scriptis adjuncta foret vis
Comica, ut æquato virtus polleret honore
Cum Græcis, neque in hâc despectus parte jaceres,
Unum hoc maceror & doleo tibi deesse, Terenti.

Sequens etiam Epigramma C. Julio Cæsari quidam adscribunt, alii Germanico.

Thrax puer astricto glacie dum ludit in Hebro,
Pondere concretas frigore rupit aquas.

Dúmque imæ partes rapido traherentur ab amne,
Abſcidit tenerum lubrica teſta caput.
Orba quod inventum mater dum conderet urnâ,
Hoc peperi flammis, cætera, dixit, aquis.

Illud vero diſtichon.

FELTRIA. PERPETUO. NIVIUM.
DAMNATA. RIGORE.
TERRA. MIHI. POSTHAC. NON.
HABITANDA. VALE.

falſo Cæſari adſcriptum eſt; etſi quidam in membranâ, alii in ſaxo exſtare dicunt.

Aiunt quoque Cæſaris Decretum, Viterbii in Hetruriâ inventum; hoc exemplo:

C. JULIVS. CÆSAR. M. TVLLIVM. CICERONEM. OB. EGREGIAS. EJVS. VIRTVTES. SINGVLARES. ANIMI. DOTES. PER. TOTVM. ORBEM. NOSTRIS. ARMIS. VIRTVTEQUE. PERDOMITUM. SALVUM. ET. INCOLUMEM. ESSE. JUBEMUS. C. JABOLENUS. [*Nugæ.*]

Incerta.

Unguenta dicuntur à locis; ut Telinum, cujus Julius Cæſar meminit, dicens; Corpúſque ſuavi Telino unguimur. Hoc conficiebatur in Inſula Telo, quæ eſt una ex Cycladibus, &c. Iſidorus *lib.* IV. *Origin. cap.* XII.

[*Incertum hoc ab* Fulvio Urſino *Fragmentis de Analogiâ. Ut & illud ex* Nonio *in Voce* Cinis, *nec non locus* Plinii *ex lib.* VII. *cap.* XXX. *ubi alloquitur M. T. Ciceronem. Quid habuerit cauſæ cur hoc fecerit, comminiſci non potui. Quocirca inter* INCERTA *referendum duxi. Niſi quis potiùs* Cæſari Straboni, *non Dictatori, tribuendum arbitretur. Si ad hunc modum addita una vocula ſcripſeris, erit integer Senarius:*

Corpúſque ſuavi Telini unguine unguimur.

Idem Urſinus *ex* Priſciani *lib.* VIII. *Fragmentum hoc:*

C. Cæſar, quæ res augurantur, οἰωνοσκοπεῦνται, *ad Auguralia tranſtulerat: Ego prætermiſi, cum iſto Priſciani loco non* Caius Cæſar, *ſed* Lucius Cæſar *legatur. Non eſt quòd corruptum aliquis exiſtimet. Citatur nominatim* L. Cæſar *à* Feſto, *in voce* Majorem. *Ex eodem fortaſſis eſt quod apud* Servium *nuper ex* Petri Danielis & *Fuldanæ bibliothecæ membranis editum habemus, Commentario ad Æneidos* Vergilii *lib.* I. Occiſo, *inquit,* Mezentio, Aſcanium, ſicut J. Cæſar (*veroſimile mihi ſit legendum* L. Cæſar) ſcribit, Julum

 cœptum

cæptum vocari dicunt, vel quasi ἰοβόλον, id est, sagittandi peritum; vel à prima barbæ languine, quam ἴουλον Græci dicunt, quæ ei tempore victoriæ nascebatur. *Hæc ibi.*

Similiter expunxi quod inter Fragmenta Epistolarum legebatur; Vesperâ fatigatus, luce dormitans.

Non enim apud Charisium *lib.* II. *unde hæc descripta sunt, nominatur* Julius Cæsar; *sed* Aurelius Cæsar, *lib.* II. *sive* II. Epistolarum ad Frontonem. *Quo comperto, auctoritatem Civis Romani insuper habui. Sed quid spuriis his diutius immoror; quin legitima, si quæ porro restant, Fragmenta colligo?* Scal.]

Apud Cæsarem & Catulum & Calvum lectum est: *Quum jam fulva cinis fueris.* Nonius *in voce* Cinis *p.* 224.

Salve, primus omnium parens Patriæ appellate, primus in togâ triumphum linguæque lauream merite, & facundiæ Latinarúmque litterarum parens; atque (ut Dictator Cæsar, hostis quondam tuus, de te scripsit,) omnium triumphorum lauream adepte majorem, quantò plus est ingenii Romani terminos in tantum promovisse, quàm imperii. Plinius *lib.* VII. *cap.* XXX. *in fine, ubi de Cicerone.*

Cicero, Caussarum XIII: *Re venditâ, iterum emptâ*; unde manifestum fit *venita* non dici, sed aut *venundata* aut *vendita*, ut Cicero. C. Cæsar: *Possessiones redimi, eas postea pluris venditas.* Diomedes *lib.* I. *col.* 366.

Esseda, vehiculi vel currûs genus, quo soliti sunt pugnare Galli. Cæsar testis est libro ad Ciceronem III. *Multa millia equitum atque essedariorum habet.* Hinc & gladiatores essedarii dicuntur, qui curru certant. Junius Philargyrius *in* Virgilii Georg. III. *v.* 204.

Augustus quoque in Epistolis ad C. Cæsarem scriptis emendat, quod is *Calidum* dicere quàm *Caldum* (*in libris forte de Analogiâ*) malit: Non quia illud non sit Latinum, sed quia sit otiosum, &, ut ipse Græco verbo significavit, περίεργον. Quinctilianus *lib.* I. *cap.* VI. *pag.* 41.

Castulonenses, qui Cæsari *venales* appellantur. Plinius *Hist. Nat. lib.* III. *cap.* III.

C. Julii Cæsaris dicta.

Tu, quæso, quidquid novi (multa autem exspecto) scribere ne pigrere. In his, de Sexto, satísne certum; maximè autem de Bruto nostro. De quo quidem ille, ad quem diverti, Cæsarem solitum dicere; *Magni refert, hic quid velit; sed quidquid volt, valde volt.* Idque eum animadvertisse, quum pro Deiotaro Niceæ dixerit, valde vehementer eum visum & liberè dicere. Cicero *lib.* XIV. *ad Atticum Epist.* I.

Proximè quum, Sestii rogatu, apud eum fuissem; exspectarémque sedens, quoad vocarer; dixisse eum: *Ego dubitem, quin summo in*

in odio sim, quum M. Cicero sedeat, nec suo commodo me convenire possit? Atqui, si quisquam est facilis, hic est: Tamen non dubito, quin me malè oderit. Cicero *lib.* XIV. *ad Attic. Epist.* I.

Aiebat Cæsarem secum, quo tempore Sestii rogatu veni ad eum, quum exspectarem sedens, dixisse: *Ego nunc tam sim stultus, ut hunc ipsum, facilem hominem, putem mihi esse amicum, quum tam diu sedens meum commodum expectet?* Cicero *lib.* XIV. *ad Attic. Epist.* II.

Quo gaudio elatus, non temperavit quin paucos post dies frequenti curiâ jactaret, invitis & gementibus adversariis adeptum se quæ concupîsset; proinde ex eo insultaturum omnium capitibus: Ac, negante quodam per contumeliam, *facile hoc ulli feminæ fore*; responderit quasi alludens; *In Assyriâ quoque regnâsse Semiramin; magnâmque Asiæ partem, Amazonas tenuisse quondam.* Suetonius *in Cæsare cap.* XXII.

Pharsalicâ acie cæsos profligatósque adversarios prospicientem, hæc eum ad verbum dixisse refert Asinius Pollio: *Hoc voluerunt: Tantis rebus gestis C. Cæsar condemnatus essem, nisi ab exercitu auxilium petiissem.* Suetonius *in Cæsare cap.* XXX. *Vide* & Plutarchum *in Cæs. pag.* 730. *A.*

Consecutúsque cohortes ad Rubiconem flumen, qui provinciæ ejus finis erat, paullulum constitit; ac, reputans quantum moliretur, conversus ad proximos, *etiam nunc*, inquit, *regredi possumus: Quòd si ponticulum transierimus, omnia armis agenda erunt.* Suetonius *in Cæsare cap.* XXXI.

Cunctanti, ostentum tale factum est. Quidam eximiâ magnitudine & formâ, &c. Tunc Cæsar, *Eatur*, inquit, *quo Deorum ostenta, & inimicorum iniquitas vocat. Jacta alea est*, inquit. Suetonius *in Cæsare cap.* XXXII.

Romam iter convertit; appellatísque de Rep. Patribus, validissimas Pompeii copias, quæ sub tribus legatis M. Petreio & L. Afranio & M. Varrone in Hispaniâ erant, invasit; professus ante inter suos, *Ire se ad exercitum sine duce, & inde reversurum ad ducem sine exercitu.* Suetonius *in Cæsare cap.* XXXIV.

Prolapsus in egressu navis, verso ad melius omine, *Teneo te*, inquit, *Africa.* Suetonius *in Cæsare cap.* LIX.

Jactare solitus, *Milites suos etiam unguentatos bene pugnare posse:* Nec *Milites* eos pro concione, sed blandiori nomine *Commilitones* appellabat. Suetonius *in Cæsare cap.* LXVII.

Quosdam infimi generis, ad amplissimos honores provexit. Quum ob id culparetur; professus est palàm, *si grassatorum & sicariorum ope in tuendâ suâ dignitate usus esset, talibus quoque se parem gratiam relaturum.* Suetonius *in Cæsare cap.* LXXII.

Interrogatus cur repudiâsset uxorem, *Quoniam*, inquit, *meos tam suspicione, quàm crimine, judico carere oportere.* Suetonius *in Cæsare cap.* LXXIV.

Acie

Acie Pharſalicâ proclamavit, *Ut civibus parceretur.* Suetonius *in Cæſare cap.* LXXV. *Vide &* Florum *lib.* IV. *cap.* II. 50.

Nec minoris impotentiæ voces propalam edebat, ut T. Ampius ſcribit: *Nihil eſſe Rempublicam; appellationem modò, ſine corpore ac ſpecie. Sullam neſciſſe litteras, qui dictaturam depoſuerit. Debere homines conſideratiùs jam loqui ſecum, ac pro legibus habere quæ dicat.* Suetonius *in Cæſare cap.* LXXVII.

Eóque arrogantiæ progreſſus eſt, ut Haruſpice triſtia & ſine corde exta ſacra quodam nunciante, *Futura* diceret *lætiora, quum vellet; nec pro oſtento ducendum, ſi pecudi cor defuiſſet.* Suetonius *in Cæſare cap.* LXXVII.

Triumphanti & ſubſellia Tribunitia prætervehenti ſibi unum è collegio Pontium Aquilam non aſſurrexiſſe, adeò indignatus, ut proclamaverit; *Repete ergo à me, Aquila, Rempublicam Tribunus:* Nec deſtiterit per continuos dies quidquam cuiquam, niſi ſub exceptione, polliceri, *Si tamen per Pontium Aquilam licuerit.* Suetonius *in Cæſare cap.* LXXVIII.

Plebi Regem ſe ſalutanti, *Cæſarem ſe non Regem eſſe* reſpondit, Suetonius *in Cæſare cap.* LXXIX.

De quo genere optimè C. Cæſarem prætextatum adhuc accepimus dixiſſe, *Si cantas, malè cantas: Si legis, cantas.* Quinctilianus *lib.* I. *cap.* VIII. *Habet &* Joan. Sariſberienſis *Metal. lib.* I. *cap.* XXI. *pag.* 777.

Elevandi ratio eſt duplex, ut aut veniam quis aut jactantiam minuat: Quemadmodum C. Cæſar Pomponio oſtendenti vulnus ore exceptum in ſeditione Sulpicianâ, quod ipſe ſe paſſum pro Cæſare pugnantem gloriabatur, *Nunquam fugiens reſpexeris,* inquit: Aut crimen objectum, ut Cicero, &c. Quinctilianus *lib.* VI. *cap.* III.

Eſt & illa ex ironiâ fictio, quâ uſus eſt C. Cæſar. Nam quum teſtis diceret, à reo femina ſua ferro petita; & eſſet facilis reprehenſio, cur illam potiſſimum partem corporis vulnerare voluiſſet: *Quid enim faceret,* inquit, *quum tu galeam & loricam haberes?* Quinctilianus *lib.* VI. *cap.* III.

Demetrio Megæ Siculo Dolabella rogatu meo civitatem à Cæſare impetravit: Quâ in re ego interfui. Itaque nunc P. Cornelius vocatur. Quúmque propter quoſdam ſordidos homines, qui Cæſaris beneficia vendebant, tabulam, in quâ nomina Civitate donatorum inciſa eſſent, revelli juſſiſſet; eidem Dolabellæ, me audiente, Cæſar dixit, *Nihil eſſe, quod de Megâ vereretur; beneficium ſuum in eo manere.* Cicero *lib.* XIII. *ad Famil. Epiſt.* XXXVI. *ad Acilium.*

C. Cæſar cum fortè conſcendens navem lapſus eſſet, *Teneo te, terra mater,* inquit; quâ interpretatione effecit, ut repetiturus illas, à quibus proficiſcebatur, terras videretur. *Ex* Frontini *Strateg. lib.* I. *cap.* XII. 2.

Cæsar dicebat, *idem esse sibi consilium adversùs hostem, quod plerisque medicis contra vitia corporum, fame potiùs quàm ferro superandi*. *Ex* Frontini *Strateg*. lib. IV. *cap*. VII. I.

Τῆς δ' ἡμέρας ἐνϛάσης (qua pontifex maximus erat eligendus,) καὶ τῆς μητρὸς (Καίσαρος) ἐπὶ τὰς θύρας αὐτὸν ἐκ ἀδακρυτὶ προπεμπέσης, ἀσπασάμενος αὐτὴν, Ὦ μῆτερ, εἶπεν, τήμερον ἢ ἀρχιερέα τὸν υἱὸν, ἢ φυγάδα, ὄψει. Plutarchus *in Cæs*. *p*. 710.

Τὸν δὲ Καίσαρα σπεδάσαντα πρὸς αὐτὲς εἰπεῖν, Εγὼ μὲν ἐβελόμην παρὰ τέτοις εἶναι μᾶλλον πρῶτος, ἢ παρὰ Ῥωμαίοις δεύτερος. *Ex* Plutarcho *in Cæs*. *pag*. 712.

Οὐ δοκεῖ ὑμῖν ἄξιον εἶναι λύπης, εἰ τηλικῦτος μὲν ὢν Ἀλέξανδρος, ἤδη τοσέτων ἐβασίλευεν, ἐμοὶ δὲ λαμπρὸν ἐδὲν πέπρακται; Plutarchus *in Cæs*. *pag*. 713.

Ἤρκει γὰρ (ἔφη Καῖσαρ) τὸ μὴ χρῆσθαι τοῖς ἀπαρέσκεσιν· ὁ δὲ τὴν τοιαύτην ἀγροικίαν ἐξελέγχων, αὐτός ἐϛιν ἄγροικος. Plutarchus *in Cæs*. *pag*. 716.

Οὐκ, ἔφη, τὸν αὐτὸν ὅπλων καὶ νόμων καιρὸν εἶναι· σὺ δὲ εἰ τοῖς πραττομένοις δυσκολαίνεις, νῦν μὲν ἐκποδὼν ἄπιθι· παῤῥησίας γὰρ ἐ δεῖται πόλεμος. ὅταν δὲ καταθῶμαι τὰ ὅπλα, συμβάσεων γενομένων, τότε παριὼν δημαγωγήσεις, &c. *Ex* Plutarcho *in Cæs*. *pag*. 725.

Ἴθι, γενναῖε, τόλμα καὶ δέδιθι μηδέν· Καίσαρα φέρεις, καὶ τὴν Καίσαρος τύχην συμπλέυσαν. Plutarchus *in Cæsare*, *pag*. 726. *Vide* & Appianum *lib*. II. *B*. *C*. *pag*. 463.

Ὡς ἵππος αὐτῷ προσήχθη, τέτῳ μὲν, ἔφη νικήσας χρήσομαι πρὸς τὴν δίωξιν, νῦν δὲ ἴωμεν ἐπὶ τὲς πολεμίες· καὶ πεζὸς ὁρμήσας ἐνέβαλεν. *Ibid*.

Σήμερον ἂν ἡ νίκη παρὰ τοῖς πολεμίοις ἦν, εἰ τὸν νικῶντα εἶχον. Plutarchus *in Cæs*. *pag*. 727. & Appianus, *lib*. II. *B*. *C*. *pag*. 467.

Ὦ Κάτων, φθονῶ σοι τῦ θανάτε· καὶ γὰρ σύ μοι τῆς σωτηρίας ἐφθόνησας. Plutarchus *in Cæs*. *pag*. 733. & Appianus, *lib*. II. *B*. *C*. *pag*. 490.

Λέγεται ὁ Καῖσαρ εἰπεῖν, ὡς δικαιότερα λέγοι μὲν Κάσσιος, αὐτὸς μέντοι Βρῦτον ἐκ ἂν παρέλθοι. Plutarchus *in Cæs*. *pag*. 737. & Appianus, *lib*. II. *B*. *C*. *pag*. 498.

Ἀναμένει τῦτο τὸ δέρμα Βρῦτον. *Ex* Plutarcho *in Cæs*. *pag*. 737.

Τί φαίνεται βελόμενος ὑμῖν Κάσσιος; ἐμοὶ μὲν γὰρ ἐ λίαν ἀρέσκει, λίαν ὠχρὸς ὤν. Et paullo post. Οὐ πάνυ τέτες δέδοικα τὲς παχεῖς καὶ κομήτας, μᾶλλον δὲ τὲς ὠχρὲς καὶ λεπτὲς ἐκείνες· Κάσσιον λέγων καὶ Βρῦτον. *Ex* Plutarchi *Cæs*. *pag*. 737.

Αἱ μὲν δὴ Μάρτιαι εἰδοὶ πάρεισιν· ὁ δὲ ἡσυχῆ πρὸς αὐτὸν εἴποι, Ναὶ πάρεισιν, ἀλλ' ἐ παραληλύθασιν. Plutarchus *in Cæs*. *pag*. 737.

Ἐμπεσόντος λόγε ποῖος ἄρα τῶν θανάτων ἄριϛος; ἅπαντας φθάσας ἐξεβόησεν, Ὁ ἀπροσδόκητος. *Ex* Plutarcho *in Cæs*. *pag*. 737. *Vide* & Appianum, *lib*. II. *B*. *C*. *pag*. 500.

Φασὶ τὸν Καίσαρα τῷ μηνύοντι ἀποκρίνασθαι, κόπτοντα τὴν λαβὴν τῦ ξίφες, Ἥδε μοὶ δώσει. *Ex* Appiani *lib*. II. *B*. *C*. *pag*. 433.

'Αθηναίοις αἰτήσασι συγγνώμην ἐπεδίδυ, καὶ ἐπεῖπε, Ποσάκις ὑμᾶς ὑπὸ σφῶν αὐτῶν ἀπολλυμένυς ἡ δόξα τῶν προγόνων περισώσει; Appianus *lib*. II. *B. C. pag*. 482.

Ἔςαι τῦτο τέλος ἐμοί τε τῦ βίυ, καὶ ὑμῖν τῶν ςρατειῶν. Et paullo post. Φασὶν αὐτὸν (Καίσαρα) εἰπεῖν, Ὅτι πολλάκις μὲν ἀγωνίσαιτο περὶ νίκης, νῦν δὲ περὶ ψυχῆς· *Ex* Appiani *lib*. II. *B. C. pag*. 493.

Οὐδὲν ἀτυχέςερον, ἔφη, διηνεκῦς φυλακῆς· ἐςι γὰρ αἰεὶ δεδιότος. Appianus, *lib*. II. *B. C. pag*. 496.

De C. Julio Cæsare.

Sed tamen, Brute, inquit Atticus, de Cæsare & ipse ita judico, & de hoc hujus generis acerrimo æstimatore sæpissime audio, illum fere omnium Oratorum Latinè loqui elegantissimè; nec id solùm domesticâ consuetudine, ut dudum de Læliorum & Domitiorum familiis audiebamus; sed quamquam id quoque credo fuisse, tamen ut esset perfecta illa bene loquendi laus, multis litteris & iis quidem reconditis & exquisitis est consecutus. *Ex* Cicerone *in Bruto cap*. LXXII.

Sed perge, Pomponi, de Cæsare, & redde quæ restant. Solum quidem, inquit ille, & quasi fundamentum Oratoris, &c. Cæsar autem rationem adhibens, consuetudinem vitiosam & corruptam purâ & incorruptâ consuetudine emendat. Itaque quum ad hanc elegantiam verborum Latinorum (quæ, etiamsi Orator non sis, & sis ingenuus civis Romanus, tamen necessaria est,) adjungit ille oratoria ornamenta dicendi; tum videtur tanquam tabulas bene pictas collocare in bono lumine. Hanc quum habeat præcipuam laudem in communibus, non video cui debeat cedere: Splendidam quandam miniméque veteratoriam rationem dicendi tenet, voce, motu, formâ etiam magnificâ, & generosâ quodammodo. Tum Brutus: Orationes quidem ejus, &c. atque etiam Commentarios quosdam scripsit rerum suarum, valde quidem, inquam, probandos: Nudi enim sunt, recti, & venusti, omni ornatu orationis tanquam veste detracto. Sed dum voluit alios habere parata unde sumerent, qui vellent scribere historiam; ineptis gratum fortasse fecit, qui volunt illa calamistris inurere; sanos quidem homines à scribendo deterruit, &c. *Ex* Cicerone *in Bruto cap*. LXXV.

C. Julius Cæsar historiographus Romanorum nullus est. Commentarii belli Gallici, quorum ad vos manavit opinio, tantùm exstant: Nec, quantum ad historiam, quod compertum habeam, quicquam aliud: Nam cæterarum ejus rerum gestarum, postquam idem Julius totius penè orbis causarum molibus est oppressus, Hirtius ejus notarius in commentarios seriem referendam suscepit. *Ex* Lupi *Abbatis Ferrariensis Epist*. XXXVII.

Quid Oratorum? quem huic antepones eorum, qui nihil aliud egerunt? quis sententiis aut acutior aut crebrior? quis verbis aut ornatior,

ornatior, aut elegantior? *Ex* Cicerone *ad* Corn. Nepotem *apud* Suetonium *in Cæsare, cap.* LV. *Vide amplissimam Cæsaris laudationem apud* Plinium *Hist. Nat. lib.* VII. *cap.* XXV. *& apud* Ciceronem *pro* M. Marcello.

Sed bene loquendi, de Catulis opinio non minor; sale verò & facetiis, Cæsar vicit omnes. *Ex* Ciceronis *lib.* I. *de Offic. cap.* XXXVII.

Reliquit & rerum suarum Commentarios, Gallici civilísque belli Pompeiani; nam Alexandrini, Africíque, & Hispaniensis, incertus auctor est: Alii enim Oppium putant, alii Hirtium; qui etiam Gallici belli novissimum imperfectúmque librum suppleverit. *Paullo post:* Pollio Asinius parum diligenter, parúmque integrâ veritate compositos putat; quum Cæsar pleraque & quæ per alios erant gesta, temere crediderit; & quæ per se, vel consulto vel etiam memoriâ lapsus, perperam ediderit: Existimátque rescripturum & correcturum fuisse. *Ex* Suetonio *in Cæsare cap.* LVI.

C. vero Cæsar si tantum foro vacâsset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur; tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse, quo bellavit, appareat: Exornat tamen hæc omnia mira sermonis, cujus propriè studiosus fuit, elegantia. *Ex* Quinctiliano *lib.* X. *cap.* I.

Quid tamen nocet vim Cæsaris, asperitatem Cœlii, diligentiam Pollionis, judicium Calvi quibusdam in locis assumere? *Ex* Quinctiliani *lib.* X. *cap.* II.

Hinc vim Cæsaris, indolem Cœlii, subtilitatem Calidii, gravitatem Bruti, acumen Sulpicii, acerbitatem Cassii, diligentiam Pollionis, dignitatem Messalæ, sanctitatem Calvi reperiemus. *Ex* Quinctiliani *lib.* XII. *cap.* X.

At strictior Calvus, numerosior Asinius, splendidior Cæsar, amarior Cœlius, gravior Brutus, vehementior & plenior & valentior Cicero. *Ex Auctore Dialogi de oratoribus, cap.* XXV.

Λέγεται δὲ καὶ φῦναι πρὸς λόγους πολιτικοὺς ὁ Καῖσαρ ἄριστα, καὶ διαπονῆσαι φιλοτιμώτατα τὴν φύσιν, ὡς τὰ δευτερεῖα μὲν ἀδηρίτως ἔχειν. *Ex* Plutarcho *in Cæs. pag.* 708.

Ἐν δὲ Ῥώμῃ πολλὴ μὲν ἐπὶ τῇ λόγῳ περὶ τὰς συνηγορίας αὐτοῦ χάρις ἐξέλαμπεν. *Ex* Plutarcho *in Cæs. pag.* 708.

Ac mihi ex Græcis, orationes Lysiæ ostentat; ex nostris, Gracchorum Catonísque; quorum sane plurimæ sunt circumcisæ & breves. Ego Lysiæ, Demosthenem, Æschinem, Hyperidem, multósque præterea; Gracchis & Catoni, Pollionem, Cæsarem, Cœlium, imprimis M. Tullium oppono; cujus oratio optima fertur esse, quæ maxima. *Ex* Plinii *lib.* I. *Epist.* XX.

Sed ego vereor ne me non satìs deceat, quod decuit M. Tullium, C. Calvum, Asinium Pollionem, M. Messalam, &c. Divum Julium, Divum Augustum, Divum Nervam, Tib. Cæsarem, &c. *Ex* Plinii *lib.* V. *Epist.* III.

Dictator

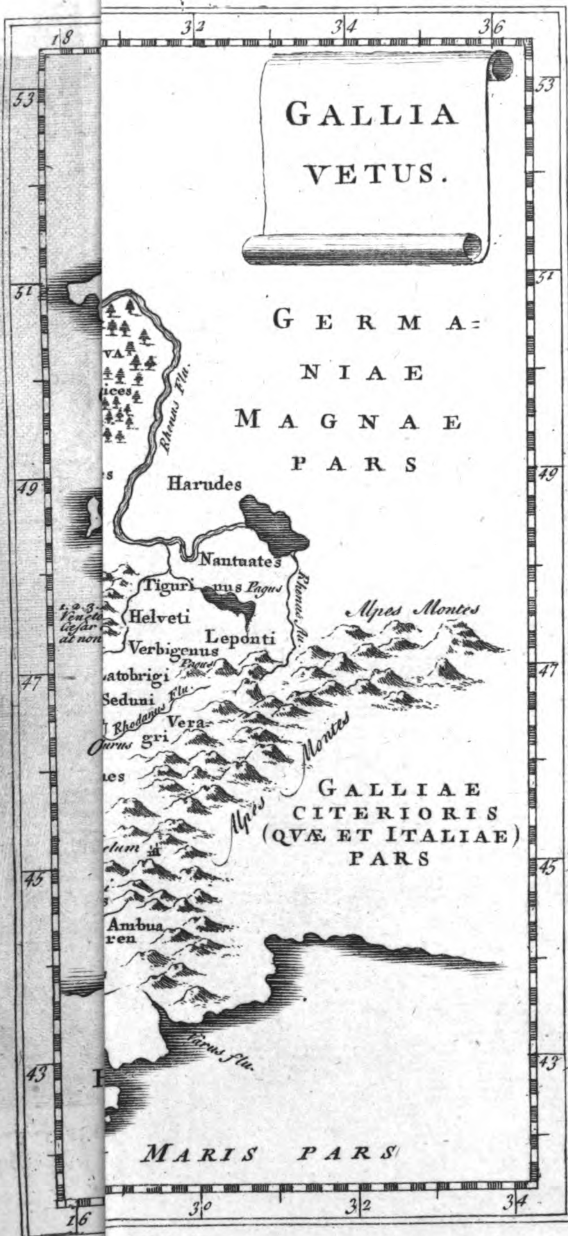
Dictator Cæsar summis oratoribus æmulus. *Ex* Taciti *Ann. lib.* XIII. *cap.* III.

Summus auctorum D. Julius. *Ex* Tacito *de Morib. Germ. cap.* XXVIII.

C. Cæsarem Dictatorem ——; studia certandi, dictandi, lectitandíque, sibi mutuo vendicavere. Et licet in personâ unius ejusdémque tempore suo principis viri, castrensis oratoriæque scientiæ cura certaverit fermè gloriâ æquipari; idem tamen nunquam se satis duxit in utriusque artis arce compositum, priusquam vestri Arpinatis testimonio anteferretur cæteris mortalibus. *Ex* Sidonii Apollinaris *lib.* VIII. *Epist.* VI. *Vide* & *lib.* IX. *Ep.* XIV.

NOMINA

GALLIA
VETUS.
GERMANIAE
MAGNAE
PARS
Harudes
Rhenus Flu.
Nantuates
Tiguri
nus Pagus
Helveti
Leponti
Verbigenus
Pagus
atobrigi
Seduni
Rhodanus Flu.
Vera
gri
Alpes Montes
Alpes Montes
GALLIAE
CITERIORIS
(QVÆ ET ITALIAE)
PARS
Ambua
ren
Varus flu.
MARIS PARS
Pag.

ITALIÆ ANTIQUÆ Delineatio

Auctore Philippo Cluverio.

Seu ILLYRICUM
DALMATIA
Vegium
Argyruntum
Scardona
Sicum
Surium
Epetium
Pigruntium
Rotaneum
Pharos
Corcyra nigra Melæna
Onæum
Melita
Meltine
Epidaurus
Rhizæi
Rhizonicus sinus
Diomedea Ins.
MARE IONIUM
Gargani
Sipus
Barium
Egnatia
Salentini
Aulon
Panormus
Leuca prom.
Portus Veneris
Acra Iapygia Sala seu Salentinum pro.
Sinus Tarentinus
Calypsus Ogygia Ins.
Sybaris
Bruttii
Lacinium Prom.
MARE
Caroynum quod et Cocinthum prom.
Castora
Bruttium
Herculeum pr.
Leucopetra pr.
AUSONIUM

Pa. 320

12
13
14
15
16
39
38
37
36
35
34
33
32
31
Pelorium pr
Messana
Italiæ Pars
Ætna
SICILIA
Lilybæū
Agrigentum
Syracusæ
Gela
Pachynum pr
Gaulos
Cosyra
Lopadusa
Melite
N
J
politana regio
Sabrata
Occa
Abrotonum
Leptis mag.
Minor

pag 403

N O M I N A

Populorum, Oppidorum, Fluviorum, &c.

Quæ apud Cæsarem reperiuntur.

ACarnania. Regio Epiri. *Carnia.*
Achaia. reg. Peloponnesi. *le Duché de Clarence.*
Acilla, *sive* Acholla. Urbs Africæ.
Adduasdubis. *Vide* Dubis.
Adrumetum. Oppid. Afr. *Toulba* sive *Mahometta.*
Aduatici. *Vide* Atuatici.
Ædui. pop. Galliæ. *l'Autunois.*
Ægimurus. insula maris Africi. *la Galetta.*
Æginium. oppid. Thessaliæ.
Ægyptus.
Ætolia. regio Græciæ. *Artinia.* Al. *il Despotato.*
Agar. oppid. Africæ. nescitur.
Agendicum. Urbs Senonum, *Sens.*
Alba. oppid. Latii, in Italiâ. *Albano.*
Albici. pop. Galliæ. Qui sint, nescitur. Quibusdam, *ceux de Viviers.*
Alesia, *sive* Alexia. Mandubiorum oppidum: *Alise.* *Vide* Mandubii.
Alexandria. Urbs Ægypti. *Scanderia.*
Allobroges. *Sabaudi.*
Alpes, Montes.
Amagetobria. Urbs Galliæ. nescitur.
Amantia. Oppid. Macedoniæ. *Porto Raguseo.*
Amanus, mons Syriæ, *M. di Scanderona.*
Ambarri. pop. Galliæ. incertum.
Ambialites. pop. Galliæ. *ceux de Lamballe en Bretagne.* Sed *creditur corruptum ex* Ambiani.
Ambianum. Oppidum Belgarum. *Amiens.*
Ambibari. pop. Galliæ. *ceux d'Ambie en Normandie.*
Ambivareti. pop. Galliæ. *les Vivarais.*
Ambivariti. *Brabantini.* Incertum.
Ambracia. Urbs Epiri. *l'Arta.*
Amphilochi. pop. Epiri. *Ansiloca.*
Amphipolis. Urbs Macedoniæ. *Christopoli* seu *Emboli.*
Anartes. pop. Germaniæ. *Walachi, Servii, Bulgari.* Incertum.
Anas. fluv. Hispan. *Guadiana* sive *Rio Roydera.*
Ancalites, Britanni. *The Hundred of Henley,* Camdeno.
Ancona, Urbs Italiæ. *Ancona.*
Andes pop. Galliæ. *Le Duché d'Anjou.*
Antiochia. Urbs Syriæ. *Antachia.*
Antuates. *Vide* Nantuates.
Apollonia. Urbs Macedoniæ. *Piergo.*
Aponiana. Insula prope Lilybæum, promontorium Siciliæ.

Apsus.

Apsus. fluv. Macedoniæ. *Aspro.* Al. *Ureo.* Al. *Spirnaxa.*
Apulia. reg. Italiæ. *Puglia.*
Aquilaria. opp. Africæ, prope Clupeam.
Aquileia. Urbs Italiæ. *Aquilegia.*
Aquitania. regio Galliæ. *Guienne.*
Arar. fluv. Galliæ. *La Saone*, vel *Sône.*
Arduenna, Silva. *Forest d'Ardenne.*
Arecomici. *Vide* Volcæ.
Arelate, Urbs Galliæ, *Arles.*
Ariminum. Urbs Italiæ. *Rimini.*
Armenia minor. reg. Asiæ. *Aladuli.*
Armoricæ civitates. *La Bretagne.*
Arretium. Urbs Hetruriæ in Italiâ. *Arezo.*
Arverni. pop. Galliæ. *le pays d'Auvergne.*
Asculum. oppid. Italiæ. *Ascoli.*
Ascurum. oppid. maritim. Mauritaniæ.
Asparagium. oppid. Macedoniæ.
Aspavia. oppid. Hispan. Bart. *Espejo.*
Asta. oppid. Hispan. Bæt. *Massa de Asta.* Al. *Xerez de la Fontera.*
Ategua. oppid. Hispan. Bæt. *Tebala Veja.*
Atrebates. pop. Gall. *le Pays d'Artois.*
Atuatici. *Leodienses.* Al. *le Comté de Namur.* Al. *Bostedue.*
Atuatuca. pag. Belgii. *Tongren, Tungri.*
Avaricum. Urbs Aquitaniæ. *Bourges.*
Aulerci Eburovices. pop. Galliæ. *Le Pays d'Evreux, en Normandie.*
Aulerci Diablintes. pop. Galliæ. regio dicta *le Perche.*
Aulerci Cenomanni. pop. Galliæ. *le pays du Maine.*
Aulerci Brannovices. pop. Galliæ. *la Morienne.*
Ausci. pop. Galliæ. *ceux d'Auchs* vel *Aux en Gascogne.*
Ausetani, pop. Hispaniæ sub Pyrenæis.
Auximum. oppid. Italiæ. *Osimo* sive *Osmo.*
Axona. fluv. Gall. Belg. *Aisne.*

B.

Bacenis. silva German. *Thuringer. Waldt.* Al. *der Hartz Waldt.*
Bætis. fluv. Hispan. *Guadalquiver.*
Bæturia. *Vide* Bethuria.
Bagrada. fluv. Africæ, prope Uticam.
Baleares insulæ. *Majorca & Minorca.*
Batavorum insula. pars Geldriæ. *Betuwe.*
Belgæ. *Les Pays Bas.*
Bellocassi, *sive* Velocasses. pop. Galliæ. *le pays de Bayeus en Normandie.* Al. *le Vexin.*
Bellovaci, pop. Galliæ. *le Beauvaisis.*
Bessi. pop. Thraciæ.
Bethuria. regio Hispan. Lusit. *Estremadura.*
Betones *sive* Berones. pop. Hispan. Tarracon. *Birones.*
Bibracte. Urbs Æduorum. *Bevray d'Autun.* Al. *Beurect.* Al. *Beaulne.*
Bibrax. Rhemorum oppidum. *Braine* sive *Bresne.* Al. *Bray.*
Bibroci. Britanni. *The Hundred of Bray.* Camd.
Bigerriones, pop. Galliæ. *Le Comté de Bigorre en Gascogne.* Incertum.
Bithynia. Regio Asiæ.
Bituriges. pop. Galliæ. *le Duché de Berri.*
Boii. pop. Galliæ. *les Bourbonnois.*
Bosphorus. regio prope Pontum Euxinum.
Brannovices. *Vide* Aulerci.
Bratuspantium. oppid. Bellovacoium. *Beauvais.*
Britannia.
Brundisium. Urbs Italiæ. *Brindisi.*
Brutii. pop. Italiæ. *Calabri.*
Bullis. oppid. Macedoniæ.
Bursavolenses. pop. Hispan. Bæt. Creduntur iidem qui Ursaonenses.
Buthrotum. Urbs Epiri. *Butrinto* sive *Botronto.*

C.

Cabillonum. Urbs Galliæ. *Chalons sur Saone.*
Cadetes. pop. Galliæ, nescitur.

Ca-

Cadurci. pop. Galliæ. *le pays de Quercy.*
Cæresi. pop. Belgii. Incertum.
Calagurritani. pop. Hisp. Tarracon. *Calaborra.*
Caletes. pop. Galliæ. *le pays de Caulx en Normandie.*
Calydon. Urbs Ætoliæ. *Ayton.*
Camerinum. Urbs Umbriæ, in Italiâ. *Camerino.*
Candavia. reg. Macedoniæ. *la Canovia.*
Canopus. Urbs Ægypti. *Bochir.*
Cantabri. pop. Hispan. Tarracon. *Biscaya.*
Cantium. Pars Britanniæ. *Kent.*
Canusium. Urbs Apuliæ, in Italiâ. *Canosa.*
Cappadocia. reg. Asiæ.
Capua, Urbs Italiæ. *Capoa.*
Carales. Sardiniæ Urbs. *Cagliari.*
Carcaso. Urbs Gall. *Carcassone.*
Carmona. oppid Hispan. Bæt. *Carmone.*
Carnutes. pop. Galliæ. *le pays du Chartrain.*
Carrucca. oppidum Hispan. nescitur.
Carteia. oppid. Hispan. *Algeziva.* Al. *Tariffa.*
Casilinum. oppid. Italiæ. *Castelluzzo.*
Cassi, Britanni. *The Hundred of Caishow.* Camd.
Castulonensis saltus. Urbs Hispan. Tarracon. *Castona la Vieja.*
Castra Posthumiana. oppid. Hisp. Bæt. *Castro el Rio.*
Catuaci. pop. Galliæ. *ceux de Douay.* Sed *creditur corruptum ex* Atuatici.
Caturiges. pop. Galliæ. *le pays d' Embrum.* Al. *Charges.*
Cebenna, mons. *vide* Gebenna.
Celtæ. pop. Galliæ,
Celtiberia. reg. Hispaniæ.
Cenimagni. Britanni. *Iceni,* Camd. *Suffolk, Norfolk, & Cambridgeshire.*
Cenomanni. pop. Galliæ. *le pays du Maine* sive *Mans.*
Centrones. pop. Galliæ. *le pays de Tarantaise.*
Centrones. Nerviorum clientes. pop. Belgii. *ceux de Courtray.* Al. *de S. Truyen. Gandavenses.*
Ceranni. montes Epiri. *Monti di Chimera.*
Cercina insula. Af. *Chercara. Cercare.*
Cherronesus. peninf. Afr. prope Alexandriam.
Cherusci. pop. Germaniæ. *Lunenburgenses.* Al. *Mansfelders.*
Cilicia. reg. Asiæ min. *la Caramanie.*
Cimbri. pop. Germaniæ. *Jutlanders.*
Cinga. fluv. Hispan. *Cinca* sive *Senga.*
Cingulum. oppidum Piceni in Italiâ. *Cingoli.*
Cirta. oppid. Afr. *Constantina,* sive *Consantina.* Al. *Tadel.*
Clupea. Urbs Afr. marit. *Quipia.*
Cocosates. pop. Galliæ. nescitur.
Comana. Pontica. *Com,* sive *Tabachzan.*
Comana, Cappadociæ, *Arminacha.*
Compsa. Urbs Ital. *Conza sive Consa.*
Condrusi *sive* Condrusones. pop. Belgii. *Gondrotz.*
Confluens Mosæ & Rheni. *Coblentz.*
Corcyra. Insula Epiri. *Corfu.*
Corduba. Urbs Hispan. Bæt. *Cordova.*
Corfinium. oppid. Pelignorum, in Ital. *St. Pelino.* Al. *Pentina,* vicus Aprutii.
Corneliana castra. Urbs Afr. inter Carthaginem & Uticam.
Cosa. *vide* Compsa.
Cosanum. Urbs Calabriæ, in Italiâ. *Cassano.*
Cretenses. *ceux de l'Isle de Candie.*
Curiosolitæ. pop. Galliæ. *Cornoüalle en Bretagne.*
Cyclades. Inf. Ægæi maris. *l'Isole dell' Archipelago.*
Cyprus. Inf. *Cipro.*

D.

Daci. *Transylvani, Moldavi & Valachi.*
Danubius. fluv. *Donaw.*

Dardani. pop. Myſiæ. *Raſcia & pars Serviæ.*
Decetia. opp. Galliæ. *Deciſe ſur Loire.*
Delphi. Urbs Achaiæ. *Delpho.* Al. *Salona.*
Delta. pars Ægypti, in oſtiis Nili.
Diablintes. pop. Galliæ. regio dicta *le Perche.* Al. *Diableres en Bretagne.* Al. *Linter,* Brabantiæ.
Dubis. fluv. Burgundiæ. *le Doux.*
Duratium. *vulgò,* Urbs Galliæ, in Pictavienſi provinciâ. Sed apud Cæſarem reverâ eſt nomen Viri nobilis.
Durocortorum. Urbs Galliæ, *Reims.*
Dyrrhachium. Urbs Macedoniæ. *Durazzo. Drazzi.*

E.

Eburones. pop. Belgii. *Tongres.* Al. *Liegois.*
Eburovices. *vide* Aulerci.
Elaver. fluv. Galliæ. *Allier.*
Eleutheri. *vide* Cadurci & Sueſſiones.
Elis. Urbs Peloponneſi. *Belvedere.*
Eluſates. pop. Galliæ. *le pays d'Euſe en Gaſcogne.*
Epheſus. Urbs Aſiæ min. *Efeſo. Figena.*
Epidaurus. Urbs Dalmatiæ marit. *Raguſa. Dobronicha.*
Epirus. regio Græciæ. *Chimera & Larta.*
Eſſui. pop. Gall. *ceux de Seez.* Sed *potiùs creditur corruptum ex Ædui.*
Euſubii. creditur corruptum ex, *Unelli* vel *Lexovii.*

F.

Fanum. Urbs Umbriæ, in Italiâ. *Fano.*

G.

Gabali. pop. Galliæ. *le pays de Givaudan.*
Gaditani. pop. Hiſpan. *Ceux de Cadis.*
Galli.
Gallogræcia. regio Aſiæ min. *Galatia.*
Garites, pop. Galliæ. *le pays de Gavre* ſive *Gavardan.* Al. *Agennois.*
Garoceli *ſive* Graioceli. pop. Galliæ. *Ceux de Mont Cenis.* Al. *de la Val de Morienne.* Al. *du monte Genevre.*
Garumna. fluv. Galliæ. *la Garonne.*
Garumni. pop. Galliæ circa Garumnam.
Gebenna. *Montagnes de Cevennes.*
Genabum. opp. Galliæ. *Orleans.*
Geneva.
Genuſus, fluv. Macedoniæ.
Gergovia, Boiorum & Arvernorum. Urbes Galliæ. Incertum.
Germania.
Getuli. pop. Africæ.
Gomphi. opp. Theſſaliæ. *Gonfi.*
Gorduni. pop. Belgii. *Gaudavenſes.* Al. *ceux de Courtray.* Incertum.
Graioceli. *Vide* Garoceli.
Grudii, Nerviorum clientes. pop. Belgii. *ceux de Bruges.* Al. *de Louvain.*

H.

Heliacmon. fluv. Macedoniæ.
Harudes. pop. Germaniæ. neſcitur.
Helvetii. *les Suiſſes.*
Helvii. pop. Galliæ. *le pays de Vivarez.*
Heraclea Sentica. oppidum Macedoniæ.
Hercynia ſilva, in Germaniâ. *Foreſt de Boheme.* olim multò amplior.
Herminius, mons Luſitaniæ. *Monte Armino.* Al. *Monte della Strella.*
Hibernia.
Hippo. Urbs Africæ. *Bona.*
Hiſpalis. Urbs Hiſpan. Bæt. *Sevilla.*
Hiſpania.

I.

Jacetani. *vide* Lacetani.
Jadertini (*ſive* Hiadertini.) Jadera. Urbs Illyrici. *Zara.*
Iberus, fluv. Hiſpan. Tarracon. *Ebro.*
Iccius *ſive* Itius portus. opp. Galliæ. *Viſſent,* ſive *Witſant.* Al. *Calais.*
Igilium. *il Giglio: l'Iſle du Lys,* in mari Tyrrheno.
Iguvium. Urbs Umbriæ, in Italiâ. *Gubio.*

Ilerda.

Ilerda. Urbs Hispan. Tarracon. *Lerida.*
Illurgavonenses. pop. Hispan. prope Iberum.
Illyricum. *Sclavonia.*
Ilurgis. oppid. Hispan. Bæt. *Illera.*
Issa. Insula maris Illyrici. *Lissa.*
Italia.
Italica. Urbs Hispan. Bæt. *Sevila la veja.* Al. *Alcala del Rio.*
Ituræa. reg. Palæstinæ.
Jura mons Galliæ. *le Mont Juras.*

L.

Lacetani. pop. Hispan. sub Pyrenæis.
Larinates. Larinum, Urbs Italiæ. *Larino.*
Larissa. Urbs Thessaliæ. *Larizza.*
Latobriges *sive* Latobrigi. nescitur.
Lemanus lacus. *le Lac de Geneve.*
Lemovices. pop. Galliæ. *le Limosin.*
Lemovices Armorici. *Ceux de St. Paul de Leon.*
Lenium. oppid. Lusitaniæ. nescitur.
Lepontii. Incolæ vallis Levontinæ, inter Alpes.
Leptis oppid. Africæ. *Lebeda* sive *Lepeda.*
Levaci. pop. Belgii. Incertum.
Leuci. pop. Gal. Belgicæ. *le Toulois.*
Lexovii. pop. Galliæ. *Lisieux en Normandie. le Lieuvin.*
Liburni. pop. Illyrici.
Ligeris. fluv. Galliæ. *le Loire.*
Lilybæum. promont. Siciliæ. *Capo Coco.* Al. *Capo Boco.*
Limo *sive* Limonum. Urbs Galliæ. *Poitiers.*
Lingones. pop. Galliæ. *ceux de langres.*
Lissus. Urbs Macedon. *Alessio.*
Lucani. pop. Italiæ.
Luceria. Urbs Italiæ. *Lucera.*
Lusitania. *Portugal.*
Lutetia. *Paris.*

M.

Macedonia.
Magetrobia *sive* Amegetrobia. Urbs Galliæ. Incertum.
Malaca. Urbs Hispan. Bæt. *Malaga.*
Mandubii. pop. Galliæ. *vide* Alexia. *l'Auxois en Bourgogne.*
Marcomanni. pop. Germaniæ. *Marck.* Al. *Bohemia.*
Marrucini. pop. Aprutii, in Italiâ.
Marsi. pop. Italiæ. *Ducato de Marsi.*
Massilia. Urbs Galliæ. *Marseille.*
Matisco. Urbs Galliæ. *Mascon.*
Matrona. fluv. Galliæ. *la Marne.*
Mauritania. reg. Africæ. *Barbarie.*
Mazaca. Urbs Cappadociæ. *Tisaria.*
Mediomatrices. *ceux de Metz. en Lorraine.*
Medobrega. Urbs Lusitaniæ. *Armenna.*
Meldæ. *ceux de Meaux.* Sed *creditur corruptum ex* Belggæ.
Melodunum. oppid. Galliæ, supra Lutetiam. *Melun.*
Menapii. pop. Germaniæ, in orâ Flandriæ maritimâ. Incertum.
Messana. Urbs Siciliæ. *Messina.*
Metiosedum, oppidum Galliæ, ad Sequanam infra Lutetiam. *Corbeil.*
Metropolis. Urbs Thessaliæ, inter Pharsalum & Gomphos.
Mitylena. Urbs Lesbi insf. *Metelin.*
Mona, Insula. *Man.* Al. *Anglesey,* minus rectè.
Morini. pop. Galliæ. *ceux de Terouanne en Artois.*
Mosa. fluv. Galliæ Belgicæ. *la Meuse.*
Munda. Urbs Hispan. *Munda.* Al. *Ronda la Veja.*

N.

Nabatæi. pop. Arabiæ.
Nannetes. pop. Galliæ. *ceux de Nantes.*
Nantuates. pop. Galliæ. Incertum.
Narbo. Urbs Galliæ. *Narbonne.*
Naupactus. Urbs Ætoliæ. *Lepanto.*
Neapolis. *Napoli.* Urbs Italiæ.
Neapolis. Urbs Afr. inter Clupeam & Adrumetum.
Nemetes. pop. German. *ceux de Spire.*
Nemetocenna. oppid. Belgii. Incertum. Quibusdam, *Arras.*
Nervii. *le Haynault.* Al. *ceux de Tournay.* Incertum.

Nicopolis, oppid. Armeniæ min. *Gianich*. Al. *Chiorme*.
Nilus fluv. *le Nil*.
Nitiobriges. pop. Galliæ. *l'Agenois*.
Noricum *sive* Noreia. Urbs Germaniæ. *Nuremberg*. Incertum.
Noviodunum Suessionum. *Soissons*.
Noviodunum Æduorum. *la Ville de Nevers*.
Noviodunum Belgarum. *Noyon*.
Noviodunum Biturigum. *Neuvy* sive *Neufvy*.
Numidæ. pop. Africæ.
Nymphæum, promontorium Macedoniæ, in confinibus Illyrici.

O.

Obucula. oppid. Hispan. Bæt. Incertum.
Ocelum. oppid. Alpinum Galliæ. *Exilles*. Al. *Oulx*.
Octodurus. oppid. Helvet. *Martenach*. *Martigny*, *St. Maurice*.
Octogesa. oppid. Hispan. Tarracon. *Mequinenza*.
Orchomenus. oppid. Bœotiæ. *Orcomeno*.
Oricum. oppid. Epiri. *Orco* sive *Orcha*.
Oscenses. pop. Hispan. Tarracon.
Osismii. pop. Galliæ. Incertum.

P.

Pæmani. *ceux de Pemont*, in territorio Leodiensi. Incertum.
Palæpharsalus. *Vide* Pharsalus.
Palæste. oppid. Epiri, prope Oricum.
Parada. oppid. Africæ, non longè ab Uticâ.
Parætonium. Urbs Afr. marit. *Alberton* sive *Berton*.
Parisii. *l'Isle de France*.
Parthi. pop. Asiæ.
Parthini. pop. Macedoniæ.
Peligni. pop. Italiæ, in Aprutio.
Pelusium. Urbs Ægypti. *Belbais*.
Pergamus. Urbs Mysiæ. *Pergamo*.
Petra. oppid. Macedoniæ.
Petrogorii. reg. Galliæ. *le Perigord*.
Pharsalus. Urbs Thessaliæ. *Farsa*.
Pharus. olim insula Ægypti. *Farion*.
Picenum. reg. Italiæ. *la Marca d'Ancona*.
Pictones. pop. Galliæ. *le pays de Poitou*.
Pirustæ. pop. Illyrici. *Albanesi*. Incertum.
Pisaurum. Urbs Umbriæ in Italiâ. *Pesaro*.
Pleumosii. pop. Belgiæ circa Tornacum. Incertum.
Pontus. reg. Asiæ, ad mare Euxinum.
Posthumiana castra. *vide* castra.
Preciani. pop. Galliæ. *Precins*. Incertum.
Provincia Romanorum. *la Provence*.
Ptolemaïs. Urbs Africæ. *St. Jean d'Acre*.
Pyrenæi montes.

R.

Ravenna. Urbs Italiæ. *Ravenna*.
Rauraci. pop. Helvetiis finitimi. *ceux de Bâle*.
Rhedones. pop. Galliæ. *ceux de Rennes en Bretagne*.
Rhemi. pop. Galliæ. *le Remois*.
Rhenus fluv. *le Rhein*.
Rhodanus. fluv. Galliæ. *le Rhône*.
Rhodii. *ceux de Rhodes*.
Roma.
Ruspina. Urbs Africæ marit. *Sousse*. Al. *Mahadia*.
 Rutheni. pop. Galliæ. *la Roüergue*. *le Rodais*.

S.

Sabis. fluv. Belgii. *Sambre*.
Saguntini. pop. Hispan. Tarracon. *Morvedre*.
Salonæ. Urbs Dalmatiæ. *Salona*. Al. *Spalatro*.
Salsum. fluv. Hispan. Bæt. *Rio Saladò* sive *Guadajos*.
Samarobriva, pagus Galliæ Belgicæ. *Amiens*.
Santones. pop. Galliæ. *la Saintongue*.
Sardinia insula. *Sardegna*.
Sarsura. oppid. Afr. nescitur.
Scaldis. fluv. Belgii. *l'Escaut*. *Schelt*.
Seduni. pop. Galliæ. *le haut Valais*.
Sedusii. pop. Germaniæ. nescitur.

Segni. pop. Belgii. nescitur.
Segontiaci. Britanni. Incertum.
Segovia. Urbs Hispan. Bæticæ. *Segovia la menor.*
Segusiani. pop. Galliæ. *le Lyonnois.*
Senones. pop. Galliæ. *le Senonois.*
Sequana. fluv. Galliæ. *la Seyne.*
Sequani. pop. Galliæ. *la Frenche-Comté.*
Sesuvii. pop. Galliæ. *ceux de Seez.* Incertum.
Sibutzates. pop. Galliæ. *le pais de Buch.* Incertum.
Sicilia insula.
Sicoris. fluv. Cataloniæ. *Segre.*
Sigambri *sive* Sicambri. pop. Germaniæ. nescitur.
Silicensis. fluv. Hispan. Bæt. *Rio de las Algamidas.* Al. creditur corruptum ex, Singuli ; *Xenil.*
Soricaria. oppid. Hispan. nescitur.
Soritia. oppid. Hispan. nescitur.
Sotiates *vel* Sontiates. pop. Galliæ. *Solz. le pays alentour d'Aire.*
Suessiones. pop. Galliæ. *le Soissonnois.*
Suevi. pop. Germaniæ. *Schwaben.*
Sulcitani. pop. Sardiniæ.
Sulmo. Urbs Italiæ. *Sulmona.*
Syria.

T.

Tamesis. fluv. Britann. *Thames.*
Tarbelli. pop. Galliæ, propè Pyrenæos montes. *ceux d'Ays & de Bayone au pays de Labourd.*
Tarracina. oppidum Italiæ.
Tarraconenses. Tarraco. Urbs Hispan. *Tarragone.*
Tarsus. Urbs Ciliciæ. *Tarso.*
Tarusates. pop. Galliæ. *le Teursan.* Incertum.
Tauris. Insula in mari Illyrico. nescitur.
Tauroïs, castellum propè Massiliam.
Tectosages. *vide* Volcæ.
Tegea. oppid. Africæ. nescitur.
Tenchtheri. pop. Germaniæ. nescitur.
Tergestini. *ceux de Triste.* in confinibus Istriæ & Carnorum.
Teutoni. pop. Germaniæ, *Teutsch.*
Thabena. Urbs Africæ.
Thapsus, oppid. Africæ marit.
Thebæ. Urbs Bœotiæ. *Tiba* sive *Stibes.*
Thessalia. regio Macedoniæ.
Thurii *sive* Turii. pop. Italiæ. *Torre Brodogneto.*
Tigurinus pagus. *Canton de Zurich.* Al. *ceux d'Avenches.*
Tisdra, *sive* Tisdrus. Urbs Africæ. *Cairoan.*
Tolosates. pop. Galliæ. *ceux de Thoulouse.*
Tralles. Urbs Asiæ min. in Lydia. *Chora.*
Treviri. *le Trevirois. ceux de Triers.*
Triboces *sive* Tribocci. pop. German. *Alsace.*
Trinobantes. pop. *Britann. Middlesex.*
Tulingi. pop. Germaniæ. Incertum.
Turinus ager. *vide* Thurii.
Turones. pop. Galliæ. *la Touraine.*

V.

Vacca. oppid. Africæ. nescitur.
Vahalis, *sive* Walis, fluvius. pars Rheni. *Wael.*
Vangiones. pop. German. *Wormes.*
Varus, fluv. Gall. *le Var.*
Ubii. pop. German. *ceux de Cologne.*
Ucubis. opp. Hispan. Bæt. *Lucubi.*
Velauni. pop. Galliæ. *le Velai.*
Vellaunodunum. oppid. Galliæ. *Auxerre.* Al. *Casteau Landon.* Al. *Villeneuve en Loraine.* Al. *Veron.*
Velocasses. *vide* Bellocasses.
Veneti. pop. Galliæ. *Vannes en Bretagne.*
Ventisponte. oppid. Hispan. nescitur.
Veragri. pop. Galliæ. *le pays de Gavot.* Al. *Chablais.*
Verbigenus, *sive* Urbigenus pagus. pop. Helvet. *le pays alentour d'Orbe.*
Veromandui. pop. Galliæ. *le Vermandois.*
Versaonenses. *vide* Ursaonenses.
Vesontio. Urbs Galliæ. *Bezançon.*
Vettones. pop. Hispan. *Extremadura.*
Vibo ad fretum. oppid. Italiæ, propè fretum Siculum.

Vienna. Urbs Galliæ Narbonensis. *Vienne en Dausiné.*
Ulla *sive* Ulia. oppid. Hispan. Bæt. *Monte major.* Al. *Vaena.* Al. *Vilia.*
Unelli. pop. Galliæ. nescitur.
Vocates. pop. Galliæ in finibus Lapurdensium. *Buchs.* Incertum.
Voconti. pop. Galliæ. *ceux de Die en Dausiné, & de Vaison au Comtat de Venisse.*
Vogesus. *le Mont de Vauge en Loraine.* Al. *de Faucilles.*
Volcæ Arecomici & Tectosages. pop. Galliæ. *le, bas & le haut Languedoc.*
Ursao. oppid. Hispan. Bæt. *Ossuna.*
Usceta. opp. Afr. nescitur.
Usipetes. pop. German. Incertum.
Utica. Urbs Africæ. *Biserte.*
Uxellodunum. oppidum Galliæ. Incertum. Quibusdam *Ussoldun.*
Uzita. opp. Afr. Incertum.

X.

Xantones. *Vide* Santones.

Z.

Zama. Urbs Afr. *Zamora.*
Zetta. opp. Africæ marit. *Zerbi.*
Ziela *sive* Zela. Urbs Ponti.

INDEX RERUM & VERBORUM.

Numerus prior paginam, posterior lineam indicat.

Alpes,

B.

I N D E X.

Octavii,

Samarobriva,

X.

Z.

F I N I S.

